వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మృతి గ్రన్థావలీ
కావ్య శృఙ్ఖలా

దశకుమారచరితః శ్రీదణ్డికవివిరచితం

దశకుమారచరితమ్।
పూర్వోత్తరపీఠికాసహితమ్।

పదదీపికా—పదచన్ద్రికా—భూషణా—లఘుదీపికాఖ్య-
వ్యాఖ్యాసమేతమ్।

శ్రీః। దశకుమారచరితమ్। పూర్వపీఠికా।

ప్రథమోచ్ఛ్వాసః।

బ్రహ్మాణ్డచ్ఛత్రదణ్డః శతధృతిభవనామ్భోరుహో నాలదణ్డః
క్షోణీనౌకూపదణ్డః క్షరదమరసరిత్పట్టికాకేతుదణ్డః।
జ్యోతిశ్చక్రాక్షదణ్డస్త్రిభువనవిజయస్తమ్భదణ్డోఽఙ్ఘ్రిదణ్డః
శ్రేయస్త్రైవిక్రమస్తే వితరతు విబుధద్వేషిణాం కాలదణ్డః॥

అస్తి సమస్తనగరీనికషాయమాణా
శశ్వదగణ్యపణ్యవిస్తారితమణిగణాదివస్తుజాతవ్యాఖ్యాతరత్నాకరమాహాత్మ్యా
మగధదేశశేఖరీభూతా

పదదీపికా।

బ్రహ్మాణ్డేతి। బ్రహ్మాణ్డమేవ ఛత్త్రం తస్య దణ్డః। బ్రహ్మాణ్డం భువనమ్। శతధృతిర్బ్రహ్మా 'శంభుః శతధృతిః స్రష్టా' ఇతి హైమః। తస్య భవనముత్పత్తిస్థానం వాసస్థానం వా తద్భూతస్యామ్భోరుహో౽మ్బుసి రోహతీతి వ్యుత్పత్త్యా కమలస్య। హన్తో౽యం శబ్దః। క్షోణీ పృథ్వీ తద్రూపా యా నౌస్తరిస్తస్యాః కూపదణ్డో గుణవృక్షకః। 'డోలకాఠీ' ఇతి భాషాయామ్। 'క్షోణీ జ్యా కాశ్యపీ క్షితిః', 'స్త్రియాం నౌస్తరణిస్తరిః', 'కూపకో గుణవృక్షకః' ఇతి చ సర్వత్రామరః। క్షరన్తీ ప్రస్రవన్తీ యామరసరిద్వియద్గఙ్గా సైవ పట్టికా తస్యాః కేతుదణ్డః। జ్యోతిశ్చక్రం జ్యోతిఃసమూహస్తస్యాక్షదణ్డో నాభిక్షేపం కాష్ఠమ్। 'ఆంస' ఇతి భాషా। త్రయాణాం భువనానాం సమాహారస్త్రిభువనం తస్య విజయస్తద్దర్శకః స్తమ్భదణ్డః। అఙ్ఘ్రేశ్చరణో దణ్డ ఇవేత్యుపమితసమాసః। శ్రేయో నిఃశ్రేయసం సుకృతం పుణ్యం వా। 'శ్రేయో నిఃశ్రేయసామృతమ్', 'స్యాద్ధర్మమస్త్రియాం పుణ్యశ్రేయసీ సుకృతం వృషః' ఇత్యుభయత్రాప్యమరః। అతిశయేన ప్రశస్యమ్। ఈయసుని 'ప్రశస్యస్య–' ఇతి శ్రాదేశః। త్రైవిక్రమస్త్రివిక్రమస్యాయమ్। 'అఙ్ఘ్రిదణ్డః' ఇత్యస్య విశేషణమ్। వితరతు దదాతు। విబుధద్వేషిణాం దనుజానామ్। కాలదణ్డః కృతాన్తః మృత్యురితి యావత్। 'కృతాన్తానేహసోః కాలః' ఇత్యమరః। 'కాలో మృత్యౌ మహాకాలే సమయే యమకృష్ణయోః' ఇతి మేదినీ చ। అస్తీతి। నికషవదాచరతి నికషాయతే। నికషాయతే౽సౌ నికషాయమాణా। 'శాణస్తు నికషః కషః' ఇత్యమరః। పణ్యాని విక్రేయవస్తూని। 'విక్రేయం పణితవ్యం చ

పుష్పపురీ నామ నగరీ। తత్ర
వీరభటపటలోత్తరఙ్గతురఙ్గకుఞ్జరమకరభీషణసకలరిపుగణకటకజలనిధిమథన-

మన్దరాయమాణసముద్దణ్డభుజదణ్డః,
పురందరపురాఙ్గణవనవిహరణపరాయణగీర్వాణతరుణగణికగణజేగీయమానయాతిమానయా
-
శరదిన్దుకున్దఘనసారనీహారహారమృణాలమరాలసురగజనీరక్షీరగిరిశాట్టహాసకైలాసకానీకాశ
మూర్త్యా రచితదిగన్తరాలపూర్త్యా కీర్త్యాఽభితః సురభితః,
స్వర్లోకశిఖరోరురుచిరరత్నరత్నాకరవేలామేఖలాయితధరణీరమణీసౌభాగ్యభోగభాగ్యవాన్,
అనవరతయాగదక్షిణారక్షితశిష్టవిశిష్టవిద్యాసంభారభాసురభూసురనికరః,
విరచితారాతిసంతాపేన ప్రతాపేన సతతతులితవియన్మధ్యహంసః, రాజహంసో

పణ్యమ్' ఇత్యమరః। రత్నాకర ఉదధిః। శేఖరీభూతా భూషణభూతా। వీరేతి। వీరాశ్చ తే భటాశ్చ తేషాం పటలం తేనోద్ధతతరఙ్గః। తురఙ్గాశ్చ కుఞ్జరాశ్చ త ఏవ మకరాస్తైర్భీషణ ఏతాదృశః। సకలాశ్చ తే రిపవశ్చ తేషాం గణస్తస్య కటకం స ఏవ జలనిధిస్తస్య మథనే మన్దర ఇవాచరన్సముద్దణ్డో భుజదణ్డో యస్య సః। భటా యోద్ధారః। పటలం సమూహః। ఉత్తరఙ్గ ఉద్ధతవీచిః। కటకం సేనా। పురందర ఇన్ద్రః। అఙ్గణం చత్వరం తత్సంబన్ధి వనమ్। గణికా వేశ్యా। 'వారస్త్రీ గణికా వేశ్యా' ఇత్యమరః। అతిమానయాతిప్రమాణయా। విస్తృతయేతి యావత్। కున్దం పుష్పవిశేషః। 'మాధ్యం కున్దమ్' ఇతి। ఘనసారః కర్పూరః। 'కర్పూరో హిమవాలుకా। ఘనసారః' ఇతి హైమః। నీహారో హిమమ్। మృణాలం బిసమ్। మరాలో హంసః। సురగజ ఐరావతః। గిరిశస్య శివస్యాట్టహాసో మహాహాసః। 'కించిచ్ఛ్రుతే విహసితమట్టహాసో మహీయసి' ఇతి హైమః। కాశస్తృణభేదః। శరదిన్ద్వితి। శరదిన్దుశ్చ కున్దం చేత్యాది కాశాన్తో ద్వన్ద్వః। తైర్నికాశా నిభా। సదృశేతి యావత్। మూర్తిర్యస్యాః। 'నిభసంకాశనీకాశప్రతీకాశోపమాదయః' ఇత్యమరః। దిశామన్తరాలం దిగన్తరాలం తస్య పూర్తిః। రచితా కృతా దిగన్తరాలపూర్తిర్యయా। సురభితో మనోజ్ఞః। స్వర్లోకేతి। స్వర్లోకః సురాలయో మేరుస్తస్య శిఖరం తద్వత్తత్సంబన్ధీని వా ఉరూణి స్థూలాని రుచిరాణి సున్దరాణి చ యాని రత్నాని తేషాం తద్యుక్తో వా యో రత్నాకరస్తస్య బేలా జలవృద్ధేర్మర్యాదా తయా మేఖలాయితా యా ధరణీ సైవ రమణీ మేఖలా కాఞ్చీ। 'స్త్రీకట్యాం మేఖలా కాఞ్చీ సప్తకీ రశనా తథా' ఇత్యమరః। అనవరతా నిత్యాః యాగా యజ్ఞాః। విద్యాయాః సంభారస్తేన భాసురా దేదీప్యమానాః। భాసురా బ్రాహ్మణాః। భువి సురా భూసురాః। తేషాం నికరో వృన్దమ్। విరచితోఽరాతిసంతాపో యేన। రిపుదత్తసంతాప ఇత్యర్థః। 'అభిఘాతిపరారాతిప్రత్యర్థిపరిపన్థినః' ఇత్యమరః। వియత ఆకాశస్య మధ్యే హంసః సూర్యః। దర్పోఽవలేపః।

నామ ఘనదర్పకందర్పసౌన్దర్యసోదర్యహృద్యనిరవద్యరూపో భూపో బభూవ। తస్య వసుమతీ నామ సుమతీ లీలావతీకులశేఖరమణీ రమణీ బభూవ। రోషణేక్షణేన నిటిలేక్షణేన భస్మీకృతచేతనే మకరకేతనే తదా భయేనానవద్యా వనితేతి మత్వా, తస్య రోలమ్బావలీ కేశజాలమ్, ప్రేమాకరో రజనీకరో విజితారవిన్దం వదనమ్, జయధ్వజాయమానో మీనో జాయాయుతోఽక్షియుగలమ్, సకలసైనికాఙ్గవీరో మలయసమీరో నిఃశ్వాసః, పథికహృద్దలనకరవాలః ప్రవాలశ్చాధరబిమ్బమ్, జయశఙ్ఖో బన్ధురా లావణ్యధరా కంధరా, పూర్ణకుమ్భౌ చక్రవాకానుకారౌ పయోధరౌ, జ్యాయమానే మార్దవసమానే బిసలతే చ బాహూ, ఈషత్ఫుల్లలీలావతంసకహ్లారకోరకో గఙ్గావర్తసనాభిర్నాభిః, దూరీకృతయోగిమనోరథో జైత్రరథోఽతిఘనం జఘనమ్, జయస్తమ్భభూతే సౌన్దర్యభూతే విఘ్నితయతిజనారమ్భే రమ్భే చోరుయుగమ్, ఆతపత్రసహస్రపత్రం పాదద్వయమ్, అస్త్రభూతాని ప్రసూనాని తానీతరాణ్య-

---

కందర్పో మన్మథః। సోదర్యో బన్ధుః సమానోదర్యః। అత్ర తు సోదర్యం సదృశమ్। హృద్యం మనోహరమ్। నిరవద్యం నిర్దోషమ్। లీలావత్యో యోషితస్తాసాం కులం తస్య శేఖరమణిర్భూషణమవతంసః। రోషేణేతి। క్రోధతామ్రదృశేత్యర్థః। నిటిలేక్షణః శివః। నిటిలే భాలస్థలే ఈక్షణం నయనం యస్యేతి విగ్రహః। మకరకేతనో మన్మథః। అనవద్యా నిర్దోషా। రోలమ్బేతి। రోలమ్బావలీ భ్రమరపఙ్క్తిః। అర్థాన్మూర్ధ్నిస్థితా। 'ఇన్దిన్దిరోఽలీ రోలమ్బో ద్విరేఫః' ఇతి హైమః। ప్రేమ్ణ ఆకరః ఖనిః। 'ఖనిః స్త్రియామాకరః స్యాత్' ఇత్యమరః। విజితారవిన్దం విజితం కాన్త్యా తిరస్కృతమరవిన్దం కమలం యేన తత్। జయధ్వజ ఇవాచరతి జయధ్వజాయతే। జయధ్వజే తిష్ఠతి వా। జాయాయుతః పత్నీసహితః। అక్షియుగలమక్ష్ణోర్ద్వయమ్। అఙ్గవీరః ప్రధానయోధః। మలయసమీరో దక్షిణానిలః। పథికాః ప్రోషితాః పాన్థాః। 'పాన్థః పథిక ఇత్యపి' ఇత్యమరః। తేషాం హృదయస్య యద్దలనం పాటనం తస్మిన్కరవాలః కృపాణః। 'కౌక్షేయకో మణ్డలాగ్రః కరవాలః కృపాణవత్' ఇత్యమరః। ప్రవాలః కిసలయః। బన్ధురోన్నతానతా। 'బన్ధురం తూన్నతానతమ్' ఇత్యమరః। కంధరా గ్రీవా। జ్యాయమానే జ్యేవాచరన్త్యౌ। మార్దవే మృదుత్వేఽసమానే। కహ్లారం కమలం తస్య కోరకః కుడ్మలః। గఙ్గేతి। ఆవర్తోఽమ్భసాం భ్రమః। 'స్యాదావర్తోఽమ్భసాం భ్రమః' ఇత్యమరః। తత్సనాభిః సదృశః। దూరీకృతేతి। దూరీకృతా అపనీతా యోగిజనానాం మనోరథా యేనేతి। జైత్రో జయనశీలః। జయస్తమ్భేతి। ఆరమ్భాః కర్మాణి। ఆరభ్యన్త ఇత్యారమ్భాః। రమ్భే కదలీ।

ఊర్వోర్యుగమూరుయుగమ్। ఆతపత్రేతి। ఆతపాత్త్రాయతే తదాతపత్రం ఛత్రం తద్రూపం యత్సహస్రపత్రం కమలం తత్। ప్రసూనాని పుష్పాణి। 'ప్రసూనం కుసుమం సుమమ్' ఇత్యమరః। సమభూవన్। 'భూ సత్తాయామ్'

ఞాని చ సమభూవన్నివ। విజితామరపురే పుష్పపురే నివసతా సానన్తభోగలాలితా వసుమతీ వసుమతీవ మగధరాజేన యథాసుఖమన్వభావి।

తస్య రాజ్ఞః పరమవిధేయా ధర్మపాలపద్మోద్భవసితవర్మనామధేయా ధీరధిషణావధీరితవిబుధాచార్యవిచార్యకార్యసాహిత్యాః కులామాత్యాస్త్రయోఽభూవన్। తేషాం సితవర్మణః సుమతిసత్యవర్మాణౌ, ధర్మపాలస్య సుమన్త్రసుమిత్రకామపాలాః, పద్మోద్భవస్య సుశ్రుతరత్నోద్భవావితి తనయాః సమభూవన్। తేషు ధర్మశీలః సత్యవర్మా సంసారాసారతాం బుద్ధ్వా తీర్థయాత్రాభిలాషీ దేశాన్తరమగమత్। విటనటవారనారీపరాయణో దుర్వినీతః కామపాలో జనకాగ్రజన్మనోః శాసనమతిక్రమ్య భువం బభ్రామ। రత్నోద్భవోఽపి వాణిజ్యనిపుణతయా పారావారతరణమకరోత్। ఇతరే మన్త్రిసూనవః పురందరపురాతిథిషు పితృషు యథాపూర్వమన్వతిష్ఠన్।

తతః
కదాచిన్నానావిధమహదాయుధనైపుణ్యరచితాగణ్యజన్యరాజన్యమౌలిపాలినిహితనిశితసాకో మగధనాయకో మాలవేశ్వరం ప్రత్యగ్రస-

---

ఇతి ధాతోర్లుజి రూపమ్। విజితేతి। విజితం స్వవైభవేన తిరస్కృతమమరపురమిన్ద్రనగరీ యేన తస్మిన్। అన్వభావి। అన్విత్యుపసర్గపూర్వక 'భూ సత్తాయామ్' ఇతి ధాతోః కర్మణి యజ్। తస్యేతి। విధేయా వినయగ్రాహిణః। 'విధేయో వినయగ్రాహీ' ఇత్యమరః। ధిషణా బుద్ధిః। 'బుద్ధిర్మనీషా ధిషణా' ఇత్యమరః। విబుధాచార్యః సురగురుర్గురుస్తేనాపి విచారణీయం యత్కార్యం తస్మిన్నపి సాహాయ్యకారిణః। అతీవ పటుబుద్ధయ ఇతి భావః। కులామాత్యా వంశక్రమాగతాః ధర్మశీలో ధార్మికః। అసారతాం ఫల్గుతామ్। అధ్రువత్వమిత్యర్థః। అన్యో దేశో

దేశాన్తరమ్। అగమదితి। 'గమ్లృ గతౌ' ఇత్యస్య లుఙి రూపమ్। విటాః షిఙ్గాః। 'విటోఽద్రౌ లవణే షిఙ్గే మూషికే ఖదిరేఽపి చ' ఇతి మేదినీ। నటాః శైలూషాః। 'భరతా ఇత్యపి నటాః' ఇత్యమరః। వారనార్యో గణికాః। పారాయణస్తత్పరః। దుర్వినీతోఽవినీతః। జనకశ్చాగ్రజన్మా చ జనకాగ్రజన్మానౌ తయోః। పితుర్జ్యేష్ఠభ్రాతుశ్చేత్యర్థః। శాసనం నిదేశమ్। బభ్రామేతి 'భ్రము అనవస్థానే' ఇత్యస్య లిటి రూపమ్। వాణిజ్యం వణిక్కర్మ। భాణ్డస్య ద్వీపాన్తరే నయనం ద్వీపాన్తరాదానయనమిత్యాది చ। పారావారః సముద్రః। 'పారావారః సరిత్పతిః' ఇత్యమరః। పురందర ఇన్ద్రస్తస్య పురం నగరం తదతిథయో గృహాగతాః। 'దూరాచ్చోపనతం శ్రాన్తం వైశ్వదేవ ఉపస్థితమ్। అతిథిం తం విజానీయాత్' ఇతి వ్యాసః। ప్రేత్య మహేన్ద్రనగరం గతేషు। మృతేష్వితి తాత్పర్యార్థః। పూర్వమనతిక్రమ్య వర్తత ఇతి యథాపూర్వమ్। అనుపూర్వాః ష్ఠాధాతుః కరణార్థే వర్తతే। 'ష్ఠా గతినివృత్తౌ' ఇత్యస్య లఙి రూపమ్।అకుర్వన్నిత్యర్థః। తత ఇతి। నానావిధాన్యనేకప్రకారాణి। మహాన్త్యాయుధాని తేషు నిపుణతా తయా రచితాని కృతాని యాన్యగణ్యాన్యసంఖ్యాని జన్యాని యుద్ధాని తేషు రాజన్యానాం క్షత్రియాణాం మౌలీనాం కిరీటానాం పాలిషు ప్రాన్తప్రదేశేషు నిహితా అధ్యారోపితాః స్థాపితా వా నిశితాస్తీక్ష్ణాః

ఙ్గ్రామఘస్మరం సముత్కటమానసారం మానసారం ప్రతి సహేలం న్యక్కృతజలధినిర్ఘోషాహఙ్కారేణ భేరీఝాఙ్కారేణ హరికాకర్ణనాక్రాన్తభయచణ్డిమానం దిగ్దన్తావలవలయం విఘూర్ణయన్నిజభరనమన్మేదినీభరేణాయస్తభుజగరాజమస్తకబలేన చతురఙ్గబలేన సంయుతః సఙ్గ్రామాభిలాషేణ రోషేణ మహతావిష్టో నిర్యయౌ। మాలవనాథోఽప్యనేకానేకపయూథసనాథో విగ్రహః సవిగ్రహ ఇవ సాగ్రహోఽభిముఖీభూయ భూయో నిర్జగామ। తయోరథ రథతురగఖురక్షుణ్ణక్షోణీసముద్ధూతే కరిఘటాకరస్రవన్మధారాధౌతమూలే నవ్యవల్లభవరణాగతదివ్యకన్యాజనజవనికాపటమణ్డప ఇవ వియత్తలవ్యాకులే ధూలీపటలే దివిషదధ్వని ధిక్కృతాన్యధ్వనిపటహధ్వానబధి-

---

సాయకా బాణా యేనైతాదృశః। 'యుద్ధమాయోధనం జన్యమ్' ఇతి, 'మూర్ధాభిషిక్తో రాజన్యః' ఇతి చామరః। 'మౌలిః కిరీటే ధమ్మిల్లే చూడాయామనపుంసకమ్' ఇతి మేదినీ। 'పాలిః కర్ణలతాయాం స్యాత్ప్రదేశే పఙ్క్తిచిహ్నయోః' ఇత్యజయః। 'నిశితక్ష్ణుతశాతాని తేజితే' ఇత్యమరః। ప్రత్యగ్రో నవీనః। సఙ్గ్రామో యుద్ధమ్। ఘస్మరో భక్షకః। శత్రునాశక ఇత్యర్థః।

'సృఘస్యదః క్మరచ్' ఇతి క్మరచ్। సముత్కటోఽతిరిక్తో మాన ఏవ సారో యస్య తమ్। మానసార ఇతి నృపనామ। సహేలం లీలయా న్యక్కృతోఽవధూతస్తిరస్కృతో జలధేః సాగరస్య నిర్ఘోషవిషయేఽహఙ్కారోఽభిమానో యేన। భేరీఝాఙ్కారేణేత్యస్య విశేషణమ్। భేర్యా దున్దుభేర్ఝాఙ్కారో మహాశబ్దః। హరికాకర్ణనాన్మహతో ధ్వనేర్బలాదాకర్ణనాచ్ఛ్రావణాదాక్రాన్తం మహాభయం యం తమ్। దిశాం దన్తావలా హస్తినస్తేషాం వలయం చక్రం సమూహః। 'దన్తీ దన్తావలో హస్తీ' ఇత్యమరః। విఘూర్ణయంశ్చాలయన్। నిజభరేణ స్వభారేణ నమన్త్యధోగచ్ఛన్తీ యా మేదినీ పృథ్వీ తస్యా భరేణ భారేణాయస్తం పీడితం భుజగానాం రాజా శేషస్తస్య మస్తకబలం యేన। తస్య మేదిన్యా ఆధారభూతత్వాత్। చతురఙ్గబలేన హస్త్యశ్వరథపాదాతేన సేనాఙ్గేన। ఆవిష్టో వ్యాప్తాకారః। అనేకే యేఽనేకపా ద్విపాః। హస్తిన ఇతి యావత్। తేషాం యూథం వృన్దం తేన సనాథో యుక్తః। విగ్రహః సఙ్గ్రామః। సవిగ్రహో మూర్తిమాన్। 'యుద్ధే దేహే చ విగ్రహః' ఇతి కోశః। సాగ్రహ ఆగ్రహేణ సహితః। 'తయోః అథ' ఇతి ఛేదః। రథైరథ్వాద్రథచక్రనేమిభిః। తురగాణామశ్వానాం ఖురైః శఫైః క్షుణ్ణాయాశ్చూర్ణితాయాః క్షోణ్యాః పృథ్వ్యాః సముద్భూత ఉత్పన్నే। కరిణాం హస్తినాం ఘటాః। 'బహూనాం ఘటనా ఘటా' ఇతి హలాయుధః। తాసాం కటా గణ్డాః। 'కరటః స్యాత్కటో గణ్డః' ఇతి హలాయుధః। తేభ్యః స్రవన్త్యో యా మదధారా దానసలిలాసారాస్తాభిర్ధౌతం నిర్మలీకృతం మూలం యస్య। నవ్యా నవీనా యే వల్లభా రమణాస్తేషాం వరణం పతిత్వేన స్వీకరణం తదర్థమాగతో యో దివ్యకన్యాజనోఽప్సరఃసముదాయస్తస్య జవనికా తిరస్కరిణీ తథా యుక్తః పటమణ్డపః। 'ప్రత్యగ్రోఽభినవో నవ్యః' ఇత్యమరః। 'వల్లభో దయితేఽధ్యక్షే సలక్షణతురఙ్గమే' ఇతి కోశః। 'ప్రతిసీరా జవనికా స్యాత్తిరస్కరిణీ చ సా' ఇత్యమరః। వియత ఆ-

---

రితాశేషదిగన్తరాలం శస్త్రాశస్త్రి హస్తాహస్తి పరస్పరాభిహతసైన్యం జన్యమజని। తత్ర మగధరాజః ప్రక్షీణసకలసైన్యమణ్డలం మాలవరాజం జీవగ్రాహమభిగృహ్య కృపాలుతయా పునరపి స్వరాజ్యే ప్రతిష్ఠాపయామాస। తతః స రత్నాకరమేఖలామిలామనన్యశాసనాం శాసదనపత్యతయా నారాయణం సకలలోకైకకారణం నిరన్తరమర్చయామాస। అథ కదాచిత్తదగ్రమహిషీ 'దేవి, దేవేన కల్పవల్లీఫలమాప్నుహి' ఇతి ప్రభాతసమయే సుస్వప్నమవలోకితవతీ। సా తదా దయితమనోరథపుష్పభూతం గర్భమధత్త। రాజాపి సంపన్న్యక్కృతాఖణ్డలః సుహృన్నృపమణ్డలం సమాహూయ నిజసంపన్మనోరథానురూపం దేవ్యాః సీమన్తోత్సవం వ్యధత్త।

ఏకదా హితైః సుహృన్మన్త్రిపురోహితైః సభాయాం సింహాసనాసీనో గుణైరహీనో లలాటతటన్యస్తాఞ్జలినా ద్వారపాలేన వ్యజ్ఞాపి— 'దేవ,

కాశస్య తలే వ్యాకులం సంభృతమ్। ధూల్యాః పాంసోః పటలం చయస్తస్మిన్। దివిషదాం సురాణామ్। అధ్వని మార్గే। దివి సీదన్తి తే దివిషదః। దేవా ఇత్యర్థః। ధిక్కృతా అన్యధ్వనయో యేనైతాదృశో యః పటహధ్వానో ఢక్కాధ్వనిస్తేన బధిరితమశేషదిగన్తరాలం యస్మిన్। 'స్యాద్యశఃపటహో ఢక్కా' ఇత్యమరః। శస్త్రాశస్త్రి। శస్త్రైః శస్త్రైశ్చ ప్రహృత్యేదం యుద్ధం ప్రవృత్తమితి। 'తత్ర తేనేదమ్–' ఇతి బహువ్రీహిః। 'ఇచ్కర్మవ్యతిహారే' ఇతీచ్సమాసాన్తః। పరస్పరస్యాభిహతం సైన్యం యస్మిన్। జన్యం యుద్ధమ్। అజనీతి 'జనీ ప్రాదుర్భావే' ఇత్యస్య లుఙి రూపమ్ 'జనివధ్యోశ్చ' ఇతి న వృద్ధిః। 'దీపజనబుధ–' ఇతి వా చిణ్। ప్రక్షీణం హతవిధ్వస్తమ్। 'నిష్ఠాయామన్యదర్థే' ఇతి దీర్ఘః। 'క్షియో దీర్ఘాత్' ఇతి నః। జీవగ్రాహమ్। జీవన్తమిత్యర్థః। 'సమూలాకృతజీవేషు–' ఇతి ణముల్। తతః ఇతి। రత్నాకరః సాగరో మేఖలా కటిసూత్రం యస్యాః। ఇలాం పృథ్వీమ్। 'గౌరిలా కుమ్భినీ క్షమా' ఇత్యమరః। నాస్త్యన్యశాసనం యస్యామ్। శాసత్। అభ్యస్తత్వాన్నుమభావః। సకలలీకస్యైకకారణమాదిహేతుః। ప్రభాతసమయే ప్రాతఃకాలే। దయితమనోరథఫలస్య పుష్పమివ భూతమ్। అధత్తేతి 'డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః' ఇత్యస్య లఙ్యాత్మనేపదరూపమ్। సంపదా న్యక్కృత ఆఖణ్డల ఇన్ద్రో యేన। 'ఆఖణ్డలస్తురాషాట్' ఇతి హలయుధః। సుహృదశ్చ యే నృపాస్తేషాం మణ్డలమ్। సుహృదశ్చ నృపాశ్చేతి వా। సమాహూయేతి। 'సమ్ఆ' ఇత్యేతత్పూర్వస్య హ్వేఞ్ధాతోర్ల్యపి రూపమ్। 'హ్వః సంప్రసారణమ్'। నిజసంపన్మనోరథయోరనురూపం సదృశమ్। సీమన్తోత్సవం సీమన్తోన్నయనసంజ్ఞః సంస్కారస్తదానుషఙ్గికముత్సవమ్। తథా చాశ్వలాయనః— 'చతుర్థే గర్భమాసే సీమన్తోన్నయనమ్' ఇతి। సీమన్తః కేశవేశో యస్మిన్కర్మణ్యున్నీయతే తత్సీమన్తోన్నయనమ్। ఏకదేతి। హితైః పథ్యైః। సింహాసనం భద్రాసనం తత్ర సమాసీనః। 'ఈదాసః' ఇతి ఆనస్య ఈత్। అహీనోఽన్యూనః। లలాటతటేత్యుపచార ఏతత్। వ్యజ్ఞాపీతి 'జ్ఞా అవబోధనే' ఇత్యస్య ణిజన్తాత్కర్మణి

దేవసందర్శనలాలసమానసః కోఽపి దేవేన విరచ్యార్చనార్థో యతిర్ద్వారదేశమధ్యాస్తే' ఇతి। తదనుజ్ఞాతేన తేన స సంయమీ నృపసమీపమనాయి। భూపతిరాయాన్తం తం విలోక్య

సమ్యగ్జ్ఞాతతదీయగూఢచారభావో నిఖిలమనుచరనికరం విసృజ్య మన్త్రిజనసమేతః ప్రణతమేనం మన్దహాసమభాషత— 'నను తాపస, దేశం సాపదేశం భ్రమన్భవాంస్తత్ర తత్ర భవదభిజ్ఞాతం కథయతు' ఇతి। తేనాభాషి భూభ్రమణబలినా ప్రాఞ్జలినా— 'దేవ, శిరసి దేవస్యాజ్ఞామాదాయైనం నిర్దోషం వేషం స్వీకృత్య మాలవేన్ద్రనగరం ప్రవిశ్య తత్ర గూఢతరం వర్తమానస్తస్య రాజ్ఞః సమస్తముదన్తజాతం విదిత్వా ప్రత్యాగమమ్। మానీ మానసారః స్వసైనికాయుష్మత్త్వాన్తరాయే సంపరాయే భవతః పరాజయమనుభూయ వైలక్ష్యలక్ష్యహృదయో వీతదయో మహాకాలనివాసినం కాలీవిలాసినమనశ్వరం మహేశ్వరం సమారాధ్య తపఃప్రభావసం-

---

లుజ్ లాలసమభిలాషయుక్తమ్। విరచ్యా కర్తవ్యా యార్చనా తామర్హతీతి యతిర్భిక్షుః। ద్వారదేశమితి। 'అధిశీజ్స్థాసామ్–' ఇతి కర్మత్వమ్। ద్వారి తిష్ఠతీత్యర్థః। తేనానుజ్ఞాతస్తదనుజ్ఞాతః। సంయమీ యతిః। అనాయీతి 'ణీఇ్ ప్రాపణే' ఇత్యస్య కర్మణి లుజో రూపమ్। ఆయాన్తమాగచ్ఛన్తమ్। విలోక్య। 'లోకృ దర్శనే'। సమ్యక్సుష్ఠు జ్ఞాతోఽవగతః। తస్యాయం తదీయః। 'ప్రత్యయోత్తరపదయోశ్చ' ఇత్యనేన త్వాదేశః। గూఢః ప్రచ్ఛన్నశ్చారభావో యేన సః। నిఖిలం సర్వమ్। అనుచరనికరమనుయాయివర్గమ్। విసృజ్య। 'సృజ విసర్గే'। మన్త్రిజనేతి। సచివయుక్తః। ప్రణతం ప్రహ్వమ్। మన్దహాసమితి క్రియావిశేషణమ్। సాపదేశం సవ్యాజమ్। తత్ర తత్ర తేషు స్థానేషు। భవతాభిజ్ఞాతం భవదభిజ్ఞాతమ్। కథయత్విత్యత్ర భవచ్ఛబ్దస్య కర్తృత్వేన ప్రయోగాత్ప్రథమపురుషః। అభాషి। 'భాష వ్యక్తాయాం వాచి'। కర్మణి లుజ్। భూభ్రమణే భ్రమణవిషయే బలీ సమర్థస్తేన। ప్రబద్ధోఽఞ్జలిర్యేన స ప్రాఞ్జలిస్తేన। దేవ రాజన్। శిరసీతి। అఙ్గీకృత్యేత్యర్థః। ఆదాయేతి ఆఙ్పూర్వక 'డుదాఞ్ దానే' ఇత్యస్య రూపమ్। నిర్దోషం దోషవివర్జితమ్। మాలవేన్ద్రో మానసారః। గూఢతరమ్। అతిశయేన గూఢమిత్యర్థః। 'ద్వివచన–' ఇతి తరప్। వర్తమానః। 'వృతు వర్తనే'। కర్తరి శానచ్। ఉదన్తో వార్తా।'వార్తా ప్రవృత్తిర్వృత్తాన్త ఉదన్తః స్యాత్' ఇత్యమరః। ఉదన్తజాతమఖిలాం ప్రవృత్తిమ్। విదిత్వా జ్ఞాత్వా। మానీతి। తాచ్ఛీల్యే ణినిః। స్వసైనికా నిజభటాస్తేషామాయుష్మత్తా జీవితమర్యాదా తస్యా అన్తరాయో విఘ్నస్తస్మిన్। సంపరాయే యుద్ధే। 'సంపరాయః సమీకం సాంపరాయికమ్' ఇతి హైమః। భవతో దేవాత్। వైలక్ష్యేణ దైన్యేన లక్ష్యమాక్రాన్తం హృదయం యస్య సః। వీతా నష్టా దయా యస్య। మహాకాలే నివాసోఽస్త్యస్య తస్య। కాలీవిలాసినం కాలీపతిమ్। అనశ్వరం నాశరహితమ్।మహాంశ్చాసావీశ్వరశ్చ మహేశ్వరస్తమ్। సమారాధ్య సమ్యగారాధ్య। తపసస్తదాచరితస్య ప్రభావః సామర్థ్యం తేన సంతుష్టాత్ప్రీతాత్। అస్మాన్మహేశ్వరాత్। ఏకవీరశ్చా-

---

తుష్టాదస్మాదేకవీరారాతిఘ్నీం భయదాం గదాం లబ్ధ్వాత్మానమప్రతిభటం మన్యమానో మహాభిమానో భవన్తమభియోక్తుముద్యుజ్క్తే। తతః పరం దేవ ఏవ ప్రమాణమ్' ఇతి। తదాలోచ్య నిశ్చితతత్కృత్యైరమాత్యై రాజా విజ్ఞాపితోఽభూత్— 'దేవ, నిరుపాయేన దేవసహాయేన యోద్ధుమరాతిరాయాతి। తస్మాదస్మాకం యుద్ధం సాంప్రతమసాంప్రతమ్। సహసా దుర్గసంశ్రయః కార్యః' ఇతి తైర్బహుధా విజ్ఞాపితోఽప్యఖర్వేణ గర్వేణ విరాజమానో రాజా తద్వాక్యమకృత్యమిత్యనాదృత్య ప్రతియోద్ధుమనా బభూవ। శితికణ్ఠదత్తశక్తిసారో మానసారో యోద్ధుమనసామగ్రేభూయ సామగ్రీసమేతోఽక్లేశం మగధదేశం ప్రవివేశ। తదా తదాకర్ణ్య మన్త్రిణో భూమహేన్ద్రం మగధేన్ద్రం కథంచిదనునీయ రిపుభిరసాధ్యే విన్ధ్యాటవీమధ్యేఽవరోధాన్మూలబలరక్షితాన్నివేశయామాసుః। రాజహంసస్తు ప్రశస్తవీతదైన్యసైన్యసమేతస్తీవ్రగత్యా నిర్గత్యాధికరుషం ద్విషం రురోధ। పరస్పరబద్ధవైరయోరేతయోః శూరయోస్తదా తదాలోకనకుతూహలాగతగగనచరాశ్చర్యకారణే రణే వర్తమానే

సావరాతిశ్చ తం హన్తీతి। భయదాం భయదాత్రీమ్। గదామాయుధవిశేషమ్। అప్రతిభటం న విద్యతే ప్రతిభటో యస్య తమ్। మహానభిమానో యస్యేతి బహువ్రీహిః। అభియోక్తుమభిషేణయితుమ్। ఉద్యుజ్క్తే ఉద్యుక్తో భవతి। 'యుజిర్ యోగే'। దేవ ఏవ ప్రమాణమ్। కింకర్తవ్యతానిర్ణేతేత్యర్థః। నిశ్చితం నిర్ణీతం తత్కృత్యమరాతికృత్యం యైస్తైః। అమాత్యైర్మన్త్రిభిః। నిరుపాయేన నాస్త్యుపాయః ప్రతీకారో యస్య తేన।దేవసహాయేన। దైవసామగ్ర్యేతి యావత్। అరాతిః పరః। 'పరారాతిప్రత్యర్థి-' ఇత్యమరః। సాంప్రతమధునా। అసాంప్రతమయుక్తమ్। 'యుక్తే ద్వే సాంప్రతం స్థానే' ఇత్యమరః। అఖర్వో బహుః। న ఖర్వోఽఖర్వః। 'ఖర్వో హ్రస్వశ్చ వామనః,' 'న్యఙ్నీచఖర్వహ్రస్వాః స్యుః' ఇతి చామరః। విరాజమానః శోభమానః। 'రాజృ దీప్తౌ'। అకృత్యం కర్తుమనుచితమితి। అనాదృత్యానాదరం కృత్వా। శితికణ్ఠః శివస్తేన దత్తా యా శక్తిః ప్రహరణవిశేషః స ఏవ సారో బలం యస్య సః। యోద్ధుమనసాం యుద్ధకామానామగ్రేభూయ పురో భూత్వా। 'తుం కామమనసోరపి' ఇత్యనుస్వారలోపః। సామగ్ర్యా సమేతో యుక్తః అక్లేశమితి క్రియావిశేషణమ్। 'తత్ ఆకర్ణ్య' ఇతి ఛేదః। భువి పృథివ్యాం మహేన్ద్రస్తమ్। కథంచిద్యత్నేన। అ నునీయ ప్రార్థ్య। అసాధ్యే దుర్గాః హనీయే। అవరోధాన్రాజస్త్రియః। మూలబలేన ప్రధానసైన్యేన రక్షితామ్।

నివేశయామాసుస్థాపితవన్తః। ప్రశస్తేతి। వీతం గతం దైన్యం యస్మాత్తద్వీతదైన్యమ్। ప్రశస్తం చ తద్వీతదైన్యం చ తాదృశం సైన్యం తేన సమేతః। తీవ్రా చాసౌ గతిశ్చ తథా। నిర్గత్యేతి। 'గమ్లృ గతౌ'। అధికా రుడ్యస్య తమ్। ద్విషమరిమ్। రురోధ। 'రుధిర్ ఆవరణే'। లిట్। పరస్పరేతి। పరస్పరేణ బద్ధం వైరం యాభ్యాం తయోః। తదాలోకనేతి।

జయాకాఙ్క్షీ మాలవదేశరక్షీ వివిధాయుధస్థైర్యచర్యాఞ్చితసమరతులితామరేశ్వరస్య మగధేశ్వరస్య తస్యోపరి పురా పురారాతిదత్తాం గదాం ప్రాహిణోత్। నిశితశరనికరశకలీకృతాపి సా పశుపతిశాసనస్యావన్ధ్యతయా సూతం నిహత్య రథస్థం రాజానం మూర్ఛితమకార్షీత్। తతో వీతప్రగ్రహా అక్షతవిగ్రహా వాహా రథమాదాయ దైవగత్యాన్తఃపురశరణ్యం మహారణ్యం ప్రావిశన్। మాలవనాథో జయలక్ష్మీసనాథో మగధరాజ్యం ప్రాజ్యం సమాక్రమ్య పుష్పపురమధ్యతిష్ఠత్।

తత్ర హేతితతిహతిశ్రాన్తా అమాత్యా దైవగత్యానుత్క్రాన్తజీవితా నిశాన్తవాతలబ్ధసంజ్ఞాః కథంచిదాశ్వస్య రాజానం సమన్తాదన్వీక్ష్యానవలోకితవన్తో దైన్యవన్తో దేవీమవాపుః। వసుమతీ తు తేభ్యో నిఖిలసైన్యక్షతిం రాజ్ఞోఽదృశ్యత్వం చాకర్ణ్యోద్విగ్నా శోకసాగరమగ్నా రమ-

---

తస్యాలోకనే యత్కుతూహలం తదర్థమాగతా యే గగనచరాస్తేషామాశ్చర్యస్య కారణం తస్మిన్। ఆలోకనం దర్శనమ్। కుతూహలం కౌతుకమ్। గగనచరా దేవాః। వర్తమానే ప్రవృత్తే। జయమాకాఙ్క్షతే సః। మాలవదేశస్య రక్షీ రక్షితా। వివిధేతి। వివిధాని యాన్యాయుధాని తేషాం స్థైర్యేణ చర్యా తయాఞ్చితం యత్సమరం తస్మింస్తులితోఽమరేశ్వరో యేన తస్య। వివిధాని నైకప్రకారాణి। ఆయుధాని ప్రహరణాని। చర్యా చాలనముపయోగః ప్రయోగో వా। అఞ్చితం యుక్తమ్। సమరం యుద్ధమ్। అమరేశ్వర ఇన్ద్రః। పురారాతీతి। పురారాతిః శంకరస్తేన దత్తామ్ ప్రాహిణోత్। 'హి గతౌ' ఇతి ధాతుః। లుఙ్। నిశితాస్తీక్ష్ణాశ్చ తే శరాశ్చేషవస్తేషాం నికరః సముదాయస్తేన శకలీకృతా ఖణ్డశః కృతా। 'చిత్రపుఙ్ఖః సరః శరః' ఇతి త్రికాణ్డశేషః। పశుపతీతి। పశుపతిః శివస్తస్య శాసనస్యాజ్ఞాయా అవన్ధ్యతయా సఫలతయా। సూతం సారథిమ్। 'సూతః క్షత్తా చ సారథిః' ఇత్యమరః। నిహత్య।'హన హింసాగత్యోః'। రథస్థం రథే తిష్ఠతీతి। అకర్షీత్। 'డుకృఞ్ కరణే' లుఙ్। వీతప్రగ్రహా ముక్తరశ్మయః। అక్షతో విగ్రహః శరీరం యేషామ్। వాహా అశ్వాః। 'వాజివాహార్వగన్ధర్వ–' ఇత్యమరః। దైవగత్యా యదృచ్ఛయా। అన్తఃపురస్య

రాజస్త్రీణాం శరణే సాధు। మహచ్చ తదరణ్యం చ మహారణ్యమ్। జయలక్ష్మీతి। జయలక్ష్మ్యా సనాథో యుక్తః ప్రాజ్యం పుష్కలమ్। సమాక్రమ్య పుష్పపురమితి। 'అధిశీఙ్–' ఇతి కర్మత్వమ్। తత్రేతి। హేతీనామాయుధానాం తతయః సముదాయాస్తైర్హతిస్తాడనం ప్రహారస్తేన శ్రాన్తాః। 'రవేరర్చిశ్చ శస్త్రం చ వహ్నిజ్వాలా చ హేతయః' ఇత్యమరః। అనుత్క్రాన్తేతి। నోత్క్రాన్తం జీవితం ప్రాణా యేషాం తే। నిశాయా అన్తోఽవసానం తత్సంబన్ధివాతేనార్ద్రాచ్ఛీతలేన లబ్ధా ప్రాప్తా సంజ్ఞా యైస్తే। కథంచిన్మహతాయాసేన। ఆశ్వస్య ధైర్యావష్టమ్భం కృత్వా। సమన్తాదితస్తతః। అన్వీక్ష్య। 'ఈక్ష దర్శనే'। దైన్యవన్తో దైన్యం ఖేదస్తద్వన్తః। అవాపుః। 'ఆప్లృ వ్యాప్తౌ'। లిట్। నిఖిలేతి। నిఖి-

---

ణానుగమనే మతిం వ్యధత్త। 'కల్యాణి, భూరమణమరణమనిశ్చితమ్। కిం చ దైవజ్ఞకథితో మథితోద్ధతారాతిః సార్వభౌమోఽభిరామో భవితా సుకుమారః కుమారస్త్వదుదరే వసతి। తస్మాదద్య తవ మరణమనుచితమ్' ఇతి భూషితభాషితైరమాత్యపురోహితైరనునీయమానయా తయా క్షణం క్షణహీనయా తూష్ణీమస్థాయి। అథార్ధరాత్రే నిద్రానిలీననేత్రే పరిజనే విజనే శోకపారావారమపారముత్తర్తుమశక్నువతీ సేనానివేశదేశం నిఃశబ్దలేశం శనైరతిక్రమ్య యస్మిన్రథస్య సంసక్తతయా తదానయనపలాయనశ్రాన్తా గన్తుమక్షమాః క్షమాపతిరథ్యాః పథ్యాకులాః పూర్వమతిష్ఠంస్తస్య నికటవటతరోః శాఖాయాం మృతిరేఖాయామివ క్వచిదుత్తరీయార్ధేన బన్ధనం

లస్య సర్వస్య సైన్యస్య క్షతిర్నాశస్తమ్। 'క్షణు హింసాయామ్'। ఉద్విగ్నా దైన్యపరీతా। 'ఓవిజీ భయచలనయోః'। శోకేతి। శోక ఏవ సాగరస్తస్మిన్మగ్నా। 'టుమస్జో శుద్ధౌ'। రమణానుగమనే పతిమను మరణే। మతిం వ్యధత్త నిశ్చయం చకార। కల్యాణి। కల్యాణలక్షణోపేతే ఇతి యావత్। భూరమణేతి। భువో రమణో వల్లభః। పతిరిత్యర్థః। దేవస్యేతి తాత్పర్యమ్। అనిశ్చితం న నిర్ణీతమ్। కిం చేతి। కిం చాపి చాన్యచ్చ। దైవజ్ఞేన కార్తాన్తికేన। జ్యౌతిషికేణేత్యర్థః। 'సాంవత్సరో జ్యౌతిషికో దైవజ్ఞగణకావపి'। తేన కథితః। మథితేతి। మథితా మథిష్యమాణా ఉద్ధతా ధృష్టా అరాతయో యేన సః। సార్వభౌమశ్చక్రవర్తీ। అభిరామో మనోజ్ఞః। భవితా భావీ। సుకుమారః పేశలః। త్వదితి। తవోదర ఇత్యర్థః। అనుచితమయుక్తమ్। భూషితేతి। భూషితం

భూషణైరాఢ్యం భాషితం భాషణం యేషాం తైః। భావే క్తః। ' తారకాదిభ్యః–' ఇతీతచ్। అమాత్యేతి। అమాత్యాశ్చ పురోహితాశ్చ తైః। పురోహితాః పురోధసః। 'పురోధాస్తు పురోహితః' ఇత్యమరః। అనునీయత ఇత్యనునీయమానా తయా। క్షణం క్షణపర్యన్తమ్। 'కాలాధ్వనోః–' ఇతి ద్వితీయా। క్షణ ఉత్సవ స్తేన హీనా। 'క్షణ ఉద్ధర్షో మహ ఉద్ధవ ఉత్సవః' ఇత్యమరః। తూష్ణీం జోషమ్। 'మౌనే తు తూష్ణీమ్' ఇత్యమరః। అస్థాయీతి। 'ష్ఠా గతినివృత్తౌ' ఇత్యస్య కర్మణి లుఙో రూపమ్। అథానన్తరమ్। 'మఙ్గలానన్తరారమ్భప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథో అథ' ఇత్యమరః। అర్ధరాత్రే నిశీథే। 'అర్ధరాత్రనిశీథౌ ద్వౌ' ఇత్యమరః। నిద్రయా నిలీనే నేత్రే యస్య స తస్మిన్। పరిజనేఽనుచరవర్గే। విజనై వివిక్తే। శోకపారావారం శోకసముద్రమ్। 'సముద్రోఽబ్ధిరకూపారః పారావారః సరిత్పతిః' ఇత్యమరః। అపారం పారయితుమశక్యమ్। సేనాయా నివేశః శిబిరమ్। ఏవమేవామరః। వాసస్థానమితి యావత్। తస్య దేశః ప్రదేశః। నిర్గతః శబ్దలేశో యస్మాత్తమ్। సంసక్తస్య భావస్తథా। తస్యానయనం తదానయనం తస్మిన్నత్పలాయనం తేన శ్రాన్తః। అక్షమా అసమర్థాః। క్షమాయాః పృథ్వ్యాః। 'గౌరిలా కుమ్భినీ క్షమా' ఇత్యమరః। పతిః స్వామీ భర్తా వా తస్య రథ్యా వాహాః। 'తద్వహతి రథయుగ–' ఇతి యః। 'పథి ఆకులా' ఇతి చ్ఛేదః। మృతేర్మరణస్య రేఖా తస్యామ్। ఉత్తరీయస్య సంవ్యానస్య। 'సంవ్యానముత్తరీయం చ' ఇత్యమరః। విరచ్య కృత్వా। మర్తు కామో యస్యాః సా। 'తుం కామ-

---

మృతిసాధనం విరచ్య మర్తుకామాభిరామా వాఙ్మాధురీవిరసీకృతకలకణ్ఠా సాశ్రుకణ్ఠా వ్యలపత్— 'లావణ్యోపమితపుష్పసాయక భూనాయక, భవానేవ భావిన్యపి జన్మని వల్లభో భవతు' ఇతి। తదాకర్ణ్య నీహారకరకిరణనికరసంపర్కలబ్ధావబోధో మాగధోఽగాధరుధిరవిక్షరణనష్టచేష్టో దేవీవాక్యమేవ నిశ్చిన్వానస్తన్వానః ప్రియవచనాని శనైస్తామాహ్వయత్। సా ససంభ్రమమాగత్యామన్దహృదయానన్దసంపుల్లవదనారవిన్దా తముపోషితాభ్యామివానిమిషితాభ్యాం లోచనాభ్యాం పిబన్తీ వికస్వరేణ స్వరేణ పురోహితామాత్యజనముచ్చైరాహూయ తేభ్యస్తమదర్శయత్। రాజా నిటిలతటచుమ్బితనిజచరణామ్బుజైః ప్రశంసితదైవమాహాత్మ్యైరమాత్యైరభాణి— 'దేవ, రథ్యచయః సారథ్యపగమే రథం రభసాదరణ్యమనయత్' ఇతి। 'తత్ర నిహతసైనికగ్రామే సంగ్రామే మాలవపతినారాధితపురారాతినా ప్రహితయా గదయా దయాహీనేన తాడితో మూర్ఛామాగత్యాత్ర వనే నిశన్తపవనేన బోధితోఽభవమ్' ఇతి మహీపతిరకథయత్।

మనసోఽపి' ఇత్యనుస్వారలోపః। వాచో మాధురీ మాధుర్యం తయా విరసీకృతోఽధరీకృతః కలకణ్ఠః కోకిలో యయా సా। వ్యలపత్। రురోదేత్యర్థః। లావణ్యేనోపమితః పుష్పసాయకో మదనో యేన తత్సంబుద్ధౌ। భూనాయక ధరాఙ్గనాభర్తః। భావిన్యాగామిని। వల్లభో రమణః। నీహారకరశ్చన్ద్రస్తస్య కిరణానాం మయూఖానాం నికరస్య సముదాయస్య సంపర్కేణ లబ్ధః ప్రాప్తోఽవబోధో యేన సః। ప్రకృతిమాపన్న ఇత్యర్థః। మాగధో మగధాధిపో రాజహంసః। అగాధస్యాదభ్రస్య రుధిరస్యాసృజో విక్షరణం విశేషేణ సంచలనం తేన నష్టా చేష్టా యస్య సః నిశ్చిన్వానో నిశ్చయం కుర్వన్। ససంభ్రమం సాదరమ్। న మన్దోఽమన్దః। హృదయస్యానన్దో హృదయానన్దః। అమన్దశ్చాసౌ హృదయానన్దశ్చామన్దహృదయానన్దః తేన సంఫుల్లం సమ్యగ్వికసితం ప్రసన్నం వదనారవిన్దం ముఖకమలం యస్యాః సా। ఉపోషితాభ్యామ్। జాతోత్కణ్ఠాభ్యామిత్యర్థః। అనిమిషితాభ్యాం నిమేషరహితాభ్యామ్। వికస్వరేణ సమున్మీలితేన। 'పికస్వరేణ' ఇతి పాఠే పికస్య కోకిలస్య స్వర ఇవ స్వరో యస్య తేన। ఉచ్చైరితి క్రియావిశేషణమ్। నిటిలతటేన భాలస్థలేన చుమ్బితం నిజచరణామ్బుజం యైస్తైః। 'గోధిర్లలాటమలికం నిటిలం భాలమర్ధకమ్' ఇతి పఞ్చతత్త్వప్రకాశః। ప్రశంసితం దైవమాహాత్మ్యం మహిమా యైస్తైః। అభాణి। 'భణ శబ్దార్థః' ఇతి ధాతోః కర్మణి లుఙ్। రథ్యచయోఽశ్వసముదాయః। సారథేరపగమో నాశస్తస్మిన్। రభసాద్వేగేన। నిహతో నిఃశేషం హతః సైనికగ్రామో యోధసమూహో యస్మింస్తథాభూతే సఙ్గ్రామే యుద్ధే। ఆరాధితః సంతోషితః పురారాతిః శివో యేన తేన ప్రహితయా ప్రేరితయా దయయా హీనస్తేన నిశాన్తః ప్రభాతం తత్సంబన్ధినా పవనేన వాయునా। 'నిశీత–' ఇతి పాఠే నితరాం

తతో విరచితమహేన మన్త్రినివహేన విరచితదైవానుకూల్యేన కాలేన శిబిరమానీయాపనీతాశేషశల్యో వికసితనిజాననారవిన్దో రాజా సహసా విరోపితవ్రణోఽకారి। విరోధిదైవధిక్కృతపురుషకారో దైన్యవ్యాప్తాకారో మగధాధిపతిరధికాధికాధిరమాత్యసంమత్యా మృదుభాషితయా వసుమత్యా మత్యా కలితయా చ సమబోధి— 'దేవ, సకలస్య భూపాలకులస్య మధ్యే తేజోవరిష్ఠో గరిష్ఠో భవానద్య విన్ధ్యవనమధ్యం నివసతీతి జలబుద్బుదసమానా విరాజమానా సంపత్తడిల్లతేవ సహసైవోదేతి నశ్యతి చ। తన్నిఖిలం దైవాయత్తమేవావధార్యం కార్యమ్। కిం చ పురా హరిశ్చన్ద్రరామచన్ద్రముఖ్యా అసంఖ్యా మహేన్ద్రా ఐశ్వర్యోపమితమహేన్ద్రా దైవతన్త్రం దుఃఖయన్త్రం సమ్యగనుభూయ పశ్చాదనేకకాలం నిజరాజ్యమకుర్వన్। తద్వదేవ భవాన్భవిష్యతి। కంచన కాలం విరచితదైవసమాధిస్తిష్ఠతు తావత్' ఇతి।

తతః సకలసైన్యసమన్వితో రాజహంసస్తపోవిభ్రాజమానం వామదే-

శీత ఇతి పవనవిశేషణమ్। 'నిశీథ–' ఇతి పాఠేఽపి నిశీథోఽర్ధరాత్రస్తత్సంబన్ధినేతి। విరచితో మహః పూజాసత్కారో యేనేతి తథా। మన్త్రిణాం నివహో వృన్దం తేన। విరచితం కృతం దైవానుకూల్యం యేన తేన। శిబిరం సేనాయా వాసస్థానమ్। 'తళ' ఇతి భాషాయామ్। అపనీతాన్యుద్ధృతాన్యశేషాణి శల్యాని సర్వాణి బాణాగ్ర్యాణి శఙ్కవో వా యస్య సః। శలతి గచ్ఛతీతి శల్యమ్। 'వా పుంసి శల్యం శఙ్కుర్నా' ఇత్యమరః। విరోపితాశ్చికిత్సితా వ్రణా యస్య సః। అకారి। 'డుకృఞ్ కరణే' ఇత్యస్య కర్మణి లుఙ్। విరోధినాననుకూలేన దైవేన భాగధేయేన ధిక్కృతః పురుషకారో విక్రమః। పౌరుషమితి యావత్। యస్య సః దైన్యేన ఖేదేన వ్యాప్త ఆకారో యస్య సః। అతిశయేనాధిక ఆధిర్మనోవ్యథా యస్య తథా। 'పుంస్యాధిర్మానసీ వ్యథా' ఇత్యమరః। అమాత్యానాం సంమతిస్తయా। మృదు భాషితం యస్యాస్తయా। కలితయా యుక్తయా। సమబోధి। కర్మణి లుఙ్। తేజసా వరిష్ఠః। అతిశయేన గురుర్గరిష్ఠః। 'ప్రియస్థిర–' ఇత్యాదినా 'వర్ గర్' ఇత్యాదేశః। జలస్య బుద్బుదో వికారస్తత్సమానా తత్సదృశా। తడిల్లతా విద్యుత్। సహసాకస్మాత్। ఉదేత్యుద్గచ్ఛతి దృక్పథమాయాతి। నశ్యత్యదర్శనతామేతి। నిఖిలం సర్వమ్। దైవాయత్తం దైవాధీనమ్। అవధార్య నిర్ణేతవ్యమ్। హరిశ్చన్ద్ర రామచన్ద్ర ఇతి ప్రసిద్ధరాజనామాని, ఏతౌ ముఖ్యౌ యేషాం తే। ఐశ్వర్యేణ విభవేనోపమితస్తుల్యీకృతో మహేన్ద్రో దేవరాజో యైస్తే। దైవతన్త్రం దైవచాలితమ్। దుఃఖయన్త్రం దుఃఖమేవ యన్త్రం తత్। విరచితా దైవసమాధిర్యేన తథా। గత ఆధిర్యస్య సః। తత ఇతి। సమన్వితో యుక్తః। తపసా విశేషేణ భ్రాజతేఽసౌ తమ్। తప ఏవ ధనం యస్య తమ్। నిజో-

---

వనామానం తపోధనం నిజాభిలాషావాప్తిసాధనం జగామ। తం ప్రణమ్య తేన కృతాతిథ్యస్తస్మై కథితకథ్యస్తదాశ్రమే దూరీకృతశ్రమే కంచన కాలముషిత్వా నిజరాజ్యాభిలాషీ మితభాషీ సోమకులావతంసో రాజహంసో మునిమభాషత— 'భగవన్, మానసారః ప్రబలేన దైవబలేన మాం నిర్జిత్య మద్భోగ్యం రాజ్యమనుభవతి। తద్వదహమప్యుగ్రం తపో విరచ్య తమరాతిమున్మూలయిష్యామి లోకశరణ్యేన భవత్కారుణ్యేనేతి నియమవన్తం భవన్తం ప్రాప్నవమ్' ఇతి। తతస్త్రికాలజ్ఞస్తపోధనో రాజానమవోచత్— 'సఖే, శరీరకార్శ్యకారిణా

తపసాలమ్। వసుమతీగర్భస్థః సకలరిపుకులమర్దనో రాజనన్దనో నూనం సంభవిష్యతి, కంచన కాలం తూష్ణీమాస్స్వ' ఇతి। గగనచారిణ్యాపి వాణ్యా 'సత్యమేతత్' ఇతి తదైవావోచి। రాజాపి మునివాక్యమఙ్గీకృత్యాతిష్ఠత్।

తతః సంపూర్ణగర్భదివసా వసుమతీ సుముహూర్తే సకలలక్షణలక్షితం సుతమసూత। బ్రహ్మవర్చసేన తులితవేధసం పురోధసం పురస్కృత్య కృత్యవిన్మహీపతిః కుమారం సుకుమారం జాతసంస్కారేణ బాలాలంకారేణ చ విరాజమానం రాజవాహననామానం వ్యధత్త। తస్మిన్నేవ కాలే సుమతిసుమిత్రసుమన్త్రసుశ్రు–

ఽభిలాషస్తస్యావాప్తిః ప్రాప్తిస్తస్య సాధనం సాధనభూతమ్। జగామ। 'గమ్లృ గతౌ' ఇత్యస్య లిటి రూపమ్। కృతమాతిథ్యం యస్య సః। కథితం నివేదితం కథ్యం కథయితుం యోగ్యం సర్వ యేనైతాదృశః। తస్యాశ్రమ ఇతి। దూరీకృతః శ్రమో యత్రైతాదృశే। ఉషిత్వా। 'వస నివాసే'। క్త్వో రూపమ్। 'గ్రహిజ్యా–' ఇతి సంప్రసారణమ్। 'వసతిక్షుధోరిట్' ఇతీడాగమః। 'శాసివసిఘసీనాం చ' ఇతి షత్వమ్। సోమకులస్య చన్ద్రవంశస్యావతంసో భూషణం లలామభూతః। మానసార ఇతి రాజనామ। మయా భోగ్యం భోక్తవ్యమ్। 'భోజ్యం భక్ష్యే' (భోగ్యమన్యత్) ఇతి జకారస్య గకారః। అరాతిం శత్రుమ్। 'అభిఘాతిపరారాతి–' ఇత్యమరః। ఉన్మూలయిష్యామ్యున్మూలయితుముద్యతోఽస్మి। లోకానాం శరణే రక్షణే సాధు తేన। నియమవన్తం వ్రతినమ్। త్రికాలజ్ఞో భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలగతం జానాతీతి తథా। సఖే ఇతి కోమలామన్త్రణమ్। శరీరస్య దేహస్య కార్శ్యం కృశస్య భావస్తత్కరోతీతి తేన తపసాలమ్। తపో మానుతి ష్ఠేతి భావః। నూనం నిశ్చితమ్। తూష్ణీం జోషమ్। ఆస్స్వ తి ష్ఠేత్యర్థః। గగనచారిణ్యాశరీరిణ్యా। తత ఇతి। సంపూర్ణా గర్భదివసా నవ మాసా నవ దివసాశ్చ యస్యాః సా। సుముహూర్త ఉత్తమముహూర్తే కాలే। సకలలక్షణైర్లక్షితం యుక్తమ్। బ్రహ్మణో వర్చో బ్రహ్మవర్చసమ్। 'బ్రహ్మహస్తిభ్యాం వర్చసః' ఇత్యచ్। తులితో వేధా బ్రహ్మ యేన తమ్। 'స్రష్టా ప్రజాపతిర్వేధాః' ఇత్యమరః। పురోధసముపాధ్యాయమ్। పురస్కృత్యాగ్రే కృత్వా। కృత్యం వేత్తీతి తథా। జాతసంస్కారేణ జననకాలేఽనుష్ఠితసంస్కారేణ బాలార్హైరలంకారైశ్చ। విరాజమానం విశేషేణ శోభమానమ్। వ్యధత్త కృతవాన్। సుమతీతి మన్త్రినామాని। ప్రమతీతి సుతనా

తానాం మన్త్రిణా ప్రమతిమిత్రగుప్తమన్త్రగుప్తవిశ్రుతాఖ్యా మహదభిఖ్యా సూనవో నవోద్యదిన్దురుచశ్చిరాయుషః సమజాయన్త। రాజవాహనో మన్త్రిపుత్రైరాత్మమిత్రైః సహ బాలకేలీరనుభవన్నవర్ధత।

అథ కదాచిదేకేన తాపసేన రసేన రాజలక్షణవిరాజితం కంచిన్నయనానన్దకరం సుకుమరం కుమారం రాజ్ఞే సమర్ప్యావోచి— 'భూవల్లభ, కుశసమిదానయనాయ వనం గతేన మయా కాచిదశరణ్యా వ్యక్తకార్పణ్యాశ్రు ముఞ్చన్తీ వనితా విలోకితా। 'నిర్జనే వనే కింనిమిత్తం రుద్యతే త్వయా' ఇతి పృష్టా సా కరసరోరుహైరశ్రు ప్రమృజ్య సగద్గదం మామవోచత్— 'మునే, లావణ్యజితపుష్పసాయకే మిథిలానాయకే కీర్తివ్యాపృతసుధర్మణి నిజసుహృదో మగధరాజస్య సీమన్తినీసీమన్తమహోత్సవాయ పుత్రదారసమన్వితే పుష్పపురముపేత్య కంచన కాలమధివసతి సమారాధితగిరీశో మాలవాధీశో మగధరాజం యోద్ధుమభ్యగాత్। తత్ర ప్రఖ్యాతయోరేతయోరసంఖ్యే సంఖ్యే వర్తమానే సుహృత్సాహాయ్యకం కుర్వాణో నిజబలే సతి విదేహే విదేహేశ్వరః ప్రహారవర్మా జయవతా రిపుణాభి–

మాని। మహత్యభిఖ్యా శోభా యేషాం తే। 'మహదభిఖ్యాః' ఇతి ప్రయోగశ్చిన్త్యః। నవః ప్రాతిపదికః। ఉద్యన్నుద్గచ్ఛన్। ఇన్దుశ్చన్ద్రః। 'ఉన్దీ క్లేదనే' ఇతి ధాతుః। తస్య రుక్కాన్తిర్యేషాం తే। చిరాయుషశ్చిరంజీవినః। అథేతి। తాపసేన మునినా। రసేన రాగేణ। 'రసో గన్ధరసే జలే। శృఙ్గారాదౌ విషే వీర్యే తిక్తాదౌ ద్రవరాగయోః' ఇతి మేదినీ। అవోచి। కర్మణి లుఙ్। కుశాశ్చ సమిధశ్చ తేషామానయనం తస్మై। నాస్తి శరణ్యం రక్షితా యస్యాః సా। 'శరణం గృహరక్షిత్రోః' ఇత్యమరః। వ్యక్తం కార్పణ్యం దైన్యం యస్యాః సా। ముఞ్చన్తీత్యత్ర తుదాదిత్వాద్వైకల్పికో నుమ్। నిర్జనే జనసంచారరహితే। కరావేవ సరోరుహాణి తైః। కరసరోరుహాభ్యామితి వక్తవ్యమ్। ప్రమృజ్య। 'మృజ్ శుద్ధౌ' ఇతి ధాతుః। ల్యబన్తమ్। సగద్గదం సగద్గదస్వరేణ। లావణ్యే సౌన్దర్యే జితః పుష్పసాయకో మదనో యేన తస్మిన్। కీర్త్యా వ్యాపృతా సుధర్మా దేవసభా యేన తథా। 'ధర్మాదనిచ్కేవలాత్' ఇతి ధర్మశబ్దస్య ధర్మన్। నిజసుహృదః స్వమిత్రస్య సీమన్తినీ వధూస్తస్యాసీమన్తమహోత్సవో గర్భిణ్యవస్థాయామనుష్ఠాతవ్యస్య సీమన్తోన్నయనాఖ్యసంస్కారస్యోత్సవః వస్తదర్థే। 'చతుర్థే గర్భమాసే సీమన్తోన్నయనమ్' ఇతి సూత్రమ్। సీమన్తో యస్మిన్కర్మణ్యున్నీయతే తత్సీమన్తోన్నయనమ్। పుత్రశ్చ దారాశ్చ పుత్రదారాస్తైః సమన్వితే యుక్తే। 'ఉపాన్వధ్యాఙ్వసః' ఇత్యనేన కాలస్య కర్మత్వమ్। సమారాధితః సమ్యక్పూజితః సంతోషితో వా గిరీశః శివో యేన సః। అభ్యగాత్। 'ఇణ్ గతౌ' ఇతి

ధాతుః। సంఖ్యే యుద్ధే। 'మృధమాస్కన్దనం సంఖ్యమ్' ఇత్యమరః। సుహృదః సాహాయ్యకమ్। సాహాయ్యమేవ సాహాయ్య-

---

గృహ్య కారుణ్యేన పుణ్యేన విసృష్టో హతావశేషేణ శూన్యేన సైన్యేన సహ స్వపురగమనమకరోత్। తతో వనమార్గేణ దుర్గేణ గచ్ఛన్నధికబలేన శబరబలేన రభసాదభిహన్యమానో మూలబలాభిరక్షితావరోధః స మహానిరోధః పలాయిష్ట। తదీయార్భకయోర్యమయోర్ధాత్రీభావేన పరికల్పితాహం మద్దుహితాపి తీవ్రగతిం భూపతిమనుగన్తుమక్షమే అభూవ। తత్ర వివృతవదనః కోఽపి రూపీ కోప ఇవ వ్యాఘ్రః శీఘ్రం మామాఘ్రాతుమాగతవాన్। భీతాహముదగ్రగ్రావ్ణి స్ఖలన్తీ పర్యపతమ్। మదీయపాణిభ్రష్టో బాలకః కస్యాపి కపిలాశవస్య కోడమభ్యలీయత। తచ్ఛవాకర్షిణోఽమర్షిణో వ్యాఘ్రస్య ప్రాణాన్బాణో బాణాసనయన్త్రముక్తోఽపాహరత।విలోలాలకో బాలకోఽపి శబరైరాదాయ కుత్రచిదుపానీయత। కుమారమపరముద్వహన్తీ మద్దుహితా కుత్ర గతా న జానే। సాహం మోహం గతా కేనాపి కృపాలునా వృష్ణిపాలేన స్వకుటీరమావేశ్య విరోపితవ్రణాభవమ్। తతః స్వస్థీభూయ భూయః క్ష్మాభర్తురన్తికముపతిష్ఠాసురసహాయతయా దుహితురనభిజ్ఞాతతయా చ వ్యాకులీభవామి' ఇత్య-

---

కమ్। స్వార్థే కప్। నిజబలే ఆత్మసైన్యే। విదేహే। మృత ఇత్యర్థః। 'అసతి విధేయే' ఇతి పాఠే 'విధేయో వినయగ్రాహీ' ఇతి కోశాద్వినయాతిక్రమణశీల ఇతి భావః। విదేహానామీశ్వరః ప్రభుః। శూన్యేన రిక్తేన। 'శునః సంప్రసారణం వా చ దీర్ఘత్వమ్' ఇతి యత్। దుఃఖేన గన్తుం శక్యో దుర్గస్తేన। అధికం బలం యస్య తేన। శబరాణాం బలం సైన్యం తేన। రభసాద్వేగేన। అభిహన్యమానః। కర్మణి శానచ్। మూలబలం ప్రధానసైన్యం తేనాభిరక్షితోఽవరోధః శుద్ధాన్తో యేన సః। మహాన్నిరోధో యస్య తథా। పలాయిష్ట। 'అయ గతౌ' ఇతి ధాతుః। పరేత్యుపసర్గస్థరస్య స్థానే 'ఉపసర్గస్యాయతౌ' ఇతి లాదేశః। లుఙ్। తస్యేమౌ తదీయౌ చ తావర్భకౌ తయోః। యమయోః సహజాతయోః। ధాత్ర్యా ఉపమాతుర్భావస్తేన। తీవ్రా గతిర్యస్య తమ్। అక్షమే అభూవ। ప్రగృహ్యత్వాన్న సంధిః। వివృతం వ్యాత్తం వదనం యేన సః। రూపీ మూర్తః। ఆఘ్రాతుం నాశయితుమ్। ఉద్గతాన్యగ్రాణి యస్యైతాదృశో యో గ్రావా తస్మిన్। 'ఉదగ్రపాణిః' ఇతి పాఠ ఉదగ్రః పాణిర్యస్యాః సేత్యహమిత్యస్య విశేషణం ద్రష్టవ్యమ్।

భ్రష్టశ్చ్యుతః। కపిలాయా గోః శవః కుణపస్తస్య। క్రోడమఙ్కదేశమ్। అభ్యలీయత ప్రచ్ఛన్నో౽భూత్। బాణాసనం ధనుస్తదేవ యన్త్రం తస్మాన్ముక్తః। అపాహరజ్జహార।విలోలాశ్చఇఞ్చలా అలకాశ్చూణకున్తలా యస్య సః। శబరైర్వనవాసిభిః। ఆదాయ గృహీత్వా। కుత్రచిదనిర్దిష్టే। అజ్ఞాత ఇతి యావత్। ఉద్వహన్తీ ధారయన్తీ। సేతి పూర్వనిర్దిష్టా మోహం గతా విగతసంజ్ఞా। వృష్ణిపాలేన మేషపాలేన। స్వకుటీరం స్వవాసగృహమ్। ఆవేశ్య। ణిజన్తాల్ల్యప్। భూయః పునః। క్ష్మాభర్తుర్నరేన్ద్రస్య। ఉపతిష్ఠాసురుపస్థాతుమిచ్ఛుః। అసహాయతయా సహాయాభావేన। అభిదధానాభిధత్తే-

---

భిదధానా 'ఏకాకిన్యపి స్వామినం గమిష్యామి' ఇతి సా తద్రైవ నిరగాత్। అహమపి భవన్మిత్రస్య విదేహనాథస్య విపన్నిమిత్తం విషాదమనుభవంస్తదన్వయాఙ్కురం కుమారమన్విష్యంస్తద్రైకం చణ్డికామన్దిరం సున్దరం ప్రాగామ్। తత్ర సంతతమేవంవిధవిజయసిద్ధయే కుమారం దేవతోపహారం కరిష్యన్తః కిరాతాః 'మహీరుహశాఖావలమ్బితమేనమసిలతయా వా, సైకతతలే ఖననినిక్షిప్తచరణం లక్షీకృత్య శితశరనికరేణ వా, అనేకచరణైః పలాయమానం కుక్కురబాలకైర్వా దంశయిత్వా సంహనిష్యామః' ఇతి భాషమాణా మయా సమభ్యభాష్యన్త— 'నను కిరాతోత్తమాః, ఘోరప్రచారే కాన్తారే స్ఖలితపథః స్థవిరభూసురో౽హం మమ పుత్రకం క్వచిచ్ఛాయాయాం నిక్షిప్య మార్గాన్వేషణాయ కించిదన్తరమగచ్ఛమ్। స కుత్ర గతః, కేన వా గృహీతః, పరీక్ష్యాపి న వీక్ష్యతే। తన్ముఖావలోకనేన వినానేకాన్యహాన్యతీతాని। కిం కరోమి, క్వ యామి, భవద్భిర్న కిమదర్శి' ఇతి। 'ద్విజోత్తమ, కశ్చిదత్ర తిష్ఠతి। కిమేష తవ నన్దనః సత్యమేవ। తదేనం గృహాణ' ఇత్యుక్త్వా దైవానుకూల్యేన మహ్యం తం వ్యతరన్। తేభ్యో దత్తాశీరహం బాలకమఙ్గీకృత్య శిశిరోదకాదినోపచారేణాశ్వాస్య నిఃశఙ్కం భవదఙ్కం సమానీతవానస్మి। ఏవమాయుష్మన్తం పితృరూపో

౽సౌ। ఏకాకిన్యసహాయా। తద్రైవ తస్మిన్నేవ క్షణే। విషాదం ఖేదమ్। తస్యాన్వయో వంశస్తస్యాఙ్కురః ప్రరోహః। చణ్డికాయా మన్దిరమాయతనమ్। ఏవం విధా ప్రకారో యస్య తాదృశో యో విజయస్తస్య సిద్ధిస్తస్యై దేవతాయా ఉపాహారస్తమ్। మహీరుహో వృక్షస్తస్య శాఖాయామవలమ్బితమ్। అసిలతా ఖఙ్గః। ఇదం కేచిత్కిరాతా ఆహుః। సికతాప్రచురం

సైకతమ్। సైకతం చ తత్తలం చ। ఖననేన విక్షిప్తౌ భూమౌ కీలితౌ చరణౌ యస్య తమ్। శితాస్తీక్ష్ణాశ్చ తే శరాశ్చ తేషాం నికరేణ। ఇదమన్యే। అనేకచరణైరితి కుక్కురబాలకైరిత్యస్య విశేషణమ్। పలాయమానమేనం బాలకమ్। దంశయిత్వా దంశం కారయిత్వా। 'దదంశయిత్వా' ఇతి పాఠే యఙన్తప్రయోగః। ఇదమప్యపరే కిరాతోత్తమాః। ప్రార్థనానుకూలమేతత్సంబోధనమ్। ఘోరః ప్రచారః సంచారో యస్మింస్తథా। కాన్తారే దుర్గమే వర్త్మని స్ఖలితః పన్థా యస్య సః। 'ఋక్పూరబ్ధూఃపథామానక్షే'। పథిన్ ఇత్యస్య పథః। స్థవిరో వృద్ధః। భూసురో భువి పృథ్వ్యాం సురో ద్విజః। నిక్షిప్య సంస్థాప్య। మార్గస్యాన్వేషణం గవేషణమ్। ముఖాలోకనేన వినా। 'పృథగ్వినా–' ఇతి తృతీయా। అతీతాని గతాని। అదర్శి। 'దృశిర్ ప్రేక్షణే'। కర్మణి లుఙ్। గృహాణ। 'గ్రహ ఉపాదానే'। లోటో రూపమ్। దైవస్యానుకూల్యం తేన। వ్యతరన్నదదుః। దత్తాశీర్యేన సః శిశిరం శీతమ్। నిఃశఙ్కమితి క్రియావిశేషణమ్। భవదఙ్కం భవన్నికటమ్। అభిరక్షతాత్।

భవానభిరక్షతాత్' ఇతి। రాజా సుహృదాపన్నిమిత్తం శోకం తన్నన్దనవిలోకనసుఖేన కించిదధరీకృత్య తముపహారవర్మనామ్నాహూయ రాజవాహనమివ పుపోష।

జనపతిరేకస్మిన్పుణ్యదివసే తీర్థస్నానాయ పక్కణనికటమార్గేణ గచ్ఛన్నబలయా కయాచిదుపలాలితమనుపమశరీరం కుమారం కంచిదవలోక్య కుతూహలాకులస్తామపృచ్ఛత్— 'భామిని, రుచిరమూర్తిః స రాజగుణసంపూర్తిరసావర్భకో భవదన్వయసంభవో న భవతి కస్య నయనానన్దనః, నిమిత్తేన కేన భవదధీనో జాతః కథ్యతాం యాథాతథ్యేన త్వయా' ఇతి। ప్రణతయా తయా శబర్యా సలీలమలాపి— 'రాజన్, ఆత్మపల్లీసమీపే పదవ్యాం వర్తమానస్య శక్రసమానస్య మిథిలేశ్వరస్య సర్వస్వమపహరతి శబరసైన్యే మద్దయితేనాపహృత్య కుమార ఏష మహ్యమర్పితో వ్యవర్ధత' ఇతి। తదవధార్య కార్యజ్ఞో రాజా మునికథితం ద్వితీయం రాజకుమారమేవ నిశ్చిత్య సామదానాభ్యాం తామనునీయాపహారవర్మేత్యాఖ్యాయ దేవ్యై 'వర్ధయ' ఇతి సమర్పితవాన్।

కదాచిద్వామదేవశిష్యః సోమదేవశర్మా నామ కంచిదేకం బాలకం రాజ్ఞః పురో నిక్షిప్యాభాషత— 'దేవ, రామతీర్థే స్నాత్వా ప్రత్యాగచ్ఛతా

'తుహ్యోస్తాతఙ్ఙాశిష్యన్యతరస్యామ్' ఇతి తాతఙ్। అధరీకృత్య దూరీకృత్య తనూకృత్య వా। పుపోష వృద్ధిం నీతవాన్। జనపతిరితి। పుణ్యదివసే పర్వణి। తీర్థే స్నానం తీర్థస్నానం తస్మై। పక్కణః శబరాలయః। ఏవమేవ కోశ:। అబలయా స్త్రియా। ఉపలాలితం ప్రేమవిధృతమనుపమం శరీరం యస్య తథా। కుతూహలేన కౌతుకేనాకులో వ్యాప్తః। భామిని కోపనే। అత్ర తు కేవలస్త్రీవాచకోఽయం శబ్దః। కోపకారణాభావాత్। రుచిరా సున్దరా మూర్తీ రూపం యస్యేతి తథా। రాజ్ఞో గుణా స్తేషాం సంపూర్తిస్తత్సహితః అన్వయో వంశః। నయనే ఆనన్దయతి తథా। కస్య సూనరిత్యర్థః। నిమిత్తేన కారణేన। భవదధీనస్త్వదాయత్తః। యాథాతథ్యేన తత్త్వతః। ప్రకర్షేణ నతా తయా। అలాపి। 'లప వ్యక్తాయాం వాచి'। కర్మణి లుఙ్। పల్లీ ఘోషః। పదవ్యాం మార్గే। 'పన్థానః పదవీ సృతిః' ఇత్యమరః। శక్ర ఇన్ద్రః। మిథిలేశ్వరస్య మిథిలాధిపస్య ప్రహారవర్మణః। సర్వస్వం సర్వద్రవ్యమ్। 'స్వోఽస్త్రియాం ధనే' ఇత్యమరః। అపహరతి। శత్రన్తస్య సప్తమీ। దయితేన వల్లభేన। భర్త్రేత్యర్థః। వ్యవర్ధత వృద్ధిం ప్రాప్తః। అవధార్య। విమృశ్యేత్యర్థః। కార్యం జానాతీతి తథా। సామ చ దానం చ తాభ్యామ్। అనునీయ సంతోష్య। ఆఖ్యాయ నామ కృత్వా। కదాచిదితి। రామతీర్థ ఏతన్నామ్ని క్షేత్రే। ప్రత్యాగచ్ఛతా

మయా కాననావనౌ వనితయా కయాపి ధార్యమాణమేనముజ్జ్వలాకారం కుమారం విలోక్య సాదరమభాణి— 'స్థవిరే, కా త్వమ్। ఏతస్మిన్నటవీమధ్యే బాలకముద్వహన్తీ కిమర్థమాయాసేన భ్రమసి' ఇతి। వృద్ధయాప్యభాషి— 'మునివర, కాలయవననామ్ని ద్వీపే కాలగుప్తో నామ ధనాఢ్యో వైశ్యవరః కశ్చిదస్తి। తన్నన్దినీం నయనానన్దకారిణీం సువృత్తాం నామైతస్మాద్ద్వీపాదాగతో మగధనాథమన్త్రిసంభవో రత్నోద్భవో నామ రమణీయగుణాలయో భ్రాన్తభూవలయో మనోహారీ వ్యవహార్యుపయమ్య సువస్తుసంపదా శ్వశురేణ సంమానితోఽభూత్। కాలక్రమేణ నతాఙ్గీ గర్భిణీ జాతా। తతః సోదరవిలోకనకుతూహలేన రత్నోద్భవః కథంచిచ్ఛ్వశురమనునీయ చపలలోచనయానయా సహ ప్రవహణమారుహ్య పుష్పపురమభిప్రతస్థే। కల్లోలమాలికాభిహతః పోతః సముద్రామ్భస్యమజ్జత్। గర్భభరాలసాం తాం లలనాం ధాత్రీభావేన కల్పితాహం కరాభ్యాముద్వహన్తీ ఫలకమేకమధిరుహ్య దైవగత్యా తీరభూమిమగమమ్। సుహృజ్జనపరివృతో రత్నోద్భవస్తత్ర నిమగ్నో వా కేనోపాయేన తీరమగమద్వా న జానామి। క్లేశస్య పరాం కాష్ఠామధిగతా సువృత్తాస్మిన్నటవీమధ్యేఽద్య సుతమసూత। ప్రసవవేదనయా విచేతనా సా ప్రచ్ఛాయశీతలే తరుతలే నివసతి।

ప్రతినివర్తమానేన। కాననావనావరణ్యభువి। వనితయా యోషితా। 'వనితా మహిలా తథా' ఇత్యమరః। ఉజ్జ్వలో దీప్తిమాన్। స్థవిరే వృద్ధే ఇతి సంబుద్ధిః। 'ప్రవయాః స్థవిరో వృద్ధః' ఇతి కోశః। అటవ్యరణమ్। ఆయాసేన కష్టేన। మునివర ఋషిశ్రేష్ఠ। ధనాఢ్యో ధనసమృద్ధః। వైశ్యవరో వణిక్ర్శేష్ఠః। నన్దినీం కన్యామ్। నయనయోరానన్దం కరోతి తథా। మన్త్రిసంభవో మన్త్రిణః పుత్రః। రమణీయగుణానామాలయో వసతిస్థానమ్। భ్రాన్తం భువో వలయం చక్రం యేనేతి తథా। మనోహారీ మనోజ్ఞః। అభిరామ ఇత్యర్థః। వ్యవహారీ వాణిజ్యకర్తా। ఉపయమ్య వివాహం కృత్వా। సువస్తుసంపదా శోభనవస్తుసమృద్ధ్యా। సంమానితః పూజితః। సత్కృత ఇతి యావత్। నతాన్యవనమ్రాణ్యఙ్గాన్యస్యాస్తయా। సోదరః సమానోదర్యః। 'సమానోదర్యసోదర్య-' ఇతి కోశః। చపలే లోచనే యస్యాస్తయా। ప్రవహణం నావమ్। అభిప్రతస్థే। 'సమవప్రవిభ్యః స్థః' ఇత్యాత్మనేపదమ్। కల్లోలా మహాతరఙ్గాః। 'మహత్సూల్లోలకల్లోలౌ' ఇత్యమరః। తేషాం మాలికాః పరమ్పరాస్తాభిరభిహతస్తాడితః। పోతో నౌః। అమజ్జత్। 'టుమస్జో శుద్ధౌ' ఇతి ధాతోర్లఙ్। గర్భస్య భరో భారస్తేనాలసాం జడామ్। లలనా స్త్రీ। ధాత్రీభావేనోపమాతృత్వేన పరాం కాష్ఠామతిశయమ్। అసూత। 'షూఙ్ ప్రాణిగర్భవిమోచనే' లఙ్। ప్రసవకాలే యా వేదనా తథా। విచేతనా నిఃసంజ్ఞా। నష్టచేష్టేత్యర్థః। ప్రచ్ఛాయేన శీతలేన। 'గోస్త్రియోరుపసర్జనస్య' ఇతి హ్రస్వః। విజనే ని-

---

విజనే వనే స్థాతుమశక్యతయా జనపదగామినం మార్గమన్వేష్టుముద్యుక్తయా మయా వివశాయాస్తస్యాః సమీపే బాలకం నిక్షిప్య గన్తుమనుచితమితి కుమారోఽప్యానాయి' ఇతి। తస్మిన్నేవ క్షణే వన్యో వారణః కశ్చిదదృశ్యత। తం విలోక్య భీతా సా బాలకం నిపాత్య ప్రాద్రవత్। అహం సమీపలతాగుల్మకే ప్రవిశ్య పరీక్షమాణోఽతిష్ఠమ్। నిపతితం బాలకం పల్లవకవలమివాదదతి గజపతౌ కణ్ఠీరవో భీమరవో మహాగ్రహేణ న్యపతత్। భయాకులేన దన్తావలేన ఝుటితి వియతి సముత్పాత్యమానో బాలకో న్యపతత్। చిరాయుష్మత్తయా స చోన్నతతరుశాఖాసమాసీనేన వానరేణ కేనచిత్పక్వఫలబుద్ధ్యా పరిగృహ్య ఫలేతరతయా వితతస్కన్ధమూలే నిక్షిప్తోఽభూత్। సోఽపి మర్కటః క్వచిదగాత్। బాలకేన సత్త్వసంపన్నతయా సకలక్లేశసహేనాభావి। కేసరిణా కరిణం నిహత్య కుత్రచిదగామి। లతాగృహాన్నిర్గతోఽహమపి తేజఃపుఞ్జం బాలకం శనైరవనీరుహాదవతార్య వనాన్తరే వనితామన్విష్యావిలోక్యైనమానీయ గురవే నివేద్య తన్నిదేశేన భవన్నికటమానీతవానస్మి' ఇతి। సర్వేషాం సుహృదామేకదైవానుకూలదైవాభావేన మహదాశ్చర్యం బిభ్రాణో రాజా

ర్జనే। జనపదః నీవృత్। దేశ ఇతి యావత్। వివశా విహ్వలా। వికలేత్యర్థః। ఆనాయి। 'ణీఞ్ ప్రాపణే' ఇత్యస్య ఆఙ్పూర్వస్య కర్మణి లుఙ్। 'చిణ్ భావకర్మణోః' ఇతి చిణ్। వనే భవో వన్యః। వారణో గజః। 'కుఞ్జరో వారణః కరీ' ఇత్యమరః। అదృశ్యత। కర్మణి లఙ్। 'దృశిర్ ప్రేక్షణే' ఇతి ధాతుః। నిపాత్య ప్రచ్యావ్య। ప్రాద్రవదధావత్। ద్రుతగత్యాపాసరదిత్యర్థః। లతా వ్రతతిః। గుల్మకేఽప్రకాణ్డే। స్వార్థేఽల్పార్థే వా కః। పరీక్షమాణః పరిత ఈక్షమాణః। కవలం గ్రాసమ్। 'గ్రాసస్తు కవలః పుమాన్' ఇత్యమరః। కణ్ఠీరవః సింహః। 'కణ్ఠీరవో మృగరిపుః' ఇత్యమరః। భీమో భయంకరో రవో యస్య స తథా। మహాగ్రహేణ మహతావేశేన। చిరాయుష్మత్తయా దీర్ఘాయుషో భావస్తయా॥ ఉన్నతస్యోచ్ఛ్రితస్య। 'ఆసన్నోన్నత–' ఇతి పాఠే ఆసన్నః సమీపవర్తీ। పక్వఫలబుద్ధ్యా పక్వం ఫలం కిమప్యేతదితి భ్రాన్త్యా। ఫలాదితరదితి దృష్ట్వా। వితతే విస్తృతే స్కన్ధస్య ప్రకాణ్డస్య మూలే। మర్కటో వానరః। సత్త్వేన సంపన్నస్తస్య భావస్తయా। సకలక్లేశసహేనాఖిలక్లేశసహిష్ణునా। అభావి। 'భూ సత్తాయామ్' కర్మణి లుఙ్। కేసరీ మృగేన్ద్రః। కుత్రచిదనిర్దిష్టే స్థలే లతాగృహాత్కుఞ్జాత్। తేజసః పుఞ్జం రాశిమ్। అవన్యాం రోహతీత్యవనీరుహో వృక్షస్తస్మాత్। అవతార్య। 'తౄ ప్లవనతరణయోః'। ణిజన్తాల్ల్యప్। అన్యద్వనం వనాన్తరం తస్మిన్। ఏనమ్। అన్వాదేశ ఇదం రూపమ్। నిదేశేనాజ్ఞయా। ఏకదైవైకస్మిన్నేవ కాలే। సమమిత్యర్థః। అనుకూలేతి। దైవస్య ప్రాతికూల్యేనేత్యర్థః। 'మహత్ ఆశ్చర్యమ్' ఇతి భిన్నే పదే। బిభ్రాణః। 'డుభృఞ్ ధారణపోషణయోః'। కర్తరి

'రత్నోద్భవః కథమభవత్' ఇతి చిన్తయంస్తన్నన్దనం పుష్పోద్భవనామధేయం విధాయ తదుదన్తం వ్యాఖ్యాయ సుశ్రుతాయ విషాదసంతోషావనుభవంస్తదనుజతనయం సమర్పితవాన్।

అన్యేద్యుః కంచన బాలకమురసి దధతీ వసుమతీ వల్లభమభిగతా। తేన 'కుత్రత్యోఽయమ్' ఇతి పృష్టా సమభాషత్— 'రాజన్, అతీతాయాం రాత్రౌ కాచన దివ్యవనితా మత్పురతః కుమారమేవం సంస్థాప్య నిద్రాముద్రితాం తాం విబోధ్య వినీతాబ్రవీత్— 'దేవి, త్వన్మన్త్రిణో ధర్మపాలనన్దనస్య కామపాలస్య వల్లభా యక్షకాన్తాహం తారావలీ నామ, నన్దినీ మణిభద్రస్య। యక్షేశ్వరానుమత్యా మదాత్మజమేతం

భవత్తనూజస్యామ్బోనిధివలయవేష్టితక్షోణీమణ్డలేశ్వరస్య భావినో విశుద్ధయశోనిధే రాజవాహనస్య పరిచర్యాకరణాయానీతవత్యస్మి। త్వమేనం మనోజసంనిభమభివర్ధయ' ఇతి। విస్మయవికసితనయనయా మయా సవినయం సత్కృతా స్వక్షీ యక్షీ సాప్యదృశ్యతామయాసీత్' ఇతి। కామపాలస్య యక్షకన్యాసంగమే విస్మయమానమానసో రాజహంసో రఞ్జితమిత్రం సుమిత్రం మన్త్రిణమాహూయ తదీయభ్రాతృపుత్రమర్థపాలం విధాయ తస్మై సర్వం వార్తాదికం వ్యాఖ్యాయాదాత్।

శానచ్। రత్నోద్భవ ఇతి। రత్నోద్భవస్య కా గతిః। కిమభవదిత్యర్థః। నామధేయం నామ। 'భాగరూపనామభ్యో ధేయః' ఇతి ధేయప్రత్యయః। విధాయ కృత్వా ఉదన్తం వార్తామ్। 'వార్తా ప్రవృత్తిర్వృత్తాన్త ఉదన్తః స్యాత్' ఇత్యమరః। వ్యాఖ్యాయ కథయిత్వా రత్నోద్భవస్య నాశాద్విషాదః తన్నన్దనస్య చ లాభాత్సంతోషః। అను పశ్చాజ్జాతోఽనుజః। అన్యేద్యురితి। అన్యేద్యురపరేద్యుః। 'సద్యఃపరుత్పరార్థైషమః–' ఇతి నిపాతః। ఉరసి దధతీ లాలయన్తీ। అభ్యస్తత్వాన్నుమభావః। కుత్ర భవః కుత్రత్యః। 'అవ్యయాత్త్యప్' ఇతి త్యప్। అతీతాయాం గతాయామ్। దివి భవా దివ్యా సా చాసౌ వనితా। నిద్రయా ముద్రితాం నిమీలితనేత్రామ్। విబోధ్య ప్రబోధం కృత్వా। వినీతా నమ్రా। యక్షేశ్వరః కుబేరః। తనూజస్య సూనోః। 'తనుజస్తనూజః' ఇతి ద్విరూపకోశః। అమ్బోనిధిః సముద్రః। స ఏవ వలయః కటకస్తేన వేష్టితం క్షోణీమణ్డలం ధరామణ్డలం తస్యేశ్వర ఈశితా తస్య। భావినో నాద్యాపి భూతస్య। విశేషేణ శుద్ధో యశసో నిధిర్యస్య తస్య। పరిచర్యా శుశ్రూషా। మనోజః కామః। సంనిభః సదృశః। విస్మయేనాశ్చర్యేణ వికసితే నయనే నేత్రే యస్యాస్తయా। సవినయమితి క్రియావిశేషణమ్। 'సవినయా' ఇతి పాఠే యక్షీవిశేషణమ్, సత్కృతా। సంమానితా స్వక్షీ శోభననయనా। అదృశ్యతామయాసీత్। గతాభూదిత్యర్థః। యక్షకన్యా సంగమస్తస్మిన్। విస్మయమానం మానసం యస్య తథా। రఞ్జితాని మిత్రాణి యేన

తతః పరస్మిన్దివసే వామదేవాన్తేవాసీ తదాశ్రమవాసీ సమారాధితదేవకీర్తిం నిర్భర్త్సితమారమూర్తిం కుసుమసుకుమారం కుమారమేకమవగమయ్య నరపతిమవాదీత్— 'దేవ, తీర్థయాత్రాప్రసఙ్గేన కావేరీతీరమాగతోఽహం విలోలాలకం బాలకం నిజోత్సఙ్గతలే నిధాయ రుదతీం స్థవిరామేకాం విలోక్యావోచమ్— 'స్థవిరే, కా త్వమ్, అయమర్భకః కస్య

నయనానన్దకరః, కాన్తారం కిమర్థమాగతా, శోకకారణం కిమ్' ఇతి। సా కరయుగేన బాష్పజలమున్మృజ్య నిజశోకశఙ్కూత్పాటనక్షమమివ మామవలోక్య శోకహేతుమవోచత్— 'ద్విజాత్మజ, రాజహంసమన్త్రిణః సితవర్మణః కనీయానాత్మజః సత్యవర్మా తీర్థయాత్రామిషేణ దేశమేనమాగచ్ఛత్। స కస్మింశ్చిదగ్రహారే కాలీం నామ కస్యచిద్భూసురస్య నన్దినీం వివాహ్య తస్యా అనపత్యతయా గౌరీం నామ తద్భగినీం కాఞ్చనకాన్తిం పరిణీయ తస్యామేకం తనయమలభత। కాలీ సాసూయమేకదా ధాత్ర్యా మయా సహ బాలమేనమేకేన మిషేణానీయ తటిన్యామేతస్యామక్షిపత్। కరేణైకేన బాలముద్ధృత్యాపరేణ ప్లవమానా నదీవేగాగతస్య కస్యచిత్తరోః శాఖామవలమ్బ్య తత్ర శిశుం నిధాయ నదీవేగేనోహ్యమానా కేనచిత్తరులగ్నేన కాలభోగినాహమదంశి। మదవలమ్బీభూతో భూరుహోఽయమస్మిన్దేశే తీరమగమత్। గరలస్యోద్దీపనతయా మయి మృతాయామరణ్యే కశ్చన శరణ్యో నాస్తీతి మయా శోచ్యతే' ఇతి। తతో విషమవిష-

---

తమ్। ఆహూయ। హ్వేఞః సంప్రసారణమ్। ఆకార్య। ఆనాయ్యేత్యర్థః। తత ఇతి। అన్తేవాసీ శిష్యః। 'ఛాత్రాన్తేవాసినౌ శిష్యే' ఇత్యమరః। అన్తే వసతీతి తథా। సమారాధితా దేవకీర్తిర్యేన తమ్। నిర్భర్త్సితా స్వరూపేణ మారస్య కందర్పస్య మూర్తిర్యేన తమ్। కుసుమమివ సుకుమారం పేలవమ్। అవగమయ్య ప్రాపయ్య। యాత్రా గమనమ్। ప్రసఙ్గేన క్రమేణ। కావేరీ దక్షిణదేశస్థా కాచిన్నదీ। విలోలాశ్చఞ్చలా అలకా యస్య తమ్। ఉత్సఙ్గోఽఙ్కః। రుదతీమశ్రుముఞ్చతీమ్। స్థవిరామితి గతార్థమ్। 'కాన్తారం వర్త్మ దుర్గమమ్' ఇత్యమరః। యుగేన ద్వన్ద్వేన। బాష్పజలమశ్రూణి నిజశోక ఏవ శఙ్కుః శల్యం తస్యోత్పాటనం తత్క్షమం సమర్థమ్। కనీయాన్। 'యువాల్పయోః కన్నన్యతరస్యామ్' ఇతి కనాదేశః। ఆత్మజః పుత్రః। అగ్రహారే నృపాత్ప్రతిగ్రహేణ లబ్ధభూమిప్రదేశే గ్రామాదౌ వా। భూసురస్య ద్విజస్య। వివాహ్య పరిణీయ। సాసూయమితి క్రియావిశేషణమ్। ధాత్ర్యుపమాతా। మిషేణ వ్యాజేన। తటిన్యాం నద్యామ్। ప్లవమానా తరన్తీ। భోగీ సర్పః। అదంశి। కర్మణి లుఙ్। భూరుహో వృక్షః। గరలస్య విషస్య। ఉద్దీపనతయా ప్రబలతరతయా। శరణ్యో రక్షితా। విషమం దుర్ధరమ్। అవిషహ్యామిత్యర్థః। విషజ్వాలాభిరవలీఢా

జ్వాలావలీఢావయవా సా ధరణీతలే న్యపతత్। దయావిష్టహృదయోఽహం మన్త్రబలేన విషవ్యథామపనేతుమక్షమః సమీపకుఞ్జేష్వౌషధివిశేషమన్విష్య ప్రత్యాగతో వ్యుత్క్రాన్తజీవితాం తాం వ్యలోకయమ్। తదను తస్యాః పావకసంస్కారం విరచ్య శోకాకులచేతా బాలమేనమగతిమాదాయ సత్యవర్మవృత్తాన్తశ్రవణవేలాయాం తన్నివాసాగ్రహారనామధేయస్యాశ్రుతతయా తదన్వేషణమశక్యమిత్యాలోచ్య భవదమాత్యతనయస్య భవానేవాభిరక్షితేతి భవన్తమేనమనయమ్' ఇతి। తన్నిశమ్య సత్యవర్మస్థితేః సమ్యగనిశ్చితతయా ఖిన్నమానసో నరపతిః సుమతయే మన్త్రిణే సోమదత్తం నామ తదనుజతనయమర్పితవాన్। సోఽపి సోదరమాగతమివ మన్యమానో విశేషేణ పుపోష।

ఏవం మిలితేన కుమారమణ్డలేన బాలకేలీరనుభవన్నధిరూఢానేకవాహనో రాజవాహనోఽనుక్రమేణ చౌలోపనయనాదిసంస్కారజాతమలభత। తతః సకలలిపిజ్ఞానం నిఖిలదేశీయభాషాపాణ్డిత్యం షడఙ్గసహితవేదసముదాయకోవిదత్వం కావ్యనాటకాఖ్యానకాఖ్యాయికేతిహాసచిత్రకథాసహితపురాణగణనైపుణ్యం ధర్మశబ్దజ్యోతిస్తర్కమీమాంసాదిసమస్తశా-

---

వ్యాప్తా అవయవా యస్యాః సా। ధరణీ పృథ్వీ। దయయావిష్టం హృదయం యస్యైతాదృశః। మన్త్రబలేన మన్త్రసామర్థ్యేన। అపనేతుం దూరీకర్తుమ్। కుఞ్జేషు నికుఞ్జేషు। 'నికుఞ్జకుఞ్జౌ వా క్లీబే లతాదిపిహితోదరే' ఇత్యమరః। వ్యుత్క్రాన్తజీవితాం మృతామ్। తదను తతః। పావకసంస్కారం విరచ్యాగ్నిసంస్కారం కృత్వా। చితాధిరోపణేన తస్యాః శరీరమగ్నిసాత్కృత్వేత్యర్థః। శోకేనాకులం చేతో యస్య తథా। అగతిమశరణ్యమ్। అనాథమిత్యర్థః। సోదరం భ్రాతరమ్। ఏవమితి। మిలితేనైకత్ర సమావపతితేన। కుమారమణ్డలేన కుమారసముదాయేన। కేలీః క్రీడాః। అధిరూఢాన్యనేకవాహనాని యేన సః। చౌలం చోపనయనం చ చౌలోపనయనే। ఏతే ఆదీ యస్య తత్సంస్కారజాతమ్। చౌలముపనయనమన్యసంస్కారాంశ్చేత్యర్థః। తత్ర చౌలం చూడాకర్మ। 'తృతీయే వర్షే చౌలం యథాకులధర్మం వా' ఇతి సూత్రమ్। జన్మప్రభృతి తృతీయే వర్షే కులధర్మమాదృత్యాన్యస్మిన్వా కేశసంనివేశానాం కరణమ్। ఉపనయనం ప్రసిద్ధమ్। లిపిరక్షరసంస్థానం తస్య జ్ఞానమ్। షడఙ్గసహితస్య వేదసముదాయస్య కోవిదత్వం జ్ఞాతృత్వమ్। 'శిక్షా కల్పో వ్యాకరణం నిరుక్తం జ్యోతిషాం గణః। ఛన్దసాం విచితిశ్చైవ షడఙ్గో వేద ఉచ్యతే' ఇతి। కావ్యాని రఘువంశకిరాతాదీని। నాటకాని శాకున్తలరత్నావల్యాదీని। ఆఖ్యానకాని చూర్ణకాని। ఆఖ్యాయికాః కాదమ్బరీవాసవదత్తాదయః। ఇతిహాసః

పురావృత్తకథనమ్। చిత్రకథా రమ్యకథాః। ఏతైః సర్వైః సహితే పురాణగణే బ్రాహ్మాగ్న్యాదిపురాణసముదాయే నైపుణ్యమ్। ధర్మశాస్త్రం స్మృతయః। శబ్దశాస్త్రం వ్యాకరణమ్। జ్యోతిఃశాస్త్రం ప్రసిద్ధమ్। తర్కశాస్త్రం న్యాయః। మీమాంసా పూర్వోత్తరభేదేన ప్రసిద్ధం శాస్త్రమ్।

స్రనికరచాతుర్యం కౌటిల్యకామన్దకీయాదినీతిపటలకౌశలం వీణాద్యశేషవాద్యదాక్ష్యం సంగీతసాహిత్యహారిత్వం మణిమన్త్రౌషధాదిమాయాప్రపఞ్చచఞ్చుత్వం మాతఙ్గతురఙ్గాదివాహనారోహణపాటవం వివిధాయుధప్రయోగచణత్వం చౌర్యదురోదరాదికపటకలాప్రౌఢత్వం చ తత్తదాచార్యేభ్యః సమ్యగ్లబ్ధ్వా యౌవనేన విలసన్తం కృత్యేష్వనలసం తం కుమారనికరం నిరీక్ష్య మహీవల్లభః సః 'అహం శత్రుజనదుర్లభః' ఇతి పరమానన్దమమన్దమవిన్దత।

ఇతి శ్రీదణ్డినః కృతౌ దశకుమారచరితే కుమారోత్పత్తిర్నామ ప్రథమ ఉచ్ఛ్వాసః।

ద్వితీయోచ్ఛ్వాసః।

అథైకదా వామదేవః సకలకలాకుశలేన కుసుమసాయకసంశయితసౌన్దర్యేణ కల్పితసోదర్యేణ సాహసాపహసితకుమారేణ సుకుమారేణ జయధ్వజాతపవారణకులిశాఙ్కితకరేణ కుమారనికరేణ పరివేష్టితం రాజానమానతశిరసం సమభిగమ్య తేన తాం కృతాం పరిచర్యాఙ్గీకృత్య నిజచరణకమలయుగలమిలన్మధుకరాయమాణకాకపక్షం విదలిష్యమాణవిపక్షం కుమారచయం గాఢమాలిఙ్గ్య మితసత్యవాక్యేన విహితాశీర–

నికరః సమూహః కౌటిల్యశ్చాణక్యస్తత్ప్రణీతం కామన్దకీయమితి ప్రసిద్ధమ్। దాక్ష్యం దక్షతా। సాహిత్యం శిల్పం నృత్యాదికలాః। హారిత్వం మనోహారిత్వమ్। మాయాప్రపఞ్చః

కపటప్రబన్ధః। చక్షుత్వం కుశలత్వమ్। 'తేన విత్తశ్చఞ్చుప్చణపౌ' ఇతి చక్షుప్। మాతఙ్గో గజః। తురఙ్గోఽశ్వః। పాటవం పటోర్భావః। చణత్వం కౌశలమ్। 'తేన విత్తః–' ఇతి చణప్। దురోదరం ద్యూతమ్। తత్తదార్యేభ్య స్తేషు తేషు శాస్త్రేషు నిష్ణాతేభ్య ఆచార్యేభ్య ఇత్యర్థః। విలసన్తం శోభమానమ్। అనలసముద్యమశీలమ్। మహీవల్లభో రాజా రాజహంసః॥ ఇతి శ్రీదశకుమారచరితపూర్వపీఠికాయాం పదదీపికామిధాయాం ప్రథమ ఉచ్ఛ్వాసః॥

అథేతి। సకలకలాసు కుశల స్తేన। కుసుమసాయకః కామః। సంశయితం సంశయాకులమ్। కల్పితం రచితం సోదర్యం బన్ధుతా। సాదృశ్యమితి యావత్। యేన తథా। సాహసేనాపహసితో ధిక్కృతః కుమారో గుహో యేన సః। జయధ్వజః పతాకా। ఆతపవారణం ఛత్రమ్। కులిశం వజ్రమ్। ఏతై రేఖామాత్రైరఙ్కితౌ కరౌ యస్య తేన। పరివేష్టితం పరివృతమ్। ఆనతం శిరో యస్య తమ్। అఙ్గీకృత్య ప్రతిపద్య। నిజౌ। (అర్థాద్వామదేవస్య) చరణౌ తావేవ కమలే తయోర్యుగలం తస్మిన్మిలన్తః సంయుక్తా యే మధుకరా ఇవాచరన్తః కాకపాక్షాః శిఖణ్డకాః (అర్థాత్కుమారాణాం) యస్య తమ్। విదలిష్యమాణా ఉద్ధరిష్యమాణవిపక్షాః శత్రవో యేన తమ్। చయం సముదాయమ్। గాఢం నిర్భరమ్। మితం చ సత్యం చ య-

---

భ్యభాషత— 'భూవల్లభ, భవదీయమనోరథఫలమివ సమృద్ధలావణ్యం తారుణ్యం నుతమిత్రో భవత్పుత్రోఽనుభవతి। సహచరసమేతస్య నూనమేతస్య దిగ్విజయారమ్భసమయ ఏషః। తదస్య సకలక్లేశసహస్య రాజవాహనస్య దిగ్విజయప్రయాణం క్రియతామ్' ఇతి। కుమారా మారాభిరామా రామాద్యపౌరుషా రుషా భస్మీకృతారయో రయోపహసితసమీరణా రణాభియానేన యానేనాభ్యుదయాశంసం రాజానమకార్షుః। తత్సాచివ్యమితరేషాం విధాయ సముచితాం బుద్ధిముపదిశ్య శుభే ముహూర్తే సపరివారం కుమారం విజయాయ విససర్జ।

రాజవాహనో మఙ్గలసూచకం శుభశకునం విలోకయన్దేశం కంచిదతిక్రమ్య విన్ధ్యాటవీమధ్యమవిశత్। తత్ర హేతిహతికిణాఙ్కం కాలాయసకర్కశకాయం యజ్ఞోపవీతేనానుమేయవిప్రభావం వ్యక్తకిరాతప్రభావం లోచనపరుషం కమపి పురుషం దదర్శ। తేన విహితపూజనో రాజవాహనోఽభాషత— 'నను మానవ, జనసఙ్గరహితే మృగహితే ఘోరప్రచారే కాన్తారే విన్ధ్యాటవీమధ్యే భవానేకాకీ కిమితి నివసతి। భవదం–

ద్వాక్యం తేన। 'సత్యం మృదు ప్రియమ్' ఇతి సత్యశబ్దప్రయోగః। విహితా ఆశీర్యేన సః। భవదీయానాం మనోరథానామిచ్ఛానాం ఫలమ్। సమృద్ధం సంబద్ధం లావణ్యం యస్మిన్। నుతాని మిత్రాణి యేన సః। సహచరాః సఖాయః। నూనం నిశ్చయేన। దిశాం విజయస్తస్యారమ్భస్తస్య సమయః కాలః। సకలక్లేశసహస్య సత్త్వశీలసంపన్నత్వాత్। దిగ్విజయప్రయాణమితి। దిగ్విజయం కర్తుమయం ప్రహీయతామిత్యర్థః। మారః కందర్ప ఇవాభిరామాః సున్దరాః। రామో దాశరథిః స ఆద్యో యేషాం తే రామాద్యాస్తేషాం పౌరుషమివ పరాక్రమ ఇవ పౌరుషం యేషాం తే। రుషా క్రోధేన భస్మీకృతా నాశితా అరయః శత్రవో యైః। రయేణ వేగేన। ఆవేశేనేతి యావత్। ఉపహసితో న్యక్కృతః సమీరణో వాయుర్యైః। రణమభియాతీత్యేతాదృశేన। యానేన గమనేన। అభ్యుదయస్య వృద్ధేరాశంసా విద్యతే యస్య తమ్। సాచివ్యం సచివస్య భావస్తథా ఇతరేషాం కుమారాణామ్। ముహూర్తే సమయే। పరివారేణ సహితమ్। విజయాయ। 'తుమర్థాచ్చ భావవచనాత్' ఇతి చతుర్థీ। విజయం కర్తుమిత్యర్థః। విససర్జ విసృష్టవాన్। రాజవాహన ఇతి। మఙ్గలం శుభోదర్కం సూచయతి తథా। శుభశకునం నిమిత్తమ్। అతిక్రమ్య గత్వా। హేతిభిః శస్త్రైర్యా హతిః ప్రహారస్తస్య కిణాః వ్రణజచిహ్నాని తేషామఙ్కా యస్మిన్। కాలాయసం లోహం తదివ కర్కశః కఠినః కాయో దేహో యస్య తథా। యజ్ఞోపవీతేనేతి ప్రసిద్ధమ్। అనుమాతుం యోగ్యో విప్రభావో విప్రత్వం యస్యేతి తథా। వ్యక్తః స్పష్టః కిరాతప్రభావో వనచరబలం యస్య। లోచనయోః పరుషం కర్కశమ్। దుర్దర్శనమితి యావత్। విహితం కృతం పూజనం సత్కారో యస్య సః। జనసఙ్ఘేన రహితే వివర్జితే। మృగేభ్యో హితమనుకూలం తస్మిన్। ఘోరః ప్రచారః సంచారో యస్మిన్నితి తథా।

సోపనీతం యజ్ఞోపవీతం భూసురభావం ద్యోతయతి। హేతిహతిభిః కిరాతరీతిరనుమీయతే। కథయ కిమేతత్' ఇతి। 'తేజోమయోఽయం మానుషమాత్రపౌరుషో నూనం న భవతి' ఇతి మత్వా స పురుషస్తద్వయస్యముఖాన్నామజననే విజ్ఞాయ తస్మై నిజవృత్తాన్తమకథయత్— 'రాజనన్దన, కేచిదస్యామటవ్యాం వేదాదివిద్యాభ్యాసమపహాయ నిజకులాచారం దూరీకృత్య సత్యశౌచాదిధర్మవ్రాతం పరిహృత్య కిల్బిషమన్విష్యన్తః పులిన్దపురోగమాస్తదన్నముపభుఞ్జానా బహవో బ్రాహ్మణబ్రువా నివసన్తి, తేషు కస్యచిత్పుత్రో నిన్దాపాత్రచారిత్రో మాతఙ్గో నామాహం సహ కిరాతబలేన జనపదం ప్రవిశ్య గ్రామేషు ధనినః స్త్రీబాలసహితానానీయాటవ్యాం బన్ధనే నిధాయ తేషాం సకలధనమపహరన్నుద్ధృత్య వీతదయో వ్యచరమ్। కదాచిదేకస్మిన్కాన్తారే మదీయసహచరగణేన జిఘాంస్యమానం

భూసురమేకమవలోక్య దయాయత్తచిత్తోఽబ్రవమ్— 'నను పాపాః, న హన్తవ్యో బ్రాహ్మణః' ఇతి। తే రోషారుణనయనా మాం బహుధా నిరభర్త్సయన్। తేషాం భాషణపారుష్యమసహిష్ణురహమవనిసురక్షణాయ చిరం ప్రయుధ్య తైరభిహ–

ఏకాక్యేకకః। 'ఏకాదాకినిచ్చాసహాయే' ఇత్యాకినిచ్ప్రత్యయః। అసో భుజశిరః। ఉపనీతం గతం ప్రాప్తమ్। భూసురభావం విప్రత్వమ్। ద్యోతయతి ప్రకటయతి। హేతిహతిభిశ్శస్త్రప్రహారచిహ్నైః। కిరాతరీతిర్వనచరవృత్తిః। అనుమీయత ఊహ్యతే తర్క్యతే। తేజోమయః స్తేజఃప్రచురః। 'తత్ప్రకృతవచనే మయట్' ఇతి మయట్। మానుషమాత్రం మానుషప్రమాణం పౌరుషం పరాక్రమో యస్యేతి తథా। 'ప్రమాణే ద్వయసజ్దఘ్నఞ్మాత్రచ్' ఇతి ప్రమాణార్థే మాత్రచ్। వయస్యా మిత్రాణి। నామ చ జననం చ తే విజ్ఞాయ విశేషతో జ్ఞాత్వా। వేదాది।ఆదిశబ్దేన స్మృతిపురాణాదీని గృహ్యన్తే। అపహాయ త్యక్త్వా। నిజకులాచారం విప్రగృహీతధర్మాన్। దూరీకృత్య పృష్ఠతః కృత్వా। సత్యమవితథభాషిత్వమ్। శౌచం శుచిత్వమ్। ఆదిశబ్దేన దయాదమశాన్తిక్షాన్త్యాది గృహ్యతే। ధర్మవ్రాతం కులధర్మసముదాయమ్। 'స్తోమౌఘనికరవ్రాత' ఇత్యమరః। పరిహృత్య వర్జయిత్వా। కిల్బిషం పాపమ్। 'పాపం కిల్బిషకల్మషమ్' ఇత్యమరః। పులిన్దా మ్లేచ్ఛజాతిష్వేకా జాతిః। తే పురోగమా నేతారో యేషాం తే। ఉపభుఞ్జానా భక్షయన్తః। బ్రాహ్మణబ్రువా బ్రాహ్మణాధమాః। కుత్సనార్థేఽత్ర బ్రువపదమ్। నిన్ద్యాపాత్రం గర్హ్యం చారిత్రం యస్యైతాదృశః। బలేన సైన్యేన। జనపదం నీవృతమ్। బన్ధనే నిధాయ కారాగృహే క్షిప్త్వా। ఉద్ధృత్య। వీతా దయా యస్య సః। జిఘాంస్యమానం హన్తుమిష్యమాణమ్। రోషేణారుణాని రక్తవర్ణాని నయనాని యేషాం తే। బహుధా బహువిధమ్। నిరభర్త్యయంస్తర్జితవన్తః। భాషణపారుష్యం కఠోరవచాంసి। అసహిష్ణుః సోఢుమసమర్థః। 'అలంకృఞ్నిరాకృఞ్– ' ఇతీష్ణుచ్। అవనిసురో విప్రస్తస్య రక్షణాయ

తో గతజీవితోఽభవమ్। తతః ప్రేతపురీముపేత్య తత్ర దేహధారిభిః పురుషైః పరివేష్టితం సభామధ్యే రత్నఖచితసింహాసనాసీనం శమనం విలోక్య తస్మై దణ్డప్రణామమకరవమ్। సోఽపి మామవేక్ష్య చిత్రగుప్తం నామ నిజామాత్యమాహూయ తమవోచత్— 'సచివ, నైషోఽముష్య మృత్యుసమయః। నిన్దితచరితోఽప్యయం మహీసురనిమిత్తం గతజీవితోఽభూత్। ఇతః ప్రభృతి విగలితకల్మషస్యాస్య పుణ్యకర్మకరణే రుచిరుదేష్యతి।

పాపిష్ఠైరనుభూయమానమత్ర యాతనావిశేషం విలోక్య పునరపి పూర్వశరీరమనేన గమ్యతామ్' ఇతి। చిత్రగుప్తోఽపి తత్రతత్ర సంతప్తేష్వాయసస్తమ్భేషు బధ్యమానాన్, అత్యుష్ణీకృతే వితతశరావే తైలే నిక్షిప్యమాణాన్, లగుడైర్జర్జరీకృతావయవాన్, నిశితటఙ్కైః పరితక్ష్యమాణానపి దర్శయిత్వా పుణ్యబుద్ధిముపదిశ్య మామముఞ్చత్। తదేవ పూర్వశరీరమహం ప్రాప్తో మహాటవీమధ్యే శీతలోపచారం రచయతా మహీసురేణ పరీక్ష్యమాణః శిలాయాం శాయితః క్షణమతిష్ఠమ్। తదను విదితోదన్తో మదీయవంశబన్ధుగణః సహసాగత్య మన్దిరమానీయ మామపక్రాన్తవ్రణమకరోత్। ద్విజన్మా కృతజ్ఞో మహ్యమక్షరశిక్షాం విధాయ వివిధాగమతన్త్రమాఖ్యాయ కల్మషక్షయకారణం సదాచారముపదిశ్య జ్ఞానేక్షణగమ్యమానస్య శశి-

---

తం రక్షితమ్। ప్రయుధ్య యుద్ధం కృత్వా। అభిహతస్తాడితః। గతజీవితోఽభవం మ్రియే। ప్రేతపురీం యమనగరీమ్। రత్నైః ఖచితం ప్రత్యుప్తం యత్సింహాసనం తత్రాసీనమ్। శమనం యమమ్। 'శమనో యమరాడ్యమః' ఇత్యమరః। దణ్డప్రణామం దణ్డవద్భూమౌ శయిత్వా ప్రణామమిత్యర్థః। అమాత్యం మన్త్రిణమ్। నిన్దితం చరితం యస్యేతి తథా। ఇతః ప్రభృతీత ఆరభ్య। విగలితం నష్టం కల్మషం పాపం యస్య తస్య। 'పాపం కిల్బిషకల్మషమ్' ఇత్యమరః। పుణ్యకర్మణః కరణే। రుచిః ప్రీతిః। ఉదేష్యత్యుత్పత్స్యతే। అతిశయేన పాపాః పాపిష్ఠాః। 'అతిశాయనే తమబిష్ఠనౌ' ఇతీష్ఠన్। యాతనాః కారణాః। తాస్తా యాతనా ఇత్యర్థః। అయస ఇమే ఆయసాశ్చ తే స్తమ్భాస్తేషు। వితతో విస్తీర్ణో యః శరావః పాత్రవిశేషః। 'కఢఈ' ఇతి భాషాయామ్। తద్గతే తైలే స్నేహమధ్యే నిక్షిప్యన్తే తాదృశాన్। లగుడైః కాష్ఠదణ్డైః జర్జరీకృతాః। అర్ధాత్రప్రహారైః। అవయవా యేషాం తాన్। నిశితాస్తీక్ష్ణాస్తేజితాష్టఙ్కాః పాషాణదారణాస్తైః పరితక్ష్యమాణాన్పరితస్తక్షణేన తనూక్రియమాణాన్। పుణ్యా చాసౌ బుద్ధిశ్చ తామ్। శీతలశ్చాసావుపచారస్తమ్। రచయతా కుర్వతా। మహీసురేణ విప్రేణ। తదను తదనన్తరమ్। విదిత ఉదన్తో వార్తా యేన తథా। అపకాన్తాశ్చికిత్సితా వ్రణాః ప్రహారస్థానాని యస్య తాదృశః। ద్విజన్మా విప్రః। కృతం జానాతీతి కృతజ్ఞః। అక్షరాణాం శిక్షోపదేశః। వివిధాగమేషు శాస్త్రేషు తన్త్రం ప్రధానమ్। ఆఖ్యాయ కథయిత్వా। కల్మషస్య పాపస్య యః క్షయస్తస్మిన్కారణం నిమిత్తభూతమ్। సదాచారం సద్భిరుపదర్శితం మార్గమ్। జ్ఞానేక్షణేన న తు చర్మచక్షుషా గమ్యమాన ఆసాద్య ప్రా-

---

ఖణ్డశేఖరస్య పూజావిధానమభిధాయ పూజాం మత్కృతామఙ్గీకృత్య నిరగాత్। తదారభ్యాహం కిరాతకృతసంసర్గం బన్ధుకులవర్గముత్సృజ్య సకలలోకైకగురుమిన్దుకలావతంసం చేతసి స్మరన్నస్మిన్కాననే దూరీకృతకలఙ్కో వసామి। దేవ, భవతే విజ్ఞాపనీయం రహస్యం కించిదస్తి। ఆగమ్యతామ్' ఇతి। స వయస్యగణాదపనీయ రహసి పునరేనమభాషత— 'రాజన్, అతీతే నిశాన్తే గౌరీపతిః స్వప్నసంనిహితో నిద్రాముద్రితలోచనం విబోధ్య ప్రసన్నవదనకాన్తిః ప్రశ్రయానతం మామవోచత్— 'మాతఙ్గ, దణ్డకారణ్యాన్తరాలగామిన్యాస్తటిన్యాస్తీరభూమౌ సిద్ధసాధ్యారాధ్యమానస్య స్ఫటికలిఙ్గస్య పశ్చాదతిపతికన్యాపదపఙ్క్తిచిహ్నితస్యాశ్మనః సవిధే విధేరాననమివ కిమపి బిలం విద్యతే। తత్ప్రవిశ్య తత్ర నిక్షిప్తం తామ్రశాసనం శాసనం విధాతురివ యమాదాయ విధిం తదుపదిష్టం దిష్టవిజయమివ విధాయ పాతాలలోకాధీశ్వరేణ భవతా భవితవ్యమ్। భవత్సాహాయ్యకరో రాజకుమారోఽద్య శ్వో వా సమాగమిష్యతి' ఇతి। తదాదేశానుగుణమేవ భవదాగమనమభూత్।

వ్యస్తస్య। శశినః ఖణ్డః కలా సా శేఖరోఽవతంసో యస్య తస్య। ధూర్జటేరిత్యర్థః। విధానం విధిమ్। అభిధాయ కథయిత్వా। తదారభ్య తతః ప్రభృతి కిరాతైః కృతః సంసర్గో యేన తథా। సకలలోకానామేకం ముఖ్యం గురుమ్। ఇన్దుకలావతంసః శిరోభూషణం యస్య తమ్। చేతసి స్మరన్ధ్యాయన్। కాననేఽరణ్యే।దూరీకృతకలఙ్కో నిష్పాపః। రహస్యం గుహ్యమ్। వయస్యగణాన్మిత్రమణ్డలాత్।అపనీయ దూరం నీత్వా। రహస్యేకాన్తే। నిశాయా అన్తే। గౌర్యాః పతిః శివః। స్వప్నే సంవేశే। సంనిహితః సంనికర్షం ప్రాప్తః। నిద్రయా ముద్రితే నిమీలితే లోచనే యస్య తమ్। ప్రసన్నా వదనకాన్తిర్యస్య తథా। ప్రశ్రయేణ వినయేనానతం ప్రహ్వమ్। అన్తరాలం మధ్యమ్। తటిన్యా నద్యాః। సిద్ధాశ్చ సాధ్యాశ్చ తైరారాధ్యమానస్య పూజ్యమానస్య। 'పిశాచో గుహ్యకః సిద్ధః', 'మహారాజికసాధ్యాశ్చ' ఇత్యుభయత్రాప్యమరః। తత్ర సిద్ధా దేవయోనివిశేషాః, సాధ్యా గణదేవతాః। స్ఫటికలిఙ్గస్య స్ఫటికనిర్మితలిఙ్గస్య విశిష్టాకృతేః శంకరశరీరస్య। అద్రిపతిర్హిమాలయస్తత్కన్యా పార్వతీ తస్యాః పదపఙ్క్త్యా చిహ్నితస్య అశ్మనో గ్రావ్ణః। సవిధే సమీపే। విధేర్బ్రహ్మణః। ఆననం ముఖమ్। నిక్షిప్తం స్థాపితమ్। తామ్రశాసనం తామ్రపట్టం శాసనమాజ్ఞా। విధాతుర్బ్రహ్మణః। సామాదాయ గృహీత్వా। విధిం కల్పమ్। తదుపదిష్టం తేన తామ్రశాసనేనోపదిష్టమ్। 'తదుపరిష్ఠమ్' ఇతి పాఠే తదుపరి తిష్ఠతీత్యసౌ తమ్। దిష్టమదృష్టమ్। పాతాలలోకోఽధోభువనమ్। అధీశ్వరః। 'రాజా తు ప్రణతాశేషసామన్తః స్యాదధీశ్వరః' ఇత్యమరసింహః। అనుగుణమనురూపమ్। సాధనం సిద్ధిమభిలషతీతి తథా।

సాధనాభిలాషిణో మమ తోషిణో రచయ సాహాయ్యమ్' ఇతి। 'తథా' ఇతి రాజవాహనః సాకం మాతఙ్గేన నమితోత్తమాఙ్గేన విహాయార్ధరాత్రే నిద్రాపరతన్త్రం మిత్రగణం వనాన్తరమవాప। తదను తదనుచరాః కల్యే సాకల్యేన రాజకుమారమనవలోకయన్తో విషణ్ణహృదయాస్తేషు తేషు వనేషు సమ్యగన్విష్యాన్వేక్షమాణా ఏతదన్వేషణమనీషయా దేశాన్తరంచరిష్ణవోఽతిసహిష్ణవో నిశ్చితపునఃసంకేతస్థానాః పరస్పరం వియుజ్య యయుః।

లోకైకవీరేణ కుమారేణ రక్ష్యమాణః సంతుష్టాన్తరఙ్గో మాతఙ్గోఽపి బిలం శశిశేఖరకథితాభిజ్ఞానపరిజ్ఞాతం నిఃశఙ్కం ప్రవిశ్య గృహీతతామ్రశాసనో రసాతలం పథా తేనైవోపేత్య తత్ర కస్యచిత్పత్తనస్య నికటే కేలీకాననకాసారస్య వితతసారసస్య సమీపే నానావిధేనేశశాసనవిధానోపపాదితేన హవిషా హోమం విరచ్య ప్రత్యూహపరిహారిణి సవిస్మయం విలోకయతి రాజవాహనే సమిదాజ్యసముజ్జ్వలితే జ్వలనే పుణ్యగేహం దేహం మన్త్రపూర్వకమాహుతీకృత్య తడిత్సమానకాన్తిం దివ్యాం తనుమలభత। తద-

---

తోషిణ ఆనన్దయుక్తస్య రచయ। కుర్విత్యర్థః। సాకమిత్యవ్యయం సహేత్యర్థే। నమితముత్తమాఙ్గం శీర్షం యేన తేన। 'ఉత్తమాఙ్గం శిరః శీర్షమ్' ఇత్యమరః। విహాయ త్యక్త్వా। అర్ధరాత్రే నిశీథే। నిద్రాపరతన్త్రం నిద్రాధీనమ్। అనుచరాః సచివా అనుగామినః। కల్యే ప్రాతఃకాలే। 'ప్రత్యూషోఽహర్ముఖం కల్యముషఃప్రత్యుషసీ అపి' ఇత్యమరః। సాకల్యేన సమగ్రతః। విషణ్ణం ఖిన్నం హృదయం యేషాం తే తేష్వఖిలేషు। మనీషయా బుద్ధ్యా। 'బుద్ధిర్మనీషా ధిషణా' ఇత్యమరః। చరిష్ణవో గన్తుమనసః। 'అలంకృఞ్–' ఇతీష్ణుచ్ ప్రత్యయః। పునఃసంగమః పునః సంగమస్తస్య సంకేతస్థానమ్। నిశ్చితం నిర్ణీతం పునఃసంగమసంకేతస్థానం యైస్తే। వియుజ్య వియుక్తా భూత్వా। యయుః। 'యా ప్రాపణే' ఇత్యస్య లిట్। లోకైకేతి। లోకేష్వేకవీరః ప్రధానయోధః। రక్ష్యమాణః। కర్మణి శానచ్। సంతుఃష్టాన్తరఙ్గో హృష్టమనాః శశిశేఖరో మహాదేవః। అభిజ్ఞానం చిహ్నమ్। నిఃశఙ్కం శఙ్కారహితమ్। రసాతలం పాతాలమ్। 'అధోభువనపాతాలం బలిసద్మ రసాతలమ్' ఇత్యమరః। పథా। తృతీయేయమ్। పత్తనం నగరమ్। 'పత్తనం పుటభేదనమ్' ఇత్యమరః। కేలీకాననం క్రీడావనమ్। కాసారః సరః। 'కాసారః సరసీ సరః' ఇత్యమరః। వితతా బహవసారసాః పక్షివిశేషా యత్ర। 'విగత–' ఇతి పాఠే నష్టా ఇత్యర్థః। నానావిధేనానేకప్రకారేణ। ఈశః శివః।

విధానం విధిః। ఉపపాదితేన సంపాదితేన। హావిషా హూయతే తద్ధవి స్తేన ఆజ్యాదిద్రవ్యేణ। విరచ్య కృత్వా। ప్రత్యూహో విఘ్నః। 'విఘ్నోఽన్తరాయః ప్రత్యూహః' ఇత్యమరః। విలోకయతి సతి। సమిధశ్చాజ్యం చ తైః సముజ్జ్వలితే దీపితే। జ్వలనేఽగ్నౌ। పుణ్యస్య గేహం వసతిస్థానమ్। దేహవిశేషణమ్। సమన్త్రపూర్వకం సమన్త్రమ్। ఆహుతీకృత్యాగ్నౌ క్షిప్త్వా। తడిద్విద్యుత్। దివ్యాం దేవతార్హామ్।

ను మణిమయమణ్డనమణ్డలమణ్డితా సకలలోకలలనాకులలలామభూతకన్యకా కాచన వినీతానేకసఖీజనానుగమ్యమానా కలహంసగత్యా శనైరాగత్యానిసురోత్తమాయ మణిమేకముజ్జ్వలాకారముపాయనీకృత్య తేన 'కా త్వమ్' ఇతి పృష్టా సోత్కణ్ఠా కలకణ్ఠస్వనేన మన్దంమన్దముదఞ్జలిరభాషత– 'భూసురోత్తమ, అహమసురోత్తమనన్దినీ కాలిన్దీ నామ। మమ పితాస్య లోకస్య శాసితా మహానుభావో నిజపరాక్రమాసహిష్ణునా విష్ణునా దూరీకృతామరే సమరే యమనగరాతిథిరకారి। తద్వియోగశోకసాగరమగ్నాం మామవేక్ష్య కోఽపి కారుణికః సిద్ధతాపసోఽభాషత— 'బాలే, కశ్చిద్దివ్యదేహధారీ మానవో నవో వల్లభస్తవ భూత్వా సకలం రసాతలం పాలయిష్యతి' ఇతి। తదాదేశం నిశమ్య ఘనశబ్దోన్ముఖీ చాతకీ వర్షాగమనమివ తవాలోకనకాఙ్క్షిణీ చిరమతిష్ఠమ్। మన్మనోరథఫలాయమానం భవదాగమనమవగమ్య మద్రాజ్యావలమ్బభూతామాత్యానుమత్యా మదనకృతసారథ్యేన మనసా భవన్తమాగచ్ఛమ్। లోకస్యాస్య రాజలక్ష్మీమఙ్గీకృత్య మాం తత్సపత్నీం కరోతు భవాన్' ఇతి। మాతఙ్గోఽపి రాజవాహనానుమత్యా తాం తరుణీం పరిణీయ దివ్యాఙ్గనాలాభేన హృష్టతరో రసాతలరాజ్యమురరీకృత్య పరమానన్దమాససాద।

తనుం శరీరమ్। మణిమయాని మణిప్రచురాణి। 'తత్ప్రకృతవచనే మయట్' ఇతి మయట్। మణ్డనాని భూషణాని। మణ్డితోపశోభితా। లలామభూతా భూషణభూతా। వినీతా నమ్రా। కలహంసస్య గత్యా। మన్థరగత్యేత్యర్థః। అవనిసురోత్తమాయ ద్విజశ్రేష్ఠాయ। ఉజ్జ్వలాకారం దీప్రమ్। ఉపాయనీకృత్య। ఉపాయనం దత్త్వేత్యర్థః। ఉత్కణ్ఠయా సహితా। కలకణ్ఠః కోకిలః। ఉదఞ్జలిః ప్రబద్ధాఞ్జలిః। శాసితా పాలకః। మహాననుభావః ప్రభావో యస్యైతాదృశః। అసహిష్ణునా సహనాసమర్థేన। దూరీకృతాః। పరాజితా ఇతి యావత్। అమరా దేవా యస్మాత్। యమనగరస్యాతిథిః ప్రాఘూర్ణకోఽకారి కృతః। హత ఇత్యర్థః। తేన వియోగస్తస్మాదుద్భూతో

యః శోకః స ఏవ సాగరస్తస్మిన్మగ్నా। కారుణికోఽనుకమ్పావాన్। సిద్ధతాపసో హస్తధృతసిద్ధిస్తపస్వీ। వల్లభో రమణః। ఘనశబ్దో మేఘశబ్దః। ఉన్నతం ముఖం యస్యా ఇతి తథా। వర్షాణాం ప్రావృష ఆగమనమ్। ఫలాయమానం ఫలవదాచరతి తథా। మమ రాజ్యస్యావలమ్బభూతానామమాత్యానామనుమత్యా। మదనేన కృతం సారథ్యం యస్యైతాదృశా। సమానః పతిర్యస్యాః సా సపత్నీ। తస్యా రాజలక్ష్మ్యాః సపత్నీమ్। పరిణీయ వివాహ్య। అతిశయేన హృష్టో హృష్టతరః। ఉరరీకృత్య స్వీకృత్య। పరమతిశయవన్తమ్। ఆససాద ప్రాప్తవాన్। 'షద్లృ విశరణగత్యవసాదనేషు' ఇతి ధాతోర్లిట్।

వఞ్చయిత్వా వయస్యగణం సమాగతో రాజవాహనస్తదవలోకనకౌతూహలేన భువం గమిష్ణుః కాలిన్దీదత్తం క్షుత్పిపాసాదిక్లేశనాశనం మణిం సాహాయ్యకరణసంతుష్టాన్మాతఙ్గాల్లబ్ధ్వా కంచనాధ్వానమనువర్తమానం తం విసృజ్య బిలపథేన తేన నిర్యయౌ। తత్ర చ మిత్రగణమనవలోక్య భువం బభ్రామ। భ్రమంశ్చ విశాలోపశల్యే కమప్యాక్రీడమాసాద్య తత్ర విశిశ్రమిషురాన్దోలికారూఢం రమణీసహితమాప్తజనపరివృతముద్యానే సమాగతమేకం పురుషమపశ్యత్। సోఽపి పరమానన్దేన పల్లవితచేతా వికసితవదనారవిన్దః 'మమ స్వామీ సోమకులావతంసో విశుద్ధయశోనిధీ రాజవాహన ఏషః। మహాభాగ్యతయాకాణ్డ ఏవాస్య పాదమూలం గతవానస్మి। సంప్రతి మహోన్నయనోత్సవో జాతః' ఇతి ససంభ్రమమాన్దోలికాయా అవతీర్య సరభసపదవిన్యాసవిలాసిహర్షోత్కర్షచరితస్త్రిచతురపదాన్యుద్గతస్య చరణకమలయుగలం గలదుల్లసన్మల్లికావలయేన మౌలినా పస్పర్శ। ప్రమోదాశ్రుపూర్ణో రాజా పులకితాఙ్గం తం గాఢమాలిఙ్గ్య 'అయే సౌమ్య సోమదత్త' ఇతి వ్యాజహార। తతః కస్యాపి పుంనాగభూరుహస్య ఛాయాశీతలే తలే సంవిష్టేన మనుజనాథేన సప్రణయమభాణి— 'సఖే, కాలమేతావన్తం దేశే కస్మిన్, ప్రకారేణ కేనాస్థాయి భవతా, సంప్రతి కుత్ర గమ్యతే, తరుణీ కేయమ్, ఏష పరిజనః సంపాదితః కథమ్, కథయ' ఇతి। సోఽపి మిత్రసందర్శనవ్యతికరాప-

---

వఞ్చయిత్వేతి। వఞ్చయిత్వా ప్రతార్య। కౌతూహలేన కౌతుకేన। కాలిన్దీ రసాతలగతమాతఙ్గపత్నీ। నాశయతీతి నాశనస్తమ్। అధ్వానం మార్గమ్।అనువర్తమానమాగచ్ఛన్తమ్। విసృజ్య విసర్జయిత్వా। ఉపశల్యే గ్రామాన్తే।

'గ్రామాన్తముపశల్యం స్యాత్' ఇత్యమరః। ఆక్రీడముద్యానమ్। 'పుమానాక్రీడ ఉద్యానమ్' ఇత్యమరః। విశ్రమిషుర్వి అమితుమిచ్ఛుః। ఆన్దోలికా దోలా। రమణీ స్త్రీ। పల్లవితం వికసితమ్। ప్రసన్నమితి యావత్। చేతోఽన్తఃకరణం యస్య తథా। వికసితం ప్రఫుల్లమ్। అరవిన్దం కమలమ్। సోమకులస్య చన్ద్రవంశస్య। అవతంసో భూషణమ్। విశుద్ధోఽతిశుద్ధో యశోనిధిర్యస్య। 'నిధిః రాజవాహనః' ఇతి చ్ఛేదః। మహాభాగ్యతయానుకూలదైవవత్తయా। అకాణ్డే సహసా। ససంభ్రమం సత్వరం సాదరం చ। రభసేన సహేతి సరభసః। సరభసో యః పదవిన్యాసస్తస్య యో విలాసస్తద్వాన్। హర్షోత్కర్షో హర్షాతిరేకశ్చరితే యస్య సః, పశ్చాత్కర్మధారయః। త్రిచతురపదాని త్రీణి వా చత్వారి వా। ఉద్గతస్యోద్యాతస్య। మల్లికా పుష్పవిశేషః। మౌలినా శీర్షేణ। ప్రమోదాశ్రుభిః పూర్ణః పులకితం హృషితతనూరుహమఙ్గం యస్య తమ్। గాఢం దృఢమ్। సౌమ్యో మిత్రమ్। వ్యాజహారోవాచ। పుంనాగః కేసరః। భూరుహో వృక్షః। సంవిష్టనోపవిష్టేన। వ్యతికరో వ్యాపారః। 'వ్యతికరః సమాఖ్యాతో వ్యసనవ్యతిషఙ్గయోః'

గతచిన్తాజ్వరాతిశయో ముకులితకరకమలః సవినయమాత్మీయప్రచారప్రకారమవోచత్—

ఇతి శ్రీదణ్డినః కృతౌ దశకుమారచరితే ద్విజోపకృతిర్నామ ద్వితీయ ఉచ్ఛ్వాసః॥

తృతీయోచ్ఛ్వాసః।

'దేవ, భవచ్చరణకమలసేవాభిలాషీభూతోఽహం భ్రమన్నేకస్యాం వనావనౌ పిపాసాకులో లతాపరివృతం శీతలం నదసలిలం పిబన్నుజ్జ్వలాకారం రత్నం తత్రైకమద్రాక్షమ్। తదాదాయ గత్వా కంచనాధ్వానమమ్బరమణేరత్యుష్ణతయా గన్తుమక్షమో వనేఽస్మిన్నేవ కిమపి దేవతాయతనం ప్రవిష్టో దీనాననం బహుతనయసమేతం స్థవిరమహీసురమేకమవలోక్య కుశలముదితదయోఽహమపృచ్ఛమ్। కార్పణ్యవివర్ణవదనో

మహదాశాపూర్ణమానసోఽవోచదగ్రజన్మా— 'మహాభాగ, సుతానేతాన్మాతృహీనాననేకైరుపాయై రక్షన్నిదానీమస్మిన్కుదేశే భైక్ష్యం సంపాద్య దదదేతేభ్యో వసామి శివాలయేఽస్మిన్' ఇతి। 'భూదేవ, ఏతత్కటకాధిపతీ రాజా కస్య దేశస్య, కింనామధేయః, కిమత్రాగమనకారణమస్య' ఇతి పృష్టోఽభాషత మహీసురః— 'సౌమ్య, మత్తకాలో నామ లాటేశ్వరో దేశస్యాస్య పాలయితుర్వీరకేతోస్తనయాం వామలోచనాం నామ తరుణీరత్నమసమానలావణ్యం శ్రావంశ్రావమవధూతదుహితృప్రార్థనస్య తస్య నగరీమరౌత్సీత్। వీరకేతురపి

ఇతి విశ్వః। ముకులితకరకమలః సంయోజితకరయుగలః। బద్ధాఞ్జలిరితి యావత్। ప్రచారో యాత్రా భూభ్రమణమ్॥ ఇతి శ్రీదశకుమారచరితపూర్వపీఠికాటీకాయాం పదదీపికాభిధాయాం ద్వితీయ ఉచ్ఛ్వాసః॥

దేవేతి। వనావనౌ కాననభూమౌ। పాతుమిచ్ఛా పిపాసా తయాకులః। నదేత్యదన్తశబ్దః। ఉజ్జ్వల ఆకారో యస్య తమ్। అద్రాక్షమ్। లుఙ్। అమ్బరమణిః సూర్యః। దేవతాయతనం మన్దిరమ్। దీనం దైన్యవ్యాప్తమాననం యస్య। సమేతం యుక్తమ్। స్థవిరో వృద్ధః। మహీసురో ద్విజః। ఉదితోత్పన్నా దయా యస్య సః। కార్పణ్యం కృపణస్య భావః। దైన్యమిత్యర్థః। వివర్ణం విగతవర్ణం పాణ్డు। మహదాశేతి ప్రయోగశ్చిన్త్యః। మహతి కార్యే యాశా। అగ్రజన్మా బ్రాహ్మణః। భైక్ష్యం భిక్షావృత్త్యా సంపాదితమన్నాది। దదదహమ్। కటకస్య నివేశిత సైన్యస్య। కిం నామధేయం యస్యేతి బహువ్రీహిః। లాట ఇతి దేశనామ। తరుణీషు రత్నమ్। 'జాతౌ జాతౌ యదుత్కృష్టం తద్రత్నమభిధీయతే' ఇతి। అసమానమనుపమం లావణ్యం సౌన్దర్యం యస్య తత్। శ్రావంశ్రావమితి ణములన్తమేతత్। అసకృచ్ఛ్రుత్వేత్యర్థః।

భీతో మహదుపాయనమివ తనయాం మత్తకాలాయాదాత్। తరుణీలాభహృష్టచేతా లాటపతిః 'పరిణేయా నిజపుర ఏవ' ఇతి నిశ్చిత్య గచ్ఛన్నిజదేశం ప్రతి సంప్రతి మృగయాదరేణాత్ర వనే సైన్యవాసమకారయత్। కన్యాసారేణ నియుక్తో మానపాలో నామ వీరకేతుమన్త్రీ మానధనశ్చతురఙ్గబలసమన్వితోఽన్యత్ర రచితశిబిరస్తం నిజనాథావమానఖిన్నమానసోఽన్తర్బిభేద' ఇతి। విప్రోఽసౌ బహుతనయో విద్వాన్నిర్ధనః స్థవిరశ్చ దానయోగ్య ఇతి తస్మై కరుణాపూర్ణమనా రత్నమదామ్।

పరమాహ్లాదవికసితాననోఽభిహితానేకాశీః కుత్రచిదగ్రజన్మా జగామ। అధ్వశ్రమఖిన్నేన మయా తత్ర నిరవేశి నిద్రాసుఖమ్। తదను పశ్చాన్నిగడితబాహుయుగలః స భూసురః కశాఘాతచిహ్నితగాత్రోఽనేకనైస్త్రింశికానుయాతోఽభ్యేత్య మామ్ 'అసౌ దస్యుః' ఇత్యదర్శయత్। పరిత్యక్తభూసురా రాజభటా రత్నావాప్తిప్రకారం మదుక్తమనాకర్ణ్య భయరహితం మాం గాఢం నియమ్య రజ్జుభిరానీయ కారాగారమ్ 'ఏతే తవ సఖాయః' ఇతి నిగడితాన్కాంశ్చిన్నిర్దిష్టవన్తో మామపి నిగడితచరణయుగలమకార్షుః। కింకర్తవ్యతామూఢేన నిరాశక్లేశానుభవేనావోచి మయా— 'నను పరుషా వీర్యపురుషాః, నిమిత్తేన కేన నిర్విశథ కారావాసదుఃఖం దుస్తరమ్।

'ఆభీక్ష్ణ్యే ణముల్ చ' ఇతి ణముల్। అవధూతా తిరస్కృతా దుహితుః ప్రార్థనా తత్కృతాభ్యర్థనా యేన। అరౌత్సీదభియుయోజ। ఉపాయనం ప్రాభృతమ్। పరిపూర్వకః 'ణీఞ్ ప్రాపణే' ఇతి ధాతుర్వివాహార్థే వర్తతే। మృగయాదరేణ మృగయానురోధేన। కన్యాసారేణ కన్యైవ సారో ధనం తేన। 'సారో బలే స్థిరాంశే చ మజ్జ్ని పుంసి జలే ధనే' ఇతి మేదినీకారః। మాన ఏవ ధనం యస్యేతి తథా। శిబిరం సైన్యావాసస్థానమ్। 'తళ' ఇతి ఖ్యాతమ్। నాథః స్వామీ రాజా। బిభేద భేదం చకార। కరుణాపూర్ణమనా అహమ్। అదామ్। 'డుదాఞ్ దానే'। లుఙ్। 'గాతిస్థాఘు-' ఇతి సిచో లుక్। అభిహితా ఉచ్చారితాః। దత్తా ఇతి యావత్। అనేకాశిషో యేన సః। నిరవేశ్యుపభుక్తమ్। అహం నిద్రావశోఽభవమ్। అఖపమిత్యర్థః। పశ్చాత్పృష్ఠదేశే నిగడితం బాహుయుగలం యస్యేతి తథా। దత్తపశ్చాద్బన్ధ ఇత్యర్థః। భూసురో విప్రః। కశాయా కశయా వా ఘాత ఆఘాతో వా తాడనమ్। 'అశ్వాదేస్తాడనీ కశా' ఇత్యమరః। నైస్త్రింశికాః ఖడ్గధారిణః। దస్యుశ్చోరః। పరిత్యక్తో బన్ధనాన్ముక్తో భూసురో యైస్తే। రత్నస్యావాప్తేః ప్రకారమ్। రజ్జుభిర్దోరకైః। కారాగారం బన్ధనగృహమ్। నిగడితాన్బద్ధాన్। కింకర్తవ్యతాయాం తద్విషయే మూఢః। కిం కర్తవ్యమిత్యజానతేత్యర్థః। వీర్యేణ పరాక్రమేణ। పరుషాః కఠినాః। నిమిత్తేన కారణేన। నిర్విశథానుభవిష్యథ। వ్యాఖ్యాయ కథయిత్వా। చోరాశ్చ తే వీరాశ్చ।

యూయం వయస్యా ఇతి నిర్దిష్టమేతైః, కిమిదమ్' ఇతి। తథావిధం మామవేక్ష్య భూసురాన్మయా శ్రుతం లాటపతివృత్తాన్తం వ్యాఖ్యాయ చోరవీరాః పునరవోచన్— 'మహాభాగ, వీరకేతుమన్త్రిణో మానపాలస్య కింకరా వయమ్। తదాజ్ఞయా లాటేశ్వరమారణాయ రాత్రౌ సురుఙ్గాద్వారేణ

తద్గారం ప్రవిశ్య తత్ర రాజాభావేన విషణ్ణా బహుధనమాహృత్య మహాటవీం ప్రావిశామ। అపరేద్యుశ్చ పదాన్వేషిణో రాజానుచరా బహవోఽభ్యేత్య ధృతధనచయానస్మాన్పరితః పరివృత్య దృఢతరం బద్ధ్వా నికటమానీయ సమస్తవస్తుశోధనవేలాయామేకస్యానర్ఘ్యరత్నస్యాభావేనాస్మద్వధాయ మాణిక్యాదానాయాస్మాన్కిలాశృఙ్ఖలయన్' ఇతి। శ్రుతరత్నరత్నావలోకనస్థానోఽహమ్ 'ఇదం తదేవ మాణిక్యమ్' ఇతి నిశ్చిత్య భూదేవదాననిమిత్తాం దురవస్థామాత్మనో జన్మ నామధేయం యుష్మదన్వేషణపర్యటనప్రకారం చాభాష్య సమయోచితైః సంలాపైర్మైత్రీమకార్షమ్। తతోఽర్ధరాత్రే తేషాం మమ చ శృఙ్ఖలాబన్ధనం నిర్భిద్య తైరనుగమ్యమానో నిద్రితస్య ద్వాఃస్థగణస్యాయుధజాలమాదాయ పురరక్షాన్పురతోఽభిముఖాగతాన్పటుపరాక్రమలీలయాభిద్రావ్య మానపాలశివిరం ప్రావిశమ్। మానపాలో నిజకింకరేభ్యో మమ కులాభిమానవృత్తాన్తం తత్కాలీనం విక్రమం చ నిశమ్య మామార్చయత్। పరేద్యుర్మత్తకాలేన ప్రేషితాః కేచన పురుషా మానపాలముపేత్య 'మన్త్రిన్, మదీయరాజమన్దిరే సురుఙ్గయా బహుధనమపహృత్య చోరవీరా భవదీయం కటకం ప్రావిశన్। తానర్పయ। నో చేన్మహాననర్థః సంభవిష్యతి' ఇతి క్రూరతరం వాక్యమబ్రువన్। తదాకర్ణ్య రోషారుణితనేత్రో మన్త్రీ 'లాటపతిః కః, తేన మైత్రీ కా, పునరస్య వరాకస్య సేవయా కిం లభ్యమ్' ఇతి

సురుఙ్గా బిలపథః। అగారం గృహమ్। రాజ్ఞోఽభావ స్తేన। విషణ్ణాః ఖిన్నాః। అపరేద్యురన్యస్మిన్దివసే।పదాని పాదప్రతిమాస్తా అన్విష్యన్తీతి పదాన్వేషిణః। ధృతో ధనచయో యైస్తాన్। శోధనమన్వేషణమ్। అనర్ఘ్యమమూల్యమ్। మహామూల్యమిత్యర్థః। వధో నాశః। మాణిక్యస్య దానం యావత్। అశృఙ్ఖలయఞ్ఛృఙ్ఖలాభిర్నిగడితానకుర్వన్। శ్రుతం రత్నస్య రత్నావలోకనస్య చ స్థానం యేన సః। భూదేవేతి। విప్రదానోద్భూతామ్। దురవస్థాం సంకటమ్। నామధేయం నామ। యుష్మచ్ఛబ్దేన రాజవాహనగ్రహణమ్। ద్వారి తిష్ఠన్తి తే ద్వాఃస్థాస్తేషాం గణస్తస్య। ఆయుధజాలం సమూహమ్।పురరక్షాన్పురరక్షణనియుక్తపురుషాన్। అభిద్రావ్య ప్రపలాయ్య। తత్కాలే భవం తత్కాలీనమ్। ప్రేషితాః ప్రహితాః। భవదీయం యుష్మాకమ్। రోషేణారుణితే నేత్రే యస్య తథా। వరాకస్య నీచస్య నిరభర్త్సయద్ధిక్ఛ-

తాన్నిరభర్త్సయత్। తే చ మానపాలేనోక్తం విప్రలాపం మత్తకాలాయ తథైవాకథయన్। కుపితోఽపి లాటపతిర్దోర్వీర్యగర్వేణాల్పసైనికసమేతో యోద్ధుమభ్యగాత్। పూర్వమేవ కృతరణనిశ్చయో మానీ మానపాలః సంనద్ధయోధో యుద్ధకామో భూత్వా నిఃశఙ్కం నిరగాత్। అహమపి సబహుమానం మన్త్రిదత్తాని బహులతురంగమోపేతం చతురసారథిం రథం చ దృఢతరం కవచం మదనురూపం చాపం చ వివిధబాణపూర్ణం తూణీరద్వయం రణసముచితాన్యాయుధాని గృహీత్వా యుద్ధసంనద్ధో మదీయబలవిశ్వాసేన రిపూద్ధరణోద్యుక్తం మన్త్రిణమన్వగామ్। పరస్పరమత్సరేణ తుములసంగరకరముభయసైన్యమతిక్రమ్య సముల్లసద్భుజాటోపేన బాణవర్షం తదఙ్గే విముఞ్చన్నరాతీన్ప్రాహరమ్। తతోఽతిరయతురంగమం మద్రథం తన్నికటం నీత్వా శీఘ్రలఙ్ఘనోపేతతదీయరథోఽహమరాతేః శిరఃకర్తనమకార్షమ్। తస్మిన్పతితే తదవశిష్టసైనికేషు పలాయితేషు నానావిధయగజాదివస్తుజాతమాదాయ పరమానన్దసంనతో మన్త్రీ మమానేకవిధాం సంభావనామకార్షీత్। మానపాలప్రేషితాత్తదనుచరాదేనమఖిలముదన్తజాతమాకర్ణ్య సంతుష్టమనా రాజాభ్యుద్గతో మదీయపరాక్రమే విస్మయమానః సమహోత్సవమమాత్యబాన్ధవానుమత్యా శుభదినే నిజతనయాం మహ్యమదాత్। తతో యౌవరాజ్యాభిషిక్తోఽహమనుదినమారాధితమహీపాలచిత్తో వామలోచనయానయా సహ నానావిధం సౌఖ్యమనుభవన్పవద్విరహవేదనాశల్యసులభవైకల్యహృదయః సిద్ధాదేశేన సుహృజ్జనావలోకనఫలం ప్రదేశం మహాకాలనివాసినః పరమేశ్వరస్యారాధనాయాద్య పత్నీసమేతః సమాగతోఽస్మి। భక్తవత్స-

---

కార। విప్రలాపం విరోధోక్తిమ్। దోర్వీర్యం భుజబలమ్। సైనికా యోద్ధారః। కృతరణనిశ్చయః కృతయుద్ధవ్యవసాయః। సంనద్ధాః సజ్జాః వర్మితా ఇతి యావత్। యోధా యస్య సః। చతురసారథిమితి బహువ్రీహిః। కవచం వర్మ। 'చిలఖత' ఇతి భాషాయామ్। తూణీర ఇషుధిః। ‘భాతా' ఇతి ఖ్యాతః। ఉద్ధరణముచ్ఛేదః। తుములః సంకులః। సంగరో యుద్ధమ్। సముల్లసన్తౌ భ్రాజమానే। భుజౌ బాహూ। ఆటోపో గర్వః। బాణానాం వర్షో వృష్టిః। అరాతీఞ్ఛత్రూన్। అతిరయా వేగవన్తస్తురంగమా యస్య తమ్। లఙ్ఘనమాక్రమణమ్। తద్రథం గత్వేత్యర్థః। అరాతేః శత్రోః। శిరఃకర్తనమితి। శిరోఽచ్ఛిన్నదమిత్యర్థః। సంనతో యుక్తః। సంభావనాం సత్కారమ్। అభ్యుద్గతః సంమానార్థం ప్రత్యుద్యాతః। యువా చాసౌ రాజా చేతి యువరాజః తస్య భావః। ఆరాధితం సంతోషితమ్। శల్యం శఙ్కుమ్। వైకల్యం

లస్య గౌరీపతేః కారుణ్యేన త్వత్పదారవిన్దసందర్శనానన్దసందోహో మయా లబ్ధః' ఇతి।

తన్నిశమ్యాభినన్దితపరాక్రమో రాజవాహనస్తన్నిరపరాధదణ్డే దైవముపాలభ్య తస్మై క్రమేణాత్మచరితం కథయామాస। తస్మిన్నవసరే పురతః పుష్పోద్భవం విలోక్య ససంభ్రమం నిజనిటిలతటస్పృష్టచరణాఙ్గులిముదఞ్జలిమముం గాఢమాలిఙ్గ్యానన్దబాష్పసంకులసంఫుల్లలోచనః 'సౌమ్య సోమదత్త, అయం స పుష్పోద్భవః' ఇతి తస్మై తం దర్శయామాస। తౌ చ చిరవిరహదుఃఖం విసృజ్యాన్యోన్యాలిఙ్గనసుఖమన్వభూతామ్। తతస్తస్యైవ మహీరుహస్య చ్ఛాయాయాముపవిశ్య రాజా సాదరహాసమభాషత— 'వయస్య, భూసురకార్యం కరిష్ణురహం మిత్రగణో విదితార్థః సర్వథాన్తరాయం కరిష్యతీతి నిద్రితాన్భవతః పరిత్యజ్య నిరగామ్। తదను ప్రబుద్ధో వయస్యవర్గః కిమితి నిశ్చిత్య మదన్వేషణాయ కుత్ర గతవాన్। భవానేకాకీ కుత్ర గతః' ఇతి। సోఽపి లలాటతటచుమ్బదఞ్జలిపుటః సవినయమలపత।

ఇతి శ్రీదణ్డినః కృతౌ దశకుమారచరితే సోమదత్తచరితం నామ తృతీయ ఉచ్ఛ్వాసః।

చతుర్థోచ్ఛ్వాసః।

'దేవ, మహీసురోపకారాయైవ దేవో గతవానితి నిశ్చిత్యాపి దేవేన గన్తవ్యం దేశం నిర్ణేతుమశక్నువానో మిత్రగణః పరస్పరం వియుజ్య దిక్షు దేవమన్వేష్టుమగచ్ఛత్। అహమపి దేవస్యాన్వేషణాయ మహీమటన్కదాచిదమ్బరమధ్యగతస్యామ్బరమణేః కిరణమసహిష్ణురేకస్య గిరితటమహీరుహస్య ప్రచ్ఛాయశీతలే తలే క్షణముపావిశమ్। మమ పురోభాగే దినమధ్యసంకుచితసర్వావయవాం కూర్మాకృతిం మానుషచ్ఛాయాం నిరీక్ష్య-

---

విహ్వలత్వమ్। మహాకాలేత్యాఖ్యస్థలే నివసతీతి తమ్। సందోహోఽతిశయః। లబ్ధః ప్రాప్తః। తదితి। నిశమ్య శ్రుత్వా। అభినన్దితః స్తుతః పరాక్రమో యేన। దైవమదృష్టమ్। ఉపాలభ్య

గర్హిత్వా। నిటిలం లలాటమ్। అన్తరాయం విఘ్నమ్। అలపద్బభాషే॥ ఇతి శ్రీదశకుమారచరితపూర్వపీఠికాటీకాయాం పదదీపికాభిధాయాం తృతీయ ఉచ్ఛ్వాసః॥

దేవేతి। అమ్బరమధ్య ఆకాశమధ్యః। అమ్బరమణేః సూర్యస్య। దినస్య దివసస్య। సంకుచితాః సర్వేఽవయవా యస్యాః సా। రయేణ వేగేన వీతసంజ్ఞం నష్టచేష్టమ్।

న్ముఖో గగనతలాన్మహారయేణ పతన్తం పురుషం కంచిదన్తరాల ఏవ దయోపనతహృదయోఽహమవలమ్బ్య శనైరవనితలే నిక్షిప్య దూరాపాతవీతసంజ్ఞం తం శిశిరోపచారేణ విబోధ్య శోకాతిరేకేణోద్గతబాష్పలోచనం తం భృగుపతనకారణమపృచ్ఛమ్। సోఽపి కరరుహైరశ్రుకణానపనయన్నభాషత— 'సౌమ్య, మగధాధినాథామాత్యస్య పద్మోద్భవస్యాత్మసంభవో రత్నోద్భవో నామాహమ్। వాణిజ్యరూపేణ కాలయవనద్వీపముపేత్య కామపి వణిక్కన్యకాం పరిణీయ తయా సహ ప్రత్యాగచ్ఛన్నమ్బుధౌ తీరస్యానతిదూర ఏవ ప్రవహణస్య భగ్నతయా సర్వేషు నిమగ్నేషు కథంకథమపి దైవానుకూల్యేన తీరభూమిమభిగమ్య నిజాఙ్గనావియోగదుఃఖార్ణవే ప్లవమానః కస్యాపి సిద్ధతాపసస్యాదేశాదరేణ షోడశ హాయనాని కథంచిన్నీత్వావసరే కిమపి నారీకూజితమశ్రావి— 'న ఖలు సముచితమిదం యత్సిద్ధాదిష్టే పతితనయమిలనే విరహమసహిష్ణుర్వైశ్వానరం విశసి' ఇతి। తన్నిశమ్య మనోవిదితజనకభావం తమవాదిషమ్— 'తాత, భవతే విజ్ఞాపనీయాని బహూని సన్తి। భవతు। పశ్చాదఖిలమాఖ్యాతవ్యమ్। అధునా నారీకూజితమనుపేక్షణీయం మయా। క్షణమాత్రమత్ర భవతా స్థీయతామ్' ఇతి। తదను సోఽహం త్వరయా కించిదన్తరమగమమ్। తత్ర పురతో భయంకరజ్వాలాకులహుతభుగవగాహనసాహసికాం ముకులితాఞ్జలిపుటాం వనితాం కాంచిదవలోక్య ససంభ్రమమనలాదపనీయ కూజన్త్యా వృద్ధయా సహ మత్పితురభ్యర్ణమభిగమయ్య స్థవిరామవోచమ్ 'వృద్ధే, భవత్యౌ కుత్రత్యే। కాన్తారే నిమిత్తేన కేన దురవస్థానుభూయతే। క-

---

విబోధ్య ప్రకృతిమాపాద్య। అతిరేకోఽతిశయః। భృగోః పతనస్య కారణం హేతుమ్। 'ప్రపాతస్త్వతటో భృగుః' ఇత్యమరః। కరరుహైర్నఖైః। ఆత్మసంభవః పుత్రః। అమ్బుధౌ సాగరే। ప్రవహణస్య పోతస్య। కథంకథమపి మహతాయాసేన। అఙ్గనా భార్యా। హాయనాని వత్సరాన్।

'హాయనోఽస్త్రీ శరత్సమాః' ఇత్యమరః। కూజితం శబ్దః। అశ్రావి। 'శ్రు శ్రవణే'। కర్మణి లుఙ్। సముచితం యుక్తమ్। యోగ్యమిత్యర్థః। సిద్ధేనాదిష్టే కథితే। వైశ్వానరం వహ్నిమ్। మనసా విదితో జనకభావో యస్య తమ్। విజ్ఞాపనీయాని విజ్ఞాపయితుం యోగ్యాని। అనుపేక్షణీయముపేక్షితుం న యోగ్యమ్। జ్వాలాభిరాకులః। హుతభుగగ్నిః। అవగాహనం ప్రవేశః। అవగాహనసాహస ఉద్యతామిత్యర్థః। అనలాద్వ్యష్టేః। అభ్యర్ణ సమీపమ్। అభిగమయ్య ప్రాపయ్య। ణిజన్తాల్ల్యప్। కుత్రత్యే కుత ఆగతే।

ధ్యతామ్' ఇతి। సా సగద్గదమవాదీత్— 'పుత్ర, కాలయవనద్వీపే కాలగుప్తనామ్నో వణిజః కస్యచిదేషా సుతా సువృత్తా నామ రత్నోద్భవేన నిజకాన్తేనాగచ్ఛన్తీ జలధౌ మగ్నే ప్రవహణే నిజధాత్ర్యా మయా సహ ఫలకమేకమవలమ్బ్య దైవయోగేన కూలముపేతాసన్నప్రసవసమయా కస్యాంచిదటవ్యామాత్మజమసూత। మమ తు మన్దభాగ్యతయా బాలే వనమాతఙ్గేన గృహీతే మద్ద్వితీయా పరిభ్రమన్తీ 'షోడశవర్షానన్తరం భర్తృపుత్రసంగమో భవిష్యతి' ఇతి సిద్ధవాక్యవిశ్వాసాదేకస్మిన్పుణ్యాశ్రమే తావన్తం సమయం నీత్వా శోకమపారం సోఢుమక్షమా సముజ్జ్వలితే వైశ్వానరే శరీరమాహుతికర్తుముద్యుక్తాసీత్' ఇతి। తదాకర్ణ్య నిజజననీం జ్ఞాత్వా తామహం దణ్డవత్ప్రణమ్య తస్మై మదుదన్తమఖిలమాఖ్యాయ ధాత్రీభాషణఫుల్లవదనం విస్మయవికసితాక్షం జనకమదర్శయమ్। పితరౌ తౌ సాభిజ్ఞానమన్యోన్యం జ్ఞాత్వా ముదితాన్తరాత్మానౌ వినీతం మామానన్దాశ్రువర్షేణాభిషిచ్య గాఢమాశ్లిష్య శిరస్యుపాఘ్రాయ కస్యాంచిన్మహీరుహచ్ఛాయాయాముపావిశతామ్। 'కథం నివసతి మహీవల్లభో రాజహంసః' ఇతి జనకేన పృష్టోఽహం తస్య రాజ్యచ్యుతిం త్వదీయజననం సకలకుమారావాప్తిం తవ దిగ్విజయారమ్భం భవతో మాతఙ్గానుయానమస్మాకం యుష్మదన్వేషణకారణం సకలమభ్యధామ్। తతస్తౌ కస్యచిదాశ్రమే మునేరస్థాపయమ్। తతో దేవస్యాన్వేషణపరాయణోఽహమఖిలకార్యనిమిత్తం విత్తం నిశ్చిత్య భవదనుగ్రహాల్లబ్ధస్య సాధకత్వస్య సాహాయ్యకరణదక్షం శిష్యగణం నిష్పాద్య విన్ధ్యవనమధ్యే పురాతనపత్తనస్థానాన్యుపేత్య వివిధనిధిసూచకానాం మహీరుహాణామధోనిక్షిప్తాన్వసుపూర్ణాన్కలశాన్సిద్ధాఞ్జనేన జ్ఞాత్వా ర-

---

దురవస్థా సవ్యసనితా। సగద్గదం గద్గదస్వరేణ। ప్రవహణే పోతే। ధాత్ర్యుపమాతా। దైవమదృష్టమ్। కూలం తీరమ్। ఆసన్నః ప్రాప్తః ప్రసవస్య సమయో యస్యాః సా। ఆత్మజం తనయమ్। వనమాతఙ్గేన వన్యకరిణా। అహం ద్వితీయా సహాయభూతా యస్యాః సా। తావన్తం సమయం షోడశాబ్దాన్। అక్షమాసమర్థా। సముజ్జ్వలితే సమిద్ధే। వైశ్వానరే వహ్నౌ। దణ్డః కాష్ఠదణ్డః సాష్టాఙ్గప్రణిపాతం కృత్వేత్యర్థః। ఉదన్తం వార్తామ్। సాభిజ్ఞానమన్యోన్యప్రత్యభిజ్ఞాదర్శకచిహ్నాని దృష్ట్వా పృష్ట్వా చ। ముదితో హృష్టోఽన్తరాత్మా యయోస్తౌ। వినీతం ప్రశ్రయావనతమ్। చ్యుతిర్భ్రంశః। పరాయణస్తత్పరః। విత్తం ద్రవ్యమ్। దక్షశ్చతురః। పురాతనాని పురాణాని। పత్తనాని నగరాణి। నిధిః శేవధిః। సిద్ధాఞ్జనేన సి-

---

క్షిషు పరితఃస్థితేషు ఖననసాధనైరుత్పాద్య దీనారానసంఖ్యాన్రాశీకృత్య తత్కాలగతమనతిదూరే నివేశితవణిక్కటకం కంచిదభ్యేత్య తత్ర బలినో బలీవర్దాన్గోణీశ్చ క్రీత్వాన్యద్రవ్యమిషేణ వసు తద్గోణీసంచితం తైరుహ్యమానం శనైః కటకమనయమ్। తదధికారిణా చన్ద్రపాలేన కేనచిద్వణిక్పుత్రేణ విరచితసౌహృదోఽహమమునైవ సాకముజ్జయినీముపావిశమ్। మత్పితరావపి తాం పురీమభిగమయ్య సకలగుణనిలయేన బన్ధుపాలనామ్నా చన్ద్రపాలజనకేన నీయమానో మాలవనాథదర్శనం విధాయ తదనుమత్యా గూఢవసతిమకరవమ్। తతః కాననభూమిషు భవన్తమన్వేష్టుముద్యుక్తం మాం పరమమిత్రం బన్ధుపాలో నిశమ్యావదత్— 'సకలం ధరణీతలమపారమన్వేష్టుమక్షమో భవాన్మనోగ్లానిం విహాయ తూష్ణీం తిష్ఠతు। భవన్నాయకాలోకనకారణం శుభశకునం నిరీక్ష్య కథయిష్యామి' ఇతి। తల్లపితామృతాశ్వాసితహృదయోఽహమనుదినం తదుపకణ్ఠవర్తీ కదాచిదిన్దుముఖీం నవయౌవనావలీఢావయవాం నయనచన్ద్రికాం బాలచన్ద్రికాం నామ తరుణీరత్నం వణిఙ్మన్దిరలక్ష్మీం మూర్తామివావలోక్య తదీయలావణ్యావధూతధీరభావో లతాన్తబాణబాణలక్ష్యతామయాసిషమ్। చకితబాలకురఙ్గలోచనా సాపి కుసుమసాయకసాయకాయమానేన కటాక్షవీక్షణేన

ద్ధాదిష్టేన దత్తేన వాఞ్జనేన। రక్షిషు రక్షకేషు। ఖననసాధనైః ఖనిత్రాదిభిః। దీనారానేతత్సంజ్ఞకనాణకాన్। వణిక్కటకం వణిక్సమాజమ్। బలినో బలవతః। బలీవర్దాన్వృషభాన్। 'ఉక్షా భద్రో బలీవర్దః' ఇత్యమరః। గోణీర్ధాన్యావపనాని।

'జానపదకుణ్డగోణ-' ఇతి జీష్ ఆవపనార్థే। అన్యద్రవ్యమిషేణాన్యద్రవ్యమితి కథయిత్వా। వసు ద్రవ్యమ్। 'రిక్థమృక్థం ధనం వసు' ఇత్యమరః। ఉహ్యమానమ్। 'వహ ప్రాపణే'। కర్మణి శానచ్। అధికారీ స్వామీ ముఖ్యః। విరచితం కృతమ్। సౌహృదం మైత్రీ। సాకం సహ। 'సాకం సత్రా సమంసహ' ఇత్యమరః। నిలయో గృహం వాసస్థానమ్। గూఢవసతిం గుప్తవాసమ్। కాననభూమిషు వనప్రదేశేషు। న విద్యతే పారోఽన్తో యస్య తత్। గ్లానిం హర్షక్షయం నిర్వేదమ్। నిహాయ త్యక్త్వా। తూష్ణీం జోషమ్। లపితం భాషితమ్। ఉపకణ్ఠవర్తీ సమీపవర్తీ। అవలీఢా వ్యాప్తః। నయనయోశ్చన్ద్రికా జ్యోత్స్నా। మూర్తాం మూర్తిమతీమ్। తదీయేతి। తస్యా లావణ్యేన సౌన్దర్యేణావధూతశ్చాలితో ధీరభావో ధైర్యం యస్యైతాదృశః। లతాన్తా బాణా యస్య స లతాన్తబాణః కామస్తస్య బాణాస్తేషాం లక్ష్యతాం శరవ్యత్వమ్। లావణ్యవతీం తాం దృష్ట్వా కామబాణైర్విద్ధోఽభవమితి తాత్పర్యార్థః। చకితో భీతః। కురఙ్గో మృగః। 'మృగే కురఙ్గవాతాయు–' ఇత్యమరః। బాలశబ్దేనాతికాతరత్వమతిలోలత్వం చ నయనయోర్ధర్శితమ్। కుసుమాని సాయకా యస్య స కామస్తస్య సాయక ఇవాచరతీతి తథా తేన। కటాక్షవీక్షణేన చేష్టావిశేషేణాపా-

---

మామసకృన్నిరీక్ష్య మన్దమారుతాన్దోలితా లతేవాకమ్పత। మనసాభిముఖైః సమాకుఞ్చితైరాగలజ్జాన్తరాలవర్తిభిః సాఙ్గవర్తిభిరీక్షణవిశేషైర్నిజమనోవృత్తిమకథయత్। చతురగూఢచేష్టాభిరస్యా మనోనురాగం సమ్యగ్జ్ఞాత్వా సుఖసంగమోపాయమచిన్తయమ్। అన్యదా బన్ధుపాలః శకునైర్భవద్గతిం ప్రేక్షిష్యమాణః పురోపాన్తవిహారవనం మయా సహోపేత్య కస్మింశ్చిన్మహీరుహే శకున్తవచనాని శృణ్వన్నతిష్ఠత్। అహముత్కలికావినోదపరాయణో వనాన్తరే పరిభ్రమన్సరోవరతీరే చిన్తాక్రాన్తచిత్తాం దీనవదనాం మన్మనోరథైకభూమిం బాలచన్ద్రికాం వ్యలోకయమ్। తస్యాః ససంభ్రమప్రేమలజ్జాకౌతుకమనోరమం లీలావిలోకనసుఖమనుభవన్సుదత్యా వదనారవిన్దే విషణ్ణభావం మదనకదనఖేదానుభూతం జ్ఞాత్వా తన్నిమిత్తం జ్ఞాస్యంల్లోలయా తదుపకణ్ఠముపేత్యావోచిషమ్— 'సుముఖి, తవ ముఖారవిన్దస్య దైన్యకారణం కథయ' ఇతి। సా రహస్యసంజాతవిశ్రమ్భతయా విహాయ లజ్జాభయే శనైరభాషత— 'సౌమ్య, మానసారో మాలవాధీశ్వరో వార్ధకస్య ప్రబలతయా నిజనన్దనం దర్పసారముజ్జయిన్యామభ్యషిఞ్చత్। స కుమారః సప్తసాగరపర్యన్తం మహీమణ్డలం పాలయిష్యన్నిజపైతృష్వస్రేయావుద్దణ్డకర్మాణౌ చణ్డవర్మదారువర్మాణౌ ధరణీభరణే నియుజ్య తపశ్చరణాయ రాజరాజగిరిమభ్యగాత్।

ఙ్గదర్శనేన। 'కటాక్షోఽపాఙ్గదర్శనే' ఇత్యమరః। అసకృద్వారంవారమ్। ఆన్దోలితా కమ్పితా। రాగశ్చ లజ్జా చ తయోరన్తరాలే మధ్యే వర్తన్తే తాభిః। సా అఙ్గవర్తిభిః। ఇతి చ్ఛేదః। 'సాఙ్గభఙ్గీభిః' ఇతి పాఠేఽఙ్గభఙ్గీభిః సహితాభిః। 'వ్యాజచ్ఛలనిభే భఙ్గిః' ఇతి రభసః। విశేషావస్థానశోభిభిరిత్యర్థః। మనోవృత్తిం మనోవ్యాపారమ్। అభిలాషమితి యావత్। అనురాగం ప్రీతిమ్। సుఖేన సంగమస్యోపాయస్తమ్। అన్యదాన్యస్మిన్కాలే। శకునైర్నిమిత్తైః। గతిమ్। 'గతిమార్గే దశాయాం చ జ్ఞానే పాత్రాభ్యుపాయయోః। నాడీవ్రణసరణ్యాం చ' ఇతి విశ్వః। ఉపాన్తే సమీపే। విహారవనం క్రీడోద్యానమ్। శకున్తాః పక్షిణః। ఉత్కలికోత్కణ్ఠః। వినోదోఽపనోదః। పరాయణస్తత్పరః। వనాన్తరేఽన్యస్మిన్వనే। చిన్తయాక్రాన్తం పర్యాకులం చిత్తం యస్యాః। దీనవదనాం విషణ్ణముఖీమ్। ఏకభూమిం ముఖ్యస్థానమ్। మదనకదనం సురతమ్। ఉపకణ్ఠం సమీపమ్। రహస్యవిషయే సంజాత ఉత్పన్నో విశ్రమ్భస్తత్తయా। వార్ధకస్య జరాయాః। పైతృష్వస్రేయౌ పితుఃస్వసుస్తనయౌ। 'మాతృపితృభ్యాం స్వసా' ఇతి స్వసుః సస్య షత్వమ్। ఉద్దణ్డం ఘోరం కర్మ యయోః। చణ్డవర్మదారువర్మేతి తన్నామనీ। ధరణీభరణే పృథ్వీభరే। రాజ్య ఇత్యర్థః।

రాజ్యం సర్వమసపత్నం శాసతి చణ్డవర్మణి దారువర్మా మాతులాగ్రజన్మనోః శాసనమతిక్రమ్య పారదార్యపరద్రవ్యాపహరణాది దుష్కర్మ కుర్వాణో మన్మథసమానస్య భవతో లావణ్యాత్తచిత్తాం మామేకదా విలోక్య కన్యాదూషణదోషం దూరీకృత్య బలాత్కారేణ రన్తుముద్యుఙ్క్తే తచ్చిన్తయా దైన్యమగచ్ఛమ్' ఇతి। తస్యా మనోగతమ్, మయి రాగోద్రేకమ్, మన్మనోరథసిద్ధ్యన్తరాయం చ నిశమ్య బాష్పపూర్ణలోచనాం తామాశ్వస్య దారువర్మణో మారణోపాయం చ విచార్య వల్లభామవోచమ్— 'తరుణి, భవదభిలాషిణం దుష్టహృదయమేనం నిహన్తుం మృదురుపాయః కశ్చిన్మయా చిన్త్యతే। యక్షః కశ్చిదధిష్ఠాయ బాలచన్ద్రికాం నివసతి। తదాకారసంపదాశాశృఙ్ఖలితహృదయో యః సంబన్ధయోగ్యః సాహసికో రతిమన్దిరే తం యక్షం నిర్జిత్య తయైకసఖీసమేతయా మృగాక్ష్యా సంలాపామృతసుఖమనుభూయ కుశలీ నిర్గమిష్యతి, తేన చక్రవాకసంశయాకారపయోధరా వివాహనీయేతి సిద్ధేనైకేనావాదీతి పురజనస్య పురతో భవదీయైః సత్యవాక్యైర్జనైరసకృత్కథనీయమ్। తదను దారువర్మా వాక్యానీత్థంవిధాని శ్రావంశ్రావం తూష్ణీం యది భియా స్థాస్యతి తర్హి వరమ్ యది వా దౌర్జన్యేన త్వయా సఙ్గమఙ్గీకరిష్యతి, తదా స భవదీయైరిత్థం వాచ్యః— 'సౌమ్య, దర్పసారవసుధాధిపామాత్యస్య భవతోఽస్మిన్నివాసే సాహసకరణమనుచితమ్। పౌరజనసాక్షికం భవన్మన్దిరమానీతయా తోయజాక్ష్యా సహ

క్రీడన్నాయుష్మాన్యది భవిష్యతి తదా పరిణీయ తరుణీం మనోరథాన్నిర్విశ' ఇతి। సోఽప్యేతదఙ్గీకరిష్యతి। త్వం సఖీవేషధారిణా మయా సహ తస్య మన్దిరం గచ్ఛ। అహమేకాన్తనికేతనే ముష్టి-

---

రాజరాజః కుబేరస్తస్య గిరిః కైలాసః। అసపత్నం నిర్జితశత్రుమ్। నిష్కణ్టకమితి యావత్। శాసతి సతి। మాతులో మాతుర్భ్రాతా, అగ్రజన్మా జ్యాయాన్భ్రాతా, తయోః। 'మాతుర్డులచ్–' 'పితృవ్యమాతుల–' ఇతి నిపాతః। శాసనమతిక్రమ్య తన్నిదేశమతివృత్య। ఉల్లఙ్ఘ్యేత్యర్థః। పారదార్యం పరదారాభిమర్శః। పరద్రవ్యేతి స్పష్టమ్। మన్మథః కామః। మనో మథ్నాతీతి మన్మథః। ఆయత్తమధీనమ్। రాగోద్రేకం ప్రీత్యతిశయమ్। అన్తరాయం విఘ్నమ్। వల్లభాం ప్రియామ్। దుష్టం హృదయం యస్య। మృదుః కోమలః పేశలః। 'అధిశీఙ్స్థాసాం కర్మ' ఇతి కర్మత్వమ్। తస్యా ఆకారసంపదః శోభనాకృతేరాశా తయా శృఙ్ఖలితం హృదయం యస్య సః। సాహసికః సాహసం కర్తుముద్యతః। సత్యం వాక్యం యేషాం తైః। ఆప్తైరిత్యర్థః। శ్రావంశ్రావం శ్రుత్వా శ్రుత్వా। ణముల్। తోయజం కమలమ్। నిర్వి-

---

జానుపాదాఘాతైస్తం రభసాన్నిహత్య పునరపి వయస్యామిషేణ భవతీమను నిఃశఙ్కం నిర్గమిష్యామి। తదేనముపాయమఙ్గీకృత్య విగతసాధ్వసలజ్జా భవజ్జనకజననీసహోదరాణాం పురత ఆవయోః ప్రేమాతిశయమాఖ్యాయ సర్వథాస్మత్పరిణయకరణే తాననునయేః। తేఽపి వంశసంపల్లావణ్యాఢ్యాయ యూనే మహ్యం త్వాం దాస్యన్త్యేవ। దారువర్మణో మారణోపాయం తేభ్యః కథయిత్వా తేషాముత్తరమాఖ్యేయం మహ్యమ్' ఇతి। సాపి కించిదుత్ఫుల్లసరసిజాననా మామబ్రవీత్— 'సుభగ, క్రూరకర్మాణం దారువర్మాణం భవానేవ హన్తుమర్హతి। తస్మిన్హతే సర్వథా యుష్మన్మనోరథః ఫలిష్యతి। ఏవం క్రియతామ్। భవదుక్తం సర్వమహమపి తథా కరిష్యే' ఇతి మామసకృద్వివృత్తవదనా విలోకయన్తీ మన్దంమన్దమగారమగాత్। అహమపి బన్ధుపాలముపేత్య శకునజ్ఞాత్తస్మాత్ 'త్రింశద్దివసానన్తరమేవ భవత్సఙ్గః సంభవిష్యతి' ఇత్యశృణవమ్। తదను మదనుగమ్యమానో బన్ధుపాలో నిజావాసం ప్రవిశ్య మామపి నిలయాయ విససర్జ। మన్మాయోపాయవాగురాపాశలగ్నేన దారువర్మణా రతిమన్దిరే రన్తుం సమాహూతా బాలచన్ద్రికా తం గమిష్యన్తీ దూతికాం మన్నికటమభిప్రేషితవతీ। అహమపి మణినూపురమేఖలాకఙ్కణకటకతాటఙ్కహారక్షౌమకజ్జలం వనితాయోగ్యం మణ్డనజాతం

నిపుణతయా తత్తత్స్థానేషు నిక్షిప్య సమ్యగఙ్గీకృతమనోజ్ఞవేషో వల్లభయా తయా సహ తదాగారద్వారోపాన్తమగచ్ఛమ్। ద్వాఃస్థకథితాస్మదాగమనేన సాదరం విహితాభ్యుద్గతినా తేన ద్వారోపాన్తనివారితాశేషపరివారేణ మదన్వితా బాలచన్ద్రికా సంకేతాగారమనీయత। నగరవ్యాకులాం యక్షకథాం పరీక్షన్నాగరికజనోఽపి కుతూహలేన దారువర్మణః ప్రతీహారభూమిమగమత్। వివేకశూన్యమతిరసౌ రాగాతిరేకేణ

శోపభుఙ్క్ష్వ। నికేతనే గృహే। రభసాద్వేగేన। అనునయేస్తోషయేః। లిఙ్। వంశసంపఞ్చ లావణ్యం చ తాభ్యామాఢ్యాయ యుక్తాయ సంపన్నాయ వా। సరసిజం కమలమ్। అలుక్సమాసః। వివృత్తం పరావృత్తం వదనం ముఖం యస్యాః సా। అగారం గృహమ్। నిలయాయ। గృహం గన్తుమిత్యర్థః। 'తుమర్థాచ్చ భావవచనాత్' ఇతి చతుర్థీ। మాయా కపటమ్। వాగురా బన్ధనమ్। నూపురో మఞ్జీరః పాదభూషణమ్। మేఖలా కాఞ్చీదామ కటిభూషణమ్। కఙ్కణం కటకం చ హస్తభూషణమ్। తాటఙ్కం కర్ణభూషణమ్। క్షౌమం దుకూలమ్। తత్తత్స్థానేషు యోగ్యస్థానేషు। విహితాభ్యుద్గతిర్ధేన। నగరవ్యాకులాం పురప్రసృతామ్। పరీక్షన్నితి ప్రయోగప్రమాదః। పరీక్షమాణ ఇతి వక్తవ్యమ్। కుతూహలేన కౌతుకేన। ప్రతీహారభూమిం ద్వార-

---

రత్నఖచితమపర్యఙ్కే హంసతూలగర్భశయనమానీయ తరుణీం తస్యై మహ్యం తమిస్రాసమ్యగనవలోకితపుంభావాయ మనోరమస్త్రీవేషాయ చ చామీకరమణిమయమణ్డనాని సూక్ష్మాణి చిత్రవస్త్రాణి కస్తూరికామిలితం హరిచన్దనం కర్పూరసహితం తామ్బూలం సురభీణి కుసుమానీత్యాదివస్తుజాతం సమర్ప్య ముహూర్తద్వయమాత్రం హాసవచనైః సంలపన్నతిష్ఠత్। తతో రాగాన్ధతయా సుముఖీకుచగ్రహణే మతిం వ్యధత్త। రోషారుణితోఽహమేనం పర్యఙ్కతలాన్నిఃశఙ్కో నిపాత్య ముష్టిజానుపాదఘాతైః ప్రాహరమ్। నియుద్ధరభసవికలమలంకారం పూర్వవన్మేలయిత్వా భయకమ్పితాం నతాఙ్గీముపలాలయన్మన్దిరాఙ్గణముపేతః సాధ్వసకమ్పిత ఇవోచ్చైరకూజమహమ్— 'హా, బాలచన్ద్రికాధిష్ఠితేన ఘోరాకారేణ యక్షేణ దారువర్మా నిహన్యతే। సహసా సమాగచ్ఛ। పశ్యతేమమ్' ఇతి। తదాకర్ణ్య మిలితా జనాః సముద్యద్బాష్పా హాహానినాదేన దిశో బధిరయన్తః 'బాలచన్ద్రికామధిష్ఠితం యక్షం బలవన్తం శృణ్వన్నపి దారువర్మా మదాన్ధస్తామేవాయాచత। తదసౌ స్వకీయేన కర్మణా నిహతః। కిం తస్య విలాపేన' ఇతి మిథో లపన్తః ప్రావిశన్। కోలాహలే

తస్మింశ్చటులలోచనయా సహ నైపుణ్యేన సహసా నిర్గతో నిజావాసమగామ్। తతో గతేషు కతిపయదినేషు పౌరజనసమక్షం సిద్ధాదేశప్రకారేణ వివాహ్య తామిన్దుముఖీం పూర్వసంకల్పితానన్సురతవిశేషాన్యథేష్టమన్వభూవమ్। బన్ధుపాలశకుననిర్దిష్టే దివసేఽస్మిన్నిర్గత్య పురాద్బహిర్వర్తమానో నేత్రోత్సవకారి భవదవలోకనసుఖమప్యనుభవామి' ఇతి।

ప్రదేశమ్। వివేకేన శూన్యా రహితా గతిర్యస్య। హేమ సువర్ణమ్। పర్యఙ్కః ఖట్వా। హంసతూలో గర్భే యస్య తత్। తమిస్రా తామసీ రాత్రిః। ఏవమేవామరః। అనవలోకితో న దృష్టః పుంభావః పుంస్త్వం యస్య తస్మై। చామీకరం సువర్ణమ్। 'చామీకరం జాతరూపమ్' ఇత్యమరః। మణ్డనాన్యలంకారాన్। చిత్రాణి రమణీయాని। ముహూర్తో ద్వాదశక్షణావధిః కాలః। 'క్షణ స్తే తు ముహూర్తో ద్వాదశాస్త్రియామ్' ఇత్యమరః। కుచః స్తనః। నియుద్ధం బాహుయుద్ధమ్। 'నియుద్ధం బాహుయుద్ధేఽథ' ఇత్యమరః। మేలయిత్వా స్థానేస్థానే పర్యవస్థాప్య। ఉపలాలయన్సాన్త్వయన్। అఙ్గణమజిరమ్। సాధ్వసం భయమ్। అకూజమాక్రోశం కృతవాన్। ఘోర ఆకారో యస్య। సముద్యన్తి బాష్పాణి యేషాం తే। హాహానినాదేన హాహా ఇతి శబ్దేన। 'శబ్దే నినాదనినద-' ఇత్యమరః। దిశో బధిరయన్త

ఏవం మిత్రవృత్తాన్తం నిశమ్యామ్లానమానసో రాజవాహనః స్వస్య చ సోమదత్తస్య చ వృత్తాన్తమస్మై నివేద్య సోమదత్తమ్ 'మహాకాలేశ్వరారాధనానన్తరం భవద్వల్లభాం సపరివారాం నిజకటకం ప్రాపయ్యాగచ్ఛ' ఇతి నియుజ్య పుష్పోద్భవేన సేవ్యమానో భూస్వర్గాయమానమవన్తికాపురం వివేశ। తత్ర 'అయం మమ స్వామికుమారః' ఇతి బన్ధుపాలాదయే బన్ధుజనాయ కథయిత్వా తేన రాజవాహనాయ బహువిధాం సపర్యాం కారయన్సకలకలాకుశలో మహీసురవర ఇతి పురి ప్రకటయన్పుష్పోద్భవోఽముష్య రాజ్ఞో మజ్జనభోజనాదికమనుదినం స్వమన్దిరే కారయామాస।

ఇతి శ్రీదణ్డినః కృతౌ దశకుమారచరితే పుష్పోద్భవచరితం నామ చతుర్థ ఉచ్ఛ్వాసః।

పఞ్చమోచ్ఛ్వాసః।

అథ మీనకేతనసేనానాయకేన మలయగిరిమహీరుహనిరన్తరావాసిభుజంగమభుక్తావశిష్టేనేవ సూక్ష్మతరేణ ధృతహరిచన్దనపరిమలభరేణేవ మదనగతినా దక్షిణానిలేన వియోగిహృదయస్థం మన్మథానలముజ్జ్వలయన్, సహకారకిసలయమకరన్దాస్వాదనరక్తకణ్ఠానాం మధుకరకలకణ్ఠానాం కాకలీకలకలేన దిక్చక్రం వాచాలయన్, మాని-

---

ఉచ్చైరాక్రోశన్తః। చటులే చఞ్చలే। ఏవమితి। నిజకటకం స్వావాసస్థానమ్। భువి స్వర్గ ఇవ భవతి తమ్। సపర్యాం పూజాం సత్కారం వా। మహీసురవరో ద్విజశ్రేష్ఠః। ప్రకటయన్ప్రథయన్। మజ్జనం స్నానమ్। అనుదినం దివసే దివసే॥ ఇతి శ్రీదశకుమారచరితపూర్వపీఠికాటీకాయాం పదదీపికాభిధాయాం చతుర్థ ఉచ్ఛ్వాసః॥

అథేతి। మీనో మత్స్యః కేతనో ధ్వజో యస్య। కామ ఇత్యర్థః। తస్య సేనాయా నాయకోఽగ్రవీరః। సేనాపతిరిత్యర్థః। దక్షిణానిలస్యాత్యుద్దీపకత్వాన్నాయక ఇత్యుక్తిః। మలయ ఏతత్సంజ్ఞకో దక్షిణదేశవర్తీ కోఽపి గిరిః। మహీరుహా వృక్షాః। నిరన్తరమన్తరేణ వినా। నిబిడమిత్యర్థః। భుజంగమైః సర్పైః। సర్పా వాతాశిన ఇత్యనిలస్య భుక్తత్వమ్। అనిలః సూక్ష్మతరోఽల్పోఽతీవ మన్దః। మన్దత్వే పూర్వపదం హేతుః। ఏవముత్తరత్రాపి ధృతహరీతి మన్దగతిత్వే హేతుభూతమ్। పరిమల ఆమోదః। యో భారాక్రాన్తః స మన్దం యాతీతి స్వభావోక్తిః। అనిలో వాయుః। వియోగినో విరహిణః। మన్మథానలం కామాగ్నిమ్। ఉజ్జ్వలయన్దీప్తం కుర్వన్। ఉజ్జ్వలయన్ వాచాలయన్నిత్యా-

---

నీమానసోత్కలికాముపనయన్, మాకన్దసిన్ధువారరక్తాశోకకింశుకతిలకేషు కలికాముపపాదయన్, మదనమహోత్సవాయ రసికమనాంసి సముల్లాసయన్, వసన్తసమయః సమాజగామ। తస్మిన్నతిరమణీయే కాలేఽవన్తిసున్దరీ నామ మానసారనన్దినీ ప్రియవయస్యయా బాలచన్ద్రికయా సహ నగరోపాన్తరమ్యోద్యానే విహారోత్కణ్ఠయా

పౌరసున్దరీసమవాయసమన్వితా కస్యచిచ్చూతపోతకస్య ఛాయాశీతలే సైకతతలే గన్ధకుసుమహరిద్రాక్షతచీనామ్బరాదినానావిధేన పరిమలద్రవ్యనికరేణ మనోభవమర్చయన్తీ రేభే। తత్ర రతిప్రతికృతిమవన్తిసున్దరీం ద్రష్టుకామః కామ ఇవ వసన్తసహాయః పుష్పోద్భవసమన్వితో రాజవాహనస్తదుపవనం ప్రవిశ్య తత్రతత్ర మలయమారుతాన్దోలితశాఖానిరన్తరసముద్భిన్నకిసలయకుసుమఫలసముల్లసితేషు రసాలతరుషు కోకిలకీరాలికులమధుకరాణామాలాపాన్ఞ్ఛ్రావం కించిద్వికసదిన్దీవరకహ్లారకైరవరాజీవరాజీకేలిలోలకలహంససారసకారణ్డవచక్రవాకచక్రవాల కలరవవ్యాకులవిమలశీత- లసలిలలలితాని సరాంసి దర్శందర్శమమన్దలీల-

---

దీని వసన్తసమయస్య విశేషణాని। సహకార ఆమ్రవృక్షః। కిసలయః పల్లవః। మకరన్దః పుష్పరసః। ఏవమేవామరః। రక్తో రాగయుక్తః। మధుకరా భ్రమరాః। కలకణ్ఠాః కోకిలాః। 'కాకలీ తు కలే సూక్ష్మే ధ్వనౌ తు మధురాస్ఫుటే' ఇత్యమరః। కలకలః కోలాహలః। దిక్చక్రం దిఙ్మణ్డలమ్। వాచాలయన్ముఖరం కుర్వన్। మానిన్యో మానవత్యః స్త్రియః। ఉత్కలికోత్కణ్ఠా। ఉపనయన్ప్రాపయన్। మాకన్దః। 'మాకన్దః సహకారే స్యాత్' ఇతి మేదినీ। సిన్దువారో నిర్గుణ్డీ। కింశుకః పలాశః। తిలకస్తిలవృక్షః। కలికా కోరకః। 'కలికా కోరకః పుమాన్' ఇత్యమరః। ఉపపాదయఞ్జనయన్। రసికశబ్దేనాత్ర కామిజనా గృహ్యన్తే। సముల్లాసయన్నుత్పాదయన్। మానసార ఇతి మాలవేశ్వరనామ। వయస్యా సఖీ। చూత ఆమ్రః। పోతకో బాలవృక్షః। సైకతః సికతామయప్రదేశః। చీనామ్బరం సూక్ష్మవస్త్రమ్। మనోభవం కామమ్। రేమే। 'రము క్రీడాయామ్' లిట్। ప్రతికృతిం ప్రతిమామ్। వసన్తః సహాయో యస్యేతి తథా। మలయమారుతో దక్షిణానిలః। ఆన్దోలితాశ్చాలితాః। రసాలతరురామ్రవృక్షః। 'ఆమ్రశ్చూతో రసాలోఽసౌ' ఇత్యమరః। కీరాః శుకాః। అలయో భ్రమరాః। ఆలయః పఙ్క్తయో వా। ఆలాపాన్రవాన్। ఇన్దీవరం నీలమ్। కహ్లారం శుక్లమ్। కైరవమపి సితమ్। రాజీవమితి కమలసామాన్యనామ। కేలిః క్రీడా। లోలా ఆసక్తాః। కలహంసో హంసజాతిః పక్షివిశేషః। సారసః పుష్కరాహ్వః। కారణ్డవో మద్గుః। 'పాణకోంబడా' ఇతి ఖ్యాతః। 'మద్గుః కారణ్డవః ప్లవః' ఇత్యమరః। చక్రవాకః ప్రసిద్ధః। చక్రవాలం మణ్డలమ్। కలోఽవ్యక్తమధురః స్వరః। వ్యాకులాని వ్యాప్తాని। విమలాన్యకలుషాణి। లలితాని సున్దరాణి। దర్శదర్శమ్।

యా లలనాసమీపమవాప। బాలచన్ద్రికయా 'నిఃశఙ్కమిత ఆగమ్యతామ్' ఇతి హస్తసంజ్ఞా సమాహూతో నిజతేజోనిర్జితపురుహూతో రాజవాహనః కృశోదర్యా అవన్తిసున్దర్యా అన్తికం సమాజగామ। యా వసన్తసహాయేన సముత్సుకతయా రతేః కేలీశాలభఞ్జికావిధిత్సయా కంచన నారీవిశేషం విరచ్యాత్మనః క్రీడాకాసారశారదారవిన్దసౌన్దర్యేణ పాదద్వయమ్, ఉద్యానవనదీర్ఘికామత్తమరాలికాగమనరీత్యా లీలాలసగతివిలాసమ్, తూణీరలావణ్యేన జఙ్ఘే, లీలామన్దిరద్వారకదలీలాలిత్యేన మనోజ్ఞమూరుయుగమ్, జైత్రరథచాతుర్యేణ ఘనం జఘనమ్, కించిద్వికసల్లీలావతంసకహ్లారకోరకకోటరానువృత్త్యా మఞ్జావర్తసనాభిం నాభిమ్, సౌధారోహణపరిపాట్యా వలిత్రయమ్ మౌర్వీమధుకరపఙ్క్తినీలిమలీలయా రోమావలిమ్, పూర్ణసువర్ణకలశశోభయా కుచద్వన్ద్వమ్, లతామణ్డపసౌకుమార్యేణ బాహూ, జయశఙ్ఖాభిఖ్యయా కణ్ఠమ్, కమనీయకర్ణపూరసహకారపల్లవరాగేణ ప్రతిబిమ్బీకృతబిమ్బం రదనచ్ఛదమ్, బాణాయమానపుష్పలావణ్యేన శుచిస్మితమ్, అగ్రదూతికాకలకణ్ఠికాకలాలాపమాధుర్యేణ వచనజాతమ్, సకలసైనికనాయకమలయమారుతసౌరభ్యేణ నిఃశ్వాసపవనమ్, జయధ్వజమీనదర్పేణ లోచనయుగలమ్, చాపయష్టిశ్రియా భ్రూలతే, ప్రథమసుహృదః

వారంవారం దృష్ట్వేత్యర్థః। ణముల్। నిజతేజసా స్వానుభావేన నిఃశేషం జితః పురుహూత ఇన్ద్రో యేన। కృశముదరం యస్యాః। అవన్తిసున్దరీతి రాజనన్దినీనామ। యేతి। ప్రథమోచ్ఛ్వాసే వ్యాఖ్యాతత్వాదత్ర వ్యాఖ్యానాద్విరమ్యతే। విశేషస్తు వక్ష్యతే। వసన్తసహాయేన కామేన। రతేః కామపత్న్యాః కేలీశాలభఞ్జికా క్రీడార్థం నిర్మితా పుత్రికా। విధాతుం కర్తుమిచ్ఛా విధిత్సా తయా। 'సని మీమాఘురభలభ–' ఇత్యచ ఇత్యభ్యాసలోపశ్చ। కాసారః సరః। శారదం శరత్సంబన్ధి। దీర్ఘికా వాపీ। మరాలికా। తూణీరో నిషఙ్గః। లాలిత్యేన సౌన్దర్యేణ। జయనశీలో జైత్రః। కోటరం నిష్కుహః। మధ్య ఇతి యావత్। అనువృత్తిః సాదృశ్యమ్। సౌధః సుధానిర్మితం శిరోగృహం ప్రాసాదతలం వా। పరిపాట్యనుక్రమః। సోపానపఙ్క్తిరిత్యర్థః। వలీనాముదరస్థానాం త్రయమ్। మౌర్వీ జ్యా। నీలిమా నీలిత్వమ్। రోమావలిం రోమపఙ్క్తిమ్। పూర్ణాః। జలేనేతి శేషః। సువర్ణకలశా అనఙ్గద్వారదేశస్థా మఙ్గలసూచకాః। అభిఖ్యా శోభా। కమనీయః సున్దరః। కర్ణపూరః కర్ణభూషణమ్। ప్రతిబిమ్బీకృతం బిమ్బం యేనైతాదృశః। బిమ్బఫలమధరనిర్మాణాత్ప్రాగ్బిమ్బమాసీత్। అధునా తు తత్ప్రతిబిమ్బం జాతమ్। బిమ్బఫలాదప్యస్యా అధరోష్ఠేఽధికో రాగ ఇతి తాత్పర్యమ్। రదనచ్ఛదమోష్ఠమ్। బాణవదాచరతి తత్। శుచి శుద్ధం శుభ్రం వా। అగ్రదూతికా ప్రథమదూతీ। కలకణ్ఠికా కోకిలా। వచనం వచః। జాతం సమూహః। నాయకో నేతా।

సుధాకరస్యాపనీతకలఙ్కయా కాన్త్యా వదనమ్, లీలామయూరబర్హభఙ్గ్యా కేశపాశం చ విధాయ సమస్తమకరన్దకస్తూరికాసంమితేన మలయజరసేన ప్రక్షాల్య కర్పూరపరాగేణ సంమృజ్య నిర్మితేవ రరాజ। సా మూర్తిమతీవ లక్ష్మీర్మాలవేశకన్యకా స్వేనైవారాధ్యమానం సంకల్పితవరప్రదానాయావిర్భూతం మూర్తిమన్తం మన్మథమివ తమాలోక్య మన్దమారుతాన్దోలితా లతేవ మదనావేశవతీ చకమ్పే। తదను క్రీడావిశ్రమ్భాన్నివృత్తా లజ్జయా కానికాన్యపి భావాన్తరాణి వ్యధత్త। 'లలనాజనం సృజతా విధాత్రా నూనమేషా ఘుణాక్షరన్యాయేన నిర్మితా। నో చేదబ్జభూరేవంవిధనిర్మాణనిపుణో యది స్యాత్తర్హి తత్సమానలావణ్యామన్యాం తరుణీం కిం న కరోతి' ఇతి సవిస్మయానురాగం విలోకయతస్తస్య సమక్షం స్థాతుం లజ్జితా సతీ కించిత్సఖీజనాన్తరితగాత్రా తన్నయనాభిముఖైః కించిదాకుఞ్చితై రేచితభ్రూలతైరపాఙ్గవీక్షితైరాత్మనః కురఙ్గస్యానాయమానలావణ్యం రాజవాహనం విలోకయన్త్యతిష్ఠత్। సోఽపి తస్యాస్తదోత్పాదితభావరసానాం సామగ్ర్యా లబ్ధబలస్యేవ విషమశరస్య శరవ్యాయమాణమానసో బభూవ। సా మనసీత్థమచిన్తయత్— 'అనన్యసాధారణసౌన్దర్యేణానేన కస్యాం పురి భాగ్యవతీనాం తరుణీనాం లోచనోత్సవః క్రియతే। పుత్రరత్నేనామునా పురన్ధ్రీణాం పుత్రవతీనాం సీమన్తినీనాం కానామ సీమన్తమౌక్తికీక్రియతే। కాస్య దేవీ। కిమత్రాగమనకారణమస్య। మన్మథో మామపహసితనిజలావణ్యమేనం విలోకయన్తీమసూ-

---

సురభేర్భావః సౌరభ్యమ్। దర్పేణాహంకారేణ। సుధాకరశ్చన్ద్రః। అపనీతః కలఙ్కోఽఙ్కో యస్యాస్తయా। బర్హం పిచ్ఛమ్। భఙ్గీ రచనా। పాశం కలాపమ్। 'పాశః పక్షశ్చ హస్తశ్చ కలాపార్థాః కచాత్పరే' ఇత్యమరః। సమస్త ఏకీకృతః। సంమితేన యుక్తేన। మలయే జాతం మలయజం చన్దనమ్। పరాగో ధూలిః। రరాజ। 'రాజృ దీప్తౌ'। లిట్। మూర్తిమతీ సాక్షాత్। సంకల్పితస్య మనసి చిన్తితస్య వరస్య ప్రదానాయ। ఆవిర్భూతమాగతమ్। మన్మథః కామః। విశ్రమ్భో విశ్వాసః। యథా ఘుణసంజ్ఞః కీటః కాష్ఠం విధ్యన్నక్షరాకృతిం నిర్మాతుం యదృచ్ఛయా కదాపి ప్రభవతి తథా। కాకతాలీయన్యాయేనేత్యర్థః। నో శ్చేద్యద్యేవం న స్యాత్తర్హి। అబ్జభూర్బ్రహ్మా। అన్తరితాన్యావృతాని। రేచితా (?)। కురఙ్గో మృగః। ఆనాయో జాలమ్। సమగ్రస్య భావస్తయా లబ్ధం బలం యేనేతి తథా। విషమాః పఞ్చ కఠినాస్తీవ్రా వా శరా యస్య। కామస్యేత్యర్థః। శరవ్యం లక్ష్యమ్। పురన్ధ్రీణాం పతిపుత్రవతీనామ్। 'కుటుమ్బినీ పురన్ధ్రీ'

ఇత్యమరః। సీమన్తినీ నారీ। 'నారీ సీమన్తినీ బధూః' ఇత్యమరః। సీమన్తః కేశవేశః। సీమన్తేతి। కా ధురి తిష్ఠతీతి తాత్పర్యా-

---

యయేవాతిమాత్రం మధ్నన్నిజనామ సాన్వయం కరోతి। కిం కరోమి। కథమయం జ్ఞాతవ్యః' ఇతి। తతో బాలచన్ద్రికా తయోరన్తరఙ్గవృత్తిం భావవివేకైర్జ్ఞాత్వా కాన్తాసమాజసంనిధౌ రాజనన్దనోదన్తస్య సమ్యగాఖ్యానమనుచితమితి లోకసాధారణైర్వాక్యైరభాషత— 'భర్తృదారికే, అయం సకలకలాప్రవీణో దేవతాసాంనిధ్యకరణ ఆహవనిపుణో భూసురకుమారో మణిమన్త్రౌషధిజ్ఞః పరిచర్యార్హో భవత్యా పూజ్యతామ్' ఇతి। తదాకర్ణ్య నిజమనోరథమనువదన్త్యా బాలచన్ద్రికయా సంతుష్టాన్తరఙ్గా తరఙ్గావలీం మన్దానిలేనేవ సంకల్పజేనాకులీకృతా రాజకన్యా జితమారం కుమారం సముచితాసనాసీనం విధాయ సఖీహస్తేన శస్తేన గన్ధకుసుమాక్షతఘనసారతామ్బూలాదినానాజాతివస్తునిచయేన పూజాం తస్మై కారయామాస। రాజవాహనోఽప్యేవమచిన్తయత్— 'నూనమేషా పూర్వజన్మని మే జాయా యజ్ఞవతీ। నో చేదేతస్యామేవంవిధోఽనురాగో మన్మనసి న జాయేత। శాపావసానసమయే తపోనిధిదత్తం జాతిస్మరత్వమావయోః సమానమేవ। తథాపి కాలజనితవిశేషసూచకవాక్యైరస్యా జ్ఞానముత్పాదయిష్యామి।' తస్మిన్నేవ సమయే కోఽపి మనోరమో రాజహంసః కేలీవిధిత్సయా తదుపకణ్ఠమగమత్। సముత్సుకయా రాజకన్యయా మరాలగ్రహణే నియుక్తాం బాలచన్ద్రికామవలోక్య సముచితో వాక్యావసరః ఇతి సంభాషణనిపుణో రాజవాహనః సలీలమలపత్— 'సఖి, పురా శామ్బో నామ కశ్చిన్మహీవల్లభో మనోవల్లభయా సహ విహారవాఞ్ఛయా కమలాకరమవాప్య తత్ర కోకనదకదమ్బసమీపే నిద్రాధీనమానసం రాజహంసం శనైర్గృహీత్వా బిసగుణేన తస్య చరణయుగలం నిగడయిత్వా కాన్తాముఖం సానురాగం విలోకయన్మన్దస్మితవికసితైకకపోలమణ్డలస్తామభాషత— 'ఇన్దుముఖి, మయా బద్ధో మరాలః శాన్తో

ర్థః। అసూయయాక్షమయా। నిజనామేతి। మామప్యనఙ్గంకరోతి కిమితి శఙ్కతే। అన్తరఙ్గవృత్తిం మనోవృత్తిమ్। భావో మానసో వికారః। 'వికారో మానసో భావః' ఇత్యమరః। ఉదన్తో వృత్తాన్తః। సాంనిధ్యకరణో దేవతాసాక్షాత్కారవాన్। ఆహవో యుద్ధమ్। పరిచర్యా పూజాసత్కారః। అనువదన్త్యా సదృశం వదన్త్యా। జితో మారః కందర్పో యేన। తపోనిధిర్మునిః। జాతిస్మరత్వం

పూర్వజాతిస్మరణమ్। విధిత్సా కర్తుమిచ్ఛా। మరాలో హంసః। మహీవల్లభో రాజా। కమలాకరః సరః। కోకనదం రక్తోత్పలమ్। బిసానాం

మునివదాస్తే। 'స్వేచ్ఛయానేన గమ్యతామ్' ఇతి। సోఽపి రాజహంసః శామ్బమశపత్— 'మహీపాల, యదస్మిన్నమ్బుజఖణ్డేఽనుష్ఠానపరాయణతయా పరమానన్దేన తిష్ఠన్తం నైష్ఠికం మామకారణం రాజ్యగర్వేణావమానితవానసి తదేతత్పాప్మనా రమణీవిరహసంతాపమనుభవ' ఇతి। విషణ్ణవదనః శామ్బో జీవితేశ్వరీవిరహమసహిష్ణుర్భూమౌ దణ్డవత్ప్రణమ్య సవినయమభాషత— 'మహాభాగ, యదజ్ఞానేనాకరవం తత్క్షమస్వ' ఇతి। స తాపసః కరుణాకృష్టచేతాస్తమవదత్— 'రాజన్, ఇహ జన్మని భవతః శాపఫలాభావో భవతు। మద్వచనస్యామోఘతయా భావిని జననే శరీరాన్తరం గతాయా అస్యాః సరసిజాక్ష్యా రసేన రమణో భూత్వా ముహూర్తద్వయం మచ్చరణయుగలబన్ధకారితయా మాసద్వయం శృఙ్ఖలానిగడితచరణో రమణీవియోగవిషాదమనుభూయ పశ్చాదనేకకాలం వల్లభయా సహ రాజ్యసుఖం లభస్వ' ఇతి। తదను జాతిస్మరత్వమపి తయోరన్వగృహ్ణాత్। 'తస్మాన్మరాలబన్ధనం న కరణీయం త్వయా' ఇతి। సాపి భర్తృదారికా తద్వచనాకర్ణనాభిజ్ఞాతస్వపురాతనజననవృత్తాన్తా 'నూనమయం మత్ప్రాణవల్లభః' ఇతి మనసి జానతీ రాగపల్లవితమానసా సమన్దహాసమవోచత్— 'సౌమ్య, పురా శామ్బో యజ్ఞవతీసందేశపరిపాలనాయ తథావిధం హంసబన్ధనమకార్షీత్। తథా హి లోకే పణ్డితా అపి దాక్షిణ్యేనాకార్యం కుర్వన్తి' ఇతి। కన్యాకుమారావేవమన్యోన్యపురాతనజననానామధేయే పరిచితే పరస్పరజ్ఞానాయ సాభిజ్ఞముక్త్వా మనోజరాగపూర్ణమానసౌ బభూవతుః।

తస్మిన్నవసరే మాలవేన్ద్రమహిషీ పరిజనపరివృతా దుహితృకేలీవిలోకనాయ తం దేశమవాప। బాలచన్ద్రికా తు తాం దూరతో విలోక్య ससంభ్రమం రహస్యనిర్భేదభియా హస్తసంజ్ఞయా పుష్పోద్భవసేవ్యమానం రాజవాహనం వృక్షవాటికాన్తరితగాత్రమకరోత్। సా మానసారమహిషీ సఖీసమేతాయా దుహితుర్నానావిధాం విహారలీలామనుభవన్తీ క్షణం స్థిత్వా

మృణాలతన్తూనాం గుణో రజ్జుః। తన్నిర్మిత ఇత్యర్థః। ఖణ్డే సముదాయే। నైష్ఠికం బ్రహ్మచారిణమ్। పాప్మనా పాపేన। 'అస్త్రీ పఙ్కం పుమాన్పాప్మా' ఇత్యమరః। శాపఫలాభావ ఇతి। మమ శాపో న త్వాం బాధతామిత్యర్థః। అమోఘతయాఽనిష్ఫలతయా। జననే జన్మని। రసేనానురాగేణ। దాక్షిణ్యం పరచ్ఛన్దానురోధః। తస్మిన్నితి। మహిషీ పట్టాభిషికా। రహస్యం భిద్యేతేతి భియా। వాటికా గృహోద్యానమ్। 'వాటీ వాస్తౌ గృ-

---

దుహిత్రా సమేతా నిజాగారగమనాయోద్యుక్తా బభూవ। మాతరమనుగచ్ఛన్త్యవన్తిసున్దరీ 'రాజహంసకులతిలక, విహారవాఞ్ఛయా కేలీవనే మదన్తికమాగతం భవన్తమకాణ్డ ఏవ విసృజ్య మయా సముచితమితి జనన్యనుగమనం క్రియతే, తదనేన భవన్మనోరాగోఽన్యథా మా భూత్' ఇతి మరాలమివ కుమారముద్దిశ్య సముచితాలాపకకలాపం వదన్తీ పునఃపునః పరివృత్తదీననయనా వదనం విలోకయన్తీ నిజమన్దిరమగాత్। తత్ర హృదయవల్లభకథాప్రసఙ్గే బాలచన్ద్రికాకథితతదన్వయనామధేయా మన్మథబాణపతనవ్యాకులమానసా విరహవేదనయా దినేదినే బహులపక్షశశికలేవ క్షామక్షామాహారాదిసకలం వ్యాపారం పరిహృత్య రహస్యమన్దిరే మలయజరసక్షాలితపల్లవకుసుమకల్పితతల్పతలావర్తితనులతా బభూవ। తత్ర తథావిధావస్థామనుభవన్తీం మన్మథానలసంతప్తాం సుకుమారీం కుమారీం నిరీక్ష్య ఖిన్నో వయస్యాగణః కాఞ్చనకలశసంచితాని హరిచన్దనోశీరఘనసారమిలితాని తదభిషేకకల్పితాని సలిలాని బిసతన్తుమయాని వాసాంసి చ నలినీదలమయాని తాలవృన్తాని చ సంతాపహరణాని బహూని సంపాద్య తస్యాః శరీరమశిశిరయత్। తదపి శీతలోపచరణం సలిలమివ తప్తతైలే తదఙ్గే దహనమేవ సమన్తాదావిశ్చకార।కింకర్తవ్యతామూఢాం విషణ్ణాం బాలచన్ద్రికామీషదున్మీలితేన కటాక్షవీక్షితేన బాష్పకణాకులేన విలోక్య విరహానలోష్ణనిఃశ్వాసగ్లపితాధరయా నతాఙ్గ్యా శనైఃశనైః సగద్గదం వ్యలాపి— 'ప్రియసఖి, కామః కుసుమాయుధః పఞ్చబాణ ఇతి నూనమసత్యముచ్యతే। ఇయమహమయోమయైరసంఖ్యైరిషుభిరనేన హన్యే। సఖి, చన్ద్రమసం వాడవానలాదతితాపకరం మన్యే। యదస్మిన్నన్తః ప్రవిశతి శుష్యతి పారావారః, సతి నిర్గతే తద్రైవ వర్ధతే। దోషాకరస్య దుష్కర్మ కిం వర్ణ్యతే మయా। యద-

---

హోద్యానకట్యోః' ఇతి హైమః। రాజహంసస్య పక్షివిశేషస్య కులే తిలక ఇవ భూషణభూతః। పక్షే రాజహంసస్యైతన్నామ్నో రాజ్ఞః కులే తిలక। అకాణ్డే సహసా। బహులపక్షః కృష్ణపక్షః। శశీ చన్ద్రః। క్షామక్షామాతికృశా। తల్పం శయ్యా। ఉశీరో నలదః 'వాళా ఇతి ఖ్యాతః। అభిషేకః స్నానమ్। తాలవృన్తాని వ్యజనాని। వయస్యాగణోఽశిశిరయదితి సంబన్ధః। దహనమగ్నిమ్।అయోమయైర్లోహనిర్మితైః। ఇషుభిర్బాణైః। వాడవానలాత్సాగరాన్తర్గతాద్వహ్నేః। పారావారః సముద్రః। తదైవ తస్మిన్నేవ కాలే। దోషా రాత్రిస్తాం

నేన నిజసోదర్యాః పద్మాలయాయా గేహభూతమపి కమలం విహన్యతే। విరహానలసంతప్తహృదయస్పర్శేన నూనముష్ణీకృతః స్వల్పీభవతి మలయానిలః। నవపల్లవకల్పితం తల్పమిదమనఙ్గాగ్నిశిఖాపటలమివ సంతాపం తనోస్తనోతి। హరిచన్దనమపి పురా నిజయష్టిసంశ్లేషవదురగరదనలిప్తోల్బణగరలసంకలితమివ తాపయతి శరీరమ్। తస్మాదలమలమాయాసేన శీతలోపచారే। లావణ్యజితమారో రాజకుమార ఏవాగదంకారో మన్మథజ్వరాపహరణే। సోఽపి లబ్ధుమశక్యో మయా। కిం కరోమి' ఇతి। బాలచన్ద్రికా మనోజజ్వరావస్థాపరమకాష్ఠాం గతాం కోమలాఙ్గీం తాం రాజవాహనలావణ్యాధీనమానసామనన్యశరణామవేక్ష్యాత్మన్యచిన్తయత్— 'కుమారః సత్వరమానేతవ్యో మయా। నో చేదేనాం స్మరణీయాం గతిం నేష్యతి మీనకేతనః। తత్రోద్యానే కుమారయోరన్యోన్యావలోకనవేలాయామసమసాయకః సమం ముక్తసాయకోఽభూత్। తస్మాత్కుమారానయనం సుకరమ్' ఇతి। తతోఽవన్తిసున్దరీరక్షణాయ సమయోచితకరణీయచతురం సఖీగణం నియుజ్య రాజకుమారమన్దిరమవాప। పుష్పబాణబాణతూణీరాయమాణమానసోఽనఙ్గతప్తావయవసంపర్కపరిమ్లానపల్లవశయనమధిష్ఠితో రాజవాహనః ప్రాణేశ్వరీముద్దిశ్య సహ పుష్పోద్భవేన సంలపన్నాగతాం ప్రియవయస్యామాలోక్య పాదమూలమన్వేషణీయా లతేవ బాలచన్ద్రికాగతేతి సంతుష్టమనా నిటిలతటమణ్డనీభవదమ్బుజకోరకాకృతిలసదఞ్జలిపుటామ్ 'ఇతో నిషీద' ఇతి నిర్దిష్టసముచితాసనాసీనామవన్తిసున్దరీప్రేషితం సకర్పూరం తామ్బూలం వినయేన దదతీం తాం కాన్తావృత్తాన్తమపృచ్ఛత్। తథా సవినయమభాణి— 'దేవ, క్రీడావనే భవదవలోకనకాలమారభ్య మన్మథమథ్యమానా పుష్పతల్పాదిషు తాపశమనమలభమానా వామనేనేవోన్నతతరుఫలమలభ్యం త్వదురఃస్థలాలిఙ్గనసౌఖ్యం స్మరాన్ధ-

---

కరోతీతి తథా। దోషాణామాకరస్య। సోదరీ భగినీ। పద్మాలయా లక్ష్మీః। గేహం గృహమ్। నిజశబ్దేన చన్ద్నగ్రహణమ్। సంశ్లేషవన్త ఆశ్లేషిణః। రదనా దన్తాః। గరలం విషమ్। సంకలితం వ్యాప్తమ్।అగదంకారో భిషక్। 'కారే సత్యాగదస్య' ఇతి ముమ్। స్మరణీయాం గతిం నేష్యతి కథీకృతవపుషం కరిష్యతి। అసమసాయకో మదనః। సమమేకకాలే। ముక్తసాయకోఽభూద్వేధమకరోత్। అన్వేషణీయా మహౌషధత్వాదన్వేషణార్హా। నిటిలం లలాటమ్। వామనో హ్రస్వాకృతిర్నరః। ఉన్నత ఉచ్చః। లిప్సుర్లబ్ధుమిచ్ఛతి తథా।

తయా లిప్సుః సా స్వయమేవ పత్రికామాలిఖ్య 'వల్లభాయైనామర్పయ' ఇతి మాం నియుక్తవతీ'। రాజకుమారః పత్రికాం తామాదాయ పపాఠ—

'సుభగ కుసుమసుకుమారం జగదనవద్యం విలోక్య తే రూపమ్।

మమ మానసమభిలషతి త్వం చిత్తం కురు తథా మృదులమ్॥'

ఇతి పఠిత్వా సాదరమభాషత— 'సఖి ఛాయావన్మామనువర్తమానస్య పుష్పోద్భవస్య వల్లభా త్వమేవ తస్యా మృగీదృశో బహిశ్చరాః ప్రాణా ఇవ వర్తసే। త్వచ్చాతుర్యమస్యాం క్రియాలతాయామాలవాలమభూత్। తదఖిలం కరిష్యామి। నతాఙ్గ్యా మన్మనఃకాఠిన్యమాఖ్యాతమ్। యదా కేలీవనే కురఙ్గలోచనా లోచనపథమవర్తత తదైవాపహృతమదీయమానసా సా స్వమన్దిరమగాత్। సా చేతసో మాధుర్యకాఠిన్యే స్వయమేవ జానాతి। దుష్కరః కన్యాన్తఃపురప్రవేశః। తదనురూపముపాయముపపాద్య శ్వః పరశ్వో వా నతాఙ్గీం సంగమిష్యామి। మదుదన్తమేవమాఖ్యాయ శిరీషకుసుమసుకుమారాయా యథా శరీరబాధా న జాయేత తథావిధముపాయమాచర' ఇతి। బాలచన్ద్రికాపి తస్య ప్రేమగర్భితం వచనమాకర్ణ్య సంతుష్టాం కన్యాపురమగచ్ఛత్। రాజవాహనోఽపి యత్ర హృదయవల్లభావలోకనసుఖమలభత తదుద్యానం విరహవినోదాయ పుష్పోద్భవసమన్వితో జగామ। తత్ర చకోరలోచనావచితపల్లవకుసుమనికురమ్బం మహీరుహసమూహం శరదిన్దుముఖ్యా మన్మథసమారాధనస్థానం చ నతాఙ్గీపదపఙ్క్తిచిహ్నితం శీతలసైకతతలం చ సుదతీభుక్తముక్తం మాధవీలతామణ్డపాన్తరపల్లవతల్పం చ విలోకయఁల్లలనాతిలకవిలోకనవేలాజనితశేషాణి స్మారంస్మారం మన్దమారుతకమ్పితాని నవచూతపల్లవాని మదనాగ్నిశిఖా ఇవ చకితో

సుభగ సున్దరేతి కోమలామన్త్రణే। కుసుమమివ సుకుమారం పేలవమ్। జగతి నిర్దోషమ్। యథా తవ వపుః కోమలం న తథా తవ చిత్తమితి। తద్విషయా ప్రార్థనా। అత ఏవాగ్రఉక్తమ్ 'నతాఙ్గ్యా మన్మనఃకాఠిన్యమాఖ్యాతమ్' ఇతి। బహిశ్చరన్తి తే। త్వం తస్యాః ప్రాణతుల్యా తే ప్రాణా అన్తర్నివసన్తి, త్వద్రూపా బహిశ్చరన్తీత్యేవ భేదః। ప్రియైవ లతా తస్యామ్। ఆలబాలమావాలమ్। 'అళేం' ఇతి భాషాయామ్। లోచనపథమవర్తత। దృష్టేత్యర్థః। అనురూపం యోగ్యమ్। ఉపపాద్య సంపాద్య। శ్వ ఆగామిని దివసే। పరశ్వస్తతః పరస్మిన్దివసే। ప్రేమగర్భితం ప్రేమయుక్తమ్। చకోరావివ లోచనే యస్యాః సా। హృదయవల్లభేత్యర్థః। నికురమ్బం సమూహమ్। లలనాతిలకశబ్దేన సైవ గృహ్యతే। స్మారంస్మారం స్మృత్వా స్మృత్వా దర్శందర్శం దృష్ట్వా

దర్శందర్శం మనోజకర్ణేజపానామివ కోకిలకీరమధుకరాణాం క్వణితాని శ్రావంశ్రావం మారవికారేణ క్వచిదప్యవస్థాతుమసహిష్ణుః పరిబభ్రామ।

తస్మిన్నవసరే ధరణీసుర ఏకః సూక్ష్మచిత్రనివసనః స్ఫురన్మణికుణ్డలమణ్డితో ముణ్డితమస్తకమానవసమేతశ్చతురవేషమనోరమో యదృచ్ఛయా సమాగతః సమన్తతోఽభ్యుల్లసత్తేజోమణ్డలం రాజవాహనమాశీర్వాదపూర్వకం దదర్శ। రాజా సాదరమ్ 'కో భవాన్, కస్యాం విద్యాయాం నిపుణః' ఇతి తం పప్రచ్ఛ। స చ 'విద్యేశ్వరనామధేయోఽహమైన్ద్రజాలికవిద్యాకోవిదో వివిధదేశేషు రాజమనోరఞ్జనాయ భ్రమన్నుజ్జయినీమద్యాగతోఽస్మి' ఇతి శశంస । పునరపి రాజవాహనం సమ్యగాలోక్య 'అస్యాం లీలావనౌ పాణ్డురతానిమిత్తం కిమ్' ఇతి సాభిప్రాయం విహస్యాపృచ్ఛత్। పుష్పోద్భవశ్చ నిజకార్యకరణం తర్కయన్నేనమాదరేణ బభాషే— 'నను సతాం సఖ్యస్యాభాషణపూర్వతయా చిరం రుచిరభాషణో భవానస్మాకం ప్రియవయస్యో జాతః। సుహృదామకథ్యం చ కిమస్తి। కేలీవనేఽస్మిన్వసన్తమహోత్సవాయాగతాయా మాలవేన్ద్రసుతాయా రాజనన్దనస్యాస్య చాకస్మికదర్శనేఽన్యోన్యానురాగాతిరేకః సమజాయత। సతతసంభోగసిద్ధ్యుపాయాభావేనాసావీదృశీమవస్థామనుభవతి' ఇతి। విద్యేశ్వరో లజ్జాభిరామం రాజకుమారముఖమభివీక్ష్య విరచితమన్దహాసో వ్యాజహార— 'దేవ, భవదనుచరే

మయి తిష్ఠతి తవ కార్యమసాధ్యం కిమస్తి। అహమిన్ద్రజాలవిద్యయా మాలవేన్ద్రం మోహయన్పౌరజనసమక్షమేవ తత్తనయాపరిణయం రచయిత్వా కన్యాన్తఃపురప్రవేశం కారయిష్యామీతి వృత్తాన్త ఏష రాజకన్యకాయై సఖీముఖేన పూర్వమేవ క-

---

దృష్ట్వా। కర్ణేజపః సూచకః। అలుక్సమాసః। 'తత్పురుషే కృతి బహులమ్' ఇతి సూత్రమ్। తస్మిన్నితి। ధరణీసురో విప్రః। సూక్ష్మం చిత్రం చ నివసనం వాసో యస్య। మణినిర్మితాభ్యాం కుణ్డలాభ్యాం కర్ణభూషణాభ్యాం మణ్డితః శోభితః। ముణ్డితం మస్తకం యస్యైతాదృశేనాపరేణ మానవేన సమేతో యుక్తః। యదృచ్ఛయాకస్మాత్। ఉల్లసత్తేజసో మణ్డలం యస్య తమ్। ఆశిర్వాద ఆశీర్వచనమ్। స పూర్వో యస్మిన్యథా తథా। ఐన్ద్రజాలికవిద్యా గారుడమ్। కోవిదో జ్ఞాతా। శశంస కథయామాస। లీలాయాః క్రీడాయా అవనిర్భూమిః। ఆభాషణం పూర్వం యస్మింస్తత్తస్య భావస్తయా। అకథ్యం కథనాయోగ్యమ్। సతతో నిత్యః। నిత్యసంభోగసిద్ధిర్యథా భవేత్తథోపాయం న లభత ఇత్యర్థః। లజ్జయాభిరామం సున్దరమ్। వి-

---

థయితవ్యః' ఇతి। సంతుష్టమనా మహీపతిరనిమిత్తం మిత్రం ప్రకటీకృతకృత్రిమక్రియాపాటవం విప్రలమ్భకృత్రిమప్రేమసహజసౌహార్దవేదినం తం విద్యేశ్వరం సబహుమానం విససర్జ।

అథ రాజవాహనో విద్యేశ్వరస్య క్రియాపాటవేన ఫలితమివ మనోరథం మన్యమానః పుష్పోద్భవేన సహ స్వమన్దిరముపేత్య సాదరం బాలచన్ద్రికాముఖేన నిజవల్లభాయై మహీసురక్రియమాణం సంగమోపాయం వేదయిత్వా కౌతుకాకృష్టహృదయః 'కథమిమాం క్షపాం క్షపయామి' ఇత్యతిష్ఠత్। పరేద్యుః ప్రభాతే విద్యేశ్వరో రసభావరీతిగతిచతురస్తాదృశేన మహతా నిజపరిజనేన సహ రాజభవనద్వారాన్తికముపేత్య దౌవారికనివేదితనిజవృత్తాన్తః సహసోపగమ్య సప్రణామమ్ 'ఐన్ద్రజాలికః సమాగతః' ఇతి ద్వాఃస్థైర్విజ్ఞాపితేన తద్దర్శనకుతూహలావిష్టేన సముత్సుకావరోధసహితేన మాలవేన్ద్రేణ సమాహూయమానో విద్యేశ్వరః కక్షాన్తరం ప్రవిశ్య సవినయమాశిషం దత్త్వా తదనుజ్ఞాతః పరిజనతాడ్యమానేషు వాద్యేషు నదత్సు, గాయకీషు మదకలకోకిలామఞ్జులధ్వనిషు, సమధికరాగరఞ్జితసామాజికమనోవృత్తిషు పిచ్ఛికాభ్రమణేషు, సపరివారం పరివృత్తం

భ్రామయన్ముకులితనయనః క్షణమతిష్ఠత్। తదను విషమం విషముల్బణం వమన్తః ఫణాలంకరణా రత్నరాజినీరాజితరాజమన్దిరాభోగా భోగినో

రచితః కృతః। అనిమిత్తం నిష్కారణమ్। ప్రకటీకృతం దర్శితం కృత్రిమక్రియాయాం పాటవం కుశలత్వం యేన తమ్। విప్రలమ్భం చ కృత్రిమప్రేమ చ సహజసౌహార్దం చ వేత్తీతి తథా। సబహుమానమ్। బహుమానపురఃసరమిత్యర్థః। అథేతి। విద్యేశ్వరస్యైతన్నామకస్యేన్ద్రజాలికస్య క్రియతేఽసౌ క్రియమాణః। క్షపాం రాత్రిమ్। క్షపయామి నయామి। 'క్షై క్షయే' ఇతి ధాతోర్ణిజన్తమ్। 'ఆదేచ ఉపదేశే–' ఇత్యాత్వమ్। 'అర్తిహ్రీ–' ఇత్యాదినా పుగాగమః। మిత్త్ర్వాద్ధస్వః। పరేద్యురన్యేద్యుః। ప్రభాతే ప్రాతః। రసాః శృఙ్గారాదయః। భావోఽభిప్రాయసూచనమ్। రీతిగతయ ఇన్ద్రజాలవిద్యాన్తర్గతాః। దౌవారికో ద్వాఃస్థః। అవరోధః శుద్ధాన్తః। రాజస్త్రియ ఇత్యర్థః। కక్షాన్తరమన్యాం కక్షామ్। గాయక్యో గానకర్త్ర్యః స్త్రియః। మదేన కలోఽవ్యక్తమధురస్వనో యః కోకిలస్తద్వన్మఞ్జులో ధ్వనిర్యాసాం తాసు సత్సు। సామాజికాః సభ్యాః ప్రేక్షకజనాః। పిచ్ఛికాః పిచ్ఛగుచ్ఛాః। ఇన్ద్రజాలికానాముపకరణభూతా ఏతాః। పరివృత్తం మణ్డలాకారమ్। 'పరివృఢమ్' ఇతి పాఠే బహ్వనేకవిధం వేత్యర్థః। ముకులితే పిహితే ఈషదున్మీలితే వా। ఉల్బణం తీవ్రమ్। రత్నానాం శిరఃస్థితానామిత్యర్థః। రాజయః పఙ్క్తయస్తాభిర్నీరాజితో రాజమన్దిరప్రదేశో యైస్తే।

భయం జనయన్తో నిశ్చేరుః। గృధ్రాశ్చ బహవస్తుణ్డైరహిపతీనాదాయ దివి సమచరన్। తతోఽగ్రజన్మా నరసింహస్య హిరణ్యకశిపోర్దైత్యేశ్వరస్య విదారణమభినీయ మహదాశ్చర్యాన్వితం రాజానమభాషత— 'రాజన్, అవసానసమయే భవతా శుభసూచకం ద్రష్టుముచితమ్। తతః కల్యాణపరమ్పరావాప్తయే భవదాత్మజాకారాయాస్తరుణ్యా నిఖిలలక్షణోపేతస్య రాజనన్దనస్య వివాహః కార్యః' ఇతి। తదవలోకనకుతూహలేన మహీపాలేనానుజ్ఞాతః స సంకల్పితార్థసిద్ధిసంభావనసంపుల్లవదనః సకలమోహజనకమఞ్జనం లోచనయోర్నిక్షిప్య పరితో వ్యలోకయత్। సర్వేషు 'తదైన్ద్రజాలికమేవ కర్మ' ఇతి సాద్భుతం పశ్యత్సు రాగపల్లవితహృదయేన రాజవాహనేన పూర్వసంకేతసమాగతామనేకభూషణభూషితాఙ్గీమవన్తిసున్దరీం వైవాహికమన్త్రతన్త్రనైపుణ్యేనాగ్నిం సాక్షీకృత్య సంయోజయామాస। క్రియావసానే సతి

'ఇన్ద్రజాలపురుషాః, సర్వే గచ్ఛన్తు భవన్తః' ఇతి ద్విజన్మనోచ్చైరుచ్యమానే సర్వే మాయామానవా యథాయథమన్తర్భావం గతాః। రాజవాహనోఽపి పూర్వసంకల్పితేన గూఢోపాయచాతుర్యేణైన్ద్రజాలికపురుషవత్కన్యాన్తఃపురం వివేశ। మాలవేన్ద్రోఽపి తదద్భుతం మన్యమానస్తస్మై వాడవాయ ప్రచురతరం ధనం దత్త్వా విద్యేశ్వరమ్ 'ఇదానీం సాధయ' ఇతి విసృజ్య స్వయమన్తర్మన్దిరం జగామ। తతోఽవన్తిసున్దరీ ప్రియసహచరీవరపరివారా వల్లభోపేతా సున్దరం మన్దిరం యయౌ। ఏవం దైవమానుషబలేన మనోరథసాఫల్యముపేతో రాజవాహనః సరసమధురచేష్టాభిః

భోగినః సర్పాః। తుణ్డైర్ముఖైః। అహిపతీన్భోగిశ్రేష్ఠాన్। ఆదాయ గృహీత్వా। దివ్యాకాశే। అగ్రజన్మా ద్విజః। నరసింహస్య ప్రసిద్ధవిష్ణురూపస్య। విదారణం నఖైః పాటనమ్। అభినీయ భూమికాదిగ్రహణేన దర్శయిత్వా। మహదాశ్చర్యాన్వితమితి ప్రామాదికమ్। కల్యాణానాం పరమ్పరా తస్యా అవాప్తిస్తస్యై। ఆత్మజా దుహితా। నిఖిలాని సర్వాణి సంకల్పితస్యార్థస్య సిద్ధేః సంభావనా సంభవస్తేన సంఫుల్లం వదనం యస్య సః। ఇన్ద్రజాలస్యేదమైన్ద్రజాలికమ్। సాద్భుతమితి క్రియావిశేషణమ్। పశ్యత్సు సత్సు। వైవాహికా వివాహసంబన్ధినః। తన్త్రాణి నానావిధదేవతోపాసనామార్గప్రతిపాదకా గ్రన్థవిశేషాః। అవసానమన్తః। ఇన్ద్రజాలపురుషా మాయాపురుషాః। అన్తర్భావమదర్శనమ్। వాడవాయ బ్రాహ్మణాయ। సాధయ గచ్ఛ। దైవం చ తన్మానుషం చ। పీయూషమమృతమ్। చిత్రచిత్రమతి-

---

శనైఃశనైర్హరిణలోచనాయా లజ్జామపనయన్సురతరాగముపనయన్రహో విశ్రమ్భముపజనయన్సంలాపే తదనులాపపీయూషపానలోలశ్చిత్రచిత్రం చిత్తహారిణం చతుర్దశభువనవృత్తాన్తం శ్రావయామాస॥

ఇతి శ్రీదణ్డినః కృతౌ దశకుమారచరితేఽవన్తిసున్దరీపరిణయో

నామ పఞ్చమ ఉచ్ఛ్వాసః।

సమాప్తేయం దశకుమారచరితపూర్వపీఠికా।

శయేన చిత్రమ్। శ్రావయామాస శ్రావయతి స్మ॥ ఇతి
శ్రీదశకుమారచరితపూర్వపీఠికాటీకాయాం పదదీపికాభిధాయాం పఞ్చమ ఉచ్ఛ్వాసః॥

శ్రీః।

దశకుమారచరితమ్।

ప్రథమోచ్ఛ్వాసః।

శ్రుత్వా తు భువనవృత్తాన్తముత్తమాఙ్గనా విస్మయవికసితాక్షీ స-

పదచన్ద్రికా।

శ్రుత్వేతి। భువనవృత్తాన్తం చతుర్దశభువనవృత్తాన్తమ్। పాతాలనృత్తాన్తమిత్యప్యర్థః। 'విష్టపం భువనం జగత్' ఇత్యమరః। 'వార్తా ప్రవృత్తిర్వృత్తాన్తః' ఇత్యపి। ఉత్తమాఙ్గనా నాయికా। 'స్త్రీ యోషిదబలా–' ఇత్యుపక్రమ్య 'విశేషాస్త్వఙ్గనా భీరుః' ఇత్యమరః। విస్మయేన వికసితే అక్షిణీ లోచనే యస్యాః సేతి। 'విస్మయోఽద్భుతమాశ్చర్యమ్' ఇత్యమరః।

భూషణా।

అపర్ణయా హైమవత్యా యుక్తః స్థాణుః ప్రసీదతు।
సర్వతాపప్రశమనః సర్వాభీష్టఫలప్రదః॥
వృషభానుజయా యుక్తో దేవో హలధరానుజః।
భూతయే భవతో భూయాద్యోగ్యయోగసుఖాన్వితః॥

మహేశపాదామ్బుజసక్తచేతా నరేశసంపూజితపాదపద్మః।
గ్రహేశతేజా విరజా మహౌజాస్త్రిలోకచన్ద్రోఽజని స ద్విజాగ్ర్యః।
సిద్ధిర్వచో వృద్ధిరలం సుతాదీనశిశ్రయద్యస్య గృహం సమృద్ధిః।
సిద్ధిర్మనో బుద్ధిరుదారకర్మ ధర్మప్రసక్తస్య చ శర్మరాశేః॥

జాతః సుతస్తస్య స కృష్ణరామో మనోజవస్తస్య సుతా అభూవన్।
తేష్వగ్రజః పూజ్యపదారవిన్దప్రసాదవిత్తః శివరామనామా॥
గోవిన్దరామోఽథ ముకున్దరామో జాతః క్రమాత్కేశవరామసంజ్ఞః।
కరోమి టీకాం నిజబన్ధువర్గముదే మనోజ్ఞాం శివరామసంజ్ఞః॥

శ్రుత్వేతి। భువనస్య జగతో వృత్తాన్తం రుక్మిణ్యాదిభిః కృష్ణస్యేన్ద్రస్య గురోః పితామహస్య శుకున్తలాదుష్యన్తాదీనాం చ గాన్ధర్వవివాహకరణవిషయాం ప్రవృత్తిమ్। 'వా-

లఘుదీపికా।

అభివాద్య సహస్రాంశుం తమోఘ్నం లఘుదీపికా।
కుమారాణాం దశానాం చ చరితస్య ప్రకాశ్యతే॥

శ్రుత్వేతి। వృత్తాన్తః ప్రకారః। చన్ద్రక ఇతి। 'సమౌ చన్ద్రకమేచకౌ'।

స్మితమిదమభాషత— 'దయిత, త్వత్ప్రసాదాదద్య మే చరితార్థా శ్రోత్రవృత్తిః। అద్య మే మనసి తమోపహస్త్వయా దత్తో జ్ఞానప్రదీపః। పక్వమిదానీం త్వత్పాదపద్మపరిచర్యాఫలమ్। అస్య చ త్వత్ప్రసాదస్య కిముపకృత్య ప్రత్యుపకృతవతీ భవేయమ్। అభవదీయం హి నైవ కించిన్మత్సంబద్ధమ్। అథవా స్త్యేవాస్యాపి జనస్య క్వచిత్ప్రభుత్వమ్। అశక్యం హి మదిచ్ఛయా వినా సరస్వతీముఖగ్రహణోచ్ఛేషణీకృతో దశనచ్ఛద ఏష చుమ్బయితుమ్। అమ్బుజాసనాస్తనతటోపభుక్తమురఃస్థలం

పదచన్ద్రికా।

'లోచనం నయనం నేత్రమీక్షణం చక్షురక్షిణీ' ఇత్యమరః। సస్మితమితి క్రియావిశేషణమ్। సహాసమిత్యర్థః। 'స్యాదాచ్ఛురితకం హాసః సోత్ప్రాసః స మనాక్స్మితమ్' ఇత్యమరః। ఇదం వక్ష్యమాణమ్। అభాషత। 'భాష వ్యక్తాయాం వాచి'। లఙ్యాత్మనేపదమ్। తదేవాహ— దయితేతి। చరితార్థా। సఫలేత్యర్థః। తమోపహోఽజ్ఞానహన్తా। 'అజ్ఞానాన్ధకారయోస్తమసీ' ఇతి మహీపః। పక్వం పరిణతమ్। పరిచర్యోపాసనా। 'పరిచర్యాప్యుపాసనా' ఇత్యమరః। కిముపకృత్య। కముపకారం కృత్వేత్యర్థః। ప్రత్యుపకృతవతీ। కృతప్రత్యుపకారేత్యర్థః। భవేయమితి। 'భూ సత్తాయామ్' విధిలిఙ్। ఉత్తమపరస్మైపదైకవచనమ్। అభవదీయమ్। న భవదీయమేవేత్యర్థః। మత్సంబద్ధమ్। మదీయమేవేత్యర్థః। మమైవ భవదీయత్వాదితి భావః। అథవేతి పూర్వాపరితోషే। అస్యాపి జనస్య మల్లక్షణస్య క్వచిత్ప్రభుత్వమస్త్యేవ। తదేవ విశదయతి—

అశక్యమితి। మదిచ్ఛయా వినా। 'పృథగ్వినా–' ఇతి తృతీయా। సరస్వత్యా ముఖగ్రహణేనోచ్ఛేషణీకృత ఉచ్ఛిష్టీకృతః। య ఏషః। భవదీయ ఇత్యర్థః। దశనచ్ఛద ఓష్ఠః। 'ఓష్ఠాధరౌ తు రదనచ్ఛదౌ దశనవాససీ' ఇత్యమరః। 'ఉచ్ఛేషణం తు తత్తిష్ఠేద్యావద్విప్రా విసర్జితాః' ఇతి స్మృతేః। చుమ్బయితుమ్। 'ణిజన్తమ్। అమ్బుజాసనా లక్ష్మీస్తస్యాః స్తనతటోపభుక్తమిదమురఃస్థలమ్। త్వదీ-

భూషణా।

ర్తాప్రవృత్తిర్వృత్తాన్తః' ఇత్యమరః। అనేన గాన్ధర్వవివాహేన పరిణీతానాం పుణ్యవత్త్వజ్ఞానాద్రాజవాహనేన సహ గాన్ధర్వవివాహో మమ పుణ్యవత్త్వం సంపాదయేదితి మతిరుత్పన్నా। తేన చ తస్మిన్రాజవాహనేఽతిరాగః। అతఏవ '్రతిభువనసర్గయాత్రాసంహారసంస్థితాభిః ప్రత్యానీయమానరాగపూరామ్' ఇతి వక్ష్యతి। ఉత్తమాఙ్గనావన్తిసున్దరీ నాయికా మాలవేన్ద్రతనయా। త్వత్ప్రసాదాదేతద్వృత్తాన్తకథనరూపాత్। చరితార్థా। శ్రోతవ్యశ్రవణాదితి భావః। తమోపహోఽభిమతవరలాభేఽపి కన్యానామాత్మదానే న ప్రభుత్వమిత్యేవంరూపాజ్ఞానాపహః। జ్ఞానప్రదీపః। గాన్ధర్వాదిభిః పరిణీతానాం పుణ్యశ్లోకతా। పుణ్యకృతాం న జాతు పాతకం పీడయతీత్యేవంరూపం యజ్జ్ఞానం తదేవ ప్రదీప ఇత్యర్థః। ఏష తే రదనచ్ఛద ఓష్ఠశ్చుమ్బయితుమశక్యమన్యేనాన్యయా వా ప్రేరణం కృత్వా మయా చుమ్బయితుమ్। అమ్బుజాసనా లక్ష్మీః। ఏతేన విశేషణద్వయేన విష్ణురూపవర్ణనాద్భావి సార్వ-

---

చేదమాలిఙ్గయితుమ్' ఇతి ప్రియోరసి ప్రావృడివ నభస్యుపాస్తీర్ణగురుపయోధరమణ్డలా ప్రౌఢకన్దలీకుడ్మలమివ రూఢరాగరూషితం చక్షురుల్లాసయన్తీ బర్హిబర్హావలీవిడమ్బయతా కుసుమచన్ద్రకశారేణ మధుకరకులవ్యాకులేన కేశకలాపేన స్ఫురదరుణకిరణకేసరకరాలం కదమ్బముకులమివ కాన్తస్యాధరమణిమధీరమాచుచుమ్బ। తదారమ్భస్ఫురితయా చ రాగవృత్త్యా భూయోఽప్యావర్తతాతిమాత్రచిత్రోపచారశీఫరో రతిప్రబన్ధః। సురతఖేదసుప్తయోస్తు తయోః స్వప్నే బిసగుణనిగడితపాదో

పదచన్ద్రికా।

యమిత్యర్థః। ఇత్యుక్త్వేతి శేషః। ప్రియోరసి ప్రావృడివ నభసి। 'స్త్రియాం ప్రావృట్' ఇత్యమరః। 'నభోఽన్తరిక్షం గగనమ్' ఇత్యపి। పయోధరమణ్డలం స్తనమణ్డలమ్। పక్షే మేఘమణ్డలమ్। 'స్త్రీస్తనాబ్దౌ పయోధరౌ' ఇతి। ప్రౌఢా యా కన్దలీ ద్రోణపర్ణీ। 'ద్రోణపర్ణీ స్నిగ్ధగన్ధా కన్దలీ భూతకన్దలీ' ఇతి శబ్దార్ణవః। తస్యాః కుడ్మలా ముకులాః। 'కుడ్మలో ముకులోఽస్త్రియామ్' ఇత్యమరః। రూషితమ్। యుక్తమిత్యర్థః। లూష రూష భూషాయామ్'। కర్మణి క్తః। బర్హీ మయూరః। 'మయూరో బర్హిణో బర్హీ' ఇత్యమరః। తస్య బర్హాణి పిచ్ఛాని। 'పిచ్ఛబర్హే నపుంసకే' ఇత్యపి। విడమ్బయతా నిర్భర్త్సయతా। కుసుమాన్యేవ చన్ద్రకాస్తైః శారేణ విచిత్రేణ। 'శబలే మారుతే శారః' ఇతి విశ్వః। కేశకలాపేనోపలక్షితేతి తృతీయోపలక్షణే। స్ఫురన్తోఽరుణా యే కిరణాస్త ఏవ కేసరాణి కిఞ్జల్కాని। 'కిఞ్జల్కః కేసరోఽస్త్రియామ్' ఇత్యమరః। తైః కరాలమున్నతమ్। 'కరాలో దన్తురే తుఙ్గే' ఇతి విశ్వః। తదారమ్భేణ। చుమ్బనారమ్భేణేత్యర్థః। అతిమాత్రమ్। 'అతివేలభృశాత్యర్థాతిమాత్రోద్గాఢనిర్భరమ్' ఇత్యమరః। శీఘ్రో రమ్యః। 'శీఘ్రః స్ఫీతరమ్యయోః' ఇత్యజయః। సురతేతి। బిసగుణేన మృణాలతన్తునా। 'మృణాలం బిసమ్'

భూషణా।

భౌమత్వం సూచితమ్। 'వాగీశా యస్య వదనే లక్ష్మీర్యస్య చ వక్షసి। యస్యాస్తే హృదయే సంవిత్తం నృసింహమహం భజే॥' ఇతి శ్లోకేన తాదృశవిశేషణాక్రాన్తం నృసింహరూపిణం భజే ఇత్యర్థకేన తాదృశవిశేషణాక్రాన్తస్య నృసింహత్వసూచనాదన్యస్త్రీభోగరాహిత్యం సూచితమ్। కన్దలీ కదలీ। కుసుమచన్ద్రకః కుసుమగుచ్ఛః (?)। 'సమౌ చన్ద్రకమేచకౌ' ఇత్యమరః। శారో నానావర్ణః। 'శబలే మారుతే శారః' ఇతి వైజయన్తీ। అధీరమవశమ్। 'ధైర్యం తు వశధార్ష్ట్యయోః' ఇత్యజయః। శీఘ్రో రమ్యః। ' శీఘ్రః

లఘుదీపికా।

శారో నానావర్ణః। 'శబలే మారుతే శారః' ఇతి వైజయన్తీ। అధీరమవశమ్। 'ధైర్యం తు వశధార్ష్ట్యయోః' ఇత్యజయః। శీఘ్రో రమ్యః। 'శీఘ్రః స్ఫీత-

---

జరఠః కశ్చిజ్జాలపాదోఽదృశ్యత। ప్రత్యబుధ్యేతాం చోభౌ। అథ తస్య రాజకుమారస్య కమలమూఢశశికిరణరజ్జుదామనిగృహీతమివ రజతశృఙ్ఖలోపగూఢం చరణయుగలమాసీత్। ఉపలభ్యైవ చ 'కిమేతత్' ఇత్యతిపరిత్రాసవిహ్వలా ముక్తకణ్ఠమాచక్రన్ద రాజకన్యా। యేన చ తత్సకలమేవ కన్యాన్తఃపురమగ్నిపరీతమివ పిశాచోపహతమివ వేపమాన-మనిరూప్యమాణతదాత్వాయతివిభాగమగణ్యమానరహస్యరక్షాసమయమవనితలవిప్రవిధ్యమానగా-త్రమాక్రన్దవిదీర్యమాణకణ్ఠమశ్రుస్రోతోఽవగుణ్ఠితక-

---

పదచన్ద్రికా।

ఇత్యమరః। నిగడితః। 'తదస్య సంజాతం–' ఇతీతచ్। జరఠో వృద్ధః। జాలపాదో హంసః। జరఠగ్రహణమశుభసూచకమ్। 'జాలపాదః శ్వేతగరుచ్చక్రాఙ్గో మానసప్రియః' ఇతి వైజయన్తీ। అదృశ్యతేతి। తాభ్యామర్థాదధ్యాహార్యమ్। అథేతి। కమలమూఢః కమలత్వేన భ్రాన్తో యః శశీ తస్య కిరణరజ్జుదామ సముదాయస్తేన నిగృహీతమివ। ముక్తకణ్ఠముచ్చైఃస్వరమ్। 'స్వరః కణ్ఠః ప్రకీర్తితః' ఇతి రత్నకోశః। ఆచక్రన్ద। 'కది ఋది క్లది ఆహ్వానే రోదనే చ' ఇతి భ్వాదేర్ధాతోరాఙ్పూర్వస్య లిటి పరస్మైపదే రూపమ్। యేన చేతి। 'తత్కాలస్తు తదాత్వం స్యాదుత్తరః కాల ఆయతిః' ఇత్యమరః। విభాగః కృత్యమ్। 'కృత్యాంశయోర్విభాగః స్యాత్' ఇత్యజయః। రహస్యమేకాన్తోద్భూతమ్। 'ఆక్రన్దం రోదనం మతమ్'। అశ్రూణాం స్రోతః ప్రవాహః। 'స్రోతోఽమ్బుసరణం స్వతః' ఇత్యమరః।

భూషణా।

స్ఫీతరమ్యయోః' ఇత్యజయః। జరఠజాలపాదో వృద్ధహంసః। 'జాలపాదః శ్వేతగరుచ్చక్రాఙ్గో మానసప్రియః' ఇతి వైజయన్తీ। కమలమూఢః కమలేన భ్రాన్తః। కమలసదృశ ఇతి యావత్। ఉపలభ్యానుభూయ। 'ఉపలమ్భస్త్వనుభవః' ఇత్యమరః। ముక్తకణ్ఠం ముక్తస్వరమ్। ఉచ్చైరిత్యర్థః। 'కణ్ఠో గలే సంనిధానే ధ్వనౌ మదనపాదపే' ఇతి విశ్వప్రకాశః। యేన యేన ప్రకారేణ। తదాత్వాయతివిభాగం తత్కాలోత్తరకాలయోః కృత్యమ్। 'తత్కాలస్తు తదాత్వం

స్యాదుత్తరః కాల ఆయతిః'। 'కృత్యాంశయోర్విభాగః స్యాత్' ఇత్యజయః। సమయో వ్యవస్థా। 'సమయాః శపథాచారకాలసిద్ధాన్తసంవిదః' ఇత్యమరః।

లఘుదీపికా।

రమ్యయోః' ఇత్యజయః। జరఠజాలపాదో వృద్ధహంసః। 'జాలపాదః శ్వేతగరుచ్చక్రాఙ్గో మానసప్రియః' ఇతి వైజయన్తీ। జరఠగ్రహణమశుభసూచకమ్। కమలమూఢః కమలత్వేన భ్రాన్తః। ఉపలభ్యానుభూయ। 'ఉపలమ్భస్త్వనుభవః'। యేన యేన ప్రకారేణ। తదాత్వాయతివిభాగం తత్కాలోత్తరకాలయోః కృత్యమ్। 'తత్కాలస్తు తదాత్వం స్యాదుత్తరః కాల ఆయతిః'। 'కృత్యాంశయోర్విభాగః స్యాత్' ఇత్యజయః। సమయో వ్యవస్థా।

పోలతలమాకులీబభూవ। తుములే చాస్మిన్సమయేఽనియన్త్రితప్రవేశాః 'కిం కిమ్' ఇతి సహసోపసృత్య వివిశురన్తర్వంశికపురుషాః। దదృశుశ్చ తదవస్థం రాజకుమారమ్। తదనుభావనిరుద్ధనిగ్రహేచ్ఛాస్తు సద్య ఏవ తే తమర్థం చణ్డవర్మణే నివేదయాంచక్రుః। సోఽపి కోపాదాగత్య నిర్దహన్నివ దహనగర్భయా దృశా నిశామ్యోత్పన్నప్రత్యభిజ్ఞః 'కథం స ఏవైష మదనుజమరణనిమిత్తభూతాయాః పాపాయా బాలచన్ద్రికాయాః పత్యురత్యభినివిష్టవిత్తదర్పస్య వైదేశికవణిక్పుత్రస్య పుష్పోద్భవస్య మిత్రం రూపమత్తః కలాభిమానీ నైకవిధవిప్రలమ్భోపాయ–

పదచన్ద్రికా।

అవగుణ్ఠితం వేష్టితమ్। తుములే సంకులే। అనియన్త్రితప్రవేశా అనివారితప్రవేశాః। అన్తర్వంశికాః। 'అన్తఃపురే త్వధికృతః స్యాదన్తర్వంశికో జనః' ఇత్యమరః। తదవస్థమ్। నిగడితపాదమిత్యర్థః। దదృశుః। 'దృశిర్ ప్రేక్షణే'। లిటి ప్రథమే పరస్మైపదబహువచనమ్। తస్య రాజకుమారస్యానుభావేన సామర్థ్యేన। 'అనుభావః ప్రభావే చ నిశ్చయే భావసూచకే' ఇతి

వైజయన్తీ। నిరుద్ధా నిగ్రహేచ్ఛా యేషాం తే। అన్తర్వంశికా ఇత్యర్థః। నివేదయాంచక్రుః। సోఽపీతి। సోఽపి చణ్డవర్మేత్యర్థః। దహనగర్భయాగ్నిగర్భయా। నిశామ్య। 'శమ లక్ష ఆలోచనే'। అస్మాత్స్వార్థణ్యన్తాత్క్త్వాప్రత్యయే సమాసే ల్యప్। దృష్ట్వేత్యర్థః। నైకవిధా అనేకవిధా యే విప్రలమ్భోపాయాస్తేషు యత్పాటవం పటోర్భావస్తేనా-

భూషణా।

ప్రవిధ్యమానం తాడ్యమానమ్। తుములే సంకులే। రణసంకులే శక్తోఽపి రణాన్యసంకులే భాక్తః। 'తుములం రణసంకులే' ఇత్యమరః। అయన్త్రితోఽనివారితః। అన్తర్వంశికపురుషాః। 'అన్తఃపురే త్వధికృతః స్యాదన్తర్వంశికో జనః' ఇత్యమరః। రాజపుత్రం రాజవాహనమ్। అనుభావః ప్రభావః। 'అనుభావః ప్రభావే చ నిశ్చయే భావసూచకే' ఇతి వైజయన్తీ। నిగ్రహో బన్ధనమ్। చణ్డవర్మణే దర్పసారామాత్యాయ। కోపాత్। హేతౌ పఞ్చమీ। నిశామ్యాలోక్య। 'శమ ఆలోచనే'। ప్రత్యభిజ్ఞా విస్మృతజ్ఞానమ్। మదనుజః సింహవర్మా। అఙ్గేశ్వరాదన్య ఏవాయమ్। ఏవమత్ర కథా— 'అవన్తిసున్దర్యాః సఖీ బాలచన్ద్రికా। తాం క్వాప్యుత్సవసమాజే దదర్శ సింహవర్మా। భ్రాతురధికారాత్క-

లఘుదీపికా।

'సమయాః శపథాచారకాలసిద్ధాన్తసంవిదః'। విప్రవిధ్యమానం తాడ్యమానమ్। తుములే సంకులే। అనియన్త్రితోఽనివారితః। అన్తర్వంశికః। 'అన్తఃపురే త్వధికృతః స్యాదన్తర్వంశికో జనః'। అనుభావః ప్రభావః। ' అనుభావః ప్రభావే చ నిశ్చయే భావసూచకే' ఇతి వైజయన్తీ। నిగ్రహోఽభిభవః। కోపాత్కోపం విధాయ। ల్యబ్లోపే పఞ్చమీ। నిశామ్యాలోక్య। ప్రత్యభిజ్ఞా విస్మృతజ్ఞానమ్। పాపశీలః పాపస్య-

---

పాటవావర్జితమూఢపౌరజనమిథ్యారోపితవితథదేవతానుభావః కపటధర్కమఞ్చుకో నిగూఢపాపశీలశ్చపలో బ్రాహ్మణబ్రువః। కథమివైనమనురక్తామాదృశేష్వపి పురుషసింహేషు సావమానా పాపేయమవన్తిసున్దరీ। పశ్యతు పతిమద్యైవ శూలావతంసితమియమనార్యశీలా కులపాంసనీ' ఇతి నిర్భర్త్సయన్భీషణభ్రుకుటిదూషితలలాటః కాల ఇవ

కాలలోహదణ్డకర్కశేన బాహుదణ్డేనావలమ్బ్య హస్తామ్బుజే రేఖామ్బుజరథాఙ్గలాఞ్ఛనే రాజపుత్రం సరభసమాచకర్ష। స తు స్వభావధీరః సర్వపౌరుషాతిభూమిః సహిష్ణుతైకప్రతిక్రియాం దైవీమేవ తామాపదమవధార్య 'స్మర తస్యా

పదచన్ద్రికా।

వర్జితో వశీకృతో మూఢో యః పౌరజనస్తేన మిథ్యారోపితో వితథో నిష్ఫలో దేవతానుభావో యస్మిన్నితి। కపటమేవ ధర్మకఞ్చుకం యస్యేతి। నిగూఢం గుప్తమ్। బ్రాహ్మణబ్రువ ఆత్మానం బ్రాహ్మణం బ్రూతేऽసౌ తథా। సావమానా హేలనాపరా। 'పాపాణకే కుత్సితైః' ఇతి సాధుః। శూలావతంసితం శూలారోపితమ్। కులపాంసనీ కులదూషణీ। భ్రుకుటిర్భ్రూః। 'భ్రుకుటిర్భ్రూకుటిః స్త్రియామ్' ఇత్యమరః। కాల ఇవ యమ ఇవ। 'కాలో దణ్డధరః శ్రాద్ధదేవః' ఇత్యమరః। కాలం శ్యామాయసమ్। రేఖారూపాణ్యమ్బుజాని రథాఙ్గాని చక్రాణి లాఞ్ఛనాని యస్మిన్నితి। సరభసం సవేగమ్। స త్వితి। సర్వపౌరుషాణాం పురషార్థానామతిభూమిరధిష్ఠానమ్। సహిష్ణుతైవ సహనశీలతైవైకా। ప్రతిక్రియా ప్రతీకారో యస్యా ఇతి

భూషణా।

మాతిదర్పాత్సింహవర్మా తాం నేతుమైచ్ఛత్। తతో రాత్రౌ తత్సంకేతస్థానస్థం తం జఘాన పుష్పోద్భవః। ఆవర్జితం స్వాయత్తీకృతమ్। వశీకృతమితి యావత్। పాపశీలః పాపస్వభావః। 'శీలం స్వభావే సద్వృత్తే' ఇత్యమరః। బ్రాహ్మణబువో బ్రాహ్మణాధామః। 'బ్రువో హీనః పదాత్పరే। జాతిమాత్రోపజీవే తు కథ్యతే బ్రాహ్మణబ్రువః' ఇతి వైజయన్తీ। 'మాదృశేషు పురుషసింహేషు సావమానా' ఇత్యనేన తస్యాం స్వాభిలాషధ్వనిః। మాతులకన్యాపరిణయనానురోధేనాభిలాషః। వేదవిరుద్ధత్వాత్త్వార్యైస్త్యక్తమ్। ఏతదనార్యాచరణమాశుపఞ్చతాహేతుః। శూలస్యావతంసవదాచరితమ్। శూలారూఢమిత్యర్థః। కులపాంసనీ కులదూషికా। 'పాంసనః కులదూషకః' ఇతి వైజయన్తీ। భ్రుకుటీర్భ్రువః కుటిః కౌటిల్యమ్। అతిభూమిరధిష్ఠానమ్। సహిష్ణుతా సహనశీలతా। హంసకథాయాః స్మర। 'అధీగర్థ-

లఘుదీపికా।

భావః। 'శీలం స్వభావే సద్వృత్తే'। బ్రాహ్మణబ్రువో బ్రాహ్మణాధమః। 'బ్రువో హీనః పదాత్పరే। జాతిమాత్రోపజీవే తు కథ్యతే బ్రాహ్మణబ్రువః' ఇతి వైజయన్తీ। శూలావతంసితం శూలబద్ధమ్। 'తసి బన్ధనే' ఇతి ధాతుః। కులపాంసనీ కులదూషికా। 'పాంసనః కులదూషకః' ఇతి వైజయన్తీ। భ్రుకుటిర్లలాటశిరోన్నతిః। 'లలాటే త్రిపతాకాయాం భ్రుకుటిః సా శిరోన్నతిః' ఇతి వైజయన్తీ। సహిష్ణుతా సహనశీలతా। హంసక-

---

హంసగామిని, హంసకథాయాః। సహస్వ వాసు, మాసద్వయమ్' ఇతి ప్రాణపరిత్యాగరాగిణీం ప్రాణసమాం సమాశ్వాస్యారివశ్యతామయాసీత్।

అథ విదితవార్తావార్తౌ మహాదేవీమాలవేన్ద్రౌ జామాతరమాకారపక్షపాతినావాత్మపరిత్యాగోపన్యాసేనారిణా జిఘాంస్యమానం రరక్షతుః। న శేకతుస్తు తమప్రభుత్వాదుత్తారయితుమాపదః। స కిల చణ్డశీలశ్చణ్డవర్మా సర్వమిదముదన్తజాతం రాజరాజగిరౌ తపస్యతే దర్ప-

---

పదచన్ద్రికా।

దైవీమేవాదృష్టకృతామేవ। హంసగామినీతి నాయికాసంబోధనమ్। తస్యా హంసకథాయా ఇతి 'అధీగర్థదయేశాం–' ఇతి కర్మణి షష్ఠీ। అరివశ్యతామమిత్రాధీనతామ్। అయాసీత్। 'యా ప్రాపణే' ఇత్యస్య రూపమ్। అథేతి। విదితవార్తౌ జ్ఞాతవృత్తాన్తౌ। ఆర్తౌ పీడితౌ। ఆత్మపరిత్యాగస్య। దేహపరిత్యాగస్యోపన్యాసేన। వచనేనేత్యర్థః। 'ఉపన్యాసస్తు వాఙ్ముఖమ్' ఇత్యమరః। ఆకారేణ సౌన్దర్యేణ పక్షపాతినావితి మహాదేవీమాలవేన్ద్రయోర్విశేషణమ్। న శేకతురితి। 'శక్లృ శక్తౌ' లిటి పరస్మైపదే రూపమ్। తం రాజపుత్రమ్। అప్రభుత్వాదసామర్థ్యాత్।

స కిలేతి। ఉదన్తజాతం వృత్తాన్తజాతమ్। 'వార్తా ప్రవృత్తిర్వృత్తాన్త ఉదన్తః స్యాత్' ఇత్యమరః। రాజరాజగిరౌ కుబేరపర్వతే। తపస్యతే తప-

భూషణా।

దయేశాం కర్మణి' ఇతి కర్మణి షష్ఠీ। పూర్వజన్మని సరసి క్రీడతానేన కోఽపి రాజహంసో ద్విముహూర్తం మృణాలేన బద్ధస్తేనాసౌ శప్తః— 'ద్విమాసం తవాపి పాదబన్ధనం భవిష్యతి। తతః సమ్రాట్త్వమేష్యసి' ఇతి కథా। వాసు బాలే। 'బాలా స్యాద్వాసూః' ఇత్యమరః। యత్త్వస్య నాట్య ఏవ ప్రయోగ ఉచితో నాట్యవర్గపాఠాత్తన్న। తత్రాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదకత్వాత్ నాట్య ఏతేషామేవ ప్రయోగో నాన్యేషామితి। అతఏవ కావ్యేఽపి నాట్యవర్గస్థాన్దేవ్యాదిశబ్దాన్ప్రాయుఙ్క్త కాలిదాసః— 'బ్రాహ్మే ముహూర్తే కిల తస్య దేవీ కుమారకల్పం సుషువే కుమారమ్' ఇతి। విదితవార్తౌ జ్ఞాతవృత్తాన్తౌ। 'వార్తా ప్రవృత్తిర్వృత్తాన్త ఉదన్తః స్యాత్' ఇత్యమరః। ఆర్తౌ దుఃఖితౌ। మాలవేన్ద్రో మానసారః। ఆకారపక్షపాతినౌ సౌన్దర్యాత్తత్పక్షస్థితౌ। జిఘాంస్యమానం హన్తుమిష్యమాణమ్। చణ్డశీల ఉగ్రస్వభావః। 'చణ్డః క్రూరాతికోపయోః' ఇతి। ఉదన్తో వృత్తాన్తః। రాజరాజగిరిః కైలాసః సందిశ్య సందేశం కృత్వా। 'సందేశః ప్రహితం వచః' ఇతి వై-

లఘుదీపికా।

థాయాః స్మర। 'స్మృత్యర్థకర్మణి–' ఇతి కర్మణి షష్ఠీ। వాసు బాలే। 'అథ బాలా స్యాద్వాసూః'। విదితవార్తౌ జ్ఞాతవృత్తాన్తౌ। 'వార్తా ప్రవృత్తిర్వృత్తాన్త ఉదన్తః స్యాత్'। ఆర్తౌ దుఃఖితౌ। జిఘాంస్యమానం హన్తుమిష్యమాణమ్। చణ్డశీల ఉగ్రస్వభావః। 'చణ్డః క్రూరాతికోపయోః'। ఉదన్తజాతముదన్తవృన్దమ్। రాజరాజగిరిః

సారాయ సందిశ్య సర్వమేవ పుష్పోద్భవకుటుమ్బకం సర్వస్వహరణపూర్వకం సద్య ఏవ బన్ధనే క్షిప్త్వా కృత్వా చ రాజవాహనం రాజకేసరికిశోరకమివ దారుపఞ్జరనిబద్ధం మూర్ధజజాలవిలీనచూడామణిప్రభావవిక్షిప్తక్షుత్పిపాసాదిఖేదం చ తమవధూతదుహితృప్రార్థనస్యాభ్రరాజస్యోద్ధరణాయాభ్యానభియాస్యన్నన్యవిశ్వాసాన్నినాయ। రురోధ చ బలభరదత్తకమ్పశ్చమ్పామ్। చమ్పేశ్వరోఽపి సింహవర్మా సింహ

ఇవాసహ్యావిక్రమః ప్రాకారం భేదయిత్వా మహతా బలసముదాయేన నిర్గత్య స్వప్రహితదూతవ్రాతాహూతానాం సాహాయ్యదానాయాతిసత్వరమాపతతాం ధరాపతీనామచిరకాలభావిన్యపి సంనిధావదత్తాపేక్షః సాక్షాదివావలేపో వపుష్మానక్షమాపరీతః ప్రతిబలం ప్రతిజగ్రాహ। జగృహే చ మహతి సంపరాయే క్షీణ-

---

పదచన్ద్రికా।

స్యాం కుర్వతే। బన్ధనే కారాగృహే కేసరిణః సింహస్య కిశోరకమివ బాలకమివ దారుపఞ్జరే కాష్ఠపఞ్జరే। మూర్ధజజాలే కేశసమూహే విలీనో యశ్చూడామణిస్తస్య ప్రభావేన విక్షిప్తో దూరీకృతః క్షుత్పిపాసాదిఖేదో యస్యేతి తమ్। అవధూతేతి। అవధూతా దూరీకృతా దుహితుః కన్యాయాః ప్రార్థనా యేనేతి తస్యాఙ్గరాజస్యోద్ధరణాయోన్మూలనాయాఙ్గాన్దేశానభియాస్యన్గచ్ఛన్నన్యవిశ్వాసాదన్యవిశ్వాసాభావాన్నినా-యేత్యన్వయః। రురోధేతి। 'రుధిర్ ఆవరణే'। సింహవర్మేతి। ప్రాకారం సాలమ్। 'ప్రాకారో వరణః సాలః' ఇత్యమరః। న దత్తాపేక్షా యేనేతి। అవలేపో గర్వః। సంపరాయే యుద్ధే। 'సంపరాయః సమీకం సాంపరాయికమ్' ఇతి హైమః। క్షీణం సకలం సైన్యమణ్డలం సేనాసమూహో యస్యేతి తథా। మానుషమతిక్రమ్య వర్తత ఇత్యతిమానుషం ప్రాణబలం యస్యేతి। జగృహే। 'గ్రహ ఉపాదానే'।

భూషణా।

జయన్తీ। కిశోరో బాలః। చూడామణిర్నుచికన్యయా దత్తః। ద్వితీయోచ్ఛ్వాసారమ్భే స్పష్టం భవిష్యతి। ఉద్ధరణాయోన్మూలనాయ। నినాయ। సహైవేతి శేషః। సహైవ నినాయేతి సంబన్ధః। దూతవ్రాతో దూతసమూహః। 'వ్రాతవారసంఘాతసంచయాః' ఇత్యమరః। అదత్తాపేక్షోఽకృతాపేక్షః। సాక్షాత్। 'సాక్షాత్ప్రత్యక్షతుల్యయోః' ఇత్యమరః। అవలేపో గర్వః। ప్రతిబలం శత్రుబలమ్। సంపరాయః సఙ్గ్రామః। చణ్డవర్మణేతి। జగృహ ఇతి పూ-

లఘుదీపికా।

కైలాసః। సందిశ్య సందేశం కృత్వా। 'సందేశః ప్రహితం వచః' ఇతి వైజయన్తీ। కిశోరో బాలః। వ్రాతః సమూహః। 'సమూహవ్రాతసంచయాః'। అదత్తాపేక్షోఽకృతాపేక్షః। 'సాక్షాత్ప్రత్యక్షతుల్యయోః'। వ్యయూయుజత్పృథక్చకార। యుజేర్ణ్యన్తాచ్చఙి లుఙ్। 'అపి

సకలసైన్యమణ్డలః ప్రచణ్డప్రహరణశతభిన్నమర్మా సింహవర్మా కరిణః కరిణమవప్లుత్యాతిమానుషప్రాణబలేన చణ్డవర్మణా। స చ తద్దుహితర్యమ్బాలికాయామబలారత్నసమాఖ్యాతాయామతిమాత్రాభిలాషః ప్రాణైరేనం న వ్యయూయుజత్। అపి త్వనీనయదపనీతాశేషశల్యమకల్యసంధో బన్ధనమ్। అజీగణచ్చ గణకసంఘైః 'అద్యైవ క్షపావసానే వివాహనీయా రాజదుహితా' ఇతి। కృతకౌతుకమఙ్గలే చ తస్మిన్నేకపిఙ్గాచలాత్ప్రతినివృత్త్యైణజఙ్ఘో నామ జఙ్ఘాకరికః ప్రభవతో దర్పసారస్య ప్రతిసందేశమావేదయత్— 'అయి మూఢ, కిమస్తి కన్యాన్తఃపురదూషకేఽపి క-

పదచన్ద్రికా।

స చేతి చణ్డవర్మా। తద్దుహితరి సింహవర్మకన్యాయామ్। అమ్బాలికేతి నామ్నా ప్రసిద్ధాయామ్। రత్నత్వేనోత్కృష్టత్వేన। అతిమాత్రమభిలాషో యస్యేతి తథా। ఏనం సింహవర్మాణమ్। న వ్యయూయుజదితి। 'యుజిర్ యోగే'। హేతుమణ్ణిజన్తాల్లుఙి రూపమ్। అపి త్వితి। అనీనయత్। 'ణీఞ్ ప్రాపణే' ణిజన్తాల్లుఙి ప్రథమపురుషే పరస్మైపదైకవచనమ్। అకల్యా సంధా ప్రతిజ్ఞా యస్యేతి స తథా। బన్ధనం కారాగృహమ్। అజీగణత్। 'గణ సంఖ్యానే'। గణకసంఘైర్జ్యౌతిషికసమూహైః। 'దైవజ్ఞగణకాదేశిజ్ఞాని' ఇతి హైమః। క్షపావసానే ప్రాతఃకాలే। కృతకౌతుకమఙ్గలే బద్ధకఙ్కణబన్ధే। తస్మింశ్చణ్డవర్మణి। ఏకపిఙ్గస్య కుబేరస్య। 'యక్షైకపిఙ్గైలవిల–' ఇత్యమరః। అచలాత్పర్వతాత్। ఏణజఙ్ఘో నామ జఙ్ఘాకరికః। శీఘ్రగామీత్యర్థః। 'జఙ్ఘాకరికజాఙ్ఘికౌ' ఇత్యమరః। 'జఙ్ఘాలోఽతిజవో జఙ్ఘాకరికో జాఙ్ఘికో జవీ' ఇతి హైమః। దర్పసారస్య ప్రతిసందేశం ప్రత్యుత్తరమ్। ఆవేదయత్। కథయామాసేత్యర్థః। అయీతి కోమలామన్త్రణే। మూఢే-

భూషణా।

ర్వేణాన్వితమ్। న వ్యయూయుజన్న పృథక్చకార। యుజేర్ణిజన్తాచ్చజి లుఙ్। అపి తూత్తరకృత్యోక్తౌ అకల్యసంధోఽచిన్త్యప్రతిజ్ఞః। సత్యసంధ ఇతి యావత్। అజీగణద్గణనం కారయతి స్మ। గణేర్ణిచి లుఙ్। ఏకపిఙ్గః కుబేరః। 'యక్షైకపిఙ్గైలవిల–' ఇత్యమరః। జఙ్ఘాకరికః। 'జఙ్ఘాకరికజాఙ్ఘికౌ' ఇత్యమరః। ' హలకారా' ఇతి ప్రసిద్ధః। ప్రభవతః ప్రభో రాజ్ఞః। 'ప్రత్యయే లక్షణే హేతౌ క్రియాయాస్తు శతుర్వచః'। అయి।

లఘుదీపికా।

తూత్తరకృత్యోక్తౌ'। అకల్యసంధోఽచిన్త్యప్రతిజ్ఞః। అజీగణద్గణనం కారయతి స్మ। గణేర్ణిచి లుఙ్। జఙ్ఘాకరికః। 'జఙ్ఘాకరికజాఙ్ఘికౌ'। ప్రభవతః ప్రభోః। 'ప్రత్యయే లక్షణే హేతౌ క్రియాయాస్తు శతుర్వచః' ఇతి వచనాదవ్యయే శతృ। అయి। 'అధిక్షే-

---

శ్చిత్కృపావసరః। స్థవిరః స రాజా జరావిలుప్తమానావమానచిత్తో దుశ్చరితదుహితృపక్షపాతీ యదేవ కించిత్ప్రలపతి త్వయాపి కిం తదనుమత్యా స్థాతవ్యమ్। అవిలమ్బితమేవ తస్య కామోన్మత్తస్య చిత్రవధవార్తాప్రేషణేన శ్రవణోత్సవోఽస్మాకం విధేయః। సా చ దుష్టకన్యా సహానుజేన కీర్తిసారేణ నిగడితచరణా చారకే నిరోద్ధవ్యా' ఇతి। తచ్చాకర్ణ్య 'ప్రాతరేవ రాజభవనద్వారే స చ దురాత్మా కన్యాన్తఃపురదూషకః సంనిధాపయితవ్యః। చణ్డపోతశ్చ మాతఙ్గపతిరుపచితకల్పనోపపన్నస్తత్రైవ సముపస్థాపనీయః।
కృతవివాహకృత్యశ్చోత్థాయాహమేవ తమనార్యశీలం తస్య హస్తినః కృత్వా క్రీడనకం తదధిరూఢ ఏవ గత్వా శత్రుసాహాయ్యకాయ ప్రత్యాసీదతో రాజన్యకస్య సకోశవాహన-

---

పదచన్ద్రికా।

త్యాత్మీయతయా సంబోధనమ్। కన్యాన్తఃపురదూషకే దూషణోద్భావకే। స్థవిరో వృద్ధః। 'ప్రవయాః స్థవిరో వృద్ధః' ఇత్యమరః। జరయా విలుప్తౌ మానావమానౌ యస్యైవంవిధం చిత్తం యస్యేతి। దుశ్చరితా దురాచారా 'ప్రలాపోఽనర్థకం వచః' ఇత్యమరః। కిమిత్యాక్షేపే। సా చేతి। సా దుష్టకన్యా। అనుజేన కీర్తిసారేణ సహేతి। నిగడితచరణా కృతబన్ధనా। చారకే బన్ధనాగారే। 'చారకం బన్ధనాలయః' ఇతి వైజయన్తీ। తచ్చేతి। స చ దురాత్మా కన్యాన్తఃపురదూషకః సంనిధాపయితవ్యః। సంనిధౌ స్థాపనీయ ఇత్యర్థః। చణ్డపోతనామా మాతఙ్గపతిః। 'మాతఙ్గవారణమహామృగసామయోనయః' ఇతి హైమః। కరీ। ఉపచితా యాః కల్పనాః సాధనాని తైరుపపన్నో యుక్తః। తత్రైవ ద్వారే। తమనార్యశీలం దుష్టస్వభావం తస్య హస్తినః క్రీడనకం ఖేలనం కృత్వేతి। శత్రుసాహాయ్యకాయ వైరిసాహాయ్యార్థమ్। ప్రత్యాసీదత అగచ్ఛతః। రాజన్యకస్య క్షత్రియసమూహస్య। కోశో భాణ్డా-

భూషణా।

'అధిక్షేపైకగుహ్యయోః' ఇతి కేశవః। కీర్తిసారేణేతి। నిరపరాధినోఽనుజస్య బన్ధనేచ్ఛాస్య వినాశహేతుః తత్ఫలం వనవాసః। రాజ్యచ్యుతిరేవేతి భావః। చారకే। 'చారకం బన్ధనాలయః' ఇతి। ఉచితకల్పనోపపన్నో యోగ్యాలంకారయుక్తః। 'కల్పనా సజ్జనా సమే' ఇత్యమరః। క్రీడనం క్రీడాసాధనమ్। క్వచిత్ 'క్రీడనకమ్' ఇతి పాఠః। శత్రుసాహాయ్యాయేతి। శత్రుసాహాయం సింహవర్మసాహాయ్యం కర్తుమిత్యర్థః। 'క్రియార్థోపపద–' ఇతి చతుర్థీ। ప్రత్యాసీదత ఆసన్నమాగతస్య రాజన్యకస్య రాజసమూహస్య।

లఘుదీపికా।

పైకగుహ్యయోః' ఇతి కేశవః। చారకే 'చారకం బన్ధనాలయః'। ఉచితకల్పనోపపన్నో యోగ్యాలంకారయుక్తః। 'కల్పనా సజ్జనా సమే'। క్రీడనం క్రీడాసాధనమ్। సకోశ-

---

స్యావగ్రహణం కరిష్యామి' ఇతి పార్శ్వచరానవేక్షాంచక్రే। నిన్యే చాసావహన్యన్యస్మిన్నున్మిషత్యేవోషోరాగే రాజపుత్రో రాజాఙ్గణం రక్షిభిః। ఉపతస్థే చ క్షరితగణ్డశ్చణ్డపోతః। క్షణే చ తస్మిన్ముముచే తదఙ్ఘ్రియుగలం రజతశృఙ్ఖలయా। సా చైనం

చన్ద్రలేఖాచ్ఛవిః కాచిదప్సరో భూత్వా ప్రదక్షిణీకృత్య ప్రాఞ్జలిర్వ్యజిజ్ఞపత్— 'దేవ, దీయతామనుగ్రహార్ద్రం చిత్తమ్। అహమస్మి సోమరశ్మిసంభవా సురతమఞ్జరీ నామ సురసున్దరీ। తస్యా మే నభసి నలినలుబ్ధముగ్ధకలహంసానుబధ్ధవక్త్రాయాస్తన్నివారణక్షోభవిచ్ఛిన్నవిగలితా హారయష్టిర్యదృచ్ఛయా జాతు హైమవతే మన్దోదకే మగ్నోన్మగ్నస్య మహర్షేర్మార్కణ్డేయస్య

పదచన్ద్రికా।

గారమ్। వాహనాని హస్త్యశ్వాదీని। అవగ్రహణం బన్ధనమ్। పార్శ్వచరాన్వీరాన్। అవేక్షాంచక్రే। దదర్శేత్యర్థః। నిన్యే చేతి। ద్వికర్మకోఽయం ధాతుః। అసౌ రాజపుత్రో రాజవాహన ఇతి। ఉషోరాగే ప్రాతఃకాలసంబన్ధిని లౌహిత్యే। 'ఉషఃప్రత్యుషసీ' ఇత్యమరః। రాజాఙ్గణమ్। 'అఙ్గణం చత్వరాజిరే' ఇత్యమరః। 'అఙ్గణం చాఙ్గనమ్' ఇతి ద్విరూపకోశః। ఉపతస్థే। 'ష్ఠా గతినివృత్తౌ'। ప్రాపేత్యర్థః। ' ఉపాద్దేవపూజాసంగతికరణమిత్రకరణపథిష్వితి వక్తవ్యమ్'। 'వా లిప్సాయామ్' ఇతి చేత్యన్యతరేణాత్మనేపదమ్। క్షరితః స్రవన్గణ్డః కటో యస్యేతి। 'గణ్డః కటః' ఇత్యమరః। ముముచే 'ముచ్లృ మోక్షణే'। భావే కర్తరి లిట్। సా చేతి। సా చ రజతశృఙ్ఖలా। వ్యజిజ్ఞపత్। సోమరశ్మిసంభవేత్యేతన్నామకగన్ధర్వోత్పన్నా। సురతమఞ్జరీతి నామ। తస్యా మే నభస్యాకాశే। నలినే పద్మే। 'వా పుంసి పద్మం నలినమ్' ఇత్యమరః। ముగ్ధో మూఢః। 'ముగ్ధః సున్దరమూఢయోః' ఇత్యమరః। యః కలహంసస్తత్రానుబద్ధం లగ్నం వక్రం యస్యాః। తన్నివారణం కలహంసనివారణమ్। విచ్ఛిన్నా త్రుటితాత ఏవ విగలితా। హారయష్టిర్హారలతా। 'యష్టిర్హారలతాశస్త్రభేదయోః' ఇతి విశ్వః। కర్తృపదమిదమ్। జాతు కదాచిత్। మగ్నోన్మగ్నస్య స్నానం

భూషణా।

'రాజన్యకం చ నృపతిక్షత్రియాణాం గణే క్రమాత్' ఇత్యమరః। 'గోత్రోక్షోష్ట్రోరభ్ర–' ఇతి వుఞ్ సమూహే। సకోశవాహనస్య ద్రవ్యవస్త్రాదిగజాశ్వాదియుక్తస్య అవగ్రహణం ప్రతిబన్ధనమ్। 'ప్రతిబన్ధోఽవగ్రహః స్యాద్వర్షికాశుభయోరపి' ఇతి। అవేక్షాంచక్రే సావధానాంశ్చక్రే। 'అవేక్షా ప్రతిజాగరః' ఇత్యమరః। ఉషోరాగే ప్రభాతరాగే। 'రాగోఽనురాగే లాక్షాదౌ మాత్సర్యాలోకయోరపి' ఇతి వైజయన్తీ। రక్షిభీ రక్షాధికారిపురుషైః। వ్యజిజ్ఞపన్నివేదితవతీ। నలినలుబ్ధేతి। మన్ముఖే నలినత్వభ్రాన్త్యా కలహంసేనావరుద్ధవక్రాయా మమేత్యర్థః। మన్దోదకేఽల్పామ్బుని। 'మూఢాల్పాపట్వనిర్భాగ్యా మన్దాః'

లఘుదీపికా।

వాహనస్య సేనాతురఙ్గయుక్తస్య। అవగ్రహం ప్రతిబన్ధమ్। 'ప్రతిబన్ధోఽవగ్రహః స్యాద్వ-

---

మస్తకే మణికిరణద్విగుణితపలితమపతత్। పాతితశ్చ కోపితేన కోఽపి తేన మయి శాపః—'పాపే, భజస్వ లోహజాతిమజాతచైతన్యా సతీ' ఇతి। స పునః ప్రసాద్యమానస్త్వత్పాదపద్మద్వయస్య మాసద్వయమాత్రం సందానతామేత్య నిస్తరణీయామిమామాపదమపరిక్షీణశక్తిత్వం చేన్ద్రియాణామకల్పయత్। అనల్పేన చ పాప్మనా రజతశృఙ్ఖలీభూతాం మామైక్ష్వాకస్య రాజ్ఞో వేగవతః పౌత్రః, పుత్రో మానసవేగస్య, వీరశేఖరో నామ విద్యాధరః శంకరగిరౌ సమధ్యగమత్। ఆత్మసాత్కృతా చ తేనాహమాసమ్। అథాసౌ పితృప్రయుక్తవైరే ప్రవర్తమానే విద్యాధరచక్రవర్తిని వత్సరాజవంశవర్ధనే నరవాహనదత్తే విరసాశయస్తదపకారక్షమో-

పదచన్ద్రికా।

కుర్వతః। మణికిరణైర్ద్విగుణితమసంఖ్యాతీకృతం పలితం జరాజాతశౌక్ల్యమితి క్రియావిశేషణమ్। అపతత్। 'పత్లృ పతనే'। కోపితేన కోపః సంజాతో యస్యేతి తథా। 'తదస్య సంజాతం-' ఇతీతచూ। కోఽపి శాపః। ' శప ఆక్రోశే'। లోహజాతిం లోహత్వమ్। 'జాతిర్జాతం చ సామాన్యమ్' ఇత్యమరః। న జాతం చైతన్యం చేతనధర్మో యస్యాః సేతి। స మార్కణ్డేయః। మాసద్వయమాత్రం మాసద్వయప్రమాణమ్। 'ప్రమాణే ద్వయసచ్–' ఇతి మాత్రచ్। సందానతాం పాదబన్ధనతామ్। 'సందానం పాదబన్ధనమ్' ఇత్యమరః। నిస్తరణీయామ్। సమాపనీయామిత్యర్థః। 'ఇన్ద్రియాణాం మనఃప్రభృతీనామ్'। అనల్పేనేతి బహునా। పాప్మనా। పాపేనేత్యర్థః। 'అస్త్రీ పఙ్కం పుమాన్పాప్మా పాపమ్' ఇత్యమరః। రజతశృఙ్ఖలీభూతామ్। 'అభూత–' ఇతి చ్విః। ఇక్ష్వాకోరయమైక్ష్వాకః। వేగవతస్తన్నామ్నో రాజ్ఞః। శంకరగిరౌ శంకరపర్వతే। మాం సమధ్యగమత్। ప్రాపేత్యర్థః। తేన వీరశేఖరేణాహమాత్మసాదాత్మాధీనా। తదధీనే సాతిః। అథేతి। అసౌ వీరశేఖరో విద్యాధరః। పిత్రా ప్రయుక్తం యద్వైరం తస్మిన్। ప్రవర్తమానే। కుర్వాణ ఇత్యర్థః। నరవాహనదత్తే విరలాశయః పరుషాన్తఃకరణః

భూషణా।

ఇత్యమరః। మణికిరణేత్యాది క్రియావిశేషణమ్। 'పలితం జరసా శౌక్ల్యమ్' ఇత్యమరః। సందానతాం బన్ధనతామ్। అపరిక్షీణశక్తిత్వం స్వస్వవిషయగ్రాహకత్వమ్। రజతశృఙ్ఖలీభూతాం మాం సమధ్యగమత్ప్రాప్తవానిత్యన్వయః। అసౌ వీరశేఖరనామకః। తదప-

లఘుదీపికా।

ర్థికాశుభయోరపి'। ఉషోరాగ ఉషఃప్రకాశే। 'రాగోఽనురాగే లాక్షాదౌ మాత్సర్యాలోకయోరపి' ఇతి వైజయన్తీ। రక్షిభిరధికారిభిః। 'రక్షీ కృత్యాధికారీ స్యాత్' ఇతి వైజయన్తీ। వ్యజిజ్ఞపన్నివేదితవతీ। 'జ్ఞప విజ్ఞప్తౌ' సందానతామ్। 'సందానం పాద-

---

ఽయమితి తపస్యతా దర్పసారేణ సహ సమసృజ్యత। ప్రతిశ్రుతం చ తేన తస్మై స్వసురవన్తిసున్దర్యాః ప్రదానమ్। అన్యదా తు వియతి వ్యవదాయమానచన్ద్రికే మనోరథప్రియతమామవన్తిసున్దరీం దిదృక్షురవశేన్ద్రియస్తదిన్ద్రమన్దిరద్యుతి కుమారీపురముపాసరత్। అన్తరితశ్చ తిరస్కరిణ్యా విద్యయా। స చ తాం తదా త్వదఙ్కపాశ్రయాం సురతఖేదసుప్తగాత్రీం త్రిభువనసర్గయాత్రాసంహారసంబద్ధాభిః కథాభిరమృతస్యన్దినీమిః। ప్రత్యానీయమానరాగపూరాం న్యరూపయత్। స తు ప్రకుపితోఽపి

పదచన్ద్రికా।

తస్య నరవాహనదత్తస్యాపకారే నిగ్రహే క్షమః సమర్థ ఇతి। దర్పసారేణ సమసృజ్యత। సంగతోఽభూదిత్యర్థః। తేన దర్పసారేణ। తస్మై వీరశేఖరాయ। స్వసుర్భగిన్యాః। ప్రదానం వివాహః। అన్యదేతి। వ్యవదాయమానచన్ద్రికే నిర్మలజ్యోత్స్నే। 'దైప్ శోధనే'। మనోరథైః ప్రియతమామ్। దిదృక్షుర్ద్రష్టుమిచ్ఛుః। ఉపాసరత్। 'సృ గతౌ' ఇత్యస్య రూపమ్। తిరస్కరిణ్యాన్తర్ధానకారిణ్యా విద్యయా। స చేతి వీరశేఖరః। తామవన్తిసున్దరీమ్। త్వదఙ్కేఽపాశ్రయో యస్యా ఇతి। 'అపాశ్రయః శిరోభాగః' ఇతి వైజయన్తీ। త్రిభువనస్య త్రైలోక్యస్య। సర్గ ఉత్పత్తిః। యాత్రా వ్యవహారస్థితిరితి యావత్। సంహారః ప్రలయస్తత్సంబద్ధాభిః కథాభిః। అమృతస్యన్దినీభిరమృతప్రస్రావిణీభిః। ప్రత్యానీయమానః పరాగ్వృత్త్యా సాధ్యమానో రాగపూరో యస్యాస్తామ్। న్యరూపయత్। దృష్టవానిత్యర్థః। 'విలోకనం నిరీక్షణం నిభాలనం నిరూపణమ్' ఇత్యజయః। స త్వితి। స తు విద్యాధరో

భూషణా।

కారే నరవాహనదత్తాపకారే। సమసృజ్యత సంగతః। ప్రతిశ్రుతమ్। ప్రతిజ్ఞాతమిత్యర్థః। స్వస్వసారమవన్తిసున్దరీం తుభ్యం దాస్య ఇత్యేవ ప్రతిజ్ఞాతమితి భావః। తేన దర్పసారేణ। వ్యవదాయమానచన్ద్రికే నిర్మలీభవజ్జ్యోత్స్నే। 'దైప్ శోధనే'। ఉపాసరత్। వీరశేఖరనామకో గతవానిత్యర్థః। తిరస్కరిణ్యాన్తర్ధానకారిణ్యా। అపాశ్రయః శిరోభాగః। 'అపాశ్రయః శిరోభాగః' ఇతి వైజయన్తీ। త్రిభువనసర్గేత్యాది। త్రిభువనస్య తద్వాసిజనస్య సర్గేణ మోహేన యాత్రా గతిః। ఇన్ద్రాదేః పరాఙ్గనాగమనమ్, యాదవానాం మద్యపానమ్, యుధిష్ఠిరనలాదీనాం ద్యూతవిధిస్తేన సంహారః, ఇన్ద్రచన్ద్రవాలిరావణాదే రోగవధాదిః। 'సర్గస్తు నిశ్చయాధ్యాయమోహోత్సాహాత్మసృష్టిషు'। 'యాత్రా తు యాపనోపాయే గతౌ దేవార్చనోత్సవే' ఇతి విశ్వప్రకాశః। యద్వా సర్గ ఉత్పత్తిః, యాత్రా స్థితిః, సంహారో లయః తత్ర సంస్థితాభిస్తద్బోధికాభిః। అత్ర పూర్వమతం యుక్తమితి 'శ్రుత్వా

లఘుదీపికా।

బన్ధనమ్'। వర్తమానే ఇదమవ్యయమ్। 'వర్తమానేఽథ సాంప్రతమ్'। వ్యవదాయమానచన్ద్రికే నిర్మలీభవజ్జ్యోత్స్నే। 'దైప్ శోధనే'। 'అపాశ్రయః శిరోభాగే' ఇతి వైజయన్తీ। న్యరూపయద్దృష్టవాన్। 'విలోకనం నిరీక్షణం నిభాలనం నిరూపణమ్' ఇత్యజయః। ప్రతిబద్ధో

త్వదనుభావప్రతిబద్ధనిగ్రహాన్తరాధ్యవసాయః సమాలిఙ్గ్యేతరేతరమత్యన్తసుఖసుప్తయోర్యువయోర్దైవదత్తోత్సాహః పాణ్డులోహశృఙ్ఖలాత్మనా మయా పాదపద్మయోర్యుగలం తవ నిగడయిత్వా సరోషరభసమపాసరత్। అవసితశ్చ మమాద్య శాపః। తచ్చ మాసద్వయం తవ పారతన్త్ర్యమ్। ప్రసీదేదానీమ్। కిం తవ కరణీయమ్' ఇతి ప్రణిపతన్తీం 'వార్తయానయా మత్ప్రాణసమాం సమాశ్వాసయ' ఇతి వ్యాదిశ్య విససర్జ।

తస్మిన్నేవ క్షణాన్తరే 'హతో హతశ్చణ్డవర్మా సింహవర్మదుహితురమ్బాలికాయాః పాణిస్పర్శరాగప్రసారితే బాహుదణ్డ ఏవ బలవదవలమ్బ్య సరభసమాకృష్య కేనాపి దుష్కరకర్మణా తస్కరేణ నఖప్రహారేణ రాజమన్దిరోద్దేశం చ శవశతమయమాపాదయన్నచకితగతిరసౌ విహరతి'

పదచన్ద్రికా।

వీరశేఖరః। త్వదనుభావేన త్వత్సామర్థ్యేన ప్రతిబద్ధో నివారితో నిగ్రహాన్తరాధ్యవసాయో నిగ్రహే మారణాదావధ్యవసాయో నిశ్చయాత్మికా బుద్ధిర్యస్య। యువయోస్త్వం చ సావన్తిసున్దరీ చేతి తయోః। దైవేన దత్త ఉత్సాహో యస్యేతి స విద్యాధరః। పాణ్డులోహం రజతమ్। 'సర్వం చ తైజసం లోహమ్' ఇత్యమరః। శృఙ్ఖలాత్మనా శృఙ్ఖలాస్వరూపయా। నిగడయిత్వా। బద్ధ్వేత్యర్థః। సరోషరభసం సక్రోధవేగమ్। అపాసరత్। జగామేత్యర్థః। అవసితః సమాప్తిం ప్రాప్తః। పరతన్త్రస్య భావః పారతన్త్ర్యమ్। 'పరతన్త్రః పరాధీనః' ఇత్యమరః। అనయా మత్ప్రాణసమాం మత్ప్రాణతుల్యామవన్తిసున్దరీం సమాశ్వాసయేతి వ్యాదిశ్య కథయిత్వా విససర్జేతి। తస్మిన్నితి। క్షణాన్తరేఽవసరాన్తరే। 'ఉత్సవేఽవసరే క్షణః' ఇతి మహీపః। త్రింశత్కలాత్మకః క్షణః। 'తాస్తు త్రింశత్క్షణః' ఇత్యమరః। సరభసం సవేగమ్। దుష్కరకర్మణాఽసుకరకర్మణా। నఖప్రహారేణ ఛురికాఘాతేన। 'ఏకేనైవ నఖరప్రహారేణ' ఇతి పాఠే నఖరశ్ఛురికా। రాజమన్దిరోద్దేశం రాజగృహప్రదేశమ్। శవశతమయం శవానాం

భూషణా।

తు భువనవృత్తాన్తమ్' ఇత్యాది నిరూపితమ్, న్యరూపయద్దృష్టవాన్। 'విలోకనం నిరీక్షణం నిభాలనం నిరూపణమ్' ఇత్యజయః। ప్రతిబద్ధో నివారితః। నిగ్రహస్యాన్తర్గతోఽధ్యవసాయ

ఉత్సాహో యస్య। 'ఉత్సాహోఽధ్యవసాయః స్యాత్' ఇత్యమరః। పాణ్డువర్ణలోహం రజతమ్। 'సర్వం స్యాత్తైజసం లోహమ్' ఇత్యమరః। నఖరః। 'బాఁక' ఇతి భషయా।

లఘుదీపికా।

నివారితః। నిగ్రహాన్తరాధ్యవసాయో నిగ్రహవిషయేఽన్తర్గతోఽధ్యవసాయః। నఖరః

ఇతి వాచః సమభవన్। శ్రుత్వా చైతత్తమేవ మత్తహస్తినముదస్తాధోరణో రాజపుత్రోఽధిరుహ్య రంహసోత్తమేన రాజభవనమభ్యవర్తత। స్తమ్బేరమరయావధూతపదాతిదత్తవర్త్మా చ ప్రవిశ్య వేశ్మాభ్యన్తరమదభ్రాభ్రనిర్ఘోషగమ్భీరేణ స్వరేణాభ్యధాత్— 'కః స మహాపురుషో యేనైతన్మానుషమాత్రదుష్కరం మహత్కర్మానుష్ఠితమ్। ఆగచ్ఛతు। మయా సహేమం మత్తహస్తినమారోహతు। అభయం మదుపకణ్ఠవర్తినో దేవదానవైరపి విగృహ్యానస్య' ఇతి। నిశమ్యైవం స పుమానుపోఢహర్షో నిర్గత్య కృతాఞ్జలిరాక్రమ్య సంజ్ఞాసంకుచితం కుఞ్జరగాత్రమసక్తమధ్యరుక్షత్। ఆరోహన్తమేవైనం నిర్వర్ణ్య హర్షోత్ఫుల్లదృష్టిః 'అయే, ప్రియసఖోఽయమపహారవర్మైవ' ఇతి

పదచన్ద్రికా।

నిష్ప్రాణానాం శతాని తన్మయమ్। ఆపాదయన్కుర్వన్। అచకితగతిరత్రస్తగమనః। శ్రుత్వేతి। తమేవ చణ్డవర్మాధిష్ఠితమేవ। ఉదస్తో దూరీకృత ఆధోరణో హస్తిపకో యేనేతి। 'ఆధోరణా హస్తిపకాః' ఇత్యమరః। ఉత్తమేన రంహసా వేగేన। 'రయో వేగో జవో రంహః' ఇతి వైజయన్తీ। 'రంహస్తరసీ తు రయః స్యదః। జవః' ఇత్యమరః। స్తమ్బేరమో హస్తీ తస్య రయో వేగస్తేనావధూతా దూరీకృతా యే పదాతయస్తైర్దత్తం వర్త్మ యస్యేతి। అదభ్రం బహులమ్। అభ్రనిర్ఘోషగమ్భీరేణ మేఘరసితగమ్భీరేణ। 'అభ్రం మేఘో వారివాహః' ఇత్యమరః। 'నిర్ఘోషే రసితాది చ' ఇత్యమరః। విగృహ్ణానస్య విరోధం కుర్వతః। ఉపోఢహర్షో వర్ధమానహర్షః।

సంజ్ఞయా సంకేతేన సంకుచితమ్। కుఞ్జరగాత్రం పూర్వపదజఙ్ఘాప్రదేశమ్। 'ద్వౌ పూర్వపశ్చాజ్జఙ్ఘాదిదేశౌ గాత్రావరే క్రమాత్' ఇత్యమరః। అసక్తమ్। త్వరితమిత్యర్థః। అధ్యరుక్షత్। ఆరురోహేత్యర్థః। నిర్వర్ణ్య దృష్ట్వా। 'నిర్వర్ణనం తు నిధ్యానం దర్శనాలోకనేక్షణమ్' ఇత్యమరః। అయే ఇతి। 'అతర్క్యాపతితే త్వయే' ఇతి కేశవః। ప్రియస-

భూషణా।

'నఖరస్త్వసిపుత్రికా' ఇతి వైజయన్తీ। ఉదస్తః క్షిప్తః। ఆధోరణో హస్తిపకః। 'ఆధోరణా హస్తిపకాః' ఇత్యమరః। స్తమ్బేరమో హస్తీ। 'ఇభః స్తమ్బేరమః పద్మీ' ఇత్యమరః। 'రయో వేగో జవో రంహః' ఇతి వైజయన్తీ। పత్తిః పదాతిః। 'పదాతిపత్తిపదగ–' ఇత్యమరః। అదభ్రం బహు। 'అదభ్రం బహులం బహు' ఇత్యమరః। విగృహ్ణానస్య విరోధం కుర్వతః। గాత్రం శరీరమ్। 'గాత్రం వపుః సంహననమ్' ఇత్యమరః। గజప్రకరణేఽమరోక్తస్య 'ద్వౌ పూర్వపశ్చాజ్జఙ్ఘాదిదేశౌ గాత్రావరే క్రమాత్' ఇతి పూర్వజఙ్ఘావాచకగాత్రస్య న గ్రహణమ్। ఉత్తరగ్రన్థవిరోధాత్। ఆక్రమ్య పాదవిక్షేపం కృత్వా। 'క్రము పాదవిక్షేపే'। అసక్తమితి క్రియావిశేషణమ్। హస్తినమస్పృష్ట్వేత్యర్థః। నిర్వర్ణ్య దృష్ట్వా। 'నిర్వ-

లఘుదీపికా।

క్షురికా। ఉదస్తః క్షిప్తః। స్తమ్బేరమో గజః। రయో వేగః। 'రయో వేగో జవో రంహః' ఇతి వైజయన్తీ। విగృహ్ణానస్య విరోధం కుర్వతః। గాత్రం పూర్వపదజఙ్ఘాప్రమాణమ్। అయే,

---

పశ్చాన్నిషీదతోఽస్య బాహుదణ్డయుగలముభయభుజమూలప్రవేశితమగ్రేఽవలమ్బ్య స్వమఙ్గమాలిఙ్గయామాస। స్వయం చ పృష్ఠతో వలితాభ్యాం భుజాభ్యాం పర్యవేష్టయత్। తత్క్షణోపసంహృతాలిఙ్గనవ్యతికరశ్చాపహారవర్మా చాపచక్రకణపకర్పణప్రాస-పట్టిశముసలతోమరరాదిప్రహరణజాతముపయుఞ్జానాన్బలావలిప్తాన్ప్రతిబలవీరాన్బహుప్రకారయోధినః పరిక్షిపతః క్షితౌ విచిక్షేప। క్షణేన చాద్రాక్షీత్తదపి సైన్యమన్యేన సమన్తతోఽభిముఖమభిధావతా బలనికాయేన పరిక్షిప్తమ్।

పదచన్ద్రికా।

స్వోఽయమితి 'రాజాహఃసఖిభ్యష్టచ్' ఇత్యదన్తతా। అపహారవర్మేతి తన్నామ। వలితాభ్యాం చలితాభ్యామ్। 'వల చలనే'। వక్రితాభ్యామిత్యర్థః। తత్క్షణ ఇతి తస్మిన్నేవ సమయే। ఉపసంహృత ఆలిఙ్గనవ్యతికర ఆశ్లేషసంపర్కో యేనేతి తథా। చాపో ధనుః। చక్రమ్। 'చక్రం భ్రమం కుణ్డలమ్' ఇతి వైజయన్తీ। 'చక్రం రథాఙ్గే సేనాయాం ఛద్మన్యస్త్రాన్తరేఽపి చ' ఇతి భాగురిశ్చ। కణపో లోహస్తమ్భః। 'లోహస్తమ్భస్తు కణపః' ఇతి వైజయన్తీ। కర్పణః సరావః। 'కుటిలాగ్రస్తు కర్పణః' ఇతి చ। ప్రాసః కున్తః। 'ప్రాసస్తు కున్తః' ఇత్యమరః। పట్టిశః శస్త్రవిశేషః। భాషయా 'పట్టా' ఇతి ప్రసిద్ధః। 'పట్టిశః స్యాద్విశాలాగ్రః' ఇతి వైజయన్తీ। ముసలం కణ్డనసాధనకాష్ఠతుల్యమాయసాయుధమ్। ముసలమితి వా। తోమరో లోహగుచ్ఛః।భాషయా 'గుర్జ' ఇతి। 'తోమరో వేగదణ్డవాన్' ఇతి వైజయన్తీ। ప్రహరణజాతం శస్త్రసమూహమ్। ఉపయుఞ్జానాన్ప్రేరయతః। ప్రతిబలవీరాన్ప్రతిస్పర్ధివీరాన్। బహుప్రకారమనేకవిధమాయోధినో యుద్ధం కుర్వతః। పరిక్షిపతః। లోకానితి శేషః। విచిక్షేప। పాతితవాని-

భూషణా।

ర్శనం తు నిధ్యానం దర్శనాలోకనేక్షణమ్' ఇత్యమరః। అయే అచిన్తితే వర్తమానేఽవ్యయమ్। 'అతర్క్యాపతితే త్వయే' ఇతి వైజయన్తీ। కణపః। 'లోహస్తమ్భస్తు కణపః' 'లోహెబన్దా' ఇతి భాషయా। కర్ణపః। 'కుటిలాగ్రస్తు కర్ణపః'। ప్రాసఃకున్తః। కున్తప్రాసౌ మిథః సమౌ'। పట్టిశః। 'పట్టిశః స్యాద్విశాలాగ్రః'। 'తోమరో వేగదణ్డవాన్' ఇతి వైజయన్తీ। ఉపయుఞ్జాన ఉపదధానః। విచిక్షేప ప్రేరితవాన్। అన్యే-

లఘుదీపికా।

అచిన్తితే వర్తమానమవ్యయమ్। 'అతర్కోపతితే త్వయే' ఇతి కేశవః। వలితాభ్యామ్। ‘వల చలనే'। చక్రమ్। 'చక్రం భ్రమం కుణ్డలం చ' ఇతి వైజయన్తీ। 'లోహస్తమ్భస్తు కణపః కర్పణః' ఇతి వైజయన్తీ। ప్రాసః కున్తః। 'కున్తప్రాసౌ మిథః సమౌ'। 'పట్టిశః స్యాద్విశాలాగ్రస్తోమరో వేగదణ్డవాన్' ఇతి వైజయన్తీ। విచిక్షేప ప్రేరిత-

---

అనన్తరం చ కశ్చిత్కర్ణికారగౌరః కురువిన్దసవర్ణకున్తలః కమలకోమలపాణిపాదః కర్ణచుమ్బిదుగ్ధధవలస్నిగ్ధనీలలోచనః కటితటనివిష్టరత్ననఖః పట్టనివసనః కృశాకృశోదరోరఃస్థలః కృతహస్తతయా రిపుకులమిషువర్షేణాభివర్షన్నాపాదాఙ్గుష్ఠనిష్ఠురావఘృష్టకర్ణమూలేన ప్రజవినా గజేన సంనికృష్య పూర్వోపదేశప్రత్యయాత్ 'అయమేవ స దేవో రాజవాహనః' ఇతి ప్రాఞ్జలిః ప్రణమ్యాపహారవర్మణి నివిష్టదృష్టిరాచష్ట— 'త్వదాదిష్టేన మార్గేణ సంనిపాతితమేతదఙ్గరాజసాహాయ్యదానాయోపస్థితం రాజకమ్। అరిబలం చ విహితవిధ్వస్తం స్త్రీబాలహార్య-

పదచన్ద్రికా।

త్యర్థః। క్షణేనేతి। సమన్తతః సర్వతః। 'సమన్తతస్తు పరీతః సర్వతో విష్వగిత్యపి' ఇత్యమరః। బలినికాయేన సేనాసమూహేన। 'స్యాన్నికాయః పుఞ్జరాశీ' ఇత్యమరః। 'నికాయో నివహో వ్యూహః సమూహో విసరో వ్రజః' ఇతి వైజయన్తీ। అనన్తరమితి। కర్ణికారో ద్రుమోత్పలస్తద్వద్గౌరః। కురువిన్దేన సవర్ణాః సమానాః కున్తలాః కేశా యస్యేతి కురువిన్దో నీలగుచ్ఛః। నీలమణిరితి యావత్। కటితటే నివిష్టో రత్నయుక్తో నఖః నఖర ఇతి వా ఛురికా యస్యేతి। పట్టే దుకూలం నివసనం యస్యేతి తథా। కృశాకృశే ఉదరోరఃస్థలే యస్యేతి స తథా కృశోదరః స్థూలోరఃస్థలశ్చేతి యోజ్యమ్। కృతహస్తతయా శిక్షితహస్తతయా। 'శిక్షితం కృతమర్థవత్' ఇతి భాగురిః। ఇషువర్షేణ బాణవృష్ట్యా। అఙ్గుష్ఠాభ్యాం నిష్ఠురం యథా తథావఘృష్టం ఘర్షితం కర్ణమూలం యస్యేతి తేన। ప్రజవినా సవేగేన। సంనికృష్య। సంనికర్షం కృత్వేత్యర్థః। నివిష్టదృష్టిర్దత్తదృష్టిః। ఆచష్ట। 'చక్షిఙ్'। త్వదాదిష్టేనేతి। 'అథ రాజకమ్। రాజన్యకం చ నృపతిక్షత్రియాణాం గణే క్రమాత్' ఇత్యమరః। రాజకం రాజసమూహమ్। సస్త్రీబాలైర్హార్యతే తత్। ఆజ్ఞాకరః సేవకః।

భూషణా।

నాఙ్గరాజసాహాయ్యార్థమాగతేన। సమన్తతః సర్వతః। 'సమన్తతస్తు పరితః సర్వతో విష్వగిత్యపి'। బలనికాయేన సేనాసమూహేన। 'నికాయో నివహో వ్యూహః సమూహో విసరో వ్రజః' ఇతి వైజయన్తీ। అన్తరేఽవసరే। కశ్చిద్ధనమిత్రాఖ్యః। కర్ణికారో ద్రుమోత్పలః। 'అథ ద్రుమోత్పలః। కర్ణికారః పరివ్యాధః' ఇత్యమరః। ' కఠచమ్పా' ఇతి భాషాయామ్। కురువిన్దః। 'కురువిన్దో మేఘనామా' ఇత్యమరః। 'దృషద్యరణ్యే సస్యే చ కురువిన్దః' ఇత్యనేకార్థధ్వనిమఞ్జరీ। కమలకోమలపాణిపాద ఇత్యాది। 'అశ్వేతరక్తమృదులౌ కమలోదరాభౌ శ్లిష్టాఙ్గులీ రుచిరతామ్రతలౌ సుపార్ష్ణీ। ఉష్ణౌ శిరావిర-

లఘుదీపికా।

వాన్। సమన్తతః సర్వతః। 'సమన్తతస్తు పరితః సర్వతో విష్వగిత్యపి'। బలనికాయేన సేనాసమూహేన। 'నికాయో నివహో వ్యూహః సమూహో విసరో వ్రజః' ఇతి వైజయన్తీ। అన్తరేఽవసరే। 'కురువిన్దో నీలగుచ్ఛః'। 'కురువిన్ద–' ఇతి పాఠే

శస్త్రం వర్తతే। కిమన్యత్కృత్యమ్' ఇతి। హృష్టస్తు వ్యాజహారాపహారవర్మా— 'దేవ, దృష్టిదానేనానుగృహ్యతామయమాజ్ఞాకరః। సోఽయమేవ హ్యమునా రూపేణ ధనమిత్రాఖ్యయా చాన్తరితో మన్తవ్యః। స ఏవాయం నిర్గమయ్య బన్ధనాదఙ్గరాజమపవర్జితం చ కోశవాహనమేకీకృత్యాస్మద్గృహ్యేణామునా సహ రాజన్యకేనైకాన్తే సుఖోపవిష్టమిహ దేవముపతిష్ఠతు యది న దోషః' ఇతి। దేవోఽపి 'యథా తే రోచతే' ఇతి తమాభాష్య గత్వా చ తన్నిర్దిష్టేన మార్గేణ నగరాద్బహిరతిమహతో రోహిణద్రుమస్య కస్యచిత్క్షౌమావదాతసైకతే గఙ్గాతరఙ్గపవనపాతశీతలే తలే ద్విరదా-

---

పదచన్ద్రికా।

సోఽయమేవ హీతి। ధనమిత్రాఖ్యయైతన్నామ్నా। అన్తరితః। భిన్న ఇత్యర్థః। స ఏవ ధనమిత్రోఽఙ్గరాజం సింహవర్మాణం బన్ధనాన్నిర్గమయ్య నిష్క్రామయ్య।అపవర్జితమ్। ఇతస్తతో గతమిత్యర్థః। కోశవాహనమేకీకృత్య। ఏకత్ర కృత్వేత్యర్థః। అస్మద్గృహ్యేణాస్మత్పక్షస్థేన। 'గృహ్యః పక్షస్థ ఉచ్యతే' ఇతి వైజయన్తీ। రాజన్యకేన క్షత్రియసమూహేన। సహ సాకమ్। దేవమ్ త్వామితి యావత్। ఉప సమీపే తిష్ఠతు। దేవ ఇతి। దేవో రాజవాహనః। త ఇతి తుభ్యమ్। 'రుచ్యర్థానాం–' ఇతి చతుర్థీ। తమపహారవర్మాణమ్। తన్నిర్దిష్టేనాపహారవర్మకథితేన మార్గేణ। రోహిణద్రుమస్య వటవృక్షస్య। 'వటవృక్షస్తు రోహిణః' ఇతి వైజయన్తీ। క్షౌమవదవదాతం శుద్ధం యత్సైకతం సికతామయం తస్మిన్।

భూషణా।

హితౌ చ నిగూఢగుల్ఫౌ కూర్మోన్నతౌ చ చరణౌ మనుజేశ్వరస్య॥' ఇతి। విస్తరస్తు వరాహసంహితాయాం ద్రష్టవ్యః। కృతహస్తతయా సుశిక్షితత్వేన। 'కృతహస్తః సుప్రయోగవిశిఖః కృతపుఙ్ఖవత్' ఇత్యమరః। ప్రత్యయాజ్జ్ఞానాత్। 'ప్రత్యయోఽధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుషు' ఇతి। సంనిపాతితమానీతమ్। అరిబలం చణ్డవర్మసైన్యమ్। అపవర్జితం యుద్ధసమయే శత్రుణా గృహీతమ్। కోశవాహనం ధనం హస్త్యశ్వాది చైకీకృత్య దేవముపతిష్ఠత్విత్యన్వయః। 'కోశోఽస్త్రీ కుద్మలే శాస్త్రే అర్థే నాకేఽర్థమన్దిరే' ఇతి భాగురిః। అస్మద్గృహ్యేణ। 'గృహ్యః పక్షస్థ ఉచ్యతే' ఇతి హలాయుధః। ఇహ గఙ్గాతీరే। ఉపతిష్ఠతు సమీపమాగ-

లఘుదీపికా।

మణివిశేషః। 'అతిరక్తం సుపీతం హి కురువిన్దముదాహృతమ్'। కృతహస్తతయా శిక్షితహస్తయా। 'శిక్షితే కృతహస్తవత్' ఇతి భాగురిః। ప్రత్యయాజ్జ్ఞానాత్। 'ప్రత్యయోఽధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుషు'। కోశవాహనం సేనాశ్చతురఙ్గాశ్చ। 'కోశోఽస్త్రీ కుద్మలే శాస్త్రే అర్థేఽనీకే చ మన్దిరే' ఇతి భాగురిః। అస్మద్గృహ్యేణ। 'గృహ్యః పక్షస్థ ఉచ్యతే' ఇతి హలాయుధః। రోహిణద్రుమస్య వటవృక్షస్య। 'న్యగ్రోధో-

దవతతార। ప్రథమసమవతీర్ణేనాపహారవర్మణా చ స్వహస్తసత్వరసమీకృతే మాతఙ్గ ఇవ భాగీరథీపులినమణ్డలే సుఖం నిషసాద। తథా నిషణ్ణం చ తముపహారవర్మార్థపాలప్రమతిమిత్రగుప్తమన్త్రగుప్తవిశ్రుతైర్మైథిలేన చ ప్రహారవర్మణా, కాశీభర్త్రా చ కామపాలేన, చమ్పేశ్వరేణ సహవర్మణా, సహోపాగత్య ధనమిత్రః ప్రణిపపాత। దేవోఽపి హర్షావిద్ధమభ్యుత్థితః 'కథం సమస్త ఏష మిత్రగణః సమాగతః కో నామాయమభ్యుదయః' ఇతి కృతయథోచితోపచారాన్నిర్భరతరం పరిరేభే। కాశీపతిమైథిలాఙ్గరాజాంశ్చ సుహృన్నివేదితాన్పితృవదపశ్యత్। తైశ్చ హర్షకమ్పితపలితం సరభసోపగూఢః పరమభినననన్ద। తతః ప్రవృత్తాసు ప్రీతిసంకథాసు ప్రియవయస్యగణానుయుక్తః స్వస్య చ సోమదత్తపుష్పోద్భవ-

---

పదచన్ద్రికా।

ప్రథమేతి। స్వహస్తేనాత్మకరేణ సత్వరం సవేగం సమీకృతే సమతాం ప్రాపితే। నిషసాద 'షద్లృ విశరణగత్యవసాద–' ఇత్యస్య రూపమ్। తథేతి। తం రాజవాహనమ్। ఉపహారవర్మాదివిశ్రుతాన్తైః షడ్భిర్దశకుమారసమూహైః। మైథిలేన మిథిలాధిపేన। ప్రహారవర్మణా కామపాలేన సింహవర్మణా సహ ధనమిత్రః। ధనమిత్రసమూహాన్తర్వర్తీ కాశీపతిర్మైథిలోఽఙ్గరాజస్తైస్త్రిభిః ప్రహారవర్మకామపాలసింహవర్మభిః। నిర్భరతరం దృఢతరమ్। తత ఇతి। సోమదత్తపుష్పోద్భవయోశ్చరితమాచరణం పూర్వపీఠికాయామనువర్ణ్య। సుహృదాం సర్వే-

భూషణా।

చ్చుతు। రోహిణో వటః। 'న్యగ్రోధో రోహిణో వటః' ఇతి వైజయన్తీ। ఉపహారవర్మేత్యాది। రాజహంసస్య త్రయోఽమాత్యా ధర్మపాలసితవర్మపద్మోద్భవాః। ధర్మపాలస్య సుమన్త్రసుమిత్రకామపాలాః సుతాః। సితవర్మణః సుమతిసత్యవర్మాణౌ సుతౌ। పద్మోద్భవస్య సుశ్రుతరత్నోద్భవౌ సుతౌ। తేషు పితౄణాం మరణోత్తరం సుమన్త్రసుమిత్రసుశ్రుతసుమతయః పితౄణామధికారే స్థితాః। కామపాలః క్వాప్యగమత్।

రత్నోద్భవః సముద్రతరణమకరోత్। సత్యబర్మా దేవయాత్రామకరోత్। సుమతిసుమన్త్రసుమిత్రసుశ్రుతానాం ప్రమతిమన్త్రగుప్తమిత్రగుప్తవిశ్రుతాఖ్యాః పుత్రాః। ఇత్యేతేషాం సంబన్ధః। హర్షావిద్ధమితి క్రియావిశేషణమ్। ఉత్పీడితతతరం గాఢం యథా స్యాత్తథా। హర్షకమ్పితపలితమ్। క్రియావిశేషణమ్। అనుయుక్తః పృష్టః 'ప్రశ్నోఽనుయోగః పృచ్ఛా చ' ఇత్యమరః। సోమదత్తపుష్పోద్భవయోరితి। ఏతేనాత్ర

యోశ్చరితమనువర్ణ్య సుహృదామపి వృత్తాన్తం క్రమేణ శ్రోతుం కృతప్రస్తావస్తాంశ్చ తదుక్తావన్వయుఙ్క్త। తేషు ప్రథమం ప్రాహ స్మ కిలాపహారవర్మా—

ఇతి శ్రీదణ్డినః కృతౌ దశకుమారచరితే రాజవాహనచరితం నామ ప్రథమ ఉచ్ఛ్వాసః।

ద్వితీయోచ్ఛ్వాసః।

'దేవ, త్వయి తదావతీర్ణే ద్విజోపకారాయాసురవివరం త్వదన్వేషణప్రసృతే చ మిత్రగణేఽహమపి మహీమటన్నఙ్గేషు గఙ్గాతటే బహిశ్చ-

పదచన్ద్రికా।

షామ్। కృతప్రస్తావః కృతోపక్రమః। తదుక్తౌ సుహృద్వృత్తాన్తోక్తౌ। అన్వయుఙ్క్త। యోజితవానిత్యర్థః। తేషు సుహృత్సు మధ్యే ప్రథమమపహారవర్మా ప్రాహ స్మేత్యన్వయః॥ ఇతి శ్రీదశకుమారచరితటీకాయాం పదచన్ద్రికాభిధాయాం ప్రథమ ఉచ్ఛ్వాసః।

కిమాహాపహారవర్మా— దేవేతి। అసురవివరం దైత్యవివరమ్। 'సుషిరం వివరం బిలమ్' ఇత్యమరః। ప్రసృతే పరితశ్చరితే। దివ్యచక్షురతీన్ద్రియద్రష్టా సంలపతో మిథో వదతః।

భూషణా।

కుమారత్రయకథాసంగ్రహః। అతఏవాష్టావేవోచ్ఛ్వాసాః॥ ఇతి శ్రీదశకుమారచరితటీకాయాం భూషణాభిధాయాం ప్రథమ ఉచ్ఛ్వాసః॥

రాజవాహనః కదాచిత్పితరమామన్త్ర్య సుహృద్భిః సహ విన్ధ్యేఽటవ్యాంశివాలయమద్రాక్షీత్। తత్రత్యాదేవ వివరాన్నిర్గత్య శివార్చనం కుర్వతీం నముచికన్యాం ప్రేక్ష్య కామపీడయాతికృశం ద్విజం తత్రాపశ్యత్। విశ్రామమిషాత్ససుహృత్తత్ర స్థితః। క్వచిత్ప్రయాతే మిత్రగణే ద్విజేన స్వవృత్తాన్తోఽస్మై నివేదితః। అథ రాత్రౌ ససుహృద్గణః సద్విజశ్చ తత్రైవ సుష్వాప। అథార్ధరాత్రే నిర్గతాం తామీశమర్చయిత్వా యాన్తీం తద్ద్వారి ద్విజోపకారాయ దేవాలయబిలం గతమాత్మానం మిత్రబోధాయ విలిఖ్యానుయయౌ। తత్ర స్వర్ణపురే కన్యాశతవృతాం తాం పర్యఙ్కస్థాం 'కా త్వమ్' ఇత్యాద్యన్వయుఙ్క్త రాజవాహనః। 'దేవ, విష్ణునా నముచౌ సాలోక్యం నీతే మాం సమాశ్వాస్యేదమభిహితమ్— 'యోఽత్ర జ్వలనకుణ్డే ప్రవేక్ష్యతి స తే భర్తా' ఇత్యనుజగాద సా। తతో ద్విజేన జ్వలనకుణ్డే ప్రవిశ్య సోఢా। తద్దత్తం చ రాజవాహనః క్షుత్పిపాసాహరం మణిమాదాయ బహిర్యయౌ। మిత్రగణస్తు ప్రాతస్తం తత్రానుపలక్ష్య

లఘుదీపికా।

రోహిణో వటః' ఇతి వైజయన్తీ। అనుయుక్తః పృష్టః। 'ప్రశ్నే స్యాదనుయోగః' ఇతి హలాయుధః॥ ఇతి లఘుదీపికాయాం ప్రథమ ఉచ్ఛ్వాసః॥

అసురవివరం పాతాలమ్। 'అధోలోకస్తు పాతాలం దైత్యరన్ధ్రం రసాతలమ్' ఇత్య-

---

మ్బాయాః 'కశ్చిదస్తి తపఃప్రభావోత్పన్నదివ్యచక్షుర్మరీచిర్నామ మహర్షిః' ఇతి కుతశ్చిత్సంలపతో జనసమాజాదుపలభ్యాముతో బుభుత్సుస్త్వద్గతిం తముద్దేశమగమమ్। న్యశామయం చ తస్మిన్నాశ్రమే కస్యచిచ్చూతపోతకస్య ఛాయాయాం కమప్యుద్విగ్నవర్ణం

తాపసమ్। అమునా చాథితివదుపచరితః క్షణం విశ్రాన్తః 'క్వాసౌ భగవాన్మరీచిః, తస్మాదహముపలిప్సుః ప్రసఙ్గప్రోషితస్య సుహృదో గతిమ్, ఆశ్చర్యజ్ఞానవిభవో హి స మహర్షిర్మహ్యం విశ్రుతః' ఇత్యవాదిషమ్। అథాసావుష్ణమాయతం చ నిఃశ్వస్యాశంసత— 'ఆసీత్తాదృశో మునిరస్మిన్నాశ్రమే తమేకదా కామమఞ్జరీ

పదచన్ద్రికా।

'సంలాపో భాషణం మిథః' ఇత్యమరః। ఉపలభ్య జ్ఞాత్వా। అముతః। మునేరిత్యర్థః। బుభుత్సుర్బోద్ధుమిచ్ఛుః। త్వద్గతిమ్। త్వన్మార్గమిత్యర్థః। తముద్దేశం మహర్ష్యధిష్ఠితప్రదేశమ్। అగమమ్। 'గమ్లృ గతౌ' ఇత్యస్య రూపమ్। న్యశామయమపశ్యమ్। ఉద్విగ్నవర్ణముద్విగ్నస్య వర్ణ ఇవ వర్ణః కాన్తిర్యస్యేతి స తమ్। 'ఉద్విగ్నో భ్రాన్తమానసః' ఇతి వైజయన్తీ। వర్ణః కాన్తిః। అమునా తాపసేన। ఉపచరితః సత్కృతః। తస్మాన్మరీచేః। ఉపలిప్సురుపలబ్ధుమిచ్ఛుః। ప్రసఙ్గప్రోషితస్య కేనాపి కారణేన గతస్య। 'ప్రసఙ్గః కారణం హేతుః' ఇతి వైజయన్తీ। ఆశ్చర్యశ్చమత్కారకారీ జ్ఞానవిభవో జ్ఞానసామర్థ్యం యస్య తథా। విశ్రుతో విఖ్యాతః। అవాదిషమ్। ఉక్తవానిత్యర్థః। అథేతి। అసౌ తాపసః। తం మహర్షిమ్।

భూషణా।

తదన్వేషణాయ దిక్షు ప్రతస్థే। రాజవాహనోఽపి మిత్రాణ్యనుపలభ్య స్వేచ్ఛయా మహీం విచచారేతి ప్రసఙ్గః। అసురవివరం పాతాలమ్। 'అధోలోకస్తు పాతాలం దైత్యరన్ధ్రం రసాతలమ్' ఇత్యజయః। సంలపతోఽన్యోన్యం భాషమాణాన్। 'సంలాపో భాషణం మిథః' ఇత్యమరః। ఉపలభ్య జ్ఞాత్వా। బుభుత్సుర్బోద్ధుమిచ్ఛుః। న్యశామయమపశ్యమ్। 'శమోఽదర్శనే' ఇతి మిత్వనిషేధః। చూత ఆమ్రః। 'ఆమ్రశ్చూతో రసాలోఽసౌ' ఇత్యమరః। ఉద్విగ్నో భ్రాన్తమానసస్తస్య వర్ణః కాన్తిస్తద్వత్కాన్తిర్యస్య సః। ఉపలిప్సురుపయలబ్ధుమిచ్ఛుః। ప్రసఙ్గప్రోషితస్య కారణేన గతస్య। 'ప్రసఙ్గః కారణం హేతుః' ఇతి వైజయన్తీ। అవతంసస్థానీయా శేఖరసదృశీ। రత్నం పుంస్యవతంసో వా కర్ణపూరేఽపి శేఖరే'। క్వచిత్ 'వతంసస్థానీయా' ఇతి పాఠః। తత్ర 'వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోః' ఇత్యకారలో-

లఘుదీపికా।

జయః। సంలపతోఽన్యోన్యం భాషమాణస్య। 'సంలాపో భాషణం మిథః'। ఉపలభ్య జ్ఞాత్వా। బుభుత్సుర్బోద్ధుమిచ్ఛుః। న్యశామయమపశ్యమ్। ఉద్విగ్నవర్ణమ్। ఉద్విగ్నో భ్రాన్తమానసో వర్ణః కాన్తిః। ఉద్విగ్నస్య వర్ణ ఇవ వర్ణో యస్య సః। ఉపలిప్సురుపలబ్ధుమిచ్ఛుః। ప్రసఙ్గప్రోషితస్య కారణేన గతస్య। 'ప్రసఙ్గః కారణం హేతుః' ఇతి వైజయన్తీ। వతంసస్థానీయ శేఖరసదృశీ। 'రత్నం పుంస్యవతంసో వా కర్ణపూరేఽథ శేఖరే'। 'వష్టి భాగురిరల్లోపమవా-

---

నామాఙ్గపురీవతంసస్థానీయా వారయువతిరశ్రుబిన్దుతారకితపయోధరా సనిర్వేదమభ్యేత్య కీర్ణశిఖణ్డాస్తీర్ణభూమిరభ్యవన్దిష్ట। తస్మిన్నేవ చ క్షణే మాతృప్రముఖస్తదాప్తవర్గః సానుక్రోశమనుప్రధావితస్తత్రైవావిచ్ఛిన్నపాతమపతత్। స కిల కృపాలుస్తం జనమార్ద్రయా గిరాశ్వాస్యార్తికారణం తాం గణికామపృచ్ఛత్। సా తు సవ్రీడేవ సవిషాదేవ సగౌరవేవ చాబ్రవీత్— 'భగవన్, ఐహికస్య సుఖస్యాభాజనం జనోఽయమాముష్మికాయ శ్వోవసీయాయార్తాభ్యుపపత్తివిత్తయోర్భగవత్పాదయోర్మూలం

పదచన్ద్రికా।

అఙ్గపురీవతంసస్థానీయా తన్నగరీశేఖరభూతా। 'వష్టి భాగురి–' ఇత్యకారలోపః। రత్నం పుంస్యవతంసే వా కర్ణపూరేఽపి శేఖరే'। వారయువతిర్వేశ్యా। అశ్రుబిన్దుతారకితపయోధరాశ్రుబిన్దుభిస్తారకితౌ పయోధరౌ యస్యా ఇతి। తారకాః సంజాతా ఇతి వ్యుత్పత్తిః। సనిర్వేదం సర్వత్రోపేక్షాసహితమ్। 'ద్వేషః సర్వత్ర నిర్వేదః' ఇతి వైజయన్తీ। కీర్ణశిఖణ్డాస్తీర్ణభూమిః కీర్ణః ప్రసృతో యః శిఖణ్డః కేశపాశస్తేనాస్తీర్ణా కృతాస్తరణా భూమిర్యయేతి' అభ్యవన్దిష్ట। 'వది అభివాదనస్తుత్యోః' ఇతి। తస్మిన్నితి। తస్యా వారాఙ్గనాయాః। సానుక్రోశం సకృపమ్। సర్వజనస్య యథా కృపా స్యాత్తథేత్యర్థః। 'కృపా దయానుకమ్పా స్యాదనుక్రోశోఽపి' ఇత్యమరః। ఆర్తికారణం పీడానిదానమ్। సేతి। ఐహికమిహ భవం తథా తస్య।

అభాజనమపాత్రమ్। 'సర్వమావపనం భాణ్డం పాత్రామత్రం చ భాజనమ్' ఇత్యమరః। అముత్ర జాతమాముష్మికమ్। పారలౌకికాయేత్యర్థః। శ్వోవ-

భూషణా।

పః। వారయువతిః। 'వారస్త్రీ గణికా వేశ్యా' ఇత్యమరః। తారకితమ్। 'తదస్య సంజాతం తారకాదిభ్యః– 'ఇతీతచ్। సనిర్వేదం సర్వత ఉపేక్షాసహితమ్। 'ద్వేషః సర్వత్ర నిర్వేదః' ఇతి। శిఖణ్డః కేశపాశః। 'కేశపాశః శిఖణ్డః స్యాత్' ఇతి వైజయన్తీ। మాతృప్రముఖో మాధవసేనాదిః। సానుక్రోశం సకృపమ్। సర్వజనస్య యథా కృపా స్యాత్తథేత్యర్థః। 'కృపా దయానుకమ్పా స్యాదనుక్రోశోఽపి' ఇత్యమరః। కృపాలుః। ' స్యాద్దయాలుః కారుణికః కృపాలుః సూరతః సమాః' ఇత్యమరః। సవ్రీడేత్యుత్తమత్వార్థమ్। స్వభావోక్తిః। మునేః స్వనిర్వేదప్రత్యయార్థం సవిషాదత్వమ్। మహర్షేరావర్జనస్య స్వసుకరత్వజ్ఞానాత్సగౌరవత్వమ్। అయం జనో మద్రూపో వేశ్యాజనః। శ్వోవసీయాయ। 'శ్వఃశ్రేయసం స్యాత్క-

లఘుదీపికా।

వోర్యుపసర్గయోః' ఇతి వచనాదకారలోపః। వారయువతిః। 'వారస్త్రీ గణికా బేశ్యా'। సనిర్వేదం సర్వత్రోపేక్షాసహితమ్। 'ద్వేషః సర్వత్ర నిర్వేదః'। 'శిఖణ్డః కేశపాశః స్యాత్' ఇతి వైజయన్తీ। సానుక్రోశం సకృపమ్। సర్వజనస్య యథా కృపా స్యాత్తథేత్యర్థః। 'కృపా దయానుకమ్పా స్యాదనుక్రోశోఽపి'। శ్వోవసీయాయ। 'శ్వఃశ్రేయసం స్యాత్కల్యాణం

శరణమభిప్రపన్నః' ఇతి। తస్యాస్తు జనన్యుదఞ్జలిః పలితశారశిఖణ్డబన్ధస్పృష్టముక్తభూమిరభాషత— 'భగవన్, అస్యా మే దోషమేషా వో దాసీ విజ్ఞాపయతి। దోషశ్చ మమ స్వాధికారానుష్ఠాపనమ్। ఏష హి గణికామాతురధికారో యద్దుహితుర్జన్మనః ప్రభృత్యేవాఙ్గక్రియా, తేజోబలవర్ణమేధాసంవర్ధనేన దోషాగ్నిధాతుసామ్యకృతా మితేనాహారేణ శరీరపోషణమ్, ఆపఞ్చమాద్వర్షాత్పితురప్యనతిదర్శనమ్, జన్మదినే పు-

---

పదచన్ద్రికా।

సీయాయ। 'శ్వఃశ్రేయసం స్యాత్కల్యాణం శ్వోవసీయం శివం శుభమ్' ఇతి హలాయుధః। ఆర్తాభ్యుపపత్తివిత్తయోరార్తానాం పీడితానామభ్యుపపత్తిరనుగ్రహస్తద్విత్తయోః ఖ్యాతయోః। చరణవిశేషణమ్। ‘శరణం గృహరక్షిత్రోః' ఇత్యమరః। తస్యా ఇతి। తస్యా వారాఙ్గనాయాః। జననీ మాతా। ఉదఞ్జలిరూర్ధ్వీకృతాఞ్జలిః। పలితేన జరసా శౌక్ల్యేన శారశ్చిత్రో యః శిఖణ్డబన్ధస్తేనాదౌ స్పృష్టా పశ్చాన్ముక్తా భూమిర్యయా। 'పూర్వకాలైక– ఇతి సమాసః। భగవన్నితి। మే దోషం మద్దూషణమ్। ఏషేతి పురోవర్తినీ। వో యుష్మాకం దాసీ। మత్కన్యేత్యర్థః। స్వాధికారానుష్ఠాపనం స్వోచితకర్మాచరణప్రేరణమ్। అఙ్గక్రియోద్వర్తనాదిః। ‘అఙ్గక్రియా యదఙ్గేషు హరిద్రాతైలమర్దనమ్' ఇతి వాత్స్యాయనే। 'తేజః ప్రభావః' ఇతి మహీపః। బలం శారీరమ్। వర్ణో రూపమ్। మేధా ధారణావతీ బుద్ధిః। ఏతేషాం సమ్యగ్వర్ధనేన పోషణేన। దోషా వాతపిత్తశ్లేష్మాణః। అగ్నిర్జాఠరః। ధాతవః సప్త। ఏతేషాం సామ్యకృతాఽవైషమ్యకృతా। ఆహారేణ భక్షణేన। ఆ పఞ్చమాత్। పఞ్చమవర్షాదుత్తరమిత్యర్థః। 'ఆఙ్ మర్యాదాభివిధ్యోః' ఇతి। అనతిదర్శనమత్యన్తదర్శనాభావః। జన్మదిన ఉత్పత్తిదివసే। పుణ్యదినే సంక్రమణాదౌ।

భూషణా।

ల్యాణం శ్వోవసీయం శివం శుభమ్' ఇతి వైజయన్తీ। 'శ్వసోఽవసీయఃశ్రేయసః'। అభ్యుపపత్తిరనుభవః। పాదయోర్మూలం పాదసమీపదేశమ్। మూలశబ్దః సమీపదేశవాచీ। ఏతావతాప్యార్తికారణం స్పష్టమ్। అనుపన్యాసాదార్తికారణం తజ్జనన్యాహ— అస్యా మే దోషమితి। విజ్ఞాపనం కథనమ్। అనుష్ఠాపనం విధాపనమ్। జన్మనః। 'కార్తిక్యాః ప్రభృతి' ఇతి భాష్యప్రయోగాత్పఞ్చమీ। అఙ్గక్రియా। 'అఙ్గక్రియా యదఙ్గేషు హరిద్రాతైలమర్దనమ్' ఇతి వాత్స్యాయనే। దోషా వాతపిత్తశ్లేష్మాణః। మేధా బుద్ధిః। 'ధీర్ధారణావతీ మేధా' ఇత్యమరః। అగ్నిర్జాఠరః। ధాతవో రసాదయః। తేషాం సామ్యం కరోతి తాదృక్తేన। 'వసాసృఙ్మాంసమేదోఽస్థిమజ్జాశుకాణి ధాతవః। సప్తైవ దశ వైకేషాం రోమత్వక్స్నాయుభిః సహ॥' ఇతి హేమచన్ద్రః। ఆ పఞ్చమాత్। 'పఞ్చమ్యపాపరిభిః' ఇతి పఞ్చమీ। పితురప్యనతి-

లఘుదీపికా।

శ్వోవసీయం శివం శుభమ్'। అభ్యుపపత్తిరనుగ్రహః। అనుష్ఠాపనం విధాపనమ్। ప్రభృతియోగే పఞ్చమీ వక్తవ్యా। 'అఙ్గక్రియా యదఙ్గేషు హరిద్రాతైలమర్దనమ్' ఇతి వాత్స్యాయనే।

ణ్యదినే చోత్సవోత్తరో మఙ్గలవిధిః, అధ్యాపనమనఙ్గవిద్యానాం సాఙ్గానామ్, నృత్యగీతవాద్యనాట్యచిత్రాస్వాద్యగన్ధపుష్పకలాసు లిపిజ్ఞానవచనకౌశలాదిషు చ సమ్యగ్వినయనమ్, శబ్దహేతుసమయవిద్యాసు వార్తామాత్రావబోధనమ్, ఆజీవజ్ఞానే క్రీడాకౌశలే సజీవనిర్జీవాసు చ ద్యూతకలాస్వభ్యన్తరీకరణమ్, అభ్యన్తరకలాసు వైశ్వాసికజనాత్స్వయత్నేన ప్రయోగగ్రహణమ్, యాత్రోత్సవాదిష్వాదరప్రసాధితాయాః స్వీతపరిబర్హాయాః ప్రకాశనమ్, ప్రసఙ్గవత్యాం సంగీతాదిప్రియాయాం

పదచన్ద్రికా।

అనఙ్గవిద్యానాం కామప్రతిపాదకవిద్యానామ్। వినయనం శిక్షణమ్। శబ్దో వ్యాకరణమ్। హేతుస్తర్కః సమయః సిద్ధాన్తః। 'సమయాః శపథాచారకాలసిద్ధాన్తసంవిదః' ఇత్యమరః। అవబోధనం జ్ఞానమ్। ఆజీవో జీవికా। క్రీడాకౌశలే నర్మభాషణనైపుణే। 'క్రీడా లీలా చ నర్మ చ' ఇత్యమరః। సజీవాః కుక్కుటాదియోధనాని, నిర్జీవాశ్చ। తురఙ్గాద్యాః। అభ్యన్తరీకరణం స్వాయత్తీకరణమ్। అభ్యన్తరకలాసు రతకలాసు 'సాభ్యన్తరకలా యత్తు స్పృశ్యాఙ్గస్పర్శనం రతౌ' ఇతి వాత్స్యాయనః। వైశ్వాసికజనాదాప్తజనాత్। ప్రయోగః కర్తవ్యతా। ప్రసాధితాయా అలంకృతాయాః। 'ప్రసాధితోఽలంకృతశ్చ భూషితశ్చ పరిష్కృతః' ఇతి వైజయన్తీ। పరిబర్హః పరిచ్ఛదః। 'పరిబర్హస్తు రాజార్హే

భూషణా।

దర్శనమ్। దృష్టిదోషస్య బాల్యే భయసత్త్వాత్। అనఙ్గవిద్యానాం వాత్స్యాయనసూత్రాదీనామ్। వచనకౌశలం వక్రోక్తిశ్లేషాది। శబ్దో వ్యాకరణమ్। హేతుస్తర్కః। సమయః సిద్ధాన్తో జ్యౌతిషః। 'సమయాః శపథాచారకాలసిద్ధాన్తసంవిదః' ఇత్యమరః। ఆజీవో జీవికోపాయః। 'ఆజీవో జీవికా వార్తా' ఇత్యమరః। క్రీడాకౌశలే నర్మభాషణనైపుణే। 'క్రీడా లీలా చ నర్మ చ' ఇత్యమరః। సజీవనిర్జీవాసు। సజీవాః కుక్కుటాదియోధనమ్, నిర్జీవాశ్చతురఙ్గాద్యాః। అభ్యన్తరకలా రతసమయే క్రియమాణం కిమపి విజ్ఞానమ్। 'సాభ్యన్తరకలా యత్తు స్పృశ్యాఙ్గస్పర్శనం రతౌ' ఇతి వాత్స్యాయనః। ప్రసాధితాయా అలంకృతాయాః। 'ప్రసాధితోఽలంకృతశ్చ' ఇత్యమరః। పరిబర్హః పరికరః। 'పరిచ్ఛదే నృపార్హే

లఘుదీపికా।

దోషా వాతపిత్తశ్లేష్మాణః। శబ్దో వ్యాకరణమ్। హేతుస్తర్కః। సమయః సిద్ధాన్తః। 'సమయాః శపథాచారకాలసిద్ధాన్తసంవిదః'। వార్తావార్తావబోధనం సారాసారావబోధనమ్। 'వార్తం ఫల్గున్యసారేఽపి'। ఆజీవో జీవికా। క్రీడాకౌశలే నర్మభాషణనైపుణే। 'క్రీడా లీలా చ నర్మ చ। సజీవనిర్జీవాసు ద్యూతకలాసు। సజీవః కుక్కుటాదియోధనమ్, నిర్జీవాశ్చతురఙ్గాద్యాః। అభ్యన్తరకలా రతసమయే క్రియమాణం కిమపి విజ్ఞానమ్। 'సాభ్యన్తరకలా యత్తు స్పృశ్యాఙ్గస్పర్శనం రతే' ఇతి వాత్స్యాయనః। ప్రసాధితాయాః। 'ప్రసాధితోఽలంకృతశ్చ భూషితశ్చ పరిష్కృతః' ఇతి వైజయన్తీ। పరి-

---

పూర్వసంగృహీతైర్గ్రాహ్యావాగ్భిః సిద్ధిలమ్భనమ్ దిఙ్ముఖేషు తత్తచ్ఛిల్పవిత్తకైర్యశఃప్రఖ్యాపనమ్, కార్తాన్తికాదిభిః కల్యాణలక్షణోద్ఘోషణమ్, పీఠమర్దవిటవిదూషకైర్భిక్షుక్యాదిభిశ్చ నాగరికపురుషసమవాయేషు రూపశీలశిల్పసౌన్దర్యమాధుర్యప్రస్తావనా, యువజనమనోరథలక్ష్యభూతాయాః ప్రభూతతమేన శుల్కేనావస్థాపనమ్, స్వతో రాగాన్ధాయ తద్భావదర్శనోన్మాదితాయ వా జాతిరూపవయోఽర్థశక్తిశౌచత్యాగదాక్ష్యదాక్షిణ్యశిల్పశీలమాధుర్యోపపన్నాయ స్వతన్త్రాయ ప్రదానమ్, అధికగుణాయాస్వతన్త్రాయ

పదచన్ద్రికా।

వస్తున్యపి పరిచ్ఛదే' ఇత్యపి। సేవకజన ఇతి యావత్। గ్రాహ్యావాగ్భిః శిక్షకైః। 'గ్రాహ్యావాగుపలాలకః' ఇతి వైజయన్తీ। సిద్ధిలమ్భనం సిద్ధిప్రాపణమ్। శిల్పవిత్తకైః కలాప్రసిద్ధైర్మార్దఙ్గికమౌరజికాదిభిః। 'ప్రతీతే ప్రథితఖ్యాతవిత్తవిజ్ఞాతవిశ్రుతాః' ఇత్యమరః। కార్తాన్తికా లక్షణజ్ఞాః। 'కార్తాన్తికో లక్షణజ్ఞః' ఇత్యపి। ఉద్ఘోషణం ఖ్యాపనమ్। పీఠమర్దో విటవిశేషః। 'పీఠమర్దో విటశ్చేతి తథా చేటవిదూషకౌ' ఇత్యుక్తేష్వతిధృష్టో నాయకప్రియః పీఠమర్ద ఇతి। 'పీఠమర్దోఽతిధృష్టే స్యాన్నాట్యోక్త్యా నాయకప్రియే' ఇతి విశ్వః। విట ఏకవిద్యః। విదూషకః। 'వికృతాఙ్గవచోవేషైర్హాస్యకారీ విదూషకః' ఇతి। భిక్షుకీ శ్రమణా। 'శ్రమణా భిక్షుకీ ముణ్డా' ఇతి హైమః। నాగరికా నిపుణాః। సమవాయేషు సముదాయేషు। 'సముదాయః సముదయః సమవాయశ్చయో గణః' ఇత్యమరః। ప్రభూతతమేన ప్రచురతరేణ। శుల్కో మౌల్యమ్। ఉన్మాదిత ఉన్మాదం ప్రాపితస్తస్మై। శౌచం శుద్ధతా। 'శౌచమర్థేష్వవఞ్చనమ్' ఇతి

భూషణా।

ఽర్థే పరిబర్హః' ఇత్యమరః। సంగృహీతైర్విధేయీకృతైః। గ్రాహ్యావాగ్భిరుపలాలకైః। 'గ్రాహ్యావాగుపలాలకః' ఇతి వైజయన్తీ। శిల్పవిత్తకైః శిల్పప్రసిద్ధైః। మార్దఙ్గికమౌరజికాద్యైరిత్యర్థః। 'ప్రతీతే ప్రథితఖ్యాతవిత్తవిజ్ఞాతవిశ్రుతాః' ఇత్యమరః। కార్తాన్తికః సాముద్రికజ్ఞః। 'కార్తాన్తికో లక్షణజ్ఞః' ఇతి వైజయన్తీ। పీఠమర్దః కుపితస్త్రీప్రసాదకః। విటః ఖిఙ్గః। 'ఖిఙ్గః పాల్లవికో విటః' ఇత్యమరః। విదూషకః। 'అఙ్గాదివేషవైకృత్యైర్హాస్యకారీ విదూషకః' ఇతి రసరత్నహారః। భిక్షుకీ శ్రమణా। నాగరికా నిపుణాః। అవస్థాపనం సమీపే స్థాపనమ్। శౌచముజ్జ్వలత్వమ్। పరిచితపరిత్యాగాక్షమత్వం

లఘుదీపికా।

బర్హః। పరికరః। 'పరిబర్హః పరిచ్ఛదః'। సంగృహీతైర్విధేయీకృతైః। గ్రాహ్యావాగ్భిః। 'గ్రాహ్యావాగుపలాలకః'। శిల్పవిత్తకైః శిల్పప్రసిద్ధైః। 'ప్రతీతే ప్రథితఖ్యాతవిత్తవిజ్ఞాతవిశ్రుతాః' కార్తాన్తికః సాముద్రజ్ఞః। 'కార్తాన్తికో లక్షణజ్ఞః' ఇతి వైజయన్తీ। 'కించిదూనః పీఠమర్ద ఏకవిద్యో

విటః స్మృతః। సంధాననిపుణశ్చైవ హాస్యకారీ విదూషకః'। 'భిక్షుకీ శ్రమణీ సమే'। నాగరికా నిపుణాః। 'శౌచమర్థేష్వ-

---

ప్రాజ్ఞతమాయాల్పేనాపి బహువ్యపదేశేనార్పణమ్, అస్వతన్త్రేణ వా గాన్ధర్వసమాగమేన తద్గురుభ్యః శుల్కాపహరణమ్, అలాభేఽర్థస్య కామస్వీకృతే స్వామిన్యధికరణే చ సాధనమ్, రక్తస్య దుహిత్రైకచారిణీవ్రతానుష్ఠాపనమ్, నిత్యనైమిత్తికప్రీతిదాయకతయా హృతశిష్టానాం గమ్యధనానాం చిత్రైరుపాయైరపహరణమ్, అదదతా లుబ్ధప్రాయేణ చ విగృహ్యాసనమ్, ప్రతిహస్తిప్రోత్సాహనేన లుబ్ధస్య రాగిణస్త్యాగశక్తిసంధుక్షణమ్, అసారస్య వాక్సంతక్షణైర్లోకోపక్రోశనైర్దుహితృనిరోధనైర్వ్రీడోత్పాదనైరన్యా-

పదచన్ద్రికా।

వైజయన్తీ। దాక్షిణ్యం పరిచితపరిత్యాగాక్షమత్వమ్। గాన్ధర్వసమాగమేన। గాన్ధర్వవివాహేనేత్యర్థః। కామస్వీకృతే స్వాయత్తీకృతే। స్వామిన్యధికారిణి। అధికరణే చోత్తరాదౌ। రక్తస్య।అనురక్తస్యేత్యర్థః। ఏకచారిణీవ్రతం పాతివ్రత్యమ్। హృతశిష్టానాం గృహీతావశిష్టానామ్। గమ్యధనానామ్। గమ్యా భుజఙ్గాః। 'గమ్యో విటః పాల్లవికో భుజఙ్గః' ఇతి భాగురిః। అసనం క్షేపణమ్। ప్రతిహస్త్యాసన్నగృహవేశ్యాపతిః। 'ప్రతిహస్తీ ప్రాతివేశ్యః' ఇతి వైజయన్తీ। త్యాగశక్తేః సంధుక్షణముద్దీప్తీకరణమ్। అసారస్య నిర్ధనస్య। వాక్సంతక్షణైర్వచనతిరస్కారైః। లోకోపక్రోశనైర్లోకేషు నిన్దనైః।

భూషణా।

దాక్షిణ్యమ్। అల్పేనాల్పశుల్కేన। అధిగుణాద్గుణగ్రహణమేవ మహాలాభ ఇతి భావః। గాన్ధర్వసమాగమో గాన్ధర్వవివాహః। 'గాన్ధర్వః సమయాన్మిథః। తదీయద్రవ్యాపకారిత్వాయేతి (?)। అస్వతన్త్రాద్గ్రహణే తు తత్పిత్రాదయః శుల్కం పరావృత్య గృహ్ణీయురితి తేభ్య ఏవ గ్రహ్యణమితి భావః। అలాభేఽర్థస్య ధూర్తాత్స్వశుల్కాలాభే। కామస్వీకృతం కేవలం మైత్ర్యాదఙ్గీకృతమ్। న తు భయేనాఙ్గీకృతమ్। స్వామిని ప్రభౌ గ్రామాధ్యక్షే। అధికరణే నాగరికసంసది। సాధనముచ్చావచవాగాదిభిః స్వోపయుక్తవిధానమ్। ఏకచారిణీవ్రతం

పాతివ్రత్యమ్। ఆహృతశిష్టానామాహృతేభ్య ఆకర్షితేభ్యః శిష్టానామవశిష్టానాముర్వరితానాం గమ్యస్య విటజనస్య ధనానామిత్యన్వయః। గమ్యో విటః। 'గమ్యో విటః పాల్లవికో భుజఙ్గః' ఇతి భాగురిః। ఆసనముపవేశనమ్। ప్రతిహస్త్యాసన్నగృహవేశ్యాపతిః। 'ప్రతిహస్తీ ప్రాతివేశ్యః' ఇతి వైజయన్తీ। సంతక్షణైస్తనూకరణైః। 'తక్షూ తనూకరణే'। ఉపక్రోశనైః కుత్సనైః। 'ఉపక్రోశో జుగుప్సా చ కుత్సా నిన్దా చ గర్హణే'

లఘుదీపికా।

వచనమ్' ఇతి వైజయన్తీ। పరిచితపరిత్యాగాక్షమత్వం దాక్షిణ్యమ్। సాధనం దాపనమ్। ఏకచారిణీవ్రతం పాతివ్రత్యమ్। 'గమ్యో విటః పాల్లవికో భుజఙ్గః' ఇతి భాగురిః। ప్రతిహస్త్యాసన్నగృహవేశ్యాపతిః। 'ప్రతిహస్తీ ప్రాతివేశ్యః' ఇతి వైజయన్తీ। సంతక్షణైశ్ఛేదనైః। 'తక్ష సంతక్షణే'। ఉపక్రోశనైః। 'ఉపక్రోశస్తు గర్హణమ్'। సజ్జతా సం-

---

భియోగైరవమానైశ్చాపవాహనమ్, అర్థదైరనర్థప్రతిఘాతిభిశ్చానిన్ద్యైరిభ్యైరనుబద్ధార్థానర్థ-సంశయాన్విచార్య భూయోభూయః సంయోజనమితి। గణికాయాశ్చ గమ్యం ప్రతి సజ్జతైవ న సఙ్గః। సత్యామపి ప్రీతౌ న మాతుర్మాతృకాయా వా శాసనాతివృత్తిః। ఏవం స్మితేఽనయా ప్రజాపతివిహితం స్వధర్మముల్లఙ్ఘ్య క్వచిదాగన్తుకే రూపమాత్రధనే విప్రయూని స్వేనైవ ధనవ్యయేన రమమాణయా మాసమాత్రమత్యవాహి। గమ్యజనశ్చ భూయానర్థయోగ్యః ప్రత్యాచక్షాణయానయా ప్రకోపితః। స్వకుటుమ్బకం చావసాదితమ్ 'ఏషా కుమతిర్న కల్యాణీ' ఇతి నివారయన్త్యా మయి వనవాసాయ కోపాత్ప్రస్థితా। సా చేదియమహార్యనిశ్చయా సర్వ ఏష జనోఽత్రైవానన్యగతిరనశనేన సంస్థాస్యతే' ఇత్యరోదీత్। అథ సా వారయువతి స్తేన తాపసేన 'భద్రే, నను దుఃఖాకరోఽయం వనవాసః। తస్య ఫలమపవర్గః స్వర్గో వా। ప్రథమస్తు తయోః ప్రకృష్టజ్ఞానసాధ్యః ప్రాయో దుః-

పదచన్ద్రికా।

అపవాహనం దూరీకరణమ్। అనర్థప్రతిఘాతిభిరుపద్రవనివారకైః। ఇభ్యైర్ధనికైః। 'ఇభ్య ఆఢ్యో ధనీ స్వామీ' ఇత్యమరః। సజ్జతా సంగతివిషయతా। మాతృకాయా మాతామహ్యాః। మాతుర్మాతా

తు మాతృకా' ఇతి వైజయన్తీ। అతివృత్తిస్త్యాగః। గమ్యజనో విటజనః। ప్రత్యాచక్షాణయా ప్రత్యాఖ్యానం కుర్వత్యా। అవసాదితం నాశితమ్। అహార్యనిశ్చయా దృఢనిశ్చయా। సంస్థాస్యతే। మరిష్యతీత్యర్థః। 'సంస్థానం మరణం మతమ్' ఇతి వైజయన్తీ। అథేతి। దుఃఖాకరో దుఃఖజనకః। 'దుఃఖాత్ప్రాతిలోమ్యే' ఇతి డాచ్ప్రత్యయః।

భూషణా।

ప్రథమోఽపవర్గః। దుఃసంపాదో దుఃసాధ్యః। కులధర్మానుష్ఠాయినః స్వకులోచితకర్మకారిణః। అర్థైస్త్యాగిభిః। అనర్ఘప్రతిఘాతిభీ రాజవదాజ్ఞాశక్తిప్రధానైః। ఇభ్యైరాఢ్యైః। అస్మాభిర్లభ్యేతి విచార్యేత్యర్థః। 'ఇభ్య ఆఢ్యో ధనీ స్వామీ' ఇత్యమరః। 'సంయోజనమితి' ఇత్యన్తేన మాతురధికారం నిరూప్య గణికాధికారమాహ— గణికాయాశ్చేతి। అధికార ఇత్యనుషజ్యతే। మాతృకాయా మాతుర్మాతుః। 'మాతుర్మాతా తు మాతృకా' ఇతి వైజయన్తీ। కుటుమ్బకమ్। అనుకమ్పాయాం కన్। అహార్యనిశ్చయా దృఢనిశ్చయా। సంస్థా-

లఘుదీపికా।

గతివిషయతా। 'మాతుర్మాతా తు మాతృకా' ఇతి వైజయన్తీ। సంస్థాస్యతే మరిష్యతి।

సంపాద ఏవ, ద్వితీయస్తు సర్వస్యైవ సులభః కులధర్మానుష్ఠాయినః। తదశక్యారమ్భాదుపరమ్య మాతుర్మతే వర్తస్వ' ఇతి సానుకమ్పమభిహితా 'యదీహ భగవత్పాదమూలమశరణమ్, శరణమస్తు మమ కృపణాయా హిరణ్యరేతా దేవ ఏవ' ఇత్యుదమనాయత। స తు మునిరనువిమృశ్య గణికామాతరమవదత్— 'సంప్రతి గచ్ఛ గృహాన్। ప్రతీక్షస్వ కానిచిద్దినాని యావదియం సుకుమారా సుఖోపభోగసముచితా సత్యరణ్యవాసవ్యసనేనోద్వేజితా భూయోభూయశ్చాస్మాభిర్విబోధ్యమానా ప్రకృతావేవ స్థాస్యతి' ఇతి। 'తథా' ఇతి తస్యాః ప్రతియాతే స్వజనే సా గణికా తమృషిమలఘుభక్తిరౌతోర్ధ్గమనీయవాసినీ నాత్యాదృతశరీరసంస్కారా వనతరుపోతాలవాలపూరణైర్దేవతార్చనకుసుమోచ్చయావచయప్రయాసైర్నైకవికల్పోప-

---

పదచన్ద్రికా।

అశక్యారమ్భాత్తపస ఇత్యర్థః। అశరణమరక్షితృ। 'శరణం గృహరక్షిత్రోః'। 'హిరణ్యరేతా హుతభుగ్దహనః' ఇత్యమరః। ఉదమనాయతోన్మనా అభవత్। స ఇతి। స మునిః। సంప్రతీదానీమ్। గృహాన్। 'గృహాః పుంసి చ భూమ్న్యేవ' ఇత్యమరః। ప్రకృతౌ స్వభావే। అలఘుభక్తిర్దృఢభక్తిః। ధౌతోద్గమనీయేతి। ధౌతం యదుద్గమనీయం తద్వస్త్రే సా తద్వాసినీ। 'తత్స్యాదుద్గమనీయం యద్ధౌతయోర్వస్త్రయోర్యుగమ్' ఇత్యమరః। ధౌతోద్గమనీయమిత్యత్ర 'విశిష్టవాచకానామ్' ఇతి వచనాద్విశేష్యపరతయా వ్యాఖ్యేయమ్। నాత్యదృతేతి। నాత్యాదృతో నాదరితః శరీరస్య సంస్కారః పరికర్మాదిర్యయా సా। వనతరూణాం పోతా బాలవృక్షాస్తేషామాలవాలాని। దేవతార్చనం దేవపూజా తదర్థం కుసుమాని పుష్పాణి తేషాముచ్చయః సమూహస్తస్యావచయో గ్రహణం తత్రప్రయాసైః శ్రమైః నైకా అనేకా యే వికల్పా భేదాః। 'వికల్పః సంశయే భేదే' ఇతి వరరుచిః। ఉపహారకర్మభిర్బలికర్మభిః।

భూషణా।

స్యతే మరిష్యతి। దుఃఖాకరో దుఃఖదః। 'దుఃఖాత్ప్రాతిలోమ్యే' ఇతి డాచ్। సంప్రతీతి। 'లోకప్రవాదానుకృతిర్లోకోక్తిరితి భణ్యతే' ఇతి లక్షణాల్లోకోక్తిరలంకారః। ఉదమనాయతోన్మనా ఇవాభవత్। 'కర్తుః క్యఙ్-' ఇత్యాచారక్యఙన్తః। 'దుర్మనా విమనా అన్తర్మనాః స్యాదుత్క ఉన్మనాః' ఇత్యమరః। ఉద్గమనీయం వస్త్రయుగమ్। 'తత్స్యాదుద్గమనీయం యద్ధౌతయోర్వస్త్రయోర్యుగమ్' ఇత్యమరః। ఉచ్చయస్తరోరాదానమ్। అవచయో భూమేః। నైకవిధవికల్పోఽనేకప్రకారః। 'వికల్పః సంశయే భేదే' ఇతి వరరుచిః। 'బలిః

లఘుదీపికా।

'సంస్థానం మరణం మతమ్'। ఉదమనాయతోన్మనా అభవత్। ఉద్గమనీయం వస్త్రద్వయమ్। 'తత్స్యాదుద్గమనీయం యద్ధౌతయోర్వస్త్రయోర్యుగమ్'। నైకవిధవికల్పో నైకప్రకారః। 'వికల్పః సంశయే భేదే' ఇతి వరరుచిః। 'బలిః పూజోపహారః స్యాత్। త్రివర్గా ధర్మార్థకామాః

హారకర్మభిః కామశాసనార్థే చ గన్ధమాల్యధూపదీపనృత్యగీతవాద్యాదిభిః క్రియాభిరేకాన్తే చ త్రివర్గసంబన్ధినీభిః కథాభిరధ్యాత్మవాదైశ్చానురూపైరల్పీయసైవ కాలేనాన్వరజ్ఞయత్। ఏకదా చ రహసి రక్తం తముపలక్ష్య మూఢః ఖలు లోకో యత్సహ ధర్మేణార్థకామావపి గణయతి' ఇతి కించిదస్మయత। 'కథయ వాసు, కేనాంశేనార్థకామాతిశాయీ ధర్మస్తవాభిప్రేతః' ఇతి ప్రేరితా మరీచినా లజ్జామన్థరమారభతాభిధాతుమ్— 'ఇతః కిల జనాద్భగవతస్త్రివర్గబలాబలజ్ఞానమ్। అథవైతదపి ప్రకారాన్తరం దాసజనానుగ్రహస్య। భవతు, శ్రూయతామ్। నను ధర్మాదృతేఽర్థకామయోరనుత్పత్తిరేవ। తదనపేక్ష ఏవ ధర్మో నివృత్తిసుఖప్రసూతిహేతురాత్మసమాధానమాత్రసాధ్యశ్చ। సోఽర్థకామవద్బాహ్యసాధనేషు నాత్యాయతతే। తత్త్వదర్శనోపబృంహితశ్చ యథాక-

పదచన్ద్రికా।

'బలిః పూజోపహారః స్యాత్' ఇత్యమరః। కామశాసనో మహాదేవస్తదర్థే తన్నిమిత్తమ్। త్రివర్గా ధర్మార్థకామాః అధ్యాత్మవాదైరాత్మానమధికృత్య యే వాదాస్తత్త్వబుభుత్సుకథాః। అల్పీయసైవాల్పే। అన్వరజ్ఞయత్। అనురజ్ఞయామాసేత్యర్థః। ఏకదేతి। రహస్యేకాన్తే రక్తమనురక్తమ్। కించిదల్పమ్। అస్మయత। కథయేతి। వాసు బాలే। 'అథ బాలా స్యాద్వాసూః' ఇత్యమరః। 'అమ్బార్థనద్యోర్హ్రస్వః' ఇతి సంబుద్ధౌ హ్రస్వతా। అర్థకామావతిక్రమ్య వర్తత ఇతి తథా। అభిప్రేతః సంమతః। ఇతో జనాన్మల్లక్షణాత్। తదనపేక్ష ఏవార్థకామనిరపేక్ష ఏవ। స్వతన్త్ర ఏవేత్యర్థః। నివృత్తిసుఖం మోక్షసుఖం తదుద్భవహేతుః। ఆత్మసమాధానం బుద్ధేరేకాగ్రతామాత్రమ్। 'ఆత్మా యత్నో ధృతిర్బుద్ధిః స్వభావో బ్రహ్మ వర్ష్మ చ' ఇత్యమరాదయః। స ధర్మః। నాత్యాయతతే నాత్యన్తమధీనో

భూషణా।

పూజోపహారః స్యాత్' । ఉపహారకర్మ 'సాంఢీ' ఇతి భాషాయామ్ । కామశాసనార్థే చ కామోద్దీపనార్థే చ లజ్జామన్థరం వ్రీడాశృఙ్గారవ్యభిచారిభావః । త్రివర్గో ధర్మార్థకామాః । 'త్రివర్గో ధర్మకామార్థైః' ఇత్యమరః । అధ్యాత్మవాదైర్బ్రహ్మతత్త్వచిన్తనైః । ధర్మాదృత ఇతి । తథా చ వ్యాసః— 'ధర్మాదర్థశ్చ కామశ్చ' ఇతి । తదనపేక్షోఽర్థకామానపేక్షః । నివృత్తిసుఖప్రసూతి హేతురక్షయసుఖప్రసూతి హేతుః । బ్రహ్మానన్దహేతురితి యావత్ । 'నివృత్తిస్తు సుఖే వ్యాజే అభయే అక్షయేఽపి చ' (?) ఇతి ధరణిః । ఆత్మనః సమాధానబుద్ధేరైకాగ్ర్యమ్ । 'ఆత్మా యత్నో ధృతిర్బుద్ధిః స్వభావో బ్రహ్మ వర్ష్మ చ' ఇతి ధరణిః । బాహ్యసాధనేషు లోకవ్యవహారేషు । అత్యాయతతే । 'యతీ ప్రయత్నే' గురుతల్పం బృహస్పతిభార్యా ।

లఘుదీపికా ।

'త్రివర్గో ధర్మకామార్థైశ్చతుర్వర్గః సమోక్షకైః' । అధ్యాత్మవాదైర్మోక్షోపాయవిచక్షణైః । ప్రకారాన్తరం ప్రకారభేదః । నివృత్తిసుఖప్రసూతి హేతుర్మోక్షసుఖోద్భవ హేతుః । ఆత్మస-

---

థంచిదప్యనుష్ఠీయమానాభ్యాం నార్థకామాభ్యాం బాధ్యతే । బాధితోఽపి చాల్పాయాసప్రతిసమాహితస్తమపి దోషం నిర్ధూత్య శ్రేయసేఽనపాయ కల్పతే । తథాహి పితామహస్య తిలోత్తమాభిలాషః, భవానీపతేర్మునిపత్నీసహస్రసందూషణమ్, పద్మనాభస్య షోడశసహస్రాన్తఃపురవిహారః, ప్రజాపతేః స్వదుహితర్యపి ప్రణయప్రవృత్తిః, శచీపతేరహల్యాజారతా, శశాఙ్కస్య గురుతల్పగమనమ్, అంశుమాలినో వడవాలఙ్ఘనమ్, అనిలస్య కేసరికలత్రసమాగమః, బృహస్పతేరుతథ్యభార్యాభిసరణమ్, పరాశరస్య దాశకన్యాదూషణమ్, పారాశర్యస్య భ్రర్తృదారసంగతిః, అత్రేర్మృగీసమాగమ ఇతి । అమరాణాం చ తేషుతేషు కార్యేష్వసురవిప్రలమ్భనాని జ్ఞానబలాన్న ధర్మపీడామావహన్తి । ధర్మపూతే చ మనసి నభ-

పదచన్ద్రికా ।

భవతీత్యర్థః। ‘యతీ ప్రయత్నే’। ఉపసర్గాదన్యోఽర్థః। తత్త్వదర్శనేనోపవృంహితో వర్ధితో ధర్మోఽర్థకామాభ్యాం న బాధ్యతే। బాధితోఽపి ధర్మోఽల్పాయాసేనాల్పప్రయత్నేన ప్రతిసమాహితః సమాధానం ప్రాపితః। శ్రేయసే మోక్షాయ। తథాహీతి। తిలోత్తమాప్సరోవిశేషః। సందూషణం గమనమ్। ప్రణయేన ప్రీత్యా। ప్రవృత్తిః ప్రవర్తనమ్। అహల్యా గౌతమపత్నీ। గురుతల్పం బృహస్పతిభార్యా। 'తల్పం శయ్యాట్టదారేషు' ఇత్యమరః। వడవాశ్వినీ। అనిలస్య వాయోః। ‘కలత్రం శ్రోణిభార్యయోః' ఇత్యమరః। అంశుమాలీ సూర్యః। కేసరీ వానరభేదః। ఉతథ్యో బృహస్పతేర్జ్యేష్ఠభ్రాతా। అభిసరణం గమనమ్। పరాశరస్య వ్యాసపితుః। దాశః కైవర్తః। 'కైవర్తే దారాధీవరౌ' ఇత్యమరః। తత్కన్యా యోజనగన్ధా తద్దూషణం తద్గమనం। పారాశర్యస్య భ్రాతా విచిత్రవీర్యః। ఆసురవిప్రలమ్భనాన్యకృత్యాచరణాని। 'అకృత్యాచరణం యత్తదాసురం విప్రలమ్భనమ్' ఇత్యజయః। జ్ఞానబలాత్తత్ప్రాబల్యాత్। ధర్మపూతే ధర్మపవిత్రే। యథా నభసి రజో నానుషక్తం భవతి తథేత్యర్థః।

భూషణా।

తల్పం శయ్యాట్టదారేషు' ఇత్యమరః। అభిసరణమభిసృతిః। దాశః కైవర్తః। 'కైవర్తే దాశధీవరౌ' ఇత్యమరః। ఆసురవిప్రలమ్భనాన్యకృత్యాచరణాని। 'అకృత్యాచరణం యత్తదాసురం విప్రలమ్భనమ్' ఇత్యజయః। నభసీవేతి। అమూర్తత్వాన్నభసో న తత్ర రజోనుషఙ్గ ఇతి భావః। మూర్తత్వేనాన్యత్ర వర్ణనం తు బాలవ్యవహారసిద్ధత్వేన। సంధిః శత్రుమేలనమ్।

లఘుదీపికా।

మాధానమాత్రం బుద్ధేరేకాగ్ర్యమాత్రమ్। 'ఆత్మా యత్నో ధృతిర్బుద్ధిః స్వభావో బ్రహ్మ వర్ష్మ చ'। అత్యాయతతే। 'యతీ ప్రయత్నే'। గురుతల్పం బృహస్పతిభార్యా।'తల్పం శయ్యాట్టజాయాసు' ఇతి వైజయన్తీ। అభిసరణమభిగమనమ్। దాశః। 'కైవర్తే దాశధీవరౌ' ఆసురవిప్రలమ్భనాన్యకృత్యాచరణాని। 'అకృత్యాచరణం యత్తదాసురం విప్రలమ్భ-

---

సీవ న జాతు రజోఽనుషజ్యతే। తన్మన్యే నార్థకామౌ ధర్మస్య శతతమీమపి కలాం స్పృశతః' ఇతి। శ్రుత్వైతదృషిరుదీర్ణరాగవృత్తిరభ్యధాత్— 'అయి విలాసిని, సాధు పశ్యసి న

ధర్మస్తత్త్వదర్శినాం విషయోపభోగేనోపరుధ్యత ఇతి। కింతు జన్మనః ప్రభృత్యర్థకామవార్తానభిజ్ఞా వయమ్। జ్ఞేయౌ చేమౌ కింరూపౌ కింపరివారౌ కింఫలౌ చ' ఇతి। సా త్వవాదీత్— 'అర్థస్తావదర్జనవర్ధనరక్షణాత్మకః, కృషిపాశుపాల్యవాణిజ్యసంధివిగ్రహాదిపరివారః, తీర్థప్రతిపాదనఫలశ్చ। కామస్తు విషయాతిసక్తచేతసోః స్త్రీపుంసయోర్నిరతిశయసుఖస్పర్శవిశేషః। పరివారస్త్వస్య యావదిహ రమ్యముజ్జ్వలం చ। ఫలం పునః పరమాహ్లాదనమ్, పరస్పరవిమర్దజన్మ, స్మర్యమాణమధురమ్, ఉదీరితాభిమానమనుత్తమమ్, సుఖమపరోక్షం స్వసంవేద్యమేవ। తస్యైవ కృతే వి-

---

పదచన్ద్రికా।

శ్రుత్వేతి। ఉదీర్ణా వృద్ధిం గతా రాగవృత్తిర్యస్యేతి। రాగవృత్తిరిచ్ఛావృత్తిః। అయి విలాసినీతి సానురక్తి। తత్త్వదర్శినాం తత్త్వసాక్షాత్కారిణామ్। జన్మనః ప్రభృతి। ఆ జన్మేత్యర్థః। అనభిజ్ఞా అజ్ఞాతారః। నోపరుధ్యతే నోపక్షీయతే। ధర్మో విషయోపభోగేన స్త్ర్యాద్యుపభోగేన। జ్ఞేయౌ చేమావర్థకామౌ జ్ఞాతవ్యావితి। రూపం స్వరూపమ్। పరివారః పరికరః। సా త్వవాదీదితి। అర్జనం సంపాదనమ్। వర్ధనం వృద్ధికాలాదిభిః। రక్షణం పాలనమ్। కృషిః కర్షణకర్మ। పాశుపాల్యం పశుపాలనమ్। తీర్థేషు సత్పాత్రేషు। 'విశ్రాణనం వితరణం స్పర్శనం ప్రతిపాదనమ్' ఇత్యమరః। కామస్తు స్త్రీపుంసయోరితి। 'అచతుర–' ఇత్యాదినా నిపాతనాదదన్తతా। నిరతిశయః। శ్రేష్ఠ ఇత్యర్థః। యావదితి సాకల్యే। పరస్పరవిమర్దజన్మాన్యోన్యాలిఙ్గనచుమ్బనాదిజన్మ। అపరోక్షం ప్రత్యక్షమ్। తస్యైవ సుఖస్యైవ నిమిత్తమ్। కృత ఇత్యవ్యయం తాదర్థ్యే। 'అర్థే

భూషణా।

శత్రులుణ్ఠనం విగ్రహః। పరివారః పరికరః। తీర్థప్రతిపాదనం సత్పాత్రదానమ్। 'విశ్రాణనం వితరణం స్పర్శనం ప్రతిపాదనమ్' ఇత్యమరః। విషయాభివ్యక్తచేతసోర్విషయోఽభివ్యక్తో విషయీభూతో యత్ర తథావిధం చేతో యయోః। విషయమాత్రవిషయకచేతసోరితి యావత్।

రమ్యముజ్జ్వలం వస్తూద్దీపనవిభావః స్మర్యమాణం సన్మధురమ్। యదీయం స్మరణమపి సుఖజనకమితి

లఘుదీపికా।

నమ్' ఇత్యజయః। ఆవహన్తి కుర్వన్తి। పరివారౌ। 'పరివారః పరికరః'। తీర్థప్రతిపాదనం సత్పాత్రదానమ్। 'విశ్రాణనం వితరణం స్పర్శనం ప్రతిపాదనమ్। ప్రదా-

---

శిష్టస్థానవర్తినః కష్టాని తపాంసి, మహాన్తి దానాని, దారుణాని యుద్ధాని, భీమాని సముద్రలఙ్ఘనాదీని చ నరాః సమాచరన్తి' ఇతి। నిశమ్యైతన్నియతిబలాన్ను తత్పాటవాన్ను స్వబుద్ధిమాన్ద్యాన్ను స్వనియమమనాదృత్య తస్యామసౌ ప్రాసదత్। సా సుదూరం మూఢాత్మానం చ తం ప్రవహణేన నీత్వా పురముదారశోభయా రాజవీథ్యా స్వభవనమనైషీత్। అభూచ్చ ఘోషణా 'శ్వః కామోత్సవః' ఇతి। ఉత్తరేద్యుః స్నాతానులిప్తమారచితమఞ్జుమాలమారబ్ధకామిజనవృత్తం నివృత్తస్వవృత్తాభిలాషం క్షణమాత్రే గతేఽపి తయా వినా దూయమానం తమృద్ధిమనా రాజమార్గేణోత్సవసమాజం నీత్వా క్వచిదుపవనోద్దేశే యువతిజనశతపరివృతస్య రాజ్ఞః సంనిధౌ స్మితముఖేన తేన 'భద్రే, భగవతా సహ నిషీద' ఇత్యాదిష్టా

పదచన్ద్రికా।

కృతేఽవ్యయం తావత్తాదర్థ్యే వర్తతే ద్వయమ్' ఇతి విశిష్టస్థానవర్తినః సత్తీర్థవాసినః। నరా మానవాః। నిశమ్య శ్రుత్వా। నియతిర్దైవమ్। తస్యాః కామమఞ్జర్యాః। పాటవం పటుత్వమ్। మాన్ద్యం మన్దత్వమ్। నుః సర్వత్ర వితర్కే। స్వనియమం మునిసమయమ్। అసౌ మరీచిస్తస్యాం కామమఞ్జర్యాం ప్రాసజత్। ప్రసక్తోఽభూదిత్యర్థః। సేతి। సా కామమఞ్జరీ। మూఢాత్మానం మూర్ఖబుద్ధిమ్। తం మునిమ్। ప్రవహణేన కర్ణీరథేన। 'కర్ణీరథః ప్రవహణమ్' ఇత్యమరః। ఉదారశోభయోత్కృష్టశోభయా। రాజవీథ్యా రాజమార్గేణ। స్వభవనం స్వగృహమ్। అభూచ్చేతి। ఘోషణా డిణ్డిమః। 'డాంగోరా' ఇతి ప్రసిద్ధః। శ్వ ఆగామిని దివసే। ఉత్తరేద్యురిత్యుత్తరదివసే। పూర్వం స్నాతః పశ్చాదనులిప్తస్తథా తమ్। ఆరచితా ధృతా

మఞ్జు మనోజ్ఞా మాలా యేనేతి తమ్। మనోజ్ఞం మఞ్జులమ్। వృత్తం వర్తనమ్। నివృత్తో దూరాపాస్తః స్వవృత్తే స్వాచరణేఽభిలాషో యస్య తమ్। దూయమానం ఖిద్యమానమ్। బుద్ధిమతా సమృద్ధేన। ఉత్సవసమాజం క్రీడాసభామ్। స్మితముఖేన తేన రాజ్ఞేత్యర్థః।

భూషణా।

యావత్। ఉదీరిత ఇత్యత్రాభిమానః సార్థక్యబుద్ధిర్యత ఇత్యర్థః। తస్యైవ కృతే తదర్థమ్। 'అర్థే కృతేఽవ్యయం తావత్తాదర్థ్యే వర్తతే ద్వయమ్' ఇతి కోశసారః। ప్రాసజత్ప్రకర్షేణ సక్తోఽభవత్। సుదూరమత్యన్తమ్। 'సుదూరం దీర్ఘమాయతమ్' ఇత్యమరః। ప్రవహణం కర్ణీరథః।

లఘుదీపికా।

నమ్' ఇతి వైజయన్తీ। తస్యైవ కృతే తదర్థమ్। 'అర్థే కృతేఽవ్యయం తావత్తాదర్థ్యే వర్తతే ద్వయమ్'। ప్రాసజత్ప్రకర్షేణ సక్తోఽభూత్। 'కర్ణీరథః ప్రవహణమర్థయానం సయన్త్రకమ్'

సవిభ్రమం కృతప్రణామా సస్మితం న్యషీదత్। తత్ర కాచిదుత్థాయ బద్ధాఞ్జలిరుత్తమాఙ్గనా 'దేవ, జితానయాహమ్। అస్యై దాస్యమద్యప్రభృత్యభ్యుపేతం మయా' ఇతి ప్రభుం ప్రాణంసీత్। విస్మయహర్షమూలశ్చ కోలాహలో లోకస్యోదజిహీత। హృష్టేన చ రాజ్ఞా మహార్హై రత్నాలంకారైర్మహతా చ పరిబర్హేణానుగృహ్య విసృష్టా వారముఖ్యాభిః పౌరముఖ్యైశ్చ గణశః ప్రశస్యమానా స్వభవనమగత్వైవ తమృషిమభాషత— 'భగవన్, అయమఞ్జలిః, చిరమనుగృహీతోఽయం దాసజనః, స్వార్థ ఇదానీమనుష్ఠేయః' ఇతి। స తు రాగాదశనిహత ఇవోద్భ్రామ్యాబ్రవీత్— 'ప్రియే, కిమేతత్। కుత ఇదమౌదాసీన్యమ్। క్వ గతస్తవ మయ్యసాధారణోఽనురాగః' ఇతి। అథ సా సస్మితమవాదీత్— 'భగవన్, యయాద్య రాజకులే మత్తః పరాజయోఽభ్యుపేతస్తస్యాశ్చ మమ చ కస్మింశ్చిత్సంఘర్షే 'మరీచిమావర్జితవతీవ శ్లాఘసే' ఇతి తయాస్మ్యహమధిక్షిప్తా। దాస్యపణబన్ధేన

పదచన్ద్రికా।

భగవతా మునినా సహ। నిషీదేత్యుపవిశేతి। తత్రేతి। తత్ర సభాయామ్। అనయా కామమఞ్జర్యా। దాస్యం దాసత్వమ్। అభ్యుపేతమఙ్గీకృతమ్। ప్రభుం రాజానమ్। ప్రాణంసీత్ప్రణామమకరోత్। ప్రణతాభూదిత్యర్థః। విస్మయ ఆశ్చర్యమ్। 'విస్మయోఽద్భుతమాశ్చర్యమ్' ఇత్యమరః। కోలాహలః కలకలః। ఏవమేవామరః। ఉదజిహీత। 'ఓహాఙ్ గతౌ' ఇత్యస్య। ఉద్గతోఽభూదిత్యర్థః। అర్ఘో మౌల్యమ్। పరిబర్హః పరికరః। సేవకజన ఇతి యావత్। అనుగృహ్యానుగ్రహం కృత్వా। ప్రశస్యమానా స్తూయమానా। అనుగృహీతోఽనుగ్రహవిషయీకృతః। అయం దాసజనో మల్లక్షణః। స్వార్థస్తపశ్చరణాదిః। స త్వితి। స తు మునిః। అశనిః ఖఙ్గః। 'దమ్భోలిరశనిర్ద్వయోః' ఇత్యమరః। ఉదాసీనస్య భావ ఔదాసీన్యమ్। అథేతి। సంఘర్షో వైరమ్। ఆవర్జితవతీవ। వశీకృతవతీ-

భూషణా।

'కర్ణీరథః ప్రవహణమ్' ఇత్యమరః, 'తాంగా' ఇతి భాషయా। ప్రాణంసీత్ప్రణామమకరోత్। విస్మయహర్షమూలః పౌరాణాం విస్మయమూలః। కామమఞ్జరీవర్గ్యాణాం హర్షమూల ఇత్యర్థః। ఉదజిహీత। సర్వత్రాభూదితి యావత్। 'ఓహాఙ్ గతౌ'। మహర్షిమరీచిమితి। మరీచిమావర్జితవతీవ మోహితవతీ సదృశీవ శ్లాఘస ఇతి తయాహమధిక్షిప్తా నిన్దితా। యథా ఋషేర్మోహం కృత్వోర్వశీ శ్లాఘతే తద్వదియమకృతకార్యాపి శ్లాఘత ఇతి భావః। తతస్తన్మోహః క్రియతే

లఘుదీపికా।

ప్రాణంసీత్ప్రణామమకరోత్। బన్ధక్యాఽసత్యా। 'పాంసులా బన్ధకీ స్వైరిణ్యసతీ పుంశ్చలీత్వరీ'। [తావత్] తావదేవేత్యర్థః। 'యావత్తావచ్చ సాకల్యేఽవధౌ మానేఽవధారణే'। సమకుచన్ముకులితాని। 'కుచ నిమీలనే'। తమనుశయ్య తేన సహ శయిత్వా। 'తృ-

చాస్మిన్నర్థే ప్రావర్తిషి। సిద్ధార్థా చాస్మి త్వత్ప్రసాదాత్' ఇతి। స తయా తథావధూతో దుర్మతిః కృతానుశయః శూన్యవన్న్యవర్తిష్ట। యస్తయైవం కృతస్తపస్వీ తమేవ మాం మహాభాగ, మన్యస్వ। స్వశక్తినిషిక్తం రాగముద్ధృత్య తయైవ బన్ధక్యా మహద్వైరాగ్యమర్పితమ్। అచిరాదేవ శక్య ఆత్మా త్వదర్థసాధనక్షమః కర్తుమ్। అస్యామేవ తావదఙ్గపుర్యాం చమ్పాయామ్' ఇతి।

అథ తన్మనశ్చ్యుతతమఃస్పర్శభియేవాస్తం రవిరగాత్। ఋషిముక్తశ్చ రాగః సంధ్యాత్వేనాస్ఫురత్। తత్కథాదత్తవైరాగ్యాణీవ కమలవనాని సమకుచన్। అనుమతమునిశాసనస్త్వహమమునైవ సహోపాస్య సంధ్యామనురూపాభిః కథాభిస్తమనుశయ్య నీతరాత్రిః ప్రత్యున్మిషత్యుదయప్రస్థ-

పదచన్ద్రికా।

వేత్యర్థః। పణబన్ధః ప్రతిజ్ఞా। అస్మిన్నర్థే భవద్వశీకరణరూపేఽర్థే। ప్రావర్తిషి ప్రవర్తితా। సిద్ధార్థా కృతార్థా। అవధూతో దూరీకృతః। కృతానుశయః కృతపశ్చాత్తాపః। 'భవేదనుశయో ద్వేషే పశ్చాత్తాపానుబన్ధయోః' ఇతి విశ్వః। శూన్యవచ్ఛూన్యహృదయ ఇవ। న్యవర్తిష్ట। పరావృత్తోఽభూదిత్యర్థః। య ఇతి। తపస్వ్యనుకమ్ప్యః। 'తపస్వీ చానుకమ్పార్హః' ఇత్యమరః। మహాభాగేత్యపహారవర్మసంబోధనమ్। తమేవ మరీచిమేవ। మాం మన్యస్వ। జానీహీత్యర్థః। స్వశక్తినిషిక్తం స్వసామర్థ్యేన నిషిక్తం నిక్షిప్తమ్। రాగమనురాగమ్। ఉద్ధృత్య దూరీకృత్య। బన్ధక్యా పుంశ్చల్యా। 'పుంశ్చలీ ధర్షణీ బన్ధక్యసతీ కులటేత్వరీ' ఇత్యమరః। త్వదర్థసాధనక్షమస్త్వత్ప్రయోజనసంపాదనసమర్థః। అథేతి। తస్య మునేర్యన్మనస్తస్మాచ్చ్యుతం గలితం యత్తమోఽజ్ఞానం తత్స్పర్శభియేవ సూర్యతమసోర్వైరాదితి భియేవేత్యర్థః। ఋషిముక్తః స రాగః కామమఞ్జరీవిషయకః। సంధ్యాత్వేనాస్ఫురదితి ప్రకటీబభూవేత్యర్థః। తత్కథా మునివార్తాస్తాభిర్దత్తవైరాగ్యాణీవ కమలవనాని సమకుచన్సంకుచితాని బభూవుః। ఇవశబ్దోఽత్రోత్ప్రేక్షాయామ్। అనుమతమఙ్గీకృతం మునిశాసనం యేనేతి సః। అమునా సహ మునినా సహ। సహయోగే తృతీయా।

భూషణా।

చేత్త్వయా దాస్యం కార్యమితి పణబన్ధహేతుకమేతస్మిన్నర్థే ప్రవర్తనమ్। అనుశయోఽనుతాపః। 'అనుశయో దీర్ఘద్వేషానుతాపయోః' ఇత్యమరః। స్వశక్తిః ప్రలోభనశక్తిః। బన్ధక్యాఽసత్యా ‘బన్ధక్యసతీ కులటా’ ఇత్యమరః। తావత్। తావదేవేత్యర్థః। 'యావత్తావచ్చ సాకల్యేఽవధౌ మానేఽవధారణే' ఇత్యమరః। అత్ర సిద్ధివిషయహేతూత్ప్రేక్షాలంకారః– 'సంభావనా స్యాదుత్ప్రేక్షా వస్తుహేతుఫలాత్మనా। ఉక్తానుక్తాస్పదాద్యా తు సిద్ధాసిద్ధాస్పదే పరే॥' ఇతి లక్షణాత్। సమకుచన్ముకులితాని। ‘కుచ నిమీలనే'। తమనుశయ్య తేన సహ శయిత్వా। 'తృతీయార్థే

లఘుదీపికా।

తీయార్థే— ’ఇత్యనోః కర్మత్వమ్। 'కర్మప్రవచనీయయుక్తే' ఇతి ద్వితీయా। ఉదయః। 'అస్తస్తు

దావకల్పే కల్పద్రుమకిసలయావధీరిణ్యరుణార్చిషి తం నమస్కృత్య నగరాయోదచలమ్। అదర్శం చ మార్గాభ్యాశవర్తినః కస్యాపి క్షపణకవిహారస్య బహిర్వివిక్తే రక్తాశోకఖణ్డే నిషణ్ణమస్పృష్టసమాధిమాధిక్షీణమగ్రగణ్యమనభిరూపాణాం కృపణవర్ణం కమపి క్షపణకమ్। ఉరసి చాస్య శిథిలితమలనిచయాన్ముఖాన్నిపతతోఽశ్రుబిన్దూనలక్షయమ్। అప్రాక్షం చాన్తికోపవిష్టః— 'క్వ తపః, క్వ చ రుదితమ్।

పదచన్ద్రికా।

అనురూపాభిరనుకూలాభిః। తమనుశయ్య। తేన సహ శయిత్వేత్యర్థః। 'తృతీయార్థ-' ఇత్యనోః కర్మప్రవచనీయత్వమ్। 'కర్మప్రవచనీయయుక్తే' ఇతి ద్వితీయా। ప్రత్యున్మిషత్యుదయతి సతీతి సప్తమ్యన్తమ్। 'ఉదయః పూర్వపర్వతః'। ఏవమేవామరః। తస్య ప్రస్థం సానుః। 'స్నుః ప్రస్థః సానురస్త్రియామ్' ఇత్యమరః। తత్ర దావకల్పే వహ్నిసదృశే। 'దవదావౌ వనానిలౌ' ఇత్యమరః। కల్పద్రుమస్య కిసలయాని పల్లవాని। 'పల్లవోఽస్త్రీ కిసలయమ్' ఇత్యమరః।

అవధీరిణి తిరస్కారిణి। అరుణార్చిషి సూర్యే। తం మునిమ్। నగరాయ। నగరం ప్రతీత్యర్థః। 'ఉదశ్చరః సకర్మకాత్' ఇతి। ఉదచలమ్। చలిత ఇత్యర్థః। అదర్శమితి దృష్టవాన్। మార్గస్యాభ్యాశం సమీపమ్। 'సదేశాభ్యాశసవిధసంనికృష్టసనీడవత్' ఇత్యమరః। క్షపణకవిహారస్య సౌగతావాసస్య। బహిర్వివిక్తే విజనే। 'వివిక్తౌ పూతవిజనౌ' ఇత్యమరః। రక్తాశోకషణ్డే రక్తాశోకకదమ్బే। 'కదమ్బే ఖణ్డమస్త్రియామ్' ఇత్యమరః। అస్పృష్టసమాధిం నియమరహితమ్। 'సమాధిర్నియమే ధ్యానే' ఇతి విశ్వః। ఆధిక్షీణం మానసపీడాదుర్బలమ్। అనభిరూపాణాం కురూపాణామ్। కృపణవర్ణం దీనవర్ణమ్। క్షపణకం బౌద్ధమ్। శిథిలితో మలనిచయో యత్రేతి తథా తస్మాత్। అప్రాక్షమ్। ఇత్యవోచమిత్యర్థః। అన్తికోపవిష్టః సమీపస్థితః। న

భూషణా।

ఇత్యనోః కర్మప్రవచనీయత్వమ్ 'కర్మప్రవచనీయయుక్తే-' ఇతి ద్వితీయా। ఉదయప్రస్థః పూర్వపర్వతసానుః। తద్దావకల్పే వనాగ్నిసదృశే। 'ఉదయః పూర్వపర్వతః'। 'స్నుః ప్రస్థః సానురస్త్రియామ్' । 'దవదావౌ వనానలౌ' ఇతి త్రిష్వప్యమరః। 'దృశిర్ ప్రేక్షణే' 'ఇరితో వా' ఇతి వాఙ్ చ్లేః 'ఋదృశోఽఙి-' ఇతి గుణేఽమి పూర్వరూపే రూపమ్ అదర్శమితి। అభ్యాశవర్తినః సమీపవర్తినః। 'సదేశాభ్యాశసవిధ-' ఇత్యమరః। 'తురంగమాణాం చ' ఇతి హలాయుధః (?)। అప్రాక్షం పృష్టవాన్। ఉపశమయ్య శాంతిం నీత్వా।

లఘుదీపికా।

చరమక్ష్మాభృదుదయః పూర్వపర్వతః'। 'దృశిర్ ప్రేక్షణే' ఇత్యస్మాద్ధాతోః 'ఇరితో వా' ఇత్యఙ్ప్రత్యయే కృతేఽదర్శయదితి రూపం భవతి। అభ్యాశవర్తినః సమీపవర్తినః। 'అభ్యాశాసన్ననికటసంనికృష్టసమీపవత్' 'విహారః సౌగతావాసే క్రీడాయాం చ' ఇతి వైజయన్తీ। షణ్డం వృక్షసమూహః। 'షణ్డం చ పాదపానాం స్కన్దం కరితురంగమానాం చ' ఇతి హలాయుధః।

న చేద్రహస్యమిచ్ఛామి శ్రోతుం శోకహేతుమ్' ఇతి। సోఽబ్రుత— 'సౌమ్య, శ్రూయతామ్। అహమస్యామేవ చమ్పాయాం నిధిపాలితనామ్నః శ్రేష్ఠినో జ్యేష్ఠసూనుర్వసుపాలితో నామ। వైరూప్యాన్మమ విరూపక ఇతి ప్రసిద్ధిరాసీత్। అన్యశ్చాత్ర సున్దరక ఇతి యథార్థనామా కలాగుణైః సమృద్ధో వసునా నాతిపుష్టోఽభవత్। తస్య చ మమ చ వపుర్వసునీ నిమిత్తీకృత్య వైరం వైరోపజీవిభిః పౌరధూర్తైరుదపాద్యత। త ఏవ కదాచిదావయోరుత్సవసమాజే స్వయముత్పాదిత- మన్యోన్యావమానమూలమధిక్షేపవచనవ్యతికరముపశమయ్య 'న వపుర్వసు వా పుంస్త్వమూలమ్, అపి తు ప్రకృష్టగణికాప్రార్థ్యయౌవనో హి యః స పుమాన్। అతో యువతిలలామభూతా కామమఞ్జరీ యం వా కామయతే స హరతు సుభగపతాకామ్' ఇతి వ్యవస్థాపయన్। అభ్యుపేత్యావాం ప్రాహిణువ తస్యై దూతాన్। అహమేవ కిలాముష్యాః స్మరోన్మాదహేతురాసమ్। ఆసీనయోశ్చావయోర్మామేవోపగమ్య

పదచన్ద్రికా।

చేద్రహస్యం న చేద్గోప్యమ్। తచ్ఛ్రోతుం శ్రవణవిషయీకర్తుమ్। సోఽబ్రూతేతి। శ్రేష్ఠినో వణిగ్వరస్య। అన్యః కశ్చన। వసునా నాతిపుష్టః। దరిద్ర ఇతి యావత్। తస్య సున్దరకస్య మమ చ వపుర్వసునీ శరీరద్రవ్యే। వైరోపజీవిభిర్వైరేణోపజీవన్తి తథోక్తైః। ఉదపాద్యత। ఉత్పాదితమిత్యర్థః। త ఇతి। ఆవయోః స చాహం చావాం తయోరావయోః। స్వయం తైః పౌరధూర్తైః। అన్యోన్యావమానమూలం పరస్పరావజ్ఞానిదానమ్। అధిక్షేపవచనవ్యతికరం తిరస్కారవాక్యప్రసరమ్। ఉపశమయ్య శమయిత్వా। ప్రకృష్టగణికయోత్తమవేశ్యయా ప్రార్థ్యమానం యౌవనం యస్యేతి స తథా। యువతిలలామభూతా యువతిభూషణభూతా। సుభగ ఇతి పతాకామ్। చిహ్నమితి యావత్। వ్యవస్థాపయన్నితి మర్యాదాం చక్రురిత్యర్థః। అభ్యుపేత్యాఙ్గీకృత్య। ప్రాహిణువాగమయావ। అహమితి। అముష్యాః కామమఞ్జర్యాః। ఆసమ్ 'అస్ భువి' ఇతి। ఆవయోరుభయోర్మధ్యే మాం

భూషణా।

'శమ ఉపశమే'। 'ల్యపి లఘుపూర్వాత్' ఇతి ణేరయ్। అభ్యుపేత్యాఙ్గీకారం కృత్వా। 'అఙ్గీకారాభ్యుపగమ-' ఇత్యమరః। ప్రాహిణువాగమయావ। 'హి గతౌ'। అస్యా ఏనామానేతుమ్। 'క్రియార్థోపపదస్య-' ఇతి కర్మణి చతుర్థీ। అహమేవేతి। 'అర్థవద్గ్రహణే యస్మాన్నానర్థకపరిగ్రహః। సురూపధనినోర్వేశ్యా గృహ్ణాతి ధనినం తతః ॥' ఇతి నక్షత్రమా-

లఘుదీపికా।

అప్రాక్షం పృష్టవాన్। అభ్యుపేత్యానుమత్య। ప్రాహిణువాగమయావ। అపత్రపయా లజ్జయా।

సా నీలోత్పలమయమివాపాఙ్గదామాఙ్గే మమ ముఞ్చన్తీ తం జనమపత్రపయాధోముఖం వ్యధత్త। సుభగంమన్యేన చ మయా స్వధనస్య స్వగృహస్య స్వగణస్య స్వదేహస్య స్వజీవితస్య చ సైవేశ్వరీకృతా। కృతశ్చాహమనయా మలమల్లకశేషః। హృతసర్వస్వతయా చాపవాహితః ప్రపద్య లోకోపహాసలక్ష్యతామక్షమశ్చ సోఢుం ధిక్కృతాని పౌరవృద్ధానామిహ జైనాయతనే మునినైకేనోపదిష్టమోక్షవర్త్మా సుకర ఏష వేషో వేశనిర్గతానామిత్యుదీర్ణవైరాగ్యస్తదపి కౌపీనమజహామ్। అథ పునః ప్రకీర్ణమలపఙ్కః ప్రబలకేశలుఞ్చనవ్యథః ప్రకృష్టతమక్షుత్పిపాసాదిదుఃఖః స్థానాసనశయనభోజనేష్వపి ద్విప ఇవ నవగ్రహో బలవతీభిర్యన్త్రణాభిరుద్వేజితః ప్రత్యవామృశమ్। 'అహమస్మి ద్విజాతిః। అస్వధర్మో మమైష పాఖణ్డిపథావతారః। శ్రుతిస్మృతివిహితేనైవ వర్త్మనా మమ పూర్వజాః ప్రా-

పదచన్ద్రికా।

ప్రత్యుపగమ్య। అపాఙ్గం నేత్రప్రాన్తమ్। తం జనం మత్ప్రతిద్వన్ద్వినం సున్దరకమ్। అపత్రపయా లజ్జయా। 'లజ్జా సాపత్రపాన్యతః' ఇత్యమరః। అధోముఖం నమ్రవదనమ్। వ్యధత్త కృతవతీ। సుభగమితి। ఆత్మానం సుభగం మనుతే స తథా। సైవ కామమఞ్జరీ। ఈశ్వరీకృతా స్వామినీకృతా। చ్వ్యన్తమేతత్। మలమల్లకం కౌపీనమ్। 'ఆచ్ఛాదనం సంపిధానం కౌపీనం మలమల్లకమ్' ఇతి వైజయన్తీ। అపవాహితో బహిష్కృతః। ప్రపద్య। ప్రాప్యేత్యర్థః। లోకానాముపహాసాస్తేషాం లక్ష్యతాం స్థానతామ్। ధిక్కృతాని తిరస్కారవచనాని। పౌరవృద్ధానాం నాగరికశ్రేష్ఠానామ్। జైనాయతనే క్షపణకదేవతాగారే। వేశో వేశ్యాగృహమ్। 'వేశో వేశ్యాజనసమాశ్రయః' ఇత్యమరః। తస్మాన్నిర్గతానామ్। ఉదీర్ణవైరాగ్యోఽధికవైరాగ్యః। కౌపీనమజహామత్యాక్షమ్। అథేతి। ప్రకీర్ణః ప్రసృతః। లుఞ్చనముత్పాటనమ్। వ్యథా దుఃఖమ్। ప్రకృష్టతమః। 'అతిశాయనే తమబిష్ఠనౌ' ఇతి తమప్। క్షుత్క్షుధా। పిపాసా తృషా। ద్విప ఇవ హస్తీవ। నవగ్రహో నూతనం గ్రహణముపాదానం యస్యేతి। ప్రత్యవామృశమవ్యచారయమ్। ద్విజాతిర్వైశ్యః। అస్వధర్మః। స్వధర్మో న భవతీత్యర్థః। పాఖణ్డిపథావతారః పాఖణ్డినాం పన్థా ఇతి

భూషణా।

లా। అపాఙ్గదామ శృఙ్గారానుభావః। అపత్రపయా లజ్జయా। 'మన్దాక్షం హ్రీస్త్రపా వ్రీడా లజ్జా సాపత్రపాన్యతః' ఇత్యమరః। మలమల్లకం కౌపీనమ్। 'ఆచ్ఛాదనం సంవిధానం కౌపీనం మలమల్లకమ్' ఇతి వైజయన్తీ। వేశో వేశ్యాగృహం। 'వేశో వేశ్యాగృహే ప్రోక్తో నే-

లఘుదీపికా।

'మన్దాక్షం హ్రీస్త్రపా వ్రీడా లజ్జా సాపత్రపాన్యతః'। మలమల్లకం కౌపీనమ్। 'ఆచ్ఛాదనం సంపిధానం కౌపీనం మలమల్లకమ్' ఇతి వైజయన్తీ। 'వేశో వేశ్యాజనసమా-

---

వర్తన్త। మమ తు మన్దభాగ్యస్య నిన్ద్యవేషమమన్దదుఃఖాయతనం హరిహరహిరణ్యగర్భాదిదేవతాపవాదశ్రవణనైరన్తర్యాత్రేత్యాపి నిరయఫలమ్ అఫలం విప్రలమ్భప్రాయమీదృశమిదమధర్మవర్త్మ ధర్మవత్సమాచరణీయమాసీత్' ఇతి ప్రత్యాకలితస్వదుర్నయః పిణ్డీఖణ్డం వివిక్తమేతదాసాద్య పర్యాప్తమశ్రు ముఞ్చామి ఇతి। శ్రుత్వా చైతదనుకమ్పమానోఽబ్రవమ్— 'భద్ర, క్షమస్వ। కంచిత్కాలమత్రైవ నివస। నిజేన ద్యుమ్నేనాసావేవ వేశ్యా యథా త్వాం యోజయిష్యతి తథా యతిష్యే। సన్త్యుపాయాస్తాదృశాః' ఇత్యాశ్వాస్య తమనూత్థితోఽహమ్। నగరమావిశన్నేవ చోపలభ్య లోకవాదాల్లుబ్ధసమృద్ధపూర్ణం పురమిత్యర్థానాం నశ్వరత్వం చ ప్రదర్శ్య ప్రకృ-

---

పదచన్ద్రికా

పాఖణ్డిపథః। 'ఋకూ్పః-' ఇత్యబన్తతా బౌద్ధమార్గావతరణమ్। ప్రావర్తన్త ప్రవృత్తా ఆసన్। అమన్దదుఃఖాయతనం మహద్దుఃఖస్థానమ్। అపవాదో నిన్దా। శ్రవణస్య నైరన్తర్యాన్నిరన్తరస్య భావస్తయా। అవిచ్ఛేదాదిత్యర్థః। ప్రేత్య జన్మాన్తరే। 'ప్రేత్యాముత్ర భవాన్తరే' ఇత్యమరః। నిరయో నరకః। 'స్యాన్నారకస్తు నరకో నిరయో దుర్గతిః స్త్రియామ్' ఇత్యమరః। అఫలం నిష్ఫలమ్। విప్రలమ్భప్రాయం వఞ్చనాప్రాయమ్। 'విప్రలమ్భో విసంవాదో విరహో వఞ్చనా తథా' ఇతి విశ్వః। అధర్మవర్త్మాఽధర్మమార్గః। ప్రత్యాకలితో విచారితః। పిణ్డీఖణ్డమ్। పిణ్డ్యశోకః। ఖణ్డం సమూహః। 'అశోకః పిణ్డికా పిణ్డీ' ఇతి వైజయన్తీ। పర్యాప్తం యథేష్టమ్। శ్రుత్వా చైతదితి క్షపణకవృత్తాన్తమ్। అబ్రవమవదమ్। భద్రేతి సంబోధనమ్। ద్యుమ్నేన ధనేన। 'హిరణ్యం ద్రవిణం ద్యుమ్నమ్' ఇత్యమరః। యతిష్యే। 'యతీ ప్రయత్నే'। ప్రయత్నం కరిష్య ఇత్యర్థః। ఉపాయాః సాధనాని। తమితి క్షపణకమ్। అను పశ్చాత్। ఆవిశన్నేవాప్రవిశన్నేవ। లోకవాదాజ్జనవాక్యాల్లుబ్ధా విత్తత్యాగాసహాః। సమృద్ధాః శ్రీమన్తః। 'శ్రీమానిభ్య ఆఢ్యః సమృద్ధశ్చ' ఇత్యమరః। అముఽల్లో-

భూషణా

పథ్యే గృహమాత్రకే' ఇతి విశ్వప్రకాశః। ప్రత్యవామృశం విచారితవాన్। ప్రేత్య జన్మాన్తరే। 'ప్రేత్యాముత్ర భవాన్తరే' ఇత్యమరః। నిరయో నరకః। 'స్యాన్నారకస్తు నరకో నిరయో దుర్గతిః స్త్రియామ్' ఇత్యమరః। పిణ్డ్యశోకః। 'అశోకః పిణ్డికా పిణ్డీ' ఇతి వైజయన్తీ। వివిక్తమేకాన్తః। 'వివిక్తవిజనచ్ఛన్న' ఇత్యమరః। ద్యుమ్నేన ధనేన। 'హిరణ్యం ద్రవిణం ద్యుమ్నమ్' ఇత్యమరః। లుబ్ధాః సతృష్ణాశ్చ తే సమృద్ధా ఋద్ధిమన్తస్తైః పూర్ణమ్। 'లుబ్ధోఽమి-

లఘుదీపికా।

శ్రయః'। ప్రేత్య జన్మాన్తరేఽపి। 'ప్రేత్యాముత్ర భవాన్తరే'। నిరయో నరకః। 'స్యాన్నారకస్తు నరకో నిరయో దుర్గతిః స్త్రియామ్'। పిణ్డ్యశోకః। 'అశోకః పిణ్డికా పిణ్డీ' ఇతి వైజయన్తీ। ద్యుమ్నేన ధనేన। లుబ్ధః 'విత్తత్యాగాసహో లుబ్ధః'। ఇభ్యః సమృద్ధః।

తిస్థానమూన్విధాస్యన్కర్ణీసుతప్రహితే పథి మతిమకరవమ్। అనుప్రవిశ్య చ ద్యూతసభామక్షధూర్తైః సమగంసి। తేషాం చ పఞ్చవింశతిప్రకారాసు సర్వాసు ద్యూతాశ్రయాసు కలాసు కౌశలమక్షభూమిహస్తాదిషు చాత్యన్తదురుపలక్ష్యాణి కూటకర్మాణి తన్మూలాని సావలేపాన్యధిక్షేపవచనాని జీవితనిరపేక్షాణి సంరమ్భవిచేష్టితాని సభికప్రత్యయవ్యవహారాన్న్యాయబలప్రతాపప్రాయానఙ్గీకృతార్థసాధనక్షమాన్బలిషు సాన్త్వనాని దుర్బలేషు భర్త్సితాని పక్షరచనానైపుణముచ్చావచాని ప్రలోభ-

---

పదచన్ద్రికా

కాన్। ప్రకృతిస్థాన్స్వభావస్థాన్। కర్ణీసుతప్రహితే। కర్ణీసుతః స్తేయశాస్త్రకర్తా। 'కర్ణీసుతః కరటకః స్తేయశాస్త్రస్య కారకః' ఇతి వైజయన్తీ। తేన ప్రహితే ప్రవర్తితే। అక్షధూర్తైః పాశనిపుణైః। 'ధూర్తౌ నిపుణవఞ్చకౌ' ఇతి వైజయన్తీ। సమగంసి సంగతోఽభవమ్। తేషాం చేతి। తేషామక్షధూర్తానామ్। అక్షభూమిః శారీస్థాపనగృహమ్। కూటకర్మాణి కపటకర్మాణి। తన్మూలాని కూటకర్మమూలాని। సావలేపాని సగర్వాణి వేగోత్పాదితాని। 'సభికో ద్యూతకారకః' ఇత్యమరః। అఙ్గీకృతార్థః స్వీకృతార్థస్తత్సాధనే క్షమాన్సమర్థాన్। పక్షరచనానైపుణం స్వపక్షీకరణే నైపుణ్యమ్। సర్వలోకానాం స్వాయం-

భూషణా

లాఘుకస్తృష్ణక్' ఇత్యమరః। అర్థానాం నశ్వరత్వం నాశయోగ్యత్వమ్। ప్రకృతిస్థానర్థజన్యోన్మాదశూన్యాన్। అమూఽల్లుబ్ధసమృద్ధలోకాన్। కర్ణీసుతః స్తేయశాస్త్రప్రవర్తకః। 'కర్ణీసుతో మూలదేవో మూలభద్రః కలాఙ్కురః' ఇతి హారావలీ। అనుప్రపద్య విచారపూర్వకం ప్రాప్య। ధూర్తో నిపుణః। 'ధూర్తౌ నిపుణవఞ్చకౌ' ఇతి వైజయన్తీ। సమగంసి సంగతః। అక్షాః పాశాః భూమిస్తత్ప్రక్షేపభూమిః హస్తాది చ తేషు। 'అక్షో జ్ఞానార్థశకటవ్యవహారేషు పాశకే' ఇతి విశ్వః। తన్మూలాని కూటకర్మమూలాని। సావలేపాని సగర్వాణి। జీవితనిరపేక్షాణి ప్రాణనిరపేక్షాణి। సభికప్రత్యయాత్సభికజ్ఞానాత్। 'సభికా ద్యూతకారకాః' ఇత్యమరః। వ్యవహారన్యాయబలేతి। వ్యవహారో లోకానాం వ్యవహారః, న్యాయో యుక్తిః తయోర్బలముపన్యాసః। ప్రతాపః ప్రాగల్భ్యం తైః ప్రయోజితార్థసాధనే క్షమస్తస్మాదితి

ప్రత్యయస్య విశేషణమ్। క్వచిత్ 'ప్రత్యయవ్యవహారాత్' ఇతి పాఠః। ప్రత్యయజనకో వ్యవహార ఇత్యర్థః। పక్షరచనానైపుణం సర్వజనానాం స్వపక్షీకరణత్వే నైపుణమ్। ఉ-

లఘుదీపికా।

'శ్రీమానిభ్య ఆఢ్యః సమృద్ధశ్చ'। కర్ణీసుతః స్తేయశాస్త్రకర్తా। 'కర్ణీసుతః కరటకః స్తేయశాస్త్రస్య కారకః' ఇతి వైజయన్తీ। సమగంసి సంగతోఽస్మి। అక్షభూమిః శారీస్థాపనగృహమ్। తన్మూలాని కూటకర్మమూలాని। సావలేపాని సగర్వాణి। సంరమ్భవిచేష్టితాని వేగవ్యుత్పాదితాని। సభికప్రత్యయాత్సభికజ్ఞానాత్। 'సభికా ద్యూతకారకాః'। పక్షరచనానైపుణం సర్వజనానాం స్వపక్షీకరణే నైపుణమ్। ఉచ్చావచాన్యనేకప్రకా-

---

నాని గ్లహప్రభేదవర్ణనాని ద్రవ్యసంవిభాగౌదార్యమన్తరాన్తరాశ్లీలప్రాయాన్కలకలానిత్యేతాని చాన్యాని చానుభవన్న తృప్తిమధ్యగచ్ఛమ్। అహసం చ కించిత్ప్రమాదదత్తశారే క్వచిత్కితవే। ప్రతికితవస్తు నిర్దహన్నివ క్రోధతామ్రయా దృశా మామభివీక్ష్య 'శిక్షయసి రే ద్యూతవర్త్మ హాసవ్యాజేన। ఆస్తామయమశిక్షితో వరాకః। త్వయైవ తావద్విచక్షణేన దేవిష్యామి' ఇతి ద్యూతాధ్యక్షానుమత్యా వ్యత్యషజత్। మయా జితశ్చాసౌ షోడశసహస్రాణి దీనారాణామ్। తదర్ధం సభికాయ సభ్యేభ్యశ్చ దత్త్వార్ధం స్వీకృత్యోదతిష్ఠమ్। ఉదతిష్ఠంశ్చ తత్ర గతానాం హర్షగర్భాః ప్రశంసాలాపాః। ప్రార్థయమానసభికానురోధాచ్చ తదగారేఽత్యుదారమభ్యవహారవిధిమకరవమ్। యన్మూలశ్చ మే దురోదరావతారః స మే

పదచన్ద్రికా

తీకరణే కుశలత్వమ్। ఉచ్చావచాన్యనేకప్రకారాణి। 'ఉచ్చావచం నైకభేదమ్' ఇత్యమరః। ప్రలోభనాని మోహనాని। 'మోహనం తు ప్రలోభనమ్' ఇత్యమరః। గ్లహః పణః। 'పణోఽక్షేషు గ్లహో మతః' ఇత్యమరః। అన్తరాన్తరా। మధ్యేమధ్య ఇత్యర్థః। అశ్లీలప్రాయానసభ్యబహులాన్।

'అశ్లీలం గ్రామ్యభాషణమ్' ఇతి వైజయన్తీ। కలకలాన్కోలాహలాన్। 'కోలాహలః కలకలః' ఇత్యమరః। నాధ్యగచ్ఛం న ప్రాపమ్। ప్రమాదదత్తశారే ప్రమాదేనానవధానతయా దత్తః శారః క్షేపకరణం యేన తస్మిన్నితి। 'శారః శారిశ్చ ఖేలనీ' ఇతి మహీపః। ప్రతికితవః ప్రతికూలకితవః। ద్యూతవర్త్మ ద్యూతమార్గమ్। హాసవ్యాజేన హాసమిషేణ। అశిక్షితోఽకుశలః। దేవిష్యామి। క్రీడిష్యామీత్యర్థః। వ్యత్యషజద్వ్యతిషక్తోఽభూదితి। దీనారాణాం నిష్కాణామ్। సువర్ణానామితి యావత్। 'దీనారేఽపి చ నిష్కోఽస్త్రీ' ఇత్యమరః। తత్ర గతానాం సమికసభ్యానాం వేతి। ప్రశంసాలాపాః ప్రశంసావచనాని। అభ్యవహారవిధిం భోజనవిధిమ్। అకరవం కృతవాన్।

భూషణా

చ్చావచాన్యనేకప్రకారాణి। 'ఉచ్చావచం నైకమేదమ్' ఇత్యమరః। ఉపప్రలోభనం మోహనమ్। గ్లహప్రమేదవర్ణనాని। పణస్యాన్యథాభావవర్ణనాని। 'అక్షేషు గ్లహః' ఇతి లత్వమ్। 'పణోఽక్షేషు గ్లహః' ఇత్యమరః। అన్తరాన్తరా। మధ్యేమధ్య ఇత్యర్థః। కితవో ద్యూతకారః 'కితవోఽక్షధూర్తో ద్యూతకృత్సమాః' ఇత్యమరః। వరాకః శోచ్యః। 'వరాకః సాధుశోచ్యయోః' ఇతి వైజయన్తీ। సజ్గో నిష్కాణామ్ (?)। అభ్యవహారవిధిం భోజనవిధిమ్।

లఘుదీపికా

రాణి। 'ఉచ్చావచం నైకమేదమ్'। ఉపప్రలోభనమ్। 'మోహనం తు ప్రలోభనమ్'। గ్లహప్రమేదవర్ణనాని పణస్యాన్యథాభావకథనాని। 'పణోఽక్షేషు గ్లహః స్మృతః'। అశ్లీలప్రాయానసభ్యప్రాయాన్। 'అశ్లీలం గ్రామ్యభాషణమ్' ఇతి వైజయన్తీ। 'ధృతాజ్కకర్బురౌ శారౌ'। కితవోఽక్షధూర్తః। 'కితవో ద్యూతకారకః'। 'వరాకః సాధుశోచ్యయోః'। తావత్సం-

---

విమర్దకో నామ విశ్వాస్యతరం ద్వితీయం హృదయమాసీత్। తన్ముఖేన చ సారతః కర్మతః శీలతశ్చ సకలమేవ నగరమవధార్య ధూర్జటికణ్ఠకల్మాషకాలతమే తమసి నీలనివసనార్ధోరుకపరిహితో బద్ధతీక్ష్ణకౌక్షేయకః

ఫణిముఖకాకలీసందంశకపురుషశీర్షకయోగచూర్ణయోగవర్తికామానసూత్రకర్కటకరజ్జుదీపభజ నభ్రమరకరణ్డకప్రభృత్యనేకోప-

---

పదచన్ద్రికా

దురోదరం ద్యూతమ్। 'దురోదరం ద్యూతకారే పణ్యే ద్యూతేఽపి పాశకే' ఇతి మహీపః। ధూర్జటీతి। ధూర్జటిర్మహాదేవః। 'ధూర్జటిర్నీలలోహితః' ఇత్యమరః। తత్కణ్ఠే యత్కల్మాషం కాలిమా। 'సితేతరః స్యాత్కల్మాషమ్' ఇతి శాశ్వతః। తద్వత్కాలతమేఽతిశ్యామలే। నీలనివసనం నీలవస్త్రం తస్య యదర్ధోరుకమవగుణ్ఠనవస్త్రమ్। 'అర్ధోరుకం వరస్త్రీణామ్' ఇత్యమరః। పరిహిత ఆచ్ఛాదితః। కౌక్షేయకః కరవాలః। 'కౌక్షేయకో మణ్డలాగ్రః కరవాలః కృపాణవత్' ఇత్యమరః। యేనేతి తథా। ఫణిముఖం సురుఙ్గాసాధనమ్। కాకలీ కర్తరీ। సందంశకః భాషయా 'సాండశీ' ఇతి। పురుషశీర్షకం పురుషశీర్షప్రతికృతికాష్ఠమయం శిరః। యోగవర్తికోపాయాఞ్జనమ్। మానసూత్రం ప్రమాణరజ్జుః। కర్కటకో యన్త్రసాధనమ్। భాషయా 'కర్కాటక' ఇత్యుచ్యతే। 'కర్కటకస్త్వహౌ। బిల్వే కుచన్దనే వృక్షే యన్త్రాఙ్గే రక్తచన్దనే' ఇతి మహీపః। రజ్జురారోహణసాధనమ్। దీపభాజనం భ్రమరకరణ్డకం దీపని-

భూషణా

దురోదరావతారో ద్యూతకారావతారః। 'దురోదరో ద్యూతకారే పణే ద్యూతే దురోదరమ్' ఇత్యమరః। సారతో బలాత్। 'సారో బలే స్థిరాంశే చ' ఇత్యమరః। కల్మాషః। 'చిత్రం కిర్మీరకల్మాష–' ఇత్యమరః। నీలవసనార్ధోరుకపరిహితశ్ఛాదితః। 'అర్ధోరుకం వరస్త్రీణాం స్యాచ్చణ్డాతకమంశుకమ్' ఇత్యమరః। కౌక్షేయకోఽసిః। 'కౌక్షేయకో మణ్డలాగ్రః' ఇత్యమరః। 'కులకుక్షిగ్రీవాభ్యః–' ఇతి ఢకఞ్। ఫణిముఖం ఖననసాధనమ్। 'సవరీ' ఇతి భాషాయామ్। కాకలీ। 'నిద్రాతి జాగర్తి వేతి బోధనార్థం కలమధురధ్వనిబాద్యవిశేషః' ఇతి గురుచరణాః। 'కాకలీ తు కలే సూక్ష్మే ధ్వనౌ తు మధురాస్ఫుటే' ఇత్యమరః। వాద్యే భాక్తః। సందంశకమ్ 'సాండశీ' ఇతి భాషాయామ్। పురుషశీర్షకం పురుషశీర్షప్రతికృతికాష్ఠమయం శిరః। 'ఇవే ప్రతికృతౌ' ఇతి కన్। చూర్ణం నిధ్యఞ్జనౌషధిమూలాదిచూర్ణమ్। యోగవర్తికా యస్యాః ప్రజ్వాలనాత్సర్వత్ర సర్పా ఏవ లోచనగోచరా భవన్తి। యత్ప్రభయా మోహముపయాన్తి జనాః

సా। మానసూత్రం విస్తారాయామమానార్థం సూత్రమ్। రజ్జురాలమ్బ్యావరోహణార్థమ్। భ్రమరకరణ్డకం దీపనిర్వాపకశలభభాజనమ్। పటభాసః

లఘుదీపికా

పూర్ణమ్। దేవిష్యామి క్రీడిష్యామి। 'దివు క్రీడాదౌ'। వ్యత్యషజవ్యతిషక్తోఽభవత్। 'అర్ధోరుకం వరస్త్రీణాం స్యాచ్చణ్డాతకమంశుకమ్'। పరిహిత ఆచ్ఛాదితః। కౌక్షేయకోఽసిః। 'కౌక్షేయకో మణ్డలాగ్రః కరవాలః కృపాణవత్'। ఫణిముఖం సురఙ్గాసాధనమ్। కాకలీ కర్తరీ। సందంశకః సాండసీ। పురుషశీర్షకం పురుషశీర్షప్రతికృతికాష్ఠమయం శిరః। యోగవర్తికోపాయాఞ్జనమ్। 'వర్తికాఞ్జనతూలికే'। మానసూత్రం ప్రమాణ-

---

కరణయుక్తో గత్వా కస్యచిల్లుబ్ధేశ్వరస్య గృహే సంధిం ఛిత్త్వా పటభాససూక్ష్మచ్ఛిద్రాలక్షితాన్తర్గృహప్రవృత్తిరవ్యథో నిజగృహమివానుప్రవిశ్య నీవీం సారమహతీమాదాయ నిరగామ్। నీలనీరదనికరపీవరతమోనిబిడితాయాం రాజవీథ్యాం ఝటితి శతహ్రదాసంపాతమివ క్షణమాలోకమలక్షయమ్। అథాసౌ నగరదేవతేవ నగరమోషరోషితా నిఃసంబాధవేలాయాం నిఃసృతా సంనికృష్టా కాచిదున్మిషద్భూషణా యువతిరావిరాసీత్। 'కాసి వాసు, క్వ యాసి' ఇతి సదయముక్తా త్రాసగద్గదమగాదీత్—'ఆర్య, పుర్యస్యామర్యవర్యః కుబేరదత్తనామా వసతి। అస్మ్యహం తస్య కన్యా। మాం జాతమాత్రాం ధనమిత్రనామ్నేఽత్రత్యాయైవ కస్మైచిదిభ్యకుమారాయాన్వజానాద్భార్యాం మే పితా। స పునరస్మిన్నత్యుదారతయా పిత్రోరన్తే విత్తైర్నిజైః క్రీత్వేవార్థివర్గాద్దారిద్ర్యం దరిద్రతి

పదచన్ద్రికా

ర్వాపణశలభభాణ్డమ్। సంధిమిష్టకాసంధిమ్। పటభాసో జాలాన్తరమ్। 'పటభాసః ప్రేక్షణకమ్' ఇతి వైజయన్తీ। నీలీమ్। నీవీ మూలవణిగ్ధనమ్। 'మూలద్రవ్యం పరిపణో నీవీ' ఇతి హైమః।

నీలేతి। నీలా యే నీరదా మేఘాస్తేషాం నికరః సమూహస్తేన పీవరం పుష్టం యత్తమోఽన్ధకారస్తన్నిబిడితాయామ్। శతహ్రదా విద్యుత్। 'శమ్పా శతహ్రదా' ఇత్యమరః। సంపాతః స్ఫురణమ్। 'సంపాతస్తు సముద్గమః' ఇత్యమరః। ఆలోకం ప్రకాశమ్। అలక్షయమ్। లక్షితవానిత్యర్థః। అథేతి। అసౌ విద్యుత్ప్రకాశః। నగరస్య మోషశ్చౌర్యం తేన రోషితా రుష్టా నగరదేవతేవ। నిఃసంబాధం నిఃసంకటమ్। 'సంకటం నా తు సంబాధః' ఇత్యమరః। ఉన్మిషద్భూషణా ప్రస్ఫురద్భూషణా। త్రాసగద్గదం భయవిహ్వలమ్। అగాదీత్ 'గద వ్యక్తాయాం వాచి'। అర్యవర్యో వైశ్యవర్యః। 'అర్యః స్వామివైశ్యయోః' ఇతి నిఘణ్టుః। అత్రత్యాయైతద్దేశభవాయ ధనమిత్రనామ్నే। అవ్యయాత్త్యప్। ఇభ్యకుమారాయ ధనికకుమారాయ। అన్వజానాత్ప్రతిజ్ఞాతవాన్। స ఇతి। స పితా। అస్మిన్ధనమిత్రే। పిత్రోరన్తే

భూషణా

ప్రేక్షణసాధనమ్। 'పటభాసః ప్రేక్షణకమ్' ఇతి వైజయన్తీ। నీవీ మూలధనమ్। శతహ్రదా విద్యుత్। 'శమ్పా శతహ్రదా' ఇత్యమరః। సంపాతః స్ఫురణమ్। 'సంపాతస్తు సముద్గమః' ఇతి వైజయన్తీ। ఆలోకః ప్రకాశః। 'స్మృతం ప్రకాశ ఆలోకో ద్యోతకశ్చ సమాశ్రయే' ఇతి హలాయుధః। నిఃసంబాధం నిఃసంమర్దమ్। 'సంకటం నా తు సంబాధః' ఇత్యమరః।

లఘుదీపికా

రజ్జుః। భ్రమరకరణ్డకం దీపనిర్వాపణశలభభాణ్డమ్। 'పటాద్ధాక్షః ప్రేక్షణకమ్' ఇతి వైజయన్తీ। 'నీవీ మూలవణిగ్ధనమ్'। సంపాతః స్ఫురణమ్। 'సంపాతస్తు సముద్గమః'।

సత్యథోదారక ఇతి చ ప్రీతలోకాధిరోపితాపరశ్లాఘ్యనామని వరయత్యేవ తస్మిన్మాం తరుణీభూతామధన ఇత్యదత్త్వార్థపతినామ్నే కస్మైచిదితరస్మై యథార్థనామ్నే సార్థవాహాయ దిత్సతి మే పితా। తదమఙ్గలమద్య కిల ప్రభాతే భావీతి జ్ఞాత్వా ప్రాగేవ ప్రియతమదత్తసంకేతా వఞ్చితస్వజనా నిర్గత్య బాల్యాభ్యస్తేన వర్త్మనా మన్మథాభిసరా తదగారమభిసరామి తన్మాం ముఞ్చ। గృహాణైతద్భాణ్డమ్' ఇత్యున్ముచ్య మహ్యమర్పితవతీ। దయమానశ్చాహమబ్రవమ్— 'ఏహి సాధ్వి, త్వాం నయేయం త్వ-

పదచన్ద్రికా

మాతాపిత్రోరవసానే। నిజైః స్వకీయైర్విత్తైరర్థివర్గాద్యాచకసమూహాద్దారిద్ర్యం క్రీత్వేవ దరిద్రతి సతి। ప్రీతేన లోకేనాధిరోపితం దత్తముదారక ఇత్యపరం శ్లాధ్యం నామ యస్య తస్మిన్। అధన ఇతి నిఃస్వ ఇతి హేతోః। సార్థవాహాయ। 'వైదేశికః సార్థవాహః' ఇతి। దిత్సతి దాతుమిచ్ఛతి। తదమఙ్గలమర్థపతిదానరూపమ్। ప్రభాతే ప్రాతఃకాలే। ప్రియతమో ధనమిత్రనామా తేన దత్తః సంకేతో యస్యై సేతి। మన్మథో మదనోఽభిసరః సహాయో యస్యాః సా। 'సహాయోఽనుచరః సమాః' ఇత్యమరః। తదగారం తద్గృహమ్। అభిసరామి గచ్ఛామి। ఏతద్భాణ్డమేతద్భూషణమ్। 'భాణ్డం భూషాశ్వభూషయోః' ఇత్యమరః। ఉన్ముచ్యోత్తార్య। దయమానో దయతేఽసౌ తథా। కృపావానిత్యర్థః। సాధ్వి పతివ్రతే ఇతి

భూషణా

త్రాసగద్గదం స్వరభఙ్గః సాత్వికభావః। అర్యవర్యో వైశ్యశ్రేష్ఠః। 'అర్యః స్వాభివైశ్యయోః' ఇతి నిపాతః। అత్రత్యాయైతద్దేశోద్భవాయ। 'వైదేశికః సార్థవాహో నైగమో వాణిజో వణిక్' ఇత్యమరః। దిత్సతి దాతుమిచ్ఛతి సతి। ప్రియతమదత్తసంకేతా తదగారమభిసరామి। 'కాన్తార్థినీ తు యాతి సంకేతం సాభిసారికా' ఇత్యమరః। నేయమభిసారికేతి వయమ్। తాదృశరతిసుఖేచ్ఛయాభిసరణాభావాత్। 'రతార్థినీ తు సంకేతం యాతి యా సాభిసారికా' ఇతి రసరత్నహారః। అభిసరః సహాయః। 'అనుప్లవః సహాయశ్చానుచరోఽభిసరః సమాః' ఇత్యమరః। భాణ్డం భూషణమ్। 'భాణ్డం భూషణమాత్రేఽపి' ఇతి విశ్వ-

లఘుదీపికా

ఆలోకం ప్రకాశమ్। 'స్మృతః ప్రకాశ ఆలోకో ద్యోతకశ్చ సమాస్త్రయః' ఇతి హలాయుధః। నిఃసంబాధం నిఃసంమర్దమ్। 'సంకటం నా తు సంబాధః'। అర్యవర్యో వైశ్యశ్రేష్ఠః। 'అర్యః స్వామివైశ్యయోః' ఇతి నిపాతితః। అత్రత్యాయైతద్దేశసంభవాయ। అవ్యయాత్త్యప్। వైదేశికః

సార్థవాహః। దిత్సతి దాతుమిచ్ఛతి। అభిసరః సహాయః। 'అనుప్లవశ్చానుసరః సహాయోఽభిసరః సమాః' భాణ్డం భూషణమ్। 'భాణ్డం భూషాశ్వభూషయోః'। 'దీపికా హస్తదీపః

త్రిప్రయావసథమ్' ఇతి త్రిచతురాణి పదాన్యుదచలమ్। ఆపతచ్చ దీపికాలోకపరిలుప్యమానతిమిరభారం యష్టికృపాణపాణి నాగరికబలమనల్పమ్। దృష్ట్వైవ ప్రవేపమానాం కన్యకామవదమ్— 'భద్రే, మా భైషీః। అస్త్యయమసిద్వితీయో మే బాహుః। అపి తు మృదురయముపాయస్త్వదపేక్షయా చిన్తితః। శయేఽహం భావితవిషవేగవిక్రియః। త్వయాప్యమీ వాచ్యాః 'నిశి వయమిమాం పురీం ప్రవిష్టాః। దృష్టశ్చ మమైష నాయకో దర్వీకరేణాముష్మిన్సభాగృహకోణే। యది వః కశ్చిన్మన్త్రవిత్కృపాలుః స ఏనముజ్జీవయన్మమ ప్రాణానాహరేదనాథాయాః' ఇతి। సాపి బాలా గత్యన్తరాభావాద్భయగద్గదస్వరా బాష్పదుర్దినాక్షీ బద్ధవేపథుః కథంకథమపి గత్వా మదుక్తమన్వతిష్ఠత్। అశయిషి చాహం భావితవిషవిక్రియః। తేషు కశ్చిన్నరేన్ద్రాభిమానీ మాం నిర్వర్ణ్య ముద్రాతన్త్రమన్త్రధ్యానాదిభి-

---

పదచన్ద్రికా

సంబోధనమ్। ఆవసథం గృహమ్। ఉదచలం గతవాన్। ఆపతచ్చేతి। దీపికా 'దివటీ' ఇతి లోకప్రసిద్ధా। 'దీపికా హస్తదీపః స్యాత్' ఇతి వైజయన్తీ। అనల్పం బహు। త్వదపేక్షయా। త్వదనురోధేనేత్యర్థః। శయే నిద్రాం కరోమి। అమీ ఆగన్తుకాః। నిశి రాత్రౌ। వయమితి ద్వయోరపి బహువచనమ్ 'అస్మదో ద్వయోశ్చ' ఇతి। దర్వీకరేణ సర్పేణ। 'దర్వీకరో దీర్ఘపృష్ఠో దన్దశూకో బిలేశయః' ఇత్యమరః। సభాగృహం బహుతరజనావస్థానగృహం తస్య కోణే। మన్త్రవిన్మాన్త్రికః। సాపీతి। గత్యన్తరాభావాదుపాయాన్తరాభావాత్। బాష్పదుర్దినాక్షీ బాష్పవ్యాప్తనేత్రా। బద్ధవేపథుః ప్రాప్తకమ్పా। అశయిషి శయితవాన్। భావితా ప్రకాశితా విషవిక్రియా విషవికారో యేనేతి। 'నరేన్ద్రో విషవైద్యః। 'నరేన్ద్రో వార్తికే రాజ్ఞి విషవైద్యే చ కథ్యతే' ఇతి। నిర్వర్ణ్య। దృష్ట్వే-

భూషణా

ప్రకాశః దీపికా హస్తదీపః। 'మశాల' ఇతి భాషాయామ్। దీపశబ్దాత్సంజ్ఞాయాం కన్। 'దీపికా హస్తదీపః స్యాత్' ఇతి వైజయన్తీ। నాగరికబలం నగరరక్షాకర్తుః భాషయా 'కోతవాల' ఇత్యాఖ్యస్య బలం సైన్యమ్। ప్రవేపమానాం వేపథుమతీమ్। తదపేక్షయా సాత్త్వికభావః। భయానకో రసః। బాష్పేణ దుర్దినే అస్త్రీభూతే అక్షిణీ యస్యాః వయం ద్వౌ। 'అస్మదో ద్వయోశ్చ' ఇతి బహువచనమ్। దర్వీకరః సర్పః। 'దర్వీకరో దీర్ఘపృష్ఠో దన్దశూకో బిలేశయః' ఇత్యమరః। నరేన్ద్రాభిమానీ విషవైద్యాభిమానీ। 'నరేన్ద్రో వార్తికే రాజ్ఞి విషవైద్యేఽపి కథ్యతే' ఇతి విశ్వప్రకాశః। నిర్వర్ణ్య నిరీక్ష్య। 'నిర్వర్ణనం తు నిధ్యానం

లఘుదీపికా

స్యాత్' ఇతి వైజయన్తీ। అపితు తథాపీత్యర్థః। వయమితి ద్వయోరపి బహువచనమ్। 'అస్మదో ద్వయోశ్చ' ఇతి। దర్వీకరః సర్పః। 'దర్వీకరో దీర్ఘపృష్ఠో దన్దశూకో బిలేశయః' నిర్వర్ణ్య నిరీక్ష్య। 'నిర్వర్ణనం తు నిధ్యానం దర్శనాలోకనేక్షణమ్'। ఉపక్రమ్య చికిత్స-

---

శ్చోపక్రమ్యాకృతార్థః 'గత ఏవాయం కాలదష్టః। తథా హి స్తబ్ధశ్యావమఙ్గమ్, రుద్ధా దృష్టిః, శాన్త ఏవోష్మా। శుచాలం వాసు, శ్వోఽగ్నిసాత్కరిష్యామః। కోఽతివర్తతే దైవమ్' ఇతి సహేతరైః ప్రాయాత్। ఉత్థితశ్చాహముదారకాయ తాం నీత్వాబ్రవమ్— 'అహమస్మి కోఽపి తస్కరః। త్వద్గతేనైవ చేతసా సహాయభూతేన త్వామిమామభిసరన్తీమన్తరోపలభ్య కృపయా త్వత్సమీపమనైషమ్। భూషణమిదమస్యాః' ఇత్యంశుపటలపాటితధ్వాన్తజాలం తదప్యర్పితవాన్। ఉదారకస్తు తదాదాయ సలజ్జం చ సహర్షం చ ససంభ్రమం చ మామభాషత—'ఆర్య, త్వయైవేయమస్యాం నిశి ప్రియా మే దత్తా। వాక్పునర్మమాపహృతా। తథా హి న జానే వక్తుం త్వత్కర్మైతదద్భుతమితి। న తే స్వశీలమద్భుతవత్ప్రతి-

---

పదచన్ద్రికా

త్యర్థః। ఉపక్రమ్య చికిత్సిత్వా। 'ఉపక్రమశ్చికిత్సా స్యాత్' ఇతి వైజయన్తీ। తథాహీతి। స్తబ్ధం నిశ్చేష్టం శ్యావం శ్యామలమ్। 'శ్యావః స్యాత్కపిశో ధూమ్ర-' ఇత్యమరః। అగ్నిసాదగ్న్యధీనమ్। కోఽతివర్తతే దైవమ్। న కోఽపీత్యర్థః। ఇతరైరన్యైః ప్రాయాదపగచ్ఛత। ఉదారకాయ ధనమిత్రనామ్నే। తస్కరశ్చోరః। 'తస్కరశ్చోరకర్ణయోః' ఇతి। అన్తరా మార్గమధ్యే। అంశుపటలేన కిరణజాలేన పాటితం నాశితం ధ్వాన్తజాలమన్ధకారసమూహో యేనేతి తథా। తద్భూషణమ్। తథా హీతి। అద్భుతమాశ్చర్యకారి। ప్రతినియత-

భూషణా

దర్శనాలోకనేక్షణమ్' ఇత్యమరః। ఉపక్రమ్య చికిత్సయిత్వా। 'ఉపక్రమశ్చికిత్సా స్యాత్। ఇతి వైజయన్తీ। శ్యావవర్ణః కపిశవర్ణః। 'శ్యావాస్యతా విషకృతః' ఇతి మాధవాచార్యః। 'శ్యావః స్యాత్కపిశో ధూమ్రధూమలౌ కృష్ణలోహితే' ఇత్యమరః। అగ్నిసాత్కరిష్యామః 'తద'ధీనవచనే' ఇతి సతిః। ఉదారకాయేతి। 'గత్యర్థకర్మణి-' ఇతి చతుర్థ్యన్తమ్। బ్రూతః కర్మ। అన్తరా మధ్యే। ఇతిశబ్దః ప్రకారే। 'ఇతి హేతుప్రకరణప్రకారాది' ఇతి కోశః। సలజ్జం స్వరహస్యజ్ఞానాత్। సహర్షం ప్రియాప్రాప్తేః। ససంభ్రమమద్భుతకర్మదర్శనాత్। వ్యమిచారిశబలతా(?)। ప్రియా దత్తా వాగపహృతా। అత్ర పరివృత్తిరలంకారః—'పరివృత్తిర్వినిమయో న్యూనాభ్యధికయోర్మిథః' ఇతి లక్షణాత్। తథాహీత్యాదినా కావ్యలిఙ్గమపి। న జాన ఇతి। యదిదమద్భుతం త్వత్కర్మ వక్తుం న జానే న జ్ఞాతుం శక్నోమి। స్వప్రతిభాయా అభావాత్। ఏవం చ వాణీ హృతైవేతి స్పష్టమ్। న తే స్వశీ-

లఘుదీపికా

యిత్వా। 'ఉపక్రమశ్చికిత్సా స్యాత్' ఇతి వైజయన్తీ। శ్యావో వివర్ణః। 'శ్యావః స్యాత్కపిశో ధూమ్రధూమలౌ కృష్ణలోహితే'। ఇతిశబ్దః ప్రకారే। 'ఇతి హేతుప్రకరణప్రకారాది-

భాతి। నైవమన్యేనాపి కృతపూర్వమితి ప్రతినియతైవ వస్తుశక్తిః। న హి త్వయ్యన్యదీయా లోభాదయః। త్వయాద్య సాధుతోన్మీలితేతి తత్రాప్యయస్త్వత్పూర్వావదానేభ్యో న రోచతే। దృష్టమిదానీమౌదార్యస్య స్వరూపమితి త్వదాశయమననుమాన్య న యుక్తో నిశ్చయః। త్వయామునా సుకృతేన క్రీతోఽయం దాసజన ఇత్యసారమతిగరీయసా క్రీణాసీతి స తే ప్రజ్ఞాధిక్షేపః। ప్రియాదానస్య ప్రతిదానమిదం శరీరమితి తదలాభే నిధనోన్ముఖమిదమపి త్వయైవ దత్తమ్। అథవైతావదత్ర ప్రాప్తరూపమ్। అద్యప్రభృతి భర్తవ్యోఽయం దాసజనః' ఇతి మమ పాదయోరపతత్। ఉత్థాప్య చైనమురసోపశ్లిష్యాభాషిషి—'భద్ర, కాద్య తే ప్రతిపత్తిః' ఇతి। సోఽభ్యధత్త—'న శక్నోమి చైనామత్ర పిత్రోరనభ్యనుజ్ఞయోపయమ్య జీవితుమ్। అతోఽస్యామేవ యామిన్యాం దేశమిమం జిహాసామి। కో వాహమ్,

---

పదచన్ద్రికా

విషయవిశేషనిష్ఠా। అవదానం మహత్కర్మ। త్వదాశయం త్వదభిప్రాయమ్। 'ఛన్దోఽభిప్రాయ ఆశయః' ఇత్యమరః। అననుమాన్యానుమతిమకారయిత్వా। అయం దాసజనః। మద్రూప ఇత్యర్థః। అసారం నిఃసారమ్। అతిగరీయసా బహుతరేణ। క్రీణాసి గృహ్ణాసి। త ఇతి తవ। ప్రజ్ఞాధిక్షేపో బుద్ధినిన్దా। తదలాభే ప్రియాయా అప్రాప్తౌ। నిధనోన్ముఖమ్। నిధనం మరణమ్। ఇదం మచ్ఛరీరమ్। అథవేతి। ప్రాప్తరూపం ప్రశస్తం ప్రాప్తమ్। ప్రశంసాయాం రూపప్। ఉపశ్లిష్యాలిఙ్గ్య ప్రతిపత్తిః కర్తవ్యతా। 'ప్రతిపత్తిః కర్తవ్యే ప్రతిభావిజ్ఞాతగౌరవేషు' ఇత్యమరః। న శక్నోమీతి। అనభ్యనుజ్ఞయాననుమత్యా। ఉపయమ్య వివాహం కృత్వా। యామిన్యాం రాత్రౌ। 'రజనీ యామినీ తమీ' ఇత్యమరః। జిహాసామి త్యక్తుమిచ్ఛామి।

భూషణా

లమితి। ఇదం ద్రవ్యస్య ప్రియాయాశ్చ సమర్పణం తం చోరత్వేన వ్యవహృతస్య స్వశీలం స్వభావో న భవతీత్యతోఽద్భుతవత్ప్రతిభాతి। ప్రతినియతేతి। తత్తద్వ్యక్తివిశ్రాన్తేత్యర్థః। తత్రాప్యయ ఇతి। తద్ద్రవ్యాదిసమర్పణం పూర్వావదానేభ్యః పూర్వజాతకర్మభ్యో న రోచతే। 'రుచ్యర్థానాం–' ఇతి చతుర్థీ। కర్మణాం న శోభత ఇత్యత్ర తాత్పర్యమ్। ఏతదుపలభ్య పరదారపరస్వనివృత్తిరూపమ్। అవదానేభ్యః। 'అవదానం కర్మ వృత్తమ్' ఇత్యమరః।

ఆశయమభిప్రాయమ్। 'ఛన్దోఽభిప్రాయ ఆశయః' ఇతి। అననుమాన్యానుమతిమకారయిత్వా। నిధనం మరణమ్। ప్రతిపత్తిః కర్తవ్యమ్। 'ప్రతిపత్తిః కర్తవ్యే ప్రతిభావిజ్ఞాతగౌరవేష్వపి చ '

లఘుదీపికా

సమాప్తిషు'। అపూర్వావదానేభ్యోఽపూర్వవిక్రమేభ్యః। ఆశయమభిప్రాయమ్। 'ఛన్దోఽభిప్రాయ ఆశయః। అననుమాన్యానుమతిమకారయిత్వా। నిధనం మరణమ్। 'నిధనం కులనాశయోః'। 'ప్రతిపత్తిః కర్తవ్యే ప్రతిభావిజ్ఞానగౌరవేష్వపి చ'। ప్రత్యవాయః। 'బా-

---

యథా త్వమాజ్ఞాపయసి' ఇతి। అథ మయోక్తమ్—'అస్త్యేతత్। స్వదేశో దేశాన్తరమితి నేయం గణనా విదగ్ధస్య పురుషస్య। కింతు బాలేయమనల్పసౌకుమార్యా, కష్టాః ప్రత్యవాయభూయిష్ఠాశ్చ కాన్తారపథాః। శైథిల్యమివ కించిత్ప్రజ్ఞాసత్త్వయోరనర్థేనేదృశేన దేశత్యాగేన సంభావ్యతే। తత్సహానయా సుఖమిహైవ వస్తవ్యమ్। ఏహి। నయాప్యైనాం స్వమేవావాసమ్' ఇతి। అవిచారానుమతేన తేన సద్య ఏవైనాం తద్గృహమపనీయ తయైవాపసర్పభూతయా తత్ర మృద్భాణ్డావశేషమచోరయావ। తతో నిష్పత్య కచిన్ముషితకం నిధాయ సముచ్చలన్తౌ నాగరికసంపాతే మార్గపార్శ్వశాయినం కంచిన్మత్తవారణముపరిపురుషమాకృష్యాధ్యారోహావ। గ్రైవేయప్రోత-

---

పదచన్ద్రికా

అథేతి। విదగ్ధస్య చతురస్య। అనల్పసౌకుమార్యా। అత్యన్తసుకుమారేత్యర్థః। ప్రత్యవాయో బాధకమ్। 'బాధకం ప్రత్యవాయః స్యాత్' ఇత్యజయః। కాన్తారపథా వనమార్గాః। 'ఋుక్పూః-'ఇత్యదన్తతా। 'కాన్తారం చ వనే విఘ్నే దుర్గమార్గేషుభేదయోః' ఇతి మహీపః। శైథిల్యం శిథిలతా। ప్రజ్ఞా బుద్ధిః। సత్త్వం బలమ్। ఆవాసం గృహమ్। అపసర్పభూతయా చరభూతయా। 'అపసర్పశ్వరః స్పశః' ఇత్యమరః। తత్ర నగరే। అచోరయావ 'చుర స్తేయే'

ఉత్తమపురుషద్వివచనమ్। తత ఇతి। తతో నగరాత్। క్వచిత్ప్రదేశే ముషితకం చోరితం వస్తుజాతమ్। నాగరికసంపాతే నగరస్థలోకసంమర్దే। ఉపరిపురుషమాధోరణమ్। ఆకృష్యాధో నిఃపాత్య। గ్రైవేయం కణ్ఠరజ్జుః। 'గ్రీవావిభూషణే రజ్జౌ గ్రైవం గ్రైవేయమిత్యపి'

భూషణా

ఇతి। బాలేయమిత్యాది విషమాలంకారః। 'విషమం వర్ణ్యతే యత్ర ఘటనాననురూపయోః' ఇతి లక్షణాత్। ప్రత్యవాయో బాధకమ్। 'బాధకం ప్రత్యవాయః స్యాత్' ఇత్యజయః। ఇవైవార్థే। ప్రజ్ఞాసత్త్వయోర్బుద్ధిపరాక్రమయోః। 'ధీః ప్రజ్ఞా శేముషీ మతిః' 'ఇత్యమరః। 'సత్త్వోఽస్త్రీ జన్తుషు క్లీబే వ్యవసాయే పరాక్రమే' ఇతి విశ్వః। అపసర్పభూతయా చారభూతయా। 'అపసర్పశ్చరః స్పశః। చారశ్చ గూఢపురుషః' ఇత్యమరః। నిష్పత్య నిర్గత్య। 'పత్లృ గతౌ'। ముషితకం చోరితధనమ్। నాగరికపురుషసంపాతే నగరరక్షకపురుషసంపాతే। ఉపరిపురుషం పురుషోన్మానాదధికమ్। ఆకృష్య గజపృష్ఠస్థాం రజ్జుమ్। మత్తగజే సర్వకాలం రజ్జ్వా నియన్త్రితత్వాత్। గ్రైవేయం కణ్ఠరజ్జుః। 'గ్రీవావిభూషణే రజ్జౌ గ్రైవం గ్రైవేయమిత్యపి' ఇతి।

లఘుదీపికా

ధకం ప్రత్యవాయః స్యాత్' ఇత్యజయః। ఇవైవేత్యర్థే। 'ఇవావధారణే సామ్యే' ఇతి వైజయన్తీ। ప్రజ్ఞాసత్త్వయోర్బుద్ధిధైర్యయోః। 'అపసర్పశ్చరః స్పశః'। నిష్పత్య। 'పత్లృ గతౌ'। 'ముషితం చోరితం ధనమ్'। గ్రైవేయం కణ్ఠరజ్జుః। 'గ్రీవావిభూషణే రజ్జౌ గ్రైవం గ్రైవేయ-

---

పాదయుగలేన చ మయోత్థాప్యమాన ఏవ పాతితాధోరణపృథులోరఃస్థలపరిణతః పురీతల్లతాపరీతదన్తకాణ్డః స రక్షికబలమక్షిణోత్। అధ్వంసయావ చామునైవార్థపతిభవనమ్। అపవాహ్య చ క్వచన జీర్ణోద్యానే శాఖాగ్రాహికయా చావాతరావ। స్వగృహగతౌ చ స్నాతౌ శయనమధ్యశిశ్రియావ।

తావదేవోదగాదుదధేరుదయాచలేన్ద్రపద్మరాగశృఙ్గకల్పం కల్పద్రుమహేమపల్లవాపీడపాటలం పతఙ్గమణ్డలమ్। ఉత్థాయ చ ధౌతవక్త్రౌ ప్రగేతనాని మఙ్గలాన్యనుష్ఠాయాస్మత్కర్మతుములం పురమను విచరన్తావశృణువ వరబధూగృహేషు కోలాహలమ్। అథార్థైరర్థపతిః కుబేరదత్తమాశ్వాస్య కుల-

---

పదచన్ద్రికా

ఇతి బైజయన్తీ। భాషయా 'కిలావా' ఇతి ప్రసిద్ధమ్। ప్రోతం ప్రవేశితమ్। పాతితో య ఆధోరణో హస్తిపకస్తస్య పృథులం విశాలం యదురఃస్థలం తత్ర పరిణతో దన్తేన తిర్యక్ప్రహారీ। 'తిర్యగ్దన్తప్రహారస్తు గజః పరిణతో మతః' ఇతి హలాయుధః। పురీతల్లతాన్త్రవల్లీ। 'అన్త్రం పురీతత్' ఇత్యమరః। పరీతం దన్తకాణ్డం యస్యేతి తథా। అక్షిణోత్క్షిపితవాన్। అమునైవ గజేనైవ। అపబాహ్య నీత్వా। శాఖాగ్రాహికయా। శాఖాం గృహీత్వేత్యర్థః। అవాతరావోత్తీర్ణావితి। అధ్యశిశ్రియావాధిష్ఠితవన్తౌ। తావదితి। పద్మరాగో రక్తమణిస్తస్య శృఙ్గం శిఖరం తత్కల్పం తవ ఈషన్న్యూనమ్। కల్పద్రుమస్య హేమపక్లవాః సువర్ణపల్లవాస్తేషామాపీడః సమూహః। 'ఆపీడః శేఖరే వ్రాతే' ఇతి వైజయన్తీ। పాటలమనేకవర్ణమ్। 'శ్వేతరక్తస్తు పాటలః' ఇత్యమరః। పతఙ్గమణ్డలం సూర్యబిమ్బమ్। 'పతఙ్గౌ పక్షిసూర్యౌ చ' ఇత్యమరః। ప్రగేతనాని ప్రాతఃకాలోచితాని। 'తుములో వ్యాకులరవః' ఇతి హైమః। అథేతి। అర్థపతిర్వరః। అర్థైర్ద్రవ్యైః కుబేరదత్తం కన్యాపి-

భూషణా

బైజయన్తీ। 'కులకుక్షి–' ఇతి ఢకఞ్। పరిణతో దన్తేన తిర్యక్ప్రహారీ। 'తిర్యగ్దన్తప్రహారస్తు గజః పరిణతో మతః' ఇతి హలాయుధః। పతితాధోరణేతి। పతితః సమీపభూమౌ సుప్తః। తదీయోరఃస్థలే పరిణతః। ఉరఃస్థలకర్మకతిర్యగ్దన్తప్రహారవానిత్యర్థః। పురీతదన్త్రమ్। 'అన్త్రం పురీతత్' ఇత్యమరః। భవనం వస్త్రకటాదినిర్మితం న తు పాషాణనిర్మితమ్। తస్య తదానీమేవాన్యదేశాదాగన్తుకతయా తస్యాసంభవాదన్యాయ్యత్వాచ్చ। శాఖాగ్రాహికయా శాఖాగ్రహణేన। ధాత్వర్థనిర్దేశే ణ్వుల్। ఆపీడః సమూహః। 'ఆపీడః శేఖరే వ్రాతే' ఇత్యమరః। ప్రగేతనాని ప్రాతః-

లఘుదీపికా

మిత్యపి' ఇతి వైజయన్తీ। పరిణతో దన్తేన తిర్యక్ప్రహారీ। 'తిర్యగ్దన్తప్రహారస్తు గజః పరిణతో మతః' ఇతి హలాయుధః। 'అన్త్రం పురీతత్'। గ్రాహికయా గ్రహణేన। ఆపీడః సమూహః। 'ఆపీడః శేఖరే వ్రాతే' ఇతి వైజయన్తీ। ప్రగేతనాని ప్రాతఃకరణీయాని।

పాలికావివాహం మాసావధికమకల్పయత్। ఉపహ్వరే పునరిత్యశిక్షయం ధనమిత్రమ్— 'ఉపతిష్ఠ సఖే, ఏకాన్త ఏవ చర్మరత్నభస్త్రికామిమాం పురస్కృత్యాఙ్గరాజమ్। ఆచక్ష్వ చ జానాత్యేవ దేవో నైకకోటిసారస్య వసుమిత్రస్య మాం ధనమిత్రం నామైకపుత్రమ్। సోఽహం మూలహరత్వమేత్యార్థివర్గాదరస్మ్యవజ్ఞాతః। మదర్థమేవ సంవర్ధితాయాం కులపాలికాయాం మద్దారిద్ర్యదోషాత్పునః కుబేరదత్తేన దుహితర్యర్థపతయే దిత్సితాయాముద్వేగాదుజ్ఝితుమసూనుపనగరభవం జరద్వనమవగాహ్య కణ్ఠన్యస్తశస్త్రికః కేనాపి జటాధరేణ నివార్యైవముక్తః— 'కిం తే సాహసస్య మూలమ్' ఇతి। మయోక్తమ్— 'అవజ్ఞాసోదర్యం దారిద్ర్యమ్' ఇతి। స పునరేవం కృపాలురన్వగ్రహీత్— 'తాత, మూఢోఽసి। నాన్యత్పాపిష్ఠతమమాత్మత్యాగాత్। ఆత్మానమాత్మనానవసాద్యైవోద్ధరన్తి సన్తః। సన్త్యుపాయా ధనార్జనస్య

పదచన్ద్రికా

తరమ్। మాసావధికమ్। మాసోత్తరమిత్యర్థః। ఉపహ్వరే। 'రహోఽన్తికముపహ్వరే' ఇత్యమరః। సఖే ధనమిత్ర। చర్మరత్నముత్తమచర్మ। 'రత్నం స్వజాతిశ్రేష్ఠేఽపి' ఇతి కోశః। భస్త్రికా 'భాతా' ఇతి భాషయా ప్రసిద్ధా। 'ప్రసేవికోచ్యతే భస్త్రా' ఇతి। అఙ్గరాజమ్। నైకకోటిసారస్య। అనేకకోటిద్రవ్యస్యేత్యర్థః। వసుమిత్రస్యైకపుత్రమ్। అర్థివర్గాద్యాచకసమూహాత్। కులపాలికాయాం కన్యాయామ్। 'కన్యా తు కులపాలికా' ఇత్యమరః। దిత్సితాయాం

దాతుమారబ్ధాయామ్। ఉద్వేగాచ్ఛోకాత్। 'ఉద్వేగౌ శోకసంభ్రమౌ' ఇతి వైజయన్తీ। అసూన్ప్రాణాన్। ఉజ్ఝితుం త్యక్తుమ్। ఉపనగరభవం నగరసమీపస్థమ్। జరద్వనం ప్రచారరహితం వనమ్। కేనాప్యవిదితనామ్నా। సాహసస్యోద్యోగస్య। అవజ్ఞా హేలనా తస్యాః సోదర్యః। బన్ధురిత్యర్థః। 'సమానోదర్యసోదర్య–' ఇత్యమరః। స ఇతి। స జటాధరః। తాతః। అర్భక ఇత్యర్థః। 'తాతస్తు జతనకేఽర్భకే' ఇతి కోశః। అనవసాద్యావినాశ్య। ఏకోఽప్య-

భూషణా

కరణీయాని। '–ప్రాహ్వప్రగేఽవ్యయేభ్యః' ఇతి టయుః। ఉపహరే రహః। చర్మభస్త్రికా। 'భస్త్రా చర్మప్రసేవికా'। మూలహరత్వం మూలద్రవ్యనాశకత్వమ్, కాష్ఠవాహికత్వం వా। ఉద్వేగాత్। 'ఉద్వేగౌ శోకసంభ్రమౌ' ఇతి వైజయన్తీ। తాత పుత్ర। 'తాతస్తు జనకే

లఘుదీపికా

ఉపహ్వరే రహసి। 'రహోఽన్తికముపహ్వరే'। చర్మభస్త్రా। 'ప్రసేవికోచ్యతే భస్త్రా'। ఉద్వేగాచ్ఛోకాత్। 'ఉద్వేగౌ శోకసంభ్రమౌ' ఇతి వైజయన్తీ। తాత పుత్ర। 'తాతస్తు జనకేఽర్భకే' ఇతి కేశవః। అనవసాద్య వినాశ్య। స ఏష కల్పః స ఏష ప్రకారః।

బహవః నైకోఽపి చ్ఛిన్నకణ్ఠప్రతిసంధానపూర్వస్య ప్రాణలాభస్య। కిమనేన। సోఽస్మ్యహం మన్త్రసిద్ధః। సాధితేయం లక్షగ్రాహిణీ చర్మరత్నభస్త్రికా। చిరమహమస్యాః ప్రసాదాత్కామరూపేషు కామప్రదః ప్రజానామవాత్సమ్। మత్సరిణ్యాం జరసి భూమిస్వర్గమత్రోద్దేశే ప్రవేక్ష్యన్నాగతః। తామిమాం ప్రతిగృహాణ। మదన్యత్ర చేయం వణిగ్భ్యో వారముఖ్యాభ్యో వా దుగ్దే ఇతి హి తద్గతా ప్రతీతిః। కింతు యత్సకాశాదన్యాయాపహృతం తత్తస్మై ప్రత్యర్పణీయమ్। న్యాయార్జితం తు దేవబ్రాహ్మణేభ్యస్త్యాజ్యమ్। అథేయం దేవతేవ శుచౌ దేశే నివేశ్యార్చ్యమానా ప్రాతఃప్రాతః సువర్ణపూర్ణేవ దృశ్యతే। స ఏష కల్పః' ఇతి 'బద్ధాఞ్జలయే మహ్యమేనాం దత్త్వా కిమపి గ్రావచ్ఛిద్రం ప్రావిశత్। ఇయం చ రత్నభూతా చర్మభస్త్రికా దేవాయానివేద్య నోపజీవ్యేత్యానీతా। పరంతు దేవః ప్రమాణమ్' ఇతి। రాజా చ నియతమేవ వక్ష్యతి— 'భద్ర, ప్రీతోఽస్మి।

పదచన్ద్రికా

పాయశ్ఛిన్నో యః కణ్ఠస్తస్య యత్ప్రతిసంధానం పునఃసంబన్ధస్తత్పూర్వస్య ప్రాణలాభస్య ప్రాణప్రాప్తేర్నేతి నాస్తీత్యర్థః। కిమనేన ప్రాణత్యాగేన। లక్షగ్రాహిణీ లక్షం గ్రాహయతీతి తథా। కామరూపేషు దేశేషు కామప్రదో మనోరథదాతా। అవాత్సం వసతిమకరవమ్। మత్సరిణ్యాం మత్సరకారిణ్యామ్। జరసి వార్ధకే భూమిస్వర్గం భూమ్యాం స్వర్గ ఇవ స్వర్గస్తమ్। అత్రోద్దేశేఽస్మిన్ప్రదేశే। ఇమాం చర్మరత్నభస్త్రికామ్। మదన్యత్ర। మాం విహాయాన్యత్రేత్యర్థః। ఇయం చర్మరత్నభస్త్రికా। వణిగ్భ్యో వైశ్యేభ్యః। వారముఖ్యాభ్యో వారాఙ్గనాభ్యః। దుగ్ధే। 'దుహ ప్రపూరణే'। పూరయతీత్యర్థః। ఇత్యేవమ్। తద్గతా చర్మభస్త్రికాగతా। ప్రతీతిః ఖ్యాతిః। అథేయమితి। ఇయం చర్మభస్త్రికా। అర్చ్యమానా పూజ్యమానా। ప్రాతఃప్రాతరితి వీప్సాయామ్। ప్రతిప్రాతఃకాలే। కల్పః ప్రకారః। బద్ధాఞ్జలయే కృతప్రణామాయ। గ్రావచ్ఛిద్రం పర్వతచ్ఛిద్రమ్। 'అద్రిగోత్రగిరిగ్రావాచలశైలశిలోచ్చయాః' ఇత్యమరః। దేవాయ రాజ్ఞే। అనివేద్యాకథయిత్వా। నోపజీవ్యోపజీవితుమశక్యా। ప్రమాణం నిర్ణయకర్తా। 'ప్రమాణం హేతుమర్యాదాశాస్త్రేయత్తాప్రమాతృషు' ఇత్యమరః। వక్ష్యతి వదిష్యతి। ఇమాం

భూషణా

ఽర్భకే ఇతి। అనాసాద్యావినాశ్య। మదన్యత్ర చేతి। యది మయా గృహ్యతే చేద్బ్రాహ్మణత్వేన సత్యపి మహ్యం దదాతీయం భస్త్రికా। మదన్యేభ్యస్తు వణిగ్భ్యో వారముఖ్యాభ్య ఏవ వా నాన్యేభ్యః। ఏష కల్ప ఏష ప్రకారః। దేవః ప్రమాణం దేవో నిర్ణాయకః।

లఘుదీపికా

దేవః ప్రమాణం దేవో నిర్ణాయకః। 'ప్రమాణం హేతుమర్యాదాశాస్త్రేయత్తాప్రమాతృషు'। వరివస్య-

గచ్ఛ। యథేష్టమిమాముపభుఙ్క్ష్వ' ఇతి। భూయశ్చ బ్రూహి— 'యథా న కశ్చిదేనాం ముష్ణాతి తథానుగృహ్యతామ్' ఇతి। తదప్యవశ్యమసావభ్యుపైష్యతి। తతః స్వగృహమేత్య యథోక్తమర్థత్యాగం కృత్వా దినే దినే వరివస్యమానాం స్తేయలబ్ధైరర్థైర్నక్తమాపూర్య ప్రాప్తే లోకాయ దర్శయిష్యసి। తతః కుబేరదత్తస్తృణాయమత్వార్థపతిమర్థలుబ్ధః కన్యకయా స్వయమేవ త్వాముపస్థాస్యతి। అథ కుపితోఽర్థపతిర్వ్యవహర్తుమర్థగర్వాదభియోక్ష్యతే। తం చ భూయశ్చిత్రైరుపాయైః కౌపీనావశేషం కరిష్యావః। స్వకం చౌర్యమనేనైవాభ్యుపాయేన సుప్రచ్ఛన్నం భవిష్యతి' ఇతి। హృష్టశ్చ ధనమిత్రో యథోక్తమన్వతిష్ఠత్। తదహరేవ మన్నియోగాద్విమర్దకోఽర్థపతిసేవాభియుక్తస్తస్యోదారకే వైరమభ్యవర్ధయత్। అర్థలుబ్ధశ్చ కుబేరదత్తో నివృత్త్యార్థపతేర్ధనమిత్రాయైవ తనయాం సానునయం ప్రాదిత్సత। ప్రత్యబధ్నాచ్చార్థపతిః।

పదచన్ద్రికా

భస్త్రికామ్। ముష్ణాతి చోరయతి। అసౌ రాజా। అభ్యుపైష్యత్యఙ్గీకరిష్యతి। తత ఇతి। అర్థత్యాగం ద్రవ్యదానమ్। వరివస్యమానాం సేవ్యమానామ్। 'వరివస్యా తు శుశ్రూషా' ఇత్యమరః। స్తేయలబ్ధైశ్చౌర్యప్రాప్తైః। నక్తం రాత్రౌ। కుబేరదత్తః కన్యాపితా। తృణాయమత్వా తృణప్రాయం మత్వా జ్ఞాత్వా। 'మన్యకర్మణ్యనాదరే విభాషాఽప్రాణిషు' ఇతి చతుర్థీ। ఉపస్థాస్యత్యారాధయిష్యతి। అథేతి। అర్థగర్వాద్ధనోన్మాదాత్। అభియోక్ష్యతే ద్వేషం కరిష్యతి 'అభియోగః స్మృతో ద్వేషః' ఇతి। తమర్థపతిమ్। చిత్రైరనేకైః। హృష్టో హర్షం ప్రాప్తః। తదితి। తదహరేవ తస్మిన్నేవ దివసే। విమర్దక ఏతన్నామ్నా ఖ్యాతః। అర్థపతిః సేవాయామభియుక్తః సంనద్ధః। తస్యార్థపతేః ఉదారకే ధనమిత్రే। వైరం ద్వేషమ్। అభ్యవర్ధయదభివర్ధితవాన్। కుబేరదత్తః కన్యాపితా। అర్థపతేః సకాశాన్నివృత్త్య పరావృత్య। ధనమిత్రాయైవ తనయాం కన్యామ్। ప్రాదిత్సత దత్తవాన్। ప్రత్యబధ్నాత్। ప్రతిబన్ధం చకారేత్యర్థః।

భూషణా

(కః)। 'ప్రమాణం హేతుమర్యాదాశాస్త్రేయత్తాప్రమాతృషు' ఇతి। వరివస్యమానా శుశ్రూషమాణా। 'వరివస్యా తు శుశ్రూషా పరిచర్యాప్యుపాసనా' ఇత్యమరః। తృణాయ తృణవత్। 'మన్యకర్మణ్యనాదరే–' ఇతి చతుర్థీ। అభూదిత్యధ్యాహారః। అభియుక్తః సంనద్ధః। వ్యవ-

లఘుదీపికా

మానాముపాస్యమానామ్। 'వరివస్యా తు శుశ్రూషా పరిచర్యాప్యుపాసనా'। తృణాయ తృణవత్। 'మన్యకర్మణ్యనాదరే విభాషాఽప్రాణిషు' ఇతి చతుర్థీ। అభియుక్తః సంనద్ధః।

ఏష్వేవ దివసేషు కామమఞ్జర్యాః స్వసా యవీయసీ రాగమఞ్జరీ నామ పఞ్చవీరగోష్ఠే సంగీతకమనుష్ఠాస్యతీతి సాన్ద్రాదరః సమాగమన్నాగరజనః। స చాహం సహ సఖ్యా ధనమిత్రేణ తత్ర సంన్యవిషి। ప్రవృత్తనృత్యాయాం చ తస్యాం ద్వితీయం రఙ్గపీఠం మమాభూన్మనః। తద్దృష్టివిభ్రమోత్పలవనసత్రాపాశ్రయశ్చ పఞ్చశరో భావరసానాం సామగ్ర్యాత్సముదితబల ఇవ మామతిమాత్రమవ్యథయత్। అథాసౌ నగరదేవతేవ నగరమోపరోపితా లీలాకటాక్షమాలాశృఙ్ఖలాభిర్నీలోత్పలపలాశశ్యామలాభిర్గామబధ్నాత్। నృత్యోత్థితా చ సా సిద్ధిలాభశోభినీ— కిం వి-

---

పదచన్ద్రికా

ఏష్వితి। ఏతేష్వేవ దివసేషు। పఞ్చవీరగోష్ఠే జానపదే సదసి। 'తత్పఞ్చవీరగోష్ఠం తు యత్తు జానపదం సదః' ఇతి కోశసారః। సంగీతకం గీతాది। 'గీతం వాద్యం చ నృత్యం చ త్రిభిః సంగీతముచ్యతే' ఇతి సంగీతసర్వస్వే। నాగరజనో నాగరికలోకః। అహమపహారవర్మా। ధనమిత్రేణ। తత్ర సభాయామ్। రఙ్గపీఠం నృత్యస్థానమ్। సత్రమాచ్ఛాదనమ్। 'సత్రమాచ్ఛాదనే యజ్ఞే సదాదానే వనేఽపి చ' ఇతి విశ్వః। తస్మాదపగత ఆశ్రయో యస్యేతి।

ఉత్పలవనసత్రమాత్రాశ్రయ ఇతి భావః। పఞ్చశరః కామః భావరసానామ్। భావా విభావాదయః। రసాః శృఙ్గారాదయః। తేషామ్। సామగ్ర్యం సమగ్రస్య భావ స్తేన। సముదితబల ఇవ మిలితబల ఇవ। అతిమాత్రం నిర్భరమ్। 'అతిమాత్రోద్గాఢనిర్భరమ్' ఇత్యమరః। అథేతి। అసౌ రాగమఞ్జరీ। నగరమోషో నగరచౌర్యం తేన రోషితేవ రుష్టా। లీలాకటాక్షమాలా ఏవ శృఙ్ఖలాస్తాభిః। నీలోత్పలపలాశాని నీలోత్పలపత్రాణి। 'పత్ర పలాశం ఛదనం దలం పర్ణం ఛదః పుమాన్' ఇత్యమరః। తద్వచ్ఛ్యామలాః। 'కాలశ్యామలమేచకాః' ఇత్యమరః। అబధ్నాత్। బబన్ధేత్యర్థః। సిద్ధిలాభశోభినీ సమృద్ధిఫలప్రాప్తిశోభినీ।

భూషణా

హర్తుం వివాహం నిరోద్ధుమితి భావః। విమర్ధక ఇతి। ద్యూతప్రకరణే యః సభికః। పఞ్చవీరగోష్ఠే। 'తత్పఞ్చవీరగోష్ఠం తు యత్తు జానపదం సదః'। సంగీతమ్। 'నృత్యం గీతం చ వాద్యం చ సంగీతం త్వత్ర భాషితమ్' ఇతి భాగురిః। సత్రమాచ్ఛాదనమ్। 'సత్రమాచ్ఛాదనే యజ్ఞే సదాదానే వనేఽపి చ' ఇతి వైజయన్తీ। భావరసానామ్। 'బాహ్యార్థాలమ్బనో యస్తు వికారో మానసో భవేత్। స భావః కథ్యతే సద్భిస్తస్యోత్కర్షో రసః స్మృతః॥' ఇతి

లఘుదీపికా

పఞ్చవీరగోష్ఠే। 'తత్పఞ్చవీరగోష్ఠం తు యత్తు జానపదం సదః।' సంగీతమ్। 'నృత్యం గీతం చ వాద్యం చ సంగీతం త్వత్ర భాషితమ్' ఇతి భాగురిః। సత్రమాచ్ఛాదనమ్। 'సత్రమాచ్ఛాదనే యజ్ఞే సదాదానే వనేఽపి చ' ఇతి వైజయన్తీ। భావరసానామ్। 'బాహ్యార్థాలమ్బనో యస్తు వికారో మానసో భవేత్। స భావః కథ్యతే సద్భిస్తస్యోత్కర్షో రసః స్మృతః॥'

లాసాత్, కిమభిలాషాత్, కిమకస్మాదేవ వా, న జానే,—అసకృన్మాం సఖీభిరప్యనుపలక్షితేనాపాఙ్గప్రేక్షితేన సవిభ్రమారేచితభ్రూలతమభివీక్ష్య, సాపదేశం చ కించిదావిష్కృతదశనచన్ద్రికం స్మిత్వా, లోకలోచనమానసానుయానా ప్రాతిష్ఠత। సోఽహం

స్వగృహమేత్య దుర్నివారయోత్కణ్ఠయా దూరీకృతాహారస్పృహః శిరఃశూలస్పర్శనమపదిశన్వివిక్తే తల్పే ముక్తైరవయవైరశయిషి। అతినిష్ణాతశ్చ మదనతన్త్రే మామభ్యుపేత్య ధనమిత్రో రహస్యకథయత్— 'సఖే, సైవ ధన్యా గణికాదారికా, యామేవం

పదచన్ద్రికా

అనుపలక్షితేనాజ్ఞాతేన। ఆరేచితభ్రూలతం వక్రీకృతభ్రూలతమితి క్రియావిశేషణమ్। సాపదేశం సవ్యాజమ్। 'వ్యాజోఽపదేశః' ఇత్యమరః। ఆవిష్కృతా దశనచన్ద్రికా దన్తజ్యోత్స్నా యత్ర తదితి। లోకానాం లోచనాని నేత్రాణి మానసాని చిత్తాని తైరనుయాతానుగతా। సోఽహమితి। దూరీకృతా త్యక్తాహారస్పృహా భక్షణేచ్ఛా యేనేతి తథా। శిరఃశూలస్పర్శనం శిరోవేదనాప్రాప్తిమ్। అపదిశన్వ్యాపయన్। వివిక్తే విజనే। అశయిషి। 'శీఙ్ స్వప్నే'। లుఙయాత్మనేపద ఉత్తమపురుషైకవచనమ్। శయితవాన్। అతినిష్ణాతోఽతి నిపుణః। 'నిష్ణాతో నిపుణోఽభిజ్ఞః' ఇతి వైజయన్తీ। మదనతన్త్రే మదనశాస్త్రే। 'తన్త్రం కుటుమ్బకృత్యే స్యాత్కరణే చ పరిచ్ఛదే। శాస్త్రే ప్రధానే సిద్ధాన్తే' ఇతి విశ్వః। దారికా కన్యా। 'కుమారీ దారికా కన్యా' ఇతి వైజయన్తీ। ఏవమ-

భూషణా

హలాయుధః। నృత్యోత్థితేత్యాది। అనుపలక్షితేన పరకీయాత్వాద్గుప్తచేష్టా। ఆరేచితభ్రూలతమ్। కన్యకాత్వాదితి భావః। 'స్వానూఢా స్వానురక్తా స్త్రీ పరకీయా నిగద్యతే। పరోఢా కన్యకా భేదాద్ద్వివిధా' ఇతి రసరత్నహారః। యత్తు రసమఞ్జర్యామ్— 'అప్రకటపరపురుషానుశయా పరకీయా। సా చ ద్వివిధా। పరోఢా కన్యకా చ' ఇతి కన్యకాయాః పరపురుషాసంభవాత్। యత్తు వ్యఙ్గ్యార్థకౌముద్యామ్– 'భావిపురుషాపేక్షయా పరత్వమవసేయమ్' ఇత్యర్థవర్ణనమ్, తదపి న, భావివివాహాపేక్షయా పరోఢాత్వేన ద్వితీయభేదస్యైవాసంభవాత్। సాపదేశం సవ్యాజమ్। 'వ్యాజోఽపదేశో లక్ష్యం చ' ఇత్యమరః। లోకలోచనేతి। లోకలోచనమానసైరనుయాతా। లోకానాం లోచనమానసాన్యనుగచ్ఛన్తి తస్యాః పృష్ఠత ఇతి యావత్। వివిక్త ఆస్తీర్ణరహితే। అతినిష్ణాతోఽతి నిపుణః। 'ప్రవీణే

నిపుణాభిజ్ఞవిజ్ఞనిష్ణాతశిక్షితాః' ఇత్యమరః। 'నినదీభ్యాం స్నాతేః కౌశలే' ఇతి షత్వమ్। తన్త్రం శాస్త్రమ్।దారికా। 'కుమారీ దారికా కన్యా' ఇతి

లఘుదీపికా

ఇతి హలాయుధః। సాపదేశం సవ్యాజమ్। 'వ్యాజోఽపదేశో లక్ష్యం చ'। అతినిష్ణాతోఽతినిపుణః। 'నిష్ణాతో నిపుణోఽభిజ్ఞః' ఇతి వైజయన్తీ। తన్త్రం శాస్త్రమ్। 'తన్త్రం ప్రధానే సిద్ధాన్తే'। దారికా। 'కుమారీ దారికా కన్యా' ఇతి వైజయన్తీ। భా-

---

భవన్మనోఽభినివిశతే। తస్యాశ్చ మయాసులక్షితా భావవృత్తిః। తామప్యచిరాదయుగ్మశరః శరశయనే శాయయిష్యతి। స్థానాభినివేశినోశ్చ వామయత్నసాధ్యః సమాగమః। కింతు సా కిల వారకన్యకా గణికాస్వధర్మప్రతీపగామినా భద్రోదారేణాశయేన సమగిరత— 'గుణశుల్కాహమ్, న ధనశుల్కా। న చ పాణిగ్రహణాదృతేఽన్యభోగ్యం యౌవనమ్' ఇతి। తచ్చ ముహుః ప్రతిషిధ్యాకృతార్థా తద్భగినీ కామమఞ్జరీ మాతా చ మాధవసేనా రాజానమశ్రుకణ్ఠ్యౌ వ్యజిజ్ఞపతామ్— 'దేవ, యుష్మద్దాసీ రాగమఞ్జరీ రూపానురూపశీలశిల్పకౌశలా పూరయిష్యతి మనోరథానిత్యాసీదస్మాకమతిమహత్యాశా సాద్య మూలచ్ఛిన్నా। యాదియమతిక్రమ్య స్వకులధర్మమర్థనిరపేక్షా గుణేభ్య ఏవ స్వం యౌవనం విచిక్రీషతే। కులస్త్రీవృత్తమేవాచ్యుతమనుతిష్ఠాసతి। సా చేదియం దేవపాదాజ్ఞయాపి తావత్ప్రకృతిమాపద్యేత తదా పేశలం భవేత్' ఇతి। రాజ్ఞా చ తదనురోధాత్తథానుశిష్టా సత్యప్యనాశ్రవైవ సా యదాసీత్, తదాస్యాః స్వసా మాతా చ రుదితనిర్బన్ధేన రాజ్ఞే సమగిరతామ్— 'యది కశ్చిద్భుజఙ్గోఽస్మదిచ్ఛయా వినైనాం బాలాం విప్రలభ్య నాశయిష్యతి స త-

---

పదచన్ద్రికా

మునా ప్రకారేణ। భవన్మనస్త్వదీయం చేతః। కర్తుః। భావవృత్తిశ్చిత్తవృత్తిః। అయుగ్మశరో విషమబాణః। శరశయనే బాణశయనే। శాయయిష్యతి స్వాపయిష్యతి। ణిజన్తమ్। స్థానాభినివేశినోర్యుక్తామినివేశినోః। 'యుక్తే ద్వే సాంప్రతం స్థానే' ఇత్యమరః। అయత్నసాధ్యః సుఖసాధ్యః। కింత్వితిపదం విశేషసూచకమ్। గణికానాం వేశ్యానాం యః స్వధర్మశుల్కాదిగ్రహణరూపస్తేన ప్రతీపగామినా విరుద్ధవర్తినా। 'వామం ప్రసవ్యం ప్రతీపం ప్రతిలోమమపష్ఠు చ' ఇతి హైమః। భద్రోదారేణ కల్యాణోదారేణ। ఆశయేనాభిప్రాయేణ। సమగిరత। అవదదిత్యర్థః। గుణశుల్కా గుణమూల్యా। ఋత ఇత్యవ్యయం వినేత్యర్థమ్। అకృతార్థాఽసిద్ధార్థా। వ్యజిజ్ఞపతాం విజ్ఞాపయామాసతుః। శిల్పం శిల్పకర్మ। కుశలస్య భావః కౌశలమ్। సాశా। మూలచ్ఛిన్నా మూలభ్రష్టా। స్వకులధర్మం ధనగ్రహణాది। విచిక్రీషతే విక్రేతుమిచ్ఛతి। వృత్తమాచరణమ్। అచ్యుతం బద్ధమూలమ్। అనుతిష్ఠాసత్యనుష్ఠాతుమిచ్ఛతి। ప్రకృతిః స్వభావః। పేశలం సుకుమారమ్। అనాశ్రవా। 'వచనే స్థిత ఆశ్రవః' ఇత్యమరః। తథా న భవతీత్యర్థః। యదీతి। భుజఙ్గో విటః। 'భుజఙ్గః

భూషణా

వైజయన్తీ। యామ్। 'అభినివిశశ్చ' ఇతి కర్మత్వమ్। సమగిరతోక్తవతీ। పేశలం కుశలమ్। అనాశ్రవైవానఙ్గీకృతాజ్ఞైవ। 'వచనే స్థిత ఆశ్రవః' ఇత్యమరః। భుజఙ్గో

లఘుదీపికా

వవృత్తిశ్చిత్తవృత్తిః। అత్యన్తమిత్యవ్యయమ్। భృశమిత్యర్థః। ఆశ్రవోక్తకారిణీ। అనా-

---

స్కరవద్వ్యధ్యః' ఇతి। తదేవ స్థితే ధనాదృతే న తత్స్వజనోఽనుమన్యతే। న తు ధనదాయాసావభ్యుపగచ్ఛతీతి విచిన్త్యోఽత్రాభ్యుపాయః' ఇతి। అథ మయోక్తమ్—'కిమత్ర చిన్త్యమ్। గుణైస్తామావర్జ్య గూఢం ధనైస్తత్స్వజనం తోషయావః' ఇతి।

తతశ్చ కాంచిత్కామమఞ్జర్యాః ప్రధానదూతీం ధర్మరక్షితాం నామ శాక్యభిక్షుకీం చీవరపిణ్డదానాదినోపసంగృహ్య తన్ముఖేన తయా బన్ధక్యా పణబన్ధమకరవమ్— 'అజినరత్నముదారకాన్ముషిత్వా మయా తుభ్యం దేయమ్, యది ప్రతిదానం రాగమఞ్జరీ' ఇతి। సోఽహం సంప్రతిపన్నాయాం చ తస్యాం తథా తమర్థం సంపాద్య మద్గుణోన్మాదితాయా రాగమఞ్జర్యాః కరకిసలయమగ్రహీషమ్। యస్యాం చ నిశి చర్మరత్న స్తేయవాదస్తస్యాః ప్రారమ్భే కార్యాన్తరాపదేశేనాహూతేషు శృణ్వత్స్వేవ నాగరముఖ్యేషు మన్త్రప్రణిధిర్విమర్దకోఽర్థపతిగృహ్యో నామ భూత్వా ధనమిత్రముల్లఙ్ఘ్య బహ్వతర్జ-

---

పదచన్ద్రికా

ఖిఙ్గసర్పయోః' ఇతి విశ్వః। విప్రలభ్య ప్రతార్య। తత్స్వజనస్తన్మాత్రాదిః। ధనదాయ విత్తదాయినే। తాం కన్యకాం గుణైరావర్జ్య వశీకృత్య। తత్స్వజనం తన్మాత్రాదికమ్। గూఢం గుప్తమ్। ధనైర్విత్తైః। తతశ్చేతి। ప్రధానదూతీం ముఖ్యదూతీమ్। శాక్యభిక్షుకీం బౌద్ధసిద్ధాన్తతపస్వినీమ్। 'శాక్యస్తు బౌద్ధేష్వన్యతమః' ఇతి। చీవరపిణ్డదానాదినా వస్త్రఖణ్డాన్నదానాదినా। ఉపసంగృహ్య వశీకృత్య। తన్ముఖేన దూతీముఖేన। తయా బన్ధక్యా కులటయా। 'బన్ధకీ కులటేత్వరీ' ఇత్యమరః। అకరవం కృతవానస్మి। ప్రతిదానం ప్రత్యాన్నాయదానమ్। సంప్రతిపన్నాయాం సమ్యగఙ్గీకృతాయామ్। తమర్థం చర్మభస్త్రికాదానరూపమ్। మద్గుణైరున్మాదితాయాః। కరకిసలయం పాణిపల్లవమ్। అగ్రహీషం గృహీతవాన్। యస్యాం చేతి। కార్యాన్తరాపదేశేన కార్యాన్తరవ్యాజేన। ఆహూతేష్వాకారితేషు। మన్త్రప్రణిధిర్గూఢపురుషో విమర్దకో నామ। అర్థపతిగృహ్యస్తత్పక్షస్థో భూత్వా। ధనమిత్రముదారకనామాన-

భూషణా

విలాసీ। 'భుజఙ్గోఽహివిలాసినోః' ఇతి విశ్వః। శాక్యభిక్షుకీ బౌద్ధభిక్షుకీ భిక్షామటతి సా। ఏతాదృశీ దూతీ ప్రశస్తా। ఉపసంగృహ్య వశీకృత్య। బన్ధక్యాఽసత్యా 'బన్ధక్యసతీ కులటేత్వరీ' ఇత్యమరః। మరీచికోపోదయే ముక్తిర్గణికానీచత్వద్యోతనాయ (?)। ప్రణిధిశ్చరః। 'ప్రణిధిరపసర్పశ్చరః స్పశః' ఇత్యమరః। ఉల్లఙ్ఘ్య మర్యాదాం

లఘుదీపికా

శ్రావాతద్విపరీతా। 'వచనే స్థిత ఆశ్రవః'। శాక్యభిక్షుకీం శాక్యసిద్ధాన్తతపస్వినీమ్। 'శాక్యస్తు బౌద్ధేష్వన్యతమః'। ఉపసంగృహ్య వశీకృత్య। పరస్య హేతోః। పరార్థ-

---

యత్। ఉక్తం చ ధనమిత్రేణ— 'భద్ర, కస్తవార్థో యత్పరస్య హేతోర్మామాక్రోశసి। న స్మరామి స్వల్పమపి తవాపకారం మత్కృతమ్' ఇతి। స భూయోఽపి తర్జయన్నివాబ్రవీత్— 'స ఏష ధనగర్వో నామ, యత్పరస్య భార్యాం శుల్కక్రీతాం పునస్తత్పితరౌ ద్రవ్యేణ విలోభ్య స్వీచికీర్షసి। బ్రవీషి చ— 'కస్తవాపకారో మత్కృతః' ఇతి, నను ప్రతీతమేవైతత్ 'సార్థవాహస్యార్థపతేర్విమర్దకో బహిశ్చరాః ప్రాణాః' ఇతి। సోఽహం తత్కృతే ప్రాణానపి పరిత్యజామి। బ్రహ్మహత్యామపి న పరిహరామి। 'మమైకరాత్రజాగరప్రతీకారస్తవైష చర్మరత్నాహంకారదాహజ్వరః' ఇతి। తథా బ్రువాణశ్చ పౌరముఖ్యైః సామర్షం నిషిధ్యాపవాహితోఽభూత్। ఇయం చ వార్తా కృత్రిమార్తినా ధనమిత్రేణ చర్మరత్ననాశమాదావేవోపక్షిప్య పార్థివాయ నివేదితా। స చార్థపతిమాహూయోపహ్వరే పృష్టవాన్ 'అఙ్గ, కిమస్తి కశ్చిద్విమర్దకో నామాత్రభవతః' ఇతి। తేన చ మూఢాత్మనా 'అస్తి దేవ, పరం మిత్రమ్। కశ్చ తేనార్థః' ఇతి కథితే రాజ్ఞోక్తమ్— 'అపి శక్నోషి తమాహ్వాతుమ్' ఇతి। 'బాఢమస్మి శక్తః' ఇతి నిర్గత్య స్వగృహే వేశవాటే ద్యూతసభాయామాపణే చ నిపుణమన్వి-

---

పదచన్ద్రికా

మ్। ఉల్లఙ్ఘ్యాతిక్రమ్య। పరస్య హేతోః। పరార్థమిత్యర్థః। 'షష్ఠీ హేతుప్రయోగే'। ఆక్రోశసి నిన్దసి। ప్రతీతం ప్రసిద్ధమ్। న పరిహరామి। అఙ్గీకరోమీతి భావః। జాగరో జాగరణమ్। స ఏవ ప్రతీకారో యస్యేతి। ఏకేనైవ జాగరేణ చర్మరత్నాపహారాద్దాహజ్వరం దూరీకరోమీతి భావః। అపవాహితో నిరాకృతః। కృత్రిమార్తిః పీడా యస్యేతి తేన। చర్మరత్ననాశం చర్మరత్నచోరణరూపమ్।

ఆదావేవ ప్రథమమేవ। ఉపక్షిప్య ప్రస్తావ్య। ‘ప్రస్తావః స్యాదుపక్షేపః’ ఇతి వైజయన్తీ। స చేతి రాజా। అర్థపతిం శ్రేష్ఠికమ్। ఉపహ్వర ఏకాన్తే। అఙ్గేత్యామన్త్రణేఽవ్యయమ్। శక్నోషి। శక్తోఽసీత్యర్థః। ‘శక్ఌ శక్తౌ’ బాఢమిత్యఙ్గీకారే। వేశవాటే వేశ్యాగృహమార్గే। 'వేశో వేశ్యాగృహమ్' ఇతి। ఆపణే ని-

భూషణా

పరిత్యజ్య। పరస్య హేతోః। పరార్థమిత్యర్థః। ‘షష్ఠీ హేతుప్రయోగే’ ఇతి షష్ఠీ। ఉపహ్వరే రహసి। ఉపక్షిప్య ప్రస్తావం కృత్వా। 'ప్రస్తావః స్యాదుపక్షే పే' ఇతి వైజయన్తీ। అఙ్గ ఇత్యామన్త్రణేఽవ్యయమ్। 'స్వః ప్యాట్ పాడఙ్గ హే హై భోః' ఇత్యమరః। అప్యవ్యయం సంభావనాయామ్। ప్రత్యాఖ్యాయ విపరీతం కథయిత్వా। స్వగృహమ్। అగమయదితి

లఘుదీపికా

మిత్యర్థః। ‘షష్ఠీ హేతుప్రయోగే'। ఆక్రుశ్య నిన్దయిత్వా। ఉపక్షిప్య ప్రస్తావ్య ‘ప్రస్తావః స్యాదుపక్షేపః’ ఇతి వైజయన్తీ। అఙ్గేత్యామన్త్రణేఽవ్యయమ్। 'అఙ్గేత్యామన్త్రణేఽవ్యయమ్'

ష్యన్నోపలబ్ధవాన్। కథం వోపలభ్యేత స వరాకః। స ఖలు విమర్దకో మద్గృహీతత్వదభిజ్ఞానచిహ్నో మన్నియోగాత్త్వదన్వేషణాయోజ్జయినీం తదహరేవ ప్రాతిష్ఠత। అర్థపతిస్తు తమదృష్ట్వా తత్కృతమపరాధమాత్మసంబద్ధం మత్వా మోహాద్భయాద్వా ప్రత్యాఖ్యాయ పునర్ధనమిత్రేణ విభవితే కుపితేన రాజ్ఞా నిగృహ్య నిగడబన్ధనమనీయత।

తేష్వేవ దివసేషు విధినా కల్పోపక్లృప్తేన చర్మరత్నం దోగ్ధుకామా కామమఞ్జరీ పూర్వదుగ్ధం క్షపణీభూతం విరూపకం రహస్యుపసృత్య తతోఽపహృతం సర్వమర్థజాతం తస్మై ప్రత్యర్ప్య సప్రశ్రయం చ బహ్వనునీయ ప్రత్యాగమత్। సోఽపి కథంచిన్నిర్గ్రన్థికగ్రహాన్మోచితాత్మా మదనుశిష్టో హృష్టతమః స్వధర్మమేవ ప్రత్యపద్యత। కామమఞ్జర్యపి

కతిపయైరేవాహోభిరశ్మన్తకశేషమజినరత్నదోహాశయా స్వమభ్యుదయమకరోత్। అథ మత్రప్రయుక్తో ధనమిత్రః పార్థివం

షద్యాయామ్। 'ఆపణస్తు నిషద్యాయాం విపణిః పణ్యవీథికా' ఇత్యమరః। నోపలబ్ధవాన్। న ప్రాపేత్యర్థః। స వరాకస్తుచ్ఛోఽర్థపతిః। మద్గ్రాహితేతి। మయాపహారవర్మణా గ్రాహితమఙ్గీకారితం త్వదభిజ్ఞానచిహ్నం తవ రాజవాహనస్యాభిజ్ఞానచిహ్నం యస్యేతి స తథా। మన్నియోగాన్మమాజ్ఞావశాత్। తదహరేవ తస్మిన్నేవ దివసే। ప్రాతిష్ఠత ప్రస్థితవాన్। అర్థపతిస్తం విమర్దకమ్। తత్కృతం విమర్దకకృతమ్। ఆత్మసంబద్ధమాత్మీయమేవ। మత్వా జ్ఞాత్వా। ప్రత్యాఖ్యాయ విపరీతముక్త్వా। 'ప్రత్యాఖ్యానం నిరసనే విపరీతవిజల్పితే' ఇత్యజయః। విభావిత ఆవిష్కృతే। ప్రకటీకృత ఇత్యర్థః। 'ఆవిష్కారో విభావనమ్'। నిగడబన్ధనం పాదబన్ధనమ్। సప్రశ్రయం సవినయమ్। 'సప్రత్యయమ్' ఇతి పాఠే సశపథమ్। సోఽపి క్షపణకవేషధారీ విరూపకనామా। నిర్గ్రన్థికగ్రహాత్క్షపణకసిద్ధాన్తాత్। 'నిర్గ్రన్థోఽర్హన్క్షపణకః శ్రమణో జిన ఇత్యపి' ఇతి వైజయన్తీ। మదనుశిష్టో మయా బోధితః। కతిపయైరల్పైః। అశ్మన్తకం చుల్లిః। 'అశ్మన్తముద్ధానమధిశ్రయణీ చుల్లిరన్తికా' ఇత్యమరః। అథేతి। మత్రప్రయుక్తో మదుపదిష్టః। లోకోపక్రో-

భూషణా

శేషః। 'ప్రత్యాఖ్యానం నిరసనే విపరీతే తు జల్పితే' ఇత్యజయః। నిర్గ్రన్థికాగ్రహాచ్ఛ్రమణికాసిద్ధాన్తాత్। 'నిర్గ్రన్థోఽర్హన్క్షపణకః శ్రమణో జిన ఇత్యపి' ఇతి కోశః। అశ్మన్తకశేషం చుల్లిశేషమ్। 'అశ్మన్తముద్ధానమధిశ్రయణీ చుల్లిరన్తికా'

లఘుదీపికా

ఇతి వైజయన్తీ। అయీత్యవ్యయమనునయే। ప్రత్యాఖ్యాయ విపరీతం కథయిత్వా। 'ప్రత్యాఖ్యానం నిరసనే విపరీతే తు జల్పితే' ఇత్యజయః। విభావిత ఆవిష్కృతే। 'ఆవిష్కారో

విభావనమ్' I సప్రత్యయం సశపథమ్ I నిర్గన్థికగ్రహాచ్ఛ్రమణకసిద్ధాన్తాత్ I 'నిర్గన్థోఽర్థ్నక్షపణకః శ్రమణో జిన ఇత్యపి' ఇతి వైజయన్తీ I అశ్మన్తకమ్ I అ-

---

మిథో వ్యజ్ఞాపయత్— 'దేవ, యేయం గణికా కామమఞ్జరీ లోభోత్కర్షాల్లోభమఞ్జరీతి లోకావక్రోశపాత్రమాసీత్, సాద్య ముసలోలూఖలాన్యపి నిరపేక్షం త్యజతి I తన్మయే మచ్చర్మరత్నాలాభం హేతుమ్ I తస్య ఖలు కల్పస్తాదృశః I వణిగ్భ్యో వారముఖ్యాభ్యశ్చ దుర్గ్దే నాన్యేభ్య ఇతి హి తద్గతా ప్రతీతిః I అతోఽముష్యామస్తి మే శఙ్కా' ఇతి I సా సద్య ఏవ రాజ్ఞా సహ జనన్యా సమాహూయత I వ్యథితవర్ణేనేవ మయోపహ్వరే కథితమ్— 'నూనమార్థే, సర్వస్వత్యాగాదతిప్రకాశాదాశఙ్కనీయచర్మరత్నలాభా I తదనుయోగాయాఙ్గరాజేన సమాహూయసే I భూయోభూయశ్చ నిర్బధ్ధయా త్వయా నియతమస్మి తదాగతిత్వేనాహమపదేశ్యః I తతశ్చ మే భావీ చిత్రవధః I మృతే చ మయి న జీవిష్యత్యేవ తే భగినీ I త్వం చ నిఃస్వీభూతా I చర్మరత్నం చ ధనమిత్రమేవ ప్రతిభజిష్యతి I తదియమాపత్సమన్తతోఽనర్థానుబన్ధినీ I తత్కిమత్ర ప్రతివిధేయమ్' ఇతి I తయా తజ్జనన్యా చాశ్రూణి విసృజ్యోక్తమ్— 'అస్త్యేవైతదస్మద్బాలిశ్యాన్నిర్భిన్నప్రాయం రహస్యమ్ I రాజ్ఞశ్చ నిర్బన్ధాద్ద్విస్త్రిశ్చతుర్నిహ్నుత్యాపి నియతమాగతిరపదేశ్యైవ చోరితస్య త్వయి I త్వయి త్వపదిష్టే సర్వమస్మత్కు-

---

పదచన్ద్రికా

శపాత్రమ్ I లోకనిన్దాపాత్రమిత్యర్థః I తస్య మచ్చర్మరత్నస్య I కల్పః ప్రకారః I ప్రతీతిః ఖ్యాతిః I ఉపహ్వర ఏకాన్తే I వ్యథితవర్ణేనేవేతీవకారేణ కృత్రిమవ్యథాత్వం సూచితమ్ I నూనమితి I అతిప్రకాశాదతిప్రసిద్ధేః I చర్మరత్నలాభే విషయసప్తమీయమ్ I తదనుయోగాయ తత్ప్రశ్నాయ I 'ప్రశ్నోఽనుయోగః పృచ్ఛా చ' ఇత్యమరః I నిర్బధ్ధయాగ్రహపృష్టయా I తదాగతిత్వేన చర్మరత్నప్రాప్తిహేతుత్వేన I అపదేశ్యః కథనీయః I తత ఇతి I భావీ భవితా I నిఃస్వీభూతా దరిద్రీభూతా I తత్తస్మాత్ I సమన్తతః సర్వతః I అనర్థానుబన్ధిన్యనర్థకారిణీ I

అత్రాస్మిన్నర్థే। ప్రతివిధేయం ప్రతికర్తవ్యమ్। బాలిశస్య భావో బాలిశ్యం మూర్ఖత్వమ్ 'మూర్ఖవైధేయబాలిశాః' ఇత్యమరః। నిహ్నుత్య గోపయిత్వా। చోరితస్య పదార్థస్య। త్వయి

భూషణా

ఇత్యమరః। నిర్బద్ధయా సంకటం ప్రాప్తయేతి ఫలితోఽర్థః। 'ద్విస్త్రిశ్చతుర్–' ఇతి సుజన్తః పాఠః। ద్విస్త్రిశ్చతుర్వారమిత్యర్థః। నిహ్నుత్య గోపయిత్వా। 'నిహ్నవః స్యాద-

లఘుదీపికా

శ్మన్తముద్ధానమధిశ్రయణీ చుల్లిరన్తికా'। నిహ్నుత్య గోపయిత్వా। 'నిహ్నవః స్యాదపహ్నవే'

టుమ్బమవసీదేత్। అర్థపతౌ చ తదపయశో రూఢమ్। అఙ్గపురప్రసిద్ధం చ తస్య కీనాశస్యాస్మాభిః సంగతమ్। అమునైవ తదస్మభ్యం దత్తమిత్యపదిశ్య వరమాత్మా గోపాయితుమ్' ఇతి మామభ్యుపగమయ్య రాజకులమగమతామ్। రాజ్ఞానుయుక్తే చ 'నైష న్యాయో వేశకులస్య యద్ధాతురపదేశః। న హ్యర్థైర్నాప్యార్జితైరేవ పురుషా వేశముపతిష్ఠన్తి' ఇత్యసకృదతిప్రణుద్య కర్ణనాసాచ్ఛేదోపక్షేపభీషితాభ్యాం దగ్ధబన్ధకీభ్యాం స ఏవ తపస్వీ తస్కరత్వేనార్థపతిరగ్రాహ్యత। కుపితేన చ రాజ్ఞా తస్య ప్రాణేషూద్యతో దణ్డః। ప్రాఞ్జలినా ధనమిత్రేణైవ ప్రత్యషిధ్యత— 'ఆర్య, మౌర్యదత్త, ఏష వరో వణిజామ్ ఈదృశేష్వపరాధేష్వసుభిరవియోగః। యది కుపితోఽసి హృతసర్వస్వో నిర్వాసనీయః పాప ఏషః' ఇతి। తన్మూలా చ ధనమిత్రస్య కీర్తిరప్రథత। అప్రీయత చ భర్త్రా। పటచ్చరచ్ఛేదశేషోఽర్థపతిరర్థమత్తః సర్వపౌరజనసమక్షం నిరవాస్యత। తస్యైవ ద్రవ్యాణాం తు కేనచిదవయవేన సా వరాకీ కామమఞ్జరీ చర్మరత్నమృగతృష్ణికాపవిద్ధసర్వస్వా సానుకమ్పం ధనమిత్రాభినోదితేన భూపే-

---

పదచన్ద్రికా

భవద్విషయే। ఆగతిరాగమనహేతుత్వమ్। అపదేశ్యా। కథనీయేత్యర్థః। అవసీదేన్నశ్యేత్। తదపయశస్తచ్చర్మరత్నచౌర్యాపయశః। రూఢం ఖ్యాతమ్। సంగతం మైత్రీ। అమునైవార్థపతినైవ అనుయుక్తే। పృష్టే సతీత్యర్థః। వేశకులస్య వేశ్యాజనస్య దాతురపదేశో దాతుర్న నామగ్రహణమ్। న్యాయార్జితైర్న్యాయప్రాప్తైః। అసకృద్వారంవారమ్। అతిప్రణుద్య త్యక్త్వా। 'ప్రరుద్య' ఇతి పాఠః। కర్ణనాసస్య చ్ఛేదస్తస్యోపక్షేపః ప్రస్తావస్తద్దూషితాభ్యామ్। కుపితేనేతి। ప్రత్యషిధ్యత ప్రత్యవార్యత। మౌర్యో రాజనీతికర్తా। అసుభిః ప్రాణైః। అవియోగో వియోగాభావః। హృతసర్వస్వో హృతద్రవ్యః। నిర్వాసనీయో బహిఃకార్యః। తన్మూలా తత్త్రాణరక్షణమూలా। అప్రథత। ఖ్యాతా బభూవేత్యర్థః। అప్రీయతేతి। అప్రీయత। ప్రీతోఽభూదిత్యర్థః। పటచ్చరచ్ఛేదశేషో జీర్ణవస్త్రఖణ్డావశేషః। 'పటచ్చరం జీర్ణవస్త్రమ్' ఇత్యమరః। తస్యైవేతి। తస్యార్థపతేః। అవయవేనాంశేన। మృగతృష్ణికా మరీచిక।

భూషణా

పహ్నవే' ఇతి వైజయన్తీ। అపదేశ్యా కథనీయా। మాముపగమయ్య। స్వీకార్యేత్యర్థః। ఉపక్షేపః ప్రస్తావః। 'పటచ్చరం జీర్ణవస్త్రమ్'। యతః। యస్మాద్ధేతోరిత్యర్థః। 'యత్తద్యతస్త-

లఘుదీపికా

ఇతి వైజయన్తీ। అపదేశ్యా కథనీయా। ఉపక్షేపః ప్రస్తావః। పటచ్చరం జీర్ణవస్త్రమ్।

నాన్వగృహ్యత। ధనమిత్రశ్చాహని గుణిని కులపాలికాముపాయంస్త। తదేవం సిద్ధసంకల్పో రాగమఞ్జరీగృహం హేమరత్నపూర్ణమకరవమ్।

అస్మింశ్చ పురే లుబ్ధసమృద్ధవర్గస్తథా ముషితో యథా కపాలపాణిః స్వైరేవ ధనైర్మద్విశ్రాణితైః సమృద్ధీకృతస్యార్థివర్గస్య గృహేషు భిక్షార్థమభ్రమత్। న హ్యలమతినిపుణోఽపి పురుషో నియతిలిఖితాం లేఖామతిక్రమితుమ్। యతోఽహమేకదా రాగమఞ్జర్యాః ప్రణయకోపప్రశమనాయ సానునయం పాయితాయాః పునః పునః ప్రణయసమర్పితముఖమధుగణ్డూషమాస్వాదమాస్వాదం మదేనాస్పృశ్యే। శీలం హి మదోన్మాదయోరమార్గేణాప్యుచితకర్మస్వేవ ప్రవర్తనమ్। యదహముపోఢమదః। 'నగరభిదమేకయైవ శర్వర్యా నిర్ధనీకృత్య త్వ-

---

పదచన్ద్రికా

తయాపవిద్ధం దత్తం సర్వస్వం యయేతి తథా। అభినోదితేన ప్రేరితేన। ధనమిత్రో గుణిన్యహని। గుణవద్దివస ఇత్యర్థః। ఉపాయంస్త పరిణీతవాన్। సిద్ధసంకల్పోఽపహారవర్మా। అకరవం కృతవానస్మి। అస్మిన్నితి। లుబ్ధసమృద్ధవర్గో లుబ్ధాశ్చ తే సమృద్ధాశ్చ తేషాం వర్గః సమూహః। కపాలం ఖర్పరం పాణౌ యస్యేసి తథా। స్వైరేవ ధనైరాత్మీయైరేవ ధనైః। మద్విశ్రాణితైర్మద్దత్తైః। అభ్రమత్। భ్రమతి స్మేత్యర్థః। అతినిపుణోఽప్యతికుశలోఽపి। నియతిరదృష్టమ్। 'భాగ్యం స్త్రీ నియతిర్విధిః' ఇత్యమరః। యత ఇతి। ఏకదైకస్మిన్కాలే। 'ఏకాదాకినిచ్చ–' ఇతి సాధుః। ప్రణయకోపః ప్రీతికలహస్తత్ప్రశమనాయ తన్నాశాయ। పాయితాయాః పానం కారితాయాః। ముఖమధు ముఖమద్యం తద్గణ్డూషం పీతోజ్ఝితమ్। 'పీతశేషం తు గణ్డూషమ్' ఇతి హలాయుధః। ఆస్వాదమాస్వాదమ్। ఆస్వాద్యాస్వాద్యేత్యర్థః। ణముల్। అస్పృశ్యే స్పృష్టవానస్మి। శీలం స్వభావః। ఉచితకర్మస్వభ్యస్తకర్మసు। 'అభ్యస్తేఽప్యుచితే న్యాయ్యమ్' ఇతి వైజయన్తీ। ప్రవర్తనమనుష్ఠానమ్। యదహమితి। ఉపోఢమదోఽధికమదః। శర్వర్యా రాత్ర్యా। 'అథ శర్వరీ। నిశా ని-

భూషణా

తో హేతౌ' ఇత్యమరః। పాయితాయాః పానవిషయం కారితాయాః। గణ్డూషం ముఖే పీత్వోజ్ఝితమ్। 'పీతోజ్ఝితం తు గణ్డూషమ్' ఇతి హలాయుధః। అహని గుణిని ముహూర్తాదిగుణయుక్తే అహన్యుపాయంస్త। కులపాలికాయా వివాహం కృతవానిత్యర్థః। శీలం

స్వభావః। 'శీలం స్వభావే సద్వృత్తే' ఇత్యమరః। ఉపచితకర్మస్వభ్యస్తకర్మసు।
'న్యాయ్యేఽభ్యస్తేఽప్యుపచి-

లఘుదీపికా

యతః। తత ఇత్యర్థః। 'యత్తద్యతస్తతో హేతౌ'। గణ్డూషం పీతశిష్టజలమ్। 'పీతశేషం తు గణ్డూషమ్' ఇతి హలాయుధః। ఉచితకర్మస్వభ్యస్తకర్మసు। అభ్యస్తేఽప్యుచితం న్యా-

---

ద్భువనం పూరయేయమ్' ఇతి ప్రవ్యథితప్రియతమాప్రణామాఞ్జలిశపథశతాతివర్తీ మత్తవారణ ఇవ రభసశృఙ్ఖలః కయాపి ధాత్ర్యా శృగాలికాఖ్యయానుగమ్యమానో నాతిపరికరోఽసిద్వితీయో రంహసా పరేణోదచలమ్। అభిపతతోఽపి నాగరికపురుషానశఙ్కమేవ విగృహ్య తస్కర ఇతి త్రైరభిహన్యమానోఽపి నాతికుపితః క్రీడన్నివ మదావసన్నహస్తపతితేన నిస్త్రింశేన ద్విత్రానేవ హత్వావఘూర్ణమానతామ్రదృష్టిరపతమ్। అనన్తరమార్తరవాన్విసృజన్తీ శృగాలికా మమాభ్యాశమగమత్। అబధ్యే చాహమరిభిః। ఆపదా తు మదాపహారిణ్యా సద్య ఏవ బోధితస్తత్క్షణోపజాతయా ప్రతిభయా వ్యచీచరమ్— 'అహో, మమేయం మోహమూలా మహత్యాపదాపతితా। ప్రసృతతరం చ సఖ్యం మయా సహ ధనమిత్రస్య, మత్పరిగ్రహత్వం చ రాగమఞ్జర్యాః। మదేనసా చ తౌ ప్రోర్ణుతౌ

పదచన్ద్రికా

శిథినీ' ఇత్యమరః। నిర్ధనీకృత్య। నిర్ద్రవ్యం కృత్వేత్యర్థః। శపథశతమతిక్రమ్య వర్తత ఇతి తథా। మత్తవారణ ఇవ మత్తగజ ఇవ। రభసేన వేగేన ఛిన్నా త్రోటితా శృఙ్ఖలా యేనేతి తథా। ధాత్ర్యుపమాతా। 'ధాత్రీ స్యాదుపమాతాపి క్షితిరప్యామలక్యపి' ఇత్యమరః। పరికరః పరివారః। రంహసా వేగేన। ఉదచలమ్। ఉచ్చలిత ఇత్యర్థః। అభిపతతః సంముఖమాగచ్ఛతః। అశఙ్కం నిఃశఙ్కమ్। విగృహ్య యుద్ధం కృత్వా। తస్కర ఇతి చోర ఇతి।

అభిహన్యమానస్తాడ్యమానః। మదేనావసన్నః శిథిలో యో హస్తస్తస్మాత్పతితేన। నిస్త్రింశేన ఖడ్గేన। 'నృశంసఖడ్గౌ నిస్త్రింశౌ' ఇత్యమరః। అవఘూర్ణమానా విహ్వలా। అనన్తరమితి। అభ్యాశం సమీపమ్। అబద్ధే। బద్ధ ఇత్యర్థః। మదాపహారిణ్యా మదనాశకర్త్ర్యా। ప్రతిభయా ప్రజ్ఞయా। 'ప్రజ్ఞా నవనవోల్లాసశాలినీ ప్రతిభా మతా' ఇతి భరతః। వ్యచీచరం విచారితవాన్। మోహమూలాజ్ఞానమూలా। మహత్యతిశయితా ఆపతితాగతా। ప్రసృతతరం ఖ్యాతతరమ్। మత్పరిగ్రహత్వం మత్పత్నీత్వమ్। 'పరిగ్రహస్తు

భూషణా

తమ్' ఇతి వైజయన్తీ। ప్రవర్తనమనుష్ఠానమ్। వ్యథితప్రియతమేతి। అనేన మధుపానం కృతమ్, అతోఽయమున్మత్త ఇత్యేతదర్థం తయా శపథాదికం కృతమితి భావః। అభిపతత ఇతి సంముఖం పతతా।విగృహ్యాపి నాతికుపిత ఇత్యన్వయః। నిస్త్రింశః ఖడ్గః। 'కరవాలనిస్త్రింశకృపాణఖడ్గాః' ఇతి హేమచన్ద్రః। వ్యచీచరం విచారం కృతవాన్। మత్ప-

లఘుదీపికా

య్యే' ఇతి వైజయన్తీ। ప్రవర్తనమనుష్ఠానమ్। 'నిస్త్రింశః క్రూరఖడ్గయోః'। మత్పరిగ్రహత్వం

శ్వో నియతం నిగ్రహీష్యేతే। తదియమిహ ప్రతిపత్తిర్యయానుష్ఠీయమానయా మన్నియోగతస్తౌ పరిత్రాస్యేతే। మాం చ కదాచిదనర్థాదితస్తారయిష్యతి' ఇతి కమప్యుపాయమాత్మనైవ నిర్ణీయ శృగాలికామగాదిషమ్— 'అపేహి జరతికే, యా తామర్థలుబ్ధాం దగ్ధగణికాం రాగమఞ్జరికామజినరత్నమత్తేన శత్రుణా మే మిత్రచ్ఛద్మనా ధనమిత్రేణ సంగమితవతీ, సా హతాసి। తస్య పాపస్య చర్మరత్నమోషాద్దుహితుశ్చ తే సారాభరణాపహారాదహమద్య నిఃశల్యముత్సృజేయం జీవితమ్' ఇతి। సా పునరుద్ఘట్టితజ్ఞా పరమధూర్తా సాశ్రుగద్గదముదఞ్జలిస్తాన్పురుషాన్సప్రణామమాసాదితవతీ। సామపూర్వం మమ పురస్తాదయాచత— 'భద్రకాః, ప్రతీక్ష్యతాం కంచిత్కాలం యావదస్మాదస్మదీయం సర్వం ముషితమర్థజాతమవగచ్ఛేయమ్' ఇతి। తథేతి తైః ప్రతిపన్నే

పునర్మత్సమీపమాసాద్య 'సౌమ్య, క్షమస్వాస్య దాసీజనస్యైకమపరాధమ్। అస్తు స కామం త్వత్కలత్రాభిమర్శీ

పదచన్ద్రికా

స్వీకారే శాపే పత్న్యాం పరిచ్ఛదే' ఇతి మహీపః। మదేనసా మత్పాపేన। 'కలుషం వృజినైనోఽఘమ్' ఇత్యమరః। తౌ రాగమఞ్జరీధనమిత్రౌ। ప్రోర్ణుతావభిభూతౌ। శ్వ ఆగామిని దివసే। నిగ్రహీష్యేతే। నిగృహీతౌ భవిష్యత ఇత్యర్థః। ఇయం వక్ష్యమాణా ప్రతిపత్తిః కర్తవ్యమ్। యయా ప్రతిపత్త్యా। నియోగతో నియమాత్। పరిత్రాస్యేతే పరిరక్షితౌ భవిష్యతః। కదాచిత్క్షణాన్తరేణ। అగాదిషమవదమ్। జరతికా బృద్ధా। అపేహి। గచ్ఛేత్యర్థః। యాతామితి। మిత్రచ్ఛద్మనా కపటమిత్రేణ। సంగమితవతీ సంబన్ధం కారితవతీ। తస్య పాపస్య ధనమిత్రస్య। సారాభరణానామపహారాత్స్యాత్। సా శృగాలికా।ఉద్ఘట్టితజ్ఞా సూచితజ్ఞా। 'సూచనముద్ఘట్టనం బోధిః' ఇత్యజయః। ఉదఞ్జలిర్బద్ధాఞ్జలిః। అయాచత ప్రార్థితవతీ। భద్రకాః కల్యాణరూపాః। ముషితం చోరితమ్। అవగచ్ఛేయం జ్ఞాస్యే। తైః పురుషైః ప్రతిపన్నేఽఙ్గీకృతే। క్షమస్వ సహస్వేత్యర్థః। సః ధనమిత్రః। త్వత్కలత్రా-

భూషణా

రిగ్రహత్వం మత్పత్నీత్వమ్। 'పత్నీపరిజనాదానమూలశాపాః పరిగ్రహాః' ఇత్యమరః। మదేనసా మత్పాపేన। సంప్రోర్ణుతావమిభూతౌ। 'ఊర్ణుఞ్ ఆచ్ఛాదనే'। ఇహాస్మిన్నవసరే।

లఘుదీపికా

మత్పత్నీత్వమ్। 'పత్నీపరిజనాదానమూలశాపాః పరిగ్రహాః'। మదేనసా మత్పాపేన। ప్రోర్ణుతావమిభూతౌ। 'ఊర్ణుఞ్ ఆచ్ఛాదనే'। ఇహాస్మిన్నవసరే। అపేహి జరతికే, అపగచ్ఛ

వైరాస్పదం ధనమిత్రః। స్మరంస్తు చిరకృతాం తే పరిచర్యామనుగ్రహీతుమర్హసి దాసీం రాగమఞ్జరీమ్। ఆకల్పసారో హి రూపాజీవాజనః। తద్బ్రూహి క్వ నిహితమస్యా భూషణమ్' ఇతి పాదయోరపతత్। తతో దయమాన ఇవాహమబ్రవమ్— 'భవతు, మృత్యుహస్తవర్తినః కిం మమాముష్యా వైరానుబన్ధేన' ఇతి తద్బ్రువన్నివ కర్ణ ఏవైనామశిక్షయమ్— 'ఏవమేవం ప్రతి పత్తవ్యమ్' ఇతి। సా తు ప్రతిపన్నార్థేవ జీవ చిరమ్, ప్రసీదన్తు తే దేవతాః, దేవోఽప్యఙ్గరాజః పౌరుషప్రీతో మోచయతు త్వామ్, ఏతేఽపి భద్రముఖాస్తవ దయన్తామ్' ఇతి క్షణాదపాసరత్। ఆనీయే చాహమారక్షికనాయకస్య శాసనాచ్చారకమ్।

పదచన్ద్రికా

భిమర్శీ త్వత్రీస్త్రగామీ। వైరాస్పదం వైరస్థానమ్। స్మరన్నితి। చిరకృతాం బహుకాలకృతామ్। త ఇతి। తవేత్యర్థః। ఆకల్పసారో భూషణసారః। 'ఆకల్పవేషౌ నేపథ్యమ్' ఇత్యమరః। రూపాజీవా వేశ్యా। 'వారస్త్రీ గణికా వేశ్యా రూపాజీవా' ఇత్యమరః। క్వ నిహితం క్వ స్థాపితమ్। దయతేఽసౌ దయమానః। కృపయన్నివ। భవతు శ్రూయతామ్। సంవాదే వర్తమానమిదమవ్యయమ్। 'భవత్వన్తరసంవాదే నిర్దోషస్మరణేఽపి చ' ఇత్యజయః। మృత్యుహస్తవర్తినో యమకరగతస్య। అముష్యా రాగమఞ్జర్యాః। వైరానుబన్ధేన వైరసంబన్ధేన। ఏనాం శృగాలికామ్। అశిక్షయం శిక్షితవాన్। ప్రతిపత్తవ్యం కర్తవ్యమ్। సా శృగాలికా। ప్రతిపన్నార్థేవ ప్రాప్తార్థేవ। ప్రసీదన్తు। ప్రసన్నా భవన్త్విత్యర్థః। పౌరుషప్రీతః పురుషార్థసంతుష్టః। ఏతేఽపి పురోవర్తినః। దయన్తాం దయాం కుర్వన్తు। రక్షన్త్విత్యర్థః। 'దయ దానగతిరక్షణేషు' ఇతి ధాతోః। తవేతి। త్వామిత్యర్థః। 'అధీగర్థదయేశాం–' ఇతి కర్మణి షష్ఠీ। అపాసరదపసృతా। ఆరక్షికా రక్షణకారకాస్తేషాం నాయకస్య క్రోష్టపాలస్య। శాసనా-

భూషణా

అనుబన్ధః। అనుబన్ధోఽనువృత్తిః। స్మరన్త్వితి। పరిచర్యాముపాసనాం స్మరన్ననుగ్రహీతుమిత్యన్వయః। ఆకల్పో వేషః। 'ఆకల్పవేషౌ నేపథ్యమ'' ఇత్యమరః। రూపాజీవాజనో వేశ్యాజనః। 'వారస్త్రీ గణికా వేశ్యా రూపాజీవా' ఇత్యమరః। తవ దయన్తాం త్వాం రక్షన్తు। 'దయ దానగతిహింసారక్షణేషు'। 'అధీగర్థదయేశాం కర్మణి' ఇతి కర్మణి షష్ఠీ। 'ఆరక్షకాస్తు బన్దినః (?)' ఇతి వైజయన్తీ।

లఘుదీపికా

వృద్ధే। ఉద్ఘట్టితం సూచనమ్। 'సూచనముద్ఘట్టనం బోధిః' ఇత్యజయః। భవతు శ్రూయతామ్। సంవాదే వర్తమానమిదమవ్యయమ్। 'భవత్వన్తరసంవాదే నిర్దోషస్మరణేఽపి వా' ఇత్యజయః। అనుబన్ధోఽవృత్తిః। తవ దయన్తాం త్వాం రక్షన్తు। 'దయ దానగతిరక్షణేషు' 'అధీగర్థదయేశాం కర్మణి' ఇతి కర్మణి షష్ఠీ। 'ఆరక్షకాస్తు బన్దినః' ఇతి వైజయన్తీ।

అథోత్తరేద్యురాగత్య దృప్తతరః సుభగమానీ సున్దరంమన్యః పితురత్యయాదచిరాధిష్ఠితాధికారస్తారుణ్యమదాదనతిపక్వః కాన్తకో నామ నాగరికః కించిదివ భర్త్సయిత్వా మాం సమభ్యధత్త—'న చేద్ధనమిత్రస్యాజినరత్నం ప్రతిప్రయచ్ఛసి, న చేద్వా నాగరికేభ్యశ్చోరితకాని ప్రత్యర్పయసి, ద్రక్ష్యసి పారమష్టాదశానాం కారణానామన్తే చ మృత్యుముఖమ్' ఇతి। మయా తు స్మయమానేనాభిహితమ్— 'సౌమ్య, యద్యపి దద్యామాజన్మనో ముషితం ధనం న త్వర్థపతిదారాపహారిణః శత్రోర్మే మిత్రముఖస్య ధనమిత్రస్య చర్మరత్నప్రత్యాశాం పూరయేయమ్। అదత్త్వైవ తదయుత-

---

పదచన్ద్రికా

న్నియోగాత్। చారకం బన్ధనాలయమ్। అథేతి। ఉత్తరేద్యుః పరదివసే। 'సద్యఃపరుత్–' ఇతి నిపాతః। దృప్తతరో గర్వితతరః। 'గర్వితో దృప్త ఉద్ధతః' ఇతి వైజయన్తీ। సుభగమానీ సుభగమాత్మానం మన్యమానః। 'సర్వోన్నతత్వం సౌభాగ్యం తద్వాన్సుభగ ఉచ్యతే' ఇతి దివాకరః। సున్దరంమన్యః సౌన్దర్యాభిమానీ। పితురత్యయాత్పితృనాశాత్। అచిరాధిష్ఠితాధికారోఽల్పకాలప్రాప్తాధికారః। అనతిపక్వోఽనతిపరిణతః। నాగరికః కారాపతిః। 'కారాపతిర్నాగరికః' ఇతి వైజయన్తీ। సమభ్యధత్తోక్తవాన్। న చేదితి। ప్రతిప్రయచ్ఛసి ప్రత్యర్పయసి। నాగరికేభ్యో నగరవాసిలోకేభ్యః। కారణానాం యాతనానామ్। 'కారణా తు యాతనా తీవ్రవేదనా' ఇత్యమరః। అన్తే యాతనావసానే। స్మయమానేన స్మితముఖేన। ఆజన్మనః। జన్మ మర్యాదీకృత్యేత్యర్థః। మే మమ శత్రోర్వైరిణః। మిత్రముఖస్య మిత్రచ్ఛద్మనః। 'ముఖం తు వదనే ముఖ్యే తామ్రే ఛద్మని వా పుమాన్'

భూషణా

దృప్తతరో గర్వితః। 'గర్వితో దృప్త ఉద్ధతః' ఇతి వైజయన్తీ। సుభగమానీ సుభగమాత్మానం మన్యమానః। 'సర్వోన్నతత్వం సౌభాగ్యం తద్వాన్సుభగ ఉచ్యతే' ఇతి దివాకరః। అచిరాధిష్ఠితోఽభినవావలమ్బితః। తారుణ్యం యౌవనమ్। కారాపతిర్నాగరికః। కారణానాం యాతనానామ్। 'కారణా తు యాతనా తీవ్రవేదనా' ఇత్యమరః। మిత్రముఖస్య మిత్రవ్యాజస్య। 'ముఖం తు వదనే ముఖ్యే తామ్రే ఛద్మని వా పునః' ఇతి భాగురిః।

లఘుదీపికా

దృప్తతరో గర్వితతరః। 'గర్వితో దృప్త ఉద్ధతః' ఇతి వైజయన్తీ। సుభగమానీ సుభగమాత్మానం మన్యమానః। 'సర్వోన్నతత్వం సౌభాగ్యం తద్వాన్సుభగ ఉచ్యతే' ఇతి దివాకరః। అచిరాధిష్ఠితోఽభినవావలమ్బితః। 'తారుణ్యం యౌవనం సమే'। కారాపతిర్నాగరికః। కారణానాం యాతనానామ్। 'కారణా యాతనావృత్త్యోః'। మిత్రముఖస్య మిత్రవ్యాజస్య। 'ముఖం తు వదనే ముఖ్యే తామ్రే ఛద్మని వా పుమాన్' ఇతి భాగురిః। 'ప్రత్యాశా పునరాప్తీ-

మపి యాతనానామనుభవేయమ్। ఇయం మే సాధీయసీ సంధా' ఇతి। తేనైవ క్రమేణ వర్తమానే సాన్త్వనతర్జనప్రాయే ప్రతిదినమనుయోగవ్యతికరేఽనుగుణాన్నపానలాభాత్కతిపయైరేవాహోభిర్విరోపితవ్రణః ప్రకృతిస్థోఽహమాసమ్।

అథ కదాచిదచ్యుతామ్బరపీతాతపత్విషి క్షయిణి వాసరే హృష్టవర్ణా శృగాలికోజ్జ్వలేన వేషేణోపసృత్య దూరస్థానుచరా మాముపశ్లిష్యాబ్రవీత్— 'ఆర్య, దిష్ట్యా వర్ధసే। ఫలితా తవ సునీతిః। యథా త్వయాదిశ్యే తథా ధనమిత్రమేత్యాబ్రవమ్— 'ఆర్య, తవైవమాపన్నః సుహృదిత్యువాచ— 'అహమద్య వేశసంసర్గసులభాత్పానదోషాద్బద్ధః। త్వయా పునరవిశఙ్కమద్యైవ రాజా విజ్ఞాపనీయః— 'దేవ, దేవప్రసాదాదేవ పురాపి తదజినరత్నమర్థపతిముషితమాసాదితమ్। అథ తు భర్తా రాగమఞ్జర్యాః కశ్చిదక్షధూర్తః కలాసు కవిత్వేషు లోకవా-

---

పదచన్ద్రికా

ఇతి భాగురిః। ప్రత్యాశాం పునఃప్రాప్తీచ్ఛామ్। 'ప్రత్యాశా పునరాప్తీచ్ఛా' ఇతి వైజయన్తీ। అనుభవేయమనుభవిష్యామి। సాధీయసీ దృఢతరా। సంధా ప్రతిజ్ఞా। 'సంధా స్థితౌ ప్రతిజ్ఞాయామ్' ఇతి విశ్వః। అనుయోగవ్యతికరే ప్రశ్నప్రకారే। 'సంపర్కే చ వ్యతికరః ప్రకారవ్రాతయోరపి' ఇత్యజయః। అనుగుణాన్నపానలాభాదనుకూలాశనపానప్రాప్తేః। విరోపితవ్రణ ఉపశాన్తక్షతః। 'విరోపిత ఉపశాన్తశ్చికిత్సితః' ఇతి బోపాలితః। అథేతి। అచ్యుతో విష్ణుస్తస్యామ్బరం వస్త్రం తద్వత్పీతా పిశఙ్గాతపత్విడుద్ద్యోతప్రభా యస్యేతి। 'ప్రకాశో ద్యోత ఆతపః' ఇత్యమరః। క్షయిణి క్షీణే। వాసరే దివసే। ఉపశ్లిష్య సంనికృష్య। ఆదిశ్య ఆదిష్టమ్। ఆపన్న ఆపత్తిం ప్రాప్తః। 'ఆపన్న ఆపత్ప్రాప్తః స్యాత్' ఇత్యమరః। అథ త్వితి। అక్షధూర్తోఽక్షనిపుణః। సమసృజ్యత। సంగతోఽభూదిత్యర్థః। అసావక్షధూర్తః। నికృష్టాశయః క్షుద్రాన్తఃకరణః।

భూషణా

ప్రత్యాశా పునఃప్రాప్తీచ్ఛా। 'ప్రత్యాశా పునరాప్తీచ్ఛా' ఇతి వైజయన్తీ। సాధీయసీ దృఢతరా। సంధా ప్రతిజ్ఞా। 'సంధా ప్రతిజ్ఞా మర్యాదా' ఇత్యమరః। అనుయోగవ్యతికరే ప్రశ్నప్రకారే। సంపర్కే చ వ్యతికరః ప్రకారవ్రాతయోరపి' ఇత్యజయః। విరోపిత ఉపశాన్తః। 'విరోపిత ఉపశాన్తశ్చికిత్సితః' ఇతి బోపాలితశ్చాపి। దిష్ట్యేత్యవ్యయమానన్దే। 'దిష్ట్యా సముపజోషం చేత్యానన్దే' ఇత్యమరః। ఉపశ్లిష్య సంనికృష్య। అన్వవర్తే స్వసంబన్ధివర్గవత్సాదరమాచరామీతి ఫలితోఽర్థః। సము-

లఘుదీపికా

చ్ఛా' ఇతి వైజయన్తీ। సాధీయసీ దృఢతరా। అనుయోగవ్యతికరే ప్రశ్నప్రకారే। 'సంపర్కే చ వ్యతికరః ప్రకారవ్రాతయోరపి' ఇత్యజయః। విరోపిత ఉపశాన్తః। 'విరోపిత ఉపశాన్తశ్చికిత్సితః' ఇతి బోపాలితః। ఉపశ్లిష్య సంనికృష్య। సము-

---

ర్తాసు చాతివైచక్షణ్యాన్మయా సమసృజ్యత। తత్సంబన్ధాచ్చ వస్త్రాభరణప్రేషణాదినా తద్భార్యాం ప్రతిదినమన్వవర్తే। తదసావశఙ్కిష్ట నికృష్టాశయః కితవః। తేన చ కుపితేన హృతం తచ్చర్మరత్నమాభరణసముద్గకశ్చ తస్యాః। స తు భూయః స్తేయాయ భ్రమన్నగృహ్యత నాగరికపురుషైః। ఆపన్నేన చామునానుసృత్య రుదత్యై రాగమఞ్జరీపరిచారికాయై పూర్వప్రణయానువర్తినా తద్భాణ్డనిధానోద్దేశః కథితః। మమాపి చర్మరత్నముపాయోపక్రాన్తో యది ప్రయచ్ఛేదిహ దేవపాదైః ప్రసాదః కార్యః' ఇతి। తథా 'నివేదితశ్చ నరపతిరసుభిర్మామవియోజ్యోపచ్ఛన్దనైరేవ స్వం తే దాపయితుం ప్రయతిష్యతే। తన్నః పథ్యమ్' ఇతి। శ్రుత్వైవ చ త్వదనుభావప్రత్యయాదనతిత్రస్నునా తేన తత్తథైవ సంపాదితమ్। అథాహం త్వదభిజ్ఞానప్రత్యయితాయా రాగమఞ్జర్యాః సకాశాద్యథేప్సితాని వసూని లభమానా రాజదుహితురమ్బాలికాయా ధాత్రీం మాఙ్గలికాం త్వదాదిష్టేన

పదచన్ద్రికా

కుపితేన క్రుద్ధేన। తస్యా రాగమఞ్జర్యాః। సముద్గకః సంపుటకః। తథైవామరః। సోఽక్షనిపుణః। స్తేయాయ చౌర్యాయ। నాగరికపురుషైః। కారాపతిపురుషైరిత్యర్థః। ఆపన్నేనాపత్ప్రాప్తేన। రుదత్యై రోదనపరాయై। తస్యాం యద్భాణ్డం భూషణమ్। 'భాణ్డం భూషణమాత్రేఽపి భాణ్డం మూలవణిగ్ధనే। నదీమాత్రే తురఙ్గాణాం భూషణే భాజనేఽపి చ॥' ఇతి విశ్వః। తస్య నిధానోద్దేశః స్థాపనప్రదేశః। ఉపాయైరుపక్రాన్తో వశీకృతః। 'ఉపక్రమో వశీకారే సమారమ్భే చికిత్సనే' ఇతి వైజయన్తీ। ఉపచ్ఛన్దనైః సాన్త్వనైః। 'సాన్త్వనోపచ్ఛన్దనే చ సమావనునయే' ఇతి కేశవః। స్వం చర్మరత్నమ్। స ఇతి తుభ్యమ్। నోఽస్మాకమ్। పథ్యమనుగుణమ్। త్వదనుభావప్రత్యయాత్త్వత్ప్రభావజ్ఞానాత్। అనతిత్రసున్నాతిశయితత్రాసరహితేన। 'త్రసిగృధి–' ఇతి క్నుప్రత్యయః। తేన ధనమిత్రేణ। అథేతి।

భూషణా

ధ్గకః సంపుటకః। ఏవమేవామరః। ఉపక్రాన్తో వశీకృతః। 'ఉపక్రమో వశీకారే సమారమ్భే చికిత్సనే' ఇతి వైజయన్తీ। ఉపచ్ఛన్దనముపసాన్త్వనమ్। 'సాన్త్వనోపచ్ఛన్దనే చ సమావనునయే' ఇతి కేశవః। అనుభావప్రత్యయాత్ప్రభావజ్ఞానాత్।

లఘుదీపికా

ధ్గకః సంపుటకః। ఉపక్రాన్తో వశీకృతః। 'ఉపక్రమో వశీకారే సమారమ్భే చికిత్సనే' ఇతి వైజయన్తీ। ఉపచ్ఛన్దనముపసాన్త్వనమ్। 'సాన్త్వనోపచ్ఛన్దనే చ సమావనునయేఽపి చ' ఇతి కేశవః। అనుభావప్రత్యయాత్ప్రభావజ్ఞానాత్। ప్రత్యా-

---

మార్గేణాన్వరఞ్జయమ్। తామేవ చ సంక్రమీకృత్య రాగమఞ్జర్యాశ్చామ్పాలికాయాః సఖ్యం పరమవీవృధమ్। అహరహశ్చ నవనవాని ప్రాభృతాన్యుపహరన్తీ కథాశ్చిత్రాశ్చిత్తహారిణీః కథయన్తీ తస్యాః పరం ప్రసాదపాత్రమాసమ్। ఏకదా చ హర్మ్యగతాయాస్తస్యాః స్థానస్థితమపి కర్ణకువలయం స్రస్తమితి సమాదధతీ ప్రమత్తేవ ప్రచ్యావ్య పునరుత్క్షిప్య

భూమేస్తేనోపకన్యాపురం కారణేన కేనాపి భవనాఙ్గణం ప్రవిష్టస్య కాన్తకస్యోపరి ప్రవృత్తకుహరపారావతత్రాసనాపదేశాత్ప్రహసన్తీ ప్రాహార్షమ్। సోఽపి తేన ధన్యంమన్యః కించిదున్ముఖః స్మయమానో మత్కర్మప్రహాసితాయా రాజదుహితుర్విలాసప్రాయమాకారమాత్మాభిలాషమూలమివ యథా సం-

---

పదచన్ద్రికా

త్వదభిజ్ఞానప్రత్యాయితాయాస్త్వత్ప్రత్యాయకవస్తువిశ్వాసితాయాః। సంక్రమీకృత్యోపాయీకృత్య। 'ప్రత్యుపాయే సంక్రమే చ నిశ్రేణ్యాం సంక్రమో మతః' ఇత్యుత్పలినీ। అమ్బాలికా రాజకన్యా। అవీవృధమ్। అవర్ధయమిత్యర్థః। ప్రాభృతాన్యుపాయనాని। 'ప్రాభృతం తు ప్రదేశనమ్। ఉపాయనముపగ్రాహ్యమ్' ఇత్యమరః। చిత్తహారిణీర్మనోహరాః। తస్యా అమ్బాలికాయాః। ఏకదేతి। హర్మ్యగతాయా గృహగతాయాః। స్థానస్థితమపి యథా స్థితమపి। స్రస్తమితి గలితమితి। సమాదధతీ సజ్జయతీ। ప్రమత్తేవానవహితేవ ప్రచ్యావ్య పాతయిత్వా। తేన కర్ణకువలయేన। ఉపకన్యాపురం కన్యాన్తఃపురసమీపే కాన్తస్య కారాపతేః। ప్రవృత్తకుహర ఆరబ్ధసురతః। 'కుహరం సుషిరే దమ్భే నాగలోకే రతేఽపి చ' ఇత్యజయః। పారావతః కపోతః। 'పారావతః కలరవః కపోతః' ఇత్యమరః తస్య త్రాసనాపదేశాద్భయోత్పాదనమిషాత్। ప్రాహార్షమ్। 'హన హింసాగత్యోః' ఇతి ధాతోః సోఽపి కాన్తకః। తేన కర్ణకువలయప్రహారేణ। స్మయమానః స్మయతేఽసౌ తథా

భూషణా

ప్రత్యాయితాయా విశ్వస్తాయాః। సంక్రమీకృత్యోపాయీకృత్య। 'ప్రత్యుపాయే సంక్రమే చ నిశ్రేణ్యాం సంక్రమః స్మృతః' ఇత్యుత్పలినీ। ప్రాభృతాన్యుపాయనాని। 'ప్రాభృతం తు ప్రదేశనమ్' ఇత్యమరః। ప్రమత్తానవహితా। 'ప్రమాదోఽనవధానతా' ఇత్యమరః। ప్రచ్యావ్య పాతయిత్వా। తేన కువలయేన। ప్రసక్తకుహర ఆరబ్ధసురతః। 'కుహరం సుషిరే దమ్భే

లఘుదీపికా

యితాయా విశ్వాస్తాయాః। సంక్రమీకృత్యోపాయీకృత్య। 'ప్రత్యుపాయే సంక్రమే చ నిశ్రేణ్యాం సంక్రమః స్మృతః' ఇత్యుత్పలః। ప్రమత్తానవహితా। 'ప్రమాదోऽనవధానతా'। ప్రచ్యావ్య ప్రచ్యుతం కృత్వా। ప్రసక్కకుహర ఆరబ్ధసురతః। 'కుహరం సుషిరే దమ్భే నాగలోకే రతేऽపి చ' ఇ-

---

కల్పయేత్తథా మయాపి సంజ్ఞయైవ కిమపి చతురమాచేష్టితమ్। ఆకృష్టధన్వనా చ మనసిజేన విద్ధః సన్దిగ్ధఫలేన పత్త్రిణాతిముగ్ధః కథంకథమప్యపాసరత్। సాయం చ రాజకన్యాఙ్గులీయకముద్రితాం వాసతామ్బూలపట్టాంశుకయుగలభూషణావయవగర్భాం చ వఙ్గేరికాం కయాచిద్బాలికయా గ్రాహయిత్వా రాగమఞ్జర్యా ఇతి నీత్వా కాన్తకస్యాగారమగామ్। అగాధే చ రాగసాగరే మగ్నో నావమివ మాముపలభ్య పరమహృష్యత। అవస్థాన్తరాణి చ రాజదుహితుః సుదారుణాని వ్యావర్ణయన్త్యా మయా స దుర్మతిః సుదూరముదమాద్యత। తత్రాప్యర్థితా చాహం త్వత్ప్రియాప్రహితమితి మమైవ ముఖతామ్బూలోచ్ఛిష్టానులేపనం నిర్మాల్యం మలినాంశుకం చాన్యేద్యురుపాహరమ్। తదీయాని చ రాజకన్యార్థమిత్యుపాదాయ చ్ఛన్నమేవాపో-

---

పదచన్ద్రికా

ఆత్మని యోऽభిలాషః స మూలం కారణం యత్రేతి తథా। సంకల్పయేచ్చిన్తయేత్। చతురమాచేష్టితమ్। కృతమిత్యర్థః। ఆకృష్టధన్వనాకర్షితధనుషా। విద్ధో భిన్నః। దిగ్ధం విషలిప్తమ్। 'దిగ్ధలిప్తౌ విషాక్తే చ' ఇతి వైజయన్తీ। ఫలం శల్యం యస్యేతి స తథా తేన। సాయం చేతి। రాజకన్యాయా అఙ్గులీయకం ముద్రికా తయా ముద్రితాం కృతముద్రామ్। వాసతామ్బూలం సహకారతైలకర్పూరాదిభిః సుగన్ధీకృతం తామ్బూలమ్। 'ఘనసారాదిభిర్యత్తు వాసితం వాసముచ్యతే' ఇతి వైజయన్తీ। పట్టాంశుకయుగలం పట్టవస్త్రయుగలమ్। భూషణావయవాః కతిపయభూషణాని తద్గర్భామ్। వఙ్గేరికాం వేత్రపుటికామ్। 'ఝాంపీ' ఇతి భాషయా। 'వఙ్గేరీ వేత్రపుటికా' ఇతి వైజయన్తీ। అగాధే చేతి। అగాధేऽతలస్పర్శే। అహృష్యద్ధర్షం ప్రాప। సుదారుణాన్యసహ్యాని। స దుర్మతిః కాన్తకః।

సుదూరమత్యన్తమ్। ఉదమాద్యత। ఉన్మమాదేత్యర్థః। తత్రాప్యర్థితా తేన కాన్తకేన ప్రార్థితా। త్వత్ప్రియాప్రహితమితి ప్రేషితమితి। ఉచ్ఛిష్టానులేపనం స్వభుక్తావశిష్టాఙ్గరాగమ్। తదీ-

భూషణా

నాగలోకే రతేఽపి చ' ఇత్యజయః। సంకల్పయేచ్చిన్తయేత్। దిగ్ధం విషలిప్తమ్। 'విషాక్తే దిగ్ధలిప్తకౌ' ఇత్యమరః। వాసతామ్బూలమేలాలవఙ్గకర్పూరాదిసుగన్ధీకృతమ్। 'ఘనసారాదిభిర్యత్తు వాసితుం వాసముచ్యతే' ఇతి వైజయన్తీ। భూషణావయవం కానిచిద్భూషణాని। పేటికామ్। 'పిటకః పేటకః పేటా' ఇత్యమరః। రాగమఞ్జర్యా ఇత్యుక్త్వా। నీత్వా స్వగృహే స్థాపయిత్వా। ఏకాకినీ (?)। కాన్తకస్యేతి శేష-

లఘుదీపికా

త్యజయః। సంకల్పయేచ్చిన్తయేత్। దిగ్ధం విషలిప్తమ్। 'దిగ్ధలిప్తౌ విషాక్తే చ' ఇతి వైజయన్తీ। వాసతామ్బూలం సహకారతైలకర్పూరాదిభిః సుగన్ధీకృతమ్। 'ఘనసారాదిభిర్యత్తు వాసితం వాసముచ్యతే' ఇతి వైజయన్తీ। వఞ్జేరికా। 'వఞ్జేరీ వేత్రపుటికా'।

ఢాని। ఇత్థం చ సంధుక్షితమన్మథాగ్నిః స ఏవైకాన్తే మయోపమన్త్రితోఽభూత్— 'ఆర్య, లక్షణాన్యేవ తవావిసంవాదీని। తథా హి మన్త్ర్యాప్తివేశ్యః కశ్చిత్కార్తాన్తికః। 'కాన్తకస్య హస్తే రాజ్యమిదం పతిష్యతి, తాదృశాని తస్య లక్షణాని' ఇత్యాదిక్షత్। తదనురూపమేవ చ త్వామియం రాజకన్యకా కామయతే। తదేకాపత్యశ్చ రాజా తయా త్వాం సమాగతముపలభ్య కుపితోఽపి దుహితుర్మరణభయాన్నోచ్ఛేత్స్యతి। ప్రత్యుత ప్రాపయిష్యత్యేవ యౌవరాజ్యమ్। ఇత్థం చాయమర్థోఽర్థానుబన్ధీ। కిమితి తాత, నారాధ్యతే। యది కుమారీపురప్రవేశాభ్యుపాయం నావబుధ్యసే। నను బన్ధనాగారభిత్తేర్వ్యామత్రయమన్తరాలమారామప్రాకారస్య కేనచిత్తు హస్తవత్రైకాగారికేణ తావతీం సురఙ్గాం కారయిత్వా ప్రవిష్టస్యోపవనం తవోపరి-

పదచన్ద్రికా

యాని కాన్తకసంబన్ధీని। ఉపాదాయ గృహీత్వా। ఛన్న మేవ గుప్తమేవ। అపోఢాని త్యక్తాని। 'అపోఢమపవిద్ధం చ విస్పష్టం త్యక్తమిత్యపి' ఇతి వైజయన్తీ। ఇత్థమితి। సంధుక్షితో వృద్ధిం ప్రాపితః। స ఏవ కాన్తక ఏవ। ఉపమన్త్రిత ఉపదిష్టః। అవిసంవాదీని విసంవాదరహితాని। 'ప్రతివేశే చరతి యః ప్రాతివేశ్యః స ఉచ్యతే' ఇతి వైజయన్తీ। 'కార్తాన్తికో లక్షణజ్ఞః' ఇతి వైజయన్తీ। ఆదిక్షదవోచత్। తదనురూపం తదనుకూలమ్। కామయతే ప్రార్థయతే। తదేకాపత్యః సైవైకమపత్యం యస్యేతి స తథా। సమాగతం సంగతమ్। నోచ్ఛేత్స్యతి నోచ్ఛేదం కరిష్యతి। అర్థానుబన్ధీ రాజరూపార్థసంబన్ధీ। తాతేత్యాత్మీయతాసూచకం సంబోధనమ్। వ్యామత్రయమ్। వ్యామః పరిమాణవిశేషః। భాషయా 'వాంవ' ఇతి ప్రసిద్ధః। 'వ్యామో బాహ్వోః సకరయోస్తతతోస్తిర్యగన్తరమ్' ఇత్యమరః। ఆరామ ఉపవనమ్। ప్రాకారో వరణః। 'ప్రాకారో వరణః సాలః' ఇత్యమరః। హస్తవతా శిక్షితహస్తేన। ఐకాగారికేణ చౌరేణ। 'చౌరైకాగారికస్తేనదస్యుతస్కరమోషకాః' ఇత్యమరః। తావతీం తత్ప్రమాణామ్। సురఙ్గా భూమ్యన్తర్గతఖనితమార్గవిశేషః। అస్మదా-

భూషణా

పూరణమ్। అతఏవాగ్రే 'అన్యేద్యుః' ఇతి సంగచ్ఛతే। అపోఢాన్యపవిద్ధాని। 'అపోఢమపవిద్ధం చ వికృష్టం త్యక్తమిత్యపి' ఇతి వైజయన్తీ। ప్రాతివేశ్యః। 'ప్రతివేశే చరతి యః ప్రాతివేశ్యః స ఉచ్యతే' ఇతి వైజయన్తీ। ఆదిక్షదవోచత్। వ్యామో బాహ్వోరన్తరాలమ్। 'వ్యామో బాహ్వోః సకరయోస్తతయోస్తిర్యగన్తరమ్' ఇత్యమరః। ఐకాగారికశ్చౌరః। 'చౌరైకాగారికస్తేనదస్యుతస్కరమోషకాః' ఇత్యమరః। నిరది-

లఘుదీపికా

అపోఢాన్యపవిద్ధాని। 'అపోఢమపవిద్ధం చ విస్రమ్భం త్యక్తమిత్యపి' ఇతి వైజయన్తీ। ప్రాతివేశ్యః। 'ప్రతివేశే చరతి యః ప్రాతివేశ్యః స ఉచ్యతే' ఇతి వైజయన్తీ। ఆదిక్షదవోచత్। 'వ్యామో బాహ్వోః సకరయోస్తతయోస్తిర్యగన్తరమ్।' ఐకాగారికశ్చౌరః। 'చౌరైకాగారికస్తేనదస్యుతస్కరమోషకాః'। నిరదిక్షన్నిర్దిష్టవాన్। ఉపక్రాన్తశ్చ-

ష్ఠాదస్మదాయత్తైవ రక్షా। 'రక్తతరో హి తస్యాః పరిజనో న రహస్యం భేత్స్యతి' ఇతి। సోఽబ్రవీత్— 'సాధు భద్రే, దర్శితమ్। అస్తి కశ్చిత్తస్కరః ఖననకర్మణి సగరసుతానామివాన్యతమః। స చేల్లబ్ధః క్షణేనైతత్కర్మ సాధయిష్యతి' ఇతి। 'కతమోఽసౌ, కిమితి న లభ్యతే' ఇతి మయోక్తే 'యేన తద్ధనమిత్రస్య చర్మరత్నం ముషితమ్' ఇతి త్వామేవ నిరక్షిత్। 'యద్యేవమేహి, త్వయాస్మిన్కర్మణి సాధితే చిత్రైరుపాయైస్త్వామహం మోచయిష్యామీతి శపథపూర్వం తేనాభిసంధాయ సిద్ధేఽర్థే భూయోఽపి నిగడయిత్వా 'యోఽసౌ చోరః స సర్వథోపక్రాన్తః, న తు ధార్ష్ట్యభూమిః ప్రకృష్టవైరస్తదజినరత్నం దర్శయిష్యతి' ఇతి రాజ్ఞే విజ్ఞాప్య చిత్రమేనం హనిష్యసి, తథా చ సత్యర్థః సిద్ధ్యతి, రహస్యం చ న స్రవతి' ఇతి మయోక్తే సోఽతిహృష్టః ప్రతిపద్య 'మామేవ త్వదుపప్రలోభనే నియుజ్య బహిరవస్థితః। ప్రాప్తమితః పరం చిన్త్యతామ్' ఇతి। ప్రీతేన చ మయోక్తమ్— 'మదుక్తమల్పమ్, త్వన్నయ ఏవాత్ర భూయాన్। ఆనయైనమ్' ఇతి। అథానీతేనామునా మన్మోచనాయ శపథః కృతః, అహం చ రహస్యానిర్భేదాయ వినిగడీకృతశ్చ స్నానభోజనవిలేప-

---

పదచన్ద్రికా

యత్తాస్మదధీనా। 'అధీనో నిఘ్న ఆయత్తః' ఇత్యమరః। పరిజనః సేవకలోకః। రహస్యం గోప్యమ్। న భేత్స్యతి న ప్రకటం కరిష్యతి। అస్తీతి। అన్యతమ ఏకః। కిమితి న లభ్యతే కిమితి న ప్రాప్యతే। నిరదిక్షన్నిర్దిష్టవాన్। తేన చౌరేణ సహ। అభిసంధాయ। ప్రతిజ్ఞాయేత్యర్థః। సిద్ధేఽర్థే కార్యే సంపన్నే ।నిగడయిత్వా బద్ధ్వా। ఉపక్రాన్తశ్చికిత్సితః। ధార్ష్ట్యభూమిర్ధృష్టతరః। చిత్రమనేకప్రకారమ్। హనిష్యసి మారయిష్యసి। న స్రవతి న ప్రకటీకరోతి। ప్రతిపద్యాభ్యుపగమ్య। త్వదుపప్రలోభనే త్వద్వశీకరణే। ప్రాప్తం కర్తవ్యమ్। 'ప్రాప్తం యుగ్యం చ కర్తవ్యమ్' ఇతి వైజయన్తీ। త్వన్నయ ఏవ త్వన్నీతిరేవ। ఆనయైనమితి। ఏనం కాన్తకమ్। రహస్యానిర్భేదాయ గోప్యస్యాప్రక-

భూషణా

క్షన్నిర్దిష్టవాన్। యద్యేవమేహీతి। తస్యైవ ప్రలోభనాయేతి శేషః। తత్ర్పకారమాహ— త్వయేత్యాదినా। ఉపక్రాన్తశ్చికిత్సితః। ప్రతిపద్యాభ్యుపగమ్య। మదుక్తమితి శేషః। ప్రాప్తరూపం చ కర్తవ్యమ్। 'ప్రాప్తరూపం చ కర్తవ్యమ్' ఇతి వైజయన్తీ। త్వన్నయ-

లఘుదీపికా

కిత్సితః। ప్రతిపద్యాభ్యుపగమ్య। ప్రాప్తం కర్తవ్యమ్। 'ప్రాప్తం యుగ్యం చ కర్తవ్యమ్' ఇతి వై-

---

నాన్యనుభూయ నిత్యాన్ధకారాద్భిత్తికోణాదారభ్యోరగాస్యేన సురఙ్గామకరవమ్। అచిన్తయం చైవమ్— 'హన్తుమనసైవామునా మన్మోచనాయ శపథః కృతః। తదేనం హత్వాపి నాసత్యవాదదోషేణ స్పృశ్యే' ఇతి। నిష్పతతశ్చ మే నిగడనాయ ప్రసార్యమాణపాణేస్తస్య పాదేనోరసి నిహత్య పతితస్య తస్యైవాసిధేన్వా శిరో న్యకృన్తమ్। అకథయం చ శృగాలికామ్— 'భణ భద్రే, కథంభూతః కన్యాపురసంనివేశ:? మహానయం ప్రయాసో మా వృథైవ భూత్। అముత్ర కించచ్చోరయిత్వా నివర్తిష్యే' ఇతి। తదుపదర్శితవిభాగే చావగాహ్య కన్యాన్తఃపురం ప్రజ్వలత్సు మణిప్రదీపేషు నైకక్రీడాఖేదసుప్తస్య పరిజనస్య మధ్యే మహితమహార్ఘరత్నప్రసుప్తసింహాకారదన్తపాదే హంసతూలగర్భశయ్యోపధానశాలిని కుసుమవచ్ఛురి-

---

పదచన్ద్రికా

టీకరణాయ వినిగడీకృతః। ముక్త ఇత్యర్థః। నిత్యాన్ధకారాదఖణ్డితమసః। ఉరగాస్యేన ఫణిముఖాకారఖననసాధనేన। అచిన్తయం చైవమేవం వక్ష్యమాణం చిన్తితవాన్। హన్తుమనసైవ మన్మారణనిశ్చితచేతసా। ఏనం కాన్తకమ్। నిష్పతతో నిర్గచ్ఛతః। తస్యైవ కాన్తస్యైవ। అసిధేన్వా ఛురికయా। 'ఛురికా చాసిధేనుకా' ఇత్యమరః। న్యకృన్తం కృత్తవానస్మి। భణ। కథయేత్యర్థః। సంనివేశః సంస్థానమ్। 'సంస్థానం సంనివేశే చ స్వరూపే చ నిగద్యతే'

ఇతి వరరుచిః। అయం ప్రయాసః సురఙ్గాకరణక్లేశః। మా భూత్। 'న మాఙ్యోగే' ఇత్యడాగమాభావః। అముత్ర కన్యాపురే। తదుపదర్శితవిభాగే శృగాలికాకథితప్రదేశే। నైకక్రీడా బహుక్రీడా। మహితాని స్థూలాని మహార్ఘాణి బహుమూల్యాని రత్నాని తద్యుక్తాః ప్రసుప్తసింహాకారా దన్తపాదా యస్యేతి తస్మిన్। హంసతూలః పక్షిపక్ష్మాణి గర్భే యస్యా ఏవంవిధా శయ్యాస్తరణమ్। ఉపధానముపబర్హః। ఏవమేవామరః। 'ఉశీ' ఇతి భాషాప్రసిద్ధమ్। కుసుమలవైశ్చురితో మిశ్రితః పర్యన్తో య-

భూషణా

ఏవాత్ర భూయాన్। నయో నీతిర్భూయసీత్యర్థః। ఉరగాస్యేన ఫణిముఖేన। నిష్పతతో నిర్గచ్ఛతః। అసిధేన్వా ఛురికయా। 'ఛురికా చాసిధేనుకా' ఇత్యమరః। సంస్థానం సంనివేశః। 'సంస్థానం సంనివేశే చ స్వరూపే చ నిగద్యతే' ఇతి వరరుచిః।

లఘుదీపికా

జయన్తీ। ఉరగాస్యేన ఫణిముఖేన। నిష్పతతో నిర్గచ్ఛతః। అసిధేన్వా ఛురికయా సంస్థానం సంనివేశః। 'సంస్థానం సంనివేశే చ స్వరూపే చ నిగద్యతే' ఇతి వరరుచిః।

తపర్యన్తే పర్యఙ్కతలే దక్షిణపాదపార్ష్ణ్యధోభాగానువలితేతరచరణాగ్రపృష్ఠమ్ ఈషద్వివృత్తమధురగుల్ఫసంధిః, పరస్పరాశ్లిష్టజఙ్ఘాకాణ్డమ్, ఆకుఞ్చితకోమలోభయజాను, కించిద్వేల్లితోరుదణ్డయుగలమ్, అధినితమ్బప్రసస్తముక్తైకభుజలతాగ్రపేశలమ్, అపాశ్రయాన్తనిమితాకుఞ్చితేతరభుజలతోత్తానతలకరకిసలయమ్, ఆభుగ్నశ్రోణిమణ్డలమ్, అతిశ్లిష్టచీనాంశుకాన్తరీయమ్, అనతివలితతనుతరోదరమ్, అతనుతరని-

---

పదచన్ద్రికా

స్యేతి। పర్యఙ్కః పల్యఙ్కః। ‘శయనం మఞ్చపర్యఙ్కపల్యఙ్కాః ఖట్వయా సమాః' ఇత్యమరః। పార్ష్ణిః పాదమూలమ్। ‘పార్ష్ణిః పాశ్చాత్యభాగేఽపి పాదమూలోన్మదస్త్రియోః’ ఇతి విశ్వః। అనువలితః సంవృత్తః। ‘సంవృత్తః స్యాత్సంవలితో భిన్నోఽనువలితోఽపి చ' ఇతి బోపాలితః। ఇతరచరణో వామచరణః। గుల్ఫం ఘుటికా। 'తద్గన్థీ ఘుటికే గుల్ఫౌ' ఇత్యమరః। జఙ్ఘా ప్రసిద్ధా। కాణ్డం స్తమ్బః। 'కుస్థితే రహసి స్తమ్బే కాణ్డం వర్గేఽప్యుదాహృతమ్' ఇతి విశ్వః। ఆకుఞ్చితం సంకుచితమ్। వేల్లితం వక్రితమ్। ఏవమేవ వైజయన్తీ। అపాశ్రయః శిరోభాగః। తథైవ వైజయన్తీ। నిమితం నిక్షిప్తమ్। 'డుమిఞ్ ప్రక్షేపణే'। ఆభుగ్నమీషత్కుటిలమ్। చీనాంశుకస్య చీనదేశీయవస్త్రస్య। అన్తరీయమధోవస్త్రమ్। 'అన్తరీయోపసంవ్యానపరిధానాన్యధోంశుకే' ఇత్యమరః। అనతివలితం నావిప్రహ్వమ్।

భూషణా

విభాగః ప్రదేశః। ఛురితః శోభితః। పర్యఙ్కః శయనమ్। 'శయనం మఞ్చపర్యఙ్కపల్యఙ్కాః ఖట్వయా సమాః' ఇత్యమరః। పార్ష్ణిః। 'తద్గన్థీ ఘుటికే గుల్ఫౌ పుమాన్పార్ష్ణిస్తయోరధః' ఇత్యమరః। అనువలితం సంవృత్తమ్। 'సంవృత్తః స్యాత్సంవలితో భిన్నోఽనువలితోఽపి చ' ఇతి బోపాలితః। గ్రన్థికే ఘుటికే। 'తద్గన్థీ ఘుటికే గుల్ఫౌ। వేల్లితం వక్రితమ్। ‘వేల్లితం వక్రితం సమే' ఇతి వైజయన్తీ। అధినితమ్బమ్। విభవత్యర్థేఽవ్యయీభావః। నిమిత్తం నిక్షిప్తమ్। 'డుమిఞ్ ప్రక్షేపణే'। ఆభుగ్నమీషత్కుటిలమ్। 'ఆభుగ్నం కుటిలం భుగ్నమ్’ ఇత్యమరః। చీనాంశుకం వస్త్రమ్। అన్తరీయమధోంశుకమ్। 'అన్తరీయోపసంవ్యానపరిధానాన్యధోంశుకే' ఇత్యమరః। నాతివలితమీషద్వలితమ్।

లఘుదీపికా

విభాగః ప్రదేశః। పర్యఙ్కః। 'శయనం మఞ్చపర్యఙ్కపల్యఙ్కాః ఖట్వయా సమాః'। అనువలితం సంవృత్తమ్ | 'సంవృత్తః స్యాత్సంవలితో భిన్నోఽనువలితోఽపి చ' ఇతి బోపాలితః। ‘వేల్లితం వక్రితం సమే' ఇతి వైజయన్తీ। నిమిత్తం నిఃక్షిప్తమ్। 'డుమిఞ్ ప్రక్షేపణే'। ఆభుగ్నమీషత్కుటిలమ్। 'భుజ కౌటిల్యే'। 'అన్తరీయోపసంవ్యానపరిధానాన్యధోంశుకే'। అన-

శ్వాసారమ్భకమ్ప్రమానకఠోరకుచకుఙ్మలమ్
ఆతిరశ్చీనబన్ధురశిరోధరోద్దేశదృశ్యమాననిష్టప్తతపనీయసూత్రపర్యస్తపద్మరాగరుచకమ్,
అర్ధలక్ష్యాధరకర్ణపాశనిభృతకుణ్డలమ్, ఉపరిపరావృత్తశ్రవణపాశరత్నకర్ణికాకిరణమఞ్జ-
రీపిఞ్జరితవిషయవ్యావిద్ధాశిథిలశిఖణ్డబన్ధమ్,
ఆత్మప్రభాపటలదుర్లక్ష్యపాటలోత్తరాధరవివరమ్, గణ్డస్థలీసంక్రాన్త-
హస్తపల్లవదర్శితకర్ణావతంసకృత్యమ్,
ఉపరికపోలాదర్శతలనిషిక్తచిత్రవితానపత్రజాతిజనితవిశేషక్రియమ్,
ఆమీలితలోచనేన్దీవరమ్, అవిభ్రాన్తభ్రూపతాకమ్,
ఉద్భిద్యమానశ్రమజలపులకభిన్నశిథిలచన్దనతి-

పదచన్ద్రికా

తనుతరమతికృశమ్। అతనుతరో మహాన్। ఆ ఈషత్తిరశ్చీనో వకః। బన్ధురః సున్దరః। నిష్టప్తం తాపితమ్। తపనీయం సువర్ణమ్। 'తపనీయం శాతకుమ్భం గాఙ్గేయం భర్మ కర్బురమ్' ఇత్యమరః। సూత్రం తన్తుః। రుచకోఽఙ్గులికామణిః। ఏవమేవ వైజయన్తీ। అధరోఽధః '‘అధస్తాదపి చాధరః' ఇత్యమరః। పరావృత్తః సముత్తానః। ఏవమేవ వైజయన్తీ। కర్ణికా కర్ణభూషణమ్। 'కర్ణికా తాలపత్రం స్యాత్కుణ్డలం కర్ణవేష్టనమ్' ఇత్యమరః। పిఞ్జరితం పిఙ్గటీకృతమ్। విషమమయథార్థకమ్। వ్యావిద్ధో బద్ధః। శిఖణ్డః కేశకలాపః। పాటలః శ్వేతరక్తః। ఉత్తరాధర ఉత్తరోష్ఠః। గణ్డస్థలీ గల్లప్రదేశస్తత్ర సంక్రాన్తో మిలితో హస్తపల్లవః కరపల్లవః। కపోల ఏవాదర్శతలమ్। నిషిక్తం ప్రతిబిమ్బితం యచ్చిత్రవితానముల్లోచః। 'అస్త్రీ వితానముల్లోచః' ఇత్యమరః। స ఏవ పత్రజాతిః పత్రక్రియా తయా జనితోత్పాదితా విశేషక్రియా తిలకాదిక్రియా। 'తమాలపత్రతిలకచిత్రకాణి విశేషకమ్' ఇత్యమరః। అవిభ్రాన్తా నిశ్చలా। ఉద్భిద్యమానం

భూషణా

శ్వాసారమ్భః శ్వాసవృత్తిః। రుచకః। 'రుచకో మఙ్గలద్రవ్యే గ్రీవాభరణదన్తయోః' ఇతి విశ్వప్రకాశః। అధరకర్ణపాశః శయ్యాలగ్నః కర్ణః। అధస్తాద్భూతః కర్ణపాశః। 'అధస్తాదపి చాధరః'। ఇదానీం ద్వితీయకర్ణవిషయకమాహ— ఉపరీతి। పరావృత్తః సముత్తానః। కర్ణికా కర్ణభూషణమ్। ఏవమేవామరః। విషమమయథార్థకమ్। వ్యావిద్ధం బద్ధమ్। సమ్యక్తయా న బద్ధః। తాదృశః శిఖణ్డబన్ధః। సంక్రాన్తో బిమ్బితః। 'సంక్రాన్తో బిమ్బితః సమౌ' ఇతి వైజయన్తీ। నిషిక్తం ప్రతిబిమ్బితమ్।

లఘుదీపికా

తివలితమనతిప్రహ్వమ్। నిఃశ్వాసారమ్భో నిఃశ్వాసావృత్తిః। రుచకః। 'రుచకో గులికామణిః'। అధరకర్ణపాశోఽధస్తాద్భూతకర్ణపాశః। 'అధస్తాదపి చాధరః'। 'పరావృత్తః సముత్తానః' ఇతి వైజయన్తీ। కర్ణికా కర్ణభూషణే। విషమమయథార్థకమ్। 'సంక్రాన్తో బిమ్బితః సమౌ' ఇతి వైజయన్తీ। పత్త్రక్రియా పత్త్రజాతిః। పులకః। 'పులకో బిన్దురో-

---

లకమ్, ఆననేన్దుసంముఖాలకలతం చ విశ్రబ్ధప్రసుప్తామతిధవలోత్తరచ్ఛదనిమగ్నప్రాయైకపార్శ్వతయా చిరవిలసనఖేదనిశ్చలాం శరదమ్భోధరోత్సఙ్గశాయినీమివ సౌదామినీం రాజకన్యామపశ్యమ్। దృష్ట్వైవ స్ఫురదనఙ్గరాగశ్చకితశ్చోరయితవ్యనిస్పృహస్తయైవ తావచ్చౌర్యమాణహృదయః కింకర్తవ్యతామూఢః క్షణమతిష్ఠమ్। అతర్కయమ్ చ— 'న చేదిమాం వామలోచనామాప్నుయాం న మృష్యతి మాం జీవితుం వసన్తబన్ధుః। అసంకేతితపరామృష్టా చేయమతిబాలా వ్యక్తమార్తస్వరేణ నిహన్యాన్మే మనోరథమ్।

పదచన్ద్రికా

జాయమానమ్। శ్రమజలం ధర్మస్తస్య పులకా బిన్దవః। 'పులకో బిన్దురోమాఞ్చయోరపి' ఇతి వైజయన్తీ। అలకలతా కేశవల్లిః। ఇత్యేతాని క్రియావిశేషణాని। విశ్రబ్ధప్రసుప్తాం విశ్వాసకృతనిద్రామ్। అతిధవలోఽతిశ్వేతో య ఉత్తరచ్ఛద ఆస్తరణపటః। నిమగ్నప్రాయః। నిమగ్న ఇవేత్యర్థః। 'మన్యే శఙ్కే ధ్రువం ప్రాయ ఇతి నానార్థవాచకాః' ఇత్యభిధానాత్। విలసనం స్ఫురణమ్। శరదమ్భోధరః శరన్మేఘః। ఉత్సఙ్గో మధ్యమ్। 'మధ్యోన్నతిః సముత్సఙ్గో' ఇతి వైజయన్తీ। సౌదామినీ విద్యుత్। 'తడిత్సౌదామినీ విద్యుత్' ఇత్యమరః। దృష్ట్వైవేతి। స్ఫురద్ద్విగుణీభూతోఽనఙ్గరాగో యస్యేతి। కింకర్తవ్యతామూఢోఽగ్రే కిం కర్తవ్యమితి జ్ఞానరహితః। అతర్కయమితి। మృష్యతి సహతే। 'వర్తమానసామీప్యే వర్తమానవద్వా' ఇతి లట్। వసన్తబన్ధుర్మదనః। అసంకేతితపరామృష్టాకృతసంకేతా సతీ పరామృష్టా స్పృష్టా। ఆర్తస్వరేణ పీడితస్వరేణ। నిహన్యాత్। దూరీకరిష్యతీత్యర్థః। ఆఘ్నియే హతో భవిష్యామి। లిజయుత్తమపురుషైకవచనమ్। 'ఆజో

భూషణా

పత్రక్రియా పత్రజాతిః। విస్రబ్ధం విశ్వస్తమ్। 'సమౌ విశ్రమ్భవిశ్వాసౌ' ఇత్యమరః। విలసనం స్ఫురణమ్। ఉత్సఙ్గో మధ్యః। 'మధ్యోర్ధ్వదేశావుత్సఙ్గౌ' ఇతి వైజయన్తీ। మృష్యతి సహతే। 'వర్తమానసామీప్యే వర్తమానవద్వా' ఇతి లట్। వసన్తబన్ధుః కామః। అసంకేతితపరామృష్టా సూచితైరస్పృష్టా। అతివేలం గాఢమ్। 'అతిబాలా' ఇతి పాఠేఽతిపదమధికం తస్యాం రసానుత్పత్తేః। ఆఘ్నియే। లిఙ్యుత్తమపురుషైకవచనమ్।

లఘుదీపికా

మాఞ్చయోరపి'। విస్రబ్ధం విశ్వస్తమ్। నిర్భయమిత్యర్థః। విలసనం స్ఫురణమ్। ఉత్సఙ్గో మధ్యః। 'మధ్యోన్నతౌ సముత్సఙ్గౌ' ఇతి వైజయన్తీ। మృష్యతి సహతే। 'వర్తమానసామీప్యే వర్తమానవద్వా' ఇతి లట్। అసంకేతితపరామృష్టాకృతసంకేతైవ స్పృష్టా। 'సంపర్కక్రియా తు సంకేతః' ఇత్యజయః। ఆఘ్నియే। లిఙ్యుత్తమపురుషైకవచనమ్। 'ఆజో యమహనః'

తతోఽహమేవాఘ్నే యే। తదియమత్ర ప్రతిపత్తిః' ఇతి। నాగదన్తలగ్ననిర్యాసకల్కవర్ణితం ఫలకమాదాయ మణిసముద్గకాద్వర్ణవర్తికాముద్ధృత్య తాం తథాశయానాం తస్యాశ్చ మామాబద్ధాఞ్జలిం చరణలగ్నమాలిఖమార్యాం చైతామ్—

'త్వామయమాబద్ధాఞ్జలి దాసజనస్తమిమమర్థమర్థయతే।

స్వపిహి మయా సహ సురతవ్యతికరఖిన్నేవ మా మైవమ్॥'

హేమకరణ్డకాచ్చ వాసతామ్బూలవీటికాం కర్పూరస్ఫుటికాం పారిజాతకం చోపయుజ్యాలక్తకపాటలేన తద్రసేన సుధాభిత్తౌ చక్రవాకమిథునం నిర-

---

పదచన్ద్రికా

యమహనః' ఇత్యాత్మనేపదమ్। తదియమత్ర ప్రతిపత్తిః। ఇదమత్ర కర్తవ్యమిత్యర్థః। నాగదన్తోఽవలమ్బనకాష్ఠమ్ 'ఖుంటీ' ఇతి భాషయా ప్రసిద్ధమ్। 'నాగదన్తో ద్విపరదే గృహాన్నిర్గతదారుణి' ఇతి విశ్వః। తత్ర లగ్నం సంస్థాపితమ్। నిర్యాసకల్కేన చిక్కణద్రవ్యక్వాథేన వర్ణితమ్। వర్ణో రక్తాదిః స సంజాతో యస్మిన్నితి తమ్। ఫలకం కాష్ఠపట్టికామ్। హిఙ్గులరక్తపట్టికామితి యావత్। మణిసముద్గకాద్రత్నసంపుటకాత్। 'సముద్గకః సంపుటకః' ఇత్యమరః। వర్తికాం తూలికామ్। 'తూలికా వర్ణవర్తికా' ఇతి వైజయన్తీ। తథాశయానాం పూర్వోక్తప్రకారేణ నిద్రాం కుర్వాణామ్। చరణలగ్నం పాదలగ్నమ్। అలిఖమార్యాం చ। ఆర్యాలక్షణం మాత్రావృత్తరత్నాకరోక్తమ్— 'లక్ష్మైతత్సప్తగణా గోపేతా భవతి నేహ విషమే జః' ఇతి। త్వామయమితి। అయం దాసజనో మద్రూపః సేవకజనః। ఆబద్ధాఞ్జలి కృతాఞ్జలీతి క్రియావిశేషణమ్। త్వామిమమర్థమ్। అర్థయతే ప్రార్థయతే। ద్వికర్మకోఽయమ్। సురతస్య వ్యతికరః సంసర్గస్తేన ఖిన్నేవ మయా సహ స్వపిహి నిద్రాం కురు। ఏవం సురతఖేదం వినా। మామేతి। 'అమానోనాః ప్రతిషేధే' ఇతి వచనాత్। ఆదరే వీప్సా। హేమకరణ్డకాత్సువర్ణపేటకాత్। వాసతామ్బూలవీటికాం సువాసితనాగవల్లీపత్రవీటికామ్। కర్పూరస్ఫుటికాం కర్పూరఖణ్డమ్। పారిజాతకం సుగన్ధఖదిరసారమ్। ఉపయుజ్య భుక్త్వా। అలక్తకపాటలేన యావకరక్తేన। తద్ర-

భూపణా

'ఆజో యమహనః' ఇత్యాత్మనేపదమ్। 'హన్తేర్హిసాయాం వా గ్భీభావో వాచ్యః' ఇతి ఘ్నీభావః। నాగదన్తా దన్తకాః। 'నాగదన్తాస్తు దన్తకాః' ఇతి హైమః। చూలికా వర్ణపట్టికా। వర్తికా లేఖనసాధనమ్। కరణ్డః పేటకః। వాసతామ్బూలవీటికామ్। 'నాగవల్లీపలాశానాం త్రైలాక్తానాం రసాలతః। వేష్టనం వీటికా ప్రోక్తా చన్ద్రమన్దారవర్ణయుక్' ఇతి వాత్స్యాయనః। కర్పూరస్పుటికాం కర్పూరకణికామ్। అలక్తకపాట-

లఘుదీపికా

ఇత్యాత్మనేపదమ్। 'నాగదన్తో విలమ్బనమ్' ఇతి వైజయన్తీ। 'తూలికా వర్ణపట్టికా కరణ్డః పేటకః। పేటకా వాసతామ్బూలవీటికా। 'నాగవల్లీపలాశానాం త్రైలాక్తానాం రసాలతః। వేష్టనం వీటికా ప్రోక్తా చన్ద్రమన్దారవర్ణయుక్॥' ఇతి వాత్స్యాయనః। వ్యతి-

---

ఘీవమ్। అఙ్గులీయకవినిమయం చ కృత్వా కథంకథమపి నిరగామ్। సురఙ్గయా చ ప్రత్యేత్య వన్ధాగారం తత్ర బద్ధస్య నాగరికవరస్య సింహఘోషనామ్నః స్తేష్వేవ దినేషు మిత్రత్వేనోపచరితస్య 'ఏవం మయా హతస్తపస్వీ కాన్తకః, తత్త్వయా ప్రతిభిద్య రహస్యం లబ్ధవ్యో మోక్షః' ఇత్యుపదిశ్య సహ శృగాలికయా నిరాక్రామిషమ్। నృపతిపథే చ సమాగత్య రక్షికపురుషైరగృహ్యే। అచిన్తయం చ— 'అలమస్మి జవేనాపసర్తుమనామృష్ట ఏవైభిః। ఏషా పునర్వరాకీ గృహ్యేత। తదిదమత్ర ప్రాప్తరూపమ్' ఇతి తానేవ చపలమభిపత్య స్వపృష్ఠసమర్పితకూర్పరః పరాఙ్ముఖః స్థిత్వా 'భద్రాః, యద్యహమస్మి తస్కరః, బధ్నీత మామ్। యుష్మాకమయమధికారః, న పునరస్యా వర్షీయస్యాః' ఇత్యవాదిషమ్। సా తు తావతైవోన్నీతమదభిప్రాయా తాన్స-

పదచన్ద్రికా

సేన తామ్బూలవీటికారసేన। సుధాభిత్తౌ చూర్ణకుడ్యే। చక్రవాకమిథునం నిరక్షీవమమ్బూకృతవాన్। అఙ్గులీయకవినిమయో వ్యత్యయః। బన్ధనాగారం ప్రత్యేత్య। నాగరికవరస్య నాగరికశ్రేష్ఠస్య। ఉపచరితస్య సేవితస్య। తపస్వీ శోచ్యః। లబ్ధవ్యః ప్రాప్తవ్యః। మోక్షో మోచనమ్। సమాగత్యాగత్య। అచిన్తయం చ చిన్తితవానస్మి। అపసర్తుం పలాయ్య గన్తుమ్। అలం సమర్థః। ఏభీ రక్షకైః। అనామృష్టోఽస్పృష్టః। ఏషా వరాకీ దీనా శృగాలికా। గృహ్యేత ధృతా భవిష్యతి। తదిదమత్ర ప్రాప్తరూపం తస్మాదిదం వక్ష్యమాణం ప్రశస్తం కర్తవ్యమ్। తానేవ। రక్షకాన్ప్రతీత్యర్థః। చపలం శీఘ్రమ్। 'సత్వరం చపలం తూర్ణమ్' ఇత్యమరః। స్వపృష్ఠే సమర్పితౌ నిహితౌ కూర్పరౌ యేనేతి సః। యుష్మాకం భవతామ్। అయమధికారస్తస్కరబన్ధనరూపః। వర్షీయస్యా వృద్ధాయాః। సా త్వితి। సా శృగాలికా। తావత్త్రైవ తావన్మాత్రేణైవ। ఉన్నీతస్తర్కితః। మద-

భూషణా

లమలక్తం పాటలం యస్మాత్। అత్యన్తరక్తమిత్యర్థః। 'శ్వేతరక్తస్తు పాటలః' ఇత్యమరః। సుధాభిత్తౌ సుధాసంస్కృతభిత్తౌ। 'సుధా లేపోఽమృతం స్నుహీ' ఇత్యమరః। వ్యతికరో వినిమయః। తపస్వీ శోచ్యః। ప్రతిభిద్య ప్రకాశ్య। సమాపత్య సంగమ్య। అనామృష్టోఽస్పృష్టః। కూర్పరః కఫోణిః। 'స్యాత్కఫోణిస్తు కూర్పరః' ఇత్యమరః। వర్షీయస్యా వృద్ధాయాః। ఉన్నీతమున్నమితమ్। అనాహతం నవీనవస్త్రమ్। 'అనాహతం నిష్ప్రవాణి

లఘుదీపికా

కరో వినిమయః। 'సురఙ్గా తు స్థలాన్తరమ్'। తపస్వీ శోచ్యః। ప్రతిప(భి)ద్య ప్రకాశ్య। అనామృష్టోఽస్పృష్టః। ఉన్నీతమున్నమితమ్। 'అనాహతం నిష్ప్రవాణి తన్త్రకం చ

ప్రణామమభ్యేత్య 'భద్రముఖాః, మమైష పుత్రో వాయుగ్రస్తశ్చిరం చికిత్సితః। పూర్వేద్యుః ప్రసన్నకల్పః ప్రకృతిస్థ ఏవ జాతః। జాతాస్థయా మయా బన్ధనాన్నిష్క్రమయ్య స్నాపితోఽనులేపితశ్చ పరిధాప్య నిష్ప్రవాణియుగలమభ్యవహార్య పరమాన్నమౌశీరేఽద్య కామచారః కృతోఽభూత్। అథ నిశీథే భూయ ఏవ వాయునిఘ్నః 'నిహత్య కాన్తకం

నృపతిదుహిత్రా రమేయమ్' ఇతి రంహసా పరేణ రాజపథమభ్యపతత్। నిరూప్య చాహం పుత్రమేవంగతమస్యాం వేలాయామనుధావామి। తత్రప్రసీదత। బర్హిర్వనం మహ్యామర్పయత' ఇతి యావదసౌ క్రన్దతి తావదహం 'స్థవిరే, కేన దేవో మాతరిశ్వా బద్ధపూర్వః। కిమేతే కాకాః శౌఙ్గేయస్య మే నిగ్రహీతారః। శాన్తం పాపమ్' ఇత్యభ్యధావమ్। అసావప్యమీభిః 'త్వమేవోన్మత్తా యానున్మత్త ఇత్యు-

---

పదచన్ద్రికా

భిప్రాయో మదాశయః। అభ్యేత్య సంముఖమేత్య। వాయుగ్రస్తో వాతులః। ప్రకృతిస్థః స్వభావస్థః। జాతాస్థయా జాతాదరయా। నిష్ప్రవాణియుగలమనాహతవస్త్రయుగలమ్। 'అనాహతం నిష్ప్రవాణి తన్త్రకం చ నవామ్బరే' ఇత్యమరః। అభ్యవహార్య భోజయిత్వా। పరమాన్నం పాయసమ్। ఏవమేవామరః। ఔశీరే శయనాసనే। 'ఔశీరం శయనాసనమ్' ఇతి హలాయుధః। కామచారః స్వేచ్ఛాచారిత్వమ్। అథేతి। నిశీథేఽర్ధరాత్రే। 'అర్ధరాత్రనిశీథౌ ద్వౌ' ఇత్యమరః। వాయునిఘ్నో వాతాయత్తః। 'అధీనో నిఘ్న ఆయత్తః' ఇత్యమరః। రమేయం(య) క్రీడాం కరోమీతి। రంహసా వేగేన। బద్ధ్వా బన్ధనం కృత్వా। మాతరిశ్వా వాయుః। 'మాతరిశ్వా సదాగతిః' ఇత్యమరః। బద్ధపూర్వః పూర్వం బద్ధ ఇతి తథా। శౌఙ్గేయస్య। 'తిలచ్ఛదస్తు శౌఙ్గేయో విహంగారాతిరిత్యపి' ఇతి వైజయన్తీ। 'ససాణా' ఇతి ప్రసిద్ధః। తద్బన్ధనే కాకానామసామర్థ్యమితి భావః। అసావితి।

భూషణా

తన్త్రకం చ నవామ్బరే' ఇత్యమరః। పరమాన్నం పాయసమ్। 'పరమాన్నం తు పాయసమ్' ఇత్యమరః। ఔశీరం శయనాసనమ్। ఏవమేవామరః। కామచారో యథేష్టసంచారః। నిఘ్నః పరవశః। 'అధీనో నిఘ్న ఆయత్తః' ఇత్యమరః। నిహత్యేత్యాది సత్యభాషణేన న మే పాపమ్। అనయైవాస్య బన్ధనా యా (వా) స్మాన్నోభయితుముచ్యత ఇత్యహమపి వాయునిఘ్నైవైతన్మతే భవిష్యామీతి న మాం నైవ ఘ్నియురితి భావః। 'నాలచ్ఛదస్తు శౌఙ్గేయో వి-

లఘుదీపికా

నవామ్బురే'। 'ఔశీరం శయనాసనమ్'। 'కామచారో దూతచారః'। నిఘ్నః పరవశః। శౌక్లేయః। 'తిలచ్ఛదస్తు శౌక్లేయో బిహంగారాతిరిత్యపి' ఇతి వైజయన్తీ। కదర్థితా

న్మత్తం ముక్తవతీ। కస్తమిదానీం బధ్నాతి' ఇతి నిన్దితా కదర్థితా రుదత్యేవ మామన్వధావత్। గత్వా చ రాగమఞ్జరీగృహం చిరవిరహఖేదవిహ్వలామిమాం బహువిధం సమాశ్వాస్య తం నిశాశేషమనయమ్। ప్రత్యూషే పునరుదారకేణ చ సమగచ్ఛే।

అథ భగవన్తం మరీచిం వేశకృచ్ఛ్రాదుత్థాయ పునః ప్రతితప్తతపఃప్రభావప్రత్యాపన్నదివ్యచక్షుషముపసంగమ్య తేనాస్మ్యేవంభూతత్వద్దర్శనమవగమితః। సింహఘోషశ్చ కాన్తకాపచారం నిర్భిద్య తత్పదే ప్రసన్నేన రాజ్ఞా ప్రతిష్ఠాపితః తేనైవ చారకసురఙ్గాపథేన కన్యాపురప్రవేశం భూయోఽపి మే సమపాదయత్। సమగంసి చాహం శృగాలికాముఖవిస్మృతవార్తానురక్తయా రాజదుహిత్రా। తేష్వేవ దివసేషు చణ్డవర్మా సింహవర్మావధూతదుహితృప్రార్థనః కుపితోఽభియుజ్య పురమవారుణత్। అమర్షణశ్చాఙ్గరాజో యావదరిః పార-

---

పదచన్ద్రికా

అసౌ శృగాలికా। కదర్థితా నిన్దితా। 'నిన్దితా క్లేశనే చైవ వర్ధనే చ కదర్థనే' ఇతి సజ్జనః। గత్వా చేతి। చిరం బహుకాలం యో విరహఖేదో వియోగదుఃఖం తేన విహ్వలామ్। బహువిధం బహుప్రకారమ్। నిశాశేషం రాత్రిశేషమ్। ప్రత్యూషే ప్రాతఃకాలే। 'ప్రత్యూషోఽహర్ముఖమ్' ఇత్యమరః। ఉదారకేణ మిత్రేణ। అథేతి। వేశకృచ్ఛ్రాద్వేశ్యాకష్టాత్ ప్రతితప్తం యత్తపస్తస్య ప్రభావాత్సామర్థ్యాత్ప్రత్యాపన్నం ప్రాప్తం దివ్యం చక్షుర్యేనేతి తథా తమ్। ఉపసంగమ్య మిలిత్వా। తేన మరీచినా। ఏవంభూతమమునా ప్రకారేణ। త్వద్దర్శనమ్।త్వచ్ఛబ్దేన రాజవాహనస్యోపస్థితిః। అవగమితో బోధితః। సింహఘోషః కారాగృహమిత్రమ్। కాన్తకాపచారం కారాపత్యపకారమ్। నిర్భిద్య ప్రకటీకృత్య। తత్పదే కాన్తకస్థానే। తేనైవ మత్కృతమార్గేణ।

సమగంసి। మిలిత ఇత్యర్థః। శృగాలికాముఖవిసృతవార్తయా శృగాలికావదననిర్గతగోష్ఠ్యా। అనురక్తయాసక్తయా। తేష్వేవేతి। చణ్డవర్మా రాజవాహనబన్ధనకర్తా। సింహవర్మణాఙ్గదేశస్థచమ్పానగరరాజ్ఞా అభియుజ్యాభిభూయ। 'అభియోగస్త్వభిభవః' ఇతి। అవారుణత్। రురోధేత్యర్థః।

భూషణా

హఙ్గారాతిరిత్యపి' ఇతి వైజయన్తీ। శాన్తం పాపమిత్యనాకాఙ్క్షే। కదర్థితా నిన్దితా। 'నిన్దితః క్లేశనే చైవ వర్ణనే చ కదర్థితే' ఇత్యజయః। విక్లవో విహ్వలః। 'విక్లవో విహ్వలః స్యాత్' ఇత్యమరః। ఉపసంగమ్యేత్యస్యావగమిత ఇత్యవగమేఽన్వయః। అతః సమానకర్తృకత్వమ్। అభియుజ్య। 'అభియోగస్త్వభిభవః'। అవారుణద్రుద్ధవాన్। ప్రాకారం

లఘుదీపికా

'నిన్దితా క్లేశనే చైవ వర్ణనే చ కదర్థితా' ఇతి సజ్జనః। 'విక్లవో విహ్వలః స్యాత్తు'। అభియుజ్య। 'అభియోగస్త్వభిభవః'। అవారుణద్రుద్ధవాన్। సాలః ప్రాకారః।

గ్రామికం విధిమాచికీర్షతి తావత్స్వయమేవ ప్రాకారం నిర్భిద్య ప్రత్యాసన్నానపి సహాయానప్రతీక్షమాణో నిర్గత్యాభ్యధికబలేన విద్విషా మహతి సంపరాయే భిన్నవర్మా సింహవర్మా బలాదగృహ్యత। అమ్బాలికాం చ బలవదభిగృహ్య చణ్డవర్మణా హఠాత్పరిణేతుమాత్మభవనమనీయత। కౌతుకం చ స కిల క్షపావసానే వివాహ ఇత్యబధ్నాత్। అహం చ ధనమిత్రగృహే తద్వివాహాయైవ పినద్ధమఙ్గలప్రతిసరస్తమేవమవోచమ్— 'సఖే, సమాపతితమేవాఙ్గరాజాభిసరం రాజమణ్డలమ్। సుగూఢమేవ సంభూయ పౌరవృద్ధైస్తదుపావర్తయ। ఉపావృత్తశ్చ కృత్తశిరసమేవ శత్రుం ద్రక్ష్యసి' ఇతి। 'తథా' ఇతి తేనాభ్యుపగతే గతాయుషోఽముష్య భవనముత్సవాకులముపసమాధీయమానపరిణయోపకరణమితస్తతః ప్రవేశనిర్గమప్రవృత్తలోకసంబాధమలక్ష్యశస్త్రికః సహ ప్రవిశ్య మఙ్గలపాఠకైరమ్బాలికాపాణిపల్లవమగ్నౌ సా-

పదచన్ద్రికా

అమర్షణః సకోపః। అఙ్గరాజః సింహవర్మా। ప్రాకారమావరణభిత్తిమ్। నిర్భిద్య భేదయిత్వా। ప్రత్యాసన్నాన్సమీపవర్తినః। అభ్యధికదబలేన బహుతరబలేన। విద్విషా చణ్డవర్మణా। సంపరాయే సఙ్గ్రామే। భిన్నవర్మా భిన్నతనుత్రః। 'తనుత్రం వర్మ దంశనమ్' ఇత్యమరః। సింహవర్మాగృహ్యత గృహీతః। అమ్బాలికాం సింహవర్మదుహితరమ్। కౌతుకం మఙ్గలసూత్రమ్। స కిల చణ్డవర్మా। అబధ్నాత్। బబన్ధేత్యర్థః। అహమపహారవర్మా। తద్వివాహాయామ్బాలికావివాహాయ। పినద్ధమఙ్గలప్రతిసరో బద్ధమఙ్గలహస్తసూత్రః। 'హస్తసూత్రం ప్రతిసరః' ఇతి వైజయన్తీ। తం ధనమిత్రమ్। సఖే మిత్ర। సమాపతితం సమాగతమ్। అఙ్గరాజాభిసరమఙ్గరాజసహాయీభూతమ్। సుగూఢం గుప్తమ్। తద్రాజమణ్డలముపావర్తయ। ఉపావృత్తశ్చ పునరాగతః సన్ శత్రుం చణ్డవర్మాణమ్। తేన ధనమిత్రేణ। తథేత్యభ్యుపగతేऽఙ్గీకృతే। గతాయుషోऽల్పాయుషః। అముష్య చణ్డవర్మణః। ఉపసమాధీయమానపరిణయోపకరణం సంపాద్యమానవివాహోపయుక్తవస్తుజాతమ్। ఇతస్తతః సర్వతః। ప్రవేశనిర్గమా గతాగతాని తత్ర ప్రవృత్త ఉపక్రాన్తో యో లోకస్తేన సంబాధం సంకటమ్। 'సంకటం నా తు సంబాధః' ఇత్యమరః। అలక్ష్యాదృశ్యా శస్త్రికా చ్ఛురికా యస్యేతి స తథా। మఙ్గలపాఠకైర్బ్రాహ్మణైః

భూషణా

నిర్భిద్య నిర్గమ్యాప్రతీక్ష్యమాణ ఇత్యన్వయః। పారగ్రామికమ్। 'గ్రామాత్పర్యనుపూర్వాత్' ఇతి ఠఞ్। 'అవ్యయీభావాత్' ఇత్యేవ। సాలః ప్రాకారః। 'ప్రాకారో వరణః సాలః' ఇత్యమరః। ప్రతిసరో హస్తసూత్రమ్। 'హస్తసూత్రం ప్రతిసరః'। సమాపతితం సమాగతమ్।

లఘుదీపికా

'ప్రాకారో వరణః సాలః'। 'హస్తసూత్రం ప్రతిసరః'। సమాపతితం సమాగతమ్। అభి-

---

క్షిణ్యాథర్వణేన విధినార్ప్యమాణమాదిత్సమానస్యాయామినం బాహుదణ్డమాకృష్య చ్ఛురికయోరసి ప్రాహార్షమ్। స్ఫురతశ్చ కతిపయానన్యానపి యమవిషయమగమయమ్। హతవిధ్వస్తం చ తద్గృహమను విచరన్వేపమానమధురగాత్రీం విశాలలోచనామభినిశామ్య తదాలిఙ్గనసుఖమనుబుభూషుస్తామాదాయ గర్భగృహమవిక్షమ్। అస్మిన్నేవ క్షణే తవాస్మి నవామ్బువాహస్తనితగమ్భీరేణ స్వరేణానుగృహీతః' ఇతి।

శ్రుత్వా చ స్మిత్వా చ దేవోఽపి రాజవాహనః 'కథమసి కార్కశ్యేన కర్ణీసుతమప్యతిక్రాన్తః' ఇత్యభిధాయ పునరవేక్ష్యోపహారవర్మాణమ్ 'ఆచక్ష్వ, తవేదానీమవసరః' ఇత్యభాషత। సోఽపి సస్మితం ప్రణమ్యారభతాభిధాతుమ్—

ఇతి శ్రీదణ్డినః కృతౌ దశకుమారచరితేఽపహారవర్మచరితం నామ ద్వితీయ ఉచ్ఛ్వాసః।

పదచన్ద్రికా

సహ సమమ్। అగ్నౌ సాక్షిణి సతి। అగ్నిసాక్షికమిత్యర్థః। ఆథర్వణేన పురోధసా। 'ఆథర్వణః పురోధా స్యాచ్ఛాన్తిపుష్టికరో ద్విజః' ఇతి కామన్దకః। విధినా విధ్యుక్తప్రకారేణ। అర్ప్యమాణం దీయమానమ్। ఆదిత్సమానస్య గ్రహీతుకామస్య। ఆయామినం దైర్ఘ్యవన్తమ్। ప్రాహార్షం హతవాన్। యమవిషయం యమదేశమ్। 'విషయో దేశే' ఇతి నిపాతః। 'నీవృజ్జనపదో దేశవిషయౌ తూపవర్తనమ్' ఇత్యమరః। తద్గృహం చణ్డవర్మగేహమ్। వేపమానమధురగాత్రీం కమ్పమానసున్దరశరీరామ్। అభినిశామ్య సంముఖం దృష్ట్వా అనుబుభూషురనుభవితుమిచ్ఛుః। గర్భగృహం వాసగృహమ్। 'గర్భాగారం వాసగృహమ్' ఇత్యమరః। అస్మిన్నితి। క్షణే సమయే। నవామ్బువాహో నూతనమేఘస్తస్య స్తనితం గర్జితమ్। 'స్తనితం గర్జితం మేఘనిర్ఘోషే రసితాది చ' ఇత్యమరః। కార్కశ్యేన కర్కశస్య భావస్తేన కాఠిన్యేన। కర్ణీసుతః స్తేయశాస్త్రకర్తా। సోప్యుపహారవర్మా। అభిధాతుం వక్తుమ్॥ ఇతి శ్రీదశకుమారటీకాయాం పదచన్ద్రికాభిధాయాం ద్వితీయ ఉచ్ఛ్వాసః॥

భూషణా

అనభిసరమసహాయీభూతమ్। 'అనుప్లవః సహాయశ్చానుచరోఽభిచరః సమాః' ఇత్యమరః। ఉపావర్తయోపసమీప ఆవర్తయానయ। సంభూయ సంగత్య। ఆథర్వణః పురోహితః। 'ఆథర్వణః పురోధాః స్యాచ్ఛాన్తిపుష్టికరో ద్విజః' ఇతి కామన్దకే। అర్ప్యమాణం దీయమానమ్। యమవిషయం యమదేశమ్। 'విషయో దేశే' ఇతి నిపాతః। అభినిశామ్య దృష్ట్వా। ఇతి శ్రీదశకుమారటీకాయాం భూషణాభిధాయాం ద్వితీయ ఉఛ్చ్వాసః॥

లఘుదీపికా

సరం సహాయీభూతమ్। సంభూయ సంగత్య। ఆథర్వణః పురోహితః। 'ఆథర్వణః పురోధా స్యాచ్ఛాన్తిపుష్టికరో ద్విజః' ఇతి కామన్దకే। అర్ప్యమాణం దీయమానమ్। యమవిషయం యమదేశమ్। 'విషయో దేశే' ఇతి నిపాతః॥ ఇతి ద్వితీయ ఉచ్ఛ్వాసః॥

తృతీయోచ్ఛ్వాసః

ఏషోఽస్మి పర్యటన్నేకదా గతో విదేహేషు। మిథిలామప్రవిశ్యైవ బహిః క్వచిన్మఠికాయాం విశ్రమితుమేత్య కయాపి వృద్ధతాపస్యా దత్తపాద్యః క్షణమలిన్దభూమావవాస్థిషి। తస్యాస్తు మద్దర్శనాదేవ కిమప్యాబద్ధధారమశ్రు ప్రావర్తత। 'కిమేతదమ్బ, కథయ కారణమ్' ఇతి పృష్టా సకరుణమాచష్ట— 'జైవాతృక, నను శ్రూయతే పతిరస్యా మిథిలాయాః ప్రహారవర్మా నామాసీత్। తస్య ఖలు మగధరాజో రాజహంసః పరం మిత్రమాసీత్। తయోశ్చ వల్లభే బలశమ్బలయోరివ వసుమతీప్రియంవదే సఖ్యమప్రతిమమధత్తామ్। అథ ప్రథమగర్భాభినన్దితాం తాం చ ప్రియసఖీం దిదృక్షుః ప్రియంవదా వసుమతీం సహ భర్త్రా పుష్పపురమగమత్। త-

---

పదచన్ద్రికా

ఇదానీముపహారవర్మచరితమభిధాతుముపక్రమతే— ఏషోఽస్మీతి। పర్యటన్నితస్తతో గచ్ఛన్। ఏకదైకస్మిన్దివసే మఠికాల్పమఠః। 'మఠశ్ఛాత్రాదినిలయః' ఇత్యమరః। దత్తపాద్యో దత్తపాదోదకః। 'పాద్యం పాదాయ వారిణి' ఇత్యమరః। అలిన్దభూమౌ। 'ప్రఘాణప్రఘణాలిన్దా బహిర్ద్వారప్రకోష్ఠకే' ఇత్యమరః। అవాస్థిషి। ఆబద్ధధారమవిచ్ఛిన్నధారమ్। అమ్బ మాతః। సకరుణం కరుణాసహితమ్। జైవాతృక ఆయుష్మన్। 'జైవాతృకః స్యాదాయుష్మాన్' ఇత్యమరః। తయో రాజహంసప్రహారవర్మణోః। వల్లభే స్త్రియౌ। బలశ్చ శమ్బలశ్చ ద్వావప్యసురౌ తయోరివ। ఏకా వసుమతీ। అపరా ప్రియంవదా ఇత్యుభే। అప్రతిమమసదృశమ్। అధత్తాం దధతుః। అథేతి। తాం ప్రియసఖీం వసుమతీమ్। ప్రియం-

భూషణా

అలిన్దభూమిర్బహిర్ద్వారాగ్రవర్తిచతుష్కమ్। 'ఓటా' ఇతి భాషాయాం ప్రసిద్ధమ్। 'ప్రఘాణప్రఘణాలిన్దా బహిర్ద్వారప్రకోష్ఠకే' ఇత్యమరః। అవాస్థిషీతి। 'సమవప్రవి–' ఇత్యాత్మనేపదమ్। కిమప్యవశం భృశం వా। జైవాతృక ఆయుష్మన్। 'జైవాతృకః స్యాదాయుష్మాన్' ఇత్యమరః। బలశమ్బరయోరివేతి। తయోరిత్యస్యోపమానమిదమ్। బలః శమ్బరశ్చేతి ద్వావప్యసురౌ। పుష్పపురమేతన్నామకం రాజహంసనగరమ్। మా-

లఘుదీపికా

అలిన్దభూమిః। 'ప్రఘాణప్రఘణాలిన్దా బహిర్ద్వారప్రకోష్ఠకే'। కిమప్యవశం భృశం వా 'జైవాతృకః స్యాదాయుష్మాన్'। బలః శమ్బరశ్చేతి ద్వావసురౌ। జన్యం యుద్ధమ్। 'యుద్ధమాయోధనం జన్యమ్'। లేశతః కించిత్। 'సర్వవిభక్త్యర్థే తసిల్వక్తవ్యః'। ప్రయత్నప్రాణితః

స్మిన్నేవ చ సమయే మాలవేన మగధరాజస్య మహజ్జన్యమజని। తత్ర లేశతోఽపి దుర్లక్షాం గతిమగమన్మగధరాజః। మైథిలేన్ద్రస్తు మాలవేన్ద్రప్రయత్నప్రాణితః స్వవిషయం ప్రతినివృత్తో జ్యేష్ఠస్య సంహారవర్మణః సుతైర్వికటవర్మప్రభృతిభిర్వ్యాప్తం రాజ్యమాకర్ణ్య స్వస్త్రీయాత్సుహ్మపతేర్దణ్డావయవమాదిత్సురటవీపథమవగాహ్య లుబ్ధకలుప్తసర్వస్వోఽభూత్। తత్సుతేన చ కనీయసా హస్తవర్తినా సహైకాకినీ వనచరశరవర్షభయపలాయితా వనమగాహిషి। తత్ర చ మే శార్దూలనఖావలీఢనిపతితాయాః

పదచన్ద్రికా

వదా ప్రహారవర్మస్త్రీ। భర్త్రా ప్రహారవర్మణా సహ। పుష్పపురం వసుమతీభర్తూ రాజహంసస్య నగరమ్। అగమత్। జగామేత్యర్థః। తస్మిన్నితి। మాలవేనాన్యేన రాజ్ఞా। మగధరాజస్య రాజహంసస్య। జన్యం యుద్ధమ్। 'యుద్ధమాయోధనం జన్యమ్' ఇత్యమరః। లేశతః కించిత్। సార్వవిభక్తికస్తసిః। మగధరాజో రాజహంసః। మైథిలేన్ద్రస్తు ప్రహారవర్మా। మాలవేన్ద్రప్రయత్నేన ప్రాణితో జీవితః। స్వవిషయమాత్మదేశమ్। జ్యేష్ఠస్య భ్రాతుః। స్వస్త్రీయాద్భగినీపుత్రాత్। 'స్వస్త్రీయో భాగినేయః స్యాత్' ఇత్యమరః। దణ్డావయవం సైన్యైకదేశమ్। 'దణ్డోఽస్త్రీ శాసనే రాజ్ఞాం హింసనే దమసైన్యయోః' ఇతి భాగురిః। అటవీపథమరణ్యమార్గమ్। లుబ్ధకా వ్యాధాః। 'వ్యాధో మృగవధాజీవో మృగయుర్మృగలుబ్ధకః' ఇత్యమరః। తత్సుతేన ప్రహారవర్మపుత్రేణ। వనచరాణాం భిల్లానాం శరవర్షాద్భయం తేన పలాయితా అగాహిష్యాలోడితవతీ। శార్దూలో వ్యాఘ్రః। కపిలాశవస్య మృతగోః। క్రోడో

భూషణా

లవేన మాలవదేశరాజేన సహ। జన్యం యుద్ధమ్। 'యుద్ధమాయోధనం జన్యమ్' ఇత్యమరః। లేశతః కించిత్। కథంచిదితి యావత్। కథంచిదపి జ్ఞాతుం కఠినమిత్యన్వయః। 'ఆద్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్' ఇతి తసిః। దుర్లక్షితాం జ్ఞాతుమశక్యామ్। లేశేన చిహ్నేనాపి లక్షితుమవగన్తుమశక్యామ్। ప్రయత్నప్రాణితః ప్రయత్నేన రక్షితః। గృహీత్వా యథాయం జీవేత్తథాపవాహిత ఇతి యావత్। స్వస్త్రీయో భాగినేయః। 'స్వస్త్రీయో భాగినేయః స్యాత్' ఇత్యమరః। స్వసుశ్ఛణ్। దణ్డావయవం సైన్యైకదేశమ్। 'దణ్డోఽస్త్రీ శాసనే రాజ్ఞాం హింసనే దమసైన్యయోః' ఇతి భాగురిః। ఆదిత్సురాదాతుమిచ్ఛుః। అభ్యలీయత। తదన్తః ప్రవిష్ట ఇతి

యావత్। లుబ్ధకో వ్యాధః। 'వ్యాధో మృగవధాజీవో మృగయుర్మృగలుబ్ధకః' ఇత్యమరః। కపిలాశవస్య మృతగోశరీ-

లఘుదీపికా

ప్రయత్నేన రక్షితః। 'స్వస్రీయో భాగినేయః స్యాత్'। దణ్డావయవం సేనైకదేశమ్। 'దణ్డోఽస్త్రీ శాసనే రజ్ఞాం హింసనే దమసైన్యయోః' ఇతి భాగురిః। లుబ్ధకః। 'వ్యాధో మృగవధాజీవో మృగయుర్లుబ్ధకశ్చ సః। ఇష్వసనం ధనుః। వృష్ణిపాలో గోపాలః।

ప్రాణిభ్రష్టః స బాలకః కస్యాపి కపిలాశవస్య క్రోడమభ్యలీయత। తచ్చవాకర్షిణశ్చ వ్యాఘ్రస్యాసూనిషురిష్వసనయన్త్రముక్తః క్షణాదలిక్షత్। భిల్లదారకైః స బాలోఽపాహారి। సా త్వహం మోహసుప్తా కేనాపి వృష్ణిపాలేనోపనీయ స్వం కుటీరమావేశ్య కృపయోపక్రాన్తవ్రణా స్వస్థీభూయ స్వభర్తురన్తికముపతిష్ఠాసురసహాయతయా యావద్వ్యాకులీభవామి తావన్మమైవ దుహితా సహ యూనా కేనాపి తమేవోద్దేశమాగమత్। సా భృశం రురోద। రుదితాన్తే చ సా సార్థఘాతే స్వహస్తగతస్య రాజపుత్రస్య కిరాతభర్తృహస్తగమనమ్, ఆత్మనశ్చ కేనాపి వనచరేణ వ్రణవిరోపణమ్, స్వస్థాయాశ్చ పునస్తేనోపయన్తుం చిన్తితాయా నికృష్టజాతిసంసర్గవైక్లవ్యాత్ప్రత్యాఖ్యానపారుష్యమ్, తదక్షమేణ చామునా వివిక్తే విపినే స్వశిరఃకర్తనోద్యమమ్, అనేన యూనా యదృచ్ఛయా దృష్టేన తస్య దురాత్మనో హననమ్, ఆత్మనశ్చోపయమనమిత్యకథయత్। స తు పృష్టో మైథిలే-

---

పదచన్ద్రికా

వక్షఃస్థలమ్। 'క్రోడోరో హృదయస్థానమ్' ఇతి హైమః। తచ్ఛవం కపిలాశవమ్। ఇషుర్బాణః। ఇష్వసనం ధనుః। అలిక్షత్। ఆచ్ఛాదయామాసేత్యర్థః। వృష్ణిపాలేన గోపాలేన। 'వృష్ణిర్యదుషు గోమేషు' ఇత్యజయః। అవిపాలేనేతి వా। 'మేషవృష్ణయ ఏడకే' ఇత్యమరః।

కుటీరమల్పగృహమ్। 'కుటీశమీశుణ్డాభ్యో రః' ఇతి రః। ఉపక్రాన్తవ్రణా చికిత్సితక్షతా। ఉపతిష్ఠాసుర్గన్తుమిచ్చుః। తమేవోద్దేశం కుటీరప్రదేశమ్। సా మత్కన్యా। సార్థఘాతే సంఘభ్రంశే। కిరాతభర్తుర్భిల్లప్రభోః। వ్రణవిరోపణం కృతసమీకరణమ్। తేన వనచరేణ। ఉపయన్తుం పరిణేతుమ్। ప్రత్యాఖ్యానే దూరీకరణే। పారుష్యం కాఠిన్యమ్। తదక్షమేణ పారుష్యసహేన। వివిక్తే విజనే। శిరఃకర్తనం శిరశ్ఛేదః। అనేన యూనా సహ స్థితేన తరుణేన। హననం మారణమ్। ఉపయమనం వివాహః। స తు పరిణేతా। మైథిలే-

భూషణా

రస్య। క్రోడరన్ధ్రం భుజాన్తరరన్ధ్రమ్। వ్యాఘ్రస్యాసూన్వ్యాఘ్రస్య ప్రాణాన్। ఇష్వసనం ధనుః। 'ధనుశ్చాపౌ ధన్వశరాసనకోదణ్డకార్ముకమ్। ఇష్వాసోఽపి' ఇత్యమరః। అలిక్షద్ధృతవాన్। వృష్ణిపాలో గోపాలః। 'వృష్ణిర్యదుషు గోపేషు' ఇత్యజయః। స్వ-

లఘుదీపికా

'వృష్ణిర్యదుషు గోపేషు' ఇత్యజయః। సార్థఘాతే సంఘభ్రంశే। అపారయన్త్యశక్నువతీ।

న్ద్రస్యైవ కోఽపి సేవకః కారణవిలమ్బీ తన్మార్గానుసారీ జాతః। సహ తేన భర్తురన్తికముపసృత్య పుత్రవృత్తాన్తేన శ్రోత్రమస్య దేవ్యాః ప్రియంవదాయాశ్చాదహాప। స చ రాజా దిష్టదోషాజ్జ్యేష్ఠపుత్రైశ్చిరం విగృహ్య పునరసహిష్ణుతయాతిమాత్రం చిరం ప్రయుధ్య బద్ధః। దేవీ చ బన్ధనం గమితా। దగ్ధా పునరహమస్మిన్నపి వార్ధకే హతజీవితమపారయన్తీ హాతుం ప్రవ్రజ్యాం కిలాగ్రహీషమ్। దుహితా తు మమ హతజీవితాకృష్టా వికటవర్మమహాదేవీం కల్పసున్దరీం కిలాశిశ్రియత్। తౌ చేద్రాజపుత్రౌ నిరుపద్రవావేవావర్ధిష్యేతామ్, ఇయతా కాలేన తవేమాం వయోవస్థామస్ప్రక్ష్యేతామ్। తయోశ్చ సతోర్న దాయాదా నరేన్ద్రస్య ప్రసహ్యకారిణో భవేయుః' ఇతి ప్రమన్యురభిరురోద। శ్రుత్వా చ తాపసీగిరమహమపి ప్రవృద్ధబాష్పో

పదచన్ద్రికా

న్ద్రస్య ప్రహారవర్మణః కారణవిలమ్బీ ప్రయోజనవిలమ్బితః। భర్తుర్మిథిలేన్ద్రస్య। అన్తికం సమీపమ్। అస్య ప్రహారవర్మణః। అదహావ దహతః స్మ। స రాజా ప్రహారవర్మా। దిష్టం దైవమ్। విగృహ్య విరోధ్య। అతిమాత్రమత్యన్తమ్। దేవీ ప్రియంవదా। హతజీవితం దుష్టజీవితమ్। అపారయన్త్యశక్నువతీ। 'పార తీర కర్మసమాప్తౌ' ఇతి ధాతోః। హాతుం త్యక్తుమ్। ప్రవ్రజ్యాం సంన్యాసమ్। వికటవర్మా ప్రహారవర్మజ్యేష్ఠభ్రాతృపుత్రః। మహాదేవీం పట్టమహిషీమ్। నిరుపద్రవావుపద్రవరహితౌ। అస్ప్రక్ష్యేతాం స్పృష్టౌ భవిష్యతః। తయోః పుత్రయోః। సతోర్విద్యమానయోః। దాయాదా బాన్ధవాః। 'దాయాదౌ సుతబాన్ధవౌ' ఇత్యమరః। ప్రసహ్యకారిణో బలాత్కారకారిణః। ప్రమన్యుః ప్రకృష్టశోకా। 'మన్యుశోకౌ తు శుక్

భూషణా

భర్తురితి। మిథిలాపతేరిత్యర్థః। సార్థఘాతే సంఘభ్రంశే। కారణవిలమ్బీ కారణేన ప్రయోజనేన విలమ్బీ। అపారయన్త్యశక్నువతీ। 'పార తీర కర్మసమాప్తౌ'। హాతుం త్యక్తుమ్। హతజీవితమధమం వృథాజీవితం హాతుం త్యక్తుమశక్నువతీత్యన్వయః। ఆకృష్టారిణా బలాత్కారేణ స్వవశీకృతా। వికటవర్మమహాదేవీం వికటవర్మణో మైథిలేన్ద్రజ్యేష్ఠభ్రాతుః పుత్రస్య పత్నీమ్। అస్ప్రక్ష్యేతామ్। 'స్పృశ సంస్పర్శనే'। లృఙ్ 'అనుదాత్త–' ఇత్యాత్మనేపదమ్। దాయాదా బాన్ధవాః। 'దాయాదౌ సుతబాన్ధవౌ' ఇత్యమరః। ప్రవృద్ధ-

లఘుదీపికా

'పార సామర్థ్యే' ఇతి ధాతుః। హాతుం త్యక్తుమ్। దాయాదా బాన్ధవాః। 'దాయాదౌ సుతబాన్ధవౌ'। ప్రమన్యుః ప్రకృష్టశోకః। 'మన్యుశోకౌ తు శుక్స్త్రియామ్'। అభ్యుపపాదనం

నిగూఢమభ్యధామ్—'యద్యేవమమ్బ, సమాశ్వసిహి। నన్వస్తి కశ్చిన్మనిస్త్వయా తదవస్థయా పుత్రాభ్యుపపాదనార్థం యాచిత స్తేన స లబ్ధో వర్ధితశ్చ। వార్తేయమతిమహతీ। కిమనయా। సోఽహమస్మి। శక్యశ్చ మయాసౌ వికటవర్మా యథాకథంచిదుపశ్లిష్య వ్యాపాదయితుమ్। అనుజాః పునరతిబహవః, తైరపి ఘటన్తే పౌరజానపదాః। మాం తు న కశ్చిదిహత్య ఈదృక్తయా జనో జానాతి। పితరావపి తావన్మాం న సంవిదాతే, కిముతేతరే। తమేనమర్థముపాయేన సాధయిష్యామి' ఇత్యగాదిషమ్। సా తు వృద్ధా సరుదితం పరిష్వజ్య ముహుః శిరస్యుపాఘ్రాయ ప్రస్నుతస్తనీ సగద్గదమగదత్— 'వత్స, చిరం జీవ। భద్రం తవ। ప్రసన్నోఽద్య భగవాన్విధిః। అద్యైవ ప్రహారవర్మణ్యధి విదేహా జాతాః, యతః ప్రలమ్బ-

---

పదచన్ద్రికా

స్త్రియామ్' ఇత్యమరః। నిగూఢం గుప్తమ్। సమాశ్వసిహ్యాశ్వాసనం లభస్వేత్యర్థః। స బాలః। లబ్ధః ప్రాప్తః। వర్ధితో వృద్ధిం ప్రాపితః। సోఽహమస్మీత్యాత్మనిరూపణమ్। ఉపశ్లిష్య సంనిధానం ప్రాప్య। వ్యాపాదయితుం హన్తుమ్। 'వ్యాపాదనం హింసనం చ క్షరణం మారణం తథా' ఇతి భాగురిః। ఘటన్తే మిలిష్యన్తి। ఇహత్యః। 'అవ్యయాత్త్యప్' ఇతి త్యప్। ఈదృశస్య భావస్తథా తయా। పితరావపి మాతాపితరావపి। న సంవిదాతే న జానీతః। తమేనమర్థం శత్రుమారణరూపమ్। ఉపాయేన ప్రకారాన్తరేణ। పరిష్వజ్యాలిఙ్గ్య। ఉపాఘ్రాయాఘ్రాణం కృత్వా। ప్రస్నుతస్తనీ క్షరద్దుగ్ధస్తనీ। భద్రం కల్యాణమ్। ప్రహారవర్మణ్యధి

భూషణా

మన్యుర్బహులీభూతశోకా। 'మన్యుశోకౌ తు శుక్స్త్రియామ్' ఇత్యమరః। నిగూఢం గుప్తమ్। అభ్యుపపాదనం సంవర్ధనమ్। 'సంవర్ధనం ఛేదనం వాభ్యుపపత్తిశ్చ పోషణమ్' ఇత్యజయః। వ్యాపాదయితుం హన్తుమ్। 'వ్యాపాదనం హింసనం చ క్షరణం మారణం తథా' ఇతి భాగురిః। అనుజా వికటవర్మణః కనిష్ఠా భ్రాతరః। తైరపి ఘటన్తే అనుజైః సాకం పౌరజనా ఘటన్తే మీలన్తి। ఏవం తస్మిన్హతేఽపి తస్యానుజా రాజ్యం కరిష్యన్తి। తథా చ మత్కృతం వ్యాపాదనం వ్యర్థమేవ భవేదితి భావః। పితరావపి తావత్। 'యావత్తావచ్చ సాకల్యే' ఇత్యమరః। సంవిదాతే జానీతః। ప్రహారవర్మణ్యధి

లఘుదీపికా

సంవర్ధనమ్। 'సంవర్ధనం ఛేదనం వాభ్యుపపత్తిశ్చ పోషణమ్' ఇత్యజయః। వ్యాపాదయితుం హన్తుమ్। 'వ్యాపాదనం హింసనం చ క్షరణం మారణం తథా' ఇతి భాగురిః। పితరావపి యావత్। 'యావత్తావచ్చ సాకల్యే'। సంవిదాతే జానీతః। ప్రహారవర్మణ్యధి ప్రహారవర్మాధీనాః।

మానపీనబాహుర్భవానపారమేతచ్ఛోకసాగరమద్యోత్తారయితుం స్థితః। అహో, మహద్భాగధేయం దేవ్యాః ప్రియంవదాయాః' ఇతి హర్షనిర్భరా స్నానభోజనాదినా మాముపాచరత। అశిశ్రియం చాస్మిన్మఠైకదేశే నిశి కటశయ్యామ్। అచిన్తయం చ 'వినోపధినాయమర్థో న సాధ్యః। స్త్రియశ్చోపధీనాముద్భవక్షేత్రమ్। అతోఽన్తఃపురవృత్తాన్తమస్యా అవగమ్య తద్ద్వారేణ కించిజ్జాలమాచరేయమ్' ఇతి।

చిన్తయత్యేవ మయి మహార్ణవోన్మగ్నమార్తణ్డతురంగమశ్వాసరయావధూతేవ వ్యావర్తత త్రియామా। సముద్రగర్భవాసజడీకృత ఇవ మన్దప్రతాపో దివసకరః ప్రాదురాసీత్। ఉత్థాయావసాయితదినముఖనియమవిధిస్తాం

పదచన్ద్రికా

ప్రహారవర్మాధీనాః। 'అధిరీశ్వరే'। 'యస్మాదధికం యస్య చేశ్వరవచనం తత్ర సప్తమీ'। యతో యస్మాత్। ప్రలమ్బమానౌ దీర్ఘౌ పీనౌ పుష్టౌ బాహూ యస్యేతి స తథా। ఏతచ్ఛోకసాగరం ప్రహారవర్మశోకసముద్రమ్। ఉపాచరదుపచారమకరోత్। అశిశ్రియమాశ్రితవాన్। కటశయ్యాం తృణాస్తరణమ్। అచిన్తయం చిన్తితవాన్। ఉపధినా కపటేన। 'కపటోఽస్త్రీ వ్యాజదమ్భోపధయశ్ఛద్మకైతవే' ఇత్యమరః। ఉద్భవక్షేత్రముత్పత్తిస్థానమ్। అస్యా వృద్ధాయాః సకాశాత్। జాలం కపటమ్। 'జాలం సమూహ ఆనాయే గవాక్షే కపటేఽపి చ' ఇతి వైజయన్తీ। చిన్తయత్యేవేతి। మహార్ణవోన్మనః సముద్రమధ్యాన్నిఃసృతో యో మార్తణ్డః సూర్యః। 'వికర్తనార్కమార్తణ్డ-' ఇత్యమరః। తత్తురంగమా అశ్వాః। 'ఘోటకే

వీతితురగతురంగాశ్వతురంగమాః' ఇత్యమరః। తేషాం శ్వాసరయస్తేనావధూతేవ కమ్పితేవ। త్రియామా రాత్రిః। 'త్రియామా క్షణదా క్షపా' ఇత్యమరః। సముద్రగర్భవాసః సముద్రమధ్యవసతిః। జడీకృతః శీతలీకృతః। 'తుషారః శీతలో జడః' ఇతి వైజయన్తీ। మన్దప్రతాపః స్వల్పతాపః। దివసకరః సూర్యః। అవసాయితః సమాపితః దినముఖనియమవిధిః ప్రాతః-

భూషణా

ప్రహారవర్మాధీనాః। 'అధిరీశ్వరే' ఇతి కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞా। 'యస్మాదధికం యస్య చేశ్వరవచనం తత్ర సప్తమీ' ఇతి సప్తమీ। భాగధేయం భాగ్యమ్। 'దైవం దిష్టం భాగధేయమ్' ఇత్యమరః। కటశయ్యాం తృణశయ్యామ్। 'కటః సమయబన్ధేఽపి తృణేఽపి మృతకేఽపి చ' ఇతి విశ్వః। ఉపధినా కపటేన। 'కపటోఽస్త్రీ వ్యాజదమ్భోపధయశ్ఛద్మకైతవే' ఇతి। జాలం కపటమ్। 'జాలం సమూహ ఆనాయే గవాక్షే కపటేఽపి చ' ఇతి వైజయన్తీ। జడీకృత ఇవ శీతలీకృత ఇవ। శిశిరో జడః। 'తుషారః

లఘుదీపికా

'అధిరీశ్వరే'। 'యస్మాదధికం యస్య చేశ్వరవచనం తత్ర సప్తమీ'। ఉపధినా కపటేన। 'కపటోఽస్త్రీ వ్యాజదమ్భోపధయశ్ఛద్మకైతవే'। జాలం కపటమ్। 'జాలం సమూహ ఆనాయే గవాక్షే కపటేఽపి చ' ఇతి వైజయన్తీ। జడీకృతః। 'తుషారః శీతలో జడః' ఇతి

మే మాతరమవాదిషమ్— 'అమ్బ, జాల్మస్య వికటవర్మణః కచ్చిదన్తః— పురవృత్తాన్తమభిజానాసి' ఇత్యనవసితవచన ఏవ మయి కాచిదఙ్గనా ప్రత్యదృశ్యత। తాం చావేక్ష్య సా మే ధాత్రీ హర్షాశ్రుకుణ్ఠితకణ్ఠమాచష్ట—'పుత్రి పుష్కరికే, పశ్య భర్తృదారకమ్। అయమసావకృపయా మయా వనే పరిత్యక్తః పునరప్యేవమాగతః' ఇతి। సా తు హర్షనిర్భరనిపీడితా చిరం ప్రరుద్య బహు విలప్య శాన్తా పునః స్వమాత్రా రాజాన్తఃపురవృత్తాన్తాఖ్యానే న్యయుజ్యత। ఉక్తం చ తయా—'కుమార, కామరూపేశ్వరస్య

కలిఙ్గవర్మనామ్నః కన్యా కల్పసున్దరీ కలాసు రూపే చాప్సరసోఽప్యతిక్రాన్తా పతిమభిభూయ వర్తతే। తదేకవల్లభః, స తు బహ్వవరోధోపి వికటవర్మా' ఇతి। తామవోచమ్—'ఉపసర్పైనాం మ-

---

పదచన్ద్రికా

కాలనియమకృత్యమ్। తాం వృద్ధామ్। అవాదిషమవోచమ్। జాల్మస్య మూఢస్య। 'జడో జాల్మశ్చ నిర్బుద్ధౌ స్తబ్ధేఽనాలోచ్యకారిణి' ఇతి వైజయన్తీ। కచ్చిదితి ప్రశ్నే। 'కచ్చిత్ప్రశ్నప్రవేదనే' ఇతి భాగురిః। అనవసితవచనేఽసమాపితవచనే। తామఙ్గనామ్। ధాత్ర్యుపమాతా। హర్షాచ్చానన్దాశ్రు తేన కుణ్ఠితోఽవరుద్ధః కణ్ఠో యథా తథేతి క్రియావిశేషణమ్। పుత్రి కన్యే। భర్తుః ప్రహారవర్మణో దారకమపత్యమ్। 'దారకో భేదకేఽపత్యే' ఇతి విశ్వః। అకృపయా నిర్దయయా। సా పుష్కరికాఖ్యా వికటవర్మాన్తఃపురచారిణీ తాపసీకన్యా। రాజాన్తఃపురం వికటవర్మాన్తఃపురం తస్య వృత్తాన్తో వార్తా తదాఖ్యానే తత్కథనే। న్యయుజ్యత నియోజితా। కలాసు చతుఃషష్టికలాసు। రూపే కాన్తౌ। అప్సరసోఽప్యతిక్రాన్తోత్కృష్టేత్యర్థః। అభిభూయ పరాభూయ। తదేకవల్లభః సైవైకా వల్లభా యస్యేతి స తథా। బహ్వవరోధోఽపి బహుపత్నీకోఽపి। తాం పుష్కరికామ్। ఏనాం కల్పసున్దరీమ్।

భూషణా

శీతలః శీతః' ఇత్యమరః। అవసాయితం సమాపితమ్। జాల్మస్య క్షుల్లకస్య। 'నిహీనోఽపసదో జాల్మః క్షుల్లకశ్చేతరశ్చ సః' ఇత్యమరః। కచ్చిత్ప్రశ్నే। 'కామప్రవేదనే కచ్చిత్' ఇత్యమరః। భర్తృదారకం రాజపుత్రమ్। రాజా భట్టారకో దేవస్తత్సుతా భర్తృదా-

లఘుదీపికా

వైజయన్తీ। అవసాయితం సమాపితమ్। జాల్మస్య మూఢస్య। 'జడో జాల్మశ్చ నిర్బుద్ధౌ స్తబ్ధేఽనాలోచ్యకారిణి' ఇతి వైజయన్తీ। 'కచ్చిత్ప్రశ్నప్రవేదనే' ఇతి భాగురిః।

త్ర్ప్రయుక్తైర్గన్ధమాల్యైః। ఉపజనయ చాసమానదోషనిన్దాదినా స్వభర్తరి ద్వేషమ్।అనురూపభర్తృగామినీనాం చ వాసవదత్తాదీనాం వర్ణనేన గ్రాహయానుశయమ్। అవరోధనాన్తరేషు చ రాజ్ఞో విలసితాని సుగూఢాన్యపి ప్రయత్నేనాన్విష్య ప్రకాశయన్తీ మానమస్యా వర్ధయ' ఇతి। పునరిదమమ్బామవోచమ్—'ఇత్థమేవ త్వయాప్యనన్యవ్యాపారయా నృపాఙ్గనాసావుపస్థాతవ్యా। ప్రత్యహం చ యద్యత్తత్ర వృత్తం తదస్మి త్వయైవ బోధ్యః' మదుక్తా పునరియముదర్కస్వాదునోఽస్మత్కర్మణః ప్రసాధనాయ చ్ఛాయేవానపాయినీ కల్పసున్దరీమనువర్తతామ్' ఇతి। తే చ తమర్థం తథైవాన్వ-

కేషుచిద్దినేషు గతేష్వాచష్ట మాం మదమ్బా 'వత్స, మాధవీవ పిచుమన్దాశ్లేషిణీ యథాసౌ శోచ్యమాత్మానం మన్యేత తథోపపాద్య స్థా-

పదచన్ద్రికా

మన్త్రప్రయుక్తైర్మన్త్రేషితైః। ఉపజనయోత్పాదయ। అసమానోఽతుల్య ఇతి। ఆదిశబ్దేన శకున్తలాదమయన్త్యాదయో గ్రాహ్యాః। అనుశయం పశ్చాత్తాపమ్। అవరోధనాన్తరేష్వపరస్త్రీషు। రాజ్ఞో వికటవర్మణః। విలసితాని విలాసాన్। ప్రకాశయన్తీ ప్రకటయన్తీ। అస్యాః కల్పసున్దర్యాః। అనన్యవ్యాపారా త్యక్తసర్వాన్యకార్యా। అసౌ నృపాఙ్గనా। ఉపస్థాతవ్యా సేవనీయా। తత్ర వృత్తం తత్ర జాతమ్। అస్మీత్యహమర్థేఽవ్యయమ్। త్వయైవ వృద్ధయైవ। మదుక్తేయం పుష్పారికా। ఉదర్క ఉత్తరం ఫలమ్। స్వాదు మధురం యత్కర్మ తస్య ప్రసాధనాయ కరణాయ। అనపాయినీ నాశరహితా। కల్పసున్దరీ రాజపత్నీ తే చ తాపసీ తత్కన్యా చ। మాధవీ వాసన్తీ। 'వాసన్తీ మాధవీ లతా' ఇత్యమరః। పిచుమన్దో నిమ్బవృక్షః। 'పిచుమన్దశ్చ నిమ్బే' ఇత్యమరః। శోచ్యం శోచనీయమ్। ఉపపాద్య సయుక్తికం

భూషణా

రికా' ఇత్యమరః। పుంసి భర్తృదారకః। యదత్ర వక్తవ్యం తదుక్తం ప్రాక్। అవరోధనమ్। 'భూభుజామన్తఃపురం స్యాదవరోధనమ్' ఇత్యమరః। తాత్స్వాత్యాచ్ఛబ్ద్యమ్। మానం కోపమ్। 'మానః కోపో మన్యుర్ద్వేధా ప్రణయేర్ష్యేస్తు (?) భేదతః। ద్వయోః ప్రణయమానః స్యాత్కోపో యః కారణం వినా। యత్పురః ప్రియయా సఙ్గే దృష్టేర్ష్యానుమితేషు తే। ఈర్ష్యా మానో భవేత్స్త్రీణామ్' ఇత్యాది రసరత్నహారః। అమ్బాం మాతరమ్। 'అమ్బా మాతా' ఇత్యమరః। ఉదర్కస్వాదున ఉత్తరఫలస్వాదునః। ' ఉదర్కః ఫలముత్తరమ్'

పితా। కిం భూయః కృత్యమ్' ఇతి। పునరహమభిలిఖ్యాత్మనః ప్రతికృతిమ్ 'ఇయమముష్యై నేయా। నీతాం చైనాం నిర్వర్ణ్య సా నియతమేవం వక్ష్యతి। 'నన్వస్తి కశ్చిదీదృశాకారః పుమాన్' ఇతి। ప్రతిబ్రూహ్యేనామ్—'యది స్యాత్తతః కిమ్' ఇతి। తస్య యదుత్తరం సా దాస్యతి 'తదహమస్మి ప్రతిబోధనీయా' ఇతి। సా 'తథా' ఇతి రాజకులముపసంక్రమ్య ప్రతినివృత్తా మామేకాన్తే న్యవేదయత్—'వత్స, దర్శితోఽసౌ చిత్రపటస్తస్యై మత్తకాశిన్యై। చిత్రీయమాణా చాసౌ భువనమిదం సనాథీకృతం యద్దేవేఽపి కుసుమధన్వని నేదృశీ వపుఃశ్రీః సంనిధత్తే। చిత్రమేతచ్చిత్రతరమ్। న చ తమవైమి య ఈదృశమిదమిహాత్యే నిర్మిమీతే। కేనేదమాలిఖితమ్' ఇత్యాదృతవతీ వ్యాహృతవతీ చ। మయా చ స్మేరయోదీరితమ్—'దేవి, సదృశమాజ్ఞాపయసి। భగవాన్మకరకేతురప్యేవం సున్దర ఇతి న శక్యమేవ సంభావయితుమ్। అథ చ విస్తీర్ణేయమర్ణవనేమిః। క్వచిదీదృశమపి రూపం దైవశక్త్యా సంభవేత్। అథ తు యద్యేవంరూపో రూపానురూపశిల్పశీలవిద్యాజ్ఞానకౌశలో యువా

పదచన్ద్రికా

సంబోధ్య। ఆత్మన ఉపహారవర్మణః। ప్రతికృతిం స్వరూపమ్। ఇయం ప్రతికృతిః। అముష్యై రాజపత్న్యై। ఏనాం ప్రతికృతిం నిర్వర్ణ్య। సా రాజపత్నీ। నియతం నియమేన। ఏవమనునా ప్రకారేణ। వక్ష్యతి వదిష్యతి। ఈదృశ ఆకారో యస్యేతి స తథా। ప్రతిబ్రూహి ప్రత్యుత్తరం దేహి। సా వృద్ధా। సనాథీకృతమ్। నాథవత్కృతమిత్యర్థః। కుసుమధన్వని మదనే। యద్యస్మాత్।

ఈదృశ్యేతత్సదృశీ। వపుఃశ్రీః శరీరశోభా। న సంనిధత్తే। నాస్తీత్యర్థః। చిత్రతరమతితరామాశ్చర్యమ్। తం పురుషమ్। నావైమి న జానామి। ఇహత్యోఽత్రత్యః। ఈదృశం నిర్మిమీతే కరోతి। మయా చేతి స్మేరయా సహాసయా। ఉదీరితముక్తమ్। సదృశం యుక్తమ్। మకరకేతుర్మదనః। ఏవం సంభావయితుం సున్దరత్వేన నిదర్శయితుమ్। అథ చేతి తథాపి। విస్తీర్ణా విశాలా। అర్ణవనేమిః। పృథివీత్యర్థః। అథ త్వితి। 'తిష్ఠత్విత్యమిధేయేఽస్మిన్నాస్తామథ తు చావ్యయమ్' ఇత్యజయః। రూపానురూపం యథానుకూ-

భూషణా

ఇత్యమరః। చిత్రీయమాణా విస్మయమానా। 'నమోవరివశ్చిత్రజః క్యచ్' ఇతి క్యజన్తాదాత్మనేపదమ్। అథ తు। తిష్ఠత్విత్యర్థః। 'తిష్ఠత్విత్యభిధేయేఽస్మి-

లఘుదీపికా

మత్తకాశిభ్యై ఉత్తమస్త్రియై। 'వరారోహా మత్తకాశిన్యుత్తమా వరవర్ణినీ'। అథవా తథాపి। అథ తు। తిష్ఠత్విత్యర్థః। 'తిష్ఠత్విత్యభిధేయేఽస్మిన్నాస్తామథ తు చావ్యయమ్'

మహాకులీనశ్చ కశ్చిత్సంనిహితః స్యాత్, స కిం లప్స్యతే' ఇతి। తయోక్తమ్—'అమ్బ, కిం బ్రవీమి। శరీరం హృదయం జీవితమితి సర్వమిదమల్పమనర్ఘం చ। తతో న కించిల్లప్స్యతే న చేదయం విప్రలమ్భస్తస్యాముష్య దర్శనానుభవేన యథేదం చక్షుశ్చరితార్థం భవేత్తథానుగ్రహః కార్యః' ఇతి। భూయోఽపి మయా దృఢతరీకర్తుముపన్యస్తమ్— 'అస్తి కోఽపి రాజసూనుర్నిగూఢం చరన్। అముష్య వసన్తోత్సవే సహసఖీభిర్నగరోపవనవిహారిణీ రతిరివ విగ్రహిణీ యదృచ్ఛయా దర్శనపథం గతాసి। గతశ్చాసౌ కామశరైకలక్ష్యతాం మామన్వవర్తిష్ట। మయా చ వామన్యోన్యానురూపైరన్యదుర్లభైరాకారాదిభిర్గుణాతిశయైశ్చ ప్రేర్యమాణయా తద్రచితైరేవ కుసుమశేఖరస్రగనులేపనాదిభిశ్చిరముపాసితాసి। సాదృశ్యం చ స్వమనేన స్వయమేవాభిలిఖ్య త్వత్సమాధిగాఢత్వదర్శనాయ ప్రేషితమ్। ఏష చేదర్థో నిశ్చితస్తస్యాముష్యాతిమా-

పదచన్ద్రికా

లమ్। శిల్పం చాతుర్యమ్। శీలం స్వభావః। విద్యాశ్చతుర్దశాష్టాదశ వా। జ్ఞానం లిప్యాది। యువా తరుణః। తయోక్తం వృద్ధయోక్తమ్। అనర్థమయోగ్యమ్। కించిల్లప్స్యతే ప్రాప్యతే। అముష్య పురుషస్య। చరితార్థం కృతకృత్యమ్। ఉపన్యస్తమ్। ఉక్తమిత్యర్థః। అస్తీతి। నిగూఢం గుప్తమ్। నగరోపవనం నగరారామః। విగ్రహిణీ విరోధినీ। యదృచ్ఛయా స్వేచ్ఛయా। దర్శనపథం దర్శనమార్గమ్। గతశ్చేతి। అసౌ రాజపురుషః। లక్ష్యతాం వేద్యతామ్। మయా చేతి। వాం యువయోః। అన్యోన్యానురూపైః పరస్పరానురక్తైః। ప్రేర్యమాణయోద్యోజితయా। తద్రచితైస్తన్నిర్మితైః। శేఖర ఆపీడః। స్రజ్మాలా। అనులేపనముద్వర్తనమ్। ఉపాసితాసి। సేవితాసీత్యర్థః। సాదృశ్యం సదృశరూపమ్। అనేన పురుషేణ స్వయమేవ స్వహస్తేనైవేత్యర్థః। త్వత్సమాధిగాఢం త్వద్ధ్యానదృఢమ్। ఏష చేదితి పూర్వోక్తోఽయమర్థః। నిశ్చితో నియమః। అతిమానుషో మనుష్యమతిక్రాన్తః। ప్రాణో బలమ్। సత్త్వం పరాక్రమః।

భూషణా

న్నాస్తామథ తు చావ్యయమ్' ఇత్యజయః। విప్రలమ్భః ప్రతారణమ్। అవరుద్ధో గూఢః। సమాధిశ్చిత్తవృత్తినిరోధః। గాఢత్వదర్శనాయ దృఢత్వజ్ఞానాయ। 'గాఢబాఢదృఢాని చ' ఇత్యమరః। ప్రాణో బలమ్। సత్త్వం పరాక్రమః। 'సత్త్వోఽస్త్రీ జన్తుషు క్లీబే

లఘుదీపికా

ఇత్యజయః। విప్రలమ్భః ప్రతారణమ్। ఉపరుద్ధో గూఢః। సమాధిశ్చిత్తవృత్తినిరోధః। గాఢదర్శనాయ దృఢజ్ఞానాయ। 'గాఢబాఢదృఢాని చ'। ప్రాణో బలమ్। సత్త్వం పరాక్రమః।

నుషప్రాణసత్త్వప్రజ్ఞాప్రకర్షస్య న కించిద్దుష్కరం నామ। తమద్యైవ దర్శయేయమ్। సంకేతో దేయః' ఇతి। తయా తు కించిదివ ధ్యాత్వా పునరభిహితమ్—'అమ్బ, తవ నైతదిదానీం గోప్యతమమ్। అతః కథయామి। మమ తాతస్య రాజ్ఞా ప్రహారవర్మణా సహ మహతీ ప్రీతిరాసీత్। మాతుశ్చ మే మానవత్యాః ప్రియవయస్యా దేవీ ప్రియంవదాసీత్। తాభ్యాం పునరజాతాపత్యాభ్యామేవ కృతః సమయోఽభూత్—'ఆవయోః పుత్రవత్యాః పుత్రాయ దుహితృమత్యా దుహితా దేయా' ఇతి। తాతస్తు మాం జాతాం ప్రనష్టాపత్యా ప్రియంవదేతి ప్రార్థయమానాయ వికటవర్మణే ద్రైవాద్దత్తవాన్। అయం చ నిష్ఠురః పితృద్రోహీ నాత్యుపపన్నసంస్థానః కామోపచారేష్వలబ్ధవైచక్షణ్యః కలాసు కావ్యనాటకాదిషు మన్దాభినివేశః శౌర్యోన్మాదీ దుర్వికత్థనోఽనృతవాదీ చాస్థానవర్షీ। నాతిరోచతే మ ఏష

పదచన్ద్రికా

ఆధిక్యం యస్యేతి స తథా తస్య న కించిద్దుష్కరమ్। సర్వం సుకరమేవేతి భావః। నామేతి నిశ్చయార్థే। తం పురుషమ్। అద్యైవేతి।
స్వస్యైతత్కార్యంఘటనాపటుత్వద్యోతనార్థమేవకారః। ధ్యాత్వా విచార్య।
గోప్యతమమతిశయేన గోప్యమితి తథా। మమ తాతస్య మత్పితుః। ప్రహారవర్మణా రాజ్ఞా। మహత్యతిశ్రేష్ఠా। ప్రియవయస్యా ప్రియసఖీ। అజాతాపత్యాభ్యామనుత్పన్నాపత్యాభ్యామ్। సమయః శపథః। ఆవయోర్ద్వయోః। తాతో మత్పితా। ప్రనష్టాపత్యా హృతాపత్యా। అయం వికటవర్మా। నిష్ఠురః కఠినః। ఉపపన్నసంస్థానః। 'ఉపపన్నం సమృద్ధే చ సంపన్నేఽనుగుణేఽపి చ' ఇతి కేశవః। 'సంస్థానం మరణే గాత్రే సంనివేశే చ వర్తతే' ఇతి భాగురిః। కామోపచారేషు మదనతన్త్రేషు। అలబ్ధమప్రాప్తం వైచక్షణ్యం విచక్షణస్య భావః కౌశలం యేనేతి స తథా। కలాసు చతుఃషష్టిషు। కావ్యేషు శ్రావ్యరూపేషు। నాటకాదిషు దృశ్యరూపేషు। ఆదిశబ్దేన రూపకాఖ్యాయికాచమ్పూరూపేషు। మన్దో నిశ్చలోఽభినివేశ ఆగ్రహో యస్యేతి। శౌర్యోన్మాదీ శౌర్యోన్మత్తః। దుర్వికత్థనో దుష్టశ్చాసౌ వికత్థనశ్చేతి

భూషణా

వ్యవసాయే పరాక్రమే' ఇతి వైజయన్తీ। ఉపపన్నసంస్థానోఽనుగుణావయవః। 'ఉపపన్నం సమృద్ధే చ సంపన్నేఽనుగుణేఽపి చ' ఇతి కేశవః। 'సంస్థానం మరణే గాత్రే సంనివేశే చ వర్తతే' ఇతి భాగురిః। దుర్వికత్థనః। 'వికత్థనం స్తవః శ్లాఘా' ఇతి హలాయుధః।

లఘుదీపికా

సత్త్వోఽస్త్రీ జన్తుషు క్లీబే వ్యవసాయే పరాక్రమే। ఆత్మభావే పిశాచాదౌ ద్రవ్యే సత్తాస్వభావయోః' ఇతి వైజయన్తీ। ఉపపన్నసంస్థానోఽనుగుణావయవః। 'ఉపపన్నం సమృద్ధే చ

భర్తా విశేషతశ్చైషు వాసరేషు యదయముద్యానే మదన్తరఙ్గభూతాం పుష్కరికామప్యుపాన్తవర్తినీమనాదృత్య మయి బద్ధసాపత్న్యమత్సరామనాత్మజ్ఞామాత్మనాటకీయాం రమయన్తికాం నామాపత్యనిర్విశేషం మత్సంవర్ధితాయాశ్చమ్పకలతాయాః స్వయమవచితాభిః సుమనోభిరలమకార్షీత్। మదుపభుక్తముక్తే చిత్రకూటగర్భవేదికాగతే రత్నతల్పే తయా సహ వ్యహార్షీత్। అయోగ్యశ్చ పుమానవజ్ఞాతుం చ ప్రవృత్తః। తత్కిమిత్యపేక్ష్యతే। పరలోకభయం చైహికేన దుఃఖేనాన్తరితమ్। అవిషహ్యం హి యో యోషితామనఙ్గశరనిషఙ్గీభూతచేతసామనిష్టజనసంవాసయన్త్రణాదుఃఖమ్। అతో-

---

పదచన్ద్రికా

తథా। ఆత్మశ్లాఘావాన్। 'వికత్థనం స్తవః శ్లాఘా' ఇతి హలాయుధః। అనృతవాద్యసత్యవక్తా। అస్థానవర్ష్యపాత్రదాతా। నాతిరోచతే న రుచిపదం భవతీత్యర్థః। మ ఇతి మహ్యమ్। 'రుచ్యర్థానాం–' ఇతి చతుర్థీ। విశేషత ఇతి। అయం భర్తా వికటవర్మా। ఉద్యాన ఉపవనే। మదన్తరఙ్గభూతామాప్తభూతామ్। ఉపాన్తవర్తినీం సమీపవర్తినీమ్। అనాదృత్య తిరస్కృత్య। 'అనాదరః పరిభవః పరీభావస్తిరస్క్రియా' ఇత్యమరః। బద్ధః సపత్నస్య భావః సాపత్న్యం తస్య

మత్సరోఽసహ్యతా యయేతి తథా। 'అథ మత్సరః। అసహ్యపరసంపత్తౌ' ఇతి విశ్వః। నాటకీయాం నర్తకీమ్। 'నాటకీయో నృత్తకరః' ఇత్యజయః। అపత్యనిర్విశేషమపత్యతుల్యమితి క్రియావిశేషణమ్। మత్సంవర్ధితాయా మత్పాలితాయాః। చమ్పకలతాయాః। అల్పచమ్పకస్యేత్యర్థః। స్వయమాత్మనైవ। అవచితాభిర్లూనాభిః। సుమనోభిః పుష్పైః। 'స్త్రియః సుమనసః పుష్పమ్' ఇత్యమరః। అలమకార్షీత్పూర్ణమకరోత్। అలంకృతవానితి వా। 'అలంభూషణపర్యాప్తిశక్తివారణవాచకమ్' ఇత్యమరః। మదుపభుక్తముక్తే మయాదౌ భుక్తే పశ్చాన్ముక్తే। చిత్రకూటః క్రీడాపర్వతః। తద్గర్భవేదికాగతే। రత్నతల్పే రత్నమఞ్చకే। తయా రమయన్తికయా। సహ సాకమ్। వ్యహార్షీద్విహారం కృతవాన్। అయోగ్యో మూర్ఖః। స్తువఙ్జ్ఞాతుమవమానితుమ్। ఐహికేనేహ భవం తథా తేన। అన్తరితం వ్యవధానీకృతమ్। అవిషహ్యం సోఢుమశక్యమ్। యోషితాం స్త్రీణామ్। 'స్త్రీ యోషిదబలా' ఇత్యమరః। అనఙ్గశరా మదనబాణాస్తేషాం నిషఙ్గీభూతం తూణీభూతమ్। స్థానతాం

భూషణా

నాటకీయాం నృత్తకరీమ్। 'నాటకీయో నృత్తకరః' ఇత్యజయః। రమయన్తికామేతన్నామ్నీమ్। ప్రమదవనం క్రీడావనమ్। 'విజ్ఞేయం ప్రమదవనం పురోపకణ్ఠే శుద్ధాన్తైః సహ రమతే నృపస్తు

లఘుదీపికా

సంపన్నేఽనుగుణేఽపి చ' ఇతి కేశవః। 'సంస్థానం మరణే గాత్రే సంనివేశే చ వర్తతే' ఇతి భాగురిః। 'వికత్థనః స్తవః శ్లాఘా' ఇతి హలాయుధః। నాటకీయాం నృత్తకరీమ్। 'నాటకీయో నృత్తకరః' ఇత్యజయః। రమయన్తికేతి నామ్నా। ప్రమదవనం క్రీడావనమ్।

ఽమునా పురుషేణ మామద్యోద్యానమాధవీగృహే సమాగమయ। తద్వార్తాశ్రవణమాత్రేణైవ హి మమాతిమాత్రం మనోఽనురక్తమ్। అస్తి చాయమర్థరాశిః। అనేనాముష్య పదే ప్రతిష్ఠాప్య తమేవాత్యన్తముపచర్య జీవిష్యామి' ఇతి। మయాపి తదభ్యుపేత్య ప్రత్యాగతమ్। అతః పరం భర్తృదారకః ప్రమాణమ్' ఇతి।

తతస్తస్యా ఏవ సకాశాదన్తఃపురనివేశమన్తర్వంశికపురుషస్థాన్ ప్రమదవనప్రదేశానపి విభాగేనావగమ్య, అస్తగిరికూటపాతక్షుభితశోణిత ఇవ శోణీభవతి భానుబిమ్బే, పశ్చిమామ్బుధిపయఃపాతనిర్వాపితపతఙ్గాఙ్గారధూమసంభార ఇవ భరితతమసి నభసి విజృమ్భితే, పరదారపరామర్శోన్ముఖస్య మమాచార్యకమివ కర్తుముత్థితే గురు-

---

పదచన్ద్రికా।

ప్రాప్తమితి భావః। చేతశ్చిత్తం యాసామితి తథా తాసామ్। అనిష్టజనః శత్రులోకస్తత్సంవాసస్తత్సమాగమః స ఏవ యన్త్రణా నిర్బన్ధస్తద్దుఃఖమితి। అమునా పురుషేణ త్వత్కథితేన। అద్యాస్మిన్దివసే। ఉద్యానమాధవీగృహ ఉపవనవాసన్తికాగృహే। సమాగమయ। మిలాపయేత్యర్థః। తద్వార్తా తస్య పురుషస్య వార్తా గోష్ఠీ। అతిమాత్రమత్యన్తమ్। అస్తీతి। అర్థరాశిర్ద్రవ్యరాశిః। అముష్య వికటవర్మణః। తమేవ పురుషమేవ। ఉపచర్యారాధ్య। మయాపి వృద్ధతాపస్యా। భర్తృదారకో రాజపుత్రః। తత ఇతి। తస్యా ఏవ వృద్ధాయా ఏవ। అన్తఃపురనివేశమన్తఃపురప్రదేశమ్। అన్తర్వంశికపురుషాః। 'అన్తఃపురే త్వధికృతః స్యాదన్తర్వంశికో జనః' ఇత్యమరః। ప్రమదవనప్రదేశానపి క్రీడావనప్రదేశాన్। 'విజ్ఞేయం ప్రమదవనం పురోపకణ్ఠే శుద్ధాన్తైః సహ రమతే నృపస్తు యస్మిన్' ఇతి హలాయుధః। విభాగేన వివేకేన। అస్తగిరిరస్తాచలస్తస్య కూటం శిఖరం తస్మాద్యః పాతః పతనం తేన క్షుభితం నిఃసృతం శోణితం రక్తం యస్యేతి తథా తస్మిన్। శోణీభవతి సతి రక్తీభవతి సతి। భానుబిమ్బే సూర్యబిమ్బే। పశ్చిమామ్బుధిః పశ్చిమసముద్రస్తస్య పయ ఉదకం తత్ర పాతః పతనం తేన నిర్వాపితో దూరీకృతః పతఙ్గ ఏవ సూర్య ఏవాఙ్గారః ప్రదీప్తకాష్ఠావయవస్తస్య ధూమస్తస్య సంభారో యస్మిన్నితి తథా తస్మిన్। భరితం పూర్ణీకృతం తమో యస్మిన్నితి తథా తస్మిన్। నభస్యాకాశే। విజృమ్భితే వికాశం ప్రాప్తే। పరదారా పరస్త్రీ। పరామర్శో గమనమ్। తత్రోన్ముఖస్యోత్కణ్ఠితస్య। ఆచార్య-

భూషణా।

యస్మిన్' ఇతి హలాయుధః। ఆచార్యకమాచార్యభావమ్। గురుపరిగ్రహో బృహస్పతిపత్నీ।

లఘుదీపికా।

'విజ్ఞేయం ప్రమదవనం నృపస్తు యస్మిఇన్శుద్ధాన్తైః సహ రమతే పురోపకణ్ఠే' ఇతి హలాయుధః। ఆచార్యకమాచార్యభావమ్। గురుపరిగ్రహో బృహస్పతిపత్నీ। 'అభిసంధిః సముద్యోగే' ఇతి।

పరిగ్రహశ్లాఘిని గ్రహాగ్రేసరే క్షపాకరే, కల్పసున్దరీవదనపుణ్డరీకేణేవ మద్దర్శనాతిరాగప్రథమోపనతేన స్మయమానేన చన్ద్రమణ్డలేన సంధుక్షమాణతేజసి భువనవిజిగీషోద్యతే దేవే కుసుమధన్వని, యథోచితం శయనీయమభజే। వ్యచీచరం చ— 'సిద్ధప్రాయ ఏవాయమర్థః। కింతు పరకలత్రలఙ్ఘనాద్ధర్మపీడా భవేత్, సాప్యర్థకామయోర్ద్వయోరుపలమ్భే శాస్త్రకారైరనుమతైవేతి। గురుజనబన్ధమోక్షోపాయసంధినా మయా చైష వ్యతిక్రమః కృతః, తదపి పాపం నిర్వృత్య కియత్యాపి ధర్మకలయా మాం సమగ్రయేదితి। అపి త్వేతదాకర్ణ్య దేవో రాజవాహనః సుహృదో వా కిం ను వక్ష్యన్తి' ఇతి చిన్తాపరాధీన ఏవ నిద్రయా పరామృశ్యే। అదృశ్యత చ స్వప్నే హస్తివక్త్రో భగవాన్। ఆహ స్మ చ—'సౌమ్య ఉపహారవర్మన్, మా స్మ తే దుర్వికల్పో భూత్। యత-

---

పదచన్ద్రికా।

కమివాచార్యభావమ్। 'మన్త్రవ్యాఖ్యాకృదాచార్యః' ఇత్యమరః। ఇవశబ్ద ఽత్రోత్ప్రేక్షాయామ్। గురుపరిగ్రహో గురుపత్న్యభిలాషస్తచ్ఛ్లాఘిని శ్లాఘతేఽసౌ తథా తస్మిన్। గ్రహాగ్రేసరే గ్రహముఖ్యే। క్షపాకరే చన్ద్రే। 'నక్షత్రేశః క్షపాకరః' ఇత్యమరః। కల్పసున్దర్యా రాజపత్న్యాః వదనపుణ్డరీకం ముఖకమలమ్। మద్దర్శనాతిరాగో మద్దర్శనేచ్ఛా తేన ప్రథమోపనతేన ప్రాగేవ ప్రాప్తేన। సంధుక్షమాణతేజసి ప్రవృద్ధతేజసి। భువనవిజిగీషా జగద్విజేతుమిచ్ఛా తత్రోద్యతే। కుసుమధన్వని మదనే। యథోచితం యథాయోగ్యమ్। శయనీయం శయ్యామ్। అభజేఽధిష్ఠితవాన్। క్రియాబలాదద్ధమితి పదమధ్యాహార్యమ్। వ్యచీచరం చేతి। సిద్ధప్రాయ

ఈషన్న్యూనః సిద్ధః। కిం త్వితి। పరకలత్రలఙ్ఘనం పరస్త్రీగమనమ్। ధర్మపీడా ధర్మనాశః। సాపి ధర్మపీడా। అర్థకామయోరుపలమ్భే ప్రాప్తౌ। శాస్త్రకారర్మన్వాదిభిః। అనుమత్రైవానిషిద్ధైవ। గురుజనస్య పితృలోకస్య। మోక్షోపాయో మోచనోద్యోగస్తత్సంధినా। సంధిః సాధకతా। వ్యతిక్రమో ధర్మనాశరూపః। తదపి పాపమ్। సమగ్రయేత్సంపూర్ణం కరిష్యతి। అపి త్వితి। ఏతత్కర్మ। ఆకర్ణ్య శ్రుత్వా దేవో రాజవాహనః। సుహృదోఽన్యే। కిం ను వక్ష్యన్తి కిం ను నిన్దాం కుర్వన్తీతి। అదృశ్యతేతి। హస్తివక్రో గజాననః। దుర్వికల్పో దుర్విచారః। సురసరిద్గఙ్గా।

భూషణా।

"పత్నీపరిజనాదానమూలశాపాః పరిగ్రహాః' ఇత్యమరః। ధర్మపీడా ధర్మబాధా। అభిసంధిరుద్యోగః। 'అభిసంధిః సముద్యోగః' ఇతి భాగురిః। దుర్వికల్పో దుర్విచారః।

స్త్వమసి మదంశః। శంకరజటాభారలాలనోచితా సురసరిదసౌ వరవర్ణినీ। సా చ కదాచిన్మద్విలోడనాసహిష్ణుర్మామశపత్—'ఏహి మర్త్యత్వమ్' ఇతి। అశప్యత మయా చ— 'యథేహ బహుభోగ్యా తథా ప్రాప్యాపి మానుష్యకమనేకసాధారణీ భవ' ఇతి। అభ్యర్థితశ్చానయా(౪) 'ఏకపూర్వా పునస్త్వామేవోపచర్య యావజ్జీవం రమేయమ్' ఇతి। తదయమర్థో భవ్య ఏవ భవతా నిరాశఙ్క్యః' ఇతి। ప్రతిబుధ్య చ ప్రీతియుక్తస్తదహరపి ప్రియాసంకేతవ్యతికరాదిస్మరణేనాహమనైషమ్।

అన్యేద్యురనన్యథావృత్తిరనఙ్గో మయ్యేవేషువర్షమవర్షత్। అశుష్యచ్చ జ్యోతిష్మతః ప్రభామయం సరః। ప్రాసరచ్చ తిమిరమయః కర్దమః। కా-

---

పదచన్ద్రికా

సైవాసౌ కల్పసున్దరీ। వరవర్ణినీ। 'ఉత్తమా వరవర్ణినీ' ఇత్యమరః। సా గఙ్గా మద్విలోడనం మత్ఖేలనం తదసహిష్ణుస్తదసహనశీలా। మర్త్యత్వం మనుష్యత్వమ్। యథా యేన ప్రకారేణ। ఇహ బహుభోగ్యా గఙ్గాత్వేన। తథా తేనైవ ప్రకారేణ। మానుష్యకం మనుష్యశరీరమ్। అనేకసాధారణీ బహుభోగ్యా భవేతి। అభ్యర్థితః ప్రార్థితః। అనయా గఙ్గయా। ఏకః పూర్వం యస్యా ఇతి తథా। త్వాం ద్వితీయమ్। ఉపచర్య సంసేవ్య యావజ్జీవం దేహపర్యన్తమ్। రమేయం క్రీడాం కరోమి। తదయమితి। అయమర్థః కల్పసున్దరీభోగరూపః। భవ్య ఏవ కుశల ఏవ। నిరాశఙ్క్యః। నాశఙ్కనీయ ఇత్యర్థః। ప్రతిబుధ్య జ్ఞాత్వా। తదహస్తద్దినమ్। అనైషమగమయమ్। అన్యేద్యురితి పరదివసే। అనన్యథావృత్తిర్మదేకవృత్తిః। అనఙ్గో మదనః। ఇషువర్షమిషూన్వర్షయిత్వేతి తథా। ణముల్। అవర్షత్। వవర్షేత్యర్థః। అశుష్యత్। శోషం ప్రాపేత్యర్థః। జ్యోతిష్మతః సూర్యస్య। ప్రభామయం దీప్తిరూపం సరః। తాద్రూప్యే మయట్। ప్రాసరత్। ప్రసరతి స్మేత్యర్థః। తిమిరమయోఽన్ధకారమయః। కర్దమః

---

౪ 'తతస్తేన ప్రతిశప్తా సా విలక్షేవ మాముపసృత్య సగద్గదమగదత్–'స్వామిన్, అహమనవరతభవచ్చరణవరివస్యావిధాయినీ న శాపార్హా' ఇతి। తదాకర్ణ్య కృపాక్రాన్తమనసా మయోక్తమ్— 'ప్రియే,నాస్య శాపోఽన్యథా భవితుమర్హతి। పరం త్వదనుగ్రహార్థమహమాత్మనోఽశం ద్విధా విభజ్య వికటవర్మనృపరూపేణ మిథిలాపతిప్రహారవర్మాత్మజోపహారవర్మాత్మనా చ మర్త్యలోకేఽవతరిష్యామి। త్వం చ కామరూపాధిపతేః కలిఙ్గవర్మనామ్నః కన్యా కల్పసున్దరీ నామ భూత్వా జ్యాయసా మదంశేన వికటవర్మణా ప్రథమమల్పీయాంసమనేహసం సంగతా తస్మిన్వికటవర్మణి మన్మూర్తావేవ లయముపగతే పునరుపహారవర్మాత్మకం కనీయాంసం మదంశముపలభ్య తేన సాకం వివిధసుఖోపభోగమనుభవిష్యసి। తదయమ్'।

ర్ధమికనివసనశ్చ దృఢతరపరికరః స్వఢ్గపాణిరుపహృతప్రకృతోపస్కరస్మరన్మాతృదత్తాన్యభిజ్ఞానాని రాజమన్దిరపరిఖాముదమ్భసముపాతిష్ఠమ్। అథోపఖాతం మాతృగృహద్వారే పుష్కరికయా ప్రథమసంనిధాపితాం వేణుయష్టిమాదాయ తయా శాయితయా చ పరిఖామ్, స్థాపితయా చ ప్రాకారభిత్తిమలఙ్ఘయమ్। అధిరుహ్య పక్వేష్టకచితేన గోపురోపరితలాధిరోహేణ సోపానపథేన

భువమవాతరమ్। అవతీర్ణశ్చ బకులవీథీమతిక్రమ్య చమ్పకావలివర్త్మనా మనాగివోపసృత్యోత్తరాహి కరుణం

పదచన్ద్రికా।

పఙ్కః కార్దమికనివసనః కర్దమేన రక్తం కార్దమికమ్। 'తేన రక్తం రాగాత్' ఇత్యధికారే 'లాక్షారోచనా—' ఇతి సూత్రే 'శకలకర్దమాభ్యాముపసంఖ్యానమ్' ఇతి ఠక్। నీలవస్త్రః। దృఢతరః పరికరః సంనాహో యస్యేతి సః। 'కక్షాబన్ధః పరికరః' ఇతి వైజయన్తీ। ఉపహృతోఽఙ్గీకృతః ప్రకృతోపస్కారో యోగ్యసామగ్రీ యేనేతి స తథా 'సాధనం స్యాదుపస్కారే' ఇతి వైజయన్తీ। మాతృదత్తాని ధాత్రీదత్తాని। పరిఖాం ప్రాచీరసంనికృష్టఖనిమ్। ఉదమ్బుసముత్కటజలామ్। ఉపాతిష్ఠం సమీపమగచ్ఛమ్। అథేతి। ఉపఖాతం ఖాతస్యోపేతి తథా। ప్రథమసంనిధాపితాం ప్రాగేవ స్థాపితామ్। ఆదాయ గృహీత్వా। తయా వేణుయష్టికయా। శాయితయా ప్రసారితయా। స్థాపితయోర్ధ్వీకృతయా చ। ప్రాకారభిత్తిమలఙ్ఘయమ్। లఙ్ఘితవానిత్యర్థః। అధిరుహ్యారోహణం కృత్వా। పక్వేష్టకా భర్జితేష్టకాస్తాభిశ్చితేన కృతేన। 'ఇష్టకేషీకామాలానాం—' ఇతి హ్రస్వతా। గోపురోపరిద్వారేణ (?) పురద్వారోపరితలం తత్రాధిరోహో యస్యేతి। సోపానపథేన సోపానమార్గేణావాతరమ్। బకులవీథీం బకులావలీమ్। 'వీథిర్గృహాగ్రే పఙ్క్తౌ చ' ఇతి వైజయన్తీ। చమ్పకావలీవర్త్మనా చమ్పకశ్రేణిమార్గేణ। మనాగివోపసృత్యాల్పమివ గత్వా। ఉత్తరాహ్యుత్తరస్యాం దిశి దూరే

భూషణా।

కార్దమికనివసనః కర్దమేనాక్తం కార్దమికమ్। 'శకలకర్దమాభ్యాముపసంఖ్యానమ్' ఇతి ఠక్। పరికరః। 'కక్షాబన్ధః పరికరః' ఇతి వైజయన్తీ। ఉపస్కరః సాధనమ్। 'సాధనం స్యాదుపస్కరే' ఇతి వైజయన్తీ। అభిజ్ఞానాని చిహ్నాని। ఉపఖాతం పరిఖాసమీపే। సామీప్యేఽవ్యయీభావః। శాయితయేత్యాది। తథా చ కామన్దకః—'పృథుసీమమహాఖాతముచ్చప్రాకారకే పురః। సమాశ్రయేత్పురం శైలసరిన్మరువనాశ్రయమ్॥' ఇతి। పక్వేష్టకచితేన। 'ఇష్టకేషీకామాలానామ్' ఇతి హ్రస్వః। సోపానపథేనారోహణేన। 'ఆరోహణం స్యాత్సోపానమ్' ఇత్యమరః। ఉత్తరాహి దూరత ఉదక్ప్రదేశమ్।

లఘుదీపికా।

భాగురిః। దుర్వికల్పో దుర్విచారః। కార్దమికం కర్దమేన రక్తమ్। 'కక్షాబన్ధః పరికరః' ఇతి వైజయన్తీ। ఉపస్కరః సాధనమ్। 'సాధనం స్యాదుపస్కరే' ఇతి వైజయన్తీ।

చక్రవాకమిథునరవమశృణవమ్। పునరుదీచా పాటలిపథేన స్పర్శలభ్యవిశాలసౌధకుడ్యోదరేణ శరక్షేపమివ గత్వా పునః ప్రాచా పిణ్డీభాణ్డీరఖణ్డమణ్డితోభయపార్శ్వేన సైకతపథేన కించిదుత్తరమతిక్రమ్య పునరవాచీం చూతవీథీమగాహిషి। తతశ్చ గహనతరముదరోపరచితరత్నవేదికం మాధవీలతామణ్డపమీషద్వివృతసముద్గకోన్మిషితభాసా దీపవర్త్యా న్యరూపయమ్। ప్రవిశ్య చైకపార్శ్వే ఫుల్లపుష్పనిరన్తరకురణ్టపోతపఙ్క్తిభిత్తిపరిగతం గర్భగృహమ్, అవనిపతితారుణాశోక-

---

పదచన్ద్రికా

తథా। 'ఆహి చ దూరే' ఇత్యాహిప్రత్యయః। అవ్యయమ్। కరుణం దీనమ్। చక్రవాకాః కోకాః। 'కోకశ్చక్రశ్చక్రవాకః' ఇత్యమరః। రవః శబ్దః। ఉదీచా। ఉత్తరేణేత్యర్థః। పాటలిపథేన కృష్ణవృన్తామార్గేణ। 'పాటలిః పాటలామోఘా కాచస్థాలీ ఫలేరుహా। కృష్ణవృన్తా కుబేరాక్షీ' ఇత్యమరః। స్పర్శేన లభ్యం లక్ష్యమ్। విశాలం మహత్। సౌధం రాజసదనమ్। కుడ్యం భిత్తిః। శరక్షేపమివ బాణక్షేపభూమిపర్యన్తమ్। ప్రాచా పూర్వేణ। పిణ్డీ తగరః। 'పిణ్డీ స్యాత్తగరేఽలాబుఖర్జురీభేదయోరపి' ఇతి విశ్వః। అథవా 'రక్తాశోకే తు పిణ్డీ స్యాత్' ఇతి వైజయన్తీ। భాణ్డీరో మల్లికా। 'భాణ్డీరో మల్లికాబన్ధః' ఇత్యజయః। ఖణ్డం సమూహః। తేన మణ్డితావుభౌ పార్శ్వౌ యస్యేతి తేన। ఉత్తరముత్తరప్రదేశమ్। అవాచీం ప్రతీచీమ్ (?)। తతశ్చేతి। గహనతరమతిగహనమ్। ఉదరే మధ్య ఉపరచితా కృతా రత్నవేదికా యస్మిన్నితి। మాధవీ వాసన్తీ। ఈషదల్పమ్। వివృత ఉద్ఘాటితః। సముద్గకః సంపుటకః। ఉన్మిషితభాసా

నిఃసృతదీప్త్యా। న్యరూపయమపశ్యమ్। ఏకపార్శ్వ ఏకస్మిన్భాగే। ఫుల్లపుష్పం వికసితప్రసూనమ్। నిరన్తరమన్తరరహితమ్। కురణ్టపోతా అల్పపీతకురబకాః। 'కురణ్టస్తు సుపీతకః' ఇత్య-

భూషణా

'ఆహి చ దూరే' ఇత్యాహిప్రత్యయః। పిణ్డీఖణ్డం రక్తాశోకఖణ్డమ్। 'రక్తాశోకస్తు పిణ్డీ స్యాత్' ఇతి వైజయన్తీ। భాణ్డీరః। 'భాణ్డీరో మల్లికాచయః' ఇత్యజయః। అవాచీం దక్షిణామ్। కురణ్టః పీతకురణ్టః। 'పీతపుష్పా సహచరీ'। 'తత్ర శోణే కురబకస్తత్ర పీతే కురణ్టకః' ఇత్యమరః। దన్తమయస్తాలవృన్తః। 'వ్యజనం తాలవృన్త-

లఘుదీపికా

అభిజ్ఞానాని లక్షణాని। ఉత్తరాహి దూరభూత ఉదక్ప్రదేశే। 'ఆహి చ దూరే' ఇత్యాహిప్రత్యయః। అవ్యయమ్। 'రక్తాశోకే తు పిణ్డీ స్యాత్' ఇతి వైజయన్తీ। 'భాణ్డీరో మల్లికాచయః' ఇత్యజయః। అవాచీం దక్షిణామ్। కురణ్టః పీతకురబకః। కురణ్టస్తు

లతామయమభినవకుసుమకోరకపులకలాఞ్ఛితం ప్రత్యగ్రప్రవాలపటలపాటలం కపాటముద్ఘాట్య ప్రావిక్షమ్। తత్ర చాసీత్స్వాస్తీర్ణం కుసుమశయనమ్, సురతోపకరణవస్తుగర్భాశ్చ కమలినీపలాశసంపుటాః, దన్తమయస్తాలవృన్తః సురభిసలిలభరితశ్చ భృఙ్గారకః। సముపవిశ్య ముహూర్తం విశ్రాన్తః పరిమలమతిశయవన్తమాఘ్రాసిషమ్। అశ్రౌషం చ మన్దమన్దం పదశబ్దమ్। శ్రుత్వైవ సంకేతగృహాన్నిర్గత్య రక్తాశోకస్కన్ధపార్శ్వవ్యవహితాఙ్గయష్టిః స్థితోఽస్మి। సా చ సుభ్రూః సుమీమకామా శనైరుపేత్య తత్ర మామదృష్ట్వా బలవదవ్యథిష్ట। వ్యసృజచ్చ మత్తరాజహంసీవ కణ్ఠరాగవల్గుగద్గదాం గిరమ్— 'వ్యక్తమస్మి విప్రలబ్ధా। నాస్త్యుపాయః ప్రాణితుమ్। అయి హృదయ, కిమిదమకార్యం

పదచన్ద్రికా।

మరః। తేషాం పఙ్క్తిః సైవ భిత్తిస్తత్పరిగతం తద్యుక్తమ్। గర్భగృహం గర్భాగారమ్। అబనిపతితాః పృథివ్యాం లగ్నా అరుణా ఆరక్తా అశోకలతా అశోకశాఖాస్తన్మయమ్। అభినవా నూతనాః కుసుమకోరకాః పుష్పముకులాస్త ఏవ పులకాస్తైర్లాఞ్ఛితం చిహ్నితమ్। ప్రత్యగ్రం నూతనం ప్రవాలపటలం పల్లవసమూహస్తేన పాటలం శ్వేతరక్తమ్। ప్రావిక్షమవిశమ్। తత్ర చేతి। స్వాస్తీర్ణం సుష్ఠ్వాస్తరణం యస్మింస్తత్। కుసుమశయనం పుష్పయుక్తం పర్యఙ్కమ్। సురతార్థముపకరణవస్తూని గర్భే యేషామితి। కమలినీపలాశానాం కమలినీపత్రాణామ్। సంపుటా ద్రోణాః। సురభిసలిలం సుగన్ధోదకం తేన భరితః పూరితః భృఙ్గారకః పాత్రమ్। ‘భృఙ్గారః కనకాలుకా' ఇత్యమరః। సముపవిశ్య ప్రవిశ్య (?)। ముహూర్తం ఘటకాద్వయమ్। పరిమలం గన్ధమ్। అతిశయవన్తమాధిక్యవన్తమ్। ఆఘ్రాసిషమ్। 'ఘ్రా గన్ధోపాదానే'। అశ్రౌషం శ్రుతవాన్। పదశబ్దం చరణశబ్దమ్। రక్తాశోకస్కన్ధస్య పార్శ్వే వ్యవహితాఙ్ఘ్రియష్టిర్యస్యేతి। సుషీమః శిశిరః కామో యస్యాః సా। 'సుషీమః శిశిరో జడః' ఇత్యమరః। శనైర్మన్దమ్। తత్ర సంకేతగృహే। బలవదత్యర్థమ్। అవ్యథిష్ట వ్యథాం ప్రాపేత్యర్థః। వ్యసృజత్। విససర్జేత్యర్థః। వల్గుః సున్దరో గద్గదో యస్యాం తథా తామ్। గిరం వాచమ్। వ్యక్తం ప్రకటమ్। విప్రలబ్ధా ప్రతారితా। ప్రాణితుం

భూషణా।

కమ్' ఇత్యమరః। భృఙ్గారః భాషయా 'ఝారీ' ఇతి ప్రసిద్ధః। 'భృఙ్గారః కనకాలుకా' ఇత్యమరః। పరిమలం జనమనోహరం గన్ధమ్। 'విమర్దోత్థే పరిమలో గన్ధే జనమనోహరే' ఇత్యమరః। అసుషీమకామా తీవ్రమన్మథా। 'సుషీమః శిశిరో జడః' ఇత్యమరః। విప్రలబ్ధా వఞ్చితా। 'విప్రలబ్ధస్తు వఞ్చితః' ఇత్యమరః। విప్రలబ్ధా ప్రియం

కార్యవదధ్యవస్య తదసంభవేన కిమేవముత్తామ్యసి। భగవన్పఞ్చబాణ, కస్తవాపరాధః కృతో మయా యదేవం దహసి ; న చ భస్మీకరోషి' ఇతి। అథాహమావిర్భూయ వివృతదీపభాజనః

'భామిని, నను బహ్వపరాద్ధం భవత్యా చిత్తజన్మనో యదముష్య జీవితభూతా రతిరాకృత్యా కదర్థితా, ధనుర్యష్టిర్భ్రూలతాభ్యామ్, భ్రమరమాలామయీ జ్యా నీలాలకద్యుతిభిః అస్త్రాణ్యపాఙ్గవీక్షితవృష్టిభిః, మహారజనధ్వజపటాంశుకం దన్తచ్ఛదమయూఖజాలైః, ప్రథమసుహృన్మలయమారుతః పరిమలపటీయసా నిఃశ్వాసపవనేన; పరభృతమతిమఞ్జులైః ప్రలాపైః, పుష్పమయీ పతాకా భుజయష్టిభ్యామ్, దిగ్విజయారమ్భపూర్ణకుమ్భమిథునమురో-

---

పదచన్ద్రికా।

జీవితుమ్। అయీతి ఖేదోక్త్యా కోమలామన్త్రణే। ఇదం ప్రకృతమ్। అకార్యమకృత్యమ్। అధ్యవస్య నిశ్చిత్య। తదసంభవేన కార్యసంభవేన। ఉత్తామ్యస్యుత్తప్తం భవసి। పఞ్చబాణ మదన। దహసి దాహమాత్రం కరోషి। పరంతు న భస్మీకరిష్యసీతి। భస్మీకరణే దుఃఖానుభవవ్యథా న స్యాదితి భావః। అథాహమితి। ఆవిర్భూయ ప్రకటీభూయ। వివృతదీపభాజన ఉద్ఘాటితదీపపాత్రః। భామినీతి సకోపకామినీసంబోధనమ్। 'కోపనా సైవ భామినీ' ఇత్యమరః। భవత్యా। త్వయేత్యర్థః। చిత్తజన్మనో మదనస్య। యద్యస్మాత్। అముష్య చిత్తజన్మనః। జీవితభూతా ప్రాణభూతా। రతిస్తద్భార్యా। ఆకృత్యాకారేణ కదర్థితాధిక్షేపితా (క్షిప్తా)। ధనుర్యష్టిర్భ్రూలతాభ్యాం భ్రూవల్లీభ్యామ్ భ్రమరమాలా భ్రమరపఙ్క్తిస్తన్మయీ తత్ప్రచురా। జ్యా మౌర్వీ। మౌర్వీ జ్యా శిఞ్జినీ గుణః' ఇత్యమరః। నీలా శ్యామా యేఽలకాః కున్తలాస్తేషాం ద్యుతిభిః కాన్తిభిః। అస్త్రాణి శస్త్రాణి। అపాఙ్గవీక్షితం నేత్రప్రాన్తదర్శనం తద్వృష్టిభిః। మహారజనం కుఙ్కుమమ్। 'స్యాత్కుసుమ్భం వహ్నిశిఖం మహారజనమిత్యపి' ఇత్యమరః। తద్యుక్తో యో ధ్వజపటః పతాకావస్త్రం తస్యాంశురేవాంశుకమ్। దన్తచ్ఛద ఓష్ఠః। ప్రథమసుహృన్ముఖ్యమిత్రమ్। మలయమారుతో మలయవాయుః। 'సమీరమారుతమరుత్' ఇత్యమరః। పరిమలపటీయసా సౌగన్ధ్యసమర్థేన। పరభృతం కోకిలమ్। అతిమఞ్జులైరతిమనోజ్ఞైః। 'మనోజ్ఞం మఞ్జు మఞ్జులమ్।' ఇత్యమరః। పతాకాల్పచిహ్నమ్। దిగ్విజయారమ్భే శకునార్థం పూర్ణకు-

భూషణా।

తత్రాదృష్ట్వా సంతాపసంకులా' ఇతి రసరత్నహారః। మహారజనం కుసుమ్భమ్।
'స్యాత్కుసుమ్భం వహ్నిశిఖం మహారజనమిత్యపి ' ఇత్యమరః। మఞ్జులైర్మనోహరైః।
'మనోజ్ఞం మఞ్జు మఞ్జులమ్'

లఘుదీపికా।

సపీతకః'। 'భృఙ్గారః కనకాలుకా'। మహారజనమ్। 'స్యాత్కుసుమ్భం వహ్నిశిఖం
మహారజనమిత్యపి'। మఞ్జులైర్మనోహరైః। 'మనోజ్ఞం మఞ్జు మఞ్జులమ్'। సంనాహ్యరథో
యుద్ధరథః।

జకుమ్భయుగలేన, క్రీడాసరో నాభిమణ్డలేన, సంనాహ్యరథః శ్రోణిమణ్డలేన,
భవనరత్నతోరణస్తమ్భయుగలమూరుయుగలేన, లీలాకర్ణకిసలయం చరణతలప్రభాభిః।
అతః స్థాన ఏవ త్వాం దునోతి మీనకేతుః। మాం పునరనపరాధమధికమాయాసయతీత్యేష ఏవ
తస్య దోషః। తత్రప్రసీద సున్దరి, జీవయ మాం జీవనౌషధిభిరివాపాఙ్గైరనఙ్గభుజంగదష్టమ్'
ఇత్యాశ్లిష్టవాన్। అరీరమం చానఙ్గరాగపేశలవిశాలలోచనామ్। అవసితార్థాం
చారక్తవలితేక్షణామీష-
త్స్వేదరేఖోద్భేదజర్జరితకపోలమూలామనర్గలకలకలప్రలాపినీమరుణదర్శనకరరుహార్పణ
వ్యతికరామత్యర్థపరిశ్లథాఙ్గీమార్తామివ లక్షయిత్వా మానసీం శారీరీం చ ధారణాం

పదచన్ద్రికా।

మ్భమిథునం పూర్ణఘటద్వన్ద్వమ్। ఉరోజకుమ్భౌ స్తనకలశౌ తయోర్యుగలేన యుగ్మేన।
'యుగ్మం తు యుగలం యుగమ్' ఇత్యమరః। మీనో మత్స్యః। క్రీడాసరః ఖేలాసరోవరమ్।
సంనాహ్యరథః సంగ్రామార్థం సజ్జీకృతో రథః। రత్నయుక్తౌ తోరణస్తమ్భౌ తయోర్యుగలమ్।
కర్ణకిసలయం కర్ణపల్లవమ్। 'పల్లవోఽస్త్రీ కిసలయమ్' ఇత్యమరః। అతో హేతోః। స్థానే।

యుక్తమిత్యర్థః। 'యుక్తే ద్వే సాంప్రతం స్థానే' ఇత్యమరః। దునోతి దుఃఖితాం కరోతి। మీనకేతుర్మదనః। అనపరాధమపరాధరహితమ్। అధికం బహు। ఆయాసయతి క్లేశయతి। ఏష మదీయస్వరూపః। తస్య మదనస్య। జీవనౌషధిభిరివాపాఙ్గైరిత్యత్రోపమేయోపమానభావశ్చన్ద్రముఖవజ్జ్ఞేయః। అనఙ్గ ఏవ భుజఙ్గః సర్పస్తేన దష్టమ్। మామితి ప్రాగుదీరితపదేనాన్వితమ్। ఆశ్లిష్టవాన్। ఆలిలిఙ్గేత్యర్థః। అరీరమమితి। అనఙ్గరాగేణ మదనరాగేణ పేశలే రమ్యే విశాలే లోచనే యస్యాస్తామ్। అవసితః సమాప్తోఽర్థో రేతఃపతనరూపం ప్రయోజనం యస్యాః। వలితం వక్రితమీక్షణమవలోకనం యస్యాః। 'ఈక్షణం దర్శనే దృష్టౌ' ఇతి విశ్వః। స్వేదరేఖా ధర్మరాజిస్తస్యా ఉద్భేదః ప్రారమ్భస్తేన జర్జరితం క్లిష్టం కపోలమూలం యస్యాస్తామ్। అనర్గలోఽప్రతిహతః కలకలః కోలాహలస్తం ప్రలపతీతి ప్రలాపినీ తామ్। అరుణదశనే ఆరక్తదన్తే కరరుహస్య నఖస్యార్పణం దానం తద్వ్యతికరో యస్యాస్తామితి వ్యాఖ్యయాశ్చర్యాతిశయద్యోతనం వ్యజ్యతే। అరుణం యద్దశనకరరుహం దన్తనఖం తస్యార్పణం కరణం తద్వ్యతికరో యస్యా ఇతి వా। శ్లథాఙ్గీం నిః-

భూషణా।

ఇత్యమరః। సంనాహ్యరథో యుద్ధరథః। అవసితార్థా కృతకృత్యామ్। జాతరేతఃపాతామిత్యర్థః। చికురితం వలితమ్। మానసీం శారీరీం చ ధారణామ్। 'ముష్కశిరాయా మూలం'

లఘుదీపికా।

అవసితార్థామ్। జాతరేతఃపాతామిత్యర్థః। చికురితం వలితమ్। మానసీం శరీరీం చ

శిథిలయన్నాత్మానమపి తయా సమానార్థమాపాదయమ్। తత్క్షణవిముక్తసంగతౌ రతావసానికం విధిమనుభవన్తౌ చిరపరిచితావివాతిగూఢవిశ్రమ్భౌ క్షణమవాతిష్ఠావహి। పునరహముష్ణమాయతం చ నిఃశ్వస్య కించిద్దీనదృష్టిః సచకితప్రసారితాభ్యాం భుజాభ్యామేనామనతిపీడం పరిష్వజ్య నాతివిశదమచుమ్బిషమ్। అశ్రుముఖీ తు సా 'యది ప్రయాసి నాథ, ప్రయాతమేవ మే జీవితం గణయ। నయ మామపి। న చేదసౌ దాసజనో నిష్ప్రయోజనః' ఇత్యఞ్జలిమవతంసతామనైషీత్। అవాదిషం చ తామ్— 'అయి ముగ్ధే, కః

సచేతనః స్త్రియమభికామయమానాం నాభినన్దతి। యది మదనుగ్రహనిశ్చలస్త్వాభిసంధిరాచరా విచారం మదుపదిష్టమ్। ఆదర్శయ రహసి రాజ్ఞే మత్సాదృశ్యగర్భం చి-

---

పదచన్ద్రికా।

సహోవయవామ్। లక్షయిత్వా దృష్ట్వా। మానసీం శారీరీం చ ధారణామ్। 'శరీరధారణా యత్తు భౌతికం తు నిరీక్షణమ్। మానసం తు మునీనాం స్యాదాశ్రమేషు విసర్పణమ్। అభ్యాసం ధారయేద్రేతో యావత్స్యాత్కృతినిర్వృతిః॥' ఇతి వాత్స్యాయనే కామశాస్త్రే। తయా నాయికయా। సమానార్థమాపాదయం సమపాదయమ్। తదితి। విముక్తౌ చ తౌ సంగతౌ చేతి। అనాశ్లిష్టస్థితావితి భావః। రతావసానికం సురతాన్తసమయోచితమ్। విధిం వ్యాపారమ్। అతిగూఢవిశ్రమ్భావతిగుప్తవిశ్వాసౌ। క్షణం కించిత్కాలమ్। అవాతిష్ఠావహీతి। 'ష్ఠా గతినివృత్తౌ' ఇత్యస్య రూపమ్। ఆయతం దీర్ఘమ్। ఏనాం నాయికామ్। పరిష్వజ్యాలిఙ్గ్య। అశ్రు ముఖే యస్యా ఇతి ప్రయాతమేవ గతమేవ। గణయ। జానీహీత్యర్థః। అసౌ మద్రూపః। నిష్ప్రయోజనోఽకించిత్కర ఇతి యావత్। అఞ్జలిం ప్రసృతిద్వయమేలనమ్। 'పాణిర్నికుబ్జః ప్రసృతిస్తౌ యుతావఞ్జలిః పుమాన్' ఇత్యమరః। అవతంసతాం శిరోభూషణతామ్। అనైషీత్। 'ణీఞ్ ప్రాపణే' ఇత్యస్య ద్వికర్మకతా। అభికామయమానామభికామయతేఽసౌ తథా। స్వయమనురక్తావిత్యర్థః। నాభినన్దతి న స్తౌతి। యదీతి। అభిసంధిరభిప్రాయః। ఆచర। కుర్విత్యర్థః। అవిచారం విచారరహితమ్। ఆదర్శయేతి। రహస్యేకాన్తే। మత్సాదృశ్యగర్భం మత్సదృశరూపయుక్తమ్। ఇయమాకృతిశ్చిత్రప-

భూషణా।

దృఢమఙ్గుల్యా నిపీడ్య రతికాలే। చిన్తాన్తరనిహితమనాః కుమ్భితపవనశ్చ్యుతిం జయతి॥' ఇతి। అభికామయమానాం నాభినన్దతి। ధ్వనితం చైతదభిజ్ఞానశాకున్తలే—

లఘుదీపికా।

ధారణామ్। 'శరీరధారణా యత్తు భౌతికం తు నిరీక్షణమ్। మానసం తు మునీనాం స్యాదా-

---

త్రపటమ్। ఆచక్ష్వ చ 'కిమియమాకృతిః పురుషసౌన్దర్యస్య పారమారూఢా న వా' ఇతి। 'బాఢమారూఢా' ఇతి నూనమసౌ వక్ష్యతి। బ్రూహి భూయః— 'యద్యేవమ్, అస్తి కాపి తాపసీ దేశాన్తరభ్రమణలబ్ధప్రాగల్భ్యా మమ చ మాతృభూతా। తయేదమాలేఖ్యరూపం పురస్కృత్యాహముక్తా— 'సోఽస్తి తాదృశో మన్త్రో నయే త్వముపోషితా పర్వణి వివిక్తాయాం భూమౌ పురోహితైర్హుతముక్తే సప్తార్చిషి నక్తమేకాకినీ శతం చన్దనసమిధః, శతమగురుసమిధః, కర్పూరముష్టీః, పట్టవస్త్రాణి చ ప్రభూతాని హుత్వా భవిష్యస్యేవమాకృతిః। అథ చాలయిష్యసి ఘణ్టామ్। ఘణ్టాపుటక్వణితాహూతశ్చ భర్తా భవత్యై సర్వరహస్యమాఖ్యాయ నిమీలితాక్షో యది త్వామాలిఙ్గేత, ఇయమాకృతిరముముపసంక్రామేత్। త్వం తు భవిష్యసి యథాపురాకారైవ యది భవత్యై భవత్ప్రియాయ చైవం రోచేత, న చాస్మిన్విధౌ విసంవాదః కార్యః' ఇతి। 'వపుశ్చేదిదం

పదచన్ద్రికా।

టస్థా। పారముత్కటతామ్। కాప్యపరిమితశక్తిః। తాపసీ తపస్వినీ। దేశాన్తరభ్రమణేనానేకదేశగమనేన లబ్ధం ప్రాగల్భం ప్రగల్భతా యయేతి సా। తయా తాపస్యా। తాదృశః ప్రభావవానిత్యర్థః। ఉపోషితాహారవర్జితా। 'ఉపవాసః స విజ్ఞేయః సర్వాహారవివర్జితః' ఇతి స్మృతేః। పర్వణ్యమావాస్యాదౌ। వివిక్తాయాం పూతాయాం విజనాయాం వా। 'వివిక్తౌ పూతవిజనౌ' ఇతి। పూర్వం హుతః పశ్చాన్ముక్తస్తస్మిన్। సప్తార్చిష్యగ్నౌ। 'సప్తార్చిర్దమునాః శుక్రశ్చిత్రభానుర్విభావసుః' ఇత్యమరః। నక్తం రాత్రౌ। ఏకాకినీ। 'ఏకాదాకినిచ్చాసహాయే' ఇత్యాకినిచ్ప్రత్యయః। అద్వితీయేత్యర్థః। సమిధ ఇతి ద్వితీయాబహువచనమ్। 'కాష్ఠం దార్విన్ధనం త్వేధ ఇధ్మమేధః సమిత్స్త్రియామ్' ఇత్యమరః। కర్పూరముష్టీః। బద్ధకరపరిమితకర్పూరానిత్యర్థః। 'ముష్టిర్బద్ధకరే' ఇతి విశ్వః। ప్రభూతాని ప్రచురాణి। భవిష్యసీతి। ఏవమాకృతిశ్చిత్రఫలకలిఖితాకృతిః। క్వణితం ప్రతిశబ్దః। క్వణితం ప్రతిశబ్దః

స్యాద్వీణానాదః' ఇతి। సర్వరహస్యం సమస్తగుప్తవిషయమ్। ఉపసంక్రామేత్। సంక్రాన్తా భవిష్యతీత్యర్థః। పురాకారా పూర్వాకృతిః। భవత్యై। తుభ్యమిత్యర్థః। భవత్ప్రియాయ త్వద్భర్త్రే। ఏవం పూర్వోక్తప్రకారోదితమ్। అస్మిన్విధావస్మిన్ప్రయోజనే। విసంవాదః। 'విసంవాదోఽన్యథాభావః' ఇతి వైజయన్తీ। అన్యథాభావో న కార్యః। ఇదం వపురన్యథాభూతమ్

భూషణా।

'లభేత వా ప్రార్థయితా న వా శ్రియం శ్రియా దురాపః కథమీప్సితో భవేత్' ఇతి। భవత్యై। 'రుచ్యర్థానాం–' ఇతి చతుర్థీ। విసంవాదోఽన్యథాభావః। ' విసంవాదోఽన్య-

లఘుదీపికా।

శ్రమేషు విసర్పణమ్। 'అభ్యాసాద్ధారయేద్రేతో యావత్స్యాత్కృతినిర్వృతిః॥' ఇతి వాత్స్యాయనే।

తవాభిమతం సహ సుహృన్మన్త్రిభిరనుజైః పౌరజానపదైశ్చ సంప్రధార్య తేషామప్యనుమతే కర్మణ్యభిముఖేన స్థేయమ్' ఇతి। స నియతమభ్యుపైష్యతి। పునరస్యామేవ ప్రమదవనవాటీశృఙ్గాటికాయామాథర్వణికేన విధినా సంజ్ఞపితపశునాభిహుత్య ముక్తే హిరణ్యరేతసి తద్ధూమశమనేన సంప్రవిష్టేన మయాస్మిన్నేవ లతామణ్డపే స్థాతవ్యమ్। త్వం పునః ప్రగాఢాయాం ప్రదోషవేలాయామాలపిష్యసి కర్ణే కృతనర్మస్మితా వికటవర్మాణమ్— 'ధూర్తోఽసి త్వమకృతజ్ఞశ్చ। మదనుగ్రహలబ్ధేనాపి రూపేణ లోకలోచనోత్సవాయమానేన మత్సపత్నీరభిరమయిష్యసి। నాహమాత్మవినాశాయ వేతాలోత్థాపనమాచరేయమ్' ఇతి। శ్రుత్వేదం త్వద్వచః స యద్వదిష్యతి తన్మహ్యమేకాకిన్యుపాగత్య నివేదయిష్యసి। తతః పర-

---

పదచన్ద్రికా।

అభిమతం సంమతమ్। సుహృద్భిర్బాన్ధవైః। మన్త్రిభిః ప్రధానైః। అనుజైః కనిష్ఠభ్రాతృభిః। సంప్రధార్య నిశ్చిత్య। 'నిర్ణయః సంప్రధారణమ్'। తేషాం పూర్వోక్తానామ్। అనుమతే సంమతే। కర్మణి కార్యే। శృఙ్గాటికాయామల్పచతుష్పథే। 'శృఙ్గాటకచతుష్పథే' ఇత్యమరః। ఆథర్వణికేన పురోహితేన సంజ్ఞాపితో మారితో యః పశుస్తేన। 'సంజ్ఞపితం విశసితం సమాలబ్ధమ్' ఇతి వరరుచిః। అభిహుత్య హుత్వా। హిరణ్యరేతస్యాగ్నౌ। 'హిరణ్యరేతా హుతభుగ్దహనః' ఇత్యమరః। త్వం పునరితి। ప్రగాఢాయామతిదృఢాయామ్। 'గాఢబాఢదృఢాని చ' ఇత్యమరః। ప్రదోషవేలాయాం రజనీముఖసమయే। ఆలపిష్యసి వదిష్యసి। కృతం నర్మస్మితం పరిహాసహసితం యయేతి సా। 'ద్రవకేలిపరీహాసాః క్రీడా లీలా చ నర్మ చ' ఇత్యమరః। ధూర్తో వఞ్చకః। 'పాపో ధూర్తస్తు వఞ్చకః' ఇత్యమరః। అకృతజ్ఞః కృతజ్ఞతారహితః। మదనుగ్రహలబ్ధేన మత్ప్రసాదప్రాప్తేన। లోకలోచనానాం లోకనేత్రాణాముత్సవవదాచరతీతి తథా తేన। ఆత్మవినాశాయ స్వమరణాయ। వేతాలోత్థాపనం భూత-

భూషణా।

థాభావః' ఇతి వైజయన్తీ। సంప్రధార్య। శృఙ్గాటికాయాం చతుష్పథే। 'శృఙ్గాటకచతుష్పథే' ఇత్యమరః। సంజ్ఞపితం విశసితమ్। నర్మస్మితం పరిహాసస్మితమ్। 'ద్రవకేలిపరీహాసాః క్రీడా లీలా చ నర్మ చ' ఇత్యమరః। ధూర్తో వఞ్చకః। 'పాపో

లఘుదీపికా।

'విసంవాదోఽన్యథాభావః' ఇతి వైజయన్తీ। సంప్రధార్య నిర్ణీయ। 'నిర్ణయః సంప్రధారణమ్। శఙ్గాటికా। 'శృఙ్గాటకచతుష్పథే'। 'సంజ్ఞాపితం విశసితం సమాలబ్ధమ్'। నర్మస్మితం పరిహాసస్మితమ్। 'ద్రవకేలిపరీహాసాః క్రీడా లీలా చ నర్మ చ'। 'పాపో ధూర్తస్తు వఞ్చకః'

మహమేవ జ్ఞాస్యామి। మత్పదచిహ్నాని చోపవనే పుష్కరికయా ప్రమార్జయ' ఇతి। సా 'తథా' ఇతి శాస్త్రోపదేశమివ మదుక్తమాదృత్యాతృప్తసురతరాగైవ కథంకథమప్యగాదన్తఃపురమ్। అహమపి యథాప్రవేశం నిర్గత్య స్వమేవావాసమయాసిషమ్।

అథ సా మత్తకాశినీ తథా తమర్థమన్వతిష్ఠత్। అతిష్ఠచ్చ తన్మతే స దుర్మతిః। అభ్రమచ్చ పౌరజానపదేష్వియమద్భుతాయమానా వార్తా—'రాజా కిల వికటవర్మా దేవీమన్త్రబలేన దేవయోగ్యం వపురాసాదయిష్యతి। నూనమేష విప్రలమ్భో నాతికల్యాణః। క్వైవ కథా ప్రమాదస్య। స్వస్మిన్నేవాన్తఃపురోపవనే స్వాగ్రమహిష్యైవ సంపాద్యః కిలాయమర్థః। తథాహి బృహస్పతిప్రతిమబుద్ధిభిర్మన్త్రిభిరప్యభ్యూహ్యానుమతః। యద్యేవం భావి నాన్యదతః పరమస్తి కించిదద్భుతమ్। అచిన్త్యో హి మణిమన్త్రౌషధీనాం ప్రభావః' ఇతి ప్రసృతేషు లోకప్రవాదేషు ప్రాప్తే పర్వదివసే, ప్రగాఢాయాం ప్రౌఢతమసి ప్రదోషవేలాయామన్తఃపురోద్యానాదుదైరయద్ధుర్జటికణ్ఠధూమ్రో ధూమోద్గమః। క్షీరాజ్యదధితిలగౌ-

---

పదచన్ద్రికా।

విశేషోత్పాదనమ్। స వికటవర్మా। తత ఇతి। జ్ఞాస్యామి జానామి। ప్రమార్జయ ప్రోఞ్ఛ। అతృప్తసురతరాగైవాసంపూర్ణసురతేచ్ఛా। కథంకథమపి మహతా ప్రబన్ధేన। ఆవాసం వసతిస్థానమ్। అయాసిషం ప్రాపమ్। అథేతి। మత్తకాశిన్యుత్తమాఙ్గనా। "వరారోహా మత్తకాశిన్యుత్తమా వరవర్ణినీ' ఇత్యమరః। తమర్థం మదుపదిష్టం ప్రయోజనమ్। అన్వతిష్ఠత్। అకరోదిత్యర్థః। స దుర్మతిర్వికటవర్మా। పౌరజానపదేషు నాగరికలోకసంఘేషు। అద్భుతాయమానాశ్చర్యాయమాణా। వార్తా ప్రవృత్తిః। దేవీ పట్టరాజ్ఞీ। 'దేవీ కృతాభిషేకాయామ్' ఇత్యమరః। మన్త్రబలేన మన్త్రసామర్థ్యేన। దేవయోగ్యం దేవార్హమ్। నాతికల్యాణో నాతిశుభః। స్వాగ్రమహిషీ। 'కృతాభిషేకా మహిషీ' ఇత్యమరః। తథాహీతి। బృహస్పతిప్రతిమా గురుసమానా బుద్ధిర్యేషామితి త్రైః। మన్త్రిభిః ప్రధానైః। అభ్యూహ్య వితర్క్య। అనుమతోఽనుమోదితః। భావి భవిష్యత్। అతఃపరమేతదధికమ్। ప్రసృతేష్వితస్తతో గతేషు। లోకప్రవాదేషు జనవార్తాసు। ప్రాప్తే పర్వదివసేఽమావాస్యాయామ్। ప్రౌఢతమసి గాఢతమసి। అన్తఃపురస్యోద్యానముపవనమ్। ఉదైరయదుదగమత్। ధూర్జటిర్మహాదేవస్తస్య కణ్ఠస్తద్వద్ధూమ్రః కృష్ణలోహితః। 'ధూమ్రధూమలౌ కృష్ణలోహితే' ఇత్యమరః। ధూమోద్గమో

ధూమప్రారమ్భః। క్షీరం దుగ్ధమ్। 'దుగ్ధం క్షీరం పయః సమమ్' ఇత్యమరః। ఆజ్యం ఘృతమ్। 'ఘృతమాజ్యం హవిః సర్పిః' ఇత్యమరః। దధి ప్రసిద్ధమ్। తిలాశ్చాగౌర-

---

రసర్షపవసామాంసరుధిరాహుతీనాం చ పరిమలః పవనానుసారీ దిశిదిశి ప్రావాత్సీత్। ప్రశాన్తే చ సహసా ధూమోద్గమే తస్మిన్నహమవిశమ్। నిశాన్తోద్యానమగాచ్చ గజగామినీ। ఆలిఙ్గ్య చ మాం సస్మితం సమభ్యధత్త— 'ధూర్త, సిద్ధం తే సమీహితమ్। అవసితశ్చ పశురసౌ। అముష్య ప్రలోభనాయ త్వదాదిష్టయా దిశా మయోక్తమ్— 'కితవ, న సాధయామి తే సౌన్దర్యమ్। ఏవం సున్దరో హి త్వమప్సరసామపి స్పృహణీయో భవిష్యసి, కిముత మానుషీణామ్। మధుకర ఇవ నిసర్గచపలో యత్ర క్వచిదాసజ్జతి భవాదృశో నృశంసః' ఇతి। తేన తు మే పాదయోర్నిపత్యాభిహితమ్— 'రమ్భోరు, సహస్వ మత్కృతాని దుశ్చరితాని। మనసాపి న చిన్తయేయమితః పరమితరనారీమ్। త్వరస్వ ప్రస్తుతే కర్మణి' ఇతి। తదహమీదృశేన వైవాహికేన నేపథ్యేన త్వామభిసృతవతీ। ప్రాగపి రాగాగ్నిసాక్షికమనఙ్గేన గుణనా దత్తైవ

పదచన్ద్రికా।

సర్షపాః సిద్ధార్థాః।'సిద్ధార్థస్త్వేష ధవలః' ఇత్యమరః। వసా వపా। 'హృన్మేదస్తు వపా వసా' ఇత్యమరః। మాంసం పలలమ్। 'పిశితం తరసం మాంసం పలలం క్రవ్యమామిషమ్' ఇత్యమరః। రుధిరం రక్తమ్। పరిమలో గన్ధః। పవనానుసారీ యథావాయుగామీ। దిశిదిశి ప్రతిదిశమ్। ప్రావాత్సీత్। ఆగచ్ఛదిత్యర్థః। ప్రశాన్తే వినష్టే। నిశాన్తోద్యానం గృహోపవనమ్। 'నిశాన్తపస్త్యసదనమ్' ఇత్యమరః। సమభ్యధత్త। ఉవాచేత్యర్థః। ధూర్తేతి సంబోధనమ్। సమీహితమీప్సితమ్। అవసితోఽవసానం ప్రాప్తః। అముష్య ప్రలోభనాయ వికటవర్మప్రలోభనార్థమ్। త్వదాదిష్టయా దిశా। త్వదాదిష్టేన మార్గేణేత్యర్థః। కితవేతి। స్పృహణీయోఽభిలషణీయః। మానుషీణాం మనుష్యస్త్రీణామ్। మధుకర ఇవ భ్రమరవత్। చపలశ్చఞ్చలః। యత్ర క్వచిద్యత్రకుత్రాపి। ఆసజ్జత్యాసక్తో భవతి। భవాదృశస్త్వత్సదృశః। నృశంసః క్రూరః। తేన వికటవర్మణా। అభిహితముక్తమ్। సహస్వ। 'షహ మర్షణే'। ఆత్మనేపదమ్। మత్కృతాని మయాచరితాని। మే మనసాపి। ఇతరనారీమన్యనామికామ్।

త్వరస్వ త్వరాం కురు। ప్రస్తుత ఉపక్రాన్తే। వైవాహికేన వివాహసంబన్ధినా। నేపథ్యేన వేషేణ। రాగాగ్నిరిచ్ఛాగ్నిః। అనఙ్గేన మదనేన। జాతవేదసమగ్నిమ్। 'జాతవేదాస్త-

భూషణా।

ధూర్తస్తు వఞ్చకః' ఇత్యమరః। ఉదైరయదుదగమత్। నిశాన్తోద్యానం గృహోద్యానమ్। 'నిశా-

లఘుదీపికా।

ఉదైరయదుదగమత్। నిశాన్తోద్యానమ్। 'నిశాన్తపస్త్యసదనం భవనాగారమన్దిరమ్'।

తుభ్యమేషా జాయా। పునరపీమం జాతవేదసం సాక్షీకృత్య స్వహృదయేన దత్తా ఇతి ప్రపదేన చరణపృష్ఠేన నిష్పీడ్యోత్క్షిప్తపాదపార్ష్ణిరితరేతరవ్యతిషక్తకోమలాఙ్గులిదలేన భుజలతాద్వయేన కంధరాం మమావేష్ట్య సలీలమాననమానమయ్య స్వయమున్నమితముఖకమలా విభ్రాన్తవిశాలదృష్టిరసకృదభ్యచుమ్బత్। అథైనామ్ 'ఇహైవ కురణ్టకగుల్మగర్భే తిష్ఠ యావదహం నిర్గత్య సాధయేయం సాధ్యం సమ్యక్' ఇతి విసృజ్య తాముపసృత్య హోమానలప్రదేశమశోకశాఖావలమ్బినీం ఘణ్టామచాలయమ్। అకూజచ్చ సా తం జనం కృతాన్తదూతీవాహ్వయన్తీ। ప్రావర్తిషి చాహమగురుచన్దనప్రముఖాని హోతుమ్। అయాసీచ్చ రాజా యథోక్తం దేశమ్। శఙ్కాపన్నమివ కించిత్సవిస్మయం విచార్య తిష్ఠన్తమబ్రవమ్— 'బ్రూహి సత్యం భూయోఽపి మే భగవన్తం చిత్రభానుమేవ సాక్షీకృత్య। న చేదమేన రూపేణ మత్సపత్నీరభిరమయిష్యసి తతస్త్వయీదం రూపం సంక్రామ-

---

పదచన్ద్రికా।

నూనపాత్' ఇత్యమరః। ప్రపదం పాదాగ్రమ్। 'పాదాగ్రం ప్రపదమ్' ఇత్యమరః। ఇతరేతరం పరస్పరమ్। వ్యతిషక్తం మిలితమ్। కంధరాం గ్రీవామ్। 'శిరోధిః కంధరేత్యపి' ఇత్యమరః। అథేతి। కురణ్టకాః పీతకురబకాః। 'తత్ర శోణే కురబకస్తత్ర పీతే కురణ్టకః' ఇత్యమరః। తేషాం గుల్మః స్తమ్బః। 'అప్రకాణ్డే స్తమ్బగుల్మౌ' ఇత్యమరః। సాధ్యం కార్యమ్। అశోకశాఖావలమ్బినీమశోకస్కన్ధబద్ధామ్। అచాలయం చాలితవానస్మి। సా ఘణ్టా। తం జనం వికటవర్మరూపమ్। కృతాన్తదూతీవ యమదూతీవ। ప్రావర్తిషి ప్రవృత్తోఽభవమ్। అయాసీదాగతవాన్। శఙ్కాపన్నమివ ప్రాప్తసంశయమివ। తిష్ఠన్తం వికటబర్మాణమ్। చిత్రభానుమగ్నిమ్। 'చిత్రభానుర్విభావసుః' ఇత్యమరః। అభిరమయిష్యసి

భూషణా।

న్తపస్త్యసదనమ్' ఇత్యమరః। పాదాగ్రం ప్రపదమ్। ఏవమేవామరః। పాదోత్క్షేపణాదేవ పార్ష్ణ్యుత్క్షేపేఽపి గోబలీబర్దన్యాయాత్పృథగుక్తిః। 'తద్గ్రన్థీ ఘుటికే గుల్ఫౌ పుమాన్పార్ష్ణిరధో ద్వయోః' ఇత్యమరః। ప్రమదవనశృఙ్గాటికాయామ్। అత్ర కామన్దకః— 'నహి దేవీగృహం గచ్ఛేదాత్మీయాత్సంనివేశనాత్। అత్యన్తవల్లభోఽపీహ విశ్వాసం స్త్రీషు న వ్రజేత్। దేవీగృహగతం భ్రాతా భద్రసేనమమారయత్। మాతుః శయ్యాన్తరే లీనః కారూషం చౌరసః సుతః। లాజాన్విషేణ సంయోజ్య మధునేతి విలోభితమ్। దేవీ తు కాశిరాజేన్ద్రం నిజఘాన

లఘుదీపికా।

'ప్రాదాగ్రం ప్రపదం ప్రోక్తం వ్యతిషక్తం కరమ్బితమ్'। నిచాయ్య దృష్ట్వా। వ్యాపాద్య హత్వా।

యేయమ్' ఇతి। స తద్రైవ 'దేవ్యేవేయమ్, నోపధిః' ఇతి స్ఫుటోపజాతసంప్రత్యయః ప్రావర్తత శపథాయ। స్మిత్వా పునర్మయోక్తమ్— 'కిం వా శపథేన। క్వైవ హి మానుషీ మాం పరిభవిష్యతి। యద్యప్సరోభిః సంగచ్ఛసే, సంగచ్ఛస్వ కామమ్। కథయ కాని తే రహస్యాని। తత్కథనాన్తే హి త్వత్స్వరూపభ్రంశః' ఇతి। సోఽబ్రవీత్— 'అస్తి బద్ధో మత్పితుః కనీయాన్భ్రాతా ప్రహారవర్మా। తం విషాన్నేన వ్యాపాద్యాజీర్ణదోషం ఖ్యాపయేయమితి మన్త్రిభిః సహాధ్యవసితమ్। అనుజాయ విశాలవర్మణే దణ్డచక్రం పుణ్డ్రదేశాభిక్రమణాయ దిత్సితమ్। పౌరవృద్ధశ్చ పాఞ్చాలికః

పరిత్రాతశ్చ సార్థవాహః ఖనతినామ్నో యవనాద్వజ్రమేకం వసుంధరామూల్యం లఘీయసార్ఘేణ లభ్యమితి మమైకాన్తేఽమన్త్రయేతామ్। గృహపతిశ్చ మమాన్తరఙ్గభూతో జనపదమహత్తరః శతహలిరలీకవాదశీలమవలేపవన్తం దుష్టగ్రామణ్యమనన్తసీరం జనపదకోపేన ఘాతయేయమితి దణ్డధరానుద్ధారకర్మణి మత్ప్రయోగాన్నియోక్తుమభ్యుపాగ-

---

పదచన్ద్రికా।

క్రీడయిష్యసి। సంక్రామయేయం యోజయేయమ్। దేవ్యేవేయం రాజ్ఞ్యేవేయమ్। ఉపధిః కపటమ్। ఉపజాతసంప్రత్యయః ప్రాప్తవిశ్వాసః। స్మిత్వేషద్ధాస్యం కృత్వా। మానుషీ మనుష్యస్త్రీ। పరిభవిష్యతి పరాభవం కరిష్యతి। కామం యథేష్టమ్। రహస్యాని గోప్యాని। విషాన్నేన విషసంపృక్తాన్నేన। వ్యాపాయ మారయిత్వా। అజీర్ణదోషం విషూచికామ్। అధ్యవసితం నిశ్చితీకృతమ్। దణ్డచక్రం సేనాచక్రమ్। 'దణ్డో యమే మానభేదే లగుడే దమసైన్యయోః' ఇతి విశ్వః। పుణ్డ్రదేశాభిక్రమణాయ తద్దేశగ్రహణాయ। దిత్సితం దాతుమభిలషితమ్। పాఞ్చాలికస్తన్నామా। పరిత్రాతో రక్షితః। సార్థవాహస్తన్నామా। వజ్రం హీరకమ్। వసుంధరామూల్యం పృథ్వీమూల్యమ్। అమన్త్రయేతాం కథయేతామ్। గృహపతిర్గ్రామాధ్యక్షః। 'గ్రామాధ్యక్షో గృహపతిః' ఇతి కోశః। అన్తరఙ్గభూత ఆత్మభూతః। జనపదమహత్తరో దేశశ్రేష్ఠః। 'నీవృజ్జనపదో దేశవిషయౌ తూపవర్తనమ్' ఇత్యమరః। శతహలిః శతం హలా యస్యేతి తథా। అలీకవాదశీలం మిథ్యాభాషణస్వాభావమ్। అవలేపవన్తం సగర్వమ్। దుష్టం గ్రామణ్యం యస్యేతి తమ్। అనన్తసీరమేతన్నామకమ్। జనపదకోపేన లోకక్రోధేన। ఘాతయేయం మారయిష్యే। దణ్డధరః

భూషణా।

రహోగతమ్॥ విషాక్తేన చ సౌవీరం మేఖలామణినా నృపమ్। నూపురేణ చ వైరన్త్యం జారూషం దర్పణేన చ॥ వేణ్యాం శస్త్రం సమాధాయ తథైవ చ విదూరథమ్। అహివృత్తం పరిహరేచ్ఛత్రౌ చాపి ప్రయోజయేత్॥' ఇతి। వ్యాపాద్య హత్వా। పుణ్డ్రా దేశవిశేషాః। గృహపతిర్గ్రామాధ్యక్షః। దణ్డధరః సేనాపతిః। ఉద్ధారకర్మణి నిర్యాణకర్మణి। భస్మ-

లఘుదీపికా।

పుణ్డ్రా దేశవిశేషాః। 'గ్రామాధ్యక్షో గృహపతిః'। దణ్డధరః సేనాపతిః। ఉద్ధారకర్మణి

మత్। ఇత్థమిదమచిరప్రస్తుతం రహస్యమ్।' ఇత్యాకర్ణ్య తమ్ 'ఇయత్తవాయుః। ఉపపద్యస్వ స్వకర్మోచితాం గతిమ్' ఇతి చ్ఛురికయా ద్విధాకృత్య కృత్తమాత్రం తస్మిన్నేవ ప్రవృత్తస్ఫీతసర్పిషి హిరణ్యరేతస్యజూహవమ్। అభూచ్చాసౌ భస్మసాత్। అథ స్త్రీస్వభావాదీషద్విహ్వలాం హృదయవల్లభాం సమాశ్వాస్య హస్తకిసలయేఽవలమ్బ్య గత్వా తద్గృహమనుజ్ఞయాస్యాః సర్వాణ్యన్తఃపురాణ్యాహూయ సద్య ఏవ సేవాం దత్తవాన్। సవిస్మితవిలాసినీసార్థమధ్యే కంచిద్విహృత్య కాలం విసృష్టావరోధమణ్డలస్తామేవ సంహతోరుమూరూపపీడం భుజోపపీడం చోపగుహ్య తల్పేఽభిరమయన్నల్పామివ తాం నిశామత్యనైషమ్। అలభే చ తన్ముఖాత్తద్రాజకులస్య శీలమ్। ఉషసి స్నాత్వా కృతమఙ్గలో మన్త్రిభిః సహ సమగచ్ఛే। తాంశ్చాబ్రవమ్— 'ఆర్యాః, రూపేణైవ సహ పరివృత్తో మమ స్వభావః। య ఏష విషాన్నేన హన్తుం చిన్తితః పితా మే స ముక్త్వా స్వమేతద్రాజ్యం భూయ ఏవ గ్రాహయితవ్యః। పితృవదముష్మిన్వయం శుశ్రూషయైవ వర్తామహే। న హ్యస్తి పితృవధాత్పరం పాతకమ్' ఇతి। భ్రాతరం చ విశాలవర్మాణమాహూయోక్తవాన్— 'వత్స, న సుభిక్షాః సాంప్రతం పుణ్డ్రాః। తే దుఃఖమోహోప-

---

పదచన్ద్రికా।

సేనాపతిః। ఉద్ధారకర్మణి నిర్యాణకర్మణి। నియోక్తుం నియోజయితుమ్। అభ్యాగమత్। అచిరప్రస్తుతం శీఘ్రప్రక్రాన్తమ్। ఆకర్ణ్య శ్రుత్వా। ఇయత్తవాయురేతావత్తవాయుష్యమ్। ఉపపద్యస్వ ప్రాప్నుహి। భస్మసాద్రక్షావశేషః। 'విభాషా సాతి కార్త్స్న్యే' ఇతి సాతిప్రత్యయః। ఈషద్విహ్వలామల్పవ్యాకులామ్। హస్తకిసలయే పాణిపల్లవే। అవలమ్బ్య ధృత్వా। సవిస్మితః సాశ్చర్యః। విలాసినీసార్థః స్త్రీసమూహః। విహృత్య క్రీడిత్వా। విసృష్టావరోధమణ్డలో విసర్జితాన్తఃపురస్త్రీసమూహః। తామేవ కల్పసున్దరీమేవ। ఊర్వోరుపపీడా యత్రేతి

క్రియావిశేషణమ్। భుజోపపీడం చ గాఢాలిఙ్గనపూర్వకమితి భావః। తన్ముఖాత్కల్పసున్దరీముఖాత్। శీలం స్వభావమ్। ఉషసి ప్రభాతే। తాన్మన్త్రిణః। ఆర్యాః శ్రేష్ఠాః। పరివృత్తః పరావృత్తిం ప్రాప్తః। గ్రాహయితవ్యః। యథా గృహ్ణాతి తథా కార్యమిత్యర్థః। అముష్మిన్ప్రహారవర్మణి। శుశ్రూషయా సేవయా। వత్సేతి సంబోధనమ్। సుభిక్షాః

భూషణా।

సాధ్వస్మావశేషః। 'విభాషా సాతి కార్త్స్న్యే' ఇతి సాతిః। ఊరూపపీడమ్। 'సప్తమ్యాం చోపపీడరుధ–' ఇతి ణముల్। పితృవత్పితరీవ। 'తత్ర తస్యేవ' ఇతి వతిః। 'న

లఘుదీపికా।

నిర్యాణకర్మణి। భస్మసాద్భస్మావశేషః। 'విభాషా సాతి కార్త్స్న్యే' ఇతి సాతిప్రత్యయః। పితృవత్పితురివ। 'తత్ర తస్యేవ' ఇతి వత్ప్రత్యయః। 'దుర్భిక్షం దుఃసనం (?) సమే'

హస్తాస్త్యక్తాత్మానో రాష్ట్రం నో న సమృద్ధమభిద్రవేయుః। అతో ముష్టివధః సస్యవధో వా యదోత్పద్యతే తదాభియాస్యసి, నాద్య యాత్రా యుక్తా' ఇతి। నగరవృద్ధావప్యలాపిషమ్— 'అల్పీయసా మూల్యేన మహార్ఘం వస్తు మాస్తు మే లభ్యం ధర్మరక్షాయై, తదనుగుణేనైవ మూల్యేనాదః క్రీయతామ్' ఇతి। శతహలిం చ రాష్ట్రముఖ్యమాహూయాఖ్యాతవాన్— 'యోఽసావనన్తసీరః ప్రహారవర్మణః పక్ష ఇతి నినాశయిషితః, సోఽపి పితరి మే ప్రకృతిస్థే కిమితి నాశ్యేత్ తత్త్వయాపి తస్మిన్సంరమ్భో న కార్యః' ఇతి। త ఇమే సర్వమాభిజ్ఞానికముపలభ్య 'స ఏవాయమ్' ఇతి నిశ్చిన్వానా విస్మయమానాశ్చ మాం మహాదేవీం చ ప్రశంసన్తో మన్త్రబలాని చోద్ఘోషయన్తో బన్ధనాత్పితరౌ నిష్క్రామయ్య స్వం రాజ్యం ప్రత్యపాదయన్। అహం చ తయా మే ధాత్ర్యా సర్వమిదం మమాచేష్టితం రహసి పిత్రోరవగమయ్య ప్రహర్షకాష్ఠాధిరూఢయోస్తయోః పాదమూలమభజే। అభజ్యే చ యౌవరాజ్యలక్ష్మ్యా తదనుజ్ఞాతయా। ప్రసాధితాత్మా దేవపాదవిరహదుఃఖదుర్భ-

పదచన్ద్రికా।

సమృద్ధాన్నాః। నోఽస్మాకమ్। సమృద్ధం సస్యాదిసంపన్నమ్। ముష్టివధో బీజప్రక్షేపఘాతః। సస్యవధః పరిణతధాన్యచ్ఛేదః। అభియాస్యసి గమిష్యసి। నగరవృద్ధౌ పాఞ్చాలికసార్థవాహౌ। అల్పీయసాల్పతరేణ। మహార్ఘం బహుమూల్యమ్। తదనుగుణేనైవ వజ్రానుకూలేనైవ। మూల్యేన క్రీయతాం క్రయేణ గృహ్యతామ్। పక్షః సహాయః। 'పక్షః పార్శ్వగరుత్సాధ్యసహాయబలభిత్తిషు' ఇతి వైజయన్తీ। నినాశయిషితో నాశితుమిష్టః। పితరి ప్రహారవర్మణి। ప్రకృతిస్థే స్వరాజ్యస్థితే। తస్మిన్నమన్తసీరనాశే। సంరమ్భ ఆదరః। ఆభిజ్ఞానికమభిజ్ఞానకమ్। స్వార్థే ఠక్। మహాదేవీం రాజపత్నీమ్। ఉద్ఘోషయన్తః ప్రకటయన్తః। స్వం రాజ్యం ప్రత్యపాదయన్। దదురిత్యర్థః। 'ప్రదానం ప్రతిపాదనమ్' ఇతి వైజయన్తీ। తథా ధాత్ర్యా వృద్ధతాపసీరూపయా। ప్రహర్షకాష్ఠా సంతోషమర్యాదా। ప్రసాధితాత్మోపయుక్తబుద్ధిః

భూషణా।

సాంప్రతం సుభిక్షాః పుణ్డ్రాః' ఇతి పాఠః। యానకాలమాహ యాజ్ఞవల్క్యః—'యదా సస్యగుణోపేతం పరరాష్ట్రం తదా వ్రజేత్' ఇతి। 'గుణైశ్చ జలేన్ధనతృణాదిభిః' ఇతి విజ్ఞానేశ్వరో వ్యాఖ్యాతవాన్। నినాశయిషితః నాశయితుం విచారితః। ఆభిజ్ఞానికమభిజ్ఞానమ్। స్వార్థే ఠక్। ప్రత్యపాదయన్। 'ప్రదానం ప్రతిపాదనమ్' ఇతి వైజయన్తీ। దదురిత్యర్థః।

లఘుదీపికా।

ఇతి భాగురిః। ముష్టిబధో బీజప్రక్షేపఘాతః। పక్షః సహాయః। 'పక్షః పార్శ్వమరుత్సాధ్యసహాయబలభిత్తిషు' ఇతి వైజయన్తీ। నినాశయిషితో నాశయితుం విచారితః। ఆభి-

గన్ధోగాన్నిర్విశన్భూయోఽస్య పితృసస్వస్య సింహవర్మణో
లేఖ్యాచణ్డవర్మణశ్చమ్వాభియోగమవగమ్య 'శత్రువధో మిత్రరక్షా చోభయమపి కరణీయమేవ'
ఇత్యలఘునా లఘుసముత్థానేన సైన్యచక్రేణాభ్యసరమ్। అభవం చ
భూమిస్త్వత్పాదలక్ష్మీసాక్షాత్క్రియామహోత్సవానన్దరాశేః' ఇతి।

శ్రుత్వైతద్దేవీం రాజవాహనః సస్మితమవాదీత్—'పశ్యత పారతల్పికముపధియుక్తమపి
గురుజనబన్ధవ్యసనముక్తిహేతుతయా దుష్టామిత్రప్రమాపణాభ్యుపాయతయా
రాజ్యోపలబ్ధిమూలతయా చ పుష్కలావర్థధర్మావప్యారీరధత్। కిం హి బుద్ధిమత్ప్రయుక్తం
నాభ్యుపైతి శోభామ్' ఇతి। అర్థపాలముఖే నిధాయ స్నిగ్ధదీర్ఘాం దృష్టిమ్ 'ఆచష్టాం
భవానాత్మీయచరితమ్' ఇత్యాదిదేశ। సోఽపి బద్ధాఞ్జలిరభిదధే—

ఇతి శ్రీదణ్డినః కృతౌ దశకుమారచరిత ఉపహారవర్మచరితం నామ తృతీయ ఉచ్ఛ్వాసః।

పదచన్ద్రికా।

దేవస్త్వం రాజవాహనః। నిర్విశన్నుపభుఞ్జన్। 'నిర్వేశో భృతిభోగయోః' ఇత్యమరః।
చమ్వాభియోగం చమ్వోపద్రావణమ్। అవగమ్య జ్ఞాత్వా। అలఘునా బహుతరేణ।
లఘుసముత్థానేన శీఘ్రగామినా। 'లఘు క్షిప్రమరం ద్రుతమ్' ఇత్యమరః। అభ్యసరం
గతవాన్। త్వత్పాదలక్ష్మీస్త్వచ్చరణశోభా తస్యాః సాక్షాత్క్రియా ప్రత్యక్షీకరణం స ఏవ
మహోత్సవః। భూమిః స్థానమ్। అభవం జాతః। పారతల్పికం పరస్త్రీగామినమ్। కర్తృ।
ఉపధియుక్తం కపటయుక్తమ్। గురుజనః పితృజనః। వ్యసనం దుఃఖమ్। ప్రమాపణం
మారణమ్। రాజ్యోపలబ్ధీ రాజ్యప్రాప్తిః। పుష్కలౌ బహుతరౌ। అరీరధదసాధయత్। 'రాధ సాధ
సంసిద్ధౌ'। బుద్ధిమత్ప్రయుక్తం బుద్ధిమతా కృతమ్। అర్థపాలో దశకుమారేష్వన్యతమః।
సోఽప్యర్థపాలః। అభిదధే వక్తుముపచక్రమే॥ ఇతి శ్రీదశకుమారటీకాయాం
పదచన్ద్రికాభిధాయాం తృతీయ ఉచ్ఛ్వాసః।

భూషణా।

ప్రసాధితాత్మోపయుక్తబుద్ధిః। 'ఆత్మా యత్నో ధృతిర్బుద్ధిః' ఇత్యమరః। దుర్భగాన్విరసాన్। పారతల్పికం పరదారగామినమ్। 'తల్పం శయ్యాట్టదారేషు' ఇత్యమరః। అరీరధదసాధయత్। 'రాధ సాధ సంసిద్ధౌ' ॥ ఇతి శ్రీదశకుమారటీకాయాం భూషణాభిధాయాం తృతీయ ఉచ్ఛ్వాసః॥

లఘుదీపికా।

జ్ఞానికమభిజ్ఞానమ్। స్వార్థే ఠక్। ప్రత్యపాదయన్। 'ప్రదానం ప్రతిపాదనమ్' ఇతి వైజయన్తీ। దదురిత్యర్థః। ప్రసాధితాత్మా ఉపయుక్తబుద్ధిః। 'ఆత్మా యత్నో ధృతిర్బుద్ధిః'। దుర్భాగాన్విరసాన్। పారతల్పికం పరతల్పగామినమ్। అరీరధదసాధయత్। 'రాధ సాధ సంసిద్ధౌ'॥

ఇతి లఘుదీపికాఖ్యటీకాయాం తృతీయ ఉచ్ఛ్వాసః॥

చతుర్థోచ్ఛ్వాసః।

దేవ, సోఽహమప్యేభిరేవ సుహృద్భిరేకకర్మోర్మిమాలినేమిభూమివలయం పరిభ్రమన్నుపాసరం కదాచిత్కాశీపురీం వారాణసీమ్। ఉపస్పృశ్య మణిభఙ్గనిర్మలామ్భసి మణికర్ణికాయామవిముక్తేశ్వరం భగవన్తమన్ధకమథనమభిప్రణమ్య ప్రదక్షిణం పరిభ్రమన్పురుషమేకమాయామవన్తమాయసపరిఘపీవరాభ్యాం భుజాభ్యామాబధ్యమానపరికరమవిరతరుదితోచ్ఛూనతామ్రదృష్టిమద్రాక్షమ్। అతర్కయం చ—'కర్కశోఽయం పురుషః, కార్పణ్యమివ వర్షతి క్షీణతారం చక్షుః, ఆరమ్భశ్చ సాహసానువాదీ, నూనమసౌ ప్రా-

పదచన్ద్రికా।

ఇదానీమర్థపాలః స్వచరితమభిధాతుముపచక్రమే—దేవ, సోఽహమితి। ఏకకర్మాల్పకార్యః। కర్మ చ భవదన్వేషణమితి। ఊర్మిమాలినేమిం సముద్రావధికాం భూమిమ్। 'నేమిస్తు చక్రధారాయాం సీమధర్మవ్యవస్థయోః' ఇత్యజయః। వలయం భూమణ్డలమ్। ఉపాసరం గతవాన్। ఉపస్పృశ్య స్నాత్వా। మణిభఙ్గో రత్నశకలం తద్వన్నిర్మలం శుద్ధమమ్బు జలం యస్యాస్తథా తామ్। అన్ధకమథనమన్ధకాసురసంహారకమ్। ప్రదక్షిణం పరిభ్రమన్। పరిక్రమం కుర్వన్నిత్యర్థః। ఆయామో దైర్ఘ్యం తద్వన్తమ్। ఆయసం లోహం తస్య పరిఘోఽర్గలః। 'అర్గలః స్యాత్తు పరిధః' ఇతి వైజయన్తీ। తద్వత్పీవరాభ్యాం మాంసలాభ్యామ్। ఆబధ్యమానపరికరమ్। 'కక్షాబన్ధః పరికరః' ఇతి వైజయన్తీ। అవిరతం నిరన్తరమ్। ఉచ్చూనోన్నతా। కర్కశః కఠినః। కృపణస్య భావః కార్పణ్యమ్। క్షీణా మ్లానా తారకా కనీనికా యస్యేతి। ఆరమ్భ ఉద్యోగః। సాహసం మహత్కర్మ తదనువాదీ తద్బోధకః।

భూషణా।

ఏకకర్మా సమానకర్మా। కర్మ చ రాజవాహనాన్వేషణమ్। ఊర్మిమాలినేమిం సముద్రావధికామ్। 'నేమిస్తు చక్రధారాయాం సీమాయాం చ' ఇతి। ఆయసపరిఘోఽయోనిర్మితోఽర్గలః। 'పరిఘః పరిఘాతేఽస్త్రే' ఇత్యమరః। పరికరం కక్షాబన్ధమ్। ఉచ్చూనం ప్రవృద్ధమ్। కార్పణ్యం క్షీణత్వమ్। సాహసానువాదీ సాహసస్య సదృశః। 'సదృక్సదృశ-

లఘుదీపికా।

ఏకకర్మా సమానకర్మా। కర్మ చ భవదన్వేషణమితి। ఊర్మిమాలినేమిం సముద్రావధికామ్। 'నేమిస్తు చక్రధారాయాం సీమధర్మవ్యవస్థయోః' ఇత్యజయః। వారాణసీమ్। 'వారా నసీతి నద్యౌ ద్వే పుణ్యే పాపహరే శుభే। తయోర్మధ్యగతత్వాత్తు సైషా వారాణసీ స్మృతా॥' ఇతి

స్కన్దవచనమ్। ఆయసపరిఘ ఆయసనిర్మితోఽర్గలః। 'అర్గలః స్యాత్తు పరిఘః' ఇతి వైజయన్తీ। పరికరం కక్షాబన్ధమ్। ఉచ్చూనం ప్రవృద్ధమ్। 'టుఓశ్వి గతివృద్ధ్యోః'। కార్పణ్యం క్షీణత్వమ్। సాహసానువాదీ సాహసస్య సదృశః। 'సదృ-

---

ఐనిఃస్పృహః కిమపి కృచ్ఛ్రం ప్రియజనవ్యసనమూలం ప్రతిపత్స్యతే। తత్పృచ్ఛేయమేనమ్। అస్తి చేన్మమాపి కోఽపి సాహాయ్యదానావకాశస్తమేనమభ్యుపేత్యేత్యపృచ్ఛమ్— 'భద్ర, సంనాహోఽయం సాహసమవగమయతి। న చేద్గోప్యమిచ్ఛామి శ్రోతుం శోకహేతుమ్' ఇతి। స మా సబహుమానం నిర్వర్ణ్య 'కో దోషః, శ్రూయతామ్' ఇతి క్వచిత్కరవీరతలే మయా సహ నిషణ్ణః కథామకార్షీత్— 'మహాభాగ, సోఽహమస్మి పూర్వేషు కామచరః పూర్ణభద్రో నామ గృహపతిపుత్రః। ప్రయత్నసంవర్ధితోఽపి పిత్రా దైవచ్ఛన్దానువర్తీ చౌర్యవృత్తిరాసమ్। అథాస్యాం కాశీపుర్యామర్యవర్యస్య కస్యచిద్గృహే చోరయిత్వా రూపాభిగ్రాహితో బద్ధః। వధ్యే చ మయి మత్తహస్తీ

పదచన్ద్రికా।

కః। కృచ్ఛ్రం కష్టమ్। ప్రతిపత్స్యతే ప్రాప్స్యతి। తదితి। పృచ్ఛేయమ్। పృచ్ఛామీత్యర్థః। ఏనం పురుషమ్। మమాపి మత్కర్తృకమ్। సహాయస్య కర్మ భావో వా సాహాయ్యం తస్య దానావకాశః సమయః। అభ్యుపేత్య। గత్వేత్యర్థః। సంనాహః పరికరః। సాహసముద్యోగమ్। ప్రాణనిరపేక్షం కర్మ సాహసముచ్యతే। అవగమయతి బోధయతి। గోప్యమప్రకాశ్యమ్। శోకహేతుం శోకకారణమ్। స పురుషః। సబహుమానం బహుమానేన సహవర్తమానమ్। నిర్వర్ణ్య దృష్ట్వా। కరవీరతలే హయమారకవృక్షాధోభాగే। 'ప్రతిహాసశతప్రాసచణ్డాతహయమారకాః। కరవీరే' ఇత్యమరః। అకార్షీత్। అకరోదిత్యర్థః। పూర్వేషు పూర్వదేశేషు। కామచరః స్వేచ్ఛాగమనకర్తా। గృహపతిర్గ్రామాధ్యక్షః। దైవచ్ఛన్దో దైవవశః। 'అభిప్రాయవశౌ ఛన్దౌ' ఇత్యమరః। తదనువర్తీ తదనుసారీ। అర్యవర్యస్య వైశ్యశ్రేష్ఠస్య। 'స్యాదర్యః స్వామివైశ్యయోః' ఇత్యమరః। రూపాభిగ్రాహితశ్చౌర్యవస్తునాణకేన గ్రాహితో ధారితః। ' రూపం

భూషణా।

సంవాదిసజాతీయానువాదినః' ఇతి దణ్డీ। కృచ్ఛ్రం దుఃఖమ్। 'స్యాత్కృష్టం కృచ్ఛ్రమాభీలమ్' ఇత్యమరః। కిమపి సాహాయ్యావకాశస్తదేనం పృచ్ఛేయమిత్యన్వయః। నిర్వర్ణ్య దృష్ట్వా 'నిర్వర్ణనం తు నిధ్యానం దర్శనాలోకనేక్షణమ్' ఇత్యమరః। పూర్వేషుకామచరః। 'ఇషుకామ' ఇతి దేశస్య సంజ్ఞా। దైవచ్ఛన్దో దైవవశః। 'అభిప్రాయవశౌ ఛన్దౌ' ఇత్యమరః। రూపాభిగ్రాహితో లోప్త్రేణ సహ సంగృహీతః। 'చౌరికా స్తైన్యచౌర్యే చ

లఘుదీపికా।

క్సదృశసంవాదిసజాతీయానువాదినః' ఇతి దణ్డీ। కృచ్ఛ్రం దుఃఖమ్। కోఽపి సాహాయ్యావకాశస్తదేనం పృచ్ఛేయమిత్యన్వయః। నిర్వర్ణ్య దృష్ట్వా। పూర్వేషుకామచారః పూర్వస్యాం దిశి యథేష్టాచరః। దైవచ్ఛన్దో దేవవశః। 'అభిప్రాయవశౌ ఛన్దౌ'। రూపాభిగృహీతశ్చ-

---

మృత్యువిజయో నామ హింసావిహారీ రాజగోపురోపరితావిరూఢస్య పశ్యతః కామపాలనామ్న ఉత్తమామాత్యస్య శాసనాజ్జనకణ్ఠరవద్విగుణితఘణ్టారవో మణ్డలితహస్తకాణ్డం సమభ్యధావత్। అభిపత్య మయా నిర్భయేన నిర్భర్త్సితః పరిణమన్దారుఖణ్డసుషిరానుప్రవిష్టోభయభుజదణ్డఘటితప్రతిమానో భీతవన్న్యవర్తిష్ట। భూయశ్చ నేత్రా జాతసంరమ్భేణ నికామదారుణైర్వాగఙ్కుశపాదపాతైరభిముఖీకృతః। మయాపి ద్విగు-

---

పదచన్ద్రికా।

శ్లోకే యశో నాటకాదౌ సౌన్దర్యశబ్దయోః। గ్రన్థావృత్తౌ తథాకారే స్వభావే నాణకే మృగే' ఇతి మహీపః। వధ్యే వధార్హే। మత్తహస్తీ మత్తగజః। రాజద్వారస్య గోపురం ప్రతోలీ। 'గోపురం హి ప్రతోల్యాం చ నగరద్వారయోరపి' ఇతి మహీపః। ఉపరితలమూర్ధ్వప్రదేశస్తత్రాధిరూఢస్య। అమాత్యస్య మన్త్రిణః। జనకణ్ఠరవో లోకసాంనిధ్యశబ్దః 'కణ్ఠో గలే సంనిధానే ధ్వనౌ మదనపాదపే' ఇతి విశ్వః। ద్విగుణితో ద్విగుణీకృతః। మణ్డలితం మణ్డలాకారం కృతం హస్తకాణ్డం శుణ్డాదణ్డ ఇతి క్రియావిశేషణమ్। నిర్భర్త్సితస్తర్జితః। పరిణమంస్తిర్యగ్దన్తప్రహారం కుర్వన్। 'తిర్యగ్దన్తప్రహారస్తు గజః పరిణతో మతః' ఇతి వైజయన్తీ। దారుఖణ్డం కాష్ఠఖణ్డం తస్య సుషిరం బిలం తత్రానుప్రవిష్టావుభయభుజదణ్డౌ తాభ్యాం ఘటితః సంఘర్షితో యః ప్రతిమానః। 'దన్తయోరుభయోర్మధ్యం ప్రతిమానం ప్రచక్షతే' ఇతి వైజయన్తీ। 'ప్రతిమానమధోఽస్య యత్' ఇత్యమరశ్చ। 'వాహిత్థాధః ప్రతిమానమ్' ఇతి హైమోఽపి। నేత్రాధోరణేన। జాతసంరమ్భేణ జాతక్రోధేన। నికామదారుణైరతికఠోరైః। వాగఙ్కుశపాదపాతైః। వాక్సంకేతః। అఙ్కుశః సృణిః। పాదశ్చరణః। తత్పాతైః। అభిముఖీకృతః సంముఖీకృతః। మయాపీతి। ద్విగుణాబద్ధమ-

భూషణా।

స్తేయం లోప్త్రం తు తద్ధనమ్' ఇత్యమరః। మణ్డలితకరో మణ్డలాకృతిశుణ్డాదణ్డః। పరిణమన్। తిర్యగ్దన్తప్రహారం కర్తుం నమనం పరిణమనమ్। దారుఖణ్డసుషిరే ప్రవిష్టభుజదణ్డీమచణ్డఘటితం తాదృశదారుఖణ్డాగ్రేణ తాడితం ప్రతిమానం దన్తాన్తరాలం యస్య సః। 'ప్రతిమానం ప్రతిచ్ఛాయా గజదన్తాన్తరాలయోః' ఇతి విశ్వః। 'అధః కుమ్భస్య వాహిత్థం ప్రతిమానమధోఽస్య యత్' ఇత్యమరః। ఆక్రుష్టో నిన్దితః। కుఞ్జరాపసదో గజాధమః। 'నిహీనోఽపసదో జాల్మః' ఇత్యమరః। 'అపసదః కుత్సనే' ఇతి సమాసః। వారణేనాఙ్కుశేన। నిర్యాణభాగేఽపాఙ్గదేశే। 'అపాఙ్గదేశో నిర్యా-

లఘుదీపికా।

రితేన సంగృహీతః। దన్తాభ్యాం తిర్యక్ప్రహారః పరిణమనమ్। 'దన్తయోరుభయోర్మధ్యం ప్రతిమానం ప్రచక్షతే'। వాగఙ్కుశపాదైర్వాచాఙ్కుశేన పాదేన చ। ఆక్రుష్టో నిన్దితః। కుఞ్జరాపసదో గజాధమః। 'నిహీనోఽపసదో జాల్మః। కుత్సనే సమాసః। వారణేనాఙ్కుశేన। నిర్యాణభాగే। 'అపాఙ్గదేశో నిర్యాణమ్'। మలీమసమ్। 'మలీమసం తు

ణావద్ధమన్యునా నిర్భర్త్స్యాభిహతో నివృత్యాపాద్రవత్। అథ మయోపేత్య సరభసమాక్రుష్టో రుష్టశ్చ యన్తా 'హన్త, మృతోసి కుఞ్జరాపసద' ఇతి నిశితేన వారణేన వారణం ముహుర్ముహురభిఘ్నన్నిర్యాణభాగే కథమపి మదభిముఖమకరోత్। అథావోచమ్— 'అపసరతు ద్విపకీట ఏషః। అన్యః కశ్చిన్మాతఙ్గపతిరానీయతామ్। యేనాహం ముహూర్తం విహృత్య గచ్ఛామి గన్తవ్యాం గతిమ్ ఇతి। దృష్ట్వైవ స మాం రుష్టముద్గర్జన్తముత్క్రాన్తయన్తృనిష్ఠురాజ్ఞః పలాయిష్ట। మన్త్రిణా పునరహమాహూయాభ్యధాయిషి— 'భద్ర, మృత్యురేవైష మృత్యువిజయో నామ హింసావిహారీ। సోఽయమపి తావత్త్వయైవంభూతః కృతః। తద్విరమ్య కర్మణోఽస్మాన్మలీమసాత్కిమలమసి ప్రతిపద్యాస్మానార్యవృత్త్యా వర్తితుమ్' ఇతి। 'యథాజ్ఞాపితోఽస్మి' ఇతి విజ్ఞాపితోఽయం మయా మిత్రవన్మయ్యవర్తిష్ట। పృష్టశ్చ మయైకదా రహసి

పదచన్ద్రికా।

న్యునా ద్విగుణితక్రోధేన। 'మన్యుర్దైన్యే క్రతౌ క్రుధి' ఇత్యమరః। నిర్భర్త్స్య నిభిర్త్సనం కృత్వా అభిహతస్తాడితః। నివృత్య పరావృత్య। అపాద్రవత్। పలాయనపరోఽభూదిత్యర్థః। అథేతి। ఉపేత్య గత్వా। సరభసం సవేగమ్। ఆక్రుష్ట ఆక్రోశం ప్రాపితః। నిన్దిత ఇత్యర్థః। యన్తా హస్తిపకః। అపసదాధమ। 'నిహీనోఽపసదో జాల్మః' ఇతి వైజయన్తీ। నిశితేన తీక్ష్ణేన। వారణేనాఙ్కుశేన। 'వారణస్తు గజే ప్రోక్తో వారణం తన్నివారణే' ఇత్యజయః। వారణం గజమ్। అభిఘ్నంస్తాడయన్। నిర్యాణభాగేఽపాఙ్గదేశే। 'అపాఙ్గదేశో నిర్యాణమ్' ఇత్యమరః। మదభిముఖం మత్సంముఖమ్। అపసరతు। గచ్ఛత్విత్యర్థః। ద్విపకీటో హస్తికీటః। గన్తవ్యాం ప్రాప్తవ్యాం గతిమ్। మరణమిత్యర్థః। స గజః। రుష్టం క్రుద్ధమ్। ఉద్గర్జన్తం దీర్ఘతరం వదన్తమ్। ఉత్క్రాన్తాతిక్రాన్తా యన్తురాధోరణస్య నిష్ఠురా క్రూరాజ్ఞా యేనేతి। పలాయిష్ట। పల్గయనపరోఽభూదిత్యర్థః। అభ్యధాయిష్యభిహితః। మృత్యువిజయ ఏతన్నామా గజః। ఏవంభూతః పరాభూతః। విరమ్య విరామం ప్రాప్య। అస్మాత్కర్మణశ్చౌర్యరూపాత్।

మలీమసాన్మలినాత్। 'మలీమసం తు మలినమ్' ఇత్యమరః। అలమసి శక్తోఽసి। ప్రతిపద్య ప్రాప్య। ఆర్యవృత్త్యా శ్రేష్ఠవృత్త్యా। అయమమాత్యః। మయేతి।

భూషణా।

ణమ్' ఇత్యమరః। మయా పూర్ణభద్రేణ। స్వచరితమ్। అత్ర స్వః కామపాలః। వి-

లఘుదీపికా।

మలినం కచ్చరం మలదూషితమ్। శ్రుతఋషిరవధృతవేదః। 'శ్రుతం శాస్త్రావధృతయోః'

జాతవిశ్రమ్భేణాభాషత స్వచరితమ్— 'ఆసీత్కుసుమపురే రాజ్ఞో రిపుంజయస్య మన్త్రీ ధర్మపాలో నామ విశ్రుతధీః శ్రుతఋషిః। అముష్య పుత్రః సుమిత్రో నామ పిత్రైవ సమః ప్రజ్ఞాగుణేషు। తస్యాస్మి ద్వైమాతురః కనీయాన్భ్రాతాహమ్। వేశేషు విలసన్తం మామసౌ వినయరుచిరవారయత్। అవార్యదుర్నయశ్చాహమపసృత్య దిఙ్ముఖేషు భ్రమన్యదృచ్ఛయాస్యాం వారాణస్యాం ప్రమదవనే మదనదమనారాధనాయ నిర్గత్య సహసఖీభిః కన్దుకేనానుక్రీడమానాం కాశీభర్తుశ్చణ్డసింహస్య కన్యాం కాన్తిమతీం నామ చకమే। కథమపి సమగచ్ఛే చ। అథ ఛన్నం చ విహరతా కుమారీ-

---

పదచన్ద్రికా।

రహస్యేకాన్తే। విశ్రమ్భో విశ్వాసః। ఆసీదితి। రిపుంజయస్యైతన్నామ్నః। శ్రుతర్షిరధీతవేదః। 'ఋషిస్తు వేదే భృగ్వాదౌ జ్ఞానవృద్ధే దిగమ్బరే' ఇతి వైజయన్తీ। 'ఋత్యకః' ఇతి ప్రకృతిభావః। అముష్య ధర్మపాలస్య। ప్రజ్ఞాగుణేషు ధీగుణేషు। తే గుణాః షట్—'శుశ్రూషా గ్రహణం చైవ శ్రవణం చావధారణమ్। ఊహాపోహోఽర్థవిజ్ఞానం తత్త్వజ్ఞానం చ ధీగుణాః॥' ఇతి కామన్దకే। ద్వైమాతురో ద్వయోర్మాత్రోరపత్యం తథా। ద్విమాతృజ ఇత్యర్థః। కనీయాన్కనిష్ఠః। వేశేషు వేశ్యాసు। అసౌ సుమిత్రనామా జ్యేష్ఠభ్రాతా। అవార్యదుర్నయోఽవార్యో దూరీకర్తుమశక్యో దుర్నయో దుర్నీతిర్యస్యేతి సః। అపసృత్య। తతో నిర్గత్యేత్యర్థః। దిఙ్ముఖేషు దిగన్తేషు। ప్రమదవనేఽన్తఃపురోచితవనే। 'స్యాదేతదేవ ప్రమదవనమన్తఃపురోచితమ్' ఇత్యమరః। మదనదమనారాధనాయ మదనశత్రుర్మహాదేవస్తత్పూజార్థమ్। కన్దుకేన క్రీడోపకరణేన। కాశీభర్తుర్వారాణసీపతేః। చకమేఽభిలషితవాన్। సమగచ్ఛ సంగతోఽభవమ్। అథేతి। ఛన్నం గుప్తమ్। సా కాన్తిమతీ। ఆపన్నసత్త్వా

భూషణా।

శ్రుతా లోకే ప్రసిద్ధా ధీరస్య విశ్రుతధీః। శ్రుతఋషిరధీతవేదః। 'ఋత్యకః' ఇతి ప్రకృతిభావః। ప్రజ్ఞాగుణేషు బుద్ధిగుణేషు। తే చోక్తాః కామన్దకే— 'శుశ్రూషా గ్రహణం చైవ శ్రవణం చావధారణమ్। ఊహాపోహోఽర్థవిజ్ఞానం తత్త్వజ్ఞానం చ ధీగుణాః॥' ఇతి। ద్వైమాతురో ద్వయోర్మాత్రోరపత్యమ్। 'మాతురుత్సంఖ్యా—' ఇత్యుదాదేశః। మదనదమనః శివః। ఆపన్నసత్త్వా

లఘుదీపికా।

'ఋషిస్తు వేదే భృగ్వాదౌ జ్ఞానవృద్ధే దిగమ్బరే' ఇతి వైజయన్తీ। 'ఋత్యకః' ఇతి ప్రకృతిభావః। ప్రజ్ఞాగుణేషు ధీగుణేషు। గుణాశ్చ షట్—'శుశ్రూషా శ్రవణం చైవ గ్రహణం చావధారణమ్। ఊహాపోహోఽర్థవిజ్ఞానం తత్త్వజ్ఞానం చ ధీగుణాః॥' ఇతి కామన్దకే। ద్వైమాతురః। ద్వయోర్మాత్రోరపత్యమ్। ఆపన్నసత్త్వా గుర్విణీ। 'ఆపసన్నసత్వా స్యాద్గుర్వి-

పురే సా మయాసీదాపన్నసత్త్వా। కంచిత్సుతం చ ప్రసూతవతీ। మృతజాత ఇతి సోఽపవిద్ధో రహస్యనిర్భేదభయాత్పరిజనేన క్రీడాశైలే। శబర్యా చ శ్మశానాభ్యాశం నీతః। తయైవ నివర్తమానయా నిశీథే రాజవీథ్యామారక్షికపురుషైరభిగృహ్య తర్జితయా దణ్డపారుష్యభీతయా నిర్భిన్నప్రాయం రహస్యమ్। రాజాజ్ఞయా నిశీథేఽహమాక్రీడనగిరిదరీగృహే విశ్రబ్ధప్రసుప్తస్తయోపదర్శితో యథోపపన్నరజ్జబద్ధః శ్మశానముపనీయ మాతఙ్గోద్యతేన కృపాణేన ప్రాజిహీర్ష్యే। నియతిబలాల్లూనబన్ధస్తమసిమాచ్ఛిద్యా-

---

పదచన్ద్రికా।

జాతగర్భా। 'ఆపన్నసత్త్వా స్యాద్గుర్విణ్యన్తర్వత్నీ చ గర్భిణీ' ఇత్యమరః। ప్రసూతవతీ। సుషువ ఇత్యర్థః। స బాలకః। అపవిద్ధస్త్యక్తః। రహస్యం గోప్యం తస్య నిర్భేదః ప్రకటీభావస్తస్మాద్భయం భీతిః। క్రీడాశైలే ఖేలాపర్వతే। శబర్యా భిల్లయా। అభ్యాశం సమీపమ్। నివర్తమానయా పరావృత్య గృహం ప్రత్యాగచ్ఛన్త్యా। ఆరక్షికపురుషైః సంరక్షణకారకపురుషైః। అభిగృహ్య ధృత్వా తర్జితయా భీషితయా। దణ్డపారుష్యం మారణాది। నిర్భిన్నప్రాయం ప్రకాశితప్రాయమ్। నిశీథేఽర్ధరాత్రే। ఆక్రీడనగిరిదరీగృహే। క్రీడాపర్వతకన్దరాయామిత్యర్థః। తయా శబర్యా। ఉపదర్శితః ప్రదర్శితః। యథోపపన్నరజ్జబద్ధో యథాప్రాప్తదోరకబద్ధః। మాతఙ్గశ్చణ్డాలః। 'చణ్డాలప్లవమాతఙ్గదివాకీర్తిజనఙ్గమాః' ఇత్యమరః। కృపాణేన స్వఙ్గేన। ప్రాజిహీర్ష్యే ప్రహృతః। నియతిబలాదదృష్టప్రభావాత్।

భూషణా।

గుర్విణీ। 'ఆపన్నసత్త్వా స్యాద్గుర్విణీ' ఇత్యమరః। ఆక్రీడగిరిరుద్యానపర్వతః। 'పుమానాక్రీడ ఉద్యానమ్' ఇత్యమరః। శబర్యా మ్లేచ్ఛభేదస్త్రియా। 'భేదాః కిరాతశబరపులిన్దాః' ఇత్యమరః। అచ్ఛిద్యాపహృత్య। ఉత్తంసితేన శేఖరితేన। ఆస్థానీం సభామ్। 'ఆస్థానీ క్లీబమాస్థానం స్త్రీనపుంసకయోః సదః' ఇత్యమరః। అనేకమృత్యుముఖపరిభ్రష్టం కాన్తిమతీసఖీభిః క్రీడాగిరౌ త్యక్తం శబర్యా చ శ్మశానే। ఏకపిఙ్గః కుబేరః। 'యక్షైకపిఙ్గైలవిలశ్రీదపుణ్యజనేశ్వరాః' ఇత్యమరః। కృతాన్తయోగాద్దైవయోగాత్। కృతాన్తముఖపరిభ్రష్టం యమముఖభ్రష్టమ్। 'కృతాన్తో యమసిద్ధాన్తదైవాకుశలకర్మసు' ఇత్యమరః।

లఘుదీపికా।

ణ్యన్తర్వత్నీ చ గర్భిణీ। ఆక్రీడగిరిరుద్యానపర్వతః। 'పుమానాక్రీడ ఉద్యానమ్'। ఆచ్ఛిద్యాపహృత్య। ఉత్తంసితేన శేఖరితేన। 'ఆస్థానీ క్లీబమాస్థానమ్'। కృతాన్తయోగాన్। 'కృతాన్తో యమసిద్ధాన్తదైవాకుశలకర్మసు' ఇతి వైజయన్తీ।

న్త్యజం తమన్యాంశ్చ కాంశ్చిత్ప్రహృత్యాపాసరమ్। అశరణశ్చ భ్రమన్నటవ్యామేకదాశ్రుముఖ్యా కయాపి దివ్యాకారయా సపరిచారయా కన్యయోపాస్థాయిషి। సా మామఞ్జలికిసలయోత్తంసితేన ముఖవిలోలకున్తలేన మూర్ధ్నా ప్రణమ్య మయా సహ వనవటద్రుమస్య కస్యాపి మహతః ప్రచ్ఛాయశీతలే తలే నిషణ్ణా, 'కాసి వాసు, కుతోఽస్యాగతా, కస్య హేతోరస్య మే ప్రసీదసి' ఇతి సాభిలాషమాభాషితా మయా వాఙ్మయం మధువర్షమవర్షత్—'ఆర్య, నాథస్య యక్షాణాం మణిభద్రస్యాస్మి దుహితా తారావలీ నామ। సాహం కదాచిదగస్త్యపత్నీం లోపాముద్రాం నమస్కృత్యాపావర్తమానా మలయగిరేః పరేతావాసే వారాణస్యాః కమపి దారకం రుదన్తమద్రాక్షమ్। ఆదాయ చైనం తీవ్రస్నేహాన్మమ పిత్రోః సంనిధిమనైషమ్। అనైషీచ్చ మే పితా దేవస్యాలకేశ్వరస్యాస్థానీమ్। అథాహమాహూయాజ్ఞప్తా హరసఖేన, 'బాలే బాలే-

---

పదచన్ద్రికా।

లూనబన్ధస్త్రుటితబన్ధనః। తమసిం మాతఙ్గకరకృపాణమ్। అచ్ఛిద్యాపహృత్య। తమన్త్యజం చణ్డాలమ్। అపాసరమగచ్ఛమ్। అశరణో గృహరక్షకహీనః। దివ్యః స్వర్గ్య ఆకారో యస్యాస్తయా। ఉపాస్థాయిషి సమీపవర్త్యాసమ్। అఞ్జలికిసలయోత్తంసితేనాఞ్జలిపల్లవశిఖరితేన। ముఖే విలోలాః కున్తలాః కేశా యస్యేతి తథా తేన। మూర్ధ్నా మస్తకేన। ప్రచ్ఛాయశీతలే ప్రకృష్టచ్ఛాయాశిశిరే। కస్య హేతోః। కిమర్థమిత్యర్థః। సాభిలాషం సానురాగమ్। వాఙ్మయం వాక్ప్రచురమ్। మధువర్షం మధువృష్టిమ్। యక్షాణాం

నాథస్య। 'విద్యాధరాప్సరోయక్షరక్షోగన్ధర్వకిన్నరాః' ఇత్యమరవచనాద్ధశైతే దేవయోనిజాతయః। మణిభద్రస్తన్నామా। పరేతావాసే। మహాశ్మశాన ఇత్యర్థః। దారకం బాలకమ్। ఆదాయ గృహీత్వా। ఏనం బాలకమ్। అలకేశ్వరస్య కుబేరస్య। ఆస్థానీం స్థలమ్। 'ఆస్థానీ క్లీబమాస్థానమ్' ఇత్యమరః। హరసఖేన కుబేరేణ। బాలే కన్యే ఇతి సంబోధనం ప్రథమమ్।

భూషణా।

మాతఙ్గపతినా హన్యమానస్తమేవ హత్వా పలాయితః। ద్విత్రాణి దినాని। 'సంఖ్యయావ్యయ—' ఇతి బహువ్రీహిః। 'బహువ్రీహౌ సంఖ్యేయే—' ఇతి డచ్। వైరనిర్యాతనం ప్రతీకారః। 'వైరశుద్ధిః ప్రతీకారో వైరనిర్యాతనమ్' ఇత్యమరః। వాసగృహం గర్భాగారమ్। 'గర్భాగారం వాసగృహమ్' ఇత్యమరః। విహరామి విలాసినీభిః సహేత్యన్తా కామపాలోక్తిః। స ఏవమిత్యాది పూర్ణభద్రోక్తిః। అలసకేన క్షయేణ। 'క్షయస్త్వలసకో మతః' ఇతి వైజ-

లఘుదీపికా।

నిర్యాతనం వివసనమ్। వాసగృహమ్। 'గర్భాగారం వాసగృహమ్'। అలసకేన క్షయేణ।

ఽస్మిన్నీదృశస్తే భావః' ఇతి। 'ఔరస ఇవాస్మిన్వత్సే వత్సలతా' ఇతి మయా విజ్ఞాపితః 'సత్యమాహ వరాకీ' ఇతి తన్మూలామతిమహతీం కథామకరోత్। తత్రైతావన్మయావగతమ్ 'త్వం కిల శౌనకః శూద్రకః కామపాలశ్చాభిన్నః। బన్ధుమతీ వినయవతీ కాన్తిమతీ చాభిన్నా। వేదిమత్యార్యదాసీ సోమదేవీ చైకైవ। హంసావలీ శూరసేనా సులోచనా చానన్యా। నన్దినీ రఙ్గపతాకేన్ద్రసేనా చాపృథగ్భూతా। యా కిల శౌనకావస్థాయామగ్నిసాక్షికమాత్మసాత్కృతా గోపకన్యా సైవ కిలార్యదాసీ పునశ్చాద్య తారావలీత్యభూవమ్। బాలశ్చ కిల శూద్రకావస్థే త్వయ్యార్యదాస్యవస్థాయాం మయ్యుదభూత్। అవర్ధ్యత చ వినయవత్యా స్నేహవాసనయా। స తు తస్యాం కాన్తిమత్యవస్థాయామద్యోదభూత్। ఏవమనేకమృత్యుముఖపరిభ్రష్టం దైవాన్మయోపలబ్ధం తమేకపిఙ్గాదేశాద్వనే తపస్యతో రాజహంసస్య దేవ్యై వసుమత్యై తత్సుతస్య భావిచక్రవర్తినో రాజవాహనస్య పరిచర్యార్థం సమర్ప్య గురుభిరభ్యనుజ్ఞాతా

కృతాన్తయోగాత్కృతాన్తముఖభ్రష్టస్య తే పాదపద్మశుశ్రూషార్థమాగతాస్మి' ఇతి। శ్రుత్వా తామనేకజన్మరమణీమసకృదాశ్లిష్య హర్షాశ్రుముఖో ముహుర్ముహుః సాన్త్వ-

---

పదచన్ద్రికా।

బాలేఽస్మిన్నితి। అస్మిన్బాలక ఇత్యర్థః। భావశ్చిత్తాభిప్రాయః కీదృశః। కథమిత్యర్థః। ఔరస ఉరసి భవస్తథా। పుత్ర ఇతి యావత్। అస్మిన్వత్సేఽస్మిన్బాలే। వత్సలతా స్నేహలతా। వరాకీ కృపార్హా। తన్మూలాం బాలకమూలామ్। తత్రేతి। అవగతం జ్ఞాతమ్। త్వమర్థపాలః। చతుర్ష్వపి జన్మసు నామ్నైవ భిన్నః న తు స్వరూపేణేతి। శౌనకావస్థాయాం బన్ధుమతీ వేదిమతీ హంసావలీ నన్దిన్యశ్చతస్రః। శూద్రకావస్థాయాం వినయవత్యార్యదాసీ శూరసేనా రఙ్గపతాకా। కామపాలావస్థాయాం కాన్తిమతీ సోమదేవీ సులోచనేన్ద్రసేనా। ఏతాస్తిస్రోఽభిన్నాః। ఏకరూపా ఇత్యర్థః। వేదమతీప్రభృతయస్తిస్రోఽప్యభిన్నాః। హంసావలీప్రభృతయశ్చతస్రోఽప్యభిన్నాః। నన్దినీముఖాశ్చేతి తిస్రోఽభిన్నాః। శౌనకావస్థాయామ్। ఆత్మసాత్కృతా। పరిణీతేత్యర్థః। బాలః శిశుః। వినయవత్యేతి కర్తరి తృతీయా। తస్యాం వినయవత్యామ్। కాన్తిమత్యవస్థాయామ్। దైవాదదృష్టాత్। ఏకపిఙ్గాదేశాత్కుబేరాదేశాత్। కృతాన్తయోగాద్దైవయోగాత్। 'కృతాన్తో యమసిద్ధాన్తదైవాకుశలకర్మసు' ఇతి విశ్వః। కృతాన్తముఖభ్రష్టస్య యమముఖనిర్గతస్య।

యిత్వా తత్రప్రభావదర్శి మహతి మన్దిరేఽహర్నిశం భూమిదుర్లభాన్భోగాననన్వభూవమ్। ద్విత్రాణి దినాన్యతిక్రమ్య మత్తకాశినీం తామవాదిషమ్— 'ప్రియే, ప్రత్యపకృత్య మత్ప్రాణద్రోహిణశ్చణ్డసింహస్య వైరనిర్యాతనసుఖమనుబుభూషామి' ఇతి। తయా సస్మితమభిహితమ్—'ఏహి కాన్త, కాన్తిమతీదర్శనాయ నయామి త్వామ్' ఇతి। స్థితేఽర్ధరాత్రే రాజ్ఞో వాసగృహమనీయే। తతస్తచ్ఛిరోభాగవర్తినీమాదాయాసియష్టిం ప్రబోధ్యైనం ప్రస్ఫురన్తమబ్రవమ్—'అహమస్మి భవజ్జామాతా। భవదనుమత్యా వినా తవ కన్యాభిమర్శీ। తమపరాధమనువృత్త్యా ప్రమార్ష్టుమాగతః' ఇతి। సోఽతిభీతో మామభిప్రణమ్యాహ— 'అహమేవ మూఢోఽపరాద్ధః యస్తవ దుహితృసంసర్గానుగ్రాహిణో గ్రహగ్రస్త ఇవోత్క్రాన్తసీమా

సమాదిష్టవాన్వధమ్। తదాస్తాం కాన్తిమతీ రాజ్యమిదం మమ చ జీవితమప్యద్యప్రభృతి భవదధీనమ్' ఇత్యవాదీత్। అథాపరేద్యుః ప్రకృతిమణ్డలం సంనిపాత్య విధివదాత్మజాయా పాణిమగ్రాహయత్। అశ్రావయచ్చ తనయవార్తాం తారావలీ కాన్తిమత్యై, సోమదేవీసులోచనేన్ద్రసేనాభ్యశ్చ పూర్వజాతివృత్తాన్తమ్। ఇత్థమహం మన్త్రిపదాపదేశం యౌవరాజ్యమనుభవన్విహరామి విలాసినీభిః' ఇతి। స ఏవం మాదృశేఽపి జన్తౌ పరిచ-

---

పదచన్ద్రికా।

తత్రత్ప్రభావదర్శితే తారవలీసామర్థ్యప్రకటీకృతే। అహర్నిశం దివారాత్రమ్। మత్తకాశినీముత్తమామ్। అవాదిషమవోచమ్। ప్రత్యపకృత్య। ప్రత్యపకారం కృత్వేత్యర్థః। వైరనిర్యాతనం వైరశుద్ధిమ్। 'నిర్యాతనం వైరశుద్ధౌ' ఇత్యమరః। అనుబుభూషామ్యనుభవితుమిచ్ఛామి। తయా తారావల్యా। వాసగృహం గర్భాగారమ్। అనీయే। నీత ఇత్యర్థః। తత ఇతి। అసియష్టిం స్వఙ్గయష్టిమ్। ఏనం చణ్డసింహమ్। ప్రస్ఫురన్తం కమ్పన్తమ్। జామాతా దుహితుః పతిః। భవదనుమత్యా వినా త్వత్సంమతిం వినా। 'పృథగ్వినా—' ఇతి పక్షే తృతీయా। అనువృత్త్యా సేవయా। ప్రమార్ష్టుం దూరీకర్తుమ్। స చణ్డసింహః। అపరాద్ధః కృతాపరాధః। తవార్థపాలస్య। దుహితృసంసర్గానుగ్రాహిణః కన్యాసంసర్గకృపాకర్తుః। ఉత్క్రాన్తసీమోజ్ఝితమర్యాదః। కాన్తిమతీ కన్యా। భవదధీనం త్వదధీనమ్। అథేతి। ప్రకృతిమణ్డలం ప్రజాసమూహమ్। సంనిపాత్య। ఏకీకృత్యేత్యర్థః। విధివద్విధ్యుక్తప్రకారేణ। ఆత్మజాయాః కన్యాయాః। అగ్రాహయత్। గ్రాహయతి స్మేత్యర్థః। ఇత్థమమునా ప్రకారేణ। మన్త్రిపదస్యాపదేశో మిషమ్। విహరామి క్రీడాం కరోమి। పరిచర్యానుబన్ధీ సేవానుబన్ధీ।

ర్యానుబన్ధీ బన్ధురేకః సర్వభూతానామలసకేన స్వర్గతే శ్వశురే, జ్యాయసి చ శ్యాలే చణ్డఘోషనామ్ని స్త్రీష్వతిప్రసఙ్గాత్ప్రాగేవ క్షయక్షీణాయుషి, పఞ్చవర్షదేశీయం సింహఘోషనామానం కుమారమభ్యషేచయత్। అవర్ధయచ్చ విధినైనం స సాధుః। తస్యాద్య యౌవనోన్మాదినః పైశున్యవాదినో దుర్మన్త్రిణః కతిచిదాసన్నాన్తరఙ్గభూతాః। తైః కిలాసావిత్థమగ్రాహ్యత—'ప్రసహ్యైవ స్వసా తవామునా భుజఙ్గేన సంగృహీతా। పునః ప్రసుప్తే

రాజని ప్రహర్తుముద్యతాసిరాసీత్। తేనాస్మై తత్క్షణప్రబుద్ధేన భీత్యానునీయ దత్తా కన్యా। తం చ దేవజ్యేష్ఠం చణ్డఘోషం విషేణ హత్వా బాలోఽయమసమర్థ ఇతి త్వమద్యాపి ప్రకృతివిశ్రమ్భణాయోపేక్షితః। క్షిణోతి చ పురా స కృతఘ్నో భవన్తమ్। తమేవాన్తకపు-

---

పదచన్ద్రికా।

బన్ధుః సఖా। అలసకేన క్షయేణ। 'క్షయస్త్వలసకో మతః' ఇతి వైజయన్తీ। స్వర్గతే మృతే। జ్యాయసి జ్యేష్ఠే। శ్యాలే పత్నీభ్రాతరి। 'శ్యాలాః స్యుర్భ్రాతరః పత్న్యాః' ఇత్యమరః। 'స్యాలౌ' ఇతి వా పాఠః। స్త్రీషు యోషిత్సు। అతిప్రసఙ్గాదతియోగాదత్యన్తాసక్తేః। 'అతియోగాద్వియోగాద్వా క్షయో భవతి జన్మినః' ఇతి నిదానమ్। అభ్యషేచయదభిషేకమకారయత్। ఏనం సింహఘోషనామానమ్। స సాధుః। అద్య సాంప్రతమ్। యౌవనోన్మాదినస్తారుణ్యోన్మాదవతః। దుర్మన్త్రిణో దుష్టప్రధానస్య చణ్డఘోషనామ్నః। అన్తరఙ్గభూతా ఆప్తతరాః। బభూవురిత్యర్థః। త్రైరమాత్యైః। అసౌ సింహఘోషః। అగ్రాహ్యత। అబోధ్యతేత్యర్థః। అమునేతి మాముద్దిశ్యోక్తిః। భుజఙ్గేన విటేన। సంగృహీతా స్వీకృతా। ప్రసుప్తే నిద్రాం గతే। ప్రహర్తుం మారితుమ్। ఉద్యతాసిరూర్ధ్వీకృతస్వఙ్గః। తేన రాజ్ఞా। అస్మై భుజఙ్గాయ। అనునీయ సాన్త్వయిత్వా। అసమర్థః కార్యాక్షమః। ప్రకృతయః ప్రజాః। విశ్రమ్భణం విశ్వాసః। ఉపేక్షితోఽనాసక్తః (?)। క్షిణోతి చ క్షయిష్యతి। పురేతి।

భూషణా।

యన్తీ। జ్యాయసి పూర్వజే। 'వర్షీయాన్దశమీ జ్యాయాన్పూర్వజః' ఇత్యమరః। పఞ్చవర్షదేశీయం ఈషదసమాప్తపఞ్చవర్షమ్। 'ఈషదసమాప్తౌ కల్పబ్దేశ్యదేశీయరః'। అగ్రాహ్యతాబోధ్యత। క్షిణోతి పురా క్షపయిష్యతి। యావత్పురా—' ఇతి భవిష్యతి లట్। దూషితో భేదితః।

లఘుదీపికా।

'క్షయస్త్వలసకో మతః' ఇతి వైజయన్తీ। జ్యాయసి। జ్యాయాఞ్జ్యేష్ఠశ్చాగ్రజే। అగ్రాహ్యతాబోధ్యత। క్షిణోతి పురా క్షయిష్యతి। 'యావత్పురా—' ఇత్యాదినా భవిష్యతి

రమభిగమయితుం యతస్వ' ఇతి। స తథా దూషితోఽపి యక్షిణీభయాన్నాముష్మిన్పాపమాచరితుమశకత్। ఏషు కిల దివసేష్వయథాపూర్వమాకృతౌ కాన్తిమత్యాః సముపలక్ష్య రాజమహిషీ సులక్షణా నామ సప్రణయమపృచ్ఛత్—'దేవి, నాహమాయథాతథ్యేన విప్రలమ్భనీయా। కథయ తథ్యం కేనేదమయథాపూర్వమాననారవిన్దే తవైషు వాసరేషు' ఇతి। సా త్వవాదీత్—'భద్రే, స్మరసి కిమద్యాప్యాయథాతథ్యేన కించిన్మయోక్తపూర్వమ్। సఖీ మే తారావలీ సపత్నీ చ కిమపి కలుషితాశయా రహసి భర్త్రా మద్గోత్రాపదిష్టా ప్రణయమప్యుపేక్ష్య ప్రణమ్యమానాప్యస్మాభిరుపోఢమత్సరా ప్రావసత్। అవసీదతి చ నః పతిః। అతో మే దౌర్మనస్యమ్' ఇతి। తత్రాప్యయేణైకాన్తే సులక్షణయా కాన్తయా కథి-

---

పదచన్ద్రికా।

'యావత్పురానిపాతయోర్లట్'। స కృతఘ్నోఽర్థపాల ఇతి। భవన్తం సింహఘోషమ్। అభిగమయితుం ప్రాపయితుమ్। యతస్వ ప్రయత్నం కురు। స సింహఘోషః। దూషితో భేదితః। యక్షిణీభయాత్। అముష్మిన్కన్యాదూషకే। పాపం హననరూపమ్। అశకత్। శక్తోఽభూదిత్యర్థః। ఆననారవిన్దే ముఖపద్మే। వాసరేషు దివసేషు। అయథాపూర్వమయథాభావమ్। నవీనమిత్యర్థః। ఆకృతౌ శరీరే। యథాతథం వాస్తవం తస్య భావః। ఆయథాతథ్యేన। అవాస్తవేనేత్యర్థః। విప్రలమ్భనీయా। ప్రతారణీయేత్యర్థః। తథ్యం సత్యమ్। సా కాన్తిమతీ। భద్రే ఇతి సులక్షణాసంబోధనమ్। కలుషితాశయా మలినితబుద్ధిః। మద్గోత్రాపదిష్టా మన్నామాహూతా। 'నామ గోత్రం కులం గోత్రం గోత్రః పర్వతపక్షయోః' ఇతి కోశః। ప్రణయం ప్రీతిమ్। ప్రణమ్యమానాపి నమస్కారపూర్వకం ప్రార్థ్యమానాపి। ఉపోఢమత్సరా ప్రరూఢద్వేషా।

భూషణా।

'దుష వైకృత్యే' ణిచి కృతే 'దోషో ణౌ' ఇత్యుపధాయా ఊత్వమ్। యక్షిణీ తారావలీ। అయథాపూర్వమయథాభావమ్। రాజమహిషీ సింహఘోషస్త్రీ। ఆయథాతథ్యేన। బ్రాహ్మణాదిత్వాద్భావే ష్యఞ్। 'యథాతథయథాపురయోః పర్యాయేణ' ఇతి వృద్ధిః। కలుషితాశయా కలుషితబుద్ధిః। మద్గోత్రం మన్నామాభిధానేనాపదిష్టా వ్యవహృతా గోత్రస్ఖలనాపరాధాన్మానవతీ గతా। 'గోత్రం నామ్ని కులే బాలే' ఇతి వైజయన్తీ। అథ స్వస్త్రీముఖాత్తారావలీకామ-

లఘుదీపికా।

'లట్। దూషితో భేదితః। 'దుష వైకృత్యే'। ణిచి కృతే 'దోషో ణౌ' ఇత్యుపధాయా ఊత్వమ్। అయథాపూర్వమయథాభావమ్। ఆయథాతథ్యేన। యథాతథం వాస్తవం సత్యముక్తమ్। కలుషితాశయా కలుషితబుద్ధిః। మద్గోత్రం మన్నామ। 'గోత్రం నామ్ని కులే

తమ్। 'అథాసౌ నిర్భయోఽద్య ప్రియతమావిరహపాణ్డుభిరవయవైర్ధైర్యస్తమ్భితాశ్రుపర్యాకులేన చక్షుషోష్మశ్వాసశోషితాభిరివానతి పేశలాభిర్వాగ్భిర్వియోగం దర్శయన్తమ్, కథమపి రాజకులే కార్యాణి కారయన్తమ్, పూర్వసంకేతితైః పురుషైరభిగ్రాహ్యాబన్ధయత్। తస్య కిల స్థానే స్థానే దోషానుద్ఘోష్య తథోద్ధరణీయే చక్షుషీ యథా తన్మూలమేవాస్య మరణం భవేత్' ఇతి। అతోఽత్రైకాన్తే యథేష్టమశ్రు ముక్త్వా తస్య సాధోః పురః ప్రాణాన్మోక్తుకామో బధ్నామి పరికరమ్' ఇతి। మయాపి తత్పితృవ్యసనమాకర్ణ్య పర్యశ్రుణా సోఽభిహితః—'సౌమ్య, కిం తవ గోపాయిత్వా। యస్తస్య సుతో యక్షకన్యయా దేవస్య రాజవాహనస్య పాదశుశ్రూషార్థం దేవ్యా వసుమత్యా హస్తన్యాసః కృతః సోఽహమస్మి। శక్ష్యామి సహస్రమపి సుభటానాముదాయుధానాం హత్వా పితరం మోచయితుమ్। అపి తు సంకులే యది కశ్చిత్పాతయేత్తదక్ష్ణే శస్త్రికాం సర్వ ఏవ మే యత్నో భస్మని హుతమివ భవేత్' ఇతి। అనవసితవచన ఏవ మయి మహానాశీవిషః ప్రకారరన్ధ్రేణోద్దైరయచ్చిరః। తమహం మన్త్రౌ-

పదచన్ద్రికా।

దౌర్మనస్యం దౌశ్చిత్యమ్। ప్రాయేణ బాహుల్యేన। అథేతి। అసౌ రాజా। అవయవైః శరీరావయవైః। అనతి పేశలామిరనతికోమలాభిః। పూర్వసంకేతితైః ప్రాగేవ మన్త్రితైః। అభిగ్రాహ్య గ్రాహయిత్వా। స్థానేస్థానే ప్రతిస్థలే। ఉద్ఘోష్యోద్భావ్య। ఉద్ధరణీయే నిష్కాసనీయే। అత్రైకాన్తే రహసి మోక్తుకామస్త్యక్తుకామః। 'లుమ్పేదవశ్యమః కృత్యే తుం కామమనసోరపి' ఇతి మకారలోపః। పర్యశ్రుణా కృతరోదనేన హస్తన్యాసో హస్తనిక్షేపః। శక్ష్యామి శక్తో భవిష్యామి। ఉదాయుధానాముద్యతశస్త్రాణామ్। సంకులే సంబాధే। తదఙ్గే పితురఙ్గే। భస్మని రక్షాయామ్। హుతమివ క్షిప్తమివ। నిరర్థకమివేతి భావః। అనవసితవచనేఽసమాప్తవచనే। మహానతిదీర్ఘః। ఆశీవిషః సర్పః। 'ఆశీవిషో

భూషణా।

పాలయోర్వియోగశ్రవణోత్తరమ్। అబన్ధయత్। లబ్ధావసరత్వాదితి భావః। మోక్తుకామస్త్యక్తుమిచ్ఛుః। 'లుమ్పేదవశ్యమః కృత్యే తుం కామమనసోరపి। సమోవా హితతతయోర్మాసస్య 'పచి యుద్ధఞోః॥' ఇతి మకారలోపః। సంకులే సంబాధే। శస్త్రికా ఛురికా। 'స్యాచ్ఛస్త్రీ చాసిపుత్రీ చ ఛురికా' ఇత్యమరః। ఆశీవిషః సర్పః। 'ఆశీవిషో విషధరః '

లఘుదీపికా।

వాలే' ఇతి వైజయన్తీ। మోక్తుకామస్త్యక్తుకామః। 'లుమ్పేదవశ్యమః కృత్యే తుం కామమనసోరపి। సమో వాహితతతయోర్మాసస్య పచి యుద్ధఞోః॥' ఇతి మలోపః। ఉదైరయ-

షధబలేనాభిగృహ్య పూర్ణభద్రమబ్రవమ్—'భద్ర, సిద్ధం నః సమీహితమ్। అనేన తాతమలక్ష్యమాణః సంకులే యదృచ్ఛయా పాతితేన నామ దంశయిత్వా తథా విషం స్తమ్భయేయం యథా మృత ఇత్యుదాస్యేత। త్వయా తు ముక్తసాధ్వసేన మాతా మే బోధయితవ్యా— 'యో యక్ష్యా వనే దేవ్యా వసుమత్యా హస్తార్పితో యుష్మత్పూనుః సోఽనుప్రాప్తః పితురవస్థాం మదుపలభ్య బుద్ధిబలాదిత్థమాచరిష్యతి। త్వయా తు ముక్తత్రాసయా రాజ్ఞే ప్రేషణీయమ్—'ఏష ఖలు క్షత్రధర్మో యద్బన్ధురబన్ధుర్వా దుష్టః స నిరపేక్షం నిగ్రాహ్య ఇతి। స్త్రీధర్మశ్చైష యదదుష్టస్య దుష్టస్య వా భర్తుర్గతిర్గన్తవ్యేతి। తదహమమునైవ సహ చితాగ్నిమారోక్ష్యామి। యువతిజనానుకూలః పశ్చిమో విధిరనుజ్ఞాతవ్యః' ఇతి। స ఏవం నివేదితో నియతమనుజ్ఞాస్యతి। తతః స్వమేవాగారమానీయ కాణ్డపటీపరిక్షిప్తే వివిక్తోద్దేశే దర్భసంస్తరణమధిశాయ్య స్వయం కృతానుమరణమణ్డనయా త్వయా చ తత్ర సంనిధేయమ్। అహం చ బాహ్యకక్షాగతస్త్వయా ప్రవేశ-

---

పదచన్ద్రికా।

విషధరశ్చక్రీ వ్యాలః సరీసృపః' ఇత్యమరః। ప్రాకారరన్ధ్రేణ వారణభిత్తిచ్ఛిద్రేణ। ఉద్వైరయత్। ఊర్ధ్వమకరోదిత్యర్థః। తం సర్పమ్। అభిగృహ్య గృహీత్వా। సమీహితం వాఞ్ఛితమ్। అనేన సర్పేణ। తాతం పితరమ్। అలక్ష్యమాణోఽదృశ్యమానః। సంకులే సంమర్దే। యదృచ్ఛయా దైవేన। స్తమ్భయేయం స్తమ్భితం కరిష్యే। త్వయా పూర్ణభద్రేణ ముక్తసాధ్వసేన త్యక్తభయేన। యక్ష్యా యక్షకన్యయా। తారావల్యేతి యావత్। యుష్మత్పూనుర్భవత్పుత్రః। మదుపలభ్య మత్తో జ్ఞాత్వా। నిగ్రాహ్యో నిగ్రహీతవ్యః। ఆరోక్ష్యామ్యారోహణం కరిష్యే। యువతిజనానుకూలః స్త్రీలోకానుగుణః। 'అభిజనానురూపః' ఇతి పాఠే వంశానురూప ఇత్యర్థః। 'సంతతిర్గోత్రజననకులాన్యభిజనాన్వయౌ' ఇత్యమరః। పశ్చిమశ్చరమః। కాణ్డపటీపరిక్షిప్తే తిరస్కరిణీపరివృతే। 'అపటీ కాణ్డపట్టః స్యాత్ప్రతిసీరా జవన్యపి। తిరస్కరిణీ' ఇతి హైమః। దర్భసంస్తరణం దర్భాస్తరణమ్। బాహ్యకక్షా బహిఃప్రకోష్ఠః। 'కక్షా ప్రకోష్ఠే

భూషణా।

ఇత్యమరః। ఉద్రైరయదుదుదగమయత్। 'ఈర గతౌ కమ్పనే చ'। అభిజనో గోత్రమ్।
'సంతతిర్గోత్రజననకులాన్యభిజనాన్వయౌ' ఇత్యమరః। కాణ్డపటపరిక్షిప్తే
తిరస్కరిణీపరివృతే। 'అపటీ కాణ్డపటీకా ప్రతిసీరా జవనికా తిరస్కరిణీ'। బాహ్యకక్షా।'కక్షా

లఘుదీపికా।

దుదగమయత్। అభిజనో వంశః। 'సంతతిర్గోత్రజననకులాన్యభిజనాన్వయౌ'।
కాణ్డపటపరిక్షిప్తే తిరస్కరిణీపరివృతే। 'అపటీ కాణ్డపటీకా ప్రతిసీరా జవనికా

యిష్యే। తతః పితరముజ్జీవ్య తదభిరుచితేనాభ్యుపాయేన చేష్టిష్యామహే' ఇతి। స 'తథా'
ఇతి హృష్టతరస్తూర్ణమగమత్। అహం తు ఘోషణస్థానే చిఞ్చావృక్షం
ఘనతరవిపులశాఖమారుహ్య గూఢతనురతిష్ఠమ్। ఆరూఢశ్చ లోకో
యథాయథముచ్చైఃస్థానాని। ఉచ్చావచప్రలాపాః ప్రస్తుతాః। తావన్మే పితరం తస్కరమివ
పశ్చాద్వద్ధభుజముద్ధురధ్వని మహాజనానుయాతమానీయ మదభ్యాశ ఏవ స్థాపయిత్వా
మాతఙ్గస్త్రిరఘోషయత— 'ఏష మన్త్రీ కామపాలో రాజ్యలోభాద్భర్తారం చణ్డసింహమ్,
యువరాజం చణ్డఘోషం చ విషాన్నేనోపాంశు హత్వా పునర్దేవోఽపి సింహఘోషః
పూర్ణయౌవన ఇత్యముష్మిన్పాపమాచరిష్యన్విశ్వాసాద్రహస్యభూమౌ పునరమాత్యం
శివనాగమాహూయ స్థూణమఙ్గారవర్షం చ రాజవధాయోపజప్య తైః స్వామిభక్త్యా వివృతగుహ్యో
రాజ్యకాముకస్యాస్య బ్రాహ్మణస్యాన్ధతమసప్రవేశో న్యాయ్య ఇతి
ప్రాడ్వివాకవాక్యాదక్ష్యుద్ధరణాయ నీయతే। పునరన్యోఽపి

పదచన్ద్రికా।

హర్మ్యాదేః కాఞ్చ్యాం మధ్యేభబన్ధనే' ఇత్యమరః। తదభిరుచితేన పిత్రాభిమతేన। స
పూర్ణభద్రః। తూర్ణం సత్వరమ్। 'సత్వరం చపలం తూర్ణమవిలమ్బితమాశు చ' ఇత్యమరః।

ఘోషణస్థానే డిణ్డిమస్థలే। చిఞ్చావృక్షం తిన్తిణీవృక్షమ్। 'తిన్తిణీ చిఞ్చామ్లికా' ఇత్యమరః। గూఢతనుర్గుప్తశరీరః। ఉచ్చావచప్రలాప ఉచ్చనీచవచనః। ఉద్ధురధ్వనీతి క్రియావిశేషణమ్। మహాజనవిశేషణం వా। మదభ్యాశ ఏవ మత్సమీప ఏవ। మాతఙ్గశ్చణ్డాలః। త్రిస్త్రివారమ్। అఘోషయత్। అవాదయదిత్యర్థః। భర్తారం స్వామినమ్। ఉపాంశు రహసి। అముష్మిన్సింహఘోషే। శివనాగం తన్నామానమ్। స్థూణమఙ్గారవర్షం చేతి ద్వావప్యమాత్యౌ। ఉపజప్య భేదం కృత్వా। 'ఉపజాపః కృతో భేదః' ఇత్యమరః(?)। త్రైర్మన్త్రిభిః। వివృతగుహ్యః ప్రకటీకృతమన్త్రః। ప్రాడ్వివాకో వ్యవహారనిర్ణాయకః। 'ద్రష్టరి వ్యవహారాణాం ప్రాడ్వివాకాక్షదర్శకౌ' ఇత్యమరః। అక్ష్యుద్ధరణాయ నేత్రోత్పాటనాయ। అన్యా-

భూషణా।

ప్రకోష్ఠే హర్మ్యాదేః కాఞ్చ్యాం మధ్యేభబన్ధనే' ఇత్యమరః। తూర్ణమ్। 'సత్వరం చపలం తూర్ణమ్' ఇత్యమరః। చిఞ్చాఽమ్లికా। 'అమ్లికా తిన్తిణీ చిఞ్చా' ఇతి వైజయన్తీ। ఉద్ధురధ్వనిర్విశృఙ్ఖలధ్వనిః। 'ఉద్ధురం తు విశృఙ్ఖలమ్'। వివృతగుహ్య ఆవిష్కృతరహస్యః। ప్రాడ్వివాకో వ్యవహారనిర్ణాయకః। 'ద్రష్టరి వ్యవహారాణాం ప్రాడ్వివాకాక్షదర్శకౌ'

లఘుదీపికా।

తిరస్కరిణీ'। బాహ్యకక్షా। 'కక్షా ప్రకోష్ఠే హర్మ్యాదేః కాఞ్చ్యాం మధ్యేభబన్ధనే' తూర్ణమ్। 'సత్వరం చపలం తూర్ణమవిలమ్బితమాశు చ'। చిఞ్చా। 'అమ్లికా తిన్తిణీ చిఞ్చా' ఇతి వైజయన్తీ। ఉద్ధురధ్వనిః। 'ఉద్ధురం తు విశృఙ్ఖలమ్'। వివృతగుహ్యః। ప్రాడ్వివాకో వ్యవహారనిర్ణాయకః। 'ద్రష్టరి వ్యవహారాణాం ప్రాడ్వివాకాక్షదర్శకౌ'। జనాదుప-

---

యది స్యాదన్యాయవృత్తిస్తమప్యేవమేవ యథార్హేణ దణ్డేన యోజయిష్యతి దేవః' ఇతి। శ్రుత్వైతదృద్ధకలకలే మహాజనే పితురఙ్గే ప్రదీప్తశిరసమాశీవిషం వ్యక్షిపమ్। అహం చ భీతో నామావప్లుత్య తత్రైవ జనాదనులీనః క్రద్ధవ్యాలదష్టస్య తాతస్య విహితజీవరక్షో విషం క్షణాదస్తమ్భయమ్। అపతచ్చైష భూమౌ మృతకల్పః। ప్రాలపం చ 'సత్యమిదం రాజావమానినం దైవో దణ్డ ఏవ స్పృశతీతి। యదయమక్షిభ్యాం వినావనిపేన చికీర్షితః,

ప్రాణైరేవ వియోజితో విధినా' ఇతి। మదుక్తం చ కేచిదన్వమన్యన్త, అపరే పునర్నినిన్దుః। దర్వీకరస్తు తమపి చణ్డాలం దృష్ట్వా రూఢత్రాసద్రుతలోకదత్తమార్గః ప్రాద్రవత్।

అథ మదమ్బా పూర్వభద్రబోధితార్థా తాదృశేఽపి వ్యసనే నాతివిహ్వలా కులపరిజనానుయాతా పద్భ్యామేవ ధీరమాగత్య మత్పితురుత్తమాఙ్గముత్సఙ్గేన ధారయన్త్యాసిత్వా రాజ్ఞే సమాదిశత్— 'ఏష మే పతిస్తవాపకర్తా న వేతి దైవమేవ జానాతి। న మేఽనయాస్తి చిన్తయా

పదచన్ద్రికా।

యవృత్తిరన్యాయకర్తా। యథార్హేణ యథాయోగ్యేన। బద్ధకలకలే కృతకోలాహలే। ఆశీవిషం సర్పమ్। భీతో నామ మిథ్యైవ భయం ప్రాప్త ఇతి। అవప్లుత్యోడ్డీయ। జనాదనులీనో లోకాద్గుప్తః। 'అన్తర్ధౌ యేనాదర్శనం—' ఇత్యపాదానమ్। అస్తమ్భయం స్తమ్భితవాన్। ఏష తాతః। ప్రాలపమ్। అవదమిత్యర్థః। దైవో దణ్డః। దేవానామయం దైవః। అవనిపేన రాజ్ఞా। చికీర్షితః కర్తుమిష్టః। వియోజితో వియుక్తః। నినిన్దుర్నిన్దాం చక్రుః। దర్వీకరః సర్పః। దష్ట్వా దంశం కృత్వా। రూఢో జాతత్రాసో భయం తేన ద్రుతః పలాయితో యో లోకస్తేన దత్తో మార్గో యస్యేతి స తథా। అథేతి। మదమ్బా మన్మాతా। వ్యసనే దుఃఖే నాతివిహ్వలా నాతివ్యాకులా। ధీరం నిశ్చలమ్। ఉత్తమాఙ్గం శిరః। ఉత్సఙ్గేనాఙ్కేన। ఆసిత్వా స్థిత్వా। సమాదిశత్। ఆదిదేశేత్యర్థః। ఏష ఇతి। అపకర్తాపకారకః। అననుప్రపద్యమానాప్రాప్తవతీ। కలఙ్కయేయం కలఙ్కితం కరిష్యామి। అను-

భూషణా।

ఇత్యమరః। జనాదుపలీనో జనాదన్తర్హితః। జనైరనుపలక్షిత ఇత్యర్థః। 'అన్తర్ధౌ యేనాదర్శనమిచ్ఛతి' ఇత్యపాదానత్వమ్। దర్వీకరః సర్పః। 'దర్వీకరో దీర్ఘపృష్ఠో దన్ద-

లఘుదీపికా।

లీనో జనాదన్తర్హితః। జనైరనుపలక్షిత ఇత్యర్థః। 'అన్తర్ధౌ యేనాదర్శనమిచ్ఛతి' ఇత్యపాదానత్వమ్। దర్వీకరః సర్పః। 'దర్వీకరస్తు భుజగో దన్దశూకో బిలేశయః'

ఫలమ్। అస్య తు పాణిగ్రాహకస్య గతిమననుప్రపద్యమానా భవత్కులం కలఙ్కయేయమ్। అతోऽనుమన్తుమర్హసి భర్త్రా సహ చితాధిరోహణాయ మామ్' ఇతి। శ్రుత్వా చైతత్ప్రీతియుక్తః సమాదిక్షత్క్షితీశ్వరః—'క్రియతాం కులోచితః సంస్కారః। ఉత్సవోత్తరం చ పశ్చిమం విధిసంస్కారమనుభవతు మే భగినీపతిః' ఇతి। చణ్డాలే తు మన్త్రప్రతిషిద్ధసకలమన్త్రవాదిప్రయాసే సంస్థితే 'కామపాలోऽపి కాలదష్ట ఏవ' ఇతి స్వభవమోపనయనమముష్య స్వమాహాత్మ్యప్రకాశనాయ మహీపతిరన్వమంస్త। ఆనీతశ్చ పితా మే వివిక్తాయాం భూమౌ దర్భశయ్యామధిశాయ్య స్థితోऽభూత్।

అథ మదమ్బా మరణమణ్డనమనుష్ఠాయ సకరుణం సఖీరామన్త్ర్య, ముహురభిప్రణమ్య భవనదేవతా యత్ననివారితపరిజనాక్రన్దితా పితుర్మే శయనస్థానమేకాకినీ ప్రావిక్షత్। తత్ర చ పూర్వమేవ పూర్ణభద్రోపస్థాపితేన చ మయా వైనతేయతాం గతేన నిర్విషీకృతం భర్తారమైక్షత। హృష్టతమా పత్యుః పాదయోః పర్యశ్రుముఖీ ప్రణిపత్య మాం చ ముహుర్ముహుః ప్రస్నుతస్తనీ పరిష్వజ్య సహర్షబాష్పగద్గదమగదమ్— 'పుత్ర, యోऽసి జాతమాత్రః పాపయా మయా పరిత్యక్తః, స కిమర్థమేవం మామతినిర్ఘృణామనుగృహ్ణాసి। అథవైష నిరపరాధ ఏవ తే జనయితా। యుక్తమస్య ప్రత్యానయనమన్తకాననాత్। క్రూరా ఖలు తారావలీ యా త్వాముపలభ్యాపి తత్త్వతః కుబేరాదసమర్ప్య మహ్యామర్పితవతీ దేవ్యై వసుమత్యై

పదచన్ద్రికా।

మన్తుమనుమోదితుమ్। సమాదిక్షత్। ఆజ్ఞాపయామాసేత్యర్థః। మన్త్రవాదినా గారుడికానామ్। సంస్థితే మరణం ప్రాప్తే। కాలదష్టః। మృత ఇతి యావత్। అముష్య కామపాలస్య।

స్వమాహాత్మ్యప్రకాశనాయ స్వధార్మికత్వకీర్తిప్రాకట్యార్థమ్। అన్వమస్తానుమోదితవాన్। వివిక్తాయాం విజనాయామ్। అథేతి। మరణమణ్డనం మరణకాలోచితభూషణమ్। తత్ర వివిక్తభూమౌ। వైనతేయతాం గరుడతామ్। గతేన ప్రాప్తేన ప్రస్నుతస్తనీ స్రవత్పయఃస్తనీ। పరిష్వజ్యాలిఙ్గ్య। జాతమాత్ర ఉత్పన్న ఏవ। నిర్ఘృణాం నిష్కృపామ్। జనయితోత్పాదకః। ప్రత్యానయనం పరావృత్యానయనమ్। అన్తకాననాద్యమముఖాత్। క్రూరా కఠినా। సైవ తారా-

భూషణా।

శూకో బిలేశయః' ఇత్యమరః। దర్భశయ్యామధిశాయ్య। 'అధిశీఙ్స్థాసాం కర్మ' ఇతి

సైవ వా సదృశకారిణీ। నహి తాదృశాద్భాగ్యరాశేర్వినా మాదృశో జనోఽల్పపుణ్యస్తవార్హతి కలప్రలాపామృతాని కర్ణాభ్యాం పాతుమ్। ఏహి, పరిష్వజస్వ' ఇతి భూయోభూయః శిరసి జిఘ్రన్త్యఙ్కమారోపయన్తీ, తారావలీం గర్హయన్త్యాలిఙ్గయన్త్యశ్రుభిరభిషిఞ్చతీ చోత్కమ్పితాఙ్గయష్టిరన్యాదృశీవ క్షణమజనిష్ట। జనయితాపి మే నరకాదివ స్వర్గమ్, తాదృశాద్వ్యసనాత్తథాభూతమభ్యుదయమారూఢః పూర్ణభద్రేణ విస్తరేణ యథావృత్తాన్తమావేదితో భగవతో మఘవతోఽపి భాగ్యవన్తమాత్మానమజీగణత్। మనాగివ చ మత్సంబన్ధమాఖ్యాయ హర్షవిస్మితాత్మనోః పిత్రోరకథయమ్—'ఆజ్ఞాపయతం కాద్య నః ప్రతిపత్తిః' ఇతి। పితా మే ప్రాబ్రవీత్—'వత్స, గృహమేవేదమస్మదీయమతివిశాలప్రాకారవలయమక్షయ్యాయుధస్థానమ్। అలఙ్ఘ్యతమా చ గుప్తిః। ఉపకృతాశ్చ మయాతిబహవః సన్తి సామన్తాః। ప్రకృతయశ్చ భూయస్యో న మే వ్యసనమనురుధ్యన్తే। సుభటానాం చానేకసహస్రమస్త్యేవ ససుహృత్పుత్రదారమ్। అ-

---

పదచన్ద్రికా।

బలీ। సదృశకారిణీ యుక్తకారిణీ। కలో మఞ్జులో యః ప్రలాపః శిశుశబ్దః స ఏవామృతమ్। గర్వయన్తీ నిన్దితవతీ। ఉత్కమ్పితాఙ్గయష్టిర్జాతోత్కమ్పశరీరా। అన్యాదృశీవాన్యసమా। 'త్యదాదిషు దృశోఽనాలోచనే కఞ్చ' ఇతి సూత్రే 'సామాన్యయోశ్చేతి వక్తవ్యమ్' ఇతి దృశేః కఞ్। 'ఆ సర్వనామ్నః' ఇత్యాత్వమ్। జనయితా పితా। తాదదృశాద్వ్యసనాన్నేత్రోత్పాటనాదిరూపాద్దుఃఖాత్। తథాభూతం పునర్జీవనపుత్రమిలనరూపమ్। మఘవత ఇన్ద్రాదపి। భాగ్యవన్తమదృష్టవన్తమ్। అజీగణత్। 'గణ సంఖ్యానే'। సంఖ్యాతవానిత్యర్థః। మనాగల్పమ్। మత్సంబన్ధం స్వసంబన్ధమ్। ప్రతిపత్తిః కర్తవ్యతా। అతివిశాలప్రాకారవలయమతివిస్తీర్ణవరణభిత్తిమణ్డలమ్। అక్షయ్యాయుధస్థానమపరిమితాయుధగృహమ్। అలఙ్ఘ్యతమాతిశయేన లఙ్ఘితుమశక్యా। గుప్తిర్గోపనమ్। 'గుప్తిః కారాగృహే ప్రోక్తా భూగర్తే రక్షణే యమే' ఇతి విశ్వః। ఉపకృతాః కృతోపకారాః। సామన్తా అధీశ్వరాః। 'సామన్తః స్యాదధీశ్వరః' ఇత్యమరః। ప్రకృతయః ప్రజాః। వ్యసనం

భూషణా।

కర్మత్వమ్। అన్యాదృశ్యన్యసమా। 'త్యదాదిషు దృశోఽనాలోచనే కఞ్చ' ఇతి సూత్రే

లఘుదీపికా।

అన్యాదృశీ చాన్యసమా। 'త్యదాదిషు దృశోఽనాలోచనే కఞ్చ' ఇతి సూత్రే 'సామాన్యయోశ్చ

తోఽత్రైవ కతిపయాన్యహాని స్థిత్వా బాహ్యాభ్యన్తరఘ్నాన్కోపానుత్పాదయిష్యామః। కుపితాంశ్చ సంగృహ్య ప్రోత్సాహ్యాస్య ప్రకృత్యమిత్రానుత్థాప్య సహజాంశ్చ ద్విషః, దుర్దాన్తమేనముచ్ఛేత్స్యామః' ఇతి। 'కో దోషః, తథాస్తు' ఇతి తాతస్య మతమన్వమంసి।

తథాస్మాసు ప్రతివిధాయ తిష్ఠత్సు రాజాపి విజ్ఞాపితోదన్తో జాతానుతాపః పారగ్రామికాన్ప్రయోగాన్ప్రాయః ప్రాయుఙ్క్త। తే చాస్మాభిః ప్రత్యహమహన్యన్త।

అస్మిన్నేవావకాశే పూర్ణభద్రముఖాచ్చ రాజ్ఞః శయ్యాస్థానమవగమ్య తద్రైవ స్వోదవసితభిత్తికోణాదారభ్యోరగాస్యేన సురఙ్గామకార్షమ్। గతా చ సా భూమిస్వర్గకల్పమనల్పకన్యకాజనం కమప్యుద్దేశమ్। అవ్యథిష్ట చ దృష్ట్వైవ స మాం నారీజనః। తత్ర కాచిదిన్దుకలేవ స్వలావణ్యేన రసాతలాన్ధకారం నిహ్నువానా, విగ్ర-

---

పదచన్ద్రికా।

దుఃఖమ్। సుభటానాం వీరాణామ్। సుహృదః సంబన్ధినః। పుత్రాః సుతాః। దారాః స్త్రియః। తైః సహ వర్తమానమ్। బాహ్యాభ్యన్తరఙ్గాన్బహిరఙ్గానన్తరఙ్గాన్। కుపితాన్కోపం ప్రాప్తాన్। సంగృహ్యాఙ్గీకృత్య। ప్రోత్సాహ్య ప్రోత్సాహవతో విధాయ। దుర్దాన్తం దుఃఖేన దమనీయమ్। అన్వమంస్యనుమోదితవాన్। తథా ప్రతివిధాయ ప్రతివిధానం కృత్వా। రాజా సింహఘోషః। ఉదన్తో వార్తా। అనుతాపః పశ్చాత్తాపః। పారగ్రామికాన్పరగ్రామే భవాన్। ప్రయోగాన్ కటకప్రేషణాదిరూపాంస్తథా। ప్రాయో బహులాన్। 'ప్రాయో వయసి బాహుల్యే' ఇతి వైజయన్తీ। ప్రాయుఙ్క్ష ప్రయుక్తవాన్। తే పరకటకస్థాః। అవకాశేఽవసరే। స్వోదవసితం స్వగృహమ్। 'గృహం గేహోదవసితమ్' ఇత్యమరః। ఉరగాస్యేన ఫణిముఖాకారాయసఖననసాధనేన। సురఙ్గాం ఖనిమ్। సా సురఙ్గా। భూమిస్వర్గకల్పం భూమిస్వర్గతుల్యమ్। ఉద్దేశం ప్రదేశమ్। అవ్యథిష్ట। వ్యథాం ప్రాపేత్యర్థః। ఇన్దుకలేవ చన్ద్రలేఖేవ। రసాతలాన్ధకారం పాతాలాన్ధకారమ్। నిహ్నువానా దూరీకర్తుం శక్తా। విగ్రహిణీవ శరీరధారిణీ। విశ్వంభరా పృథ్వీ।

భూషణా।

'సామాన్యయోశ్చ' ఇతి వక్తవ్యమితి కఙ్। 'ఆ సర్వనామ్నః' ఇత్యాత్వమ్। దుర్దాన్తం దుఃఖేన దమనీయమ్। విజ్ఞాపితోదన్తో విజ్ఞాపితవృత్తాన్తః। 'వార్తా ప్రవృత్తిర్వృత్తాన్తః' ఇత్యమరః। పారగ్రామికమ్। మితాక్షరాయాం విజ్ఞానేశ్వరః—'ఉపరున్ధ్యారిమాసీత రాష్ట్రం చాస్త్రోపపీడయేత్। దూషయేచ్చాస్య సతతం యవసాన్నోదకేన్ధనమ్' ఇతి। ప్రాయః ప్రాయుఙ్క్త। 'ప్రాయో వయసి బాహుల్యే తుల్యానశనమృత్యుషు' ఇతి వైజయన్తీ। బహులం ప్రయుక్తవానిత్యర్థః। స్వోద-

లఘుదీపికా।

ఇతి వక్తవ్యమితి దృశః కఞ్। 'ఆ సర్వనామ్నః' ఇత్యాత్వమ్। దుర్దాన్తం దుఃఖేన దమనీయమ్। 'క్వచిత్క్వచిచ్చ కృతార్థే నిష్ఠా ప్రథమ ఇష్యతే' ఇతి వచనేన। ప్రాయః ప్రాయుఙ్క్త। 'ప్రాయో వయసి బాహుల్యే తుల్యానశనమృత్యుషు' ఇతి వైజయన్తీ। బహులం ప్రయుక్తవానిత్యర్థః। స్వోదవ-

---

హిణీవ దేవీ విశ్వంభరా, హరగృహిణీవాసురవిజయాయావతీర్ణా, పాతాలమాగతా గృహిణీవ భగవతః కుసుమధన్వనః, రాజలక్ష్మీరివానేకదుర్నృపదర్శనపరిహారాయ మహీవివరం ప్రవిష్టా, నిష్టప్తకనకపుత్రికేవావదాతకాన్తిః కన్యకా, చన్దనలతేవ మలయమారుతేన, మద్దర్శనేనోదకమ్పత। తథాభూతే చ తస్మిన్నఙ్గనాసమాజే, కుసుమితేవ కాశయష్టిః, పాణ్డుశిరసిజా స్థవిరా కాచిచ్చరణయోర్మే నిపత్య త్రాసదీనమబ్రూత— 'దీయతామభయదానమస్మై అనన్యశరణాయ స్త్రీజనాయ। కిమసి దేవకుమారో దనుజయుద్ధతృష్ణయా రసాతలం వివిక్షుః। ఆజ్ఞాపయ కోఽసి। కస్య హేతోరాగతోఽసి' ఇతి। సా తు మయా ప్రత్యవాది—'సుదత్యః, మాస్మ భవత్యో భైషుః। అహమస్మి ద్విజాతిర్వృషాత్కామపాలాద్దేవ్యాం కాన్తిమత్యాముత్పన్నోఽర్థపాలో నామ। సత్యర్థే నిజగృహాన్నృపగృహం సురఙ్గ-

---

పదచన్ద్రికా।

'రసా విశ్వంభరా స్థిరా' ఇత్యమరః। హరగృహిణీవ దుర్గేవ। కుసుమధన్వనః కామస్య। దుర్నృపదర్శనపరిహారాయ దుష్టరాజావలోకనపరిహారాయ। నిష్టప్తా సంతాపితా। కనకపుత్రికా సువర్ణపుత్తలికా। కాశయష్టిః 'సరస' ఇతి ప్రసిద్ధా। పాణ్డుశిరసిజా శ్వేతకేశా। స్థవిరా వృద్ధా।త్రాసదీనం భయదీనమ్। అనన్యశరణాయ। త్వదేకశరణాయేత్యర్థః। దేవకుమారో దేవపుత్రః। దనుజా దైత్యాః। 'అసురా దైత్యదైతేయదనుజేన్ద్రారిదానవాః' ఇత్యమరః। వివిక్షుః ప్రవేష్టుమిచ్ఛుః। కస్య హేతోః। కిమర్థమిత్యర్థః। సా స్థవిరా। సుదత్య ఇతి సర్వాభిప్రాయేణ

సంబోధనమ్। ద్విజాతివృషాద్బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠాత్। 'వృషలే మూషికే శ్రేష్ఠే సుకృతే వృషభే వృషః' ఇతి కేశవః। సత్యర్థే। కార్యవస్తుని సతీత్యర్థః। 'అ-

భూషణా।

వసితం స్వగృహమ్। 'గృహం గేహోదవసితమ్' ఇత్యమరః। నిర్ధునానాతితరాం నిరస్యన్తీ। అఙ్గనాసమాజేఽఙ్గనాసమూహే। 'పశూనాం సమజోఽన్యేషాం సమాజోఽథ సధర్మిణామ్' ఇత్యమరః। కస్య హేతోః। 'సర్వనామ్నస్తృతీయా చ' ఇతి షష్ఠీ। ద్విజాతివృషభాద్ద్విజశ్రేష్ఠాత్। వృషలే మూషకే శ్రేష్ఠే సుకృతే వృషభే వృషః' ఇతి। సత్యర్థే కార్యవస్తుని సతి। 'అర్థోఽభిధే

లఘుదీపికా।

సితం స్వగృహమ్। 'గృహం గేహోదవసితమ్'। నిర్ధునానా నితరాం నిరస్యన్తీ। అఙ్గనాసమాజేఽఙ్గనాసమూహే। సమాజః సమూహవిశేషః। 'పశూనాం సమజోఽన్యేషాం సమాజోఽథ సధర్మిణామ్'। ద్విజాతివృషాన్ద్విజాతిశ్రేష్ఠాన్। 'వృషలే మూషకే శ్రేష్ఠే సుకృతే వృషభే వృషః'। సత్యర్థే కార్యవస్తుని సతీత్యర్థః। 'సత్యర్థే కార్యవస్తుని'। అర్థోఽభిధేయరైవస్తు-

---

యోపసరన్నిహాన్తరే వో దృష్టవాన్। కథయత కః స్థ యూయమ్। కథమిహ నివసథ' ఇతి ప్రాబ్రవమ్। సోదఞ్జలిరుదీరితవతీ— 'భర్తృదారక, భాగ్యవత్యో వయమ్, యాస్త్వామేభిరేవ చక్షుర్భిరనఘమద్రాక్ష్మ। శ్రూయతామ్। యస్తవ మాతామహశ్చణ్డసింహః, తేనాస్యాం దేవ్యాం లీలావత్యాం చణ్డఘోషః కాన్తిమతీత్యపత్యద్వయముదపాది। చణ్డఘోషస్తు యువరాజోఽత్యాసఙ్గాదఙ్గనాసు రాజయక్ష్మణా సురక్షయమగాదన్తర్వత్న్యాం దేవ్యామాచారవత్యామ్। అముయా చేయం మణికర్ణికా నామ కన్యా ప్రసూతా। అథ ప్రసవవేదనయా ముక్తజీవితాచారవతీ పత్యురన్తికమగమత్। అథ దేవశ్చణ్డసింహో మామాహూయోపహ్వరే సమాజ్ఞాపయత్— 'బుద్ధిమతి, కన్యకేయం కల్యాణలక్షణా। తామిమాం మాలవేన్ద్రనన్దనాయ దర్పసారాయ విధివద్వర్ధయిత్వా దిత్సామి। బిభేమి చ కాన్తిమతీవృత్తాన్తాదారభ్య కన్యకానాం ప్రకాశావస్థాపనాత్। అత ఇయమరాతివ్యసనాయ కారితే

మహతి భూమిగృహే కృత్రిమశైలగర్భోత్కీర్ణనానామణ్డపప్రేక్షాగృహే ప్రచురపరిబర్హయా భవత్యా సంవర్ధ్యతామ్। అస్త్యత్ర భోగ్యవస్తు వర్షశతే-

---

పదచన్ద్రికా।

ర్థోఽభిధేయరైవస్తుప్రయోజననివృత్తిషు' ఇత్యమరః। సురఙ్గయా భూమ్యన్తర్మార్గేణోపసరన్ ప్రాబ్రవముక్తవాన్। సా బుద్ధా। ఉదఞ్జలిరూర్ధ్వీకృతాఞ్జలిః। ఉదీరితవత్యుక్తవతీ। భర్తృదారక రాజపుత్ర। అనఘం నిష్పాపమ్। అద్రాక్ష్మ దృష్టవత్యః। అపత్యద్వయం బాలకద్వయమ్। ఉదపాద్యుత్పాదితవాన్। 'చిణ్ తే పదః' ఇతి కర్తరి చిణ్। రాజయక్ష్మా క్షయరోగః। సురక్షయం దేవగృహమ్। 'క్షయో రోగాన్తరే వేశ్మకల్పాన్తాపచయేషు చ' ఇతి విశ్వః। అన్తర్వత్న్యాం గర్భిణ్యామ్। అముయానయా। అథేతి। ప్రసవవేదనయా ప్రసవదుఃఖేన। పత్యురన్తికం భర్తృసంనిహితమ్। అథేతి। ఉపహ్వరే రహసి। విధివద్విధ్యుక్తమార్గేణ। దిత్సామి దాతుమిచ్ఛామి। వృత్తాన్తో వార్తా। అరాతివ్యసనాయ। వైరికృతదుఃఖాయేత్యర్థః। కృత్రిమశైలః కృత్రిమపర్వతః। గర్భో మధ్యం తత్రోత్కీర్ణః। 'సమావుత్కీర్ణవిన్యస్తౌ' ఇతి కోశః। ప్రేక్షాగృహం నృత్యేక్షణగృహమ్। 'ప్రేక్షా నృత్యేక్షణం

భూషణా।

యరైవస్తుప్రయోజననివృత్తిషు' ఇత్యమరః। వో యుష్మాన్। ఉదపాది। 'చిణ్ తే పదః' ఇతి కర్తరి చిణ్। 'చిణో లుక్' ఇతి ప్రత్యయస్య లుక్। ఉత్కీర్ణమ్। 'సమావుత్కీర్ణవిన్యాసౌ'। ప్రేక్షాగృహం నృత్యేక్షణగృహమ్। 'ప్రేక్షా నృత్యేక్షణం ప్రజ్ఞా'। అక్షయ్యమ్। 'క్షయ్య-

లఘుదీపికా।

ప్రయోజననివృత్తిషు'। ఉదపాదీతి। 'చిణ్ తే పదః' ఇతి కర్తరి ణః। ఉత్కీర్ణమ్ (చిణ్)। 'సమావుత్కీర్ణవిన్యస్తౌ'। ప్రేక్షాగృహం నృత్యేక్షణగృహమ్। 'ప్రేక్షా నృత్యేక్షణం ప్రజ్ఞా'

నాప్యక్షయ్యమ్' ఇతి। స తథోక్త్వా నిజవాసగృహస్య ద్వ్యఙ్గులభిత్త్యావర్ధపాదం కిష్కుర్విష్కమ్భముద్ధృత్య తేనైవ ద్వారేణ స్థానమిదమస్మానవీవిశన్। ఇహ చ నో వసన్తీనాం ద్వాదశసమాః సమత్యయుః। ఇయం చ వత్సా తరుణీభూతా। న చాద్యాపి స్మరతి రాజా। కామమియం పితామహేన దర్పసారాయ సంకల్పితా। త్వదమ్బయా కాన్తిమత్యా చేయం గర్భ స్థైవ ద్యూతజితా స్వమాత్రా తవైవ జాయాత్వేన సమకల్ప్యత। 'తదత్ర ప్రాప్తరూపం చిన్త్యతాం కుమారేణైవ' ఇతి। తాం పునరవోచమ్— 'అద్యైవ రాజగృహే కిమపి కార్యం సాధయిత్వా ప్రతినివృత్తో యుష్మాసు యథార్హం ప్రతిపత్స్యే' ఇతి। తేనైవ దీపదర్శితబిలపథేన గత్వా స్థితేఽర్ధరాత్రే తదర్ధపాదం ప్రత్యుద్ధృత్య వాసగృహం ప్రవిష్టో విశ్రబ్ధసుప్తం సింహఘోషం జీవగ్రాహమగ్రహీషమ్। ఆకృష్య చ తమహిమివాహిశత్రుః స్ఫురన్తమమునైవ భిత్తిరన్ధ్రపథేన స్త్రైణసంనిధిమనైషమ్। ఆనీయ చ స్వభవనమాయస-

---

పదచన్ద్రికా।

ప్రజ్ఞా' ఇతి కోశః। ప్రచురపరిబర్హయా ప్రచురపరివారయా। 'పరిబర్హం తు రాజార్హవస్తున్యపి పరిచ్ఛదే' ఇతి విశ్వః। సంవర్ధ్యతామ్। అస్తీతి। భోగ్యం వస్తు। భోగార్హమిత్యర్థః। అక్షయ్యమశక్యక్షయమ్। 'క్షయ్యజయ్యౌ శక్యార్థే' ఇతి నిపాతనాత్। 'క్షి క్షయే'। ద్వ్యఙ్గులభిత్తావఙ్గులద్వయపరిమాణభిత్తౌ। అర్ధపాదం ప్రస్తరపిధానమ్। కిష్కువిష్కమ్భం హస్తపరిణాహమ్। వితస్తిపరిణాహం వా। 'కిష్కుర్హస్తే వితస్తౌ చ' ఇత్యమరః। పరిణాహస్తు విష్కమ్భః' ఇతి వైజయన్తీ। అస్మాన్మత్ప్రభృతికన్యాజనాన్। అవీవిశత్। 'ప్రవేశం కారయతి స్మేత్యర్థః। సమత్యయురతిక్రాన్తాః। జాయాత్వేన స్త్రీత్వేన। ప్రాప్తరూపం కర్తవ్యరూపమ్। ప్రతినివృత్తః పరావృత్యాగతః। యుష్మాసు భవతీషు। యథార్హం యథాయోగ్యమ్। ప్రతిపత్స్యే వర్తిష్యే। బిలపథేన ఛిద్రమార్గేణ। జీవగ్రాహం జీవన్తం గృహీత్వేతి తథా। ణముల్। అహిమివ సర్పమివ। అహిశత్రుర్గరుడః। అథవాహిమివ వృత్రాసురమివ। అహిశత్రురిన్ద్రః। స్త్రైణం స్త్రీణాం సమూహస్తథా। 'స్త్రీపుంసాభ్యాం నఞ్స్నఞౌ

భూషణా।

జయ్యౌ శక్యార్థే' ఇతి నిపాతనాత్। అశక్యక్షయమిత్యర్థః। 'క్షి క్షయే'। కిష్కువిష్కమ్భమ్। 'కిష్కుర్హస్తే వితస్తౌ చ' ఇత్యమరః। 'పరిణాహస్తు విష్కమ్భః' ఇతి వైజయన్తీ। జీవగ్రాహమ్ 'సమూలాకృతజీవేషు హన్కృగ్రహః' ఇతి ణముల్। స్త్రైణం స్త్రీసమూహః।

లఘుదీపికా।

అక్షయ్యమ్। 'క్షయ్యజయ్యౌ శక్యార్థే' ఇతి నిపాతనాత్। అశక్యక్షయమిత్యర్థః। 'క్షిక్షయే'। 'న్యఙ్గులే తు త్రిపేఽలూకమ్' (?) కిష్కుః। 'కిష్కుర్హస్తే వితస్తౌ చ' 'పరిణాహస్తు విష్కమ్భః' ఇతి వైజయన్తీ। స్త్రైణం స్త్రీసమూహః। 'స్త్రీపుంసాభ్యాం నాఞ్స్నఞౌ భవ

నిగడసందితచరణయుగలమవనమితమలినవదనమశ్రుబహలరక్తచక్షుషమేకాన్తే జనయిత్రోరదర్శయమ్। అకథయం చ బిలకథామ్। అథ పితరౌ ప్రహృష్టతరౌ తం నికృష్టాశయం నిశామ్య బన్ధనే నియమ్య తస్యా దారికాయా యథార్హేణ కర్మణా మాం పాణిమగ్రాహయేతామ్ | అనాథకం చ తద్రాజ్యమస్మదాత్తమేవ జాతమ్। ప్రకృతికోపభయాత్తు మన్మాత్రా ముముక్షితోఽపి న ముక్త ఏవ సింహఘోషః। తథాస్థితాశ్చ వయమఙ్గరాజః సింహవర్మా దేవపాదానాం భక్తిమాన్కృతకర్మా చేత్యమిత్రాభియుక్తమేనమభ్యసరామ। అభూవం చ భవత్పాదపఙ్కజరజోనుగ్రాహ్యః। స చేదానీం భవచ్చరణప్రణామప్రాయశ్చిత్తమనుతిష్ఠతు సర్వదుశ్చరితక్షాలనమనార్యః సింహఘోషః' ఇత్యర్థపాలః ప్రాఞ్జలిః ప్రణనామ। దేవోఽపి రాజవాహనః 'బహు పరాక్రాన్తమ్, బహూపయుక్తా చ బుద్ధిః ముక్తబన్ధస్తే శ్వశురః పశ్యతు మామ్' ఇత్యభిధాయ భూయః ప్రమతిమేవ పశ్యన్ప్రీతిస్మేరః 'ప్రస్తూయతాం తావదాత్మీయం చరితమ్' ఇత్యాజ్ఞాపయత్।

ఇతి శ్రీదణ్డినః కృతౌ దశకుమారచరితేఽర్థపాలచరితం నామ చతుర్థ ఉచ్ఛ్వాసః।

పదచన్ద్రికా।

భవనాత్' ఇతి సమూహార్థే నఞ్। ఆయసం లౌహమ్। నిగడం శృఙ్ఖలా। సందితం బద్ధమ్। 'బద్ధం నిగడితం దితమ్' ఇతి వైజయన్తీ। చరణయుగలం పాదద్వన్ద్వమ్। జనయిత్రోర్మాతాపిత్రోః| అదర్శయం దర్శితవాన్। అకథయం కథితవాన్। తం సింహఘోషమ్। నికృష్టాశయం నీచచిత్తమ్। పాణిం పాణిగ్రహణమ్। అగ్రాహయేతాం గ్రాహితవన్తౌ। అస్మదాయత్తమస్మదధీనమ్। ప్రకృతికోపభయాత్స్వజాత్క్రోధభయాత్। ముముక్షితోఽపి భోక్తుమిష్టోఽపి। భక్తిమాన్భక్తియుక్తః। కృతకర్మా కృతకార్యః। ఏనం సింహవర్మాణమ్। అనార్యోఽశ్రేష్ఠః సింహఘోషః। ప్రస్తూయతాముపక్రమ్యతామ్॥ ఇతి శ్రీదశకుమారటీకాయాం పదచన్ద్రికాభిధాయాం చతుర్థ ఉచ్ఛ్వాసః॥

భూషణా।

'స్త్రీపుంసాభ్యాం నఞ్స్నఞౌ భవనాత్' ఇతి సమూహార్థే నఞ్। సందానితం బద్ధమ్। తస్యా దారికాయా ఆచారవతీకన్యకాయాః। అస్మదాయత్తమస్మదధీనమ్। 'అధీనో నిఘ్న ఆయత్తః' ఇత్యమరః। భవత్పాదానాం భక్తిమాన్। రాజవాహనసంతోషార్థేయముక్తిః। పూర్వం తు కథా నావిష్కృతా। శ్వశురః పితృవ్యశ్వశురః। కాన్తిమతీసంబన్ధాన్మాతులః॥ ఇతి శ్రీదశకుమారటీకాయాం భూషణాభిధాయాం చతుర్థ ఉచ్ఛ్వాసః॥

లఘుదీపికా।

నాత్' ఇతి సమూహార్థే నఞ్। సందితమ్। 'బద్ధం నిగలితం దితమ్' ఇతి వైజయన్తీ। అస్మదాయత్తమస్మదధీనమ్॥ ఇతి లఘుదీపికాయాం చతుర్థ ఉచ్ఛ్వాసః॥

పఞ్చమోచ్ఛ్వాసః

సోఽపి ప్రణమ్య విజ్ఞాపయామాస—'దేవ దేవస్యాన్వేషణాయ దిక్షు భ్రమన్నభ్రంకషస్యాపి విన్ధ్యపార్శ్వరూఢస్య వనస్పతేరధః, పరిణతపతఙ్గబాలపల్లవావతంసితే పశ్చిమదిగఙ్గనాముఖే పల్వలామ్బున్యుపస్పృశ్యోపాస్య సన్ధ్యామ్, తమఃసమీకృతేషు నిమ్నోన్నతేషు, గన్తుమక్షమః క్షమాతలే కిసలయైరుపరచయ్య శయ్యాం శిశయిషమాణః, శిరసి కుర్వన్నఞ్జలిమ్, 'యాస్మిన్వనస్పతౌ వసతి దేవతా సైవ మే శరణమస్తు। శరారుచక్రచారభీషణాయం శర్వగలశ్యామశార్వరాన్ధకారపూరాధ్మాతగభీరగహ్వరాయామస్యాం మహాటవ్యామేకకస్య మే ప్రసుప్తస్య' ఇత్యుపధాయ వామభుజమశయి-

పదచన్ద్రికా।

ఇదానీం ప్రమతిః స్వచరితం ప్రవక్తుముపక్రమతే— సోఽపి ప్రమతిః। అన్వేషణం గవేషణమ్। అభ్రంకషస్యాభ్రంలిహస్య। ఉచ్చస్యేతి యావత్। అభ్రం వ్యోమ మేఘో వా। 'అభ్రం మేఘో వారివాహః' ఇత్యమరః। 'ద్యోదివౌ ద్వే స్త్రియామభ్రమ్' ఇత్యపి। 'సర్వకూల—' ఇతి ఖచ్। ముమాగమశ్చ। వనస్పతేరపుష్పవృక్షస్య। 'తైరపుష్పాద్వనస్పతిః' ఇత్యమరః। పరిణతః పూర్ణః। పతఙ్గః సూర్యః। 'పతఙ్గౌ పక్షిసూర్యౌ చ' ఇత్యమరః। స ఏవ బాలపల్లవః సోఽవతంసో యస్యేతి స తస్మిన్। పల్వలమల్పసరః। 'వేశన్తః పల్వలం చాల్పసరః' ఇత్యమరః। ఉపస్పృశ్య। ఆచమ్యేత్యర్థః। తమఃసమీకృతేషు। అన్ధకారపూర్ణీకృతేష్విత్యర్థః। కిసలయైః పల్లవైః। 'పల్లవోఽస్త్రీ కిసలయమ్' ఇత్యమరః। ఉపరచయ్య। కృత్వేత్యర్థః। శిశయిషమాణః శయితుకామః। శరారుర్ఘాతుకః। ఏవమేవామరః। హింసకః ప్రాణీతి యావత్। శర్వగలో మహాదేవకణ్ఠః। శర్వర్యా ఇదం శార్వరమ్। ఆధ్మాతం పూరితమ్। మహాటవ్యాం మహారణ్యే। ఏకకస్యైకాకినః। 'ఏకాకీ త్వేక ఏకకః' ఇత్యమరః। ఉపధాయ ఉపధానీకృత్వే-

భూషణా।

అభ్రంకషస్య వ్యోమస్పృశః, మేఘస్పృశో వా। ‘ద్యోదివౌ ద్వే స్త్రియామభ్రం వ్యోమ పుష్కరమమ్బరమ్’। ‘అభ్రం మేఘో వారివాహః' ఇత్యుభయత్రాప్యమరః। 'సర్వకూలాభ్రకరీషేషు కషః ' ఇతి ఖచ్। 'అరుర్ద్విషదజన్తస్య—' ఇతి ముమ్। ఉపస్పృశ్యాచమ్య। 'ఉపస్పర్శస్త్వాచమనమ్' ఇత్యమరః। ఏకాకిన ఏకస్య। 'ఏకాకీ త్వేక ఏకకః' ఇత్యమరః। ఇత్యుప-

లఘుదీపికా।

అభ్రంకషస్యాభ్రస్పృశః। అభ్రం వ్యోమ మేఘో వా। 'ద్యోదివౌ ద్వే స్త్రియామభ్రం వ్యోమపుష్కరమమ్బరమ్'। 'అభ్రం మేఘో వారివాహః'। 'సర్వకూలాభ్రకరీషేషు కషః' ఇతి ఖచ్ ముమాగమశ్చ। 'శరారుర్ఘాతుకో హింస్రః'। ఆధ్మాతం పూరితమ్। ఏకకస్యైకాకినః।

షి। తతః క్షణాదేవావనిదుర్లభేన స్పర్శేనాసుఖాయిషత కిమపి గాత్రాణి, ఆహ్లాదయిషతేన్ద్రియాణి, అభ్యమనాయిష్ట చాన్తరాత్మా, విశేషతశ్చ హృషితాస్తనూరుహాః, పర్యస్ఫురన్మే దక్షిణభుజః। కథం త్విదమ్' ఇతి మన్దమన్దమున్మిషన్నుపర్యచ్చచన్ద్రాతపచ్ఛేదకల్పం శుక్లాంశుకవితానమైక్షిషి। వామతశ్చలితదృష్టిః సమయా సౌధభిత్తిం చిత్రాస్తరణశాయినమతివిశ్రబ్ధప్రసుప్తమఙ్గనాజనమలక్షయమ్। దక్షిణతో దత్తచక్షురాగలితస్తనాంశుకామ్, అమృతఫేనపటలపాణ్డురశయనశాయినీమ్, ఆదివరాహదంష్ట్రాంశుజాలలగ్నామ్, అంసస్రస్తదుగ్ధసాగరదుకూ-

---

పదచన్ద్రికా।

త్యర్థః। అశయిషి నిద్రామకరవమ్। అసుఖాయిషత సుఖాని జానాతీత్యర్థః। గాత్రాణి శరీరాణి। ఆహ్లాదయిషత। ఆహ్లాదం ప్రాపురిత్యర్థః। హృషితా ఉదఞ్చితాః। హృషేరుఞ్చనేఽర్థే

'హృషేర్లోమసు' ఇతీడాగమః। తనూరుహా లోమాని। పర్యస్ఫురత్ స్ఫురితవానిత్యర్థః। అచ్ఛ నిర్మలః। చన్ద్రాతపశ్చన్ద్రాలోకః। ఛేదకల్పం భఙ్గన్యూనమ్। వితానముల్లోచః। ఐక్షిషి దృష్టవాన్। చలితదృష్టిశ్చక్రీకృతదృష్టిః। సమయా సౌధభిత్తిం సౌధభిత్తేః సమీపే। 'సమయేఽన్తికమధ్యయోః' ఇతి సామీప్యేఽవ్యయమ్। షష్ఠ్యర్థే ద్వితీయా। విశ్రబ్ధో విశ్వస్తః। దక్షిణత ఇతి। పాణ్డురం శ్వేతమ్। 'శుక్లశుభ్రశుచిశ్వేతవిశదశ్యేతపాణ్డురాః' ఇత్యమరః। అంసః స్కన్ధః। స్రస్తం గలితమ్। దుగ్ధసాగరవద్దుకూలం పట్టకూలమ్। 'దుకూలం స్వమ్బరే ప-

భూషణా।

ధాయేతి। ఉక్త్వేతి మధ్యే శేషః। తథా చ ఇత్యుక్త్వోపధాయ వామభుజమిత్యన్వయః। అసుఖాయిషత। 'సుఖాదిభ్యః కర్తృవేదనాయామ్' ఇతి క్యఙ్। లుఙి సిచ ఇట్। ఆహ్లాదిషత। 'హ్లాదీ సుఖే చ' ఆత్మనేపదీ। లుఙ్। అభ్యమనాయిష్ట। 'కర్తుః క్యఙ్—' ఇతి క్యఙ్। 'హృషేర్లోమసు' ఇతి హృషేరుదఇచ్నేఽర్థే ఇడాగమః। పర్యస్ఫురద్దక్షిణభుజః। దక్షిణభుజస్పన్ద ఇష్టసమాగమసూచకః। తరఙ్గితే వసన్తరాజః—'స్పన్దో భుజస్యేష్టసమాగమాయ' ఇతి। వర్ణితం కాలిదాసేన— 'తస్యాం రఘోః సూనురుపస్థితాయాం వృణీత మాం నేతి సమాకులోఽభూత్। వామేతరః సంశయమస్య బాహుః కేయూరబన్ధోచ్ఛ్వసితైర్నునోద॥' ఇతి। సమయా సౌధభిత్తిం సౌఘభిత్తేః సమీపే। 'సమయా నికషా చేతి సామీప్యే వర్తతేఽవ్యయమ్'। 'అభితఃపరితఃసమయానికషా—' ఇతి ద్వితీయా। క్షీరసాగరదుకూలం శ్వే-

లఘుదీపికా।

'ఏకాకీ త్వేక ఏకకః'। హృషితా ఉదఇచ్ఛితాః। హృషేరుదఇచ్నేఽర్థే ఇడాగమః। 'హృషేర్లోమసు' ఇతి। సమయా సౌధభిత్తిం సౌధభిత్తేః సమీపే। 'సమయా నికషా చేతి సామీప్యే వర్తతేఽవ్యయమ్'। ఇతి కోశః 'అభితఃపరితఃసమయా—' ఇతి షష్ఠ్యర్థే ద్వితీయా।

లోత్తరీయామ్ భయసాధ్వసమూర్చ్ఛితామివ ధరణీమ్, అరుణాధరకిరణబాలకిసలయలాస్యహేతుభిరాననారవిన్దపరిమలోద్వాహిభిర్నిఃశ్వాసమాతరి

శ్వభిరీశ్వరేక్షణదహనదగ్ధం స్ఫులిఙ్గశేషమనఙ్గమివ సంధుక్షయన్తీమ్, అన్తఃసుప్తషట్పదమమ్బుజమివ జాతనిద్రమామీలితలోచనేన్దీవరమాననం దధానామ్, ఐరావతమదావలేపలూనాపవిద్ధామివ నన్దనవనకల్పవృక్షరత్నవల్లరీం కామపి తరుణీమాలోకయమ్। అతర్కయం చ— 'క్వ గతా సా మహాటవీ, కుత ఇదమూర్ధ్వాణ్డసంపుటోల్లేఖి శక్తిధ్వజశిఖరశూలోత్సేధం సౌధమాగతమ్, క్వ చ తదరణ్యస్థలీసమాస్తీర్ణం

పదచన్ద్రికా।

ట్టకూలే భూర్జదలేఽపి చ' ఇతి మహీపః। తస్యోత్తరీయం యస్యాస్తామ్। భయమనురాగః। 'భయం భీత్యనురాగయోః' ఇతి కోశః। తేన సాధ్వసమూర్చ్ఛితామివ। అరుణస్తామ్రో యోఽధరస్తస్య కిరణాస్త ఏవ బాలకిసలయాని తేషాం లాస్యం నృత్యం తద్ధేతుభిః కారణభూతైః। పరిమలముద్వహన్తి తే పరిమలోద్వాహా (హిన) స్తైః। మాతరిశ్వభిర్వాయుభిః। ఈశ్వరేక్షణం మహాదేవతృతీయనేత్రమ్। సంధుక్షయన్తీ వర్ధయన్తీ। షట్పదా భ్రమరా యస్మింస్తత్। ఐరావతః సురగజః। మదావలేపో మదగర్వః। లూనాం ఛిన్నామ్। అపవిద్ధాం త్యక్తామ్। కల్పవృక్షరత్నమయీ వల్లరీ మఞ్జరీ। 'వల్లరీ మఞ్జరీ స్త్రియౌ' ఇత్యమరః। ఊర్ధ్వాణ్డమూర్ధ్వకపాలమ్। ఆకాశమిత్యర్థః। 'అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమవాసృజత్। తదణ్డమభవద్ధైమం సహస్రాంశుసమప్రభమ్॥ తస్మిఞ్జజ్ఞే స్వయం బ్రహ్మా సర్వలోకపితామహః। నఖైర్హిరణ్యగర్భః స తదణ్డం బిభిదే సమమ్॥ తాభ్యాం స శకలాభ్యాం చ దివం భూమిం చ నిర్మమే॥' ఇతి మనుః। శక్తిధ్వజః సేనానీః। 'సేనానీః క్రౌఞ్చశత్రుశ్చ కుమారః శక్తికృన్త-

భూషణా।

తకౌశేయమ్। 'క్షీరోదక' ఇతి భాషాయాం ప్రసిద్ధమ్। భయసాధ్వసేతి। ఘోరసాధ్వసమూర్చ్ఛితామ్। 'భయం ప్రతిభయం ఘోరే' ఇతి విశ్వప్రకాశః। నిశ్వాసమాతరిశ్వభిర్నిశ్వాసమారుతైః। 'శ్వసనః స్పర్శనో వాయుర్మాతరిశ్వా సదాగతిః' ఇత్యమరః। ఊర్ధ్వాణ్డకపాలః। ఆకాశ ఇత్యర్థః। 'అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమవాసృజత్।

తదణ్డమభవద్ధైమం సహస్రాంశుసమప్రభమ్ ॥ తస్మిఞ్జజ్ఞే స్వయం బ్రహ్మా సర్వలోకపితామహః। నఖైర్హిరణ్యగర్భః స తదణ్డం విభిదే సమమ్ ॥ తాభ్యాం చ శకలాభ్యాం స దివం భూమిం వినిర్మమే ॥' ఇతి మనువచనాత్। శక్తిధ్వజశిఖరశూలోత్సేధమ్। శక్తిధ్వజః

లఘుదీపికా।

భయమనురాగః। 'భయం భీత్యనురాగయోః'। ఊర్ధ్వాణ్డకపాలః। ఆకాశ ఇత్యర్థః। 'అప ఏవ ససార్జాదౌ తాసు వీర్యమవాసృజత్। తదణ్డమభవద్ధైమం సహస్రాంశుసమప్రభమ్ ॥ తస్మిఞ్జజ్ఞే స్వయం బ్రహ్మా సర్వలోకపితామహః। నఖైర్హిరణ్యగర్భః స తదణ్డం బిభిదే సమమ్ ॥ తాభ్యాం స శకలాభ్యాం చ దివం భూమిం చ నిర్మమే ॥' ఇతి మనువచనాత్। శక్తిధ్వజశిఖరశూలోత్సేధమ్। 'సేనానీః క్రౌఞ్చశత్రుశ్చ కుమారః శక్తికేతనః' ఇత్య-

---

పల్లవశయనమ్' కుతస్త్యం చేదమిన్దుగభస్తిసంభారభాసురం హంసతూలదుకూలశయనమ్, ఏష చ కో ను శీతరశ్మికిరణరజ్జుదోలాపరిభ్రష్టమూర్చ్ఛిత ఇవాప్సరోగణః స్వైరసుప్తః సున్దరీజనః, కా చేయం దేవీవారవిన్దహస్తా శారదశశాఙ్కమణ్డలామలదుకూలోత్తరచ్ఛదమధిశేతే శయనతలమ్। న తావదేషా దేవయోషా యతో మన్దమన్దమిన్దుకిరణైః సంవాహ్యమానా కమలినీవ సంకుచతి। భగ్నవృన్తచ్యుతరసబిన్దుశబలితం పాకపాణ్డు చూతఫలమివోద్భిన్నస్వేదరేఖం గణ్డస్థలమాలక్ష్యతే, అభినవయౌవనవిదాహదుర్లభోష్మణి కుచతటే వైవర్ణ్యముపైతి వర్ణకమ్। వాససీ చ పరిభోగానురూపం ధూసరిమాణమాదర్శయతః, తదేషా మానుష్యే-

---

పదచన్ద్రికా।

నః' ఇత్యజయః। కుతస్త్యం కుత ఆగతమ్। ఇన్దుగభస్తయశ్చన్ద్రకిరణాః। 'కిరణోస్రమయూఖాంశుగభస్తిఘృణిరశ్మయః' ఇత్యమరః। దోలా హిన్దోలికా। శరది భవం

శారదమ్। శశాఙ్కమణ్డలం చన్ద్రబిమ్బమ్। దేవయోషా దేవస్త్రీ। సంవాహ్యమానా మర్ద్యమానా। 'సంవాహనం మర్దనం స్యాత్' ఇతి కోశః। కమలినీవేన్దుకిరణైః సంకుచతి। భగ్నవృన్తం నష్టప్రసవబన్ధనమ్। 'వృన్తం ప్రసవబన్ధనమ్' ఇత్యమరః। శబలితం నానావర్ణమ్। అభినవం యద్యౌవనం తస్య విశిష్టో యో దాహస్తేన దుర్లభోఽసహ్య ఊష్మా యస్మిన్ వివర్ణస్య భావో వైవర్ణ్యమ్। వర్ణకమఙ్గరాగః। 'వర్ణకోఽస్త్రీ విలేపనమ్' ఇతి వైజయన్తీ। వాససీ వస్త్రే। ధూసరిమాణం మలినత్వమ్।

భూషణా।

కుమారస్తస్య శిఖరం తదాలయాగ్రం తత్ర శూలం తద్వదుత్సేధ ఉచ్ఛ్రాయో యస్య సః। శూలమస్త్రీ రుగాయుధమ్' ఇతి విశ్వః। 'సౌధోఽస్త్రీ రాజసదనమ్' ఇత్యమరః। కుతస్త్యమ్। అవ్యయాత్త్యప్। శయనతలమ్। 'అధిశీఙ్స్థాసాం—' ఇతి కర్మత్వమ్। దేవయోషా దేవస్త్రీ। 'స్త్రీ యోషిదబలా యోషా' ఇత్యమరః। సంవాహ్యమానా మర్ద్యమానా। 'సంవాహనం మర్దనం స్యాత్' ఇత్యమరః। యతో నిద్రాతి న దేవయోషా। దేవానామస్వప్నత్వాత్। 'ఆదిత్యా ఋభవోఽస్వప్నాః' ఇత్యమరః। వృన్తమ్। 'వృన్తం ప్రసవబన్ధనమ్' ఇత్యమరః। శబలితం నానావర్ణమ్। వర్ణకమఙ్గరాగః। 'వర్ణకోఽస్త్రీ విలేపనమ్' ఇత్యమరః। వా-

లఘుదీపికా।

జయః। 'శిఖరం మణ్డపతలమగ్రిమం వృక్షశైలయోః' ఇత్యుత్పలః। ఉత్సేధ ఉన్నతిః। 'ఉత్సేధో మధ్య ఉన్నతిః'। శక్తిధ్వజో మణ్డపతలే శూలమగ్రే చ యస్య। 'అస్త్రాణ్యారోపయేదగ్రే కుమారం స్థాపయేత్తలే। నన్ద్యావర్త ఇతి ఖ్యాతః ప్రాసాదో దేవభూభుజామ్'। దేవయోషా దేవస్త్రీ। 'స్త్రీ యోషిదబలా యోషా'। సంవాహ్యమానా సంమర్ద్యమానా। 'సంవాహనం మర్దనం స్యాత్'। 'వృన్తం ప్రసవబన్ధనమ్'। శబలితం నానావర్ణకమ్। వర్ణకోఽఙ్గరాగః। 'వర్ణకోఽస్త్రీ విలేపనమ్'। 'కిమథ వ్యపదేశే స్యాదీషన్మాత్రే పరాత్మని' ఇత్య-

---

వ। దిష్ట్యా చానుచ్ఛిష్టయౌవనా, యతః సౌకుమార్యమాగతాః సన్తోఽపి సంహతా ఇవావయవాః, ప్రస్నిగ్ధతమాపి పాణ్డుతానువిద్ధేవ దేహచ్ఛవిః, స్మరపీడానభిజ్ఞతయా నాతివిశదరాగో ముఖే, విద్రుమద్యుతిరధరమణిః అనత్యాపూర్ణమారక్తమూలం చమ్పకకుడ్మలదలమివ కఠోరం కపోలతలమ్, అనఙ్గబాణపాతముక్తాశఙ్కం చ విశ్రబ్ధమధురం సుప్యతే, న చైతద్వక్షఃస్థలం నిర్దయవిమర్దం విస్తారితముఖస్తనయుగలమ్, అస్తి చానతిక్రాన్తశిష్టమర్యాదచేతసో మమాస్యామాసక్తిః। ఆసక్త్యనురూపం పునరాశ్లిష్టా యది, స్పష్టమార్తరవేణైవ సహ నిద్రాం మోక్ష్యతి। అథాహం న శక్ష్యామి చానుపశ్లిష్య శయితుమ్। అతో యద్భావి తద్భవతు। 'భాగ్యమత్ర పరీక్షి ష్యే' ఇతి స్పృష్టాస్పృష్టమేవ కిమప్యావిద్ధరాగసాధ్వసం లక్షగుప్తః స్థితోఽస్మి। సాపి కిమప్యుత్కమ్పినా రోమోద్భేదవతా వామపార్శ్వేన సుఖాయమానేన మన్దమన్దజృమ్భికారమ్భమన్థరాఙ్గీ,

---

పదచన్ద్రికా।

సంహతా ఇవ మిలితా ఇవ। పాణ్డుతాయామనువిద్ధేవ స్యూతేవ। విద్రుమం ప్రవాలం తద్ద్యుతిస్తత్కాన్తిః। అనత్యాపూర్ణమీషత్పూర్ణమ్। చమ్పకస్య కుడ్మలదలం ముకులపత్రమ్। విశ్రబ్ధం విశ్వాసః। మధురం సున్దరమ్। అనతిక్రాన్తా దూరీకృతా శిష్టమర్యాదా యేనైవంవిధం చేతో యస్యేతి తస్య। అస్యాం దృష్టనాయికాయామ్। ఆసక్తిరభిలాషః। అథేతి। న శక్ష్యామి న సమర్థోఽస్మి। అనుపశ్లిష్యానాలిఙ్గ్య। శయితుం నిద్రాం కర్తుమ్। భాగ్యమదృష్టమ్। పరీక్షి ష్యే పరీక్షయామి (?) పశ్యామీత్యర్థః। స్పృష్టాస్పృష్టమ్। అల్పస్పర్శమిత్యర్థః। రాగ ఆసక్తిః। సాధ్వసం భయమ్। ఉత్కమ్పినాత్యుత్కమ్పనశీలేన। జృమ్భికా

భూషణా।

ససీ వస్త్రయుగ్మమ్। పరీభోగః। 'ఉపసర్గస్య ఘఞి—' ఇతి దీర్ఘః। అనఙ్గబాణపాతముక్తాశఙ్కతయా పురుషసఙ్గానభిజ్ఞతయా। విరహిణీత్వాభావాదితి భావః। అనతికాన్తశిష్టమర్యాదచేతసో ధర్మాత్మనోఽస్యామాసక్తిరత ఇయం మధుపభోగభోగ్యేతి వ్యఙ్గ్యమ్। తథా చ కాలిదాసః— 'అసంశయం క్షత్రపరిగ్రహక్షమా యదార్యమస్యామభిలాషి మే మనః। సతాం హి సందేహపదేషు వస్తుషు ప్రమాణమన్తఃకరణప్రవృత్తయః॥' ఇతి।

అథాహం వాతః పరమ్। అహం త్వీత్యర్థః। ఉత్తానసుప్తేయమ్। ఆవిద్ధరాగసాధ్వసమ్। ఆవిద్ధే రాగసాధ్వసే యస్యాం క్రియాయామ్। అనుపమస్త్రీలాభాద్రాగః। యథేష్టం స్పష్టం చైతదార్తరవం భవిష్యతీతి సాధ్వసమ్। కిమపి। 'కిమప్యవ్యపదేశే స్యాదీషన్మాత్రే పరాత్మని' ఇత్యజయః। లక్షసుప్తః తత్రత్యం వ్యాపారం లక్షయన్సుప్త ఇవేత్యర్థః। రోమోద్భేదవతా మదఙ్గసఙ్గాదితి భావః। విజృమ్భికా జృమ్భణమ్। జృమ్భికా గాత్రభఙ్గః

లఘుదీపికా।

జయః। 'జృమ్భికా గాత్రభఙ్గః స్యాత్' ఇత్యజయః। 'మన్థరౌ నమ్రసున్దరౌ'। త్వఙ్గచ్చ-

---

త్వఙ్గదగ్రపక్ష్మణోశ్చక్షుషోరలసతాన్తతారకేణానతిపక్వనిద్రాకషాయితాపాఙ్గపరభాగేన యుగలేనేషదున్మిషన్తీ, త్రాసవిస్మయహర్షరాగశఙ్కావిలాసవిభ్రమవ్యవహితాని వ్రీడాన్తరాణి కాని కాన్యపి కామేనాద్భుతానుభావేనావస్థాన్తరాణి కార్యమాణా, పరిజనప్రబోధనోద్యతాం గిరం కామావేగపరవశం హృదయమఙ్గాని చ సాధ్వసాయాససంబధ్యమానస్వేదపులకాని కథంకథమపి నిగృహ్య, సస్పృహేణ మధురకూణితత్రిభాగేన మన్దమన్దప్రచారితేన చక్షుషా మదఙ్గాని నిర్వర్ణ్య, దూరోత్సర్పితపూర్వకాయాపి

పదచన్ద్రికా।

గాత్రభఙ్గః। 'జృమ్భికా గాత్రభఙ్గః స్యాత్' ఇత్యజయః। మన్థరాఙ్గీ సున్దరాఙ్గీ। 'మన్థరౌ నమ్రసున్దరౌ' ఇతి వైజయన్తీ। త్వఙ్గచ్చలత్। 'త్వగి కల్పనే' ఇతి ధాతుః। స్వఙ్గదగ్రపక్ష్మ యయోరితి త్వఙ్గదగ్రపక్ష్మణోః। అనతిపక్వం కించిదపక్కమ్। కించిదపరిపూర్ణమ్। నిద్రయా కషాయః (యితః)। పరభాగో గుణోత్కర్షః। (?) కాని కానీతి వక్తుమశక్యాని। గిరం వాచమ్। కామావేగపరవశం మదనవేగపరాధీనమ్। సాధ్వసం భయమ్। ఆయాసః ఖేదః। అథవా సాధ్వసమేవాయాసః। సంబధ్యమానాః ఖేదపులకా యేషు తాని। కూణితః సంకుచితః।

త్రిభాగః। నేత్రప్రాన్త ఇత్యర్థః। నిర్వర్ణ్య దృష్ట్వేత్యర్థః। ఉత్సర్పితమూర్ధ్వీకృతం పూర్వకాయం యస్యాః। శయన ఆస్తరణే। దుఃఖాయత్తం

భూషణా।

స్యాత్' ఇత్యజయః। 'జృభి గాత్రవినామే'। మన్థరాఙ్గీ సాలసాఙ్గీ। త్వఙ్గచ్చలత్। 'త్వగి కమ్పనే'। కషాయః పీడావిశేషః। అపూర్వపురుషదర్శనాత్త్రాసః। ఆగమప్రకారానవబోధాద్విస్మయః। తదఙ్గసఙ్గసుఖానుభవాద్ధర్షః। తత ఏవ రాగః। తతో యద్యయం మాం బలాత్కారేణ కరిష్యతి స్వాఙ్కే తతః కిం భవేదితి శఙ్కా। తతో భూషణాదీనామస్థానే విన్యాసః। అస్రస్తమపి వస్త్రం భూషణం వా స్రస్తమితి పునస్తద్దేశే స్థాప్యతే। తథాస్థితమపి తద్దేశాచ్చాల్యతే శఙ్కాపరాధీనచిత్తేన జనేన। 'అస్థానే భూషణాదీనాం విన్యాసో విభ్రమో మతః' ఇతి రసరత్నహారః। వ్రీడాన్తరా మధ్యే యేషాం తాని। సాధ్వసేనాపరిచితపురుషదర్శనేనాయాసేన తదఙ్గసఙ్గానఙ్గపీడయా సంబధ్యమానఖేదపులకాని। సాత్త్వికభావావిర్భావాదితి భావః। మధురకూణితేతి। మధురం యథా తథా కూణితాః సంకోచితాస్త్రయో భాగా అపాఙ్గౌ మధ్యే నాసికాసమీపగశ్చ యస్యేత్యర్థః। 'కూణ సంకోచే' చురాదిః। దన్త్యః (?)। పూర్వం కాయస్య। 'పూర్వాపరాధరోత్తరమ్—'

లఘుదీపికా।

లత్। 'త్వగి కమ్పనే' ఇతి ధాతుః। విభ్రమో వ్యాపారః। వ్రీడా మధ్యే యేషామ్। 'ఆవేగః స్యాద్రణరణకే' ఇతి వైజయన్తీ। సాధ్వసాయాసః సాధ్వసమేవాయాసః। వ్య-

---

తస్మిన్నేవ శయనే సచకితమశయిష్ట। అజనిష్ట మే రాగావిష్టచేతసోఽపి కిమపి నిద్రా। పునరననుకూలస్పర్శదుఃఖాయత్తగాత్రః ప్రాబుధ్యే। ప్రబుద్ధస్య చ సైవ మే మహాటవీ, తదేవ తరుతలమ్, స ఏవ పత్రాస్తరః మమాభూత్। విభావరీ చ వ్యభాసీత్। అభూచ్చ మే మనసి కిమయం స్వప్నః, కిం విప్రలమ్భో వా, కిమియమాసురీ దైవీ వా కాపి మాయా। యద్భావి తద్భవతు। నాహమిదం తత్త్వతో నావబుధ్య మోక్ష్యామి భూమిశయ్యామ్। యావదాయురత్రత్యాయై దేవతాయై ప్రతిశయితో భవామి' ఇతి నిశ్చితమతిరతిష్ఠమ్।

అథావిర్భూయ కాపి రవికరాభితప్తకువలయదామతాన్తాఙ్గయష్టిః, క్లిష్టనివసనోత్తరీయా, నిరలక్తకరూక్షపాటలేన నిఃశ్వాసోష్మజర్జరితత్విషా దన్తచ్ఛదేన వమన్తీవ కపిలధూమధూమ్రం విరహానలమ్ అనవరతసలిలధారావిసర్జనాద్రుధిరావశేషమివ లోహితతరం ద్వితయమక్ష్ణోరుద్వహన్తీ, కులచారిత్రబన్ధనపాశవిభ్రమేణైకవేణీభూతేన కేశపాశేన నీలాంశుకచీరచూడికాపరివృతా పతివ్రతాపతాకేన సంచరన్తీ,

---

పదచన్ద్రికా।

దుఃఖాయమానం గాత్రం యస్యేతి సః। విభావరీ రాత్రిః। 'విభావరీతమస్విన్యౌ రజనీ యామినీ తమీ' ఇత్యమరః। వ్యభాసీత్। విభాతాభూదిత్యర్థః। అసురస్యేయమాసురీ। దేవస్యేయం దైవీ। తత్త్వతః సత్యత్వేన। యావదాయుర్యావదాయుష్యమ్। ప్రతిశయితః కృతశయ్యః। అథేతి। ఆవిర్భూయ ప్రకటీభూయ। రవికరైః సూర్యకిరణైః అభితప్తం యత్కువలయదామ తద్వత్తాన్తా క్లాన్తాఙ్గయష్టిః శరీరయష్టిః యస్యాః। క్లిష్టం జీర్ణం నివసనోత్తరీయం యస్యాః సా। దన్తచ్ఛదేనౌష్ఠేన। కపిలః పిఙ్గలః।' కడారః కపిలః పిఙ్గపిశఙ్గౌ కద్రుపిఙ్గలౌ' ఇత్యమరః। ధూమ్రం కించిదారక్తశ్యామమ్। 'ధూమ్రధూమలో కృష్ణలోహితే' ఇత్యమరః। లోహితతరమత్యారక్తమ్। అనవరతం నిరన్తరమ్। సలిలధారా జలపరమ్పరా। ఏకవేణీభూతేనాద్వితీయేన। చూడికా [కూర్పాసః]। పతాకా వైజయన్తీ। క్షామక్షామాప్య-

భూషణా।

ఇత్యేకదేశిసమాసః। వ్యభాసీద్భావితాభూత్ యావదాయుః। 'యావదవధారణే' ఇత్యవ్యయీభావః। కలాపేనోపలక్షితా। చీరచూడికా సువాసినీభిర్హస్తేషు ధ్రియమాణః

లఘుదీపికా।

భాసీద్విభాతాభూత్। యావత్। 'యావదవధారణే'। నీలాంశుకచూలికా। పరిదాయ

క్షామక్షామాపి దేవతానుభావాదనతిక్షీణవర్ణావకాశా సీమన్తినీ, ప్రణిపతన్తం మాం ప్రహర్షోత్కమ్పితేన భుజలతాద్వయేనోత్థాప్య పుత్రవత్పరిష్వజ్య శిరస్యుపాఘ్రాయ వాత్సల్యమివ స్తనయుగలేన స్తన్యచ్ఛలాత్ప్రక్షరన్తీ, శిశిరేణాశ్రుణా నిరుద్ధకణ్ఠీ స్నేహదగ్గదం వ్యాహార్షీత్— 'వత్స, యది వః కథితవతీ మగధరాజమహిషీ వసుమతీ మమ హస్తే బాలమర్థపాలం నిధాయ కథాం చ కాంచిదాత్మభర్తృపుత్రసఖీజనానుబద్ధాం రాజరాజప్రవర్తితాం కృత్వాన్తర్ధానమగాదాత్మజా మణిభద్రస్యేతి', సాహమస్మి వో జననీ। పితుర్వో ధర్మపాలసూనోః సుమన్త్రానుజస్య కామపాలస్య పాదమూలాన్నిష్కారణకోపకలుషితాశయా ప్రోష్యానుశయవిధురా స్వప్నే కేనాపి రక్షోరూపేణోపేత్య శప్తాస్మి— 'చణ్డికాయాం త్వయి వర్షమాత్రం వసామి ప్రవాసదుఃఖాయ' ఇతి బ్రువతైవాహమావిష్టా ప్రాబుధ్యే। గతం చ తద్వర్షం వర్షసహస్రదీర్ఘమ్। అతీతాయాం తు యామిన్యాం దేవదేవస్య త్ర్యమ్బకస్య శ్రావస్త్యాముత్సవసమాజమనుభూయ బన్ధుజనం చ స్థానస్థానేభ్యః సంనిపాతితమభిసమీక్ష్య ముక్తశాపా పత్యుః పార్శ్వమభి-

---

పదచన్ద్రికా।

తిక్షీణాపి। దేవతానుభావాద్దేవతాసామర్థ్యాత్। అనతిక్షీణవర్ణా నాతిక్షీణో వర్ణో యస్యాః సేతి। ప్రణిపతన్తం నమస్కారం కుర్వన్తమ్। పరిష్వజ్యాలిఙ్గ్య। వత్సలస్య భావో వాత్సల్యమ్। స్తనే భవం స్తన్యం దుగ్ధం తస్య ఛలాత్। ప్రక్షరన్తీ స్రవన్తీ వ్యాహార్షీత్। అవోచదిత్యర్థః। మగధరాజస్య మహిషీ। 'కృతాభిషేకా మహిషీ' ఇత్యమరః। ఆత్మజా కన్యా। వో యుష్మాకమ్। జననీ మాతా। నిష్కారణకోపో నిరర్థకక్రోధః। కలుషితాశయా మలినచిత్తా। ప్రోష్య ప్రవాసం కృత్వా। ఉపేత్య ప్రాప్య। శప్తాస్మి దత్తశాపాస్మీత్యర్థః। ఆవిష్టావేశం ప్రాప్తా। దీర్ఘమతిమహత్। యామిన్యాం రాత్రౌ। శ్రావస్త్యామేతన్నామ్న్యాం నగర్యామ్। సంనిపాతితమాగతమ్। అభిసమీక్ష్య। దృష్ట్వేత్యర్థః।

భూషణా।

ఖడ్గశృఙ్గాదినిర్మితో వలయాకృతిభూషణవిశేషః। మగధరాజో రాజహంసః। రాజరాజప్రవర్తితాం కుబేరప్రోక్తామ్। 'రాజరాజో ధనాధిపః' ఇత్యమరః। శౌనకః శుద్రక ఇత్యాదికామ్। మణిభద్రస్యాత్మజా తారావలీ। వో జననీ భవత్పిత్రపేక్షయా కనిష్ఠస్య పితృవ్యస్య పత్నీతి। నిష్కారణకోపాద్గోత్రస్ఖలనకోపాత్। చణ్డికాయామత్యన్తకోపవత్యామ్। ముక్తశాపా నష్టశాపా సతీ। ఇతి ప్రస్థితాయామ్। ఇతి

సరామీతి ప్రస్థితాయామేవ మయి, త్వమత్రాభ్యుపేత్య 'ప్రతిపన్నోఽస్మి శరణమిహత్యాం దేవతామ్' ఇతి ప్రసుప్తోఽసి। ఏవం శాపదుఃఖావిష్టయా తు మయా తదా న తత్త్వతః పరిచ్ఛిన్నో భవాన్ అపి తు శరణాగతత్వవిరలప్రమాదాయామస్యాం మహాటవ్యామయుక్తం పరిత్యజ్య గన్తుమితి మయా త్వమపి స్వపన్నేవాసి నీతః। ప్రత్యాసన్నే చ తస్మిన్నేవగృహే పునరచిన్తయమ్— 'కథమిహ తరుణేనానేన సహ సమాజం గమిష్యామి' ఇతి। అథ రాజ్ఞః శ్రావస్తీశ్వరస్య యథార్థనామ్నో ధర్మవర్ధనస్య కన్యాం నవమాలికాం ధర్మకాలసుభగే కన్యాపురవిమానహర్మ్యతలే విశాలకోమలతలం శయ్యాతలమధిశయానాం యదృచ్ఛయోపలభ్య 'దిష్ట్యేయం సుప్తా, పరిజనశ్చ గాఢనిద్రః। శేతామయమత్ర ముహూర్తమాత్రం బ్రాహ్మణకుమారో యావత్కృతకృత్యా నివర్తేయ' ఇతి త్వాం తత్ర శాయయిత్వా తముద్దేశమగమమ్। దృష్ట్వా చోత్సవశ్రియమ్, నిర్విశ్య చ స్వజనదర్శనసుఖమభివాద్య చ త్రిభువనేశ్వరమాత్మాలీకప్రత్యాకలనోపారూఢసాధ్వసం చ నమస్కృత్య భక్తిప్రణతహృదయాం భగవతీమమ్బికామ్ తయా గిరిదుహిత్రా దేవ్యా సస్మితమ్ ‘అయి భద్రే, మా భైషీః। భవేదానీం భర్తృపార్శ్వగామినీ। గత స్తే శాపః' ఇత్యనుగృహీతా సద్య ఏవ ప్రత్యాపన్నమహిమా

పదచన్ద్రికా।

అభిసరామి గచ్ఛామి। తత్త్వతః సత్యతః। అవిరలప్రమాదాయాం బహుతరప్రమాదాయామ్। ప్రత్యాసన్నే సమీపవర్తిని। అచిన్తయం చిన్తితవానస్మి। సమాజం సధర్మిణాం సమూహమ్। అథేతి। శ్రావస్తీశ్వరస్య ధర్మవర్ధనస్య తన్నామ్నః। యదృచ్ఛయా దైవయోగేన। ఉపలభ్య ప్రాప్య। దిష్ట్యాదృష్టేన। పరిజనః సేవకజనః। ముహూర్తమాత్రం ఘటికాద్వయమాత్రమ్।

శాయయిత్వా నిద్రాం కారయిత్వా। ఉద్దేశం ప్రదేశమ్। ఆత్మనః స్వస్యాలీకమాత్మాపరాధమ్। 'అలీకమపరాధః స్యాదసత్యాప్రియయోరపి' ఇతి సజ్జనః। ప్రత్యాకలనం సాక్షాత్కరణమ్। ఉపారూఢం జాతం సాధ్వసం యథేతి క్రియావిశేషణమ్। గిరిదుహిత్రా పర్వతపుత్ర్యా। ప్రత్యాప-

భూషణా।

బుద్ధ్యా ప్రస్థితాయామిత్యర్థః। నిర్విశ్యానుభూయ। ఆత్మాలీకేత్యాది క్రియావిశేషణమ్। 'అలీకం త్వప్రియేఽనృతే' ఇత్యమరః। లబ్ధలక్షో లబ్ధావసరః। నిగమః।

లఘుదీపికా।

ప్రదాయ (?) 'రాజరాజో ధనాధిపః'। ఆత్మాలీకమాత్మాపరాధమ్। 'అలీకమపరాధః

ప్రతినివృత్త్య దృష్ట్వైవ త్వాం యథావదభ్యజానామ్— 'కథం మత్సుత ఏవాయం వత్సస్యార్థపాలస్య ప్రాణభూతః సఖా ప్రమతిరితి పాపయా మయాస్మిన్నజ్ఞానాదౌదాసీన్యమాచరితమ్। అపి చాయమస్యామాసక్తభావః। కన్యా చైనం కామయతే యువానమ్। ఉభౌ చేమౌ లక్షసుప్తౌ త్రపయా సాధ్వసేన వాన్యోన్యమాత్మానం న వివృణ్వాతే। గన్తవ్యం చ మయా। కామాఘ్రాతయాప్యనయా కన్యయా రహస్యరక్షణాయ న సమాభాషితః సఖీజనః పరిజనో వా। నయామి తావత్కుమారమ్। పునరపీమమర్థం లబ్ధలక్షో యథోపపన్నైరుపాయైః సాధయిష్యతి' ఇతి మత్ప్రభావప్రస్వాపితం భవన్తమేతదేవ పత్రశయనం ప్రత్యనైషమ్। ఏవమిదం వృత్తమ్। 'ఏషా చాహం పితుస్తే పాదమూలం ప్రత్యుపసర్పేయమ్' ఇతి ప్రాఞ్జలిం మాం భూయోభూయః పరిష్వజ్య శిరస్యుపాఘ్రాయ కపోలయోశ్చుమ్బిత్వా స్నేహవిహ్వలా గతాసీత్। అహం చ పఞ్చబాణవశ్యః శ్రావస్తీమభ్యవర్తిషి।

మార్గే చ మహతి నిగమే నైగమానాం తామ్రచూడయుద్ధకోలాహలో మహానాసీత్। అహం చ తత్ర సంనిహితః కించిదస్మేషి। సంనిధినిష్ణస్తు మే వృద్ధవిటః కోఽపి బ్రాహ్మణః శనకైః స్మితహేతుమపృచ్ఛత్। అబ్రువం చ— 'కథమివ నారికేలజాతేః ప్రాచ్యవాటకుక్కుటస్య ప్రతీ-

----

పదచన్ద్రికా।

న్న మహిమా ప్రాప్తమహిమా। ప్రాణభూతః ప్రాణతుల్యః। ఉదాసీనస్య భావ ఔదాసీన్యమ్। అపి చాయమితి। త్రపయా లజ్జయా। సాధ్వసేన భయేన। వివృణ్వాతే। కామాఘ్రాతయా। మదనస్పృష్టయేత్యర్థః। రహస్యరక్షణాయ గుహ్యరక్షణాయ। లబ్ధలక్ష్యో లబ్ధావసరః। ఏవమితి। భూయోభూయో వారంవారమ్। పఞ్చబాణో మదనః। నిగమో వణిగ్గ్రామః। 'నిగమః సురే। వేదే వణిక్పథే మార్గే' ఇతి మహీపః। నైగమానాం వణిజామ్। తామ్రచూడః కుక్కుటః। 'కృకవాకుస్తామ్రచూడః కుక్కుటశ్చరణాయుధః' ఇత్యమరః। అస్మేషి హాస్యమకరవమ్। సంనిధినిషణ్ణః సమీపస్థితః। నారికేలజాతిరేకః కుక్కుటః। ద్వితీయః కుక్కుటో

భూషణా।

'నిగమో విషయే వేదే పురే పథి వణిక్పథే'। నైగమానాం వణిజామ్। 'నైగమో వాణిజో వణిక్' ఇత్యమరః। తామ్రచూడః కుక్కుటః। 'కృకవాకుస్తామ్రచూడః కుక్కుటః' ఇత్యమరః। నారికేలజాతిర్బలాకాజాతిశ్చేతి ద్వౌ కుక్కుటవిశేషౌ। 'దీర్ఘగ్రీవః సితవపుర్మహా-

లఘుదీపికా।

స్యాదసత్యాప్రియయోరపి' ఇతి సజ్జనః। లబ్ధలక్ష్యో లబ్ధావసరః। నిగమో వణిగ్గ్రామః। 'నిగమో విషయే వేదే పురే పథి వణిక్పథే'। నైగమానాం వణిజామ్। తామ్రచూడః కుక్కుటః। 'కృకవాకుస్తామ్రచూడః కుక్కుటశ్చరణాయుధః'। నారికేలజాతిర్బలాకా-

చ్యవాటః పురుషైరసమీక్ష్య బలాకాజాతిస్తామ్రచూడో బలప్రమాణాధికస్యైవం ప్రతివిసృష్టః' ఇతి। సోఽపి తజ్జ్ఞః 'కిమజ్ఞైరేభిర్వ్యుత్పాదితైః। తూష్ణీమాస్స్వ' ఇత్యుపహస్తికాయాస్తామ్బూలం కర్పూరసహితముద్ధృత్య మహ్యం దత్త్వా చిత్రాః కథాః కథయన్క్షణమతిష్ఠత్। ప్రాయుధ్యత చాతిసంరబ్ధమనుప్రహారప్రవృత్తస్వపక్షముక్తకణ్ఠీరవరవం విహఙ్గమద్వయమ్। జితశ్చాసౌ ప్రతీచ్యవాటకుక్కుటః। సోఽపి విటః స్వవాటకుక్కుటవిజయహృష్టః, మయి వయోవిరుద్ధం సఖ్యముపేత్య తదహరేవ స్వగృహే స్నానభోజనాది కారయిత్వోత్తరేద్యుః శ్రావస్తీం ప్రతి యాన్తం మామనుగమ్య 'స్మర్తవ్యోఽస్మి సత్యర్థే' ఇతి మిత్రవద్విసృజ్య ప్రత్యయాసీత్। అహం చ గత్వా శ్రావస్తీమధ్వశ్రాన్తో బాహ్యోద్యానే లతామణ్డలే శయితోఽస్మి। హంసరవప్రబోధితశ్చోత్థాయ కామపి క్వణితనూపురముఖరాభ్యాం చరణాభ్యాం మదన్తికముపసరన్తీం యువతీమద్రాక్షమ్। సా త్వాగత్య స్వహస్తవర్తిని చిత్రపటే లిఖితం మత్సదృశం కమపి పుంరూపం మాం చ పర్యాయేణ

పదచన్ద్రికా।

బలాకాజాతీయః। 'దీర్ఘగ్రీవః సితవపుర్మహాప్రాణః స్రవన్మనాః (?)| బాలకాజాతిరిత్యుక్తస్తదన్యో నాలికేరజః॥' ఇతి వైజయన్తీ। ఉపహస్తికా తామ్బూలస్థాపనాయ చర్మపేశీ। 'పూగాద్యావపనీ చర్మ (నా వస్త్ర) భస్త్రికా చోపహస్తికా' ఇతి వైజయన్తీ। 'ఉపదస్తికా' ఇతి వా పాఠః। స ఏవార్థః। భాషాయాం 'చంచీ' ఇతి ప్రసిద్ధా। కణ్ఠీరవరవః సింహనాదః। వాటః శ్రేణీ। 'వాటః పుమాన్పథి శ్రేణౌ' ఇతి వరరుచిః। [స్వవాటకుక్కుటవిజయేన స్వమార్గకుక్కుటవిజయేన] (?)। హృష్టో హర్షం ప్రాప్తః। వయోవిరుద్ధం 'సమవయసోర్మైత్రీ' ఇతి వచనాత్తద్విరుద్ధమ్। తదహస్తద్దివసే। అధ్వశ్రాన్తో మార్గశ్రాన్తః। బాహ్యోద్యానే బాహ్యోపవనే। లతామణ్డలే వల్లీమణ్డలే। నూపురం పాదభూషణమ్। ముఖరం వాచాలమ్। మదన్తికం మత్సమీపమ్। ఉపసరన్తీం యాన్తీమ్। పుంరూపం పురుషరూపమ్।

భూషణా।

ప్రాణః ప్రవన్మనాః। బలకాజాతిరిత్యుక్తస్తదన్యో నాలికేరజః॥' ఇతి వైజయన్తీ। వాటః శ్రేణీ। 'వాటః పుమాన్పథిశ్రేణ్యోః'। ఉపహస్తికా। 'పూగాద్యావపనీ వస్త్రభస్త్రికా చోపహస్తికా' ఇతి వైజయన్తీ। భాషాయాం 'చంచీ' ఇతి ప్రసిద్ధా।

లఘుదీపికా।

జాతిశ్చేతి ద్వౌ కుక్కుటవిశేషౌ। 'దీర్ఘగ్రీవః సితవపుర్మహాప్రాణః స్థలన్మనాః। బలాకాజాతిరిత్యుక్తస్తదన్యో నాలికేరజః॥' ఇతి వైజయన్తీ। వాటః శ్రేణిః। 'వాటః పుమాన్పథిశ్రేణ్యోః' ఉపహస్తికా। 'పూగాద్యావపనీ చర్మభస్త్రికా చోపహస్తికా' ఇతి

నిర్వర్ణయన్తీ సవిస్మయం సవితర్కం సహర్షం చ క్షణమవాతిష్ఠత। మయాపి తత్ర చిత్రపటే మత్సాదృశ్యం పశ్యతా తద్దృష్టిచేష్టితమనాకస్మికం మన్యమానేన 'నను సర్వసాధారణోఽయం రమణీయః పుణ్యారామభూమిభాగః। కిమితి చిరస్థితిక్లేశోఽనుభూయతే। ననూపవేష్టవ్యమ్' ఇత్యభిహితా సా సస్మితమ్ 'అనుగృహీతాస్మి' ఇతి న్యషీదత్। సంకథా చ దేశవార్తానువిద్ధా కాచనావయోరభూత్। కథాసంశ్రితా చ సా 'దేశాతిథిరసి। దృశ్యన్తే చ తేఽధ్వశ్రాన్తానీవ గాత్రాణి। యది న దోషో మద్గృహేఽద్య విశ్రమితుమనుగ్రహః క్రియతామ్' ఇత్యశంసత్। అహం చ 'అయి ముగ్ధే, నైష దోషః, గుణ ఏవ' ఇతి తదనుమార్గగామీ తద్గృహగతో రాజార్హేణ స్నానభోజనాదినోపచరితః, సుఖం నిషణ్ణో రహసి పర్యపృచ్ఛేయ— 'మహాభాగ, దిగన్తరాణి భ్రమతా కచ్చిదస్తి కించిదద్భుతం భవతోపలబ్ధమ్' ఇతి। మమాభవన్మనసి 'మహదిదమాశాస్పదమ్। ఏషా ఖలు నిఖిలపరిజనసంబాధసంలక్షితాయాః సఖీ రాజదారికాయాః। చిత్రపటే చాస్మిన్నపి తదుపరివిరచితసితవితానం హర్మ్యతలమ్, తద్గతం చ ప్రకామవిస్తీర్ణం శరదభ్రపటలపాణ్డురం శయనమ్, తదధిశాయినీ చ నిద్రాలీఢలోచనా మమైవేయం ప్రతికృతిః। అతో నూనమనఙ్గేన సాపి రాజకన్యా తావతీం భూమిమారోపితా। యస్యామసహ్యమదనజ్వరవ్యథితోన్మాదితా సతీ సఖీనిర్బన్ధపృష్టవిక్రియానిమిత్తచాతుర్యేణైతద్రూపనిర్మాణేనైవ సమర్థముత్తరం దత్తవతీ। రూపసంవాదాచ్చ సంశయాదనయా పృష్టో భిన్ద్యామస్యాః సంశయం యథానుభవకథనేన' ఇతి

పదచన్ద్రికా।

సవిస్మయం సాశ్చర్యమ్। సవితర్కం తర్కసహితమ్। తద్దృష్టిచేష్టితం తస్యా పూర్వదృష్టాయా దృష్టిచేష్టితమ్। స్థితిక్లేశః స్థైర్యకష్టమ్। ఉపవేష్టవ్యం స్థాతవ్యమ్। అభిహితోక్తా। న్యషీదత్। సంకథా దైవతగోష్ఠీ। దేశవార్తా లౌకికగోష్ఠీ। కాచన వచనాతీతా। సాచాహం చావాం తయోః। అధ్వశ్రాన్తానీవ మార్గశ్రాన్తానీవ। మద్గృహే మమ సదనే। విశ్రమితుం విశ్రాన్తిం ప్రాప్తుమ్। అనుగ్రహః కృపా। రాజార్హేణ రాజయోగ్యేన। ఉపచరిత ఉపచారం ప్రాపితః। రహస్యేకాన్తే। కచ్చిదితి ప్రశ్నే। ఉపలబ్ధం ప్రాప్తమ్। ఆశాస్పదమాశాస్థానమ్। సంబాధః సంఘః। రాజదారికాయాః రాజకన్యకాయాః సితవితానం సితోల్లోచః। శరదభ్రం శరత్కాలమేఘస్తస్య పటలం తద్వత్పాణ్డురమ్। నిద్రాలీఢలోచనా నిద్రాధిష్ఠితనయనా। ఆలీఢే వ్యాప్తే। ప్రతికృతిః ప్రతిస్వరూపమ్। తావతీం భూమిం మదనపరవశతారూపాం మర్యాదామ్। నిర్బన్ధపృష్టవిక్రియా బలాత్కారేణ పృష్టవికారా। అనిమిత్తం

జాతనిశ్చయోఽబ్రవమ్— 'భద్రే, దేహి చిత్రపటమ్' ఇతి। సా త్వర్పితవతీ మద్ధస్తే। పునస్తమాదాయ తామపి వ్యాజసుప్తాముల్లసన్మదనరాగవిహ్వలాం వల్లభామేకత్రైవాభిలిఖ్య 'కాచిదేవంభూతా యువతిరీదృశస్య పుంసః పార్శ్వశాయిన్యరణ్యానీప్రసుప్తేన మయోపలబ్ధా। కిమేష స్వప్నః' ఇత్యాలపం చ। హృష్టయా తు తయా విస్తరతః పృష్టః సర్వమేవ వృత్తాన్తమకథయమ్। అసౌ చ సఖ్యా మన్నిమిత్తాన్యవస్థాన్తరాణ్యవర్ణయత్। తదాకర్ణ్య చ యది తత్ర సఖ్యా మదనుగ్రహోన్ముఖం మానసమ్। గమయ కానిచిదహాని। కమపి కన్యాపురే నిరాశఙ్కనివాసకరణముపాయమారచయ్యాగమిష్యామి' ఇతి కథంచిదేనామభ్యుపగమయ్య గత్వా తదేవ ఖర్వటం వృద్ధవిటేన సమగంసి। ససంభ్రమం సోఽపి విశ్రమయ్య తత్రైవ స్నానభోజనాది కారయిత్వా రహస్యపృచ్ఛత్— 'ఆర్య, కస్య హేతోరచిరేణైవ ప్రత్యాగతోఽసి'। ప్రత్యవాదిషమేనమ్— 'స్థాన ఏవాహమార్యేణాస్మి పృష్టః। శ్రూయతామ్। అస్తి హి శ్రావస్తీనామ నగరీ। తస్యాః పతిరపర ఇవ ధర్మపుత్రో ధర్మవర్ధనో నామ రాజా। తస్య దుహితా, ప్రత్యాదేశ ఇవ శ్రియః, ప్రాణా ఇవ కుసుమధన్వనః, సౌకుమార్యవిడ-

---

పదచన్ద్రికా।

కారణరహితం యచ్చాతుర్యం తస్మాత్। తం చిత్రపటమ్। వ్యాజేన మిషేణ। ఏకత్రైకస్మిన్ప్రదేశే। యువతిః స్త్రీ। 'యూనస్తిః' ఇతి సాధుః। అరణ్యానీ। 'మహారణ్యమరణ్యానీ' ఇత్యమరః। ఉపలబ్ధా ప్రాప్తా। మన్నిమిత్తాని మదర్థాని। మదనుగ్రహోన్ముఖం మయి యోఽనుగ్రహస్తత్రోన్ముఖముత్కణ్ఠితమ్। ఖర్వటో గ్రామః। రహస్యేకాన్తే। ఆర్యేతి। అచిరేణైవ తత్కాలమేవ। ఏనం వృద్ధవిటమ్। స్థానే। యుక్తమిత్యర్థః। అస్తీతి। ప్రత్యాదేశో నిరసనమ్। 'ప్రత్యాఖ్యానం నిరసనం ప్రత్యాదేశో నిరాకృతిః' ఇత్యమరః। ప్రాణా అసవః। నిత్యం బహువచనాన్తోఽయం శబ్దః। సుకుమారస్య భావః సౌకుమార్యమ్। విడ-

భూషణా।

కణ్ఠీరవరవః సింహనాదః। జితశ్వాసా। జిత ఇతి కర్మణి ప్రత్యయః। అరణ్యానీ। 'మహారణ్యమరణ్యానీ' ఇత్యమరః। సంకథా మిథోభాషణమ్। అస్తి తదితి। తత్పూర్వదృష్టమ్। రూపసంవాదాద్రూపదర్శనాత్। ఖర్వటో గ్రామః। స్థానే యుక్తమ్। ప్రత్యాదేశో నిరసనమ్। 'ప్రత్యాఖ్యానం నిరసనం ప్రత్యాదేశో నిరాకృతిః' ఇత్యమరః। ప్రాణాః। 'పుంసి

లఘుదీపికా।

వైజయన్తీ। కణ్ఠీరవరవః సింహనాదః। అరణ్యానీ। 'మహారణ్యమరణ్యానీ'। ఖర్బటో గ్రామః। ప్రత్యాదేశో నిరసనమ్। 'ప్రత్యాఖ్యానం నిరసనం ప్రత్యాదేశో నిరాకృతిః'।

మ్భితనవమాలికా, నవమాలికా నామ కన్యకా। సా మయా సమాపత్తిదృష్టా కామనారాచపఙ్క్తిమివ కటాక్షమాలాం మమ మర్మణి వ్యకిరత్। తచ్ఛల్యోద్ధరణాక్షమశ్చ ధన్వన్తరిసదృశస్త్వదృతే నేతరోఽస్తి వైద్య ఇతి ప్రత్యాగతోఽస్మి। తత్ప్రసీద కంచిదుపాయమాచరితుమ్। అయమహం పరివర్తితస్త్రీవేషస్తే కన్యా నామ భవేయమ్। అనుగతశ్చ మయా త్వముపగమ్య ధర్మాసనగతం ధర్మవర్ధనం వక్ష్యసి— 'మమేయమేకైవ

దుహితా। జాతమాత్రాయాం త్వస్యాం జనన్యస్యాః సంస్థితా। మాతా చ పితా చ భూత్వాహమేవ వ్యవర్ధయమ్। ఏతదర్థమేవ విద్యామయం శుల్కమర్జితుం గతోఽభూదవన్తినగరీముజ్జయినీమస్మద్వైవాహ్యకులజః కోఽపి విప్రదారకః। తస్మై చేయమనుమతా దాతుమితరస్మై న యోగ్యా। తరుణీభూతా చేయమ్। స చ విలమ్బితః। తేన తమానీయ పాణిమస్యా గ్రాహయిత్వా తస్మిన్న్యస్తభారః సంన్యసిష్యే। దురభిరక్షతయా తు దుహితౄణాం ముక్తశైశవానామ్, విశేషతశ్చామాతృకాణామ్, ఇహ దేవం మాతృపితృస్థా-

---

పదచన్ద్రికా।

మ్బితా కదర్థితా నవమాలికా యయేతి తథా। సమాపత్తిర్యదృచ్ఛాసంగతిః। నారాచా బాణాః। 'ప్రక్ష్వేడనాస్తు నారాచాః' ఇత్యమరః। కటాక్షమాలాం కటాక్షశ్రేణీమ్। మర్మణి జీవస్థానే। 'జీవస్థానం భవేన్మర్మ' ఇతి హలాయుధః। తచ్ఛల్యోద్ధరణం తచ్ఛల్యదూరీకరణం తత్రాక్షమోఽసమర్థః। ధన్వన్తరిర్దేవైద్యః। ధర్మవర్ధనం శ్రావస్తీనగరీనాయకం రాజానమ్। సంస్థితా మరణం ప్రాప్తా। వ్యవర్ధయం వర్ధితవాన్। శుల్కం జామాత్రా దేయం వస్తు। 'శుల్కమస్త్రీ జామాత్రా యచ్ఛ దీయతే' ఇతి। వివాహాయ యోగ్యం వైవాహ్యం యత్కులం వంశస్తత్ర జాతః। విప్రదారకో బ్రాహ్మణపుత్రః। ఇతరస్మై బ్రాహ్మణపుత్రాదన్యస్మై దాతుం న యోగ్యేతి యోజనా సంన్యసిధ్యే సంన్యాసమాశ్రయే। దురభిరక్షతయా దుఃఖేన రక్షణయోగ్యతయా। ముక్తశైశవానామ్। ప్రాప్తతారుణ్యానామిత్యర్థః। అమాతృకాణాం మాతృహీ-

భూషణా।

భూమ్న్యసవః ప్రాణాః' ఇత్యమరః। సమాపత్తిర్దృష్టా। సమాపత్తిర్యదృచ్ఛాసంమతిః। మర్మణి। 'జీవస్థానం భవేన్మర్మ' ఇతి హలాయుధః। ధన్వన్తరిర్దేవవైద్యః। సంస్థితా మృతా। 'పరేతప్రేతసంస్థితాః' ఇత్యమరః। విద్యామయం విద్యారూపమ్। శుల్కం జామాత్రా దేయం వస్తు।

లఘుదీపికా।

ప్రాణాః। నిత్యబహువచనాన్తో ఽయం శబ్దః। 'పుంసి భూమ్న్యసవః ప్రాణాః'। మర్మణి। 'జీవస్థానం భవేన్మర్మ' ఇతి హలాయుధః। ధన్వన్తరిర్దేవవైద్యః। శుల్కం జామాత్రా దేయం వస్తు। 'శుల్కమస్త్రీ జామాత్రా యచ్చ దీయతే'। ఆపన్నశరణమాపన్నానాం రక్షకమ్।

నీయం ప్రజానామాపన్నశరణమాగతో ఽస్మి। యది వృద్ధం బ్రాహ్మణమధీతినమగతిమతిథిం చ మామనుగ్రాహ్యపక్షే గణయత్యాదిరాజచరితధుర్యో దేవః, సైషా భవద్భుజతరుచ్ఛాయామఖణ్డితచారిత్రా తావదధ్యాస్తాం యావదస్యాః పాణిగ్రాహకమానయేయమ్' ఇతి। స ఏవముక్తో నియతమభిమనాయమానః స్వదుహితృసంనిధౌ మాం వాసయిష్యతి। గతస్తు భవానాగామిని మాసి ఫాల్గునే ఫల్గునీషూత్తరాసు రాజాన్తఃపురజనస్య తీర్థయాత్రోత్సవో భవిష్యతి। తీర్థస్థానాత్ప్రాచ్యాం దిశి గోరుతాన్తరమతిక్రమ్య, వానీరవలయమధ్యవర్తిని కార్తికేయగృహే కరతలగతేన శుక్లామ్బరయుగలేన స్థాస్యసి। స ఖల్వహమనభిశఙ్క ఏవైతావన్తం కాలం సహాభివిహృత్య రాజకన్యయా భూయస్తస్మిన్నుత్సవే గఙ్గామ్భసి విహరన్విహారవ్యాకులే కన్యకాసమాజే మగ్నోపసృతస్త్వదభ్యాశ ఏవోన్మఙ్క్ష్యామి। పునస్త్వదుపహృతే వాససీ పరిధాయాపనీతదారికావేషో జామాతా నామ భూత్వా త్వామేవానుగచ్ఛేయమ్। నృపాత్మజా తు మామితస్తతో ఽన్విష్యానాసాదయన్తీ 'తయా వినా న భోక్ష్యే' ఇతి రుదన్త్యేవావరోధనే స్థాస్యతి। తన్మూలే చ మహతి కోలాహలే, క్రన్దత్సు పరిజనేషు, రుదత్సు సఖీజనేపు, శోచత్సు పౌరజనేషు, కింకర్తవ్యతామూఢే సామాత్యే పార్థివే, త్వమాస్థానీమేత్య మాం స్థాపయిత్వా వక్ష్యసి— 'దేవ, స ఏష మే జామాతా తవార్హతి శ్రీభుజారాధనమ్। అధీతీ

పదచన్ద్రికా।

నానామ్। ఆపన్నశరణమాపన్నానామాపత్ప్రాప్తానాం శరణం రక్షకమ్। 'శరణం గృహరక్షిత్రోః' ఇత్యమరః। అగతిం నిరాశ్రయమ్। అనుగ్రాహ్యపక్షే కృపాస్థానీయే। రాజచరితధుర్యమ్। 'ధురో యడ్ఢకౌ' ఇతి యత్। అఖణ్డితచారిత్రాదూషితకన్యావస్థా। పాణిగ్రాహకం పాణిగ్రహణకర్తారమ్।

ఫల్గునీషూత్తరాసు। ఉత్తరాఫల్గునీష్విత్యర్థః। అనభిశఙ్కో నిఃశఙ్కః। అభివిహృత్య క్రీడాం కృత్వా। మనోపసృతో మగ్నః సన్నుపసృతః। త్వదభ్యాశే త్వత్సమీపే। ఉన్మజ్జ్యామి ప్రాదుర్భవిష్యే। త్వదుపహృతే త్వద్ధత్తే। అవరోధనం రాజాన్తఃపురమ్। ఆస్థానీమాస్థానమ్। అధీతీ। 'యోఽధీతకృత్స్నవేదః స్యాత్సోఽధీతీత్యు-

భూషణా।

ఆపన్నానాం ప్రాప్తాపత్తీనాం। శరణం రక్షకమ్। 'శరణం గృహరక్షిత్రోః' ఇత్యమరః। ప్రజానాం మాతృపితృస్థానీయం విగ్రహే। అధీతీ 'ఇష్టాదిభ్యశ్చ' ఇతి కర్తరీనిః। 'క్తస్యేన్వి-

లఘుదీపికా।

'శరణం గృహరక్షిత్రోః'। 'యోఽధీతకృత్స్నవేదః స్యాత్సోఽధీతీత్యుచ్యతే బుధైః'। 'క్తస్యే-

---

చతుర్ష్వామ్నాయేషు, గృహీతీ షట్స్వఙ్గేషు, ఆన్వీక్షికీవిచక్షణః, చతుఃషష్టికలాగమప్రయోగచతురః, విశేషేణ గజరథతురఙ్గతన్త్రవిత్, ఇష్వసనాస్త్రకర్మణి గదాయుద్ధే చ నిరుపమః, పురాణేతిహాసకుశలః, కర్తా కావ్యనాటకాఖ్యాయికానామ్, వేత్తా సోపనిషదోఽర్థశాస్త్రస్య, నిర్మత్సరో గుణేషు, విశ్రమ్భీ సుహృత్సు, శక్లః, సంవిభాగశీలః, శ్రుతధరః, గతస్మయశ్చ। నాస్య దోషమణీయాంసమప్యుపలభే। న చ గుణేష్వవిద్యమానమ్। తన్మాదృశస్య బ్రాహ్మణమాత్రస్య న లభ్య ఏవ సంబన్ధీ। దుహితరమస్మై సమర్ప్య వార్ధకోచితమన్త్యమాశ్రమం సంక్రమేయమ్, యది దేవః సాధు మన్యతే' ఇతి। స ఇదమాకర్ణ్య వైవర్ణ్యాక్రాన్తవక్త్రః పరముపేతో వైలక్ష్యమారస్యతేఽనునేతుమనిత్యతాదిసంకీర్తనేనాత్రభవన్తం మన్త్రిభిః సహ। త్వం తు తేషామదత్తశ్రోత్రో ముక్తకణ్ఠం రుదిత్వా చిరస్య

పదచన్ద్రికా।

చ్యతే బుద్ధైః' ఇతి। 'అధీతీ చతుర్ష్వామ్నాయేషు' ఇతి। 'క్తస్యేన్విషయస్య కర్మణ్యుపసంఖ్యానమ్' ఇతి సప్తమీ। ఆన్వీక్షికీ తర్కవిద్యా। విచక్షణః కుశలః। ఆఖ్యాయికా ప్రబన్ధవిశేషః కాదమ్బరీహర్షచరిత్రాదిః। 'ప్రసృతానాకులశ్రవ్యశబ్దార్థపదవృత్తినా। గద్యేన యుక్తోదాత్తార్థా సోచ్ఛ్వాసాఖ్యాయికా మతా॥' ఇతి భీమః। సోపనిషదోఽర్థశాస్త్రస్య కర్మజ్ఞానమీమాంరాయోః వేత్తా। శక్లః 'శక్లః ప్రియంవదః ప్రోక్తః' ఇతి హలాయుధః। విశ్రమ్భీ విశ్వాసవాన్। గతస్మయో గర్వరహితః। అణీయాంసమ్ అల్పిష్ఠమ్। వార్ధకోచితం వృద్ధత్వోచితమ్। అన్త్యమాశ్రమం సంన్యాసమ్। వివర్ణస్య భావో వైవర్ణ్యమ్। కా-

భూషణా।

షయస్య కర్మణ్యుపసంఖ్యానమ్' ఇతి సప్తమీ। 'ఇతిహాసః పురావృత్తమ్'। 'ఆఖ్యాయికోపలబ్ధార్థా' ఇత్యమరో ద్వయోః।' ప్రసృతానాకులశ్రవ్యశబ్దార్థపదవృత్తినా। గద్యేన యుక్తోదాత్తార్థా సోచ్ఛ్వాసాఖ్యాయికామతా॥ వృత్తం వ్యాఖ్యాయతే తస్యా నాయకేనాథ చేష్టితమ్। వక్రం చాపరవక్రం చ కాలే భావ్యార్థశంసి చ॥ కవేరభిప్రాయకృతైరఙ్కనైః కైశ్చిదాననైః॥' ఇతి। సోపనిషదోఽర్థశాస్త్రస్య కర్మజ్ఞానమీమాంసయోః। శక్లః ప్రియంవదః। 'శక్లః ప్రి-

లఘుదీపికా।

విషయస్య కర్మణ్యుపసంఖ్యానమ్' ఇతి సప్తమీ। ఆఖ్యాయికా ప్రబన్ధవిశేషః। 'ప్రసృతానాకులశ్రవ్యశబ్దార్థపదవృత్తినా। గద్యేన యుక్తోదాత్తార్థా సోచ్ఛ్వాసాఖ్యాయికా మతా॥ వృత్తం వ్యాఖ్యాయతే తస్యా నాయకేనాథ చేష్టితమ్। వక్రం చాపరవక్రం చ కాలే భావ్యార్థశంసి చ॥ కవేరభిప్రాయకృతైరఙ్కనైః కైశ్చిదాననైః॥' సోపనిషదోఽర్థశాస్త్రస్య కర్మజ్ఞానమీమాంసయోః। శక్లః। 'శక్లః ప్రియంవదః ప్రోక్తః' ఇతి హలాయుధః। విహస్య?

బాష్పాకుణ్ఠకణ్ఠః కాష్ఠాన్యాహృత్యాగ్నిం సంధుక్ష్య రాజమన్దిరద్వారే చితాధిరోహణాయోపక్రమిష్యసే। స తావదేవ త్వత్పాదయోర్నిపత్య సామాత్యో నరపతిరనూనైరర్థైస్త్వాముపచ్ఛన్ద్య దుహితరం మహ్యం దత్త్వా మద్యోగ్యతాసమారాధితః సమస్తమేవ రాజ్యభారం మయి సమర్పయిష్యతి। సోఽయమభ్యుపాయోఽనుష్ఠేయః యది తుభ్యం రోచతే' ఇతి। సోఽపి పటుర్విటానామగ్రణీరసకృదభ్యస్తకపటప్రపఞ్చః పాఞ్చాలశర్మా యథోక్తమభ్యధికం చ నిపుణముపక్రాన్తవాన్ ఆసీచ్చ మమ సమీహితానామహీనకాలసిద్ధిః। అన్వభవం చ మధుకర ఇవ నవమాలికామార్ద్రసుమనసమ్। అస్య రాజ్ఞః సింహవర్మణః సాహాయ్యదానం సుహృత్సంకేతభూమిగమనమిత్యుభయమపేక్ష్య సర్వబలసందోహేన చమ్పామిమాముపగతో దైవాద్దేవదర్శనసుఖమనుభవామి' ఇతి।

శ్రుత్వైతత్ప్రమతిచరితం స్మితముకులితముఖనలినః బిలాసప్రాయమూర్జితమ్, మృదుప్రాయం చేష్టితమ్, ఇష్ట ఏష మార్గః ప్రజ్ఞావతామ్। 'అథేదానీమత్రభవాన్ప్రవిశతు' ఇతి మిత్రగుప్తమైక్షత క్షితీశపుత్రః।

ఇతి శ్రీదణ్డినః కృతౌ దశకుమారచరితే ప్రమతిచరితం నామ పఞ్చమ ఉచ్చ్వాసః।

పదచన్ద్రికా।

ష్ఠాని సంధుక్ష్య। ప్రజ్వాల్యేత్యర్థః। రాజమన్దిరద్వారే రాజగృహద్వారే। సామాత్యః సప్రధానః। అనూనైః। మహామూల్యైరిత్యర్థః। అభ్యస్తః ప్రాప్తః। కపటప్రపఞ్చశ్ఛలరచనా। ఉపక్రాన్తవాన్సంపాదితవాన్। అహీనకాలసిద్ధిః అత్యుచ్చకాలసిద్ధిః। మధుకర ఇవ భ్రమర ఇవ నవమాలికామ్। మాలతీమిత్యర్థః। ఆర్ద్రసుమనసం సరసపుష్పమ్। ముకులితం హాస్యసంకుచితమ్। ముఖనలినం ముఖకమలమ్। ప్రజ్ఞావతాం బుద్ధిమతామ్। ఇదానీం ప్రమతిచరితశ్రవణానన్తరమ్। మిత్రగుప్తం స్వచరితఖ్యాపనాయైక్షతాపశ్యదిత్యర్థః॥ ఇతి శ్రీదశకుమారచరితటీకాయాం పదచన్ద్రికాభిధాయాం పఞ్చమ ఉచ్చ్వాసః॥

భూషణా।

యంవదే' ఇత్యమరః। వైలక్ష్యం పరం వైక్లవ్యముపేత ఇత్యన్వయః। సమనునేతుం ఖేదం దూరీకర్తుమ్। చిరస్య బహుకాలమ్। రుదిత్వా క్రన్దనం కృత్వా। మధుకర ఆర్ద్రసుమనసమివేత్యన్వయః। సందోహః సమూహః। విలాసప్రాయం విలాసబహులమ్। ఊర్జితమున్నతమ్॥ ఇతి శ్రీదశకుమారచరితటీకాయాం భూషణాభిధాయాం పఞ్చమ ఉచ్ఛ్వాసః॥

లఘుదీపికా।

క్రన్దనం కృత్వా। సంకేతభూమిః సపిణ్డనప్రదేశః। 'సమయే చ సపిణ్డనే చ సంకేతః' ఇత్యజయః। సందోహః సమూహః। విలాసప్రాయం విలాసబహులమ్। ఊర్జితమున్నతమ్॥ ఇతి లఘుదీపికాయాం పఞ్చమ ఉచ్ఛ్వాసః॥

షష్ఠోచ్ఛ్వాసః।

సోఽప్యాచచక్షే— దేవ, సోఽహమపి సుహృత్సాధారణభ్రమణకారణః సుహ్మేషు దామలిప్తాహ్వయస్య నగరస్య బాహ్యోద్యానే మహాన్తముత్సవసమాజమాలోకయమ్। తత్ర క్వచిదతిముక్తకలతామణ్డపే కమపి వీణావాదేనాత్మానం వినోదయన్తముత్కణ్ఠితం యువానమద్రాక్షమ్। అప్రాక్షం చ— 'భద్ర, కో నామాయముత్సవః, కిమర్థం వా సమారబ్ధః, కేన వా నిమిత్తేనోత్సవమనాదృత్యైకాన్తే భవానుత్కణ్ఠిత ఇవ పరివాదినీద్వితీయస్తిష్ఠతి' ఇతి। సోఽభ్యధత్త— 'సౌమ్య, సుహ్మపతిస్తుఙ్గధన్వానామానపత్యః ప్రార్థితవానముష్మిన్నాయతనే విస్మృతవిన్ధ్యవాసరాగం వసన్త్యా విన్ధ్యవాసిన్యాః పాదమూలాదపత్యద్వయమ్'। అనయా చ కిలాస్మై ప్రతిశయితాయ స్వప్నే సమాదిష్టమ్— 'సముత్పత్స్యతే తవైకః పుత్రః, జనిష్యతే చైకా దుహితా। స తు తస్యాః పాణిగ్రాహకమనుజీవిష్యతి। సా తు సప్తమాద్వర్షాదారభ్యాఽపరిణయనాత్ప్రతిమాసం కృత్తికాసు కన్దుక-

----

పదచన్ద్రికా।

సోఽపి మిత్రగుప్తోఽపి। సుహ్మేషు దేశవిశేషేషు। దామలిప్తాహ్వయస్య దామలిప్తనామ్నా ఖ్యాతస్య। అతిముక్తకః పుణ్డ్రకః। 'ఉత్కణ్ఠితశ్చిన్తయానః' ఇతి వైజయన్తీ। అద్రాక్షం దృష్టవాన్। అప్రాక్షం చ। అవదం చేత్యర్థః। భద్రేతి కల్యాణవత్సంబోధనమ్। సమారబ్ధోఽనుష్ఠితః। అనాదృత్య। ఉపేక్ష్యేత్యర్థః। పరివాదినీ వీణాభేదః। 'విపఞ్చీ సా తు తన్త్రీభిః సప్తభిః పరివాదినీ' ఇత్యమరః। అభ్యధత్త ప్రత్యుత్తరం దత్తవాన్। సౌమ్యేత్యాప్తతయా వచనసంబోధనమ్ (?)। తుఙ్గధన్వేతి నామ్నా ఖ్యాతః। ఆయతనం దేవస్థానమ్। విన్ధ్యవాసిన్యాః పరమేశ్వర్యాః। అస్మై తుఙ్గధన్వనే। ప్రతిశయితాయ నిద్రితాయ। సమాదిష్టమాజ్ఞప్తమ్। సముత్పత్స్యతే భవిష్యతి। తస్యా భగిన్యాః। పాణిగ్రాహకం భర్తారమ్। అపరిణయనాద్వివాహాభావాత్। ప్రతిమాసం మాసం ప్రతీతి తథా। కృత్తికాసు

భూషణా।

దేవ, సుహ్యేష్వగ్నికోణదిక్స్థేషు। దామలిప్తాహ్వయస్య దామలిప్తనామధేయస్య। అతిముక్తలతామణ్డపే। 'అతిముక్తః పుణ్డ్రకః స్యాత్' ఇత్యమరః। పరివాదినీద్వితీయో వీణాసహాయ:। 'విపఞ్చీ సా తు తన్త్రీభిః సప్తభిః పరివాదినీ' ఇత్యమరః। విన్ధ్య-

లఘుదీపికా।

దామలిప్తాహ్వయస్య దామలిప్తనామధేయస్య। 'అతిముక్తః పుణ్డ్రకః స్యాత్'। 'ఉత్క-

---

నృత్యేన గుణవద్భర్తృలాభాయ మాం సమారాధయతు। యం చాభిలషేత్సాస్మై దేయా। స చోత్సవః కన్దుకోత్సవనామాస్తు' ఇతి। తతోఽల్పీయసా కాలేన రాజ్ఞః ప్రియమహిషీ మేదినీ నామైకం పుత్రమసూత। సముత్పన్నా చైకా దుహితా। సాద్య నామ కన్యా కన్దుకావతీ సోమాపీడాం దేవీం కన్దుకవిహారేణారాధయిష్యతి। తస్యాస్తు సఖీ చన్ద్రసేనా నామ ధాత్రేయికా

మమ ప్రియాసీత్। సా చైషు దివసేషు రాజపుత్రేణ భీమధన్వనా బలవదనురుద్ధా। తదహముత్కణ్ఠితో మన్మథశరశల్యదుఃఖోద్విగ్నచేతాః కలేన వీణారవేణాత్మానం కించిదాశ్వాసయన్వివిక్తమధ్యాసే' ఇతి।

అస్మిన్నేవ చ క్షణే కిమపి నూపురక్వణితముపాతిష్ఠత్। ఆగతా చ కాచిదఙ్గనా। దృష్ట్వైవ స ఏనాముత్ఫుల్లదృష్టిరుత్థాయోపగూఢకణ్ఠశ్చ తయా తత్రైవోపావిశత్। అశంసచ్చ— 'సైషా మే ప్రాణసమా, యద్విరహో దహన ఇవ దహతి మామ్। ఇదం చ మే జీవితమపహరతా రాజపుత్రేణ మృత్యునేవ నిరుష్మతాం నీతః। న చ శక్ష్యామి రాజసూనురిత్యముష్మిన్పాపమాచరితుమ్। అతోఽనయాత్మానం సుదృష్టం కారయిత్వా త్యక్ష్య-

పదచన్ద్రికా।

తన్నామనక్షత్రేషు। కన్దుకనృత్యేన కన్దుకవన్నృత్యం తేన। సమారాధయతు। ఆరాధనం కరోత్విత్యర్థః। స కన్దుకనామేతి ఖ్యాతః। అల్పీయసాల్పతరేణ। మేదినీ నామ రాజపత్నీ। సోమాపీడాం దేవీం చన్ద్రశేఖరామ్। 'ఆపీడః శేఖరః సమౌ' ఇతి వైజయన్తీ। సా చ చన్ద్రసేనా। రాజపుత్రేణ భీమధన్వేతి నామ్నా। మన్మథః మదనః। శరశల్యం బాణశల్యమ్। కలేన గమ్భీరేణ। 'కలో మన్ద్రస్తు గమ్భీరే' ఇత్యమరః। వివిక్తం విజనమ్। అధ్యాసేఽధిష్ఠితోఽస్మి। నూపురక్వణితం నూపురశబ్దితమ్। స వీణావాదకో యువా। ఉపగూఢకణ్ఠో వ్యాప్తకణ్ఠః। యద్విరహో యస్యా విరహః। నిరూ-

భూషణా।

వాసిన్యా దేవ్యాః। కన్దుకావతీ। 'మతౌ బహ్వచోఽనజిరాదీనామ్' ఇతి దీర్ఘః సంజ్ఞాయామ్। సోమాపీడాం చన్ద్రశేఖరామ్। 'ఆపీడశేఖరౌ' ఇత్యమరః। ధాత్రేయికా। ధా-

లఘుదీపికా।

క్షితశ్చిన్తయానః' ఇతి వైజయన్తీ। విన్ధ్యవాసిన్యాః పరమేశ్వర్యాః। సోమాపీడాం చన్ద్రశేఖరామ్। 'ఆపీడః శేఖరః సమౌ' ఇతి వైజయన్తీ। అపి తు తథాపి। ఉదైరతో

మి నిష్ప్రతిక్రియాన్ప్రాణాన్' ఇతి। సా తు పర్యశ్రుముఖీ సమభ్యధాత్— 'మా స్మ నాథ, మత్కృతేఽధ్యవస్యః సాహసమ్। యస్త్వముత్తమాత్సార్థవాహాదర్థదాసాదుత్పద్య కోశదాస ఇతి గురుభిరభిహితనామధేయః పునర్మదత్యాసఙ్గాద్వేశదాస ఇతి ద్విపద్భిః ప్రఖ్యాపితోఽసి తస్మింస్త్వయ్యుపరతే యద్యహం జీవేయం నృశంసో వేశ ఇతి సమర్థయేయం లోకవాదమ్। అతోఽద్యైవ నయ మామీప్సితం దేశమ్' ఇతి। స తు మామభ్యధత్త— 'భద్ర, భవద్దృష్టేషు రాష్ట్రేషు కతమత్సమృద్ధం సంపన్నసస్యం సత్పురుషభూయిష్ఠం చ' ఇతి। తమహమీషద్విహస్యాబ్రవమ్— 'భద్ర, విస్తీర్ణేయమర్ణవామ్బరా। న పర్యన్తోఽస్తి స్థానస్థానేషు రమ్యాణాం జనపదానామ్। అపి తు న చేదిహ యువయోః సుఖనివాసకారణం కమప్యుపాయముత్పాదయితుం శక్నుయామ్। తతోఽహమేవ భవేయమధ్వదర్శీ'। తావతోదైరత రణితాని మణినూపురాణామ్। అథాసౌ జాతసంభ్రమా 'ప్రాప్తైవేయం భర్తృదారికా కన్దుకావతీ కన్దుకక్రీడితేన దేవీం విన్ధ్యవాసినీమారాధయితుమ్। అనిషిద్ధదర్శనా చేయమస్మిన్కన్దుకోత్సవే। సఫలమస్తు యుష్మచ్చక్షుః। ఆగచ్ఛతం ద్రష్టుమ్। అహమస్యాః సకాశవర్తినీ భవేయమ్' ఇత్యయాసీత్। తామన్వయావ చావామ్। మహతి రత్నరఙ్గపీఠే స్థితాం ప్రథమం తామ్రోష్ఠీమపశ్యమ్। అతిష్ఠచ్చ సా సద్య ఏవ మమ హృదయే। న

పదచన్ద్రికా।

ష్మతాం నిస్తేజస్త్వమ్। రాజసూనురితి రాజపుత్ర ఇతి। నిష్ప్రతిక్రియాన్నిష్ప్రతీకారాన్। సా త్వితి। పర్యశ్రుముఖీ పరిగతాన్యశ్రూణి యస్మిన్నితి। ద్విపద్భిః। కైశ్చిదిత్యర్థః। ఉపరతే మృతే। నృశంసో ఘాతుకః। వేశో వేషః। ఈప్సితమిష్టమ్। భవద్దృష్టేషు త్వయా దృష్టేషు। సంపన్నసస్యం ప్రచురధాన్యమ్। ఈషదల్పమ్। అర్ణవామ్బరా సముద్రవసనా। పర్యన్తః సమాప్తిః। స్థానస్థానేషు స్థలస్థలేషు। జనపదానాం దేశానామ్। 'నీవృజ్జనపదో దేశ—' ఇత్యమరః। అధ్వదర్శీ మార్గోపదేష్టా। తావతా। తత్కాలేనేత్యర్థః। ఉదైరత। ఉత్పన్నానీత్యర్థః।

రణితాని శబ్దితాని। అథేతి। అసౌ నాయికా। భర్తృదారికా రాజకన్యకా। అనిషిద్ధదర్శనాఽప్రతిహతదర్శనా। సకాశం సమీపమ్। ఆవామితి ద్వివచనమ్। తామ్రోష్ఠీమారక్తాధరామ్। అతిష్ఠత్। అవర్తతేత్యర్థః।

భూషణా।

త్ర్యుపమాతా తత్కన్యా ధాత్రేయికా। 'స్త్రీభ్యో ఢక్'। సుదృష్టం సమ్యగ్దృష్టమ్। నిష్ప్రతిక్రియాజ్జీవనోపాయాన్తరశూన్యాన్। వేశజనో వేశ్యాజనః। ఉద్గైరతోదగచ్ఛన్। ఆగ-

---

మయాన్యేన వాన్తరాలే దృష్టా। చిత్రీయావిష్ఠచిత్తశ్చాచిన్తయమ్— 'కిమియం లక్ష్మీః। నహి నహి। తస్యాః కిల హస్తే విన్యస్తం కమలమ్, అస్యాస్తు హస్త ఏవ కమలమ్। అభుక్తపూర్వా చాసౌ పురాతనేన పుంసా పూర్వరాజైశ్చ, అస్యాః పునరనవద్యమయాతయామం చ యౌవనమ్' ఇతి చిన్తయత్యేవ మయి, సానఘసర్వగాత్రీ వ్యత్యస్తహస్తపల్లవాగ్రస్పృష్టభూమిరాలోలనీలకుటిలాలకా సవిభ్రమం భగవతీమభివన్ద్య కన్దుకమమన్దరాగరూషితాక్షమనఙ్గమివాలమ్బత। లీలాశిథిలం చ భూమౌ ముక్తవతీ। మన్దోత్థితం చ కించిత్కుఞ్చితాఙ్గుష్ఠేన ప్రసృతకోమలాఙ్గులినా పాణిపల్లవేన సమాహత్య హస్తపృష్ఠేన చోన్నీయ, చటులదృష్టిలాఞ్ఛితం స్తబకమివ భ్రమరమాలానువిద్ధమవపతన్తమాకాశ ఏవాగ్రహీత్। అముఞ్చచ్చ। మధ్యవిలమ్బితలయే ద్రుతలయే మృదుమృదు చ ప్రహరన్తీ-

-- -----------------------

పదచన్ద్రికా।

చిత్రీయావిష్టచిత్తః। 'చిత్రీయా విస్మయోద్భుతమ్' ఇతి కోశః। అభుక్తపూర్వా పూర్వం న భుక్తా। అయాతయామమ్। అజీర్ణమిత్యర్థః। అపరిభుక్తమితి యావత్। 'యాతయామం గతరసమ్' ఇత్యమరః (?)। 'జీర్ణం చ పరిభుక్తం చ యాతయామమిదం ద్వయమ్' ఇతి కోశః। అనఘం

నిర్దోషమ్। వ్యత్యస్తౌ పరావర్తితౌ। నీలాః శ్యామాః। కుటిలా వక్రాః। అలకాశ్చూర్ణకున్తలాః। అమన్దం వర్ధమానమ్। లీలా విలాసః। శిథిలం శ్లథమ్। మన్దం నిశ్చలమ్। కుఞ్చితో వక్రితః। చటులశ్చఞ్చలః। స్తబకో గుచ్ఛః। భ్రమరమాలా భ్రమరపఙ్క్తిః। ఆకాశ ఏవ మధ్య ఏవ। మధ్యవిలమ్బితం మధ్యే విలమ్బితమ్। ద్రుతం లయః పతనం యత్రేతి తస్మిన్సతీతి సతిసప్తమీ।

భూషణా।

చ్చుతమ్। ద్వివచనమేతత్। చిత్రీయావిష్టచిత్తో విస్మయావిష్టచిత్తః। 'విస్మయోఽద్భుతమాశ్చర్యం చిత్రమ్' ఇత్యమరః। చిత్రీ 'నమోవరివస్—' ఇతి క్యజన్తాత్ 'అ ప్రత్యయాత్' ఇత్యప్రత్యయః స్త్రియామ్। కిమియమిత్యాద్యాక్షేపాలంకారః। 'ఆక్షేపః స్వయముక్తస్య ప్రతిషేధో విచారణాత్' ఇతి లక్షణాత్। అయాతయామమపరిభుక్తమ్। 'జీర్ణం చ పరిభుక్తం చ యాతయామమిదం ద్వయమ్।' రూషితాక్షం రఞ్జితమ్। 'రూష హింసాయామ్'। విలమ్బితద్రుతమధ్యలయే। 'బిలమ్బితం ద్రుతం మధ్యం తత్త్వమోఘో ఘనం క్రమాత్। తాలః కాలక్రి-

లఘుదీపికా।

దగచ్చుత్। చిత్రీయావిష్టచిత్తో విస్మయావిష్టచిత్తః। 'చిత్రీయో విస్మయోఽద్భుతమ్'। అయాతయామమపరిభుక్తమ్। 'జీర్ణం చ పరిభుక్తం చ యాతయామమిదం ద్వయమ్।' చూర్ణపదీ

తత్క్షణం చూర్ణపదమదర్శయత్। ప్రశాన్తం చ తం నిర్దయప్రహారైరుదపాతయత్। విపర్యయేణ చ ప్రాశమయత్ పక్షమృజ్వాగతం చ వామదక్షిణాభ్యాం కరాభ్యాం పర్యాయేణాభిఘ్నన్తీ శకున్తమివోదస్థాపయత్। దూరోత్థితం చ ప్రపతన్తమాహృత్య గీతమార్గమారచయత్। ప్రతిదిశం చ గమయిత్వా ప్రత్యాగమయత్। ఏవమనేకకరణమధురం విహరన్తీ రఙ్గగతస్య రక్తచేతసో జనస్య ప్రతిక్షణముచ్చావచాః ప్రశంసావాచః ప్రతిగృహ్ణతీ, ప్రతిక్షణారూఢవిభ్రమం కోశదాసమంసేఽవలమ్బ్య కణ్టకితగణ్డముత్పుల్లేక్షణం చ

మయ్యభిముఖీభూయ తిష్ఠతి
తత్ర్రథమావతీర్ణకందర్పకారితకటాక్షదృష్టిస్తదనుమార్గవిలసితలీలాఞ్చితభ్రూలతా,
శ్వాసానిలవేగాన్దోలితైర్దన్తచ్ఛదరశ్మిజాలైర్లీలాపల్లవైరివ
ముఖకమలపరిమలగ్రహణలోలానలినస్తాడయన్తీ, మణ్డలభ్రమణేషు
కన్దుకస్యాతిశీఘ్రప్రచారతయావిశన్తీవ మద్దర్శనలజ్జయా పుష్పమయం పఞ్జరమ్,
పఞ్చబిన్దుప్రసృతేషు పఞ్చాపి

పదచన్ద్రికా।

మృదు కోమలమ్। అమృదు చ కఠినమ్। చూర్ణపదమ్। 'గత్యాగత్యోరానులోమ్యం
న్యూనాధిక్యక్షేపణం తచ్చూర్ణపదమ్' ఇతి కన్దుకతన్త్రే। ప్రశాన్తం శిథిలమ్। తమ్।
కన్దుకమిత్యర్థః। ఉదపాతయదుత్థితమకరోత్। శకున్తః పక్షీ। గీతమార్గమ్। 'దశపదచఙ్క్రమణం
గీతమార్గం విదుః' ఇతి కన్దుకతన్త్రే। అనేకకరణమధురమనేకవ్యాపారరమ్యమ్। ఉచ్చావచాః
స్థూలసూక్ష్మాః। ప్రశంసావాచః స్తుతివచనాని। ప్రతిక్షణారూఢవిభ్రమః ప్రతిక్షణమారూఢ
ఉత్పన్నో విభ్రమో విలాసో యస్యేతి తథా। కణ్టకితం రోమాఞ్చితమ్। తిష్ఠతి సతీతి
సతిసప్తమీ। తత్ర్రథమం తదేవ ప్రథమమవతీర్ణ ఆగతో యః కందర్పః కామస్తేన కారితా
కటాక్షదృష్టిర్యస్యాః సేతి తథా। తదనుమార్గే కన్దుకానుమార్గే విలసితస్య ఖేలనస్య। అనిలవేగో
వాయువేగః। పఞ్చబిన్దుప్రసృతేషు। 'పఞ్చావర్తప్రహారస్తు

భూషణా।

యామానమ్' ఇత్యమరః। చూర్ణపదమ్। 'గత్యాగత్యోరానులోమ్య
తోయన్న్యూనాధిక్యక్షేపణ'మితి। గీతమార్గమారచత్। దశపదచఙ్క్రమణం తు గీతమార్గః।
ఏవమనేకకరణమధురమనేకవ్యాపారరమ్యమ్। ఉచ్చావచమనేకభేదమ్। 'ఉచ్చావచం
నైకభేదమ్' ఇత్యమరః। అవఘట్టయ-

లఘుదీపికా।

'గత్యాగత్యోరానులోమ్యతోయ న్యూనాధిక్యక్షేపణం చూర్ణపద'మితి కన్దుకతన్త్రే।
గీతమార్గమారచయత్। దశపదచఙ్క్రమణం తు గీతమార్గః।
అనేకకరణమధురమనేకవ్యాపారరమ్యమ్।

పఞ్చబాణబాణాన్యుగపదివాభిపతతస్త్రాసేనావఘట్టయన్తీ, గోమూత్రికాప్రచారేషు ఘనదర్శితరాగవిభ్రమా విద్యుల్లతామిత్ర విడమ్బయన్తీ,
భూషణమణిరణితదత్తలయసంవాదిపాదచారమ్, అపదేశస్మితప్రభానిషిక్తబిమ్బాధరమ్,
అంసస్రంసితప్రతిసమాహితశిఖణ్డభారమ్, సమాఘట్టితక్వణితరత్నమేఖలాగుణమ్,
అఞ్చితోత్థితపృథునితమ్బవిలమ్బితవిచలదంశుకోజ్జ్వలమ్,
ఆకుఞ్చితప్రసృతవల్లితభుజలతాభిహతలలితకన్దుకమ్, ఆవర్జితబాహుపాశమ్,
ఉపరిపరివర్తితత్రికవిలగ్నలోలకున్తమ్,
అవగలితకర్ణపూరకనకపత్రప్రతిసమాధానశీఘ్రతానతిక్రమితప్రకృతక్రీడనమ్,
అసకృదుత్క్షిప్యమాణహస్తపాదబాహ్యాభ్యన్తరభ్రాన్తకన్దుకమ్,
అవనమనోన్నమననైరన్తర్యనష్టదృష్టమధ్యయష్టికమ్,
అవపతనోత్పతననిర్వ్యవస్థముక్తాహారమ్,
అఙ్కురితధర్మసలిలదూషితకపోలపత్రభఙ్గశోషణాధికృతశ్రవణపల్లవానిలమ్,
ఆగలితస్తనతటాంశుకనియమనవ్యాపృతైకపాణిపల్లవం చ నిషద్యో-

పదచన్ద్రికా।

పఞ్చబిన్దురుదాహృతః' ఇతి। పఞ్చబాణో మదనః। గోమూత్రికాప్రచారేషు। 'గోమూత్రికేతి విద్వద్భిశ్చారః శాతహృదో మతః' ఇతి చ। ఘనదర్శితమతిమాత్రదర్శితమ్, మేఘదర్శితం వా। విభ్రమః స్ఫురణమ్। విడమ్బయన్త్యనుకుర్వతీ। రణితం శబ్దితమ్। త్రికమ్। 'త్రికం కృకాటికాయాం చ పృష్ఠవంశాధరేఽపి చ' ఇతి వైజయన్తీ। అఙ్కురితమీషత్ప్రాదుర్భూతమ్।

ధర్మసలిలం ధర్మోదకమ్। అధికృతోఽధికారీకృతః। శ్రవణపల్లవః కర్ణావతంసపల్లవః। స్తనతటాంశుకనియమనం కుచతటోపరిగతవస్త్రసమీకరణం తత్ర వ్యాపృతో

భూషణా।

న్త్యాలోడయన్తీ। గోమూత్రికాప్రచారేషు। 'గోమూత్రికేతి విద్వద్భిశ్చారః శాతహృదో మతః'। ఘనదర్శితమతిమాత్రదర్శితం, మేఘదర్శితం చ। విభ్రమః స్ఫురణమ్। లయసంవాది లయానురోధి। అఞ్చితం సమ్యగ్యథా తథోత్థితం ఉన్నతః పృథుర్మహాన్నితమ్బస్తస్య బిమ్బం తత్ర లమ్బితం చేలం వస్త్రం యత్రేత్యర్థః। ఆఘట్టితః సమీకృతః। క్వణితః శబ్దవాన్మేఖలాగుణో యత్రేత్యర్థః। 'త్రికం కృకాటికాయాం చ పృష్ఠవంశాధరే త్రికమ్' ఇతి వైజయన్తీ। అసకృదిత్యాది। 'బనేటీ' ఇతి లోకప్రసిద్ధం క్రీడనకమ్। అత్రత్యం పూర్వదృష్టమ్।

లఘుదీపికా।

పఞ్చబిన్దుప్రసృతమ్। 'పఞ్చావర్తప్రహారస్తు పఞ్చబిన్దురుదాహృతః'। గోమూత్రికాప్రచారేషు। 'గోమూత్రికేతి విద్వద్భిశ్చారః శాతహృదః స్మృతః'। ఘనదర్శితమతిమాత్రదర్శితమ్, మేఘదర్శితం చ। విభ్రమః స్ఫురణమ్। 'త్రికం కృకాటికాయాం చ పృష్ఠవంశాధరేఽపి చ' ఇతి

త్థాయ నిమీల్యోన్మీల్య స్థిత్వా గత్వా చైవాతిచిత్రం పర్యాక్రీడత రాజకన్యా। అభిహత్య భూతలాకాశయోరపి క్రీడాన్తరాణి దర్శనీయాన్యేకేనైవ వానేకేనైవ కన్దుకేనాదర్శయత్। చన్ద్రసేనాదిభిశ్చ ప్రియసఖీభిః సహ విహృత్య విహృతాన్తే చాభివన్ద్య దేవీం మనసా మే సానురాగేణేవ పరిజనేనానుగమ్యమానా, కువలయశరమివ కుసుమశరస్య మయ్యపాఙ్గం సమర్పయన్తీ, సాపదేశమసకృదావర్త్యమానవదనచన్ద్రమణ్డలతయా స్వహృదయమివ మత్సమీపే ప్రేరితం ప్రతినివృత్తం న వేత్త్యాలోకయన్తీ, సహ సఖీభిః కుమారీపురమగమత్।

అహం చానఙ్గవిహ్వలః స్వవేశ్మ గత్వా కోశదాసేన యత్నవదత్యుదారం స్నానభోజనాదికమనుభావితోఽస్మి। సాయం చోపసృత్య చన్ద్రసేనా రహసి మాం ప్రణిపత్య పత్యురంసమంసేన ప్రణయపేశలమాఘట్టయన్త్యుపావిశత్। ఆచష్ట చ హృష్టః కోశదాసః—

'భూయాసమేవం యావదాయురాయతాక్షి, త్వత్ప్రసాదస్య పాత్రమ్' ఇతి। మయా తు సస్మితమభిహితమ్— 'సఖే, కిమేతదాశాస్యమ్। అస్తి కించిదఞ్జనమ్। అనయా తదక్తనేత్రయా రాజసూనురుపస్థితో వానరీమివైనాం ద్రక్ష్యతి, విరక్తశ్చైనాం పునస్త్యక్ష్యతి' ఇతి। తథా తు స్మేరయాస్మి కథితః— 'సోఽయమార్యేణాజ్ఞాకరో జనోఽత్యర్థమనుగృహీతః, యదస్మిన్నేవ జన్మని మానుషం వపురపనీయ వానరీకరిష్యతే। తదాస్తామిదమ్। అన్యథాపి సిద్ధం నః సమీహితమ్। అద్య ఖలు కన్దుకోత్సవే భవన్తమపహసితమనోభవాకారమభిలషన్తీ రోషాదివ శమ్బరద్విపాతిమాత్రనాయాస్యతే రాజపుత్రీ। సోఽయమర్థో విదితభావయా మయా స్వమాత్రే తయా చ

పదచన్ద్రికా।

వ్యాసక్తః। అతిచిత్రమనేకప్రకారమ్। విహృతాన్తే ఖేలనప్రాన్తే। అపాఙ్గం నేత్రప్రాన్తమ్। సాపదేశం సవ్యాజమ్। 'అపదేశః స్మృతో లక్ష్యే నిమిత్తవ్యాజయోరపి' ఇతి విశ్వః। అహమితి। అనఙ్గవిహ్వలో మదనవ్యాకులః। అనుభావితోఽస్మి। అనుభవవిషయీకృత ఇత్యర్థః। అంసం స్కన్ధమ్। అంసేన స్కన్ధేన। ప్రణయపేశలం ప్రీతిసున్దరమ్। భూయాసమ్। భవిష్య ఇత్యర్థః। తదక్తనేత్రయాఞ్జనాక్తనేత్రయా। తథా చన్ద్రసేనయా। ఆజ్ఞాకరః సేవకజనః। అత్యర్థమత్యన్తమ్। అన్యథాపి మనుష్యస్య వానరీకరణం వినాపి। అద్యేతి। అపహసిత ఉపహాసం ప్రాపితో మనోభవాకారో మదనశరీరం యేనేతి। శమ్బరద్విషా కామేన। అతిమాత్రం నిర్భరమ్। 'అతిమాత్రోద్గాఢనిర్భరమ్' ఇత్య-

---

తన్మాత్రే, మహిష్యా చ మనుజేన్ద్రాయ, నివేదయిష్యతే। విదితార్థస్తు పార్థివస్త్వయా దుహితుః పాణిం గ్రాహయిష్యతి। తతశ్చ త్వదనుజీవినా రాజపుత్రేణ భవితవ్యమ్। ఏష హి దేవతాసమాదిష్టో విధిః। త్వదాయత్తే చ రాజ్యే నాలమేవ త్వామతిక్రమ్య మామవరోద్ధుం భీమధన్వా। తత్సహతామయం త్రిచతురాణి దినాని' ఇతి మామామన్త్ర్య ప్రియం చోపగూహ్య ప్రత్యయాసీత్। మమ చ కోశదాసస్య చ తదుక్తానుసారేణ బహువికల్పయతోః కథంచిదక్షీయత క్షపా। క్షపాన్తే చ కృతయథోచితనియమస్తమేవ ప్రియాదర్శనసుభగముద్యానోద్దేశముపాగతోఽస్మి। తత్రైవ చోపసృత్య రాజపుత్రో

నిరభిమానమనుకూలాభిః కథాభిర్మామనువర్తమానో ముహూర్తమాస్త। నీత్వా చోపకార్యామాత్మసమేన స్నానభోజనశయనాదివ్యతికరేణోపాచరత్। తల్పగతం చ స్వప్నే నానుభూయమానప్రియాదర్శనాలిఙ్గనసుఖమాయసేన నిగడేనాతిబలవద్బహుపురుషైః పీవరభుజదణ్డోపరుద్ధమబన్ధయన్మామ్। ప్రతిబుద్ధం చ సహసా సమభ్యధాత్— 'అయి దుర్మతే, శ్రుతమాలపితం హతాయాశ్చన్ద్రసేనాయా జాలరన్ధ్రనిఃసృతం తచ్చేష్టావబోధకప్రయుక్తయానయా కుబ్జయా త్వం కిలాభిలషితో వరాక్యా కన్దుకావత్యా తవ కిలానుజీవినా మయా స్థేయమ్, త్వద్వచః కిలానతిక్రమతా మయా చన్ద్రసేనా కోశదాసాయ దాస్యతే' ఇత్యుక్త్వా

పదచన్ద్రికా।

మరః। ఆయాస్యత ఆయాసం ప్రాప్యతే। త్వదనుజీవినా త్వామనుజీవతీతి తథా। విధిరదృష్టమ। అవరోద్ధుమవరోధనం కర్తుమ్। కథంచిన్మహతా ప్రయాసేన। క్షపా రాత్రిః। అనుకూలాభిః స్వేష్టాభిః। ఉపకార్యోర్వ్యగృహమ్। ఆయసేన లోహమయేన। పీవరౌ మాంసలౌ భుజదణ్డౌ బాహుదణ్డౌ తాభ్యాముపరుద్ధం యథా తథా। జాలరన్ధ్రం గవాక్షచ్ఛిద్రమ్। కిల। అసంభావ్యార్థే కిలశబ్దః। 'వార్తాసంభావ్యయోః కిల' ఇత్యమరః। స్పన్దమానః కమ్ప-

భూషణా।

అవహసితమనోభవాకారం విహసితకామరూపమ్। హరద్విషా కామేన। సహతామయం కోశదాసః। ఉపకార్యా రాజగృహమ్। 'ఉపకర్యోపకారికా' ఇత్యమరః। పీవరభుజదణ్డావుపరుద్ధౌ యత్ర। త్వం కిలాభిలషితః। అసంభావ్యేర్థే కిలశబ్దః। 'వార్తాసంభావ్యయోః కిల' ఇత్యమరః। బహిత్రం వహనమ్। మద్గుః పోతవిశేషః। అపి సిఞ్చేత్। అపిశబ్దః

లఘుదీపికా।

వైజయన్తీ। త్వం కిలాభిలషితః। అసంభావ్యార్థే కిలశబ్దః। 'వార్తాసంభావ్యయోః

పార్శ్వచరం పురుషమేకమాలోక్యాకథయత్— 'ప్రక్షిపైనం సాగరే' ఇతి। స తు లబ్ధరాజ్య ఇవాతిహృష్టః 'దేవ, యదాజ్ఞాపయసి' ఇతి యథాదిష్టమకరోత్। అహం తు నిరాలమ్బనో భుజాభ్యామితస్తతః స్పన్దమానః కిమపి కాష్ఠం దైవదత్తమురసోపశ్లిష్య తావదప్లోషి, యావదపాసరద్వాసరః శర్వరీ చ సర్వా। ప్రత్యుషస్యదృశ్యత కిమపి వహిత్రమ్। అముత్రాసన్యవనాః తే మాముద్ధృత్య రామేషు నామ్నే నావికనాయకాయ కథితవన్తః— 'కోఽప్యయమాయసనిగలబద్ధ ఏవ జలే లబ్ధః పురుషః। సోఽయమపి సిశ్చేత్సహస్రం ద్రాక్షాణాం క్షణేనైకేన' ఇతి। అస్మిన్నేవ క్షణే నైకనౌకాపరివృతః కోఽపి మద్గురభ్యధావత్। అబిభయుర్యవనాః। తావదతిజవా నౌకాః శ్వాన ఇవ వరాహమస్మత్పోతం పర్యరుత్సత। ప్రావర్తత సంప్రహారః। పరాజయిషత యవనాః। తానహమగతీనవసీదతః సమాశ్వాస్యాలపిషమ్— 'అపనయత మే నిగలబన్ధనమ్। అయమహమవసాదయామి వః సపత్నాన్' ఇతి। అమీ తథాకుర్వన్। సర్వాంశ్చ తాన్ప్రతిభటాన్భల్లవర్షిణా భీమటంకృతేన శార్ఙ్గేణ లవలవీకృతాఙ్గాన-

---

పదచన్ద్రికా।

మానః కాష్ఠం దారు। 'కాష్ఠం దార్విన్ధనం త్వేధః' ఇత్యమరః। దైవదత్తమదృష్టదత్తమ్। ఉపశ్లిష్యాలిఙ్గ్య। అపాసరదతిక్రాన్తః। వాసరో దివసః। 'క్లీబే దివసవాసరౌ' ఇత్యమరః। శర్వరీ రాత్రిః। 'అథ శర్వరీ। నిశా నిశీథినీ రాత్రిః' ఇత్యమరః। వహిత్రం వహనమ్। అముత్రాసన్। తే చ యవనా ఇత్యర్థః। అపి సిఞ్చేత్। అపిశబ్దః సంభావనాయామ్। 'గర్హాసముచ్చయప్రశ్నశఙ్కాసంభావనాస్వపి' ఇత్యమరః। ద్రాక్షా। 'మృద్వీకా గోస్తనీ ద్రాక్షా' ఇత్యమరః। మద్గుః పోతవిశేషః। అతిజవా అతివేగవత్యః। పర్యరుత్సత। పరితో రురుధురిత్యర్థః। అబిభయుః। 'ఞిభీ భయే' ఇత్యస్య ధాతో రూపమ్। భయం ప్రాపురిత్యర్థః। పరాజయిషత। పరాజయం ప్రాప్తా ఇత్యర్థః। ఆలపిషమవదమ్। అపనయత। దూరీకురుతేత్యర్థః। అవసాదయామి। నాశయిష్యామీత్యర్థః। సపత్నాన్వైరిణః। 'రిపౌ వైరిసపత్నారిద్విషద్ద్వేషణదుహృదః' ఇత్యమరః। భల్లవర్షిణా। బాణవర్షిణేత్యర్థః। టంకృతేన టంకారేణ। నపుంసకే భావే క్తః। శార్ఙ్గేణ చాపేన। 'శార్ఙ్గం చాపే హరేశ్చాపే' ఇతి వైజ-

భూషణా।

సంభావనాయామ్। 'గర్హాసముచ్చయప్రశ్నవార్తాసంభావనాస్వపి' ఇత్యమరః। 'అపిః పదార్థ—' ఇతి కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞయోపసర్గబాధాన్న షత్వమ్। ద్రాక్షా। 'మృద్వీకా గోస్తనీ ద్రాక్షా' ఇత్యమరః। టంకృతం టంకారః। నంపుసకే భావే క్తః। 'శార్ఙ్గం చాపే హరేశ్చాపే' ఇతి।

లఘుదీపికా।

కిల'। వహిత్రం వహనమ్। మద్గుః పోతవిశేషః। అపి సిఞ్చేత్। అపిః సంభావనాయామ్। 'గర్హాసముచ్చయప్రశ్నశఙ్కాసంభావనాస్వపి'। ద్రాక్షా। 'మృద్వీకా గోస్తనీ ద్రాక్షా'। టఙ్కృతం టఙ్కారః। నపుంసకే భావే క్తః। 'శార్ఙ్గం చాపే హరేశ్చాపే' ఇతి వైజయన్తీ। అనభిసరమ-

---

కార్ష్మ్। అవప్లుత్య హతవిధ్వస్తయోధమస్మత్పోతసంసక్తపోతమముత్ర నావికనాయకమనభిసరమభిపత్య జీవగ్రాహమగ్రహీషమ్। అసౌ చాసీత్స ఏవ భీమధన్వా। తం చాహమవబుధ్య జాతవ్రీడమబ్రవమ్— 'తాత, కిం దృష్టాని కృతాన్తవిలసితాని' ఇతి। తే తు సాంయాత్రికా మదీయేనైవ శృఙ్ఖలేన తమతిగాఢం బద్ధ్వా హర్షకిలకిలారవమకుర్వన్మాం చాపూజయన్। దుర్వారా తు సా నౌరననుకూలవాతనున్నా దూరమభిపత్య కమపి ద్వీపం నిబిడమాశ్లిష్టవతీ। తత్ర చ స్వాదు పానీయమేధాంసి కన్దమూలఫలాని సంజిఘృక్షవో గాఢపతితశిలావలయమవాతరామ। తత్ర చాసీన్మహాశైలః। సోఽహమ్ 'అహో రమణీయోఽయం పర్వతనితమ్బభాగః, కాన్తతరేయం గన్ధపాషాణవత్యుపత్యకా, శిశిరమిదమిన్దీవరారవిన్దమకరన్దబిన్దుచన్ద్రకోత్తరం గోత్రవారి, రమ్యోఽయమనేకవర్ణకుసుమ-

---

పదచన్ద్రికా।

యన్తీ। లవలవీకృతాఙ్గా(ల్లేశలేశీకృతాఙ్గాన్। అకార్షం కృతవాన్। జీవగ్రాహం జీవన్తం గృహీత్వేతి ణముల్। అసావితి। జాతవ్రీడం జాతలజ్జమ్। అనభిసరమసహాయమ్। 'అనుప్లవః సహాయశ్చానుచరోఽభిసరః సమాః' ఇత్యమరః। తాతేతి। కృతాన్తో యమః। 'కృతాన్తో యమునాభ్రాతా శమనో యమరాడ్యమః' ఇత్యమరః। సాంయాత్రికాః పోతవణిజః। 'సాంయాత్రికః పోతవణిక్' ఇత్యమరః। కిలకిలారవమిత్యనుకరణమ్। అననుకూలవాతః ప్రతికూలవాయుః। స్వాదు మధురమ్। ఏధాంసి కాష్ఠాని। 'కాష్ఠం దార్విన్ధనం త్వేధ ఇధ్మమేధః సమిత్స్త్రియామ్' ఇత్యమరః। సంజిఘృక్షవో గ్రహీతుకామాః। శిలాబలయం శిలామణ్డలమ్। నితమ్బః కటకః। 'కటకోఽస్త్రీ నితమ్బోఽద్రేః' ఇత్యమరః। కాన్తతరా సున్దరతరా। గన్ధపాషాణవతీ। మనఃశిలాదిధాతుపాషాణమయీత్యర్థః। అథవా। ‘శైలేయం గన్ధపాషాణః శిలాపుష్పం చ కథ్యతే' ఇతి। ఉపత్యకా పర్వతాసన్నభూమిః। 'ఉపత్యకాద్రేరాసన్నా భూమిః' ఇత్యమరః। అనేకవర్ణాని నానావర్ణాని।

భూషణా।

లవలవీకృతాఙ్గాన్। లవో భాగస్తస్య లవస్తథాకృతాన్। చూర్ణితానిత్యర్థః। అనభిసరమసహాయమ్। 'అనుప్లవః సహాయశ్చానుచరోఽభిసరః సమాః' ఇత్యమరః। సాంయాత్రికః పోతవణిక్। ఏవమేవామరః। గాఢపాతితేతి। గాఢపాతితం శిలావలయం 'లంగర' పదవాచ్యం యత్ర తథా। శైలేయం గన్ధపాషాణః। 'శైలేయం గన్ధపాషాణః శిలాపుష్పం చ కథ్య-

లఘుదీపికా।

సహాయమ్। సాంయాత్రికః పోతవణిక్। 'శైలేయం గన్ధపాషాణః శిలాపుష్పం చ కథ్యతే'।

మఞ్జరీభరస్తరువనాభోగః' ఇత్యతృప్తతరయా దృశా బహుబహు పశ్యన్నలక్షితాధ్యారూఢక్షోణీధరశిఖరః శోణీభూతముత్త్రప్రభాభిః పద్మరాగసోపానశిలాభిః కిమపి నాలీకపరాగధూసరం సరః సమధ్యగామ్। స్నాతశ్చ

కాంశ్చిదమృతస్వాదూన్బిసభఙ్గానాస్వాద్య, అంసలగ్నకహ్లారస్తీరవర్తినా కేనాపి భీమరూపేణ బ్రహ్మరాక్షసేనాభిపత్య' కోఽసి, కుతస్త్యోఽసి' ఇతి నిర్భర్త్స్యయతాభ్యధీయే। నిర్భయేన చ మయా సోఽభ్యధీయత— 'సౌమ్య, సోఽహమస్మి ద్విజన్మా। శత్రుహస్తాదర్ణవమ్, అర్ణవాద్యవననావమ్, యవననావశ్చిత్రగ్రావాణమేనం పర్వతప్రవరం గతః, యదృచ్ఛయాస్మిన్సరసి విశ్రాన్తః, భద్రం తవ' ఇతి। సోఽబ్రూత— 'న చేద్బ్రవీషి ప్రశ్నామి, అశ్నామి త్వామ్' ఇతి। మయోక్తమ్— 'పృచ్ఛ తావత్। భవతు' ఇతి। అథావయోరేకయార్యయాసీత్సంలాపః—

'కిం క్రూరం స్త్రీహృదయం కిం గృహిణః ప్రియహితాయ దారగుణాః।

కః కామః సంకల్పః కిం దుష్కరసాధనం ప్రజ్ఞా॥

తత్ర ధూమినీగోమినీనిమ్బవతీనితమ్బవత్యః ప్రమాణమ్' ఇత్యుపదిష్టో మయా సోఽబూత— 'కథయ, కీదృశ్యస్తాః' ఇతి। అత్రోదాహరణమ్

పదచన్ద్రికా।

తరువనాభోగస్తరువనపూర్ణతా। అతృప్తతరయా। దర్శనేచ్ఛావత్యేత్యర్థః। క్షోణీధరః పర్వతః। 'శిఖరః శృఙ్గ ఇతి నపుంస్యపి' ఇతి కోశః। శోణీభూతమారక్తీభూతమ్। 'నాలీకం పద్మబాణయోః' ఇతి వైజయన్తీ। కుత ఆగతః కుతస్త్యః। నిర్భయేన నిఃశఙ్కేన। శత్రుహస్తాద్వైరిహస్తాత్। అర్ణవం సముద్రమ్। 'సరస్వాన్సాగరోఽర్ణవః' ఇత్యమరః। అర్ణవాద్యవననావమ్। యవననావః పఞ్చమ్యన్తమిదమ్। గత ఇతి ప్రత్యేకమన్వేతి। పర్వతప్రవరం పర్వతశ్రేష్ఠమ్। అశ్నామి భక్షయిష్యే। అథేతి। ఆవయోర్బ్రహ్మరాక్షసస్య మమ చేతి। సంలాపో మిథోభాషణమ్। కిం క్రూరమితి। ప్రియహితాయ ప్రియం చ హితం చ తస్మై। కామః సంకల్పః। సంకల్పో నిశ్చయః। ఇష్టసాధనమిత్యర్థః। గృహిణో గృహస్థాః। వర్ణాణి

భూషణా।

తే'। అలక్షితేతి। అలక్షితమధ్యారూఢం క్షోణీధరస్య శిఖరం యేన సోఽతిదూరం గత ఇతి యావత్। నాలీకం పద్మమ్। 'నాలీకం పద్మబాణయోః' ఇతి వైజయన్తీ। కహ్లారమ్। 'సౌగన్ధికం తు కహ్లారమ్' ఇత్యమరః। ప్రియహితాయ ప్రియం చ హితం చ తస్మై। కః కామః సంకల్పః। సంకల్పో నిశ్చయః। ఇష్టసాధనమిత్యర్థః। వర్షాణి ద్వాదశ। 'కాలా-

లఘుదీపికా।

నాలీకం పద్మమ్। 'నాలీకం పద్మబాణయోః' ఇతి వైజయన్తీ। వర్షాణి ద్వాదశ। 'కాలా-

---

'అస్తి త్రిగర్తో నామ జనపదః। తత్రాసన్గృహిణస్త్రయః స్ఫీతసారధనాః సోదర్యా ధనకధాన్యకధన్యకాఖ్యాః। తేషు జీవత్సు న వవర్ష వర్షాణి ద్వాదశ దశశతాక్షః, క్షీణసారం సస్యమ్, ఓషధ్యో బన్ధ్యాః, న ఫలవన్తో వనస్పతయః, క్లీబా మేఘాః, క్షీణస్రోతసః స్రవన్త్యః, పఙ్కశేషాణి పల్వలాని, నిర్నిస్యన్దాన్యుత్సమణ్డలాని, విరలీభూతం కన్దమూలఫలమ్, అవహీనాః కథాః, గలితాః కల్యాణోత్సవక్రియాః, బహులీభూతాని తస్కరకులాని, అన్యోన్యమభక్షయన్ప్రజాః పర్యలుఠన్నితస్తతో బలాకాపాణ్డురాణి నరశిరఃకపాలాని, పర్యహిణ్డన్త శుష్కాః కాకమణ్డల్యః, శూన్యీభూతాని నగరగ్రామఖర్వటపుటభేదనాదీని। త ఏతే గృహపతయః సర్వధాన్యనిచయముపయుజ్యాజావికం గవలగణం గవాం యూథం దాసీదాసజనమపత్యాని జ్యేష్ఠమధ్యమభార్యే చ క్రమేణ భక్షయిత్వా 'కనిష్ఠభార్యా ధూమినీ శ్వో భక్షణీయా' ఇతి సమకల్పయన్। అథ కనిష్ఠో ధన్యకః ప్రియాం

పదచన్ద్రికా।

ద్వాదశేతి। 'కాలాధ్వనోరత్యన్తసంయోగే' ఇతి ద్వితీయా। దశశతాక్ష ఇన్ద్రః। న వవర్ష। వృష్టిం న చకారేత్యర్థః। స్రవన్త్యో నద్యః। 'స్రవన్తీ నిమ్నగాపగా' ఇత్యమరః। పఙ్కశేషాణి కర్దమశేషాణి। పల్వలాన్యల్పసరాంసి। ఉత్సమణ్డలాని ప్రస్రవణమణ్డలాని। 'ఉత్సః ప్రస్రవణం

వారిప్రవాహో నిర్ఝరో ఝరః' ఇత్యమరః। 'బలాకా బిసకణ్ఠికా' ఇత్యమరః। పర్యహిణ్ఢన్తేనస్తతో గచ్ఛన్త్యః। 'హిడి భ్రమణే'। అజాశ్చ అవయవశ్చ తత్సమూహో౽జావికమ్। గవలా మహిషాః। 'గవలో మహిషే౽స్త్రీ తు తస్య శృఙ్గే౽పి వర్తతే' ఇతి వైజయన్తీ। యూథం సమూహః। శ్వ ఆగామిదివసే। కనిష్ఠః కనీయాన్। అత్తుం

భూషణా।

ధ్వనోరత్యన్తసంయోగే ద్వితీయా'। దశశతాక్ష ఇన్ద్రః। సస్యం ధాన్యమ్। ఓషధ్యః ఫలపాకనాశాః। 'ఔషధ్యః ఫలపాకాన్తాః' ఇత్యమరః। ఉత్సో నిర్ఝరః। 'ఉత్సః ప్రస్రవణం వారిప్రవాహో నిర్ఝరో ఝరః' ఇత్యమరః। పర్యహిణ్ఢన్త। 'హిడి గత్యనాదరయోః'। 'అజావికటమ్' ఇతి పాఠః। 'ఘ్యన్తాదజాద్యదన్తం విప్రతిషేధేన' ఇత్యజశబ్దస్య పూర్వనిపాతః। 'సంఘాతే కటచ్' ఇతి సామూహికాపవాదః కటచ్। గవలగణమ్। 'గ-

లఘుదీపికా।

ధ్వనోరత్యన్తసంయోగే ద్వితీయా'। దశశతాక్ష ఇన్ద్రః। సస్యం ధాన్యాది। 'ఓషధ్యః ఫలపాకాన్తాః'। ఉత్సః। 'ఉత్సః ప్రస్రవణం వారిప్రవాహః'। పర్యహిణ్ఢన్త పర్యభ్రమన్। 'హి[F భ్రమణే'। అజావికమ్। అజానామవీనాం చ సమూహః। గవలగణమ్। 'గవలో

స్వామత్తుమక్షమస్తయా సహ తస్యామేవ నిశ్యపాసరత్। మార్గక్లాన్తాం చోద్వహన్వనం జగాహే। స్వమాంసాసృగపనీతక్షుత్పిపాసాం తాం నయన్నన్తరే కమపి నికృత్తపాణిపాదకర్ణనాసికమవనిపృష్ఠే విచేష్టమానం పురుషమద్రాక్షీత్। తమప్యార్ద్రాశయః స్కన్ధేనోద్వహన్కన్దమూలమృగబహులే గహనోద్దేశే యత్నరచితపర్ణశాలశ్చిరమవసత్। అముం చ రోపితవ్రణమిఙ్గుదీతైలాదిభిరామిషేణ శాకేనాత్మనిర్విశేషం పుపోష। పుష్టం చ తముద్రిక్తధాతుమేకదా మృగాన్వేషణాయ చ ప్రయాతే ధన్యకే సా ధూమినీ రిరంసయోపాతిష్ఠత। భర్త్సితాపి తేన బలాత్కారమరీరమత్। నివృత్తం చ పతిముదకాభ్యర్థినమ్ 'ఉద్ధృత్య కూపాత్పిబ, రుజతి మే శిరః శిరోరోగః' ఇత్యుదఞ్చనం సరజ్జుం పురశ్చిక్షేప। ఉదఞ్చయన్తం చ తం కూపాదపః, క్షణాత్పృష్ఠతో గత్వా ప్రణునోద। తం చ

వికలం స్కన్ధేనోదుహ్య దేశాద్దేశాన్తరం పరిభ్రమన్తీ పతివ్రతాప్రతీతిం లేభే, బహువిధాశ్చ పూజాః। పునరవన్తిరాజానుగ్రహాదతిమహత్యా భూత్యా న్యవసత్। అథ

పదచన్ద్రికా।

భక్షయితుమ్। అక్షమోఽసమర్థః। నిశి రాత్రౌ। అపాసరదగచ్ఛత్। 'సృ గతౌ' ఇత్యస్య రూపమ్। మాంసం చ ప్రసిద్ధమ్। అసృగ్రక్తమ్। క్షుత్క్షుధా। పిపాసా తృట్। అవనిపృష్ఠే మహీతలే। గహనోద్దేశే వనప్రదేశే। 'గహనం కాననం వనమ్' ఇత్యమరః। ఇఙ్గుదీ భాషయా 'హింగణబేట' ఇతి ప్రసిద్ధః। 'ఇఙ్గుదీ తాపసతరుః' ఇత్యమరః। ఆమిషం మాంసమ్। ఆత్మనిర్విశేషమాత్మతుల్యమ్। రిరంసయా రన్తుమిచ్ఛయా। అరీరమత్క్రీడాం చక్రే। నివృత్తం పరావృత్యాగతమ్। ఉదకాభ్యర్థినం జలకాఙ్క్షిణమ్। కూపాదన్ధోః। 'పుంస్యేవాన్ధుః ప్రహిః కూప ఉదపానం తు పుంసి వా' ఇత్యమరః। రుజతి। 'రుజ వ్యథనే'। వ్యథాం ప్రాప్నోతీత్యర్థః। ఉదఞ్చనం జలనిష్కాసనపాత్రమ్। 'ఉత్సేచనం సేకపాత్రం తథోదఞ్చనమిత్యపి' ఇతి వైజయన్తీ। భాషయా 'డోల' ఇతి। సరజ్జుం సదోరకమ్। పురోఽగ్రే। చిక్షేప। త్యక్తవతీత్యర్థః। వికలం విహ్వలమ్। ప్రతీతిః ఖ్యాతిః। భూత్యైశ్వర్యేణ।

భూషణా।

వలో మహిషేఽస్త్రీ తు తస్య శృఙ్గేఽపి వర్తతే' ఇతి వైజయన్తీ। గహనోద్దేశే। 'గహనం కాననం వనమ్' ఇత్యమరః। ఇఙ్గుదీ తాపసతరుః। ఏవమేవామరః। బలాత్కారమ్। క్రి-

లఘుదీపికా।

మహిషేఽస్త్రీ తు తస్య శృఙ్గేఽపి వర్తతే' ఇతి వైజయన్తీ। గహనోద్దేశే। 'గహనం కాననం

పానీయార్థిసార్థజనసమాపత్తిదృష్టోద్ధృతమవన్తిషు భ్రమన్తమాహారార్థినం భర్తారముపలభ్య సా ధూమినీ యేన మే పతిర్వికలీకృతః స దురాత్మాయమ్' ఇతి తస్య సాధోశ్చిత్రవధమజ్ఞేన రాజ్ఞా సమాదేశయాంచకార। ధన్యకస్తు దత్తపశ్చాద్బన్ధో వధ్యభూమిం నీయమానః సశేషత్వాదాయుషః 'యో మయా వికలీకృతోఽభిమతో భిక్షుః, స చేన్మే పాపమాచక్షీత, యుక్తో మే దణ్డః' ఇత్యదీనమధికృతం జగాద। 'కో దోషః' ఇత్యుపనీయ దర్శితేఽముష్మిన్స వికలః పర్యశ్రుః పాదపతితస్తస్య సాధోస్తత్సుకృతమసత్యాశ్చ తస్యాస్తథాభూతం తస్యాస్తథాభూతం దుశ్చరితమార్యబుద్ధిరాచచక్షే। కుపితేన రాజ్ఞా విరూపితముఖీ సా దుష్కృతకారిణీ కృతా శ్వభ్యః పాచికా। కృతశ్చ ధన్యకః ప్రసాదభూమిః। తద్బ్రవీమి— 'స్త్రీహృదయం క్రూరమ్' ఇతి।

పునరనుయుక్తో గోమినీవృత్తాన్తమాఖ్యాతవాన్— 'అస్తి ద్రవిడేషు కాఞ్చీ నామ నగరీ। తస్యామనేకకోటిసారః శ్రేష్ఠిపుత్రః శక్తికుమారో నామాసీత్। సోఽష్టాదశవర్షదేశీయశ్చిన్తామాపేదే— 'నాస్త్యదారాణామనుగుణదారాణాం వా సుఖం నామ। తత్కథం ను గుణవద్విన్దేయం కలత్రమ్' ఇతి। అథ పరప్రత్యయాహృతేషు దారేషు యాదృచ్ఛికీం సంపత్తిమనభిసమీక్ష్య కార్తాన్తికో నామ భూత్వా వస్త్రాన్తపినద్ధశాలిప్రస్థో

పదచన్ద్రికా।

అథేతి। పానీయం జలం తదర్థీ తత్ప్రార్థకః। వధ్యభూమిం మారణభువమ్। శ్వభ్యః పాచికా పుటపాకకర్త్రీ। ప్రసాదభూమిః ప్రసాదాస్పదమ్। అష్టాదశవర్షదేశీయః కించిన్న్యూనాష్టాదశవర్షః। 'ఈషదసమాప్తౌ కల్పబ్దేశ్యదేశీయరః'। 'కార్తాన్తికో లక్షణజ్ఞః' ఇతి

భూషణా।

యాయా విశేషణమేతత్। ఉదఞ్చనం సేచనపాత్రమ్। ఉత్సేచనం సేకపాత్రం తదుదఞ్చనమిత్యపి' ఇతి। అష్టాదశవర్షదేశీయః కించిన్న్యూనాష్టాదశవర్షః। 'ఈషదసమాప్తౌ కల్పబ్దేశ్య-

లఘుదీపికా।

వనమ్' ఇఙ్గుదీ తాపసతరుః। 'ఉత్సేచనం సేకపాత్రం పయోదం వ (తదుదఞ్చ)నమిత్యపి'। అష్టాదశవర్షదేశీయః కించిన్న్యూనాష్టాదశవర్షః। 'ఈషదసమాప్తౌ కల్పబ్దేశ్యదేశీ-

---

భువం బభ్రామ। 'లక్షణజ్ఞోఽయమ్' ఇత్యముష్మై కన్యాః కన్యావన్తః ప్రదర్శయాంబభూవుః। యాం కాంచిల్లక్షణవతీం సవర్ణాం కన్యాం దృష్ట్వా స కిల స్మ బ్రవీతి— 'భద్రే, శక్నోషి కిమనేన శాలిప్రస్థేన గుణవదన్నమస్మానభ్యవహారయితుమ్' ఇతి। స హసితావధూతో గృహాద్గృహం ప్రవిశ్యాభ్రమత్। ఏకదా తు శిబిషు కావేరీదక్షిణతీరేషు పట్టనే సహ పితృభ్యామవసితమహర్ధిమవశీర్ణభవనసారాం ప్రదర్శ్యమానాం ధాత్ర్యా కాంచన విరలభూషణాం కుమారీం దదర్శ। అస్యాం సంసక్తచక్షుశ్చాతర్కయత్— 'అస్యాః ఖలు కన్యకాయాః సర్వ ఏవావయవా నాతిస్థూలా నాతికృశా నాతిహ్రస్వా నాతిదీర్ఘా న వికటా మృజావన్తశ్చ। రక్తతలాఙ్గులీ యవమత్స్యకమలకలశాద్యనేకపుణ్యలేఖాలాఞ్ఛితౌ కరౌ, సమగుల్ఫసంధీ మాంసలావశిరాలౌ చాఙ్ఘ్రీ, జఙ్ఘే చానుపూర్వవృత్తే పీవరోరుగ్రస్తే ఇవ దురుపలక్ష్యే జానునీ, సకృద్విభక్తశ్చతురస్రః కకున్దరవిభాగశోభీ రథాఙ్గాకారసంస్థితశ్చ నితమ్బభాగః, తనుతరమీషన్నిమ్నం గమ్భీరం నాభిమణ్డలమ్, వలిత్రయేణ చాలంకృతముదరమ్, ఉరో-

---

పదచన్ద్రికా।

వైజయన్తీ। కన్యావన్తః కన్యాపితరః। శిబిషు కావేరీదక్షిణతీరేషు। 'శిబిర్మరుద్వృధాయాస్తు దక్షిణం తీరమిష్యతే' ఇతి వైజయన్తీ। మృజా శుద్ధిః తద్వన్తః। యవోఙ్ఘ్రవిరహమ్ (?) ఆదిశబ్దేనాన్యాని శుభవిరహాణి। గుల్ఫం ఘుటికా। 'తద్గ్రన్థీ ఘుటికే గుల్ఫౌ' ఇత్యమరః। అశిరాలౌ శిరారహితౌ। అఙ్ఘ్రీ చరణౌ। సకృద్విభక్తః సమం విభక్తః। 'ఏకవారే సమే సకృత్'

ఇత్యజయః। కకున్దరం నితమ్బస్థితకూపకద్వయమ్। 'కూపకౌ తు నితమ్బస్థౌ ద్వయహీనే కకున్దరే' ఇత్యమరః। రథాఙ్గం చ-

భూషణా।

దేశీయరః'। శాలిస్తన్డులవిశేషః। 'కణ్డనేన వినా శ్వేతం హైమన్తం శాలి సంస్కృతమ్' ఇతి భావమిశ్రః। శిబిషు కావేరీదక్షిణతీరేషు। 'శిబిర్మరుద్వృధాయాస్తు దక్షిణం తీరమిష్యతే' ఇతి వైజయన్తీ। మృజావన్తః శుద్ధాః। మాంసలౌ పుష్టౌ। అతఏవ మగ్నగుల్ఫసన్ధీ। 'తద్గ్రన్థీ ఘుటికే గుల్ఫౌ' ఇత్యమరః। అతఏవాదృశ్యమానశిరావిశిష్టౌ। సకృద్విభక్తః సంవిభక్తః। 'ఏకవారే సమే సకృత్' ఇత్యజయః। కకున్దరః। 'కూపకౌ

లఘుదీపికా।

యరః'। శిబిషు కావేరీదక్షిణతీరేషు। 'శిబిర్మరుద్వృధాయాస్తు దక్షిణం తీరముచ్యతే' ఇతి వైజయన్తీ। సకృద్విభక్తః సమవిభక్తః। 'ఏకవారే సమే సకృత్' ఇత్యజయః।

భాగవ్యాపినావున్మగ్నచూచుకౌ విశాలారమ్భశోభినౌ పయోధరౌ,
ధనధాన్యపుత్రభూయస్త్వచిహ్నలేఖాలాఞ్ఛితతలే
స్నిగ్ధోదరకోమలనఖమణీఋజ్వనుపూర్వవృత్తతామ్రాఙ్గులీ సంనతాంసదేశే
సౌకుమార్యవత్యౌ నిమగ్నపర్వసంధీ చ బాహులతే, తన్వీ కమ్బువృత్తబన్ధురా చ కంధరా,
వృత్తమధ్యవిభక్తరాగాధరమ్ అంసక్షిప్తచారుచిబుకమ్ ఆపూర్ణకఠినగణ్డమణ్డలమ్
సంగతానువక్రనీలస్నిగ్ధభ్రూలతమ్ అనతిప్రౌఢతిలకుసుమసదృశనాసికమ్
అత్యరసితధవలరక్తత్రిభాగభాసురమధురాధీరసంచారమన్థరాయతేక్షణమ్
ఇన్దుశకలసున్దరలలాటమ్ ఇన్ద్రనీలశిలాకారరమ్యాలకపఙ్క్తి
ద్విగుణకుణ్డలితమ్లాననాలీకనాలలలితలమ్బశ్రవణపాశయుగలమాననకమలమ్,
అనతిభఙ్గురో బహులః పర్యన్తేఽప్యకపిలరుచిరాయామవానేకైకనిసర్గసమస్నిగ్ధనీలో గన్ధగ్రాహీ
చ మూర్ధజకలాపః। సేయమాకృతిర్న వ్యభిచరతి శీలమ్। ఆసజ్జతి చ మే
హృదయమస్యామేవ। తత్పరీక్ష్యైనాముద్వహేయమ్। అవిమృశ్యకారిణాం హి నియత-

---

పదచన్ద్రికా।

క్రమ్। సంస్థితిర్మర్యాదా। తనుతరమతిసూక్ష్మమ్। చూచుకం కుచాగ్రమ్। 'చూచుకం తు కుచాగ్రం స్యాత్' ఇత్యమరః। పయోధరౌ స్తనౌ। పుత్రభూయస్త్వం పుత్రబాహుల్యమ్। అంసః స్కన్ధః। కమ్బుః శఙ్ఖః। 'శఙ్ఖః స్యాత్కమ్బురస్త్రియౌ' ఇత్యమరః। కన్ధరా గ్రీవా। చిబుకం హనుః। ఇన్దుశకలమర్ధచన్ద్రః। నాలీకం కమలమ్। 'నాలీకః శరశల్యాఙ్గేష్వబ్జఖణ్డే నపుంసకమ్' ఇతి మేదినీ। శ్రవణపాశః కర్ణపాశః। కపిలరుచిః పిఙ్గలరుచిః। 'కడారః కపిలః పిఙ్గః' ఇత్యమరః। ఆయామో దైర్ఘ్యమ్। మూర్ధజకలాపః కేశకలాపః। ఆసజ్జతి। సక్తం భవతీత్యర్థః। ఉద్వహేయమ్। ఉద్వహామీత్యర్థః। అనుశయః పశ్చాత్తాపః

భూషణా।

తు నితమ్బస్థౌ ద్వయహీనే కకున్దరే' ఇత్యమరః। చూచుకం కుచాగ్రమ్। 'చూచుకం తు కుచాగ్రం స్యాత్' ఇత్యమరః।' స్నిగ్ధోన్నతాప్రతనుతామ్రనఖౌ కుమార్యాః పాదౌ సమోపచితచారునిగూఢగుల్ఫౌ। శిలష్టాఙ్గులీ కమలకాన్తితలౌ చ యస్యాస్తాముద్వహేద్యది భువోఽధి-

లఘుదీపికా।

కకున్దరః। 'కూపకౌ తు నితమ్బస్థౌ ద్వయహీనే కకున్దరే'। 'చూచుకం తు కుచాగ్రం స్యాత్'। అథ చ। తథాపీత్యర్థః। సాకూతం సాభిప్రాయమ్। 'ఆకూతం స్యాదభిప్రాయః'।

మనేకాః పతన్త్యనుశయపరమ్పరాః' ఇతి। స్నిగ్ధదృష్టిరాచష్ట— 'భద్రే, కచ్చిదస్తి కౌశలం శాలిప్రస్థేనానేన సంపన్నమాహారమస్మానభ్యవహారయితుమ్' ఇతి। తతస్తయా వృద్ధదాసీ సాకూతమాలోకితా। తస్య హస్తాత్ప్రస్థమాత్రం ధాన్యమాదాయ క్వచిదలిన్దోద్దేశే సుసిక్తసంమృష్టే దత్తపాదశౌచముపావేశయత్। సా కన్యా తాన్గన్ధశాలీన్సంక్షుద్య మాత్రయా విశోష్యాతపే ముహుర్ముహుః పరివర్త్య స్థిరసమాయాం భూమౌ నాలీపృష్ఠేన మృదుమృదు ఘట్టయన్తీ తుషైరఖణ్డైస్తణ్డులాన్పృథక్చకార। జగాద చ ధాత్రీమ్— 'మాతః, ఏభిస్తుషైరర్థినో భూషణమృజాక్రియాక్షమైః స్వ-

---

పదచన్ద్రికా।

'భవేదనుశయో ద్వేషే పశ్చాత్తాపానుబన్ధయోః' ఇతి విశ్వః। ప్రస్థం మానవిశేషః। 'మాషటఙ్కాక్షబిల్వాని కుడవః ప్రస్థమాఢకమ్। రాశిర్గోణీ ఖారికేతి యథోత్తరచతుర్గుణమ్' ఇతి శార్ఙ్గధరోక్తేః। శేరచతుష్కపరిమాణమితి యావత్। అభ్యవహారయితుం భోజయితుమ్। సాకూతం సాభిప్రాయమ్। 'ఆకూతం స్యాదభిప్రాయః' ఇతి హలాయుధః। అలిన్దం దేహలీ। సా కన్యా। మాత్రయాఽల్పపరిమాణేన। 'మాత్రా పరిచ్ఛదే వర్ణమానేఽల్పే' ఇతి రత్నమాలా। ఆతప ఉష్ణే। మృదుమృదు। శనైఃశనైరిత్యర్థః। మృజా శుద్ధిః। కాకి-

భూషణా।

పతిత్వమిచ్ఛేత్। మత్స్యాఙ్కుశాబ్జయవవజ్రహలాసిచిహ్నావస్వేదనౌ మృదుతలౌ చరణౌ ప్రశస్తౌ। జఙ్ఘే చ రోమరహితే విపులే సువృత్తే జానుద్వయం సమమతుల్యమసంధిదేశమ్॥ ఊరూ ఘనౌ కరికరప్రతిమావరోమావశ్వత్థపత్రసదృశం విపులం చ గుహ్యమ్॥ విస్తీర్ణమాంసోపచితో నితమ్బో గురుశ్చ ధత్తే రశనాకలాపమ్। నాభిర్గభీరా విపులాఙ్గనానాం ప్రదక్షిణావర్తగతా చ శస్తా॥ మధ్యం స్త్రియాస్త్రివలనాల్పమరోమశం చ వృత్తౌ ఘనావవిషమౌ కఠినావురస్థౌ। రోమప్రవర్జితమురో మృదు చాఙ్గనానాం గ్రీవా చ కమ్బునిచితార్థసుఖాని ధత్తే॥ బన్ధుజీవకుసుమోపమోఽధరో మాంసలో రుచిరవిశ్వరూపధృక్। కున్దకుడ్మలనిభాః సమా ద్విజా యోషితాం పతిసుఖామితార్థదాః॥ దాక్షిణ్యయుక్తమశఠం పరపుష్టహంసవల్గుప్రభాషణమదీనమసౌఖ్యవం చ। నాసా సమా సమపురా రుచిరప్రశస్తా దృఙ్నీలనీరజలదే ద్యుతిహారిణీ చ॥ నో సంగతే నాతిపృథూ న లమ్బే శస్తే భ్రువౌ

బాలశశాఙ్కవక్రే। అర్ధేన్దుసంస్థానమలోమశం చ శస్తం లలాటం న తలం న తుఙ్గమ్॥
కర్ణయుగ్మమపి యుక్తమాంసలం శస్యతే మృదు సమం సమాహితమ్।
స్నిగ్ధనీలమృదుకుఞ్చితలమ్బా మూర్ధజాః శుభకరాః శిరఃస్థితాః॥' ఇతి వరాహమిహిరః।
శాలిప్రస్థేన 'ప్రస్థోఽస్త్రీ సానుమానయోః' ఇత్యమరః। 'శరావాభ్యాం భవేత్ప్రస్థః' ఇతి
మాగధపరిభాషాయామ్। సపది పాదాధికశేటకపరిమితేన శాలినా। సాకూతం సాభిప్రాయమ్।
'ఆకూతం స్యాదభిప్రాయః' ఇతి హలాయుధః। మాత్రయేతి స్వల్పకాలేన। 'స్తోకాల్పక్షుల్లకాః
సూక్ష్మం శ్లక్ష్ణం దభ్రం కృశం తను। స్త్రియాం మాత్రా త్రుటిః పుంసి లవలేశకణాణవః॥'
ఇత్యమరః। తుషైర-

ర్ణకారాః। తేభ్య ఇమాన్దత్త్వా లబ్ధాభిః కాకిణీభిః స్థిరతరాణ్యనత్యార్ద్రాణి నాతిశుష్కాణి కాష్ఠాని
మితంపచాం స్థాలీముభే శరావే చాహర' ఇతి। తథాకృతే తయా
తాంస్తణ్డులాననతినిమ్నోత్తానవిస్తీర్ణకుక్షౌ కకుభోలూఖలే లోహపత్రవేష్టితముఖేన
సమశరీరేణ విభావ్యమానమధ్యతానవేన వ్యాయతేన గురుణా ఖాదిరేణ ముసలేన
చతురలలితక్షేపణోత్క్షేపణాయాసితభుజమసకృదఙ్గులీభిరుద్ధృత్యోద్ధృత్యావహత్య
శూర్పశోధితకణకింశారుకాంస్తణ్డులానసకృదద్భిః ప్రక్షాల్య క్వథితపఞ్చగుణే జలే
దత్తచుల్లీపూజా ప్రాక్షిపత్। ప్రశ్లథావయవేషు ప్రస్ఫురత్సు తణ్డులేషు
ముకులావస్థామతివర్తమానేషు సంక్షిప్యానలముపహితముఖపిధానయా
స్థాల్యాన్నమణ్డమగాలయత్। దర్వ్యా చావఘట్య మాత్రయా పరివర్త్య సమపక్వేషు సిక్థేషు తాం
స్థాలీమధోముఖీమవాతిష్ఠిపత్। ఇన్ధ-

పదచన్ద్రికా।

ణీభిః కపర్దికాభిః। మితంపచాం। 'మితనఖే చ' ఇతి ఖశ్। శరావే మృత్పాత్రే। 'శరావో
వర్ధమానకః' ఇత్యమరః। విస్తీర్ణకుక్షౌ బృహదుదరే। కకుభో వృక్షః। 'కకుభో భూరుహే
వీణాప్రసేవే' ఇతి మహీపః। కాష్ఠోలూఖలమితి భావః। విభావ్యమానం సంభావ్యమానమ్।
మధ్యతానవం మధ్యే కృశత్వమ్। తనోర్భావస్తానవమ్। వ్యాయతేన దీర్ఘేణ। గురుణా స్థూలేన।

క్షేపణమధఃపాతనమ్। ఉత్క్షేపణమూర్ధ్వీకరణమ్। అసకృద్వారంవారమ్ ముకులావస్థాం కలికావస్థామ్। అన్నమణ్డం భక్తపానీయమ్। అవఘట్య అవగాహ్య-

భూషణా।

ఖణ్డైః। 'పృథగ్వినానానా—' ఇతి తృతీయా। కాకిణీభిః। 'వరాటకానాం దశకద్వయం స్యాత్సా కాకిణీ' ఇతి భాస్కరాచార్యః। స్థిరతరాణి సారవన్తి। మితంపచామ్। 'మితనఖే చ' ఇతి ఖశ్। శరావో వర్ధమానకః। 'శరావో వర్ధమానకః' ఇత్యమరః। నాతినమ్రోత్తానవిస్తీర్ణః కుక్షిర్యస్యేత్యర్థః। కింశారుమ్। 'కింశారుః సస్యశూకం స్యాత్' ఇత్యమరః। కకుభోలూఖలే। 'ఇన్ద్రద్రుః కకుభోఽర్జునః' ఇత్యమరః। క్వథితపఞ్చగుణమ్। క్వథితం చ తత్పఞ్చగుణం చేత్యర్థః। మాత్రయా స్వల్పకాలేన। పరావృత్య పునరవఘట్యేత్యర్థః।

లఘుదీపికా।

ఇతి హలాయుధః। కాకిణీ। 'కాకిణీహర్మణీవార్తా ఫాలస్థః పరిమాణకమ్।' మితంపచామ్। 'మితనఖే చ' ఇతి ఖశ్। 'శరావోఽస్త్రీ వర్ధమానం' ఇతి వైజయన్తీ। 'అర్జునం కకుభం ప్రాహుః'। 'క్లీబే లోహపత్రం చ లయే లౌహే తు ముసలాగ్రగే' సిర్కదీ-

---

నాన్యన్తఃసారాణ్యమ్భసా సమభ్యుక్ష్య ప్రశమితాగ్నిని కృష్ణాఙ్గారీకృత్య తదర్థిభ్యః ప్రాహిణోత్। 'ఏభిర్లబ్ధాః కాకిణీర్దత్త్వా శాకం ఘృతం దధి తైలమామలకం చిఞ్చాఫలం చ యథాలాభమానయ' ఇతి। తథానుష్ఠితే చ తథా ద్విత్రానుపదంశానుపపాద్య తదన్నమణ్డమార్ద్రవాలుకోపహితనవశరావగతమితి మృదునా తాలవృన్తానిలేన శీతలీకృత్య సలవణసంభారం దత్తాఙ్గారధూపవాసం చ సంపాద్య, తదప్యామలకం శ్లక్ష్ణపిష్టముత్పలగన్ధి కృత్వా ధాత్రీముఖేన స్నానాయ తమచోదయత్। తయా చ స్నానశుద్ధయా దత్తతైలామలకః క్రమేణ సస్నౌ। స్నాతః సిక్తమృష్టే కుట్టిమే ఫలకమారుహ్య పాణ్డుహరితస్య త్రిభాగశేషలూనస్యాఙ్గణకదలీపలాశస్యోపరి దత్తశరావద్వయమార్ద్రమభిమృశన్నతిష్ఠత్। సా తు తాం పేయామేవాగ్రే సముపాహరత్। పీత్వా చాపనీతాధ్వక్లమః ప్రహృష్టః

ప్రక్లిన్న సకలగాత్రః స్థితోఽభూత్। తతస్తస్య శాల్యోదనస్య దర్వీద్వయం దత్త్వా సర్పిర్మాత్రాం సూపముపదంశం చోపజహార। ఇమం చ దధ్నా చ

పదచన్ద్రికా।

త్యర్థః। అన్తఃసారాణ్యుపర్యేవ దగ్ధాని। ఏభిరఙ్గారైః। ద్విత్రాన్కతిపయాన్। ఉపదంశాబ్యాకాదీన్। ఉపపాద్య సంపాద్య। తదన్నమణ్డం పూర్వోక్తాన్నమణ్డమ్। అచోదయత్। ప్రేరయామాసేత్యర్థః। సస్నౌ స్నానం చకారేత్యర్థః। సిక్తమృష్ట ఆదౌ సిక్తః పశ్చాన్మృష్టః। కుట్టిమం బద్ధభూమికమ్। అఙ్గణే యా కదలీ రమ్భా తస్యాః పలాశం పత్రం తస్యోపరి। సా త్వితి। పేయా ససిక్థా। మణ్డోఽసిక్థః, ససిక్థా పేయా, పరిసిక్థా యవాగూః, ఘనసిక్థా విలేపీ, పరిస్రుతస్త్వోదనో భక్తః, ఇతి వాగ్భట్టోక్తేః। ఓదనస్య దర్వీద్వయం దత్త్వా। దర్వీద్వయమాత్రమోదనం దత్త్వేత్యర్థః। 'దర్విః కమ్బిః ఖజాకా చ' ఇత్యమరః। సర్పిర్మాత్రామ్।అల్పఘృతమితి యావత్। మాత్రా। 'అక్షరావయవే స్వల్పే

భూషణా।

సమభ్యుక్ష్యార్ద్రీకృత్య। నిరుష్ణాఙ్గారీకృత్యేతి। యదత్ర వక్తవ్యం తదుక్తం వాసవదత్తాదర్పణే। కుట్టిమే। 'కుట్టిమోఽస్త్రీ నిబద్ధా భూః'। త్రిభాగశేషేతి। త్రిషు భాగేషు యః శేషోఽగ్రిమస్తత్ర ఛిన్న స్యేత్యర్థః। పలాశస్య పత్రస్య। అద్భిరార్ద్రం దత్తశరావద్వయం మృశన్స్పృశన్। పేయామితి। పేయేతి మణ్డస్య నామ। సర్పిర్మాత్రాం ఘృతలేశమ్। ఉపజ-

లఘుదీపికా।

దివి రోదనమ్' (?) ఇతి వైజయన్తీ। కుట్టిమం బద్ధభూమికమ్। 'విదంంశశ్చోపదంశః

త్రిజాతకావచూర్ణితేన సురభిశీతలాభ్యాం చ కాలశేయకాఞ్జికాభ్యాం శేషమన్నమభోజయత్। సశేష ఏవాన్ధస్యసావతృప్యత్। అయాచత చ పానీయమ్। అథ నవభృఙ్గారసంభృతగురుధూపధూపితమభినవపాటలాకుసుమవాసితముత్పల్లోత్పలగ్రథితసౌరభం వారి నాలీధారాత్మనా పాతయాంబభూవ। సోఽపి ముఖోపహితశరావేణ హిమశిశిరకణకరాలితారుణాయమానాక్షిపక్ష్మా ధారారవాభినన్దితశ్రవణః స్పర్శసుఖోద్భిన్నరోమాఞ్చకర్కశకపోలః పరిమలప్రవాలోత్పీడపుల్లఘ్రాణరన్ధ్రో మాధుర్యప్రకర్షావర్జితరసనేన్ద్రియస్తదచ్ఛం పానీయమాకణ్ఠం పపౌ। శిరఃకమ్పసంజ్ఞావారితా చ పునరపరకరకేణాచమనమదత్త కన్యా। వృద్ధయా తు తదుచ్ఛిష్టమపోహ్య హరితగోమయోపలిప్తే కుట్టిమే స్వమేవోత్తరీయకర్పటం

పదచన్ద్రికా।

మాత్రా' ఇతి మేదినీ। సూపం వరాన్నమ్। ఉపదంశం చ శాకాది। త్రిజాతకం త్వక్తైలం త్రికటు వా। అవచూర్ణితేన విలోడితేన। 'చూర్ణం విలోడితేన పేషే' ఇతి భాగురిః। కాలశేయం తక్రమ్। 'దణ్డాహతం కాలశేయమరిష్టమపి గోరసః' ఇత్యమరః। కాఞ్జికమ్। 'ఆరనాలకసౌవీరకుల్మాషాభిషుతాని చ। అవన్తిసోమధాన్యామ్లకుఞ్జలాని చ కాఞ్జికే' ఇత్యమరః। అన్ధస్యోదనే। 'భిస్సా స్త్రీ భక్తమన్ధోఽన్నమోదనోఽస్త్రీ స దీదివిః' ఇత్యమరః। పానీయం జలమ్। అథేతి। 'భృఙ్గారః కనకాలుకా' ఇత్యమరః। ధారాత్మనా। అవిరలధారయేత్యర్థః। హరితగోమయమ్। 'గోశ్చ పురీషే' ఇతి మయట్। కర్పటం

భూషణా।

హార సమీపే పరివేషితవతీ। ఉపదంశః। 'ఉపదంశస్తు భక్షణమ్'। త్రిజాతకం త్వక్తైలమ్। కాలశేయమ్। 'దణ్డాహతం కాలశేయమరిష్టమపి గోరసః' ఇత్యమరః। కలశిర్ఘటస్తత్ర భవమ్। 'దృతికుక్షికలశి—' ఇతి ఢఞ్। కాఞ్జికమ్। 'ఆరనాలకసౌవీరకుల్మాషభిషుతాని చ। అవన్తిసోమధాన్యామ్లకుఞ్జలాని చ కాఞ్జికే' ఇత్యమరః। అన్ధస్యోదనే। 'భిస్సా స్త్రీ భక్తమన్ధోఽన్నమ్' ఇత్యమరః। హిమశిశిరేతీన్ద్రియవర్గతృప్తిరుక్తా। మాఘేఽపి–

'క్రాన్తకాన్తవదనప్రతిబిమ్బే భగ్నబాలసహకారసుగన్ధౌ। స్వాదుని ప్రణుదితాలిని శీతే నిర్వవార మధునీన్ద్రియవర్గః॥' ఇతి। మాధుర్యప్రకర్షేణావర్తితం

లఘుదీపికా।

స్యాత్'। త్రిజాతకం యత్తైలం తత్త్రికటుకమ్। అవచూర్ణితేన విలోడితేన। 'చూర్ణం విలేపనే పేషే' ఇతి భాగురిః। కాలశేయమ్ 'దణ్డాహతం కాలశేయమరిష్టమపి గోరసః'। కాఞ్జికమ్। 'ఆరనాలకసౌవీరకుల్మాషాభిషుతాని చ। అవన్తిసోమధాన్యామ్లకుఞ్జలాని చ కాఞ్జికే।' అన్ధసి। 'భిస్సా స్త్రీ భక్తమన్ధోఽన్నమ్' 'కవలిత-

---

వ్యవధాయ క్షణమశేత। పరితుష్టశ్చ విధివదుపయమ్య కన్యాం నిన్యే। నీత్వైతదనపేక్షః కామపి గణికామవరోధమకరోత్। తామప్యసౌ ప్రియసఖీమివోపాచరత్। పతిం చ దైవతమివ ముక్తతన్ద్రా పర్యచరత్। గృహకార్యాణి చాహీనమన్వతిష్ఠత్। పరిజనం చ దాక్షిణ్యనిధిరాత్మాధీనమకరోత్। తద్గుణవశీకృతశ్చ భర్తా సర్వమేవ కుటుమ్బం తదాయత్తమేవ కృత్వా తదేకాధీనజీవితశరీరస్త్రివర్గం నిర్వివేశ। తద్బ్రవీమి— 'గృహిణః ప్రియహితాయ దారగుణాః' ఇతి।

తత స్తేనానుయుక్తో నిమ్బవతీవృత్తమాఖ్యాతవాన్— 'అస్తి సౌరాష్ట్రేషు వలభీ నామ నగరీ। తస్యాం గృహగుప్తనామ్నో గుహ్యకేన్ద్రతుల్యవిభవస్య నావికపతేర్దుహితా రత్నవతీ నామ। తాం కిల మధుమత్యాః సముపాగమ్య బలభద్రో నామ సార్థవాహపుత్రః పర్యణైషీత్। కయాపి నవవధ్వా రహసి రభసవిఘ్నితసురతసుఖో ఝటితి ద్వేషమల్పేతరం బబన్ధ। న తాం పునర్ద్రష్టుమిష్టవాన్। తద్గృహాగమనమపి సుహృద్వాక్యశతాతివర్తీ లజ్జయా పరిజహార। తాం చ దుర్భగాం తదాప్రభృత్యేవ 'నేయం రత్నవతీ, నిమ్బవతీ చేయమ్' ఇతి స్వజనః పరజనశ్చ పరిబభూవ। గతే చ కస్మింశ్చిత్కాలాన్తరే సా త్వనుతప్యమానా 'కా మే గతిః' ఇతి విమృశన్తీ కామపి వృద్ధప్రవ్రాజికాం మాతృస్థానీయాం దేవశేషకు-

----

పదచన్ద్రికా।

జీర్ణవస్త్రమ్। అశేత నిద్రాం చకార। అసౌ కన్యా। తాం గణికామ్। ముక్తతన్ద్రాత్యక్తాలస్యా। అహీనమత్యర్థమ్। దాక్షిణ్యనిధిర్దక్షిణస్య భావస్తథా। తదాయత్తం తదధీనమ్। త్రివర్గం ధర్మార్థకామాయత్తమ్ (?) అస్తీతి। నావికా నౌభిర్జీవన్తీతి తథా। మధుమత్యా నగర్యాః। పర్యణైషీత్పరిణయనమకరోత్। అల్పేతరమ్। బహ్వి త్యర్థః। సుహృద్వాక్యం మిత్రవాక్యమ్। దుర్భగాం దురదృష్టామ్। సా నిమ్నవతీ। అనుతప్యమానానుతాపం ప్రాప్తవతీ। దేవశేషకుసుమైర్నిర్మాల్యపుష్పైః। తథాపి వృద్ధపరివ్రాజికయా

భూషణా।

పరావృత్తమ్। త్రివర్గమ్ 'త్రివర్గో ధర్మకామార్థైః' ఇత్యమరః। వృద్ధపరివ్రాజికాం వృద్ధ-

లఘుదీపికా।

ముజ్జ్వలితమ్। త్రివర్గం ధర్మార్థకామాన్। వృద్ధపరివ్రాజికాం వృద్ధసంన్యాసినీమ్।

సుమైరుపస్థితామపశ్యత్। తస్యాః పురో రహసి సకరుణం రురోద। తయాప్యశ్రుముఖ్యా బహుప్రకారమనునీయ రుదితకారణం పృష్టా త్రపమాణాపి కార్యగౌరవాత్కథంచిదబ్రవీత్— 'అమ్బ, కిం బ్రవీమి దౌర్భాగ్యం నామ జీవన్మరణమేవాఙ్గనానామ్, విశేషతశ్చ కులవధూనామ్। తస్యాహమస్మ్యుదాహరణభూతా। మాతృప్రముఖోఽపి జ్ఞాతివర్గో మామవజ్ఞయైవ పశ్యతి। తేన సుదృష్టాం మాం కురు। న చేత్త్యజేయమద్యైవ నిష్ప్రయోజనాన్ప్రాణాన్। ఆవిరామాచ్చ మే రహస్యం నాశ్రావ్యమ్' ఇతి పాదయోః పపాత। సైనాభుత్థాప్యోద్బాష్పోవాచ— 'వత్సే, మాధ్యవస్య సాహసమ్। ఇయమస్మి త్వన్నిదేశవర్తినీ। యావతి మయోపయోగస్తావతి భవామ్యనన్యాధీనా। యద్యేవాసి నిర్విణ్ణా తపశ్చర త్వం మదధిష్ఠితా పారలౌకికాయ కల్యాణాయ। నన్వయముదర్కః ప్రాక్తనస్య దుష్కృతస్య, యదనేనాకారణేదృశేన శీలేన

జాత్యా చైవంభూతయా సమనుగతా సతీ అకస్మాదేవ భర్తృద్వేష్యతాం గతాసి। యది కశ్చిదస్త్యుపాయః పతిద్రోహప్రతిక్రియాయై దర్శయామ్యమ్, మతిర్హి తే పటీయసీ' ఇతి। అథాసౌ కథంచిత్క్షణమధోముఖీ ధ్యాత్వా దీర్ఘోష్ణశ్వాసపూర్వమవోచత్— 'భగవతి, పతిరేకదైవతం వనితానామ్, విశేషతః కులజానామ్ అతస్తచ్ఛుశ్రూషణాభ్యుపాయహేతుభూతం కించిదాచరణీయమ్। అస్త్యస్మత్ప్రాతివేశ్యో వణిగభిజనేన విభవేన రాజా-

---

పదచన్ద్రికా।

వృద్ధసంన్యాసిన్యా। రుదితకారణం రోదననిదానమ్। త్రపమాణా లజ్జావతీ। మరణమేవాఙ్గనానాం స్త్రీణామ్। త్యజేయమ్। త్యజామీత్యర్థః। నిష్ప్రయోజనానకించిత్కరాన్। రహస్యం గోప్యమ్। సా వృద్ధసంన్యాసినీ। ఏనాం నిమ్నవతీమ్। ఉద్బాష్పోద్ధతబాష్పా। సాహసముద్యోగః। నిదేశ ఆజ్ఞా। యావతితావతీతి। ప్రయోజన ఇత్యర్థః। పరలోకే భవం పారలౌకికమ్ 'ఉదర్కః ఫలముత్తరమ్' ఇత్యమరః। ఆకారః శరీరాకృతిః। శీలం స్వభావః। జాత్యా విశిష్టకులయా। యదీతి। పటీయస్యతిశయేన పటుః। అసౌ నిమ్నవతీ। అస్తీతి। ప్రాతివేశ్యః ప్రతివేశవర్తీ। వణిగ్వాణిజ్యకర్తా। అభి-

భూషణా।

సంన్యాసినీమ్। అనునీయ దుఃఖాపనోదనం కృత్వా। సైవ వృద్ధా వదతి యద్యేవమితి। ఉదర్క ఉత్తరం ఫలమ్। 'ఉదర్కః ఫలముత్తరమ్' ఇత్యమరః। తన్మాతృప్రార్థనమిత్యభిధాయ। నామ శబ్దగ్రహేత్యర్థే। ప్రతివేశే సమీపగృహే భవః ప్రాతివేశ్యః। వాణిజ్యం వణిగ్వ్య-

లఘుదీపికా।

'ఉదర్కః ఫలముత్తరమ్' 'వాణిజ్యం వ్యవహారః స్యాత్'। దాసీ। 'చేటీ చిరణ్టీ

న్తరఙ్గభావేన చ సర్వపౌరానతీత్య వర్తతే। తస్య కన్యా కనకవతీ నామ మత్సమానరూపావయవా మమాతిస్నిగ్ధా సఖీ। తయా సహ తద్విమానహర్మ్యతలే తతోఽపి ద్విగుణమణ్డితా విహరిష్యామి। త్వయా తు తన్మాతృప్రార్థనం సకరుణమభిధాయ మత్పతిరేతద్గృహం కథంచనానేయః। సమీపగతే చ యుష్మాసు క్రీడామత్తా నామ కన్దుకం భ్రంశయేయమ్। అథ తమాదాయ తస్య హస్తే దత్త్వా వక్ష్యసి— 'పుత్ర, తవేయం భార్యాసఖీ నిధిపతిదత్తస్య సర్వశ్రేష్ఠిముఖ్యస్య కన్యా కనకవతీ నామ। త్వామియమనవద్యో నిష్కరుణశ్చేతి రత్నవతీనిమిత్తమత్యర్థం నిన్దతి। తదేష కన్దుకో విపక్షధనం పత్యర్పణీయమ్' ఇతి। స తథోక్తో నియతమున్ముఖీభూయ తామేవ ప్రియసఖీం మన్యమానో మాం బద్ధాఞ్జలి యాచమానాయై మహ్యం భూయస్త్వత్ప్రార్థితః సాభిలాషమర్పయిష్యతి। 'తేన రన్ధ్రేణోపశ్లిష్య రాగముజ్జ్వలీకృత్య యథాసౌ కృతసంకేతో దేశాన్తరమాదాయ మాం గమిష్యతి తథోపపాదనీయమ్' ఇతి। హర్షాభ్యుపేతయా చానయా తథైవ సంపాదితమ్। అథైతాం కనకవతీతి వృద్ధతాపసీవిప్రలబ్ధో బలభద్రః సరత్నసారాభరణామాదాయ నిశి నీరన్ధ్రే తమసి ప్రావసత్। సా తు తాపసీ వార్తామాపాదయత్— 'మన్దేన మయా నిర్నిమిత్తముపేక్షితా రత్నవతీ, శ్వశురౌ చ పరిభూతౌ సుహృదశ్చాతివర్తితాః। తదత్రైవ సంసృష్టో జీవితుం జిహ్రేమీతి బలభద్రః పూర్వేద్యుర్మామకథయత్। నూనమసౌ తేన నీతా వ్యక్తిశ్చాచిరాద్భవిష్యతి' ఇతి। తచ్ఛ్రుత్వా తద్బాన్ధవాస్తదన్వేషణాం ప్రతి శిథిలయత్నాస్తస్థుః। రత్నవతీ తు మార్గే కాంచిత్పణ్యదాసీం సంగృహ్య తయోహ్యమానపాథేయాద్యుపస్కరా ఖేటకపురమగమత్। అముత్ర చ వ్యవహారకుశలో బలభద్రః స్వల్పేనైవ మూ-

---

పదచన్ద్రికా।

జనేన కులీనతయా। విభవేన సామర్థ్యేన। అతీత్యాతిక్రమ్య। త్వయేతి వృద్ధసంన్యాసినీం ప్రతి। తన్మాతృప్రార్థనం కనకవతీమాతృప్రార్థనమితి। అభిధాయోక్త్వా మత్పతిర్మద్భర్తా। తం కన్దుకమ్। యాచమానాయై ప్రార్థయమానాయై। సాభిలాషమభిలాషసహితమ్। రన్ధ్రేణ మిషేణ। ఉపశ్లిష్యాలిఙ్గ్య। రాగమిచ్ఛామ్। ఉజ్జ్వలీకృత్య। ప్రకటీకృత్యేర్థః। అథేతి। నీరన్ధ్రే తమసి

గాఢాన్ధకారే। అతివర్తితా అతిక్రాన్తాః। 'చేటీ చిరణ్టీ దాసీ చ' ఇతి వైజయన్తీ। పాథేయం మార్గే భక్షణసామగ్రీ। ఖేటకపురమల్ప-

---

లేన మహద్ధనముపార్జయత్। పౌరాగ్రగణ్యశ్చాసీత్। పరిజనశ్చ భూయానర్థవశాత్సమాజగామ। తతస్తాం ప్రథమదాసీమ్ 'న కర్మ కరోషి, దృష్టం ముష్ణాసి, అప్రియం బ్రవీషి' ఇతి పరుషముక్త్వా బహ్వతాడయత్। చేటీ తు ప్రసాదకాలోపాఖ్యాతరహస్యస్య వృత్తాన్తైకదేశమాత్తరోషా నిర్బిభేద। తచ్ఛ్రుత్వా లుబ్ధేన తు దణ్డవాహినా పౌరవృద్ధసంనిధౌ నిధిపతిదత్తస్య కన్యాం కనకవతీం మోషేణాపహృత్యాస్మత్పురే నివసత్యేష దుర్మతిర్బలభద్రః। తస్య సర్వస్వహరణం న భవద్భిః ప్రతిబన్ధనీయమ్' ఇతి నితరామభర్త్స్యత। భీతం చ బలభద్రమభిజగాద రత్నవతీ— 'న భేతవ్యమ్। బ్రూహి, నేయం నిధిపతిదత్తకన్యా కనకవతీ। వలభ్యామేవ గృహగుప్తదుహితా రత్నవతీ నామేయం దత్తా పితృభ్యాం మయా చ న్యాయోఢా। నచేత్ప్రతీయ ప్రణిధిం ప్రహిణుతాస్యా బన్ధుపార్శ్వమ్' ఇతి। బలభద్రస్తు తథోక్త్వా శ్రేణీప్రాతిభావ్యేన తావదవాతిష్ఠత యావత్తత్పురలేఖ్యలబ్ధవృత్తాన్తో గృహగుప్తః ఖేటకపురమాగత్య సహజామాత్రా దుహితరమతిప్రీతః ప్రత్యనైషీత్। తథా దృష్ట్వా రత్నవతీం కనకవతీతి భావయతస్తస్యైవ బలభద్రస్యాతివల్లభా జాతా। తద్బ్రవీమి— 'కామో నామ సంకల్పః' ఇతి।

తదనన్తరమసౌ నితమ్బవతీవృత్తాన్తమప్రాక్షీత్। సోऽహమబ్రవమ్— 'అస్తి శూరసేనేషు మథురా నామ నగరీ। తత్ర కశ్చిత్కులపుత్రః

పదచన్ద్రికా।

నగరమ్। ఉపాఖ్యాతరహస్యస్య కథితైకాన్తవృత్తస్య। దణ్డవాహినా దణ్డాధికారిణా। న్యాయోఢా న్యాయమార్గేణోఢా। పరిణీతేత్యర్థః। ప్రణిధిః సేవకః। అస్తీతి। శూరసేనేషు దేశేషు। 'కులపుత్రః కులీనే చ శూద్రే చ' ఇతి వైజయన్తీ। కలాసు చతుఃషష్టి-

భూషణా।

పారః। 'వాణిజ్యం తు వణిజ్యా స్యాత్' ఇత్యమరః। దాసీ చేటీ। దణ్డవాహినా దణ్డధారిణా। అతర్జ్యత తర్జితః। ప్రత్తా దత్తా। 'అచ ఉపసర్గాత్' ఇతి తః। కులపుత్రః

లఘుదీపికా।

దాసీ చ' ఇతి వైజయన్తీ। దణ్డవాహినా దణ్డాధికారిణా। ప్రత్తా దత్తా। కుల-

---

కలాసు గణికాసు చాతిరక్తః మిత్రార్థం స్వభుజమాత్రనిర్వ్యూఢానేకకలహః, కలహకణ్టక ఇతి కర్కశైరభిఖ్యాపితాఖ్యః ప్రత్యవాత్సీత్। స చైకదా కస్యచిదాగన్తోశ్చిత్రకరస్య హస్తే చిత్రపటం దదర్శ। తత్ర కాచిదాలేఖ్యగతా యువతిరాలోకమాత్రేణైవ కలహకణ్టకస్య కామాతురం చేతశ్చకార। స చ తమబ్రవీత్— 'భద్ర, విరుద్ధమివైతత్ప్రతిభాతి యతః కులజాదుర్లభం వపుః, ఆభిజాత్యశంసినీ చ నమ్రతా, పాణ్డురా చ ముఖచ్ఛవిః, అనతిపరిభుక్తసుభగా చ తనుః, ప్రౌఢతానువిద్ధా చ దృష్టిః। న చైషా ప్రోషితభర్తృకా, ప్రవాసచిహ్నస్య వేణ్యాదేరదర్శనాత్। లక్ష్మ చైతద్దక్షిణపార్శ్వవర్తి। తదియం వృద్ధస్య కస్యచిద్వణిజో నాతిపుంస్త్వస్య యథార్థసంభోగాలాభపీడితా గృహిణీ త్వయాతికౌశలాద్యథాదృష్టమాలిఖితా భవితుమర్హతి' ఇతి। స తమభిప్రశస్యాశంసత్— 'సత్యమిదమ్। అవన్తిపుర్యాముజ్జయిన్యామనన్తకీర్తినామ్నః సార్థవాహస్య భార్యా యథార్థనామా నితమ్బవతీ నామైషా సౌన్దర్యవిస్మితేన మయైవమాలిఖితా' ఇతి। స తద్దైవోన్మనాయమానస్తద్దర్శనాయ పరివవ్రాజోజ్జయినీమ్। భార్గవో నామ భూత్వా భిక్షానిభేన

పదచన్ద్రికా।

కలాసు। గణికాసు వేశ్యాసు। స్వభుజా స్వబాహుః। 'భుజా బాహ' ఇతి స్త్రీలిఙ్గావపి శబ్దౌ। నిర్వ్యూఢో దృఢీకృతః। స చ కలహకణ్టకః। తం చిత్రకరమ్। భద్రేతి। అభిజాతస్య భావ ఆభిజాత్యమ్। 'అభిజాతః కులీనః స్యాత్' ఇత్యమరః। పాణ్డురా శుభ్రా। 'శుక్లశుభ్రశుచిశ్వేతవిశదశ్యేతపాణ్డురాః' ఇత్యమరః। అనతిపరిభుక్తాలబ్ధాతిభోగా ప్రౌఢతానువిద్ధా ప్రౌఢతాసద్మ। వేణీ కచబన్ధః। 'వేణీకచస్య బన్ధే స్యాన్నదీనాం సంగమేఽపి చ' ఇతి విశ్వః। సంభోగస్యాలాభోఽప్రాప్తిస్తేన పీడితా। సౌన్దర్యం సున్దరస్య భావస్తథా। ఉన్మనాయమాన ఉన్మనాయతేఽసౌ తథా। పరివవ్రాజ। అగచ్ఛదిత్యర్థః। భార్గవో జ్యౌతిషికః। 'భార్గవౌ శుక్రదైవజ్ఞౌ' ఇతి

భూషణా।

శూద్రః। 'కులపుత్రః కులీనే చ శూద్రే' ఇతి। నిర్వ్యూఢ ఇతి। ఉత్పాదితానేకకలహః। పరివవ్రాజ। సర్వం పరిత్యజ్య వవ్రాజేత్యర్థః। లక్ష్మ నఖక్షతరూపం చిహ్నమ్। సభార్గవో

లఘుదీపికా।

పుత్రః శూద్రః। 'కులపుత్రః కులీనే చ శూద్రే చ'। నాతిపరిభుక్తసులభా అలబ్ధాతిభోగా నారీ అసులభా (?)। 'అలబ్ధా ప్రౌఢనాసమే'। లక్ష్మ చైతద్దక్షిణపార్శ్వవర్తి।

తద్గృహం ప్రవిశ్య తాం దదర్శ। దృష్ట్వా చాత్యారూఢమన్మథో నిర్గత్య పౌరముఖేభ్యః శ్మశానరక్షామయాచత। అలభత చ। తత్ర లబ్ధైశ్చ శవావగుణ్ఠనపటాదిభిః కామప్యర్థన్తికాం నామ శ్రమణికాముపాసాంచక్రే। తన్ముఖేన చ నితమ్బవతీముపాంశు మన్త్రయామాస। సా చైనాం నిర్భర్త్స్యయన్తీ ప్రత్యాచచక్షే। శ్రమణికాముఖాచ్చ దుష్కరశీలభ్రంశాం కులస్త్రియముపలభ్య రహసి దూతికామశిక్షయత్— 'భూయోఽప్యుపతిష్ఠ సార్థవాహభార్యామ్। బ్రూహి చోపహ్వరే సంసారదోషదర్శనాత్సమాధిమాస్థాయ ముముక్షమాణో మాదృశో జనః కులవధూనాం శీలపాతనే ఘటత ఇతి క్వ ఘటతే। ఏతదపి త్వామప్యుదారయా సమృద్ధ్యా

రూపేణాతిమానుషేణ ప్రథమేన వయసోపపన్నాం కిమితరనారీసులభం చాపలం స్పృష్టం న వేతి పరీక్షా కృతా। తుష్టాస్మి తథైవమదుష్టభావతయా। త్వామిదానీముత్పన్నాపత్యాం ద్రష్టుమిచ్ఛామి। భర్తా తు భవత్యాః కేనచిద్గ్రహేణాధిష్ఠితః పాణ్డురోగదుర్బలో భోగే చాసమర్థః స్థితోఽభూత్। న చ శక్యం తస్య విఘ్నమప్రతికృత్యాపత్యమస్మాల్లబ్ధుమ్। అతః ప్రసీద। వృక్షవాటికామేకాకినీ ప్రవిశ్య మదుపనీతస్య కస్యచిన్మన్త్రవాదినశ్ఛన్నమేవ హస్తే చరణమర్పయిత్వా తదభిమన్త్రితేన ప్రణయకుపితా నామ భూత్వా భర్తారమురసి ప్రహర్తుమర్హసి ఉపర్యసావుత్తమధాతుపుష్టిమూర్జితాపత్యోత్పాదనక్ష-

పదచన్ద్రికా।

వైజయన్తీ। నిభం మిషమ్। 'నిభో వ్యాజసదృక్షయోః' ఇతి విశ్వః। దృష్ట్వా చేతి। అత్యారూఢమన్మథోఽతిప్రవృద్ధమదనః। పౌరముఖ్యేభ్యః పౌరశ్రేష్ఠేభ్యః। తత్ర స్మశానే। లబ్ధైః ప్రాప్తైః। అవగుణ్ఠనపటః శవవేష్టితవస్త్రమ్। అర్థన్తికాం బౌద్ధపరివ్రాజికామ్। తన్ముఖేన శ్రమణికాముఖేన। ఉపాంశు రహసి। మన్త్రయామాస। భేదయామాసేత్యర్థః। భ్రంశో నాశః। ఘటత ఈహతే। 'ఘట చేష్టాయామ్' క్వ ఘటతే క్వ సంగచ్ఛతే। 'ఘట యోజనే'। అతిమానుషేణ మానుషమతిక్రమ్య వర్తత ఇతి తథా। అదుష్టభావః సుభావః। ఉత్పన్నాపత్యాం జాతాపత్యామ్। భోగే విషయసఙ్గే। అప్రతికృత్య। అప్రతీకారం కృత్వేత్యర్థః। ఊర్జితాపత్యం సమీచీనాపత్యమ్। నక్తం రాత్రౌ। ఉపగ్రాహి-

భూషణా।

జ్యోతిషికః। 'భార్గవౌ శుక్రదైవజ్ఞౌ'। ఉపనిమన్త్రయామాస భేదయామాస। ఘటత

లఘుదీపికా।

'అలబ్ధభోగపర్యాప్తిస్వైరిణ్యాశ్చ గోత్రయోః' ఇతి దక్షసంఘే త్వసూర్యత్వరితం

మామాసాదయిష్యతి। అనువర్తిష్యతే దేవీమివాత్రభవతీమ్। నాత్ర శఙ్కా కార్యా' ఇతి। సా తథోక్తా వ్యక్తమభ్యుపేష్యతి నక్తం మాం వృక్షవాటికాం ప్రవేశ్య తామపి ప్రవేశయిష్యసి తావత్రైవ త్వయాహమనుగృహీతో భవేయమ్' ఇతి। సా తథైవోపగ్రాహితవతీ। సోఽతిప్రీతస్తస్యామేవ క్షపాయాం వృక్షవాటికాయాం గతో నితమ్బవర్తీ నిర్గన్థికాప్రయత్నేనోపనీతాం పాదే పరామృశన్నివ హేమనూపురమేకమాక్షిప్య ఛురికయోరుమూలే కించిదాలిఖ్య ద్రుతతరమపాసరత్। సా తు సాన్ద్రత్రాసా స్వమేవ దుర్ణయం గర్హమాణా జీఘాంసన్తీవ శ్రమణికాం తద్వ్రణం భవనదీర్ఘికాయాం ప్రక్షాల్య దత్త్వా పటబన్ధనం సామయాపదేశాదపరం చాపనీయ నూపురం శయనపరా త్రిచతురాణి దినాన్యేకాన్తే నిన్యే। స ధూర్తః 'విక్రేష్యే' ఇతి తేన నూపురేణ తమనన్తకీర్తిముపాససాద। స దృష్ట్వా 'మమ గృహిణ్యా ఏవైష నూపురః, కథమయముపలబ్ధస్త్వయా' ఇతి తమబ్రువాణం నిర్బన్ధేన పప్రచ్ఛ। స తు' వణిగ్గ్రామస్యాగ్రే వక్ష్యామి ఇతి స్థితోఽభూత్। పునరసౌ గృహిణ్యై 'స్వనూపురయుగలం ప్రేషయ' ఇతి సందిదేశ। సా చ సలజ్జం ససాధ్వసం చాద్య రాత్రౌ విశ్రామప్రవిష్టాయాం వృక్షవాటికాయాం ప్రభ్రష్టో మమైకః ప్రశిథిలబన్ధో నూపురః। సోఽద్యాప్యన్విష్టో న దృష్టః। స పునరయం ద్వితీయ ఇత్యపరం ప్రాహిణోత్। అనయా చ వార్తయాముం పురస్కృత్య స వణిగ్ వణిగ్జనసమాజమాజగామ। స చానుయుక్తో ధూర్తః సవినయమావేదయత్— 'విదితమేవ ఖలు వః, యథాహం యుష్మదాజ్ఞయా పితృవనమభిరక్ష్య తదుపజీవీ ప్రతివసామి | లుబ్ధాశ్చ కదాచిన్మద్దర్శనభీరవో నిశి దహేయురపి శవానీతి నిశాస్వపి శ్మశానమధిశయే। అపరేద్యుర్దగ్ధాదగ్ధం మృతకం చితాయాః ప్రసభమా-

---

పదచన్ద్రికా।

తవత్యఙ్గీకృతవతీ। నిర్గన్థికా భిక్షుకీ। సాన్ద్రత్రాసా నిబిడభయా। పటబన్ధనం వస్త్రబన్ధనమ్। గృహిణీ యోషిత్। నూపురః పాదభూషణమ్। 'మఞ్జీరో నూపురోఽస్త్రియామ్' ఇత్యమరః। ప్రశిథిలబన్ధః శ్లథబన్ధః। పితృవనం శ్మశానమ్। తదుపజీవీ శ్మశానజీవీ। మద్దర్శనభీరవో మద్దర్శనభయశీలాః। దగ్ధం జ్వలితమ్। మృతకం శవమ్। చి-

భూషణా।

ఈహతే। 'ఘట చేష్టాయామ్'। క్వ ఘటతే సంగచ్ఛతే। వృక్షవాటికా గృహోపవనమ్। 'గేహోపవనే వృక్షవాటికా' ఇత్యమరః। నిర్గన్థికా శ్రమణికా। న దృష్టో న లబ్ధః। స నూపురః। దహేయురపి। అపిః సంభావనాయామ్। అగత్యన్తరాం గత్యన్తరశూన్యామ్। అన-

---

కర్షన్తీం శ్యామాకారాం నారీమపశ్యమ్। అర్థలోభాత్తు నిగృహ్య సాధ్వసం సా గృహీతా శస్త్రికయోరుమూలే యదృచ్ఛయా కించిదుల్లిఖితమ్। ఏష చ నూపురశ్చరణాదాక్షిప్తః। తావత్యేవ ద్రుతగతిః సా పలాయిష్ట। సోఽయమస్యాగమః। పరం భవన్తః ప్రమాణమ్' ఇతి। విమర్శేన చ తస్యాః శాకినీత్వమైకమత్యేన పౌరాణామభిమతమాసీత్। భర్త్రా చ పరిత్యక్తా తస్మిన్నేవ శ్మశానే బహు విలప్య పాశేనోద్బధ్య మర్తుకామా తేన ధూర్తేన నక్తమగృహ్యత। అనునీతా చ 'సున్దరి, త్వదాకారోన్మాదితేన మయా త్వదావర్జనే బహూనుపాయాన్భిక్షుకీముఖేనోపన్యస్య తేష్వసిద్ధేషు పునరయముపాయో యావజ్జీవమసాధారణీకృత్య రన్తుమాచరితః। తత్ప్రసీదానన్యశరణాయాస్మై దాసజనాయ' ఇతి ముహుర్ముహుశ్చరణయోర్నిపత్య, ప్రయుజ్య సాన్త్వశతాని, తామగత్యన్తరామాత్మవశ్యామకరోత్। తదిదముక్తమ్— 'దుష్కరసాధనం ప్రజ్ఞా' ఇతి।

ఇదమాకర్ణ్య బ్రహ్మరాక్షసో మామపూపుజత్। అస్మిన్నేవ క్షణే నాతిప్రౌఢపుంనాగముకులస్థూలాని ముక్తాఫలాని సహ సలిలబిన్దుభిరమ్బరతలాదపతన్। అహం తు 'కిం న్విదమ్' ఇత్యుచ్చక్షురాలోకయన్కమపి రాక్షసం కాంచిదఙ్గనాం విచేష్టమానగాత్రీమాకర్షన్తమపశ్యమ్। కథమపహరత్యకామామపి స్త్రియమనాచారో నైర్ఋతః' ఇతి గగనగమనమన్దశక్తిరశస్త్రశ్చాతప్యే। స తు మత్సంబన్ధీ బ్రహ్మరాక్షసః 'తిష్ఠ తిష్ఠ పాప, క్వాపహరసి' ఇతి భర్త్సయన్నుత్థాయ రాక్షసేన సమసృజ్యత। తాం తు రోషాదనపేక్షాపవిద్ధామమరవృక్షమఞ్జరీమివాన్తరిక్షాదాపతన్తీమున్ముఖప్రసారితోభయకరః కరాభ్యామగ్రహీషమ్। ఉపగృహ్య చ వేపమానాం సంమీలితాక్షీం మదఙ్గస్పర్శసుఖేనోద్భిన్నరోమాఞ్చాం తాదృశీమేవ తామనవతారయన్నతిష్ఠమ్। తావత్తావుభావపి శైలశృఙ్గభఙ్గైః పాదపైశ్చ రభ-

---

పదచన్ద్రికా।

తాయాః। చితామధ్యాదిత్యర్థః। ప్రసభం బలాత్। పలాయిష్ట పలాయనపరాభూత్। శాకినీత్వం పిశాచదైవతత్వమ్। ఐకమత్యేన విసంవాదాభావేన। పౌరాణాం నాగరికాణామ్। త్వదావర్జనే త్వత్సంముఖీకరణే। అగత్యన్తరాం న విద్యతే గత్యన్తరం యస్యాస్తామ్। ఆత్మవశ్యామాత్మాధీనామ్। ఇదమితి। పుంనాగో బకులః। ఉచ్చక్షురూర్ధ్వీకృతనేత్రః। అతప్యే తాపమాపమ్। అమరవృక్షః కల్పద్రుమః। అన్తరిక్షాదాకాశాత్। వేపమానాం కమ్పమానామ్।

సోన్మూలితైర్ముష్టిపాదప్రహారైశ్చ పరస్పరమక్షపయేతామ్। పునరహమతిమృదుని పులినవతి కుసుమలవలాఞ్ఛితే సరస్తీరేఽవరోప్య సస్పృహం నిర్వర్ణయంస్తాం మత్ప్రాణైకవల్లభాం రాజకన్యాం కన్దుకావతీమలక్షయమ్। సా హి మయా సమాశ్వాస్యమానా తిర్యఙ్మామభినిరూప్య జాతప్రత్యభిజ్ఞా సకరుణమరోదీత్। అవాదీచ్చ— 'నాథ, త్వద్దర్శనాదుపోఢరాగా తస్మిన్కన్దుకోత్సవే పునః సఖ్యా చన్ద్రసేనయా త్వత్కథాభిరేవ సమాశ్వాసితాస్మి। త్వం కిల సముద్రమధ్యే మజ్జితః పాపేన మద్భ్రాత్రా భీమధన్వనా' ఇతి శ్రుత్వా సఖీజనం పరిజనం చ వఞ్చయిత్వా జీవితం జిహాసురేకాకినీ క్రీడావనముపాగమమ్। తత్ర చ మామచకమత కామరూప ఏష రాక్షసాధమః। సోఽయం మయా భీతయావధూతప్రార్థనః స్పురన్తీం మాం నిగృహ్యాభ్యధావత్। అత్రైవమవసితోఽభూత్। 'అహం చ దైవాత్తవైవ జీవితేశస్య హస్తే పతితా। భద్రం తవ' ఇతి। శ్రుత్వా చ తయా సహావరుహ్య, నావమధ్యారోహమ్। ముక్తా చ నౌః ప్రతివాతప్రేరితా తామేవ దామలిప్తాం ప్రత్యుపాతిష్ఠత్। అవరూఢాశ్చ వయమశ్రమేణ 'తనయస్య చ తనయాయాశ్చ నాశాదనన్యాపత్యస్తుఙ్గధన్వా సుహ్మపతిర్నిష్కలః స్వయం సకలత్ర ఏవ నిష్కలఙ్కగఙ్గారోధస్యనశనేనోపరన్తుం ప్రతిష్ఠతే। సహ తేన మర్తుమిచ్ఛత్యనన్యనాథోఽనురక్తః పౌరవృద్ధలోకః' ఇత్యశ్రుముఖీనాం ప్రజానామాక్రన్దమశృణుమ। అథాహమస్మై రాజ్ఞే యథావృత్తమాఖ్యాయ తదపత్యద్వయం ప్రత్యర్పితవాన్। ప్రీతేన తేన జామాతా కృతోఽస్మి దామలిప్తేశ్వరేణ। తత్పుత్రో మదనుజీవీ జాతః। మదాజ్ఞప్తేన చామునా ప్రాణవదుజ్ఝితా చన్ద్రసేనా కోశదాసమభజత్। తతశ్చ సింహవర్మసాహాయ్యార్థమత్రాగత్య భర్తుస్తవ దర్శనోత్సవ సుఖమనుభవామి' ఇతి।

పదచన్ద్రికా।

ఉద్భిన్నరోమాఞ్చోద్గతసాత్త్వికభావా। తావుభౌ రాక్షసబ్రహ్మరాక్షసౌ। కుసుమలబలాఞ్ఛితే పుష్పలేశచిహ్నితే। ప్రత్యభిజ్ఞా పూర్వదృష్టత్వమ్। అచకమత ప్రాప్తవాన్ (?)। జీవితేశః పతిః। 'జీవితేశః ప్రియే యమే' ఇతి కోశః। భద్రం కల్యాణమ్। నిష్కలో

భూషణా।

పేక్షయాపేక్షయా అభావేన। అపవిద్ధాం త్యక్తామ్। పులినవతి। పులినం తోయో-

---

శ్రుత్వా 'చిత్రేయం దైవగతిః। అవసరేషు పుష్కలః పురుషకారః' ఇత్యభిధాయ భూయఃస్మితాభిషిక్తదన్తచ్ఛదో మన్త్రగుప్తే హర్షోత్ఫుల్లం చక్షుః పాతయామాస దేవో రాజవాహనః। స కిల కరకమలేన కించిత్సంవృతాననో లలితవల్లభారభసదత్తదన్తక్షతవ్య- సనవిహ్వలాధరమణిర్నిరోష్ఠయవర్ణమాత్మచరితమాచచక్షే—

ఇతి శ్రీదణ్డినః కృతౌ దశకుమారచరితే మిత్రగుప్తచరితం నామ షష్ఠ ఉచ్ఛ్వాసః।

సప్తమోచ్ఛ్వాసః।

రాజాధిరాజనన్దన, నగరన్ధ్రగతస్య తే గతిం జ్ఞాస్యన్నహం చ గతః కదాచిత్కలిఙ్గాన్। కలిఙ్గనగరస్య నాత్యాసన్నసంస్థితజనదాహస్థానసంసక్తస్య కస్యచిత్కాన్తారధరణిజస్యాస్తీర్ణసరసకిసలయసంస్తరే తలే నిషద్య నిద్రాలీఢదృష్టిరశయిషి। గలతి చ కాలరాత్రిశిఖణ్డజాలకాన్ధకారే, చలితరక్షసి క్షరితనీహారే నిజనిలయనిలీననిఃశేషజనే

నితాన్తశీతే నిశీథే ఘనతరసాలశాఖాన్తరాలనిర్హ్రాదిని నేత్రనింసినీం నిద్రాం నిగృహ్ణన్,
కర్ణదేశం గతం 'కథం

పదచన్ద్రికా।

వృద్ధః। 'నిష్కలః స్థవిరః సమౌ' ఇతి వైజయన్తీ। పుష్కలో మహాన్। పురుషకారః పురుషార్థః।
స్మితేన హాస్యేన అభిషిక్తః సిఞ్చితః (?) దన్తచ్ఛద ఓష్ఠః।
నిరోష్ఠ్యవర్ణమోష్ఠోచ్చార్యవర్ణరహితమ్॥ ఇతి శ్రీదశకుమారటీకాయాం పదచన్ద్రికాభిధాయాం
షష్ఠ ఉచ్ఛ్వాసః॥

ఇదానీం మన్త్రగుప్తః స్వచరితం వక్తుముపక్రమతే। అత్యాసన్నమతిసమీపమ్। 'కాన్తారం
వర్త్మ దుర్గమమ్' ఇత్యమరః। ఆలీఢా వ్యాప్తా। శిఖణ్డజాలం కేశసమూహః। చలితరక్షసీత్యనేన
రాత్రిచరత్వద్యోతనమ్। క్షరితనీహారే నిఃసృతహిమే। నిలయం గృహమ్। నిలీనాః స్థితాః।
సాలా వృక్షాః। 'వృక్షో మహీరుహః సాలః' ఇతి। నేత్రనింసినీం నేత్ర-

భూషణా।

ష్ఠితో దేశః। నిష్కలో వృద్ధః। ఉపరన్తుం మరణం కర్తుమ్॥ ఇతి శ్రీదశకుమారటీకాయాం
భూషణాభిధాయాం షష్ఠ ఉచ్ఛ్వాసః।

సంస్థితో మృతః। 'పరేతప్రేతసంస్థితాః' ఇత్యమరః। సరసమార్ద్రమ్। నేత్రనింసినీం
నేత్రస్పర్శినీమ్। 'ణిసి చుమ్బనే'। క్రియేత। కర్మణి సంభావనాయాం లిఙ్। యకి

లఘుదీపికా।

స్వయమ్'(?)ఇతి బృహత్కథాయామ్। భార్గవో జ్యౌతిషికః॥ ఇతి షష్ఠ ఉచ్ఛ్వాసః॥

ఖలేనానేన దగ్ధసిద్ధేన రిరంసాకాలే నిదేశం దిత్సతా జన ఏష రాగేణానర్గలేనార్దిత ఇత్థం ఖలీకృతః। క్రియేతాస్యాణకనరేన్ద్రస్య కేనచిదనన్తశక్తినా సిద్ధ్యన్తరాయః' ఇతి కింకరస్య కింకర్యాశ్చాతికాతరం రటితమ్। తదాకర్ణ్య 'క ఏష సిద్ధః, కా చ సిద్ధిః, కిం చానేన కింకరేణ కరిష్యతే' ఇతి దిదృక్షాక్రాన్తహృదయః కింకరగతయా దిశా కించిదన్తరం గతస్తరలతరనరాస్థిశకలరచితాలంకారాక్రాన్తకాయమ్ దహనదగ్ధకాష్ఠనిష్ఠాఙ్గారరజఃకృతాఙ్గరాగమ్, తడిల్లతాకారజటాధరమ్, హిరణ్యరేతస్యరణ్యచక్రాన్ధకారరాక్ష సే క్షణగృహీతనానేన్ధనగ్రాసచఞ్చదర్చిషి దక్షిణేతరేణ కరేణ తిలసిద్ధార్థకాదీన్నిరన్తరచటచటాయితానాకిరన్తం, కంచిదద్రాక్షమ్। తస్యాగ్రే స కృతాఞ్జలిః కింకరః 'కిం కరణీయమ్, దీయతాం నిదేశః' ఇత్యతిష్ఠత్। ఆదిష్టశ్చాయం తేనాతినికృష్టాశయేన— 'గచ్ఛ, కలిఙ్గరాజస్య కర్దనస్య కన్యాం కనకలేఖాం కన్యాగృహాదిహానయ' ఇతి। స చ తథాకార్షీత్। తతశ్చైనాం త్రాసేనాలఘీయసాస్రజర్జరేణ చ కణ్ఠేన రణ-

పదచన్ద్రికా।

స్పర్శినీమ్। 'ణిసి చుమ్బనే'। రిరంసా రన్తుమిచ్ఛా। అనర్గలేనాప్రతిబద్ధేన। ఖలీకృతః ప్రతిహతః। ఆణకః కుత్సితః। 'పాపాణకే కుత్సితైః' ఇతి। తరలతరాణ్యత్యుజ్జ్వలాని। 'తరలో హారరత్నే చ చఞ్చలే చోజ్జ్వలేఽపి చ' ఇతి కేశవః। నరాస్థి మనుష్యాస్థి। శకలం ఖణ్డమ్। అలంకార ఆభరణమ్। నిష్ఠాఙ్గారరజః। భస్మేత్యర్థః। 'నిష్ఠానిష్పత్తినాశాన్తాః' ఇతి। తడిల్లతా విద్యుల్లతా। హిరణ్యరేతసి వహ్నౌ। 'హిరణ్యరేతా హుతభుక్' ఇత్యమరః। నానావిధానీన్ధనాని కాష్ఠాని। అర్చిర్జ్వాలా। దక్షిణేతరేణ। వామేనేత్యర్థః। ఆకిరన్తం క్షిపన్తమ్। అద్రాక్షమ్। దృష్టవానిత్యర్థః। తస్యేతి హోమకర్తుః। నిదేశ ఆజ్ఞా। తేన హోమకర్త్రా। నికృష్టో నీచ ఆశయో మనో యస్యేతి తేన। కర్దన ఇతి కలిఙ్గరాజనామ।అస్రజర్జరేణాశ్రుక్లిన్నేన। 'అస్రః కోణే శిరసిజే చాస్రమశ్రుణి శోణితే' ఇతి విశ్వః। రణరణి-

భూషణా।

'రిజ్భయక్-' ఇతి రిజాదేశే సీయుటి యలోపే సలోపే రూపమ్। ఆణకనరేన్ద్రేతి। కుత్సితమన్త్రజ్ఞస్య। 'కుపూయకుత్సితావద్యఖేటగర్హ్యాణకాః సమాః' ఇత్యమరః। తరలతరనరాస్థీత్యాది। 'తరలో హారరత్నే చ చఞ్చలే చోజ్జ్వలేఽపి చ' ఇతి కేశవః। 'శల్కం శకలమస్త్రియామ్'। కర్దన ఇతి కలిఙ్గరాజస్య నామ। అస్రజర్జరేణ। 'రోదనం

రణికాగృహీతేన చ హృదయేన 'హా తాత, హా జనని' ఇతి క్రన్దన్తీ కీర్ణగ్లానశేఖరస్రజి శీర్ణనహనే శిరసిజానాం సంచయే నిగృహ్యాసినా శిలాసితేన శిరశ్చికర్తిషయాచేష్టత। ఝటితి చాచ్ఛిద్య తస్య హస్తాత్తాం శస్త్రికాం తయా నికృత్య తస్య తచ్ఛిరః సజటాజాలమ్, నికటస్థస్య కస్యచిజ్జీర్ణసాలస్య స్కన్ధరన్ధ్రే న్యదధామ్। తన్నిధ్యాయ హృష్టతరః స రాక్షసః క్షీణాధిరకథయత్— 'ఆర్య, కదర్యస్యాస్య కదర్థనాన్న కదాచిన్నిద్రాయాతి నేత్రే। తర్జయతి త్రాసయతి చ, అకృత్యే చాజ్ఞాం దదాతి। తదత్ర కల్యాణరాశినా సాధీయః కృతమ్। యదేష నరకాకః కారణానాం నారకిణాం రసజ్ఞానాయ నీతః శీతేతరదీధితిదేహజస్య నగరమ్, తదత్ర దయానిధేరనన్తతేజసస్తేఽయం జనః కాంచిదాజ్ఞాం చికీర్షతి। ఆదిశ, అలం కాలహరణేన'

పదచన్ద్రికా।

కౌత్సుక్యమ్। 'ఔత్సుక్యం రణరణికా' ఇతి మహీపః। శీర్ణనహనే శ్లథబన్ధనే। సంచయః సమూహః। అసినా ఖడ్గేన। శిలాసితేన శిలావదసితః శ్యామః। శిరశ్చికర్తిషయా శిరఃకర్తనేచ్ఛయా। ఝటితి శీఘ్రమ్। తయా శస్త్రికయా। ఆచ్ఛిద్యాపకృష్య। 'ఆచ్ఛేదనం స్యాదాక్షేపః' ఇతి వరరుచిః। తచ్ఛిరః। హెూమకర్తుర్మస్తకమిత్యర్థః। నికటస్థస్య సమీపవర్తినః జీర్ణసాలస్య జీర్ణవృక్షస్య। న్యదధాం నివేశితవాన్। నిధ్యాయాలోక్య। స ఇతి। కింకర ఇత్యర్థః। క్షీణాధిర్గతమానసవ్యథః। కదర్యస్య కృపణస్య। 'కదర్యే కృపణక్షుద్రకింపచానమితంపచాః' ఇత్యమరః। కదర్థనాత్క్లేశనాత్। 'క్లేశనం తు కదర్థనమ్' ఇతి। అకృత్యేపకారే। కల్యాణరాశినా కుశలపుఞ్జేన। సాధీయోఽతిశయేన సాధ్వితి తథా। నరకాకో మనుష్యనిన్ద్యః। కారణానాం యాతనానామ్। 'కారణా తీవ్రయాతనా' ఇత్యమరః। నారకిణాం నరకసంబన్ధినీనామ్।

శీతేతరదీధితిః సూర్యస్తద్దేహజస్య। యమస్యేత్యర్థః। దయానిధేర్దయాసిన్ధోః। అయం జనో మద్రూపః। కాలహరణేన కాలాతిపాతేన। శీఘ్రమిత్యర్థః। అనంసీత్। 'ణమ ప్రహ్వత్వే'। ఆదిశ-

భూషణా।

చాస్త్రమశ్రు చ' ఇత్యమరః। రణరణికాగృహీతేనోపలక్షితా నాసాదిజనతోదయదేశేఽభ్యన్తరే ఆఘాతో రణరణికా। నహనం బన్ధనమ్। ఆచ్ఛిద్యాపకృష్య। 'తస్య హస్తాదసిలతాం తామ్' ఇతి పాఠః। సాలో వృక్షః। 'అనోకహః కుటః సాలః' ఇత్యమరః। స్కన్ధాః శాఖాః (?)। 'సమే శాఖాలతే స్కన్ధ—' ఇత్యమరః। నిధ్యాయ నిర్వర్ణ్య। 'నిర్వర్ణనం తు నిధ్యానమ్' ఇత్యమర। కదర్థనాత్క్లేశనాత్। నగరమ్। 'అకర్మకధాతుభిర్యోగే' ఇతి

ఇత్యనంసీత్। ఆదిశం చ తమ్— 'సఖే, సైషా సజ్జనాచరితా సరణిః, యదణీయసి కారణేఽనణీయానాదరః సందృశ్యతే। న చేదిదం నేచ్ఛసి సేయం సంనతాఙ్గయష్టిరక్లేశార్హా సత్యనేనాకృత్యకారిణాత్యర్థం క్లేశితా, తన్నయైనాం నిజనిలయమ్। నాన్యదితః కించిదస్తి చిత్తారాధనం నః' ఇతి। అథ తదాకర్ణ్య కర్ణశేఖరనిలీననీలనీరజాయితాం ధీరతరలతారకాం దృశం తిర్యక్కించిదశ్చితాం సంచారయన్తీ, సలిలచరకేతనశరాసనానతాం చిల్లికాలతాం లలాటరఙ్గస్థలీనర్తకీం లీలాలసం లాలయన్తీ, కణ్టకితరక్తగణ్డలేఖా, రాగలజ్జాన్తరాలచారిణీ, చరణాగ్రేణ తిరశ్చీననఖార్చిశ్చన్ద్రికేణ ధరణీతలం సాచీకృతాననసరసిజం లిఖన్తీ, తదన్తచ్ఛదకిసలయలజ్జినా హర్షాస్రసలిలధారాశీకరకణజాలక్లేదితస్య స్తనతటచన్దనస్యార్ద్రతాం నిరస్యతాస్యాన్తరాలనిఃసృతేన తనీయసానిలేన హృదయలక్ష్యదలనదక్షిణరతిసహచర-

---

పదచన్ద్రికా।

మితి। సరణిః పద్ధతిః। 'సరణిః పద్ధతిః పద్యా వర్త్న్యేకపదీతి చ' ఇత్యమరః। అణీయస్యల్పే।సంనతా నమ్రా। అకృత్యకారిణాసమీచీనకారకేణ। నయ ప్రాపయ। నిజనిలయం స్వగృహమ్ | కర్ణశేఖరే కర్ణోచ్చప్రదేశే। నిలీనం లగ్నమ్। నీలనీరజం నీలోత్పలమ్। ధీరా నిశ్చలా। తరలా చఞ్చలా। తిర్యగ్వక్రమ్। సలిలచరో జలచరో మత్స్యః కేతనమస్యేతి। మదనస్యేత్యర్థః। శరాసనం ధనుస్తద్వదానతాం వక్రామ్। చిల్లికాలతాం భ్రూలతావల్లీం భ్రూమధ్యమధ్వజః (?)। లలాటమేవ రఙ్గస్థలీ తత్ర నర్తకీ। లీలాలసం లీలాసౌమ్యమ్। 'అలసం మన్దసౌమ్యయోః' ఇత్యజయః। కణ్టకితా। 'తదస్య సంజాతం-' ఇతీతచ్। గణ్డలేఖా గణ్డపాలీ। రాగ ఇచ్ఛా। లజ్జా వ్రీడా। తయోరన్తరాలం మధ్యస్తత్ర చారిణీ వర్తమానా। తిరశ్చీనో వక్రో నఖస్తస్యార్చిరేవ చన్ద్రికా యస్యేతి స తథా తేన। సాచీకృతం వక్రీకృతమ్। ఆననసరసిజం వక్రకమలమ్। దన్తచ్ఛదకిసలయమోష్ఠపల్లవమ్। లజ్జయతీతి లజ్జీ తేన। క్లేదితం వికలీకృతమ్। ఆస్యాన్తరాలం ముఖమధ్యమ్। తనీయసా మన్దేన। అనిలేన వాయునా। హృదయమేవ లక్ష్యం వేధ్యమ్। దలనం భేదనమ్। దక్షిణః సరలః। 'దక్షిణే సరలోదారౌ' ఇత్యమరః। రతిసహచరో మదనస్తస్య శరో బాణః। స్యదాయితేన। 'స్యదో జవే' ఇతి

భూషణా।

కర్మతా। సరణిర్మార్గః। 'న చేదిచ్ఛసీదమ్' ఇతి పాఠః। ఇదం మదుక్తమ్। అణీయసికారణేఽనణీయానాదర ఇతి నేచ్ఛసీత్యర్థః। చిల్లికాలతాం భ్రూలతామ్। లీలాలసం లీలామన్దమ్। 'అలసం మన్దసౌమ్యయోః' ఇత్యజయః। హృదయలక్ష్యేతి। హృదయే లక్ష్యత

శరస్యదాయితేన తరఙ్గితదశనచన్ద్రికాణి కానిచిదేతాన్యక్షరాణి కలకణ్ఠీకలాన్యసృజత్— 'ఆర్య, కేన కారణేనైనం దాసజనం కాలహస్తాదాచ్ఛిద్యానన్తరం రాగానిలచాలితరణరణికాతరఙ్గిణ్యనఙ్గసాగరే కిరసి। యథా తే చరణసరసిజరజఃకణికా తథాహం చిన్తనీయా। యద్యస్తి దయా తేఽత్రజనే, అనన్యసాధారణః కరణీయః స ఏవ చరణారాధనక్రియాయామ్। యది చ కన్యాగారాధ్యాసనే రహస్యక్షరణాదనర్థ ఆశఙ్క్యేత, నైతదస్తి। రక్తతరా హి నస్తత్ర సఖ్యశ్చేట్యశ్చ। యథా న కశ్చిదేతజ్జ్ఞాస్యతి తథా యతిష్యన్తే' ఇతి। స చాహం దేహజేనాకర్ణాకృష్టసాయకాసనేన చేతస్యతినిర్దయం తాడితస్తకటాక్షకాలాయసనిగడగాఢసంయతః కింకరాననినిహితదృష్టిరగాదిషమ్— 'యథేయం రథచరణజఘనా కథయతి తథా చేన్నాచరేయమ్, నయేత నక్రకేతనః

క్షణేనైకేనాకీర్తనీయాం దశామ్। జనం చైనం సహ నయానయా కన్యయా కన్యాగృహం హరిణనయనయా' ఇతి। నీతశ్చాహం నిశాచరేణ శారదజలధరజాలకాన్తి కన్యకానికేతనమ్। తత్ర చ కాంచిత్కాలకలాం చన్ద్రాననానిదేశాచ్చన్ద్రశాలైకదేశే తద్దర్శనచలితధృతిరతిష్ఠమ్। సా చ స్వచ్ఛన్దం శయానాః కరతలాలససంఘట్టనా-

----

పదచన్ద్రికా।

నిపాతః తద్వదాచరతి స తథా తేన। తరఙ్గితా తరనం ప్రాప్తా। ఏతాని వక్ష్యమాణాని। కలకణ్ఠీ కోకిలా। కలాని గమ్భీరాణి। ఆర్యేతి। ఏనం దాసజనమ్। మద్రూపమిత్యర్థః। కాలహస్తాద్యమహస్తాత్। రాగానిల ఇచ్చావాయుః। రణరణికా వ్యాకులతా సైవ తరఙ్గా యస్మిన్నితి। అనఙ్గసాగరే మదనసముద్రే। చరణసరసిజం పదపద్మమ్। అత్రజనే మత్స్వరూపే। నాన్యసాధారణోఽనన్యసాధారణః। అత్యుచ్చైరిత్యర్థః। రహస్యం గోప్యమ్। క్షరణమన్యత్ర ప్రకటీభావః। స చాహమితి। మన్త్రగుప్త ఇత్యర్థః। దేహజేన మదనేన। సాయకాసనం ధనుః। కాలాయసం లోహమ్। నిగడం శృఙ్ఖలాది। రథచరణం చక్రమ్। నక్రకేతనః కామః। అకీర్తనీయామవచనీయామ్। దశామవస్థామ్। ఏనం జనం మద్రూపమ్। అనయా కన్యయా। హరిణనయనయా మృగలోచనయా। నీతశ్చేతి। శారదజలధరః శరన్మేఘః। నికేతనం గృహమ్। 'కాలకలాం కాలస్య సమయస్య కలాం లేశమ్। చన్ద్రశాలోర్ధ్వగృహమ్ | 'చన్ద్రశాలా శిరోగృహమ్' ఇత్యమరః। స్వచ్ఛన్దం నిరవగ్రహమ్।

భూషణా।

ఉత్పద్యతేఽసౌ స మానః (?)। స్యదాయితేన। 'స్యదో జవే' ఇతి నిపాతః। జవాయితేన చన్ద్రశాలైకదేశే। 'చన్ద్రశాలా శిరోగృహమ్'। రణరణికా తరంగిణీ। వేగశ్రైఘ్ర్యోభయమ్।

పనీతనిద్రాః కాశ్చిదధిగతార్థాః సఖీరకార్షీత్। అథాగత్య తాశ్చరణనిహితశిరసః క్షరదస్రకరాలితేక్షణా నిజశేఖరకేసరాగ్రసంలగ్నషట్చరణగణరణితసంశయితకలగిరః శనైరకథయన్— 'ఆర్య, యదత్యాదిత్యతేజసస్త ఏషా నయనలక్ష్యతాం గతా, తతః కృతాన్తేన న గృహీతా। దత్తా చేయం చిత్తజేన గరీయసా సాక్షీకృత్య రాగానలమ్। తదనేనాశ్చర్యరత్నేన నలినాక్షస్య తే రత్నశైలశిలాతలస్థిరం రాగతరలేనాలంక్రియతాం హృదయమ్। అస్యాశ్చరితార్థం స్తనతటం గాఢాలిఙ్గనైః సదృశతరస్య సహచరస్య చ' ఇతి। తతః సఖీజనేనాతిదక్షిణేన దృఢతరీకృతస్నేహనిగలస్తయా సంనతాఙ్గ్యా సంగత్యారంసి।

అథ కదాచిదాయాసితజాయారహితచేతసి, లాలసాలిలఙ్ఘనగ్లానఘనకేసరే, రాజదరణ్యస్థలీలలాటలీలాయితతిలకే, లలితానఙ్గరాజాఙ్గీకృతనిర్నిద్రకర్ణికారకాఞ్చనచ్ఛత్రే, దక్షిణదహనసారథిరయా-

---

పదచన్ద్రికా।

శయానా నిద్రాం కుర్వాణాః। కరతలేనాలసం యత్సంఘట్టనం తేనాపనీతా దూరీకృతా నిద్రా యాసామితి। అథేతి। క్షరన్నిఃసరదస్రేణాశ్రుణా కరాలితాని వికృతానీక్షణాని యాసాం తాః। షట్చరణా భ్రమరాః। రణితం శబ్దితమ్। అత్యాదిత్యతేజసోఽతిక్రాన్తమాదిత్యస్య తేజో యేనేతి। నయనలక్ష్యతాం నేత్రగ్రాహ్యతామ్। తతస్తస్మాత్కరణాత్। కృతాన్తేన యమేన। చిత్తజేన కామేన। రాగానల ఇచ్ఛాగ్నిః। ఆశ్చర్యరత్నేనాశ్చర్యశ్రేష్ఠేన। నలినాక్షస్య కమలనేత్రస్య। చరితార్థం కృతార్థమ్। దక్షిణేన సరలేన। అరంసి క్రీడాం కృతవాన్। అథేతి। కలిఙ్గరాజః కర్దననామా సాగరతీరకాననే క్రీడారసజాతాసక్తిరాసీదిత్యన్వయః। కింవిధే కాననే। ఆయాసితాని జాయారహితానామ్। విరహిణామిత్యర్థః। లాలసా లుబ్ధాః। అలయో భ్రమరాః। లఙ్ఘనం ఘటనమ్। ఘనకేసరే నిబిడపుంనాగే। 'పుంనాగే పురుషస్తుఙ్గః కేసరో దేవవల్లభః' ఇత్యమరః। అథవా ఘనకేసరే నిబిడబకులే। 'అథ కేసరే బకులః' ఇతి చ। లీలాయితతిలకే శోభాయితక్షురకే। 'తిలకః క్షురకః శ్రీమాన్' ఇత్యమరః। లలితోఽనఙ్గరాజో మదనరాజః। నిర్నిద్రా వికసితాః కర్ణికారాః పరివ్యాధాః। 'అథ ద్రుమోత్పలః। కర్ణికారః పరివ్యాధః' ఇత్యమరః। దక్షిణో దహనసారథిర్మలయానిలః। రథో వేగః। సహకారా ఆమ్రవృక్షాః।

భూషణా।

ఆయాసితేతి। ఆయాసితాని జాయారహితానాం చేతాంసి యత్ర। లీలాయితతిలకే శోభాయితవృక్షవిశేషే। 'తిలకః క్షురకః శ్రీమాన్' ఇత్యమరః। దక్షిణదహనసారథిర్మ-

---

హృతసహకారచఞ్చరీకకలికే, కాలాణ్డజకణ్ఠరాగరక్తరక్తాధరారతిరణాగ్రసంనాహశాలిని, శాలీనకన్యకాన్తఃకరణసంక్రాన్తరాగలజ్జితలజ్జే, దర్దురగిరితటచన్దనాశ్లేషశీతలానిలాచార్యదత్తనానాలతానృత్యలీలే కాలే, కలిఙ్గరాజః సహాఙ్గనాజనేన సహ చ తనయయా సకలేన చ నగరజనేన దశ త్రీణి చ దినాది దినకరకిరణజాలాలఙ్ఘనీయే, రణదలిసఙ్ఘలజ్జితనతలతాగ్రకిసలయాలీఢసైకతతటే, తరలతరఙ్గశీకరాసారసఙ్గశీతలే సాగరతీరకాననే క్రీడారసజాతాసక్తిరాసీత్। అథ సంతతగీతసంగీతసంగతాఙ్గనాసహస్రశృఙ్గారహేలానిరర్గలానఙ్గసంఘర్షహర్షితశ్చ రాగతృష్ణైకతన్త్రస్తత్ర రన్ధ్ర ఆన్ధ్రనాథేన జయసింహేన సలిలతరణసాధనానీతేనానేకసంఖ్యేనానీకేన ద్రాగాగత్యాగృహ్యత సకలత్రః। సా చానీయత త్రాసతరలాక్షీ దయితా నః సహ సఖీజనేన కనకలేఖా। తదాహం దాహేనానఙ్గదహనజనితేనాన్త-

----

పదచన్ద్రికా।

చఞ్చరీకా భ్రమరాః। కలికా కోరకః। కాలాణ్డజః కోకిలః। 'వనప్రియః పరభృతః పికః కాలాణ్డజః స్మృతః' ఇతి వైజయన్తీ। రక్తరక్తాధరాః స్నిగ్ధాః స్త్రియః। శాలీనమధృష్టమ్। 'శాలీనకౌపీనే అధృష్టాకార్యయోః' ఇతి నిపాతః। దర్దురం గ్రామజాలమ్। 'దర్దురా చణ్డికాయాం చ గ్రామజాలే తు దర్దురమ్' ఇతి విశ్వః। అథవా దర్దురవద్వాద్యభాణ్డవద్యద్గిరితటమ్। 'దర్దురస్తోయదే భేకే వాద్యభాణ్డాద్రిభేదయోః' ఇతి మేదినీ। అలఙ్ఘనీయే దుర్లఙ్ఘయే। అనిలో వాయుః। రణన్తః శబ్దం కుర్వన్తః అలయో భ్రమరాః। లతాగ్రకిసలయాని వల్ల్యగ్రపల్లవాని। సైకతం సికతామయమ్। సాగరతీరకాననే సముద్రతటవనే। అథేతి। శృఙ్గారహేలా క్రియానాదరః।

నిరర్గలోఽప్రతిహతః। అనఙ్గో మదనః। తత్ర రన్ధ్రే తత్రావకాశే। ఆన్ధ్రనాథేన ఆన్ధ్రరాజేన। సలిలతరణం జలతరణం తస్య యత్సాధనం నౌకాది। అనీకం సైన్యమ్। ద్రాక్శీఘ్రమ్।

భూషణా।

లయపవనః। 'కలికాకోరకః పుమాన్' ఇత్యమరః। కాలాణ్డజః। 'వనప్రియః పరభృతపికః కాలాణ్డజః స్మృతః। రక్తరక్తాధరాః స్నిగ్ధాః స్త్రియః। శాలీనోఽధృష్టః। 'శాలీనకౌపీనే అధృష్టాకార్యయోః' ఇతి నిపాతః। 'స్యాదధృష్టస్తు శాలీనః' ఇత్యమరః।

లఘుదీపికా।

పుమాన్కాలాణ్డజః। 'వనప్రియః పరభృతః పికః కాలాణ్డజః స్మృతః'। రకరక్తాధరాః స్నిగ్ధాః। శాలీనో ముగ్ధః। 'శాలీనకౌపీనే అధృష్టాకార్యయోః' ఇతి

రితాహారచిన్తశ్చిన్తయన్దయితాం గలితగాత్రకాన్తిరిత్యతర్కయమ్— 'గతా సా కలిఙ్గరాజతనయా జనిత్రా జనయిత్ర్యా చ సహారిహస్తమ్। నిరస్తధైర్యస్తాం స రాజా నియతం సంజిఘృక్షేత్। తదసహా చ సా సతీ గరరసాదినా సద్యః సంతిక్షేత। తస్యాం చ తాదృశీం దశాం గతాయాం జనస్యాస్యానన్యజేన హన్యేత శరీరధారణా। సా కా స్యాద్గతిః' ఇతి।

అత్రాన్తర ఆన్ధ్రనగరాదాగచ్ఛన్నగ్రజః కశ్చిద్దైక్ష్యత। తేన చేయం కథా కథితా— 'యథా కిల జయసింహేనానేకనికరదత్తసంఘర్షణజిఘాంసితః స కర్దనః కనకలేఖాదర్శనైధితేన రాగేణారక్ష్యత। సా చ దారికా యక్షేణ కేనచిదధిష్ఠితా న తిష్ఠత్యగ్రే నరాన్తరస్య। ఆయాస్యతి చ నరేన్ద్రసార్థసంగ్రహణేన తన్నిరాకరిష్యన్నరేన్ద్రో న చాస్తి సిద్ధిః' ఇతి। తేన చాహం దర్శితాశః శంకరనృత్యరఙ్గదేశజాతస్య జరత్సాలస్య స్కన్ధరన్ధ్రాన్తర్జటాజాలం నిష్కృష్య తేన జటిలతాం గతః కన్థాచీరసంచయాన్తరితసకలగాత్రః కాంశ్చిచ్ఛిష్యానగ్రహిషమ్। తాంశ్చ నానాశ్చర్యక్రియాతిసంహితాజ్జనాదాకృష్టాన్నచేలాదిత్యాగాన్నిత్యహృష్టానకార్షమ్।

అయాసిషం చ దినైః కైశ్చిదాగ్రన్థనగరమ్। తస్య నాత్యాసన్నే సలిలరాశిసదృశస్య కలహంసగణదలితనలినదలసంహతిగలితకిఞ్జ-

----

పదచన్ద్రికా।

అనఙ్గ ఏవ దహనః। అన్తరితా దూరం గతా। ఆహారో భక్షణమ్। తదసహా తదసహతే సా తథా। గరం విషమ్। అత్రాన్తర ఇతి। అగ్రజో బ్రాహ్మణః। నికారో యాతనా అపకారః [వా]। 'అపరాధోఽపకారశ్చ నికారోఽపి సమాః' ఇతి వైజయన్తీ। సంఘర్షణమభిభవేచ్ఛా। ఏధితో వర్ధితః। దారికా కన్యకా।నరేన్ద్రా మన్త్రవాదినః। నరాన్తరస్య రాజ్ఞ ఇత్యర్థః। ఆయస్యతి యతతే। 'యసు ప్రయత్నే' ఇతి ధాతోః। నరేన్ద్రసార్థో మన్త్రికసమాజః। జరత్సాలస్య జీర్ణవృక్షస్య। తస్యాగ్రన్థనగరస్య। నాత్యాసన్నే కించిద్దూరే। సలిలరాశిః సముద్రః। దలితాని భఞ్జితాని। సంహతిర్బృన్దమ్। 'స్త్రియాం తు

భూషణా।

ఆసారో ధారాసంపాతః శృఙ్గారహేలా। 'హేలా లీలేత్యమీ హావాః క్రియాః శృఙ్గారభావజాః' ఇత్యమరః। నికారోఽప్రకారః। నరేన్ద్రః పిశాచమన్త్రవాన్। నరాన్తరస్య। రాజ్ఞ ఇ-

లఘుదీపికా।

నిపాతః। శృఙ్గారహేలా శృఙ్గారక్రియా। 'హేలా క్రియానాదరశ్చ'। తత్ర రన్ధ్రే। తత్రావకాశే। నికారోఽపకారః। 'అపరాధోఽపకారశ్చ న్యక్కారశ్చ మిథః సమాః' ఇతి వైజయన్తీ। నరాన్తరస్య। రాజ్ఞ ఇత్యర్థః। ఆయస్యతి యతతే। 'యసు ప్రయత్నే' ఇతి ధా-

---

ల్కశకలశారస్య సారసశ్రేణిశేఖరస్య సరసస్తీరకాననే కృతనికేతనః స్థితః శిష్యజనకథితచిత్రచేష్టాకృష్టసకలనాగరజనాభిసంధానదక్షః సన్దిశిదిశీత్యకీర్త్యే జనేన— 'య ఏష జరదరణ్యస్థలీసరస్తీరే స్థణ్డిలశాయీ యతిస్తస్య కిల సకలాని సరహస్యాని సషడఙ్గాని చ ఛన్దాంసి రసనాగ్రే సంనిహితాని, అన్యాని చ శాస్త్రాణి యేన। యాని న జ్ఞాయన్తే స తేషాం తత్సకాశాదర్థనిర్ణయం కరిష్యతి। అసత్యేన నాస్యాస్యం సంస్పృజ్యతే। సశరీరశ్చైష దయారాశిః। ఏతత్సంగ్రహేణాద్య చిరం చరితార్థా దీక్షా। తచ్చరణరజఃకణైః కైశ్చన శిరసి కీర్ణైరనేకస్యానేక ఆతఙ్కశ్చిరం చికిత్సకైరసంహార్యః సంహృతః। తదఙ్ఘ్రిక్షాలనసలిలసేకైర్నిష్కలఙ్కశిరసాం నశ్యన్తి క్షేణేనైకేనాఖిలనరేన్ద్రయన్త్రాలఙ్ఘినశ్చణ్డతారాగ్రహాః। న తస్య శక్యం శక్తేరియత్తాజ్ఞానమ్। న చాస్యాహంకారకణికా' ఇతి। సా చేయం కథానేకజనాస్యసంచారిణీ తస్య కనకలేఖాధిష్ఠానధనదాజ్ఞాకరనిరాక్రియాతిసక్తచేతసః క్షత్రియస్యాకర్ణణాయాశత్। స చాహరహరాగత్యాదరే

పదచన్ద్రికా।

సంహతిర్బృన్దమ్' ఇత్యమరః। కింజల్కః కేసరః। శారం చిత్రమ్। కృతనికేతనః కృతగృహః। అభిసంధానం ప్రతారణమ్। దిశిదిశి ప్రతిదిశమ్। అకీర్త్యే ఖ్యాపిత ఇత్యర్థః। జరదరణ్యం జీర్ణారణ్యమ్। షడఙ్గాని శిక్షాదీని। ఛన్దాంసి వేదాః। రసనాగ్రం జిహ్వాగ్రమ్। ఆస్యం ముఖమ్। సశరీరః శరీరవాన్। దయారాశిః కృపాసముద్రః। సంగ్రహేణ స్వీకారేణ। ఆతఙ్కో భయమ్। చికిత్సకైర్మన్త్రవాదిభిః। అఖిలనరేన్ద్రా మన్త్రవాదినః। యన్త్రాణి మన్త్రవిన్యాసరేఖాక్రమః। 'యత్న' ఇతి వా పాఠః। ఇయత్తా పరిమాణమ్। అహంకారకణికాహంకారలేశః। సా చేతి। సా చ కథా। తస్య। జయసింహస్యేత్యర్థః। ధనదః కుబేరస్తస్యాజ్ఞాకరో యక్షః। నిరాక్రియా దూరీకరణమ్। స చేతి। స జ-

భూషణా।

త్యర్థః। ఆయస్యతి యతతే। 'యసు ప్రయత్నే'। అతిసంహితాన్వఞ్చితాన్। శకలశారస్య శకలేన చిత్రవర్ణస్యేతి। అకీర్త్యే ఇతి వక్ష్యమాణప్రకారేణ। స్థణ్డిలశాయీ। 'స్థణ్డిలాచ్ఛయితరి

వ్రతే' ఇతి ణినిః। సరహస్యాని సోపనిషత్కాని। సషడఙ్గాని। 'నిరుక్తం జ్యోతిషం కల్పసూత్రం వ్యాకరణం తథా। ఛన్దోవిచితిః శిక్షేతి వేదాఙ్గాని

లఘుదీపికా।

తుః। అతిసంహితాంశ్చిన్తితాన్। సరహస్యాని సోపనిషత్కాని। సషడఙ్గాని। 'నిరుక్తం జ్యోతిషం కల్పసూత్రం వ్యాకరణం తథా। ఛన్దోవిచితిః శిక్షేతి వేదాఙ్గాని వదన్తి

ణాతిగరీయసార్చయన్నర్థైశ్చ శిష్యాన్సంగృహ్ణన్నధిగతక్షణః కదాచిత్కాఙ్క్షితార్థసాధనాయ శనైరయాచిష్ట। ధ్యానధీరః స్థానదర్శితజ్ఞానసంనిధిశ్చైనం నిరీక్ష్య నిచాయ్యాకథయమ్— 'తాత, స్థాన ఏష హి యత్నః। తస్య హి కన్యారత్నస్య సకలకల్యాణలక్షణైకరాశేరధిగతిః క్షీరసారరశనాలంకృతాయా గఙ్గాదినదీసహస్రహారయష్టిరాజితాయా ధరాఙ్గనాయా ఏవాసాదనాయ సాధనమ్। న చ స యక్షస్తదధిష్ఠాయీ కేనచిన్నరేన్ద్రేణ తస్యా లీలాఞ్చితనీలనీరజదర్శనాయా దర్శనం సహతే, తదత్ర సహ్యతాం త్రీణ్యహాని, యైరహం యతిష్యేఽర్థస్యాస్య సాధనాయ' ఇతి। తథాదిష్టే చ హృష్టే క్షితీశే గతే నిశి నిశి నిర్నిశాకరార్చిషి నీరన్ధ్రాన్ధకారకణనికరనిగీర్ణదశదిశి నిద్రానిగడితనిఖిలజనదృశి నిర్గత్య జలతలనిలీనగాహనీయం నీరన్ధ్రం కృచ్ఛ్రాచ్ఛిద్రీకృతాన్తరాలం తదేకతః సరస్తటం తీర్థాసంనికృష్టం కేనచిత్ఖననసాధనేనాకార్షమ్। ఘనశిలేష్టికాచ్ఛన్నచ్ఛిద్రాననం సత్తీరదేశం జనైరశఙ్కనీయం నిశ్చిత్య, దినాది-

---

పదచన్ద్రికా।

యసింహః। అహరహః ప్రతిదినమ్। క్షణ ఉత్సవః। నిచాయ్య। దృష్ట్వేత్యర్థః। అధిగతః ప్రాప్తః। రశనా మేఖలా। 'స్త్రీకట్యాం మేఖలా కాఞ్చీ సప్తకీ రశనా స్త్రియామ్' ఇత్యమరః। నీరజం కమలం తద్వద్దర్శనం నేత్రమ్। 'దర్శనం నయనస్వప్నబుద్ధిధర్మోపలబ్ధిషు' ఇతి మేదినీ।

నిర్నిశాకరార్చిషి నిర్గతం నిశాకరస్య చన్ద్రస్యార్చి స్తేజో యస్యామితి నిశీత్యస్య విశేషణమ్। నీరన్ధ్రాన్ధకారో గాఢాన్ధకారః। నిగీర్ణదశదిశి। 'నిగీర్ణం ఖాదితం గ్రస్తం క్షతమన్తఃకృతం చ తత్' ఇతి కోశః। నిగడితం బద్ధమ్। సరస్తటమేకతః సరస్తటస్యాన్తికే। 'ఏకతః క్వచిదన్తికే' ఇతి వైజయన్తీ। 'ఏకతః సర్వతో యోగే శేషార్థే కర్మ వేష్యతే' ఇతి ద్వితీయా। ఘనా నిబిడాః। శిలాః పాషాణాః। ఇష్టికాచ్ఛన్నమాచ్ఛాదితమ్। దినాదిః ప్రాతఃకాలః। నిర్ణిక్తం శోధితమ్। నిర్ణి-

భూషణా।

వదన్తి షట్॥' ధనదాజ్ఞాకరో యక్షః। అధిగతః ప్రాప్తః క్షణమేకాన్తకాలో యేన। స్థానే యోగ్యే కాలే దర్శితో జ్ఞానస్య తదధిష్ఠితపిశాచాదిజ్ఞానస్య సంనిధిః సాంనిధ్యం యేన సః। నిచాయ్య దృష్ట్వా। నిగీర్ణదశదిశి। 'నిగీర్ణం ఖాదితం గ్రస్తమ్'। నిశాః

లఘుదీపికా।

షట్॥' ధనదాజ్ఞాకరో యక్షః। నిచాయ్య దృష్ట్వా। నిగీర్ణదశదిశి। నిగీర్ణం ఖాదితం

స్నాననిర్ణిక్తగాత్రశ్చ నక్షత్రసంతానహారయష్ట్యగ్రగ్రథితరత్నమ్, క్షణదాన్ధకారగన్ధహస్తిదారణైకకేసరిణమ్, కనకశైలశృఙ్గరఙ్గలాస్యలీలానటమ్, గగనసాగరఘనతరఙ్గరాజిలఙ్ఘనైకనక్రమ్, కార్యాకార్యసాక్షిణమ్, సహస్రార్చిషం సహస్రాక్షదిగఙ్గనాఙ్గరాగరాగాయితకిరణజాలమ్, రక్తనీరజాఞ్జలినారాధ్య నిజనికేతనం న్యశిశ్రియమ్।

యాతే చ దినత్రయే, అస్తగిరిశిఖరగైరికతటసాధారణచ్ఛాయతేజసి, అచలరాజకన్యకాకదర్శనయాన్తరిక్షాఖ్యేన శంకరశరీరేణ సంస్పృష్టాయాః సంధ్యాఙ్గనాయాః రక్తచన్దనచర్చితైకస్తనకలశదర్శనీయే దినాధినాథే, జనాధినాథః స ఆగత్య జనస్యాస్య ధరణిన్యస్తచరణనఖకిరణచ్ఛాదితకిరీటః కృతాఞ్జలిరతిష్ఠత్। ఆదిష్టశ్చ— 'దిష్ట్యా దృష్టేష్టసిద్ధిః। ఇహ జగతి హి న నిరీహం దేహినం శ్రియః సంశ్రయన్తే। శ్రేయాంసి చ సకలాన్యనలసానాం హస్తే నిత్యసాంనిధ్యాని। యత స్తే సాధీయసా

సచ్చరితేనానాకలితకలఙ్కేనార్చితేనాత్యాదరరచితేనాకృష్టచేతసా జనేనానేన సరస్తథా సంస్కృతమ్, యథేహ తేఽద్య

పదచన్ద్రికా।

క్తం శోధితం మృష్టమ్' ఇత్యమరః। సంతానం విస్తారః। క్షణదా రాత్రిః। గన్ధహస్త్యున్మత్తద్విపః। దారణం విదారకమ్। కనకశైలః సువర్ణాచలః। శృఙ్గం శిఖరమ్। లాస్యలీలా విలాసక్రియాః। గగనసాగరో గగనసముద్రః। ఘనా ఏవ తరఙ్గాః। రాజిః పరమ్పరా। లఙ్ఘనమతిక్రమ్య గమనమ్। సహస్రాక్ష ఇన్ద్రస్తద్దిగఙ్గనా। ప్రాచీత్యర్థః। రాగాయితం రాగవదాచరితమ్। రక్తనీరజం రక్తోత్పలమ్। నిజనికేతనం స్వగృహమ్। అశిశ్రియమాశ్రితవాన్। 'అస్తగిరిశిఖరగైరికతటసాధారణచ్ఛాయే యజసి' ఇత్యగ్రిమ 'దినాధినాథే'ఇతి పదస్య విశేషణమ్। అచలరాజకన్యకా పార్వతీ। కదర్థనయా కుత్సితప్రార్థనయా। అన్తరిక్షాఖ్యేన। అష్టమూర్తిమధ్య ఆకాశాభిధేనేత్యర్థః। సంసృష్టాయా మిలితాయాః। సంధ్యైవాఙ్గనా। చర్చితః ప్రలిప్తః। 'చర్చా చార్చిక్యమాలేపే' ఇతి వైజయన్తీ। దిష్ట్యాదృష్టేన ఇష్టసిద్ధిర్దృష్టేత్యన్వయః। నిరీహం నిర్గతేహా స్పృహా యస్యేతి తమ్। నిస్పృహమిత్యర్థః। సస్పృహమేవ శ్రియ ఆశ్రయన్త ఇతి భావః। శ్రేయాంసి సుకృతాని। 'స్యాద్ధర్మమస్త్రియాం పుణ్యశ్రేయసీ సుకృతం వృషః' ఇత్యమరః। అనలసానాముద్యోగినామ్।సాధీయసా [అతిశయేన] సధ్వితి సాధీయస్తేన। అనాకలితం దూరీకృతమ్। కలఙ్కో

భూషణా।

కరప్రభాయాః స్వల్పత్వం కథితమ్। జలతలలీనేనాన్తఃప్రవిష్టేనైవ గమ్యం కృచ్ఛ్రమజ్ఞేయమన్తరాలమవకాశో యస్య తథా సరస్తటం తదేకత ఏకత్ర కృతమ్। తత్తశే గుప్తం స్థానం జలే

లఘుదీపికా।

గ్రస్తం ప్రాన్తమన్తఃకృతం చ తత్'। సరస్తటమేకతః సరస్తటస్యాన్తికే। 'ఏకతః క్వ-

---

సిద్ధిః స్యాత్। తదేతస్యాం నిశి గలాదర్ధాయాం గాహనీయమ్। గాహనానన్తరం చ సలిలతలే సతతగతీనన్తఃసంచారిణః సంనిగృహ్య యథాశక్తి శయ్యా కార్యా। తతశ్చ తటస్ఖలితజలస్థగితజలజఖణ్డచలితదణ్డకణ్టకాగ్రదలితదేహరాజహంసత్రాసజర్జరసి-తసందత్తకర్ణస్య జనస్య క్షణాదాకర్ణనీయం జనిష్యతే జలసంఘాతస్య కించిదారటితమ్। శాన్తే చ తత్ర సలిలరటితే క్లిన్నగాత్రః కించిదారక్తదృష్టిర్యేనాకారేణ నిర్యాస్యతి నిచాయ్య తం నిఖిలజననేత్రానన్దకారిణం న యక్షః శక్ష్యత్యగ్రతః స్థితయే। స్థిరతరనిహిత స్నేహశృఙ్ఖలానిగడితం చ కన్యకాహృదయం క్షణేనైకేనాసహనీయదర్శనాన్తరాయం స్యాత్। అస్యాశ్చ ధరాఙ్గనాయా నాత్యాదృతనిరాకృతారిచక్రం చక్రం కరతలగతం చిన్తనీయం న తత్ర సంశయః। తచ్చేదిచ్ఛస్యనేకశాస్త్రజ్ఞానధీరధిషణైరధికృతైరితరైశ్చ హితైషిగణైరాకలయ్య జాలికశతం చా-

---

పదచన్ద్రికా।

దూషణమ్। తత్పరః। గాహనీయమాలోడనీయమ్। సంనిగృహ్య। నిగ్రహం కృత్వేత్యర్థః। స్ఖలితం లగ్నమ్। స్థగితం మన్దీభూతమ్। జలజఖణ్డం కమలసమూహః। దలితం ధర్షితమ్। జర్జరమతిశ్లథమ్। రసితం శబ్దితమ్ | 'రస శబ్దనే'। ఆరటితం పీడాశబ్దితమ్। క్లిన్నగాత్ర ఆర్ద్రశరీరః। నిచాయ్య నిశ్చిత్య। అగ్రతః స్థితయే। పురోవర్తితుమిత్యర్థః। ధిషణా బుద్ధి:। 'బుద్ధిర్మనీషా ధిషణా' ఇత్యమరః। జాలికా జాలవర్తినః। దణ్డః ప్రకాణ్డః। 'దణ్డోఽస్త్రీ లగుడే పుమాన్। వ్యూహభేదే ప్రకాణ్డే చ' ఇతి మేదినీ। షోడశహస్త ఇతి యావత్। 'కాణ్డాన్తాత్క్షేత్రే' ఇతి సూత్రే కాణ్డశ-

భూషణా।

కృతమితి యావత్। 'క్షతమన్తఃకృతం చ తత్'। నిర్ణిక్తం శోధితమ్। 'నిర్ణిక్తం శోధితం మృష్టమ్' ఇత్యమరః। హారయష్టిః ప్రాతస్తనప్రభారూపా। లాస్యలీలా నృత్యక్రియా। 'లీలా విలాసక్రియయోః' ఇత్యమరః। చర్చితం ప్రలిప్తమ్। 'చర్చా చార్చిక్యమాలేపే' ఇతి వైజయన్తీ। తటస్ఖలితేతి। తటాత్స్ఖలితాః పతితాశ్చ తే జలే స్థగితాః స్థితా యే జలజసమూహస్య చఞ్చలదణ్డస్తస్య కణ్టకాగ్రాణి తైర్దలితో దేహో యేషాం తేషాం రాజహంసానాం త్రాసజర్జరం త్రాసేన కఠోరం శబ్దస్తత్ర దత్తః కర్ణో యేన తస్య। క్షణేన సుఖేన। నాత్యాదరేణ విలాసేనైవేత్యర్థః। ధిషణా బుద్ధిః। 'బుద్ధిర్మనీషా ధిషణా'

లఘుదీపికా।

చిదన్తకే' ఇతి వైజయన్తీ। 'ఏకతః సర్వతో యోగే శేషార్థే కర్మ చేక్షతే' ఇతి ద్వితీయా। 'నిర్ణిక్తం శోధితం మృష్టమ్'। లాస్యలీలా నృత్యక్రీడా। 'లీలా విలాసక్రియయోః'। చర్చితం ప్రలిప్తమ్। 'చర్చా చార్చిక్యమాలేపే' ఇతి వైజయన్తీ। రసితం శబ్దః। 'రస శబ్దనే'। 'బుద్ధిర్మనీషా ధిషణా'। జనాన్తే జనపదమధ్యే।

నాయ్య, అన్తరఙ్గనరశతైర్యథేష్టదృష్టాన్తరాలం సరః క్రియేత, రక్షా చ తీరాత్త్రింశద్దణ్డాన్తరాలే సైనికజనేన సాదరం రచనీయా। కస్తత్ర తజ్జానాతి యచ్చిద్రేణారయశ్చికీర్షన్తి' ఇతి। తత్త్వస్య హృదయహారి జాతమ్, తదధికృతైశ్చ తత్ర కృత్యే రన్ధ్రదర్శనాసహైరిచ్ఛాం చ రాజ్ఞా కన్యకాతిరాగజనితాం నితాన్తనిశ్చలాం నిశ్చిత్యార్థ ఏష న నిషిద్ధః। తథాస్థితశ్చ తదాసాదనదృఢతరాశయశ్చ స ఆఖ్యాయత— 'రాజన్, అత్ర తే జనాన్తే చిరం స్థితమ్, న చైకత్ర చిరస్థానం నః శస్తమ్। కృతకృత్యశ్చేహ న ద్రష్టాసి। యస్య తే రాష్ట్రే గ్రాసాద్యాసాదితం తస్య తే కించిదనాచర్య కార్యం గతిరార్యగర్హ్యా' ఇతి। తత్రైతచ్చిరస్థానస్య కారణమ్। తచ్చాద్య సిద్ధమ్। గచ్ఛ గృహాన్। యథార్హజలేన హృద్యగన్ధేన స్నాతః సితస్రగఙ్గరాగః శక్తిసదృశేన దానేనారాధితధరణితలతైతిలగణస్తిలస్నేహసిక్తయష్ట్యగ్రగ్రథితవర్తికాగ్నిశిఖాసహస్రగ్రస్తనైశాన్ధకారరాశిరాగత్యార్థసిద్ధయే యతేథాః' ఇతి। స కిల కృతజ్ఞతాం దర్శయన్— 'అసిద్ధిరేషా సిద్ధిః, యదసంనిధిరిహార్యాణామ్। కష్టా చేయం నిఃసఙ్గతా, యా నిరాగసం దాసజనం

పదచన్ద్రికా।

భ్దస్య షోడశహస్తప్రమాణమితి వ్యాఖ్యాతం వృత్తికృతా దృష్టాన్తరాలం జ్ఞాతమధ్యమ్। హృదయహారి చిత్తహారి। తదాసాదనం తచ్ఛబ్దేన సరస్తస్యాసాదనమధిష్ఠానమ్। దృఢ ఆశయః। రాగో రఞ్జనం రాగాతిశయః। ఏకత్రైకస్మిన్స్థానే। శస్తం ప్రశస్తమ్। గృహాన్। 'గృహాః పుంసి చ భూమ్న్యేవ' ఇత్యమరః। స్రజ్మాలా। అఙ్గరాగశ్చర్చా। ధరణితలం పృథ్వీతలం తత్ర త్రైతిలగణాః దేవగణాః। తిలస్నేహం తిలత్రైలమ్। వర్తికా వస్త్రకృతనాలికా। భాషయా 'పలీతా' ఇతి ఖ్యాతః। అస్యామగ్నిశిఖా అగ్నిజ్వాలా। గ్రస్తో గిలితః। నైశాన్ధకారరాశీ రాత్రితిమిరసమూహః। అర్థసిద్ధయేఽర్థప్రాప్త్యర్థమ్। యతేథాః 'యతీ ప్రయత్నే'। అస్మాల్లిజి మధ్యమపురుషైకవచనమ్। అసంనిధిరసంనిధానమ్। ఆర్యాణాం శ్రేష్ఠానామ్। నిరాగసం నిరపరాధమ్। గరీయసాం గురూణామ్। నిరా-

భూషణా।

ఇత్యమరః। రన్ధ్రదర్శనాసహైః। రన్ధ్రదర్శననిపుణైరిత్యర్థః। జనాన్తే జనపదమధ్యే। 'జనో జనపదే ప్రోక్తః' ఇతి హలాయుధః। శస్తం ప్రశస్తమ్। ధరణిత్రైతిలా భూదేవాః। త్రై-

లఘుదీపికా।

'జనో జనపదః ప్రోక్తః' ఇతి హలాయుధః। శస్తం ప్రశస్తమ్। ధరణిత్రైతిలా భూదేవాః।

త్యాజయతి। న చ నిషేధనీయా గరీయసాం గిరః' ఇతి స్నానాయ గృహానయాసీత్। అహం చ నిర్గత్య నిర్జనే నిశీథే సరస్తీరరన్ధ్రనిలీనః సన్నీషచ్ఛిద్రదత్తకర్ణః స్థితః। స్థితే చార్ధరాత్రే కృతయథాదిష్టక్రియః స్థానస్థానరచితరక్షః స రాజా జాలికజనానానీయ నిరాకృతాన్తఃశల్యం శఙ్కాహీనః సరఃసలిలం సలీలగతిరగాహత। గతం చ కీర్ణకేశం సంహతకర్ణనాసం సరసస్తలం హస్తినం నక్రలీలయా నీరాతినిలీనయా తం తథా శయానం కంధరాయాం కన్యయా

న్యగ్రహీషమ్। ఖరతరకాలదణ్డఘట్టనాతిచణ్డైశ్చ కరచరణఘాతైర్నిర్దయదత్తనిగ్రహః క్షణేనైకేనాజహాత్స చేష్టామ్। తతశ్చాకృష్య తచ్ఛరీరం ఛిద్రే నిధాయ నీరాన్నిరయాసిషమ్।

సంగతానాం చ సైనికానాం తదత్యచిత్రీయతాకారాన్తరగ్రహణమ్। గజస్కన్ధగతః సితచ్ఛత్రాదిసకలరాజచిహ్నరాజితశ్చణ్డతరదణ్డిదణ్డతాడనత్రస్తజనదత్తాన్తరాలయా రాజవీథ్యా యాతస్తాం నిశాం రసనయననిరస్తనిద్రారతిరనైషమ్। నీతే చ జనాక్షిలక్ష్యతాం లాక్షారసది-

---

పదచన్ద్రికా।

కృతం దూరీకృతమ్। సరఃసలిలం సరోజలమ్। అగాహత। ఆలోడయామాసేత్యర్థః। కీర్ణకేశం ప్రసృతకేశమ్। సంహతకర్ణనాసమ్। కర్ణౌ చ నాసా చ కర్ణనాసమ్। ప్రాణ్యఙ్గత్వాదేకవద్భావః। పశ్చాత్సంతపదేన సమాసః। నాసా నాసికా। హస్తినం హస్తిప్రమాణమ్। 'పురుషహస్తిభ్యామణ్ చ'। అతినిలీనతయా యాతీతి నిలీనా తయా కన్యయా ప్రావరణేన। 'కన్థా ప్రావరణాన్తరే' ఇతి విశ్వః। ఖరతరస్తీక్ష్ణః। కాలదణ్డో యమదణ్డః। చణ్డైః కఠినైః। నిగ్రహో నికారః। అజహాత్। తత్యాజేత్యర్థః। 'ఓహాక్ త్యాగే'। సైనికానాం సేనాచరాణామ్। ఆకారాన్తరగ్రహణమన్యాకారప్రాప్తిః। గజస్కన్ధగతో హస్తిమస్తకగతః। చణ్డతరా అతిప్రచణ్డాః। దణ్డినో దణ్డధరాః। అన్తరాలమభ్యన్తరమ్। రాజవీథ్యా రాజమార్గేణేత్యర్థః। నిశాం రాత్రిమ్। రసః క్రీడారసః। నిరస్తా త్యక్తా నిద్రారతిర్నిద్రాసుఖమ్। జనాక్షీణి లోకనేత్రాణి తేషాం లక్ష్యతాం

భూషణా।

తిలౌ దేవకాలిగౌ'। హాస్తినం హస్తిప్రమాణమ్। 'పురుషహస్తిభ్యామణ్ చ' ఇతి పక్షేఽణి 'సంయోగాదిశ్చ' ఇతీనోఽణి ప్రకృతిభావః। హస్తిప్రమాణస్య యా లీలా తయా।

లఘుదీపికా।

'త్రైతిలౌ దేవకాలిఙ్గౌ'। హస్తినం హస్తిప్రమాణమ్। 'పురుషహస్తిభ్యామణ్ చ'। నీరం జలమ్। అత్యచిత్రీయతాతిచిత్రమభవత్। నిశాన్తం నిశాశేషమ్। అజేయ-

---

గ్దదిగ్గజశిరఃసదృక్షే శక్రదిగఙ్గనారత్నాదర్శేఽర్కచక్రే కృతకరణీయః కిరణజాలకరాలరత్నరాత్రిరాజిరాజితరాజార్హాసనాధ్యాసీనాన్ యథాసదృశాచారదర్శినః శఙ్కాయన్త్రితాఙ్గాన్సంనిధినిషాదినః సహోయానగాదిషన్— 'దృశ్యతాం శక్తిరార్షీ, యత్తస్య యతేరజేయస్యేన్ద్రియాణాం సంస్కారేణ నీరజసా నీరజసాంనిధ్యశాలిని సహర్షాలిని సరసి సరసిజదలసంనికాశచ్ఛాయస్యాధికతరదర్శనీయస్యాకారాన్తరస్య సిద్ధిరాసీత్। అద్య సకలనాస్తికానాం జాయేత లజ్జానతం శిరః। తదిదానీం చన్ద్రశేఖరనరకశాసనసరసిజాసనాదీనాం త్రిదశేశానాం స్థానాన్యాదరరచితనృత్యగీతారాధనాని క్రియన్తామ్। హ్రియన్తాం చ గృహోదితః।క్లేశనిరసనసహాన్యర్థిసార్థైర్ధనాని' ఇతి। ఆశ్చర్యరసాతిరేకహృష్టదృష్టయస్తే జయ జగదీశ, జయేన సాతిశయం దశ దిశః స్థగయన్నిజేన యశసాదిరాజయశాంసి' ఇత్యసకృదాశాస్యారచయన్యథాదిష్టాః క్రియాః। స చాహం దయితాయాః సఖీం హృదయస్థానీయాం శశాఙ్కసేనాం కన్యకాం కదాచిత్కార్యాన్తరాగతాం రహస్యాచక్షిషి— 'కచ్చిదయం జనః కదాచిదాసీద్దృష్టః' ఇతి। అథ సా హర్షకాష్ఠాం గతేన హృదయేనేషదాలక్ష్య దశనదీధితిలతాం లీలాలసం లాసయన్తీ, లలితాఞ్చి-

---

పదచన్ద్రికా।

గ్రాహకత్వమ్। దిగ్ధం లిప్తమ్। శక్రదిగఙ్గనా ప్రాచీ దిక్। రాజార్హం రాజయోగ్యమ్। సంనిధౌ నిషీదన్తి తే సంనిధినిషాదినః। ఆర్షీ ఋషేరియం తథా। యతేర్మునేః। అజేయస్య జేతుమశక్యస్య। అద్యేతి। నాస్తికానాం మిథ్యేతివాదినామ్। అర్థిసార్థైర్యాచకసమాజైః క్లేశానాం నిరసనం దూరీకరణం తత్సహాని సమర్థాని। ఆశ్చర్యరసాతిరేక ఆశ్చర్యరసాధిక్యమ్। త ఆదిష్టాః జయేన సాతిశయమతిశయేన సహవర్తమానం యథా తథా। ఆదిరాజస్య యశాంసి। అసకృద్వారంవారమ్। ఆశాస్య ప్రశస్య। ఆరచయన్। చక్రురిత్యర్థః। క్రియాః కార్యాణి।

హృదయస్థానీయాం ప్రాణభూతామ్। అథేతి। హర్షకాష్ఠాం హర్షమర్యాదామ్। ఈషదల్పమ్। దశనదీధితయో దన్తమయూఖాః। కర ఏవ

భూషణా।

న తు హ్రస్వప్రమాణస్య లీలయా। తథా సతి ప్రతీకారసంభవాపత్తేః। ఇన్ద్రియాణామజేయస్య। జితేన్ద్రియస్యేత్యర్థః। స్థగయ నీరం జలమ్। అజేయస్యావిధేయస్య। వశ్యః ప్రణేయో

లఘుదీపికా।

స్యావిధేయస్య। 'వశ్యః ప్రణేయో నిభృతవినీతప్రశ్రితాః సమాః'। నర్మ పరిహాసః।

తకరశాఖాన్తరితదన్తచ్ఛదకిసలయా, హర్షజలక్లేదజర్జరనిరఞ్జనేక్షణా, రచితాఞ్జలిః నితరాం జానే యది న స్యాదైన్ద్రజాలికస్య జాలం కించిదేతాదృశమ్। కథం చైతత్। కథయ' ఇతి స్నేహనిర్యన్త్రణం శనైరగాదీత్। అహం చాస్యై కార్త్స్న్యేనాఖ్యాయ, తదాననసంక్రాన్తేన సందేశేన సంజనయ్య సహచర్యా నిరతిశయం హృదయాహ్లాదమ్। తతశ్చైతయా దయితయా నిరర్గలీకృతాతిసత్కృతకలిఙ్గనాథన్యాయదత్తయా సంగత్యాన్ధ్రకలిఙ్గరాజరాజ్యశాసీ తస్యాస్యారిణా లిలఙ్ఘయిషితస్యాఙ్గరాజస్య సాహాయ్యకాయాలఘీయసా సాధనేనాగత్యాత్ర తే సఖిజనసంగతస్య యాదృచ్ఛికదశేనానన్దరాశిలఙ్ఘితచేతా జాతః' ఇతి।

తస్య తత్కౌశలం స్మితజ్యోత్స్నాభిషిక్తదన్తచ్ఛదః సహ సుహృద్భిరభినన్ద్య 'చిత్రమిదం మహామునేర్వృత్తమ్। అత్రైవ ఖలు ఫలితమతికష్టం తపః తిష్ఠతు తావన్నర్మ। హర్షప్రకర్షస్పృశోః ప్రజ్ఞాసత్త్వయోర్దృష్టమిహ స్వరూపమ్' ఇత్యభిధాయ, పునః 'అవతరతు భవాన్' ఇతి బహుశ్రుతే విశ్రుతే వికచరాజీవసదృశం దృశం చిక్షేప దేవో రాజవాహనః।

ఇతి శ్రీదణ్డినః కృతౌ దశకుమారచరితే మన్త్రగుప్తచరితం నామ సప్తమ ఉచ్ఛ్వాసః।

పదచన్ద్రికా।

శాఖా। హర్షజలమానన్దాశ్రు। క్లేద ఆర్ద్రభావః। జర్జరం విశీర్ణమ్। 'ఇన్ద్రధ్వజే విశీర్ణే చ జర్జరం పరిచక్షతే' ఇతి శాశ్వతః। నిరఞ్జనం కజ్జలరహితమ్। ఈక్షణం నేత్రమ్। స్నేహనిర్యన్త్రణం స్నేహబద్ధమ్। కార్త్స్న్యేన కృత్స్నస్య భావస్తథా। సమగ్రేణేత్యర్థః। తదాననసంక్రాన్తేన తన్ముఖోద్గతేన। సందేశేన వాచికేన। సంజనయ్యోత్పాద్య। ఆన్ధ్రశ్చాసౌ కలిఙ్గరాజశ్చేతి। తస్య రాజ్యం తచ్చాస్తీతి శాసీ। యాదృచ్ఛికం ప్రసఙ్గజాతమ్। ఆనన్దరాశిః సుఖసమూహః। స్మితజ్యోత్స్నా హాస్యదీప్తిః। దన్తచ్ఛద ఓష్ఠః। సుహృద్భిః సఖిభిః। నర్మ పరీహాసః। 'ద్రవకేలిపరీహాసాః క్రీడా లీలా చ నర్మ చ'। ఇత్యమరః। హృర్షః సంతోషః। ప్రకర్ష ఆధిక్యమ్। ప్రజ్ఞా బుద్ధిః। 'బుద్ధిర్మనీషా ధిషణా ధీః ప్రజ్ఞా శేముషీ మతిః' ఇత్యమరః। సత్వం బలమ్। బహుశ్రుతే బహ్వానేకం శ్రుతం శాస్త్రాదిశ్రవణం యస్యేతి। విశ్రుత ఏతన్నామ్ని। రాజీవం కమలమ్। సదృశం సమానమ్॥ ఇతి శ్రీదశకుమారటీకాయాం పదచన్ద్రికాభిధాయాం సప్తమ ఉచ్ఛ్వాసః॥

భూషణా।

నిభృతవినీతప్రశ్రితాః సమాః' ఇత్యమరః। నర్మ పరీహాసా। 'ద్రవకేలిపరీహాసాః క్రీడా లీలా చ నర్మ చ' ఇత్యమరః॥ ఇతి శ్రీదశకుమారటీకాయాం భూషణాభిధాయాం సప్తమ ఉచ్ఛ్వాసః॥

లఘుదీపికా।

'ద్రవకేలిపరీహాసాః క్రీడా లీలా చ నర్మ చ'॥ ఇతి సప్తమ ఉచ్ఛ్వాసః॥

అష్టమోచ్ఛ్వాసః।

అథ సోఽప్యాచచక్షే— 'దేవ, మయాపి పరిభ్రమతా విన్ధ్యాటవ్యాం కోఽపి కుమారః క్షుధా తృషా చ క్లిశ్యన్న క్లేశార్హః క్వచిత్కూపాభ్యాశేఽష్టవర్షదేశీయో దృష్టః। స చ త్రాసగద్గదమగదత్— 'మహాభాగ, క్లిష్టస్య మే క్రియతామార్య, సాహాయ్యకమ్। అస్య మే ప్రాణాపహారిణీం పిపాసాం ప్రతికర్తుముదకముదఞ్చన్నిహ కూపే కోఽపి నిష్కలో మమైకశరణభూతః పతితః। తమలమస్మి నాహముద్ధర్తుమ్' ఇతి। అథాహమభ్యేత్య ప్రతత్యా కయాపి వృద్ధముత్తార్య, తం చ బాలం వంశనాలీముఖోద్ధృతాభిరద్భిః ఫలైశ్చ పఞ్చషైః శరక్షేపోచ్ఛ్రితస్య లకుచవృక్షస్య శిఖరాత్పాషాణపాతితైః ప్రత్యానీతప్రాణవృత్తిమాపాద్య, తరుతలనిషణ్ణస్తం జరన్తమబ్రవమ్— 'తాత, క ఏష బాలః, కో వా భవాన్, కథం చేయమాపదాపన్నా' ఇతి। సోఽశ్రుగద్గదమగదత్— 'శ్రూయతాం మహాభాగ।

పదచన్ద్రికా।

ఇదానీం విశ్రుతనామా కుమారః స్వచరితం వక్తుముపక్రమతే। అథానన్తర్యార్థే। స విశ్రుతనామా। అక్లేశార్హః క్లేశార్హో నేత్యర్థః। కూపో జలాశయః। అభ్యాశే సమీపే। దేశీయః। 'కల్పబ్దేశ్యదేశీయరః' ఇతి శబ్దాన్న్యూనార్థే। సాహాయ్యకం సహాయస్య భావస్తథా। పిపాసా పాతుమిచ్ఛా। ప్రతికర్తుం దూరీకర్తుమ్। ఉదఞ్చన్నిష్కాసయన్ కోఽప్యవిదితకులనామా। నిష్కలః స్థవిరః। వృద్ధ ఇతి యావత్। 'నిష్కలః స్థవిరః సమౌ' ఇతి వైజయన్తీ। అథేతి। ప్రతత్యా వల్ల్యా। 'వల్లీ తు ప్రతతిర్లతా' ఇత్యమరః। రజ్జుస్థానీకృతయేతి భావః। వంశనాలీ వేణుః। పఞ్చషైః పఞ్చ షడ్వా। 'సంఖ్యయావ్యయ-' ఇత్యాదినా బహువ్రీహిః। 'బహువ్రీహౌ సంఖ్యేయే డజబహుగణాత్' ఇతి సమాసాన్తో డచ్। శరక్షేపో బాణగమనం తతోఽప్యుచ్ఛ్రితస్య। ఉచ్చస్యేత్యర్థః। లకుచవృక్షస్య। 'లకుచో లికుచో డహుః' ఇత్యమరః। భాషయా 'వడహార' ఇతి ప్రసిద్ధః। జరన్తం వృద్ధమ్। శ్రూయతామితి। జనపదో దేశః। 'నీవృజ్జనపదో దేశవిషయౌ తూపవ-

భూషణా।

అష్టవర్షదేశీయః। 'ఈషదసమాప్తౌ కల్పబ్దేశ్యదేశీయరః'। అసమాప్తాష్టవర్షః। నిష్కలో వృద్ధః। 'నిష్కలః స్థవిరః సమౌ' ఇత్యమరః। వంశనాలీ వేణుదణ్డః। పఞ్చషాః పఞ్చ షడ్వా। 'సంఖ్యయావ్యయ-' ఇత్యాదినా బహువ్రీహిః। 'బహువ్రీహౌ సంఖ్యేయే డజబహుగణాత్' ఇతి సమాసాన్తో డచ్। లికుచః 'లకుచో లికుచో డహుః' ఇత్యమరః। జరన్తం వృ-

లఘుదీపికా।

'నిష్కలః స్థవిరః సమౌ' ఇతి వైజయన్తీ। వంశనాలీ వేణుదణ్డః। పఞ్చషాః పఞ్చ షడ్ వా। 'సంఖ్యయావ్యయ-' ఇత్యాదినా బహువ్రీహౌ। 'బహువ్రీహౌ సంఖ్యేయే డజబహుగణాత్' ఇతి సమాసాన్తో డచ్। లికుచః। 'లకుచో లికుచో డహుః'। జరన్తం

విదర్భో నామ జనపదః తస్మిన్భోజవంశభూషణమ్, అంశావతార ఇవ ధర్మస్య, అతిసత్త్వః, సత్యవాదీ, వదాన్యః, వినీతః, వినేతా ప్రజానామ్, రఞ్జితభృత్యః, కీర్తిమాన్, ఉదగ్రః, బుద్ధిమూర్తిభ్యాముత్థానశీలః, శాస్త్రప్రమాణకః, శక్యభవ్యకల్పారమ్భీ, సంభావయితా బుధాన్, ప్రభావయితా సేవకాన్, ఉద్భావయితా బన్ధూన్, న్యగ్భావయితా శత్రూన్, అసంబద్ధప్రలాపేష్వదత్తకర్ణః, కదాచిదప్యవితృష్ణో గుణేషు, అతిన-

----

పదచన్ద్రికా।

ర్తనమ్' ఇయమరః। అంశేనైకదేశేన। అత్యన్తం సత్త్వం యస్యేతి। సత్త్వం బలమ్। సత్వం గుణో వా। వదాన్యో బహుప్రదః। 'స్యుర్వదాన్యస్థూలలక్ష్యదానశౌణ్డా బహుప్రదే' ఇత్యమరః। వినీతో నమ్రః। వినేతా శిక్షాకర్తా। రఞ్జితా అనురాగం ప్రాపితా భృత్యాః సేవకా యేనేతి। ఉదగ్ర ఉన్నతః। మూర్తిః కాయః। బుద్ధిర్మతిః। ఉత్థానశీలః పౌరుషస్వభావః। 'ఉత్థానం పౌరుషే తన్త్రే సంనివిష్టోద్గమేఽపి చ' ఇతి విశ్వః। శాస్త్రమేవ ప్రమాణం యస్యేతి స తథా। శక్యభవ్యకల్పారమ్భీ। 'శక్యం తు సుకరం కర్మ భవ్యం తు జనలాలితమ్। కల్పం యుక్తం న

భఙ్గేన సద్భైవైష సమాచరేత్॥' ఇతి దివాకరః। శక్యం స్వసాధ్యమ్। భవ్యం కుశలమ్। 'భావుకం భవికం భవ్యం కుశలం క్షేమమ్' ఇత్యమరః। కల్పో విధిః। 'కల్పో న్యాయ్యే విధౌ శాస్త్రే సంవర్తే బ్రహ్మవాసరే। కల్పద్రుమే వికల్పే చ' ఇతి మహీపః। సంభావయితా సంభావనా మానధనాదినేతి। ఏవం సర్వత్ర। అసంబద్ధాః పరస్పరామిలితాః ప్రలాపా నిరర్థకవచనాని। 'ప్రలాపోఽనర్థకం వచః' ఇత్యమరః। అదత్తకర్ణః। అశ్రోతేత్యర్థః। అవితృష్ణో న విగతా తృష్ణా యస్యేతి స తథా। నదీష్ణో నిపుణః। 'నదీష్ణాభిజ్ఞనిష్ణ్యాతప్రవీణనిపుణా అపి' ఇత్యమరః (?)। నదీపూర్వాత్ స్నాతేరాతోనుప-

భూషణా।

ద్ధమ్। అతిసత్త్వ ఇత్యాది। వదాన్యో బహుప్రదః। వినేతా నమ్రతాకారకః। ఉదగ్ర ఉన్నతః। ఉత్థానశీలః పౌరుషస్వభావః। 'ఉత్థానం పౌరుషమ్' ఇత్యమరః। శక్యభవ్యకల్పారమ్భీ। శక్యశ్చ భవ్యశ్చ కల్పశ్చారమ్భస్తచ్ఛీలః। 'శక్యం తు సుకరం కర్మ భవ్యం తు జనలాలితమ్। కల్పం యుక్తం న భఙ్గేన సద్భైవైష సమాచరేత్॥' ఇతి దివాకరః। ప్రభావయితా ప్రభుత్వకారకః। అవితృష్ణః। సర్వదాపి గతతృష్ణ ఏవేతి భావః। నదీష్ణో నిపుణః। 'నదీష్ణాభిజ్ఞనిష్ణాతప్రవీణనిపుణా అపి'। నదీపూర్వాత్ స్నాతేః

లఘుదీపికా।

వృద్ధమ్। 'జీర్యతేరతృన్' ఇత్యతృన్। వదాన్యో బహుప్రదః। 'స్యుర్వదాన్యస్థూలలక్ష్యదానశౌణ్డా బహుప్రదే'। ఉత్థానశీలః పౌరుషస్వభావః। 'ఉత్థానం పౌరుషే తన్త్రే సంనివిష్టోద్గమేఽపి చ'। శక్యభవ్యకల్పారమ్భీ। శక్యశ్చ భవ్యశ్చ కల్పశ్చారమ్భస్తచ్ఛీలః। 'శక్యం తు సుకరం కర్మ భవ్యం తు జనలాలితమ్। కల్పయుక్తేన భఙ్గేన తద్భైవైష సమావదేత్॥' ఇతి దివాకరః। ప్రభావయితా ప్రభూకుర్వన్। నదీష్ణో నిపుణః। 'నదీష్ణాభిజ్ఞనిష్ణాతప్రవీణనిపుణా అపి'। నదీపూర్వాత్ స్నాతేః 'అతోఽనుపసర్గే కః' ఇతి కప్రత్యయః। 'ని

దీప్తః కలాసు, నేదిష్ఠో ధర్మార్థసంహితాసు, స్వల్పేఽపి సుకృతే సుతరాం ప్రత్యుపకర్తా, ప్రత్యవేక్షితా కోశవాహనయోః, యత్నేన పరీక్షితా సర్వాధ్యక్షాణామ్, ఉత్సాహయితా కృతకర్మణామనురూపైర్దానమానైః, సద్యః ప్రతికర్తా దైవమానుషీణామాపదామ్, షాడ్గుణ్యోపయోగనిపుణః, మనుమార్గేణ ప్రణేతా చాతుర్వర్ణ్యస్య, పుణ్యశ్లోకః, పుణ్యవర్మా నామాసీత్। స పుణ్యైః కర్మభిః ప్రాప్య పురుషాయుషమ్, పునరపుణ్యేన ప్రజానామగణ్యతామరేషు। తదనన్తరమనన్తవర్మా నామ తదాయతిరవనిమధ్యతిష్ఠత్। స సర్వగుణైః సమృద్ధోఽపి దైవాద్దణ్డనీత్యాం నాత్యాదృతోఽభూత్। తమేకదా

పదచన్ద్రికా।

సర్గే కప్రత్యయః। 'నినదీభ్యాం స్నాతేః కౌశలే' ఇతి మూర్ధన్యః। నేదిషో నికటవర్తీ 'అన్తికబాఢయోర్నేదసాధౌ' ఇతి సాధు। ప్రత్యవేక్షా గవేషణమ్। కోశో భాణ్డాగారమ్। వాహనాన్యశ్వాదీని। ప్రతీకర్తా ప్రతీకారకర్తా। షాడ్గుణ్యం షడ్గుణాః। చాతుర్వర్ణ్యాదిపాఠాత్స్వార్థే ష్యఞ్ప్రత్యయః। 'సంధిర్నా విగ్రహో యానమాసనం ద్వైధమాశ్రయః। షడ్గుణాః శక్తయస్తిస్రః ప్రభావోత్సాహమన్త్రజాః' ఇత్యమరః। చతుర్వర్ణా ఏవ చాతుర్వర్ణ్యమ్। పుణ్యశ్లోకః పవిత్రకీర్తిః। 'పద్యే యశసి చ శ్లోకః' ఇత్యమరః। పుణ్యవర్మేతి నామ రాజా। స ఇతి। ప్రాప్య। జీవిత్వేత్యర్థః। ప్రాప్య లబ్ధ్వా వా। పురుషాయుషం పూర్ణమాయుః। అపుణ్యేన। పాపేనేత్యర్థః। అగణ్యత। 'గణ సంఖ్యానే'। అమరేషు। దేవేషు। తదనన్తరమ్। పుణ్యవర్మోత్తరమిత్యర్థః। అనన్తవర్మేతి। తదాయతిస్తస్మాత్పుణ్యవర్మణ ఆయతిః ప్రభావో యస్యేతి స తథా। 'స్యాత్ప్రభావేఽపి చాయతిః' ఇత్యమరః। దైవాదదృష్టాత్। దణ్డ-

భూషణా।

కౌశలే ఇతి మూర్ధన్యాదేశః। నేదిష్ఠః। 'నేదిష్ఠమన్తికతమమ్' ఇత్యమరః। ప్రత్యవసితోపభోక్తా। షాడ్గుణ్యం షడ్గుణాః। చాతుర్వర్ణ్యాదిపాఠాత్స్వార్థే ష్యఞ్। గుణాః సంధ్యాదయః। 'సంధిర్నా విగ్రహో యానమాసనం ద్వైధమాశ్రయః। షడ్గుణాః శక్తయస్తిస్రః ప్రభావోత్సాహమన్త్రజాః॥' ఇత్యమరః। చతుర్వర్ణా ఏవ చాతుర్వర్ణ్యమ్। పుణ్యశ్లోకః పుణ్యయశాః। 'పద్యే యశసి చ శ్లోకః' ఇత్యమరః। అతిసత్త్వ ఇత్యాదినయవాణే(?)కామన్దకః– 'న్యాయేనార్జనమర్థస్య వర్ధనం రక్షణం

తథా। సత్పాత్రప్రతిపత్తిశ్చ రాజవృత్తం చతుర్విధమ్॥ నయవిక్రమసంపన్నః సూత్థానశ్చిన్తయేచ్ఛ్రియమ్। నయస్య వినయో మూలం వినయః శాస్త్రనిశ్చయః॥ శస్త్రం ప్రజ్ఞా ధృతిర్దాక్ష్యం ప్రాగల్భ్యం ధారయిష్ణుతా। ఉత్సాహో వాగ్మితా దార్ఢ్యమాపత్క్లేశస-

లఘుదీపికా।

నదీభ్యాం స్నాతేః కౌశలే' ఇతి మూర్ధన్యః। షాడ్గుణ్యం షడ్గుణాః। చాతుర్వర్ణ్యాదిపాఠాత్తు స్వార్థే ష్యఞ్ప్రత్యయః। 'సంధిర్నా విగ్రహో యానమాసనం ద్వైధమాశ్రయః। షడ్గుణాః శక్తయస్తిస్రః ప్రభావోత్సాహమన్త్రజాః'। చతుర్వర్ణా ఏవ చాతుర్వర్ణ్యమ్। పుణ్యశ్లోకః పుణ్యయశాః। 'పద్యే

రహసి వసురక్షితో నామ మన్త్రివృద్ధః పితురస్య బహుమతః ప్రగల్భవాగభాషత— 'తాత, సర్వైవాత్మసంపదభిజనాత్ప్రభృత్యన్యూనైవాత్రభవతీ లక్ష్యతే। బుద్ధిశ్చ నిసర్గపట్వీ, కలాసు నృత్యగీతాదిషు చిత్రేషు చ కావ్యవిస్తరేషు ప్రాప్తవిస్తారా తవేతరేభ్యః ప్రతివిశిష్యతే। తథాప్యసావప్రతిపద్యాత్మసంస్కారమర్థశాస్త్రేషు, అనగ్నిసంశోధితేవ హేమజాతిర్నాతిభాతి బుద్ధిః। బుద్ధిహీనో హి భూభృదత్యుచ్ఛ్రితోఽపి పరైరధ్యారుహ్యమాణమాత్మానం న చేతయతే। న చ శక్తః సాధ్యం సాధనం వా విభజ్య

పదచన్ద్రికా।

నీత్యాం రాజనీత్యామ్। రహస్యేకాన్తే। ప్రగల్భా ప్రౌఢా వాగ్యస్యేతి స తథా। తాతేతి సంబోధనమ్। అభిజనాత్। 'కులాన్యభిజనాన్వయౌ' ఇత్యమరః। అతిశయేన పటుః పట్వీ। విస్తారో విస్తృతత్వమ్। ఇతరేభ్యోఽన్యేభ్యః। ప్రతివిశిష్యతే। విశిష్టా భవతీత్యర్థః। తథాపీతి। హేమజాతిః సువర్ణజాతిః। బుద్ధిశూన్యో బుద్ధిహీనః। అత్యుచ్ఛ్రితోఽపి మహానపి। పరైః శత్రుభిః। అధ్యారుహ్యమాణమాసాద్యమానమ్। న చేతయతే। వినా సంజ్ఞానేన స్మారయత ఇత్యర్థః। సాధ్యం కార్యమ్। సాధనం కారణమ్।

భూషణా।

హిష్ణుతా। 'ప్రభావః శుచితా మైత్రీ త్యాగః సత్యం కృతజ్ఞతా। కులం శీలం దమశ్చేతి గుణాః సంపత్తిహేతవః॥' ఇతి। యాజ్ఞవల్క్యోఽపి– 'బ్రాహ్మణేషు క్షమీ స్నిగ్ధేష్వజిహ్మః క్రోధనో రిపుః (పౌ)। స్యాద్రాజా భృత్యవర్గే చ ప్రజాసు చ యథా పితా॥' ఇతి। ప్రాణ్య జీవిత్వా 'అన ప్రాణనే'। పురుషాయుషమ్। 'అచతుర-' ఇతి సూత్రే నిపాతితమ్। తదాయతిస్తత్ప్రభావః। 'స్యాత్ప్రభావేఽపి చాయతిః' ఇత్యమరః। ఆత్మసంపత్పురుషగుణాః। తే చ సమనన్తరమేవ 'శాస్త్రం ప్రజ్ఞా' ఇతి శ్లోకద్వయేన దర్శితాః। సంస్కారో వాసనా। అర్థశాస్త్రేష్వాన్వీక్షిక్యాదిషు। సాధ్యం విపక్షభూతమ్। సాధనం సహాయభూతమ్। యోగక్షేమారాధనాయ। అలబ్ధలాభో యోగః। లబ్ధరక్షణం క్షేమః। తయోరారాధనాయ సాధనాయ। 'అప్రాప్తప్రాపణం యోగః క్షేమః ప్రాప్తస్య రక్షణమ్। ద్వయం చ సాధయేద్భూపః ప్రజానాం విధివత్ప్రదః॥' ఇతి 'ఆరాఘనం సాధనే స్యాదవాప్తౌ తోషణేఽపి చ' ఇత్యమరః। స్థితిర్మర్యాదా। సంకిరేయుః సంకీర్ణాః కుర్యుః। ఆత్మానం స్వామినమిత్యాది। తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః— 'అరక్ష్యమాణాః

లఘుదీపికా।

యశసి చ శ్లోకః'। ప్రాణ్య జీవిత్వా। తదాయతిస్తత్ప్రభావః। 'స్యాత్ప్రభావేఽపి చాయతిః'। ఆత్మసంపత్పురుషగుణాః। 'క్షేత్రజ్ఞ ఆత్మా పురుషః '। 'సంపదాపానస్త్రియా స్యాత్సమృద్విగుణయోరపి (?)' ఇతి హలాయుధః। 'సంస్కారో వాసనా మతా'। అర్థశాస్త్రేష్వాన్వీక్షిక్యాదిషు। సాధ్యం విపక్షభూతమ్। యోగక్షేమయోరారాధనాయ। అలబ్ధలాభో యోగః। లబ్ధపరిరక్షణం క్షేమః। యదాహు–'అప్రాప్తప్రాపణం యోగః క్షేమః ప్రాప్తస్య రక్షణమ్। ద్వయం చ సాధయేద్భూపః ప్రజానాం విధివత్ప్రదః॥' ఇతి। 'ఆరాధనం సాధనే స్యాదవాప్తౌ తోషణేఽపి చ।'

వర్తితుమ్। అయథావృత్తశ్చ కర్మసు ప్రతిహన్యమానః స్వైః పరైశ్చ పరిభూతే। న చావజ్ఞాతస్యాజ్ఞా ప్రభవతి ప్రజానాం యోగక్షేమారాధనాయ। అతిక్రాన్తశాసనాశ్చ ప్రజా యత్కించనవాదిన్యో యథాకథంచిద్వర్తిన్యః సర్వాః స్థితీః సంకిరేయుః। నిర్మర్యాదశ్చ లోకో

లోకాదితోऽముతశ్చ స్వామినమాత్మానం చ భ్రంశయతే। ఆగమదీపదృష్టేన ఖల్వధ్వనా సుఖేన వర్తతే లోకయాత్రా। దివ్యం హి చక్షుర్భూతభవద్భవిష్యత్సు వ్యవహితవిప్రకృష్టాదిషు చ విషయేషు శాస్త్రం నామాప్రతిహతవృత్తి। తేన హీనః సతోరప్యాయతవిశాలయోర్లోచనయోరన్ధ ఏవ జన్తురర్థదర్శనేష్వసామర్థ్యాత్। అతో విహాయ బాహ్యవిద్యాస్వభిషఙ్గమాగమయ దణ్డనీతిం కులవిద్యామ్। తదర్థానుష్ఠానేన చావర్జితశక్తిసిద్ధిరస్ఖలితశాసనః

పదచన్ద్రికా।

కర్మసు కార్యేషు। స్వైరాత్మీయైః। పరిభూయతే పరాభవం ప్రాప్యతే। అవజ్ఞాతస్యావగణితస్య యోగోऽలభ్యలాభః। క్షేమం సిద్ధిసంరక్షణమ్। 'అప్రాప్తప్రాపణం యోగః క్షేమం ప్రాప్తస్య రక్షణమ్। ద్వయం చ సాధయేద్భూపః ప్రజానాం విధివత్ప్రదః॥' ఇతి। ఇతో లోకాదిహలోకాత్। అముతః పరలోకాత్। భ్రంశయన్తే పాతయన్తి। ఆగమ ఏవ దీపస్తేన దృష్టేన। అధ్వనా మార్గేణ। లోకయాత్రా లోకస్థితిః। అప్రతిహతవృత్తి న ప్రతిహతా కుణ్ఠితా వృత్తిర్యస్యేతి। తేన శాస్త్రచక్షుషేత్యర్థః। హీనో రహితః। సతోర్విద్యమానయోః। విశాలయోర్మహతోః బాహ్యవిద్యాస్వితరవిద్యాసు। అభిషఙ్గం సఙ్గమ్। 'అభిషఙ్గస్త్వమిభవే సఙ్గ ఆక్రోశనేऽపి చ' ఇతి వైజయన్తీ। ఆగమయ। ప్రాపయేత్యర్థః। తదర్థానుష్ఠానేన కులవిద్యానుష్ఠానేనేత్యర్థః। ఆవర్జితా ప్రాప్తా। అస్ఖలితశాసనోऽహతాజ్ఞః।

భూషణా।

కుర్వన్తి యత్కించిత్కిల్విషం ప్రజాః। తస్మాత్తు నృపతేరర్ధం యస్మాద్గృహ్ణాత్యసౌ కరాన్'। కామన్దకోऽపి— 'అహింసా సూనృతా వాణీ సత్యం శౌచం దయా క్షమా। వర్ణినాం లిఙ్గినాం చైవ సామాన్యో ధర్మ ఉచ్యతే॥ స్వర్గానన్త్యాయ ధర్మోऽయం సర్వేషాం వర్ణిలిఙ్గినామ్। తస్యాభావే చ లోకోऽయం సంకరాన్నాశమాప్నుయాత్॥ సర్వస్యాస్య యథాన్యాయం భూపతిః సంప్రవర్తకః। తస్యాభావే ధర్మనాశస్తదభావే జగచ్చ్యుతిః॥' ఇతి। చాణక్యోऽపి— 'రాజ్ఞి ధర్మిణి ధర్మిష్ఠాః పాపే పాపాః సమే సమాః। లోకాస్తమనువర్తన్తే యథా రాజా తథా ప్రజాః॥' ఇతి। అభిషఙ్గః సఙ్గః। 'అభిషఙ్గస్త్వభిభవే సఙ్గ ఆక్రోశనేऽపి చ' ఇతి వైజయన్తీ।

లఘుదీపికా।

స్థితిర్మర్యాదా। అభిషఙ్గః సఙ్గః। 'అభిషఙ్గస్త్వభిభవే సఙ్గ ఆక్రోశనేఽపి చ' ఇతి

శాధి చిరముదధిమేఖలాముర్వీమ్' ఇతి। ఏతదాకర్ణ్య 'స్థాన ఏవ గురుభిరనుశిష్టమ్। తథా క్రియతే' ఇత్యన్తఃపురమవిశత్। తాం చ వార్తాం పార్థివేన ప్రమదాసంనిధౌ ప్రసఙ్గేనోదీరితాముపనిశమ్య సమీపోపవిష్టశ్చిత్తానువృత్తికుశలః ప్రసాదవిత్తో గీతనృత్యవాద్యాదిష్వబాహ్యో బాహ్యనారీపరాయణః పటురయన్త్రితముఖో బహుభఙ్గీవిశారదః పరమర్మాన్వేషణపరః పరిహాసయితా పరివాదరుచిః పైశున్యపణ్డితః సచివమణ్డలాదప్యుత్కోచహారీ సకలదుర్నయోపాధ్యాయః కామతన్త్రకర్ణధారః కుమారసేవకో విహారభద్రో నామ స్మితపూర్వం వ్యజ్ఞపయత్— 'దేవ, దేవానుగ్రహేణ యది కశ్చిద్భాజనం భవతి విభూతేః, తమకస్మాదుచ్చావచైరుపప్రలోభనైః కదర్థయన్తః స్వార్థం సాధయన్తి ధూర్తాః। తథాహి। కేచిత్ప్రేత్య కీల లబ్ధైరభ్యుదయాతిశయైరాశాముత్పాద్య, ముణ్డయిత్వా శిరః, బద్ధ్వా దర్భరజ్జుభిః, అజినేనాచ్ఛాద్య, నవనీతేనోపలిప్య, అనశనం

పదచన్ద్రికా।

శాధి శిక్షయ। 'శాసు అనుశిష్టౌ'। ఏతదితి। స్థానే యుక్తమిత్యర్థః। అనుష్ఠితమఙ్గీకృతమ్। చిత్తానువృత్తిర్మనోగతం తత్ర కుశలః। ప్రసాదవిత్తో రాజప్రసాదప్రసిద్ధః। గీతం గానమ్। నృత్యం నర్తనమ్। వాద్యం చతుర్విధమ్। అబాహ్యోఽభిన్నః। తన్మయ ఇతి భావః। అయన్త్రితముఖోఽనియతముఖః। బహుభాషీత్యర్థః। 'భఙ్గీ స్యాద్వక్రభాషితమ్' ఇతి వైజయన్తీ। పరమర్మ పరగోప్యమ్। పరివాదో నిన్దా।ఉత్కోచో గుప్తద్రవ్యాదిగ్రహణమ్। దుర్నయానాముపాధ్యాయోఽధ్యాపకః। కామతన్త్రే కామశాస్త్రే। కర్ణధారో నావికః। కుమారసేవకః కుమారావస్థాయాః ప్రభృతి సేవకః। కదర్థయన్తో నిన్దన్తః। తథాహీతి। 'ప్రేత్యాముత్ర భవాన్తరే'

ఇత్యమరః। కిలేత్యలీకే। అజినేన చర్మణా। అనశనం నిరాహారమ్। పాపణ్డినోఽసంబద్ధవాదినః। సర్వతో భ్రష్టా

భూషణా।

శాధి శిక్షయ। 'శాసు అనుశిష్టౌ'। 'శా హౌ' ఇతి శాదేశః। స్థానే యుక్తమ్। 'యుక్తే ద్వే సాంప్రతం స్థానే' ఇత్యమరః। ప్రసాదవిత్తః ప్రసాదేన ప్రసిద్ధః। 'విత్తవిజ్ఞాతవిశ్రుతాః' ఇత్యమరః। భఙ్గీ వక్రోక్తిః। 'భఙ్గీ స్యాద్వక్రభాషితమ్' ఇతి వైజయన్తీ। ఉత్కోచ ఉపదా। కర్ణధారో నావికః। 'కర్ణధారస్తు నావికః' ఇత్యమరః। కుమారసేవకః కుమారావస్థాయాః ప్రభృతి సేవకః। ప్రేత్య జన్మాన్తరే। 'ప్రేత్యాముత్ర భవాన్తరే' ఇత్యమరః।

లఘుదీపికా।

వైజయన్తీ। శాధి శిక్షయ। 'శాసు అనుశిష్టౌ '। 'హుఝల్భ్యో హేర్ధిః'। 'శా హౌ' ఇతి శాసేః శాదేశః। ప్రసాదవిత్తో రాజప్రసాదప్రసిద్ధః। 'భఙ్గీ స్యాదల్పభాషితమ్' ఇతి వైజయన్తీ। 'కర్ణధారస్తు నావికః'। కుమారసేవకః కుమారావస్థాయాః ప్రభృతి సేవకః।

చ శాయిత్వా, సర్వస్వం స్వీకరిష్యన్తి। తేభ్యోఽపి ఘోరతరాః పాపణ్డినః పుత్రదారశరీరజీవితాన్యపి మోచయన్తి। యది కశ్చిత్పటుజాతీయో నాస్యై మృగతృష్ణికాయై హస్తగతం త్యక్తుమిచ్ఛేత్ తమన్యే పరివార్యాహుః— 'ఏకామపి కాకిణీం కార్షాపణలక్షమాపాదయేమ, శస్త్రాదృతే సర్వశత్రూన్ఘాతయేమ, ఏకశరీరిణమపి మర్త్యం చక్రవర్తినం విదధీమహి, యద్యస్మదుద్దిష్టేన మార్గేణాచర్యతే' ఇతి। స పునరిమాన్ప్రత్యాహ— 'కోఽసౌ మార్గః' ఇతి। పునరిమే బ్రువతే— 'నను చతస్రో రాజవిద్యాస్త్రయీ వార్తాన్వీక్షికీ దణ్డనీతిరితి। తాసు తిస్రస్త్రయీవార్తాన్వీక్షిక్యో మహత్యో మన్దఫలాశ్చ, తాస్తావదాసతామ్। అధీష్వ తావద్దణ్డనీతిమ్। ఇయమిదానీమాచార్యవిష్ణుగుప్తేన మౌర్యార్థే షడ్భిః శ్లోకసహస్రైః సంక్షిప్తా। సైవేయమధీత్య సమ్యగనుష్ఠీయమానా యథోక్తకర్మక్షమా' ఇతి స 'తథా' ఇత్యధీతే। శృణోతి చ। తత్రైవ జరాం గచ్ఛతి। తత్తు కిల శాస్త్రం శాస్త్రాన్తరానుబన్ధి। సర్వమేవ

వాఙ్మయమవిదిత్వా న తత్త్వతోఽధిగంస్యతే। భవతు కాలేన బహునాల్పేన వా తదర్థాధిగతిః। అధిగతశాస్త్రేణ చాదావేవ పుత్రదారమపి న విశ్వాస్యమ్। ఆత్మకుక్షేరపి కృతే తణ్డులైరియద్భిరియానోదనః సంపద్యతే। ఇయత ఓదనస్య పాకాయైతావదిన్ధనం పర్యాప్తమితి మానోన్మానపూర్వకం దేయమ్। ఉత్థితేన చ రాజ్ఞా క్షాలితా-

---

పదచన్ద్రికా।

ఇత్యర్థః। పటుజాతీయః। 'ప్రకారవచనే జాతీయర్' కార్షాపణమ్। 'కార్షాపణః కార్షికే స్యాత్పణషోడశకేఽపి చ' ఇతి విశ్వః। ఏకశరీరిణమ్। ఏకాకినమిత్యర్థః। మర్త్యం చక్రవర్తినం మనుష్యసమూహవర్తినమ్। ఆచర్యత। ఆచరతీత్యర్థః। అధీష్వ। అఙ్గీకుర్విత్యర్థః। మౌర్యో రాజా। వాఙ్మయం వాగ్జాలమ్। సమూహార్థే మయట్। 'తులావచ్ఛేద ఉన్మా–

భూషణా।

కిల నిశ్చయే। పాఖణ్డినః సర్వతోఽపభ్రష్టాః సర్వవేషధరాః। పటుజాతీయశ్చతురసదృశః। 'ప్రకారవచనే జాతీయర్'। ఆహుః కథయన్తి। 'బ్రువః పఞ్చానామ్' ఇతి లటో ఝేరుసా దేశే బ్రువ ఆహాదేశః। కాకిణీ వింశద్వరాటకాః। 'వరాటకానాం దశకద్వయం యత్సా కాకిణీ' ఇతి భాస్కరాచార్యః। కార్షాపణలక్షణమ్। 'కార్షాపణస్తు విజ్ఞేయస్తామ్రికః కార్షికః పణః' ఇతి మనుః। వాఙ్మయం వాగ్జాలమ్। మానోన్మానమ్। 'తులావచ్ఛేద ఉ-

లఘుదీపికా।

ప్రేత్యాముత్ర భవాన్తరే'। కిలాపరమార్థే। పాఖణ్డః। సర్వతోపభ్రష్ట ఇత్యర్థః। పటుజాతీయః। 'ప్రకారవచనే జాతీయర్'। 'కార్షాపణః కార్షికః స్యాత్'। పలమ్। వాఙ్మయం వాగ్జాతమ్। సమూహార్థే 'సమూహవచ్చ బహుషు' ఇతి మయట్। 'తులావచ్ఛేద ఉన్మానో మానః

క్షాలితే ముఖే ముష్టిమర్ధముష్టిం వాభ్యన్తరీకృత్య కృత్స్నమాయవ్యయజాతమహ్నః ప్రథమేఽష్టమే వా భాగే శ్రోతవ్యమ్। శృణ్వత ఏవాస్య ద్విగుణమపహరన్తి తేఽధ్యక్షధూర్తశ్చత్వారింశతం చాణక్యోపదిష్టానాహరణోపాయాన్సహస్రధాత్మబుద్ధ్యైవ తే వికల్పయితారః। ద్వితీయేఽన్యోన్యం వివదమానానాం జప్రానామాక్రోశాద్దహ్యమానకర్ణః కష్టం జీవతి। తత్రాపి ప్రాడ్వివాకాదయః స్వేచ్ఛయా జయపరాజయయౌ విదధానాః, పాపేనాకీర్త్యా చ భర్తారమాత్మనశ్చార్థైర్యోజయన్తి। తృతీయే స్నాతుం భోక్తుం చ లభతే। భుక్తస్య యావదన్నః పరిణామస్తావదస్య విషభయం న శామ్యత్యేవ। చతుర్థే హిరణ్యప్రతిగ్రహాయ హస్తం ప్రసారయన్నేవోత్తిష్ఠతి। పఞ్చమే మన్త్రచిన్తయా మహాన్తమాయాసమనుభవతి। తత్రాపి మన్త్రిణో మధ్యస్థా ఇవాన్యోన్యం మిథః సంభూయ, దోషగుణౌ దూతచారవాక్యాని శక్యాశక్యతాం దేశకాలకార్యావస్థాశ్చ స్వేచ్ఛయా విపరివర్తయన్తః, స్వపరమిత్రమణ్డలాన్యుపజీవన్తి। బాహ్యాభ్యన్తరాంశ్చ కోపాన్గూఢముత్పాద్య ప్రకాశం ప్రశమయన్త ఇవ స్వామినమవశమవగృహ్ణన్తి। షష్ఠే స్వైరవి-

----

పదచన్ద్రికా।

నో మానః ప్రస్థాదిభిః కృతః' ఇతి వైజయన్తీ। ముష్ట్యర్ధముష్టిః పరిమాణవిశేషః। ఆక్రోశాత్। ' యః సనిన్ద ఉపాలమ్భస్తత్ర స్యాత్పరిభాషణమ్। తత్ర త్వాక్షారణా ద్యః స్యాదాక్రోశో మైథునం ప్రతి॥ 'ఇత్యమరః। తే ప్రాడ్వివాకాః। అన్నఃపరిణామ ఓదనపరిపాకః। మహాన్తమాయాసం క్లేశమ్। సంభూయ మిలిత్వా। దూతాః సేవకాః। చారా గూఢదూతాః। స్వపరమిత్రాణాం మణ్డలమ్। ద్వన్ద్వాన్తే శ్రూయమాణం పదం ప్రత్యేకం సంబధ్యతే। స్వమణ్డలం పరమణ్డలం మిత్రమణ్డలం వేతి వ్యాఖ్యా। ప్రశమయన్తః శాన్తిం ప్రాపయన్తః।

భూషణా।

న్మానో మానః ప్రస్థాదిభిః కృతః' ఇతి వైజయన్తీ। ముష్టిమర్ధముష్టిం చేతి ఉభౌ పరిమాణవిశేషౌ। 'శుక్తిభ్యాం చ పలం జ్ఞేయం ముష్టిరష్టమికా తథా'। జనపదాయవ్యయశోధకో ముష్టిః। గ్రామస్య

శోధకోఽర్ధముష్టిః। శృణ్వత ఏవ। అనాదరే షష్ఠీ। మధ్యస్థాయినః। భాషయా 'వకీల' పదవాచ్యాః। దూతచారవాక్యాని। అశక్యతాం చేత్యర్థః। స్వపరేతి। స్వస్య పరస్య శత్రోశ్చ మిత్రమణ్డలాన్యప్యుపజీవన్త్యాశ్రయన్తే తేభ్యోఽపి గృహ్ణన్తి

లఘుదీపికా।

ప్రస్థాదిభిః కృతః' ఇతి వైజయన్తీ। ముష్టిమర్ధముష్టిం చేతి ముష్ట్యర్ధముష్టీ పరిమాణవిశేషౌ। అథవా కృత్స్నానామాయవ్యయప్రదేశోఽవశిష్టమాత్రగణనాయుక్తోఽర్ధముష్టిః। కృత్స్నవాన్తరస్థలవిషయ ఆయాదిచతుర్విధగణనాయుక్తో ముష్టిః। శృణ్వత ఏవాస్య। షష్ఠీ-

---

హారో మన్త్రో వా సేవ్యః। సోఽస్యైతావాన్స్వైరవిహారకాలో యస్య తిస్రస్త్రిపాదోత్తరా నాడికాః। సప్తమే చతురఙ్గబలప్రత్యవేక్షణప్రయాసః। అష్టమేఽస్య సేనాపతిసఖస్య విక్రమచిన్తాక్లేశః। పునరుపాస్యైవ సంధ్యామ్, ప్రథమే రాత్రిభాగే గూఢపురుషా ద్రష్టవ్యాః। తన్ముఖేన చాతినృశంసాః శస్త్రాగ్నిరసప్రణిధయోఽనుష్ఠేయాః। ద్వితీయే భోజనానన్తరం శ్రోత్రియ ఇవ స్వాధ్యాయమారభేత। తృతీయే తూర్యఘోషేణ సంవిష్టశ్చతుర్థపఞ్చమౌ శయీత కిల। కథమివాస్యాజస్రచిన్తాయాసవిహ్వలమనసో వరాకస్య నిద్రాసుఖముపనమేత। పునః షష్ఠే శాస్త్రచిన్తాకార్యచిన్తారమ్భః। సప్తమే తు మన్త్రగ్రహో దూతాభిప్రేషణాని చ। దూతాశ్చ నామోభయత్ర ప్రియాఖ్యానలబ్ధానర్థాన్వీతశుల్కబాధవర్త్మని వాణిజ్యయా వర్ధయన్తః, కార్యమవిద్యమానమపి లేశేనోత్పాద్యానవరతం భ్రమన్తి। అష్టమే పురోహితాదయోఽభ్యేత్యైనమాహుః— 'అద్య దృష్టో దుఃస్వప్నః। దుఃస్థా గ్రహాః శకునాని చాశుభాని। శాన్తయః క్రియన్తామ్। సర్వమస్తు సౌవర్ణమేవ హోమసాధనమ్। ఏవం సతి కర్మ గుణవద్భవతి। బ్రహ్మకల్పా ఇమే బ్రాహ్మణాః। కృతమేభిః స్వస్త్యయనం కల్యాణతరం భవతి।

పదచన్ద్రికా।

నృశంసా ఘాతుకాః। శస్త్రప్రణిధిః శస్త్రాన్మారకః। అగ్నిప్రణిధిరగ్నిదాయకః। రసప్రణిధిర్విషదాయకః। 'శృఙ్గారాదౌ విషే వీర్యే గుణే రాగే ద్రవే రసః' ఇతి మేదినీ। సంవిష్టః అగూఢశయనః। 'సంవేశః శయనే స్థానే సత్సమారోహణేఽపి చ' ఇత్యజయః। అజస్రం నిరన్తరమ్। 'నిత్యానవరతాజస్రమ్' ఇత్యమరః। విహ్వలమనసో వ్యాకులచిత్తస్య। శాస్త్రచిన్తా కార్యచిన్తా చేతి। వీతా శుల్కబాధా యత్రేతి క్రియావిశేషణమ్। వాణిజ్యయా వణిగ్గ్రాహ్యయా (?)। అనవరతం నిరన్తరమ్। అభ్యేత్యైకీభూత్వా గుణవత్సార్థకమ్। బ్రహ్మకల్పా బ్రహ్మన్యూనాః। స్వస్త్యయనం క్షేమప్రాపణమ్। ఉపాంశ్వేకాన్తే

భూషణా।

స దహ్యతామాక్షేపః। త్రిస ఇత్యాది। త్రింశద్ఘటికాత్మకదివసస్యాష్టమో భాగః। శస్త్రాగ్నిప్రణిధయః శస్త్రాగ్నిభ్యాం హన్తారో గుప్తదూతాః। శ్రోత్రియ ఇవేతి। శ్రోత్రియ ఇవ। ఉపనమేత సమీపమాగచ్ఛేత్। నీతా శుల్కస్య 'మాసూల' పదవాచ్యస్య బాధా యత్ర తత్తథా। రాజకీయమిత్యుక్త్వా బాధామపహరన్తి। శాస్త్రజ్ఞసమాజ్ఞాతో నీతిశాస్త్రజ్ఞత్వేన కీర్తితః।

లఘుదీపికా।

చానాదరే। రసప్రణిధిర్విషదాయకః। 'శృఙ్గారాదౌ విషే వీర్యే గుణే రాగే ద్రవే రసః। సంవిష్ట ఆరూఢశయనః। 'సంవేశః శయనేఽపి స్యాత్తత్సమారోహణేఽపి చ' ఇత్యజయః। స్వస్త్యయనం క్షేమప్రాపణమ్। 'స్వస్త్యాశీఃక్షేమపుణ్యాదౌ'। అరిషడ్వర్గః కామక్రోధలో-

---

తే చామీ కష్టదారిద్ర్యా బహ్వపత్యా యజ్వానో వీర్యవన్తశ్చాద్యాప్యప్రాప్తప్రతిగ్రహాః। దత్తం చైభ్యః స్వర్గమాయుష్యమరిష్టనాశనం చ భవతి' ఇతి బహు బహు దాపయిత్వా తన్ముఖేన స్వయముపాంశు భక్షయన్తి।
తదేవమహర్నిశమవిహితసుఖలేశమాయాసబహులమవిరలకదర్థనం చ నయతోఽనయజ్ఞస్యాస్తాం చక్రవర్తితా స్వమణ్డలమాత్రమపి దురారక్ష్యం భవేత్। శాస్త్రజ్ఞసమాజ్ఞాతో హి యద్దదాతి, యన్మానయతి, యత్ప్రియం బ్రవీతి, తత్సర్వమతిసంధాతుమిత్యవిశ్వాసః। అవిశ్వాస్యతా హి జన్మభూమిరలక్ష్మ్యాః। యావతా చ

నయేన వినా న లోకయాత్రా స లోక ఏవ సిద్ధః నాత్ర శాస్త్రేణార్థః। స్తనంధయోఽపి హి త్రైస్తైరుపాయైః స్తనపానం జనన్యా లిప్సతే తదపాస్యాతియన్త్రణామనుభూయన్తాం యథేష్టమిన్ద్రియసుఖాని। యేఽప్యుపదిశన్తి 'ఏవమిన్ద్రియాణి జేతవ్యాని ఏవమరిషడ్వర్గస్త్యాజ్యః సామాదిరుపాయవర్గః స్వేషు పరేషు చాజస్రం ప్రయోజ్యః, సంధివిగ్రహచిన్తయైవ నేయః కాలః, స్వల్పోఽపి సుఖస్యావకాశో న దేయః' ఇతి, తైరప్యేభిర్మన్త్రిబకైర్యుష్మత్తశ్చౌర్యార్జితం ధనం దాసీగృహేష్వేవ భుజ్యతే। కే చైతే వరాకాః। యేఽపి మన్త్రకర్కశాస్తన్త్రకర్తారః శుక్రాఙ్గిరసవిశాలాక్షబాహుదన్తిపుత్రపరాశరప్రభృతయస్తైః కిమరిషడ్వర్గో జితః, కృతం వా తైః శాస్త్రానుష్ఠానమ్। తైరపి హి ప్రారబ్ధేషు కార్యేషు దృష్టే సిద్ధ్యసిద్ధీ। పరన్తశ్చాపరద్భిరతిసంధీయమానా

పదచన్ద్రికా।

చక్రవర్తితా రాష్ట్రవ్యాపకతా। జన్మభూమిరుత్పత్తిస్థానమ్। అరిషడ్వర్గః కామక్రోధలోభమోహమదమాత్సర్యాణి। సామాదిరుపాయాః (యవర్గః)। 'సామదానే భేదదణ్డావిత్యుపాయచతుష్టయమ్' ఇత్యమరః। మన్త్రిబకైర్మన్త్రికుత్సితైః। 'కుత్సితాని కుత్సనైః' ఇతి సమాసః। 'అధోదృష్టిర్నైకృతికః స్వార్థసాధనతత్పరః। శఠో మిథ్యావినీతశ్చ బకవృత్తిచరో ద్విజః' ఇతి మనుః। మన్త్రకర్కశా మన్త్రకఠినాః। తన్త్రకర్తారః కర్మ-

భూషణా।

'యశః కీర్తిః సమజ్ఞా చ' ఇత్యమరః। తైరపీతి। అర్జనేఽన్వయః। తైరపి ప్రారబ్ధ ఇతి తృతీయాయాః ప్రారమ్భేఽన్వయః। అతిసంధీయమానా ఇతి। మిలితా అనుయాయిన

లఘుదీపికా।

భమోహమదమాత్సర్యాణి। మన్త్రివకైర్మన్త్రికుత్సితైః। 'కుత్సితాని కుత్సనైః' ఇతి సమాసః। 'అధోదృష్టిర్నైకృతికః స్వార్థసాధనతత్పరః। శఠో మిథ్యావినీతశ్చ బక-

---

బహవః। నన్విదముపపన్నం దేవస్య, యదుత సర్వలోకస్య వన్ద్యా జాతిః, అయాతయామం వయః, దర్శనీయం వపుః, అపరిమాణా విభూతిః। తత్సర్వం సర్వావిశ్వాసహేతునా సుఖోపభోగప్రతిబన్ధినా బహుమార్గవికల్పనాత్సర్వకార్యేష్వముక్తసంశయేన తన్త్రావాపేన మా కృథా వృథా। సన్తి హి తే దన్తినాం దశ సహస్రాణి, హయానాం లక్షత్రయమ్, అనన్తం చ పాదాతమ్। అపి చ పూర్ణాన్యేవ హైమరత్నైః కోశగృహాణి। సర్వశ్చైష జీవలోకః సమగ్రమపి యుగసహస్రం భుఞ్జానో న తే కోష్ఠాగారాణి రేచయిష్యతి। కిమిదమపర్యాప్తం యదన్యార్జితాయాసః క్రియతే। జీవితం హి నామ జన్మవతాం చతుఃపఞ్చాప్యహాని। తత్రాపి భోగయోగ్యమల్పాల్పం వయఃఖణ్డమ్। అపణ్డితాః పునర్జయన్త ఏవ ధ్వంసన్తే। నార్జితస్య వస్తునో లవమప్యాస్వాదయితుమీహన్తే। కిం బహునా రాజ్యభారం భారక్షమేష్వన్తరఙ్గేషు భక్తిమత్సు సమర్ప్య, అప్సరఃప్రతిరూపాభిరన్తఃపురికాభీ రమమాణో గీతసంగీతపానగోష్ఠీ యథర్తు బధ్నన్యథార్థం కురు శరీరలాభమ్' ఇతి పఞ్చాఙ్గీస్పృష్టభూమిరఞ్జలిచుమ్బితచూడశ్చిరమశేత। ప్రాహసీచ్చ ప్రీతిఫుల్లలోచనోఽన్తఃపురప్రమదాజనః। జననాథశ్చ సస్మితమ్ 'ఉత్తిష్ఠత

పదచన్ద్రికా।

కర్తారః। ప్రారబ్ధేష్వారమ్భితేషు। అయాతయామమజీర్ణమ్। నవమిత్యర్థః। అపరిమాణేయత్తారహితా। విభూతిరైశ్వర్యమ్। తన్త్రావాపేన। 'తన్త్రం స్వరాష్ట్రచిన్తా స్యాదావాపస్త్వరిచిన్తనమ్' ఇతి। సన్తీతి క్రియాపదమ్। హీతి నిశ్చయే। త ఇతి। తవేత్యర్థః। పాదాతం పత్తిసంహతిః। కోశగృహాణి భాణ్డాగారాణి। కోష్ఠాగారాణి। 'పుంసి కోష్ఠోఽన్తర్జఠరం కుసూలోఽన్తర్గృహం తథా' ఇతి కోశః। అన్యార్జితం పరకీయమ్। వయఃఖణ్డమాయుష్యలేశమ్। అపణ్డితా నీచజనాః। అన్తఃపురికాభిః స్త్రీభిః। యథార్థమ్। వీప్సాయాం యథాశబ్దః। పఞ్చాఙ్గీ పఞ్చానామఙ్గానాం సమాహారస్తథా। 'ద్విగోః' ఇతి జీప్। 'జానూ బాహుద్వయం మూర్ధా పఞ్చాఙ్గమ్' ఇత్యుత్పలినీ।

భూషణా।

ఇతి యావత్। తన్త్రావాపో నీతివిచారః। పణ్డితాః పునశ్చ నీతిశాస్త్రజ్ఞాః। పఞ్చాఙ్గీమృష్టేతి। పఞ్చభిరఙ్గైర్మృష్టా స్పృష్టేత్యర్థః। జననాథశ్చాతిష్ఠత। ఉత్తిష్ఠతేతి। యూయమితి

లఘుదీపికా।

వృత్తిచరో ద్విజః॥' ఇతి మనుః। అయాతయామమజీర్ణమ్। తన్త్రావాపేన। 'తన్త్రం స్వరాష్ట్రచిన్తాయామావాపస్త్వరిచిన్తనమ్' పాదాతం పత్తిసమూహః। కోష్ఠాగారాణి। 'పుంసి కోష్ఠోఽన్తర్జఠరం కుసూలోఽన్తర్గృహం తథా'। యథార్థమ్। వీప్సాయాం యథాశబ్దః। పఞ్చాఙ్గీ పఞ్చాఙ్గానాం సమాహారః। 'జానూ బాహుద్వయం మూర్ధా పఞ్చాఙ్గమితి కథ్యతే' ఇత్యుత్పలః।

నను హితోపదేశాద్గురవో భవన్తః। కిమితి గురుత్వవిపరీతమనుష్ఠితమ్' ఇతి తముత్థాప్య క్రీడానిర్భరమతిష్ఠత్। అథైషు దినేషు భూయోభూయః ప్రస్తుతేఽర్థే ప్రేర్యమాణో మన్త్రివృద్ధేన, వచసాభ్యుపేత్య మనసైవాచిత్తజ్ఞ ఇత్యవజ్ఞాతవాన్। అథైవం మన్త్రిణో మనస్యభూత్— 'అహో మే మోహాద్బాలిశ్యమ్। అరుచితేఽర్థే చోదయన్నర్థివాక్షిగతోఽహమస్య హాస్యో జాతః। స్పృష్టమస్య చేష్టానామాయథాపూర్వ్యమ్। తథా హి। న మాం స్నిగ్ధం పశ్యతి, న స్మితపూర్వం భాషతే, న రహస్యాని వివృణోతి, న హస్తే స్పృశతి న వ్యసనేష్వనుకమ్పతే, నోత్సవేష్వనుగృహ్ణాతి, న విలోభనవస్తు ప్రేషయతి, న మత్సుకృతాని ప్రగణయతి, న మే గృహవార్తాం పృచ్ఛతి, న మత్పక్షాన్ప్రత్యవేక్షతే, న మామాసన్నకార్యేష్వభ్యన్తరీకరోతి, న మామన్తఃపురం ప్రవేశయతి। అపి చ మామనర్హేషు కర్మసు నియుఙ్క్తే, మదాసనమన్యైరవష్టభ్యమానమనుజానాతి, మద్వైరిషు విశ్రమ్భం దర్శయతి, మదుక్తస్యోత్తరం న దదాతి, మత్సమానదోషాన్విగర్హతి, మర్మణి మాముపహసతి, స్వమతమపి మయా వర్ణ్యమానం ప్రతిక్షిపతి, మహార్హాణి వస్తూని మత్ప్రహితాని నాభినన్దతి, నయజ్ఞానాం స్ఖలితాని మత్సమక్షం మూర్ఖైరుద్ఘోషయతి। సత్యమాహ చాణక్యః— 'చిత్తజ్ఞానానువర్తినోఽనర్థా అపి ప్రియాః స్యుః। దక్షిణా అపి తద్భావబహిష్కృతా ద్వేష్యా భవేయుః' ఇతి। తథాపి కా గతిః। అవినీతోఽపి న పరి-

---

పదచన్ద్రికా।

అఞ్జలినా చుమ్బితః స్పృష్టశ్చూడో మౌలిర్యేనేతి తథా। అథేతి। భూయోభూయో వారంవారమ్। ప్రస్తుతేఽర్థే ప్రకృతకార్యే। మన్త్రిణః ప్రధానస్య। అక్షిగతో ద్వేష్యః। 'ద్వేష్యోఽక్షిగత ఉచ్యతే' ఇతి హలాయుధః। విలోకనవస్తు దానవస్తు। మత్పక్షాన్మదీయపక్షవర్తినః। అవష్టభ్యమానం ఆక్రమ్యమాణమ్। విశ్రమ్భం విశ్వాసమ్। ప్రతిక్షిపతి ప్రతిక్షేపం కరోతి। మహార్ఘాణ్యమౌల్యాని। నయజ్ఞానాం నీతివిదామ్। చాణక్యో నీతిశాస్త్రకర్తా। చిత్తజ్ఞానమనువర్తన్తే తే తథా। దక్షిణాః సరలా అపి। తస్య చిత్తస్య భావస్తద్వహిష్కృతాః। ద్వేష్యా వైరిణః। తథాపీతి। అవినీతోఽప్యత్యుద్ధతోఽపి। అపరిత్య-

భూషణా।

శేషః। మనసా వా। మనసా త్వత్యర్థః। తథాపి కా గతిః। ఉపాయో నాస్తీతి భావః।

లఘుదీపికా।

'ద్వేష్యోఽక్షిగత ఉచ్యతే' ఇతి హలాయుధః। విలోభనీయవస్తూని ఆదరణీయవస్తూని।

త్యాజ్యః పితృపైతామహైరస్మాదృశైరయమధిపతిః। అపరిత్యజన్తోఽపి కముపకారమశ్రూయమాణవాచః కుర్మః। సర్వథా నయజ్ఞస్య వసన్తభానోరశ్మకేన్ద్రస్య హస్తే రాజ్యమిదం పతితమ్। అపి నామాపదో భావిన్యః ప్రకృతిస్థమేనమాపాదయేయుః। అనర్థేషు సులభవ్యలీకేషు క్వచిదుత్పన్నోఽపి ద్వేషః, సద్వృత్తమస్మై న రోచయేత్। భవతు భవితా తావదనర్థః। స్తమ్భితపిశునజిహ్వో యథాకథంచిదభ్రష్టపదస్తిష్ఠేయమ్' ఇతి। ఏవం గతే మన్త్రిణి, రాజని చ కామవృత్తే, చన్ద్రపాలితో నామాశ్మకేన్ద్రామాత్యస్యేన్ద్రపాలితస్య సూనుః,

అసద్వృత్తః పితృనిర్వాసితో నామ భూత్వా, బహుభిశ్చారణగణైర్బహ్వీభిరనల్పకౌశలాభిః శిల్పకారిణీభిరనేకచ్ఛన్నకింకరైశ్చ గూఢపురుషైః పరివృతోఽభ్యేత్య వివిధాభిః క్రీడాభిర్విహారభద్రమాత్మసాదకరోత్। అమునా చైవ సంక్రమేణ రాజన్యాస్పదమలభత। లబ్ధరన్ధ్రశ్చ స యద్యద్వ్యసనమారభతే తత్తథేత్యవర్ణయత్— 'దేవ, యథా మృగయా హ్యుపకారికీ న తథాన్యత్। అత్ర హి వ్యాయామోత్కర్షాదాపత్సూపకర్తా దీర్ఘాధ్వలఙ్ఘనక్షమో జఙ్ఘాజవః, కఫాపచయాదారోగ్యైకమూలమాశయాగ్నిదీప్తిః, భేదోపకర్షాదఙ్గానాం స్థైర్యకార్కశ్యాతి-

---

పదచన్ద్రికా।

జన్త ఆశ్రయన్త। కముపకారం ప్రయోజనాదికమ్। కర్మచయమిత్యధ్యాహారః। కింవిధా అశ్రూయమాణవాచః। 'వ్యలీకమపరాధః స్యాత్' ఇత్యమరః। స్తమ్భితా స్తమ్భం ప్రాపితా। ‘పిశునః సూచకః ఖలః' ఇతి కోశః। అభ్రష్టపదోఽగతాధికారః। చారణగణైర్గాయకసమూహైః। ‘చారణో గాయకః సమౌ' ఇతి వైజయన్తీ। శిల్పకారిణీభిశ్చిత్రకారిణీభిః। వ్యసనమ్। 'స్త్రియోఽక్షా మృగయా పానం వాక్పారుష్యార్థదూషణే। దణ్డపారుష్యమిత్యేతన్మహావ్యసనసప్తకమ్॥' ఇతి వైజయన్తీ। మృగయా పాపర్ద్ధిః। ఔపకారిణ్యుపకారాయార్థా సా తథా। వ్యాయామో హిణ్డనమ్। కఫః శ్లేష్మా। భేదోపక-

భూషణా।

పితృపితామహానుయాత్రైః' ఇత్యేవ పాఠః। సులభమలీకం దుఃఖం యేష్విత్యర్థః। ఆస్పదం

లఘుదీపికా।

వ్యలీకమపరాధః। 'చారణో గాయకః సమౌ' ఇతి వైజయన్తీ। స్త్ర్యాది సప్తవ్యసనాని। 'స్త్రియోఽక్షా మృగయా పానం వాక్పారుష్యార్థదూషణే। దణ్డపారుష్యమిత్యేతన్మహావ్యసనసప్తకమ్॥' ఇతి వైజయన్తీ। కఫః శ్లేష్మా। ఆశయాగ్నిః స్థైర్యం తు కర్మసహ-

---

లాఘవాదీని ; శీతోష్ణవాతవర్షక్షుత్పిపాసాసహత్వమ్, సత్త్వానామవస్థాన్తరేషు చిత్తచేష్టితజ్ఞానమ్, హరిణగవలగవయాదివధేన సస్యలోపప్రతిక్రియా, వృకవ్యాఘ్రాదిఘాతేన స్థలపథశల్యశోధనమ్, శైలాటవీప్రదేశానాం వివిధకర్మక్షమాణామాలోచనమ్, ఆటవికవర్గవిశ్రమ్భణమ్, ఉత్సాహశక్తిసంధుక్షణేన ప్రత్యనీకవిత్రాసనమితి బహుతమా గుణాః। ద్యూతేఽపి ద్రవ్యరాశేస్తృణవత్త్యాగాదనుపమానమాశయౌదార్యమ్, జయపరాజయయోరనవస్థానాద్ధర్షవిషాదయోరవిధేయత్వమ్, పౌరుషైకనిమిత్తస్యామర్షస్య వృద్ధిః, అక్షహస్తభూమ్యాదిగోచరాణామత్యన్తదురుపలక్ష్యాణాం కూటకర్మణాముపలక్షణాదనన్తబుద్ధినైపుణ్యమ్, ఏకవిషయోపసంహారాచ్చిత్తస్యాతిచిత్రమైకాగ్ర్యమ్, అధ్యవసాయసహచరేషు సాహసేష్వరతిః, అతికర్కశపురుషప్రతిసంసర్గాదనన్యధర్షణీయతా, మానావధారణమ్, అకృపణం చ శరీరవాపనమితి। ఉత్తమాఙ్గనోపభోగేఽప్యర్థధర్మయోః సఫలీకరణమ్, పుష్కలః పురుషాభిమానః భావజ్ఞానకౌశలమ్, అలోభక్లిష్టమాచేష్టితమ్ అఖిలాసు కలాసు వైచక్షణ్యమ్, అలబ్ధోపలబ్ధి-

---

పదచన్ద్రికా।

ర్వాత్ మేదో ధాతుః। 'మేదోవృద్ధ్యభావాదఙ్గాని లఘూని భవన్తి' ఇతి వైద్యకమ్। వర్షో వృష్టిః। క్షుత్క్షుధా। పిపాసా తృషా। సత్త్వానాం ప్రాణినామ్। చిత్తస్య మనసః। చేష్టితస్య తత్క్రియాయాశ్చ। గవలోఽరణ్యమహిషః। 'రజస్వలో వాహరిపుర్లులాయః' ఇత్యారభ్య 'రక్తాక్షః కాసరో హంసకాలీతనయకాలికౌ' ఇత్యగ్రతః 'అరణ్యజోస్మిన్గవలః' ఇత్యభిధానచిన్తామణివచనాత్। గవయో గోసదృశః పశుః। 'గవయః స్యాద్వనగవో గోసదృక్షోఽశ్వవారణః' ఇత్యభిధానచిన్తామణిః। వృక ఈహామృగః। 'కోక ఈహామృగో వృకః' ఇత్యమరః। భాషయా 'విక' ఇతి ప్రసిద్ధః। శైలాటవీ పర్వతవనమ్। అటవ్యాం చరన్తి తే ఆటవికాః। విశ్రమ్భణం విశ్వాసోత్పాదనమ్। ద్యూతేఽపీతి। ఆశయౌదార్య చిత్తౌదార్యమ్। కూటకర్మణామ్। కపటకర్మణామ్। ఏకవిషయోపసంహారాత్తదేకవృత్తిత్వాత్। చిత్తస్య మనసః ఐకాగ్ర్యమేకాగ్రస్య భావస్తథా। అధ్యవసాయ ఉద్యోగః। సాహసమద్భుతకర్మ। అరతిః అప్రీతిః। ధర్షణీయతాభిభవనీయత్వమ్। ఉత్తమాఙ్గనోపభోగ ఇతి। పుష్కలః శ్రేయాన్। 'శ్రేయాఞ్ఛ్రేష్ఠః

పుష్కలః స్యాత్' ఇత్యమరః। భావశ్చిత్తాభిప్రాయః। జ్ఞానం గ్రన్థాదివిషయమ్। విచక్షణస్య భావో వైచక్షణ్యమ్।

భూషణా।

ప్రతిష్ఠాప్రయోజకం స్థానమమాత్యత్వాదిరూపమ్। ఆటవికానాం పశూనాం విశ్వాసః। ఆశయౌదార్యమాశయః చిత్తమ్। అధ్యవసాయో నిశ్చయః। మానావధారణమభిమాననిశ్చయో

లఘుదీపికా।

నత్వమ్। 'స్థైర్య సత్కర్మ సంగతౌ' ఇతి వైజయన్తీ। గవలో మహిషః। ధర్షణీయత్వమభి-

---

లబ్ధానురక్షణరక్షితోపభోగభుక్తానుసంధానరుష్టానునయాదిష్వజస్రమభ్యుపాయరచనయా బుద్ధివాచోః పాటవమ్, ఉత్కృష్టశరీరసంస్కారాత్సుభగవేషతయా లోకసంభావనీయతయా, పరం సుహృత్ప్రియత్వమ్, గరీయసీ పరిజనవ్యపేక్షా, స్మితపూర్వాభిభాషిత్వమ్, ఉద్రిక్తసత్త్వతా, దాక్షిణ్యానువర్తనమ్। అపత్యోత్పాదనేనోభయలోకశ్రేయస్కరత్వమితి। పానేఽపి
నానావిధరాగభఙ్గపటీయసామాసవానామాసేవనాత్స్పృహణీయవయోవ్యవస్థాపనమ్, అహంకారప్రకర్షాదశేషదుఃఖతిరస్కరణమ్, అఙ్గజరాగదీపనాదఙ్గనోపభోగశక్తిసంధుక్షణమ్, అపరాధప్రమార్జనాన్మనఃశల్యోన్మార్జనమ్,
అశ్రావ్యశంసిభిరనర్గలప్రలాపైర్విశ్వాసోపబృంహణమ్, మత్సరాననుబన్ధాదానన్దైకతానతా, శబ్దాదీనామిన్ద్రియార్థానాం సాతత్యేనానుభవః, సంవిభాగశీలతయా సుహృద్వర్గసంవర్ధనమ్, అనుపమానమఙ్గలావణ్యమ్, అనుత్తరాణి విలసితాని, భయార్తిహరణాచ్చ సాఙ్గ్రామికత్వమితి। వాక్పారుష్యం దణ్డో దారుణో దూషణాని చార్థానామేవ యథావకాశమౌపకారికాణి। నహి మునిరివ నరపతిరుపశమరతిరభిభవితుమరికులమ–

పదచన్ద్రికా।

అలబ్ధోపలబ్ధిరప్రాప్తప్రాప్తిః। లబ్ధానురక్షణం ప్రాప్తస్య పాలనమ్। భుక్తానుసంధానం భుక్తస్మృతిః। రుష్టస్యానునయః క్రుద్ధస్య సమాధానమ్। బుద్ధివాచోర్మతివచనయోః పాటవం పటుత్వమ్। ఉత్కృష్టో యః శరీరసంస్కారః। పానేऽపీతి। ఆసవానాం మద్యానామ్। అఙ్గజో మదనః। రాగః ఇచ్ఛా। దీపనం వృద్ధిః। అఙ్గనాః స్త్రియః। సంధుక్షణముద్దయోతనమ్। అనర్గలా యథేష్టా యే ప్రలాపా అనర్థకవచనాని తైః। మత్సరస్యాననుబన్ధాదాధారణాత్। ఏకతానతా। తత్పరతేత్యర్థః। 'ఏకతానోऽనన్యవృత్తిః' ఇత్యమరః। సతతస్య భావః సాతత్యమ్। సంవర్గణం సంయోజనమ్। అనుపమానమసదృశమ్। సఙ్గామే సాధు సాఙ్గామికమ్। పరుషస్య భావః పారుష్యమ్। ఔపకారికాణ్యుపకారక్ష-

భూషణా।

నిశ్చితాభిమానః। అకృపణం దైన్యశూన్యమ్। అపరాధప్రమార్జనాదితి। పరకృతాపరాధవిస్మరణాత్। సాతత్యేనానుభవ ఇతి। తదేకతానతావిశదీకరణమేతత్। 'పానసమయ ఆయాతేభ్యో దీయన్త ఆసవాః' ఇతి సంప్రదాయవశాదత్ర విభాగశీలతా। సంవర్గణమేకీకరణమ్। పానే గుణాన్తరమాహ– వాచః పారుష్యమితి। కర్మఫలాని

లఘుదీపికా।

భవనీయత్వమ్। ఉత్కృష్టేషు సంక్రన్దనాదినిమిత్తేషు। 'ఏకతానోऽనన్యవృత్తిః'। సంబర్గణం సంయోజనమ్। సమాహర్తా జనాధ్యక్షః। 'స్వామ్యుక్తో యామనాయకః' ఇతి వైజ-

---

లమ్, అవలమ్బితుం చ లోకతన్త్రమ్' ఇతి। అసావపి గురూపదేశమివాత్యాదరేణ తస్య మతమన్వవర్తత। తచ్ఛీలానుసారిణ్యశ్చ ప్రకృతయో విశృఙ్ఖలమసేవన్త వ్యసనాని। సర్వశ్చ సమానదోషతయా న కస్యచిచ్ఛిద్రాన్వేషణాయాయతిష్ఠ। సమానభర్తృప్రకృతయస్తన్త్రాధ్యక్షాః

స్వాని కర్మఫలాన్యభక్షయన్। తతః క్రమాదాయద్వారాణి వ్యశీర్యన్త। వ్యయముఖాని విటవైధేయతయా విభోరహరహర్వ్యవర్ధన్త। సామన్తపౌరజానపదముఖ్యాశ్చ సమానశీలతయోపారూఢవిశ్రమ్భేణ రాజ్ఞా సజాయాః పానగోష్ఠీష్వభ్యన్తరీకృతాః స్వం స్వమాచారమత్యచారిషుః। తదఙ్గనాసు చానేకాపదేశపూర్వమపాచరన్నరేన్ద్రః। తదన్తఃపురేషు చామీ భిన్నవృత్తేషు మన్దత్రాసా బహుసుఖైరవర్తన్త। సర్వశ్చ కులాఙ్గనాజనః సులభభఙ్గీభాషణరతో భగ్నచారిత్రయన్త్రణస్తృణాయాపి న గణయిత్వా భర్తౄన్ధాతృగణమన్త్రణాన్యశృణోత్। తన్మూలాశ్చ కలహాః సామర్థ్యానాముదభవన్। అహన్యన్త దుర్బలా బలిభిః। అపహృతాని ధనవతాం ధనాని తస్కరాదిభిః। అపహృతపరిభూతయః ప్రహృతాశ్చ పాతకపథాః। హతబాన్ధవా హృతవిత్తా వధబన్ధాతురాశ్చ ముక్తకణ్ఠమాక్రోశన్నశ్రుకణ్ఠ్యః ప్రజాః।

పదచన్ద్రికా।

మాణి। ఉపశమః శాన్తిః। లోకతన్త్రమ్। 'తన్త్రం కుటుమ్బకృత్యే స్యాత్కారణే చ పరిచ్ఛదే। శాస్త్రే ప్రధానే సిద్ధాన్తే తన్తువాయే గదోత్తమే। తత్త్వాదిసాధనోపాయే శ్రుతిశాఖాన్తరేఽపి చ' ఇతి విశ్వః। ప్రకృతయః ప్రజాః। విశృఙ్ఖలం బన్ధశూన్యమ్। ఛిద్రాన్వేషణాయ। దోషగవేషణాయేత్యర్థః। తన్త్రాధ్యక్షాః సేనాపతయః। ఆయద్వారాణ్యాగమనోపాయాః। వ్యయముఖాని వ్యయప్రభృతీని। విటస్య షిఙ్గస్య। వైధేయతా బాలిశతయా। 'మూర్ఖవైధేయబాలిశాః' ఇత్యమరః। 'విధేయతయా' ఇతి పాఠే వినయగ్రాహితయా। 'విధేయో వినయగ్రాహీ' ఇత్యమరః। అహరహః ప్రతిదివసమ్। సజాయాః సస్త్రీకాః। పానగోష్ఠీ మద్యశాలా। అత్యచారిషురతిక్రమయామాసుః। మన్దత్రాసా నిర్భయా ఇత్యర్థః। ధాతౄణాం గణా జారసమూహాః। 'ధాతా జారే విధాతరి' ఇత్యజయః। అశ్రుకణ్ఠ్యః। గద్గదయుక్తా ఇత్యర్థః।

భూషణా।

తత్కర్మణి లబ్ధాని రాజధనాని। సులభభఙ్గీతి। వక్రరచనా వక్రోక్తిః। స్వైరి-

లఘుదీపికా।

యన్తీ। తత్రన్త్రాధ్యక్షాః సేనాపతయః। సజాయాః జాయాసహితాః। 'జాయాయా నిఙ్' ఇతి సమాసాన్తః। ధాతా ఉపపతిః। 'ధాతా జారే విధాతరి' ఇత్యజయః। ఉపజాపా

దణ్డశ్చాయథాప్రణీతో భయక్రోధావజనయత్। కృశకుటుమ్బేషు లోభః పదమధత్త। విమానితాశ్చ తేజస్వినో మానేనాదహ్యన్త। తేషు తేషు చాకృత్యేషు ప్రాసరన్పరోపజాపాః। తదా చ మృగయువేషమృగబాహుల్యవర్ణనేనాద్రిద్రోణీరనపసారమార్గాః శుష్కతృణవంశగుల్మాః ప్రవేశ్య ద్వారతోఽగ్నివిసర్గైః, వ్యాఘ్రాదివధే ప్రోత్సాహ్య తన్ముఖపాతనైః, ఇష్టకూపతృష్ణోత్పాదనేనాతిదూరహారితానాం ప్రాణహారిభిః క్షుత్పిపాసాభివర్ధనైః తృణగుల్మగూఢచ్ఛన్నతటప్రదరపాతహేతుభిర్విషమమార్గప్రధావనైః విషముఖీభిః క్షురికాభిశ్చరణకణ్టకోద్ధరణైః విష్వగ్విసరవిచ్ఛిన్నానుయాతృతయైకాకీకృతానాం యథేష్టఘాతనైః, మృగదేహాపరాద్ధైర్నామేషుమోక్షణైః, సపణబన్ధమధిరుహ్యాద్రిశృఙ్గాణి దురధిరోహాణ్యనన్యలక్ష్యైః ప్రభ్రంశనైః, ఆటవికచ్ఛద్మనా విపినేషు విరలసైనికానాం ప్రతిరోధనైః, అక్షద్యూతపక్షియుద్ధయాత్రోత్సవాదిసంకులేషు బలవదనుప్రవేశనైః, ఇతరేషాం హింసోత్పాదనైః, గూఢోత్పాదితవ్యలీకేభ్యోఽప్రియాణి ప్రకాశం లబ్ధ్వా సాక్షిషు తద్వ్యాఖ్యాప్యాకీర్తిగుప్తిహేతుభిః, పరాక్రమైః పరకలత్రేషు సుహృత్త్వేనాభియోజ్య జారాన్భర్తౄనుభయం వా ప్రహృత్య తత్సాహసోపన్యాసైః, యోగ్యనారీహారితానాం

పదచన్ద్రికా।

పరోపజాపా భేదాః। 'అద్రిద్రోణీ స్యాదాపద్ధేతిః' ఇతి వైజయన్తీ। అనపసారమార్గా అనిర్యాణమార్గాః। వంశగుల్మా వేణుగహనాని। అగ్నివిసర్గైరగ్నిదానైః ప్రోత్సాహ్య। ఆనన్ద్యేత్యర్థః। తట ఉన్నతప్రదేశే। ప్రదరో నిమ్నగో భాగః। విషమమార్గః కఠిణమార్గః। క్షురికాః శస్త్రికాః। విసరః సముదాయః 'సమూహే నివహవ్యూహసందోహవిసరవ్రజాః' ఇత్యమరః। అనుయాతానుగామీ। మృగదేహాపరాద్ధైరపరాద్ధో లక్ష్యచ్యుతః। ఇషుమోక్షణైర్బాణపాతనైః

సపణబన్ధం సనియమమ్। అటవీమటన్తి త ఆటవికాః। వ్యలీకం దుఃఖమ్। జారానుపపతీన్। యోగ్యా నారీ। 'యోగో విస్రబ్ధఘాతీ స్యాత్' ఇతి। ప్రాక్రప్థ-

భూషణా।

ణీభిః క్రియమాణవక్రోక్తిః। అపహృతా గతాః పరిహృతయః పరిహారా యేషాం తే ఖ్యాతయథావిగీతమార్గాః। ప్రహృతా ప్రఘాతవిషయాః। అభూవన్నితి శేషః। విష్వక్పృథక్కారేణ

లఘుదీపికా।

భేదాః। అద్రిద్రోణిర్మధ్యపద్ధతిః। 'ద్రోణిః స్యాన్మధ్యపద్ధతిః' ఇతి వైజయన్తీ। అపసారమార్గో నిర్యాణమార్గః। వంశగుల్మో వేణుగహనమ్। తటమున్నతమ్। ప్రదరో నిమ్నభాగః। యోగనారీ। 'యోగో విశ్రబ్ధఘాతీ స్యాత్'। యోగా మధ్యేఽయనం స్థితా।

సంకేతేషు ప్రాగుపనిలీయ పశ్చాదభిద్రుత్యాకీర్తనీయైః ప్రమాపణైః, ఉపప్రలోభ్య బిలప్రవేశేషు నిధానఖననేషు మన్త్రసాధనేషు చ విఘ్నవ్యాజసాధ్యైర్వ్యాపాదనైః, మత్తగజాధిరోహణాయ ప్రేర్య ప్రత్యపాయనివర్తనైః, వ్యాలహస్తినం కోపయిత్వా లక్ష్యీకృతముఖ్యమణ్డలేష్వాక్రమపణైః, దాయాద్యర్థే వివదమానానుపాంశు హత్వా ప్రతిపక్షేష్వయశఃపాతనైః, సామన్తపురజనపదేష్వయథావృత్తానప్రకాశమభిప్రహృత్య తద్వైరినామఘోషణైః, యోగ్యాఙ్గనాభిరహర్నిశమభిరమయ్య రాజయక్ష్మోత్పాదనైః, వస్త్రాభరణమాల్యాఙ్గరాగాదిషు రసవిధానకౌశలైః, చికిత్సాముఖేనామయోపబర్హణైరన్యైశ్చాభ్యుపాయైరశ్మకేన్ద్ర- ప్రయుక్తాస్తీక్ష్ణరసేదాదయః ప్రక్షపితప్రవీరమనన్తవర్మకటకం జర్జరమకుర్వన్। అథ వసన్తభానుర్భానువర్మాణం నామ వానవాస్యం ప్రోత్సాహ్యానన్తవర్మణా వ్యగ్రాహయత్। తత్పరామృష్టరాష్ట్రపర్యన్తశ్చానన్తవర్మా తమభియోక్తుం బలసముత్థానమకరోత్। సర్వసామన్తేభ్యశ్చాశ్మకేన్ద్రః ప్రాగుపేత్యాస్య ప్రియతరోఽభూత్। అపరేఽపి సామన్తాః సమగంసత। గత్వా చాభ్యర్ణే నర్మదారోధసి న్యవిశన్। తస్మింశ్చ-

---

పదచన్ద్రికా।

మమ్। ఉపనిలీయ లీనతాం ప్రాపయ్యేత్యర్థః। ప్రమాపణైః। నివర్తనైర్హింసోత్పాదనైః। వ్యాలహస్తినం దుష్టదన్తినమ్। 'వ్యాలో దుష్టగజః ప్రోక్తః' ఇతి హలాయుధః। అక్రమపణైరక్రమగ్లహైః। 'పణో వరాటమానే త్యాన్మూల్యే కార్షాపణే గ్లహే' ఇతి విశ్వః। ఉపాంశు రహసి। ఘోషణైర్డిణ్డిమైః। అహర్నిశం రాత్రిందివమ్। రాజయక్ష్మా రోగవిశేషః। రసవిధానమ్। రసాధానం విషాధానం తీక్ష్ణా మర్మణి ఘాతకాః' ఇతి వైజయన్తీ। ఆమయో రోగః। ఉపబర్హణం వర్ధనమ్। అథేతి। వానవాస్యమ్। 'వానవాస్యో వనప్రభుః' ఇతి। ప్రోత్సాహ్య ఆనన్ద్యేత్యర్థః। అభియోక్తుం పరాభవితుమ్। సమగంసత 'గమ్లృ గతౌ' సముపసర్గః లుఙ్। 'సమో గమ్యృచ్ఛిభ్యామ్' ఇత్యాత్మనేపదమ్। మిలితా-

భూషణా।

విచ్ఛన్నా అనుయాతారో యేషాం తత్త్వేనైకీకృతానామేకాకీకృతానామ్। భర్తృభయమపహృత్య దూరీకృత్య। తత్సాహసం జారసాహసమ్। ప్రమాపణైర్మారణైః। అమర్షణైః ప్రేరణైః। తత్పరామృష్టం(ష్టో) వానవాస్యపరామృష్టం(ష్టో)రాష్ట్రప్రాన్తభావో యస్య సః। వ్యతిషక్తం కార్యాన్తే వ్యా-

లఘుదీపికా।

శతాత్పరం సహస్రాధిగావతత్పురుషాయితా' ఇతి వైజయన్తీ। మధ్యేఽయనమితి మార్గమధ్య ఇత్యర్థః। 'అయనం వర్త్మమార్గాధ్వపన్థానః'। ప్రమాపణైర్హింసనైః। ప్రత్యపార్యనివర్తనైర్హింసోత్పాదనైః। 'వ్యాలో దుష్టగజః ప్రోక్తః' ఇతి హలాయుధః। రసాధానం విషాధానం'

వసరే మహాసామన్తస్య కున్తలపతేరవన్తిదేవస్యాత్మనాటకీయాం క్ష్మాతలోర్వశీం నామ చన్ద్రపాలితాదిభిరతిప్రశస్తనృత్యకౌశలామాహూయానన్తవర్మా నృత్యమద్రాక్షీత్। అతిరక్తశ్చ భుక్తవానిమాం మధుమత్తామ్। అశ్మకేన్ద్రస్తు కున్తలపతిమేకాన్తే సమభ్యధత్త— 'ప్రమత్త ఏష రాజాకలత్రాణి నః పరామృశతి। కియత్యవజ్ఞా సోఢవ్యా। మమ శతమస్తి హస్తినామ్, పఞ్చశతాని చ తే। తదావాం సంభూయ మురలేశం వీరసేనమృచీకేశమేకవీరం కోఙ్కణపతిం కుమారగుప్తం సాసిక్యనాథం చ నాగపాలముపజపావ। తే చావశ్యమస్యావినయమసహమానా అస్మన్మతేనైవోపావర్తేరన్। అయం చ వానవాస్యః ప్రియం మే మిత్రమ్। అమునైనం దుర్వినీతమగ్రతో వ్యతిషక్తం పృష్ఠతః ప్రాహరేమ। కోశవాహనం చ విభజ్య గృహ్ణీమః' ఇతి హృష్టేన చామునాభ్యుపేతే, వింశతిం వరాంశుకానామ్, పఞ్చవింశతిం వాఞ్చనకుఙ్కుమకమ్బలానామ్, ప్రాభృతీకృత్యాప్తముఖేన తైః సామన్తైః సంమన్త్ర్య తానపి స్వమతావస్థాపయత్। ఉత్తరేద్యుస్తేషాం సామన్తానాం వానవాస్యశ్చ ఆనన్తవర్మా నయద్వేషాదామిషత్వమగతమ్। వసన్తభానుశ్చ తత్కోశవాహనమవశీర్ణమాత్మాధిష్ఠితమేవ కృత్వా యథాప్రయాతం యథాబలం చ విభజ్య గృహ్ణీత। యుష్మదనుజ్ఞయా యేనకేనచిదంశేనాహం తుష్యామి' ఇతి శాఠ్యాత్సర్వానువర్తి, తేనైవామిషేణ నిమిత్తీకృతేయోత్పాదితకలహః సర్వసామన్తానధ్వంసయత్। తదీయం చ సర్వస్వం స్వయమేవాగ్రసత్। వానవాస్యం కేనచిదంశేనానుగృహ్య ప్రత్యావృత్య సర్వమనన్తవర్మరాజ్యమాత్మసాదకరోత్। అస్మింశ్చాన్తరే మన్త్రివృద్ధో 'వసురక్షితః కైశ్చిన్మౌలైః సంభూయ బాలమేనం భాస్కరవర్మాణమ్, అస్యైవ జ్యాయసీం భగినీం త్రయోదశవర్షాం మఞ్జువాదినీమ్, అనయోశ్చ మాతరం మహాదేవీం వసుంధరామాదాయాపసర్పన్నాపదోఽస్యా భావితయా దాహజ్వరేణ దేహమజహాత్। అస్మాదృశైర్మిత్రైస్తు నీత్వా మాహిష్మతీ భ-

---

పదచన్ద్రికా।

ఇత్యర్థః। అభ్యర్ణే సమీపే। ఆత్మనాటకీయాం స్వీయనృత్యాఙ్గనామ్। సంభూయ మిలిత్వా। ప్రాభృతీకృత్యోపాయనీకృత్య। అస్మిన్నితి। అపసర్పన్గత్వా। వైమాతురాగతమన-

లఘుదీపికా।

తీక్ష్ణకర్మణి ఘాతకః' ఇతి వైజయన్తీ। 'వానవాస్యో వనప్రభుః'। అస్మాదృశైశ్చ

ర్తృద్వైమాతురాయ భ్రాత్రే మిత్రవర్మణే సాపత్న్యా దేవీ దర్శితాభూత్। తాం చార్యామనార్యోఽసావన్యథాభ్యమన్యత। నిర్భర్త్సితశ్చ తయా 'సుతమియమఖణ్డచారిత్రా రాజ్యార్థం చికీర్షతి' ఇతి నైర్ఘృణ్యాత్తమేనం బాలమజిఘాంసీత్। ఇదం తు జ్ఞాత్వా దేవ్యాహమాజ్ఞప్తః— 'తాత నాలీజఙ్ఘ, జీవతానేనార్భకేణ యత్ర క్వచిదవధాయ జీవ। జీవేయం చేదహమప్యేనమనుసరిష్యామి। జ్ఞాపయ మాం క్షేమప్రవృత్తిః స్వవార్తామ్' ఇతి। అహం తు సంకులే రాజకులే కథంచిదేనం నిర్గమయ్య విన్ధ్యాటవీం వ్యగాహిషి। పాదచారిణం చైనమాశ్వాసయితుం ఘోషే క్వచిదహాని కానిచిద్విశ్రమయ్య, తత్రాపి రాజపురుషసంపాతభీతో దూరాధ్వమపాసరమ్। తత్రాస్య దారుణపిపాసాపీడితస్య వారి దాతుకామః కూపేఽస్మిన్నపభ్రశ్య పతితస్త్వయైవమనుగృహీతః। త్వమేవాస్యాతః శరణమేధి విశరణస్య రాజసూనోః' ఇత్యఞ్జలిమబధ్నాత్। 'కిమీయా జాత్యాస్య మాతా' ఇత్యనుయుక్తే మయామునోక్తమ్— పాటలిపుత్రస్య వణిజో వైశ్రవణస్య దుహితరి సాగరదత్తాయాం కోసలేన్ద్రాత్కుసుమధన్వనోఽస్య మాతా జాతా' ఇతి। 'యద్యేవమేతన్మాతుర్మత్పితుశ్చైకో మాతామహః' ఇతి సస్నేహం తమహం సస్వజే। వృద్ధేనోక్తమ్— 'సిన్ధుదత్తపుత్రాణాం కతమస్తే పితా' ఇతి। 'సుశ్రుతః' ఇత్యుక్తే సోఽత్యహృష్యత్। అహం తు 'తం నయావలిప్తమశ్మకనయేనైవోన్మూల్య బాలమేనం పిత్ర్యే పదే ప్రతిష్ఠాపయేయమ్' ఇతి ప్రతిజ్ఞాయ 'కథమస్యైనాం క్షుధం క్షపయేయమ్' ఇత్యచిన్తయమ్। తావదాపతితౌ చ కస్యాపి వ్యాధస్య త్రీనిషూనతీత్య ద్వౌ మృగౌ స చ వ్యాధః। తస్య హస్తాదవశిష్టమిషుద్వయం కోదణ్డం చాక్షిప్యావధిషమ్। ఏకశ్చ సపత్రాకృతోఽన్యశ్చ నిష్పత్రాకృతోఽపతత్। తం చైకం మృగం దత్త్వా

పదచన్ద్రికా।

మాత్రే(?)। పాదచారిణం చరణగామినమ్। ఘోష ఆభీరాల్పగ్రామే। 'ఘోష ఆభీరపల్లీ స్యాత్' ఇత్యమరః। దూరాధ్వం దూరమార్గమ్। పిపాసా తృషా। విశరణస్య శరణరహితస్య। అశ్మకనయేన పాషాణోన్మూలనేన। పిత్ర్యే పదే పితుః స్థానే। సపత్రాకృతః పత్రేణ సహ విద్ధః। 'వాహనే తు ఛదే పత్రమ్' ఇతి భాగురిః। 'సపత్రనిష్పత్రాదతి-

భూషణా।

పృతమ్। నైర్ఘృణ్యాదకరుణత్వాత్। జీవేయం చేదితి। యది మజ్జీవనం భవేత్తదేత్యర్థః।

లఘుదీపికా।

మిత్రైశ్చ। 'ఘోష ఆభీరపల్లీ స్యాత్'। సపత్రాకృతః పత్రేణ సహ విద్ధః। 'వాహనే

మృగయవే, అన్యస్యాపలోమత్వచః క్లోమాపోహ్య, నిష్కులాకృత్య వికృత్యోర్వ్యఙ్ఘ్రిగ్రీవాదీని శూలాకృత్య దావాఙ్గారేషు తప్తేనామిషేణ తయోరాత్మనశ్చ క్షుధమతార్షమ్। ఏతస్మిన్కర్మణి మత్సౌష్ఠవేనాతిహృష్టం కిరాతమస్మి పృష్టవాన్— 'అపి జానాసి మాహిష్మతీవృత్తాన్తమ్' ఇతి। అసావాచష్ట— 'తత్ర వ్యాఘ్రత్వచో దృతీశ్చ విక్రీయాద్వ్యైవాగతః కిం న జానామి। ప్రచణ్డవర్మా నామ చణ్డవర్మానుజో మిత్రవర్మదుహితరం మఞ్జువాదినీం విలిప్సురభ్యేతీతి తేనోత్సవోత్తరా పురీ' ఇతి। అథ కర్ణే జీర్ణమబ్రవమ్— 'ధూర్తో మిత్రవర్మా దుహితరి సమ్యక్ప్రతిపత్త్యా మాతరం విశ్వాస్య తన్ముఖేన ప్రత్యాకృష్య బాలకం జిఘాంసతి। తత్ప్రతిగత్య కుశలమస్య మద్వార్తా చ దేవ్యై రహో నివేద్య పునః కుమారః శార్దూలభక్షిత ఇతి ప్రకాశమాక్రోశనం కార్యమ్। స దుర్మతిరన్తఃప్రీతో బహిర్దుఃఖం దర్శయన్దేవీమనునేష్యతి। పునస్తయా త్వన్ముఖేన స వాచ్యః— 'యదపేక్షయా త్వన్మతమత్యక్రమిషం సోఽపి బాలః పాపేన మే పరలోకమగాత్। అద్య తు త్వదాదేశకారిణ్యేవాహమ్' ఇతి। స తథోక్తః ప్రీతిం ప్రతిపద్యాభిపత్స్యతి। పునరనేన వత్సనాభనామ్నా

పదచన్ద్రికా।

వ్యథనే' ఇతి డాచ్। అన్యో ద్వితీయో నిష్పత్త్రాకృతః। మృగయవే లుబ్ధకాయ। అపలోమ రోమశూన్యమ్। త్వచశ్చర్మణః। క్లోమ। 'తిలకం క్లోమ మస్తిష్కమ్' ఇత్యమరః। నిష్కులాకృత్య వికృత్య విచ్ఛిద్య। అఙ్క్షీంశ్చరణాన్ (?)। 'అఙ్గాని ' ఇతి వా పాఠః। శూలాకృత్య శూలే కృత్వా। శూలేన పాచయిత్వేత్యర్థః। 'శూలాత్పాకే' ఇతి డాచ్। దావాఙ్గారేషు వనవహ్నిషు। తప్తేన భర్జితేన। ఆమిషేణ మాంసేన। క్షుధం క్షుధామ్। అతార్షమతిక్రాన్తవాన్। వ్యాఘ్రత్వచో వ్యాఘ్రచర్మాణి। దృతీశ్చేతి। 'దృతిభిద్యతనీయజ్ఞభస్త్రీ చాపి స్త్రియః సమాః' ఇతి ఆక్రోశనమాక్షారణా। వత్సనాభః। 'దారదో

భూషణా।

కిమీయః। కస్యాయం కిమీయః। జాత్యా కీదృశజాతేః సంబన్ధీ। కిం న జానామి। అపి తు జానామ్యేవ। అభిలష్యతి(?) సంమీల్య మేలనం కృత్వా వైజన్యమ్। జన-

లఘుదీపికా

తు ఛదే పత్త్రమ్' ఇతి భాగురిః। 'సపత్త్రనిష్పత్త్రాదతివ్యథనే' ఇతి డాచ్। క్లోమ। 'తిలకం క్లోమ మస్తిష్కమ్' నిష్కులాకృత్య। 'నిష్కులాన్నిష్కోషణే' ఇతి డాచ్। శూలాకృత్య। 'శూలాత్పాకే' ఇతి డాచ్। 'దృతిభిద్యతనీయజ్ఞభస్త్రీ చాపి

మహావిషేణ సంనీయ తోయే తత్ర మాలాం మజ్జయిత్వా తయా స వక్షసి ముఖే చ హన్తవ్యః। స ఏవాయమసిప్రహారః పాపీయసస్తవ భవతు యద్యస్మి పతివ్రతా'। పునరనేనాగదేన సంగమితేఽమ్భసి తాం మాలాం మజ్జయిత్వా స్వదుహిత్రే దేయా। మృతే తు తస్మింస్తస్యాం చ నిర్వికారాయాం సత్యామ్, సతీత్యేవైనాం ప్రకృతయోఽనువర్తిష్యన్తే। పునః ప్రచణ్డవర్మణే సందేశ్యమ్— 'అనాయకమిదం రాజ్యమ్। అనేనైవ సహ బాలికేయం స్వీకర్తవ్యా' ఇతి।

తావదావాం కాపాలికవేషచ్ఛన్నౌ దేవ్యైవ దీయమానభిక్షౌ పురో వహిరుపశ్మశానం వత్స్యావః। పునరార్యప్రాయానౌరవృద్ధానాప్తాంశ్చ మన్త్రివృద్ధానేకాన్తే బ్రవీతు దేవీ— 'స్వప్నేఽద్య మే దేవ్యా విన్ధ్యవాసిన్యా కృతః ప్రసాదః। అద్య చతుర్థేఽహని ప్రచణ్డవర్మా మరిష్యతి। పఞ్చమేఽహని రేవాతటవర్తిని మద్భవనే పరీక్ష్య వైజన్యమ్, జనేషు నిర్గతేషు కపాటముద్ఘాట్య త్వత్సుతేన సహ కోఽపి ద్విజకుమారో నిర్యాస్యతి। స రాజ్యమిదమనుపాల్య బాలం తే ప్రతిష్ఠాపయిష్యతి। స ఖలు బాలో మయా వ్యాఘ్రీరూపయా తిరస్కృత్య స్థాపితః। సా చేయం వత్సా మఞ్జువాదినీ తస్య ద్విజాతిదారకస్య దారత్వేనైవ కల్పితా' ఇతి। తదేతదతిరహస్యం యుష్మాస్వేవ గుప్తం తిష్ఠతు యావదేతదుపపత్స్యతే' ఇతి। స సాంప్రతమతిప్రీతః ప్రయాతోఽర్థశ్చాయం యథాచిన్తితమనుష్ఠితో-

---

పదచన్ద్రికా।

వత్సనాభః స్యాత్' ఇత్యమరః। సంనీయ సంమిశ్ర్య। తోయ ఉదకే। తయా మాలయా। అగదేనౌషధేన। 'సంజీవనం స్యాదగదమ్' ఇతి వైజయన్తీ। తస్యాం స్వదుహితరి। నిర్వికారాయాం వికారశూన్యాయామ్। ప్రకృతయః ప్రజాః। సందేశ్యమ్। కథనీయమిత్యర్థః। కాపాలికో వ్రతధారీ 'కాపాలీ స్యాన్మహావ్రతీ' ఇతి కోశః। పురో బహిః। నగరాద్బహిరిత్యర్థః। ఆర్యప్రాయాన్। శ్రేష్ఠీనిత్యర్థః। స్వప్నే స్వప్నావస్థాయామ్ | మ ఇతి మహ్యమ్। మరిష్యతీతి। 'మృఙ్ ప్రాణత్యాగే' ఇత్యస్య రూపమ్। వైజన్యం విజనస్య భావస్తథా। తిరస్కృత్య భీషయిత్వా। ద్విజాతిదారకస్య బ్రాహ్మణపుత్రస్య। దారత్వేన స్త్రీత్వేన। యుష్మాస్వేవ। భవత్స్వేవేత్యర్థః। సాంప్రతమ్। యుక్తమిత్యర్థః। ప్రాసర్పత్ప్రసృతోఽభూత్। అ-

భూషణా।

సమూహో జనతా। విగతా జనతా యస్మాత్తస్య భావమ్। యుష్మాసు త్వయి మహిష్యాం చ।

లఘుదీపికా।

స్త్రియః సమాః'। సంనీయ సంమిశ్ర్య। అగదేనౌషధేన। 'సంజీవనం స్యాదగదమ్' ఇతి వైజయన్తీ। యతిః స్యాన్మహావ్రతీ। ఆకార్యాహూయ। 'ఆకారణం స్యాదాహ్వానమ్' ఇతి

ఽభూత। ప్రతిదిశం చ లోకవాదః ప్రాసర్పత్— 'అహో మాహాత్మ్యం పతివ్రతానామ్। అసిప్రహార ఏవ హి స మాలాప్రహారస్తస్మై జాతః। న శక్యముపధియుక్తమేతత్కర్మేతి వక్తుమ్। యతస్తదేవ దత్తం దామ దుహిత్రే స్తనమణ్డనమేవ తస్యై జాతమ్ న మృత్యుః। యోఽస్యాః పతివ్రతాయాః శాసనమతివర్తతే స భస్మైవ భవేత్' ఇతి।

అథ మహావ్రతివేషేణ మాం చ పుత్రం చ భిక్షాయై ప్రవిష్టౌ దృష్ట్వా ప్రస్నుతస్తనీ ప్రత్యుత్థాయ హర్షాకులమబ్రవీత్— 'భగవన్' అయమఞ్జలిః। అనాథోఽయం జనోఽనుగృహ్యతామ్। అస్తి మమైకః స్వప్నః స కిం సత్యో న వా' ఇతి। మయోక్తమ్— 'ఫలమస్యాద్యైవ ద్రక్షసి' ఇతి। 'యద్యేవం బహు భాగధేయమస్యా వో దాస్యాః। స ఖల్వస్యాః సానాథ్యశంసీ స్వప్నః' ఇతి మద్దర్శనరాగబద్ధసాధ్వసాం మఞ్జువాదినీం ప్రణమయ్య, భూయోఽపి సా హర్షగర్భమబ్రూత— 'తచ్చేన్మిథ్యా సోఽయం యుష్మదీయో బాలకపాలీ శ్వో మయా నిరోద్ధవ్యః' ఇతి। మయాపి సస్మితం మఞ్జువాదినీరాగలీనదృష్టిలీఢధైర్యేణ 'ఏవమస్తు' ఇతి లబ్ధభైక్ష్యః,నాలీజఙ్ఘమాకార్య నిర్గమ్య తతశ్చ తం చానుయాన్తం శనైరపృచ్ఛమ్— 'క్వాసావల్పాయుః ప్రథితః ప్రచణ్డవర్మా' ఇతి। సోఽబూత— 'రాజ్యమిదం మమేత్యపాస్తశఙ్కో రాజాస్థానమణ్డప ఏవ తిష్ఠత్యుపాస్యమానః

పదచన్ద్రికా।

సిప్రహార ఏవ ఖడ్గప్రహార ఏవ। ఉపధిః కపటమ్। దామ మాలా। దుహిత్రే కన్యాయై। స్తనమణ్డనం కుచభూషణమ్। శాసనమాజ్ఞామ్। అతివర్తతేఽతిక్రామతి। ప్రస్నుతస్తనీ పయఃప్రసరత్స్తనీ। ద్రక్ష్యసి పశ్యసీత్యర్థః। సానాథ్యశంసీ సనాథస్య భావః సానాథ్యం తచ్ఛంసతేఽసౌ తథా। మద్దర్శనరాగేణ బద్ధం సాధ్వసం యయేతి సా తామ్।

మఞ్జువాదినీమ్। మఞ్జు మఞ్జులం వదతి సా మఞ్జువాదినీ తామ్। ప్రణమయ్య। నమస్కారం కారయిత్వేత్యర్థః। అబ్రూత। 'బ్రూఞ్ వ్యక్తాయాం వాచి' ఇత్యస్య రూపమ్। సస్మితం సహాసమభిహితమ్। రాగలీలా యా దృష్టిస్తయా లీఢమాస్వాదితం యద్ధైర్యం తేన లబ్ధభైక్ష్యో లబ్ధా ప్రాప్తా భిక్షా యేనేతి 'భిక్షాదిభ్యోఽణ్'। నాలీజఙ్ఘమేతన్నామానమ్। ఆకార్య। అనుయాన్తం పశ్చాదనువర్తమానమ్। ఆస్థానమణ్డపే సభామణ్డపే। కుశీలవై-

భూషణా।

తం జరన్తమ్। యః కూపే పతితః స్థితః। ఆసన్నవర్తినాం సమీపస్థానాం పురుషాణామ్।

కుశీలవైః' ఇతి। 'యద్యేవముద్యానే తిష్ఠ' ఇతి తం జరన్తమాదిశ్య తత్రత్యాకారైకపార్శ్వే కచిచ్చ్యుత్యమఠికాయాం మాత్రాః సమవతార్య, తద్రక్షణనియుక్తరాజపుత్రః, కృతకుశీలవవేషలీలః ప్రచణ్డవర్మాణమేత్యాన్వరఞ్జయమ్। అనురఞ్జితాతపే తు సమయే, జనసమాజజ్ఞానోపయోగిని సంహృత్య నృత్యగీతనానారుదితాదిహస్తచఙ్క్రమణమూర్ధ్వపాదాలాతపాదపీఠవృశ్చికమకరలఙ్ఘనాదీని మత్స్యోద్వర్తనాదీని చ కరణాని, పునరాదాయాదాయాసన్నవర్తినాం క్షురికాః తాభిరుపాహితవర్ష్మా చిత్రదుష్కరాణి కరణాని శ్యేనపాతోత్క్రోశపాతాదీని దర్శయన్ వింశతిచాపాన్తరాలావస్థితస్య ప్రచణ్డవర్మణశ్ఛురికయైకయా ప్రత్యురసం ప్రహృత్య, 'జీవ్యాద్వర్షసహస్రం వసన్తభానుః' ఇత్యభిగర్జన్ మధ్యాత్రముత్కర్తుముద్యతాసేః

పదచన్ద్రికా।

ర్గాయకైః। 'అగాయకాస్తు కుశీలవాః' ఇతి వైజయన్తీ। ఉద్యాన ఉపవనే। జరన్తం జీర్ణమ్। 'ప్రాకారో వరణః సాలః' ఇత్యమరః। అల్ప్[మఠో]మఠికా। మాత్రాః పరిచ్ఛదాదీన్। 'మాత్రా పరిచ్ఛదేఽల్పేంఽశే ప్రవృత్తౌ కర్ణభూషణే। అక్షరావయవే మానే' ఇతి వైజయన్తీ। తద్రక్షణే

మాత్రారక్షణే। జనసమాజస్య లోకసమూహస్య। జ్ఞానోపయోగీని। నృత్యం నర్తనమ్। గీతం గానమ్। నానారుదితాని రోదనశబ్దానుకరణాని। హస్తయోశ్చఙ్క్రమణమితస్తతః ప్రసారణమ్। భ్రమణం వా। ఊర్ధ్వపాదమలాతపాదమ్। 'కరాభ్యామవనీం పృష్ట్వా మూర్ధానం భ్రామయేన్ముహుః। ఉత్తానీకృత్య చరణావూర్ధ్వపాదం తదుచ్యతే॥' ఇతి। నృత్యాధ్యాయే భరతః- 'ఉద్ధృత్యైకం తు చరణమన్యం కృత్వైవ కుఞ్చితమ్। నృత్యత్యనుమతం తిర్యక్తదలాతకమేవ చ॥' ఇత్యపి। వృశ్చికలఙ్ఘనం మకరలఙ్ఘనం చేతి ద్వన్ద్వాన్తే శ్రూయమాణం పదం ప్రత్యేకం సంబధ్యతే। మత్స్యోద్వర్తనాని మీనవద్విలసితాని। ఆదాయాదాయ। విశ్వాసద్యోతనార్థం ద్విరుక్తిః। క్షురికాః శస్త్రాణి। తాభిః క్షురికాభిః। ఉపహితవర్ష్మా సంయుక్తదేహః। 'వర్ష్మ విగ్రహ' ఇత్యమరః। శ్యేనపాతః। 'పరిక్రమ్యాన్తరిక్షేణ సంప్రాప్యోచ్చైరదృశ్యతామ్। 'ఆకస్మికాభిపాతేన శ్యేనపాత ఇతీరితః' ఇతి। ఉత్క్రోశపాతశ్చ

భూషణా।

సమాకృష్య తా వికోశాః కృత్వా। ఉపహితవర్ష్మా ఛిన్నశరీరః। ఉత్క్రోశపాతః పక్షి-

దీపికా।

హలాయుధః। 'గాయకాస్తు కుశీలవాః' ఇతి వైజయన్తీ। మాత్రాః పరిచ్ఛదాన్। 'మాత్రా పరిచ్ఛదేఽల్పేంఽశే ప్రవృత్తౌ కర్ణభూషణే। అక్షరావయవే మానే' ఇతి వైజయన్తీ। చఙ్క్రమణం భ్రమణమ్। ఉపహితవర్ష్మా తిరస్కృతశరీరః। 'వర్ష్మ దేహప్రమాణయోః'। ఉత్క్రోశపాతః పక్షివిశేషవత్పతనమ్। 'ఉక్రోశకురరౌ సమౌ'। అరూకర్తుమ్। 'అరు-

---

కస్యాపి చారభటస్య పీవరాంసబాహుశిఖరమాక్రమ్య, తావత్రైవ తం విచేతీకుర్వన్, ఆకులం చ లోకముచ్చక్షూకుర్వన్, ద్విపురుషోచ్ఛ్రితం ప్రాకారమత్యలఙ్ఘ్యమ్। అవప్లుత్య చోపవనే 'మదనుపాతినామేష పన్థా దృశ్యతే' ఇతి బ్రువాణ ఏవ నాలీజఙ్ఘసమీకృతసైకతాస్పృష్టపాదన్యాసయా తమాలవీథ్యా చానుప్రాకారం ప్రాచా ప్రతిప్రధావితః ; పునరవాచోచ్ఛ్రితేష్టకచితత్వాదలక్ష్యపాతేన ప్రద్రుత్య లఙ్ఘితప్రాకారవప్రఖాతవలయః, తస్యాం శూన్యమఠికాయాం తూర్ణమేవ ప్రవిశ్య,

ప్రతిముక్తపూర్వవేషః సహ కుమారేణ మత్కర్మ తుములరాజద్వారదుఃఖలబ్ధవర్మా శ్మశానోద్దేశమభ్యగామ్। ప్రాగేవ తస్మిన్దుర్గాగృహే ప్రతిమాధిష్ఠాన ఏవ మయా కృతం భగ్నపార్శ్వస్థైర్యస్థూలప్రస్తరస్థగితబాహ్యద్వారం బిలమ్।

అథ గలతి మధ్యరాత్రే వర్షవరోపనీతమహార్హరత్నభూషణపట్టనివసనౌ తద్బిలమావాం ప్రవిశ్య తూష్ణీమతిష్ఠావ। దేవీ తు పూర్వేద్యురేవ యథార్హమగ్నిసంస్కారం మాలవాయ దత్త్వా ప్రచణ్డవర్మణే చణ్డవర్మణే చ తామవస్థామశ్మకేన్ద్రోపధికృతామేవ సందిశ్య, ఉత్తరేద్యుః ప్రత్యుషస్యేవ పూర్వసం-

----

పదచన్ద్రికా।

కురరపాతః। 'ఉత్క్రోశకురరౌ సమౌ' ఇత్యమరః। చాపే। ప్రసారితబాహుద్వయప్రమాణం చాప ఇత్యుచ్యతే। భాషయా 'వాంవ' ఇతి ప్రసిద్ధిః। 'వింశతిచాప' ఇతి పాఠో ముఖ్యః। మద్గాత్రం మచ్ఛరీరమ్ | ఉత్కర్తుం త్రోటితుమ్। ఉద్యతాసేరూర్ధ్వీకృతఖడ్గస్య। చారభటస్య చారశ్చాసౌ భటశ్చేతి వ్యుత్పత్తిః। 'భటశ్చారభటో మతః' ఇతి హలాయుధః। పీవరాంసం మాంసలస్కన్ధమ్। తం చారభటమ్। ద్విపురుషోచ్ఛ్రితం పురుషద్వయప్రమాణోచ్చమ్। అవప్లుత్యోడ్డీయ। సైకతం సికతామయమ్। అస్పృష్టపాదన్యాసయా న స్పృష్టః పాదన్యాసశ్చరణపాతో యస్యామితి। తమాలవీథ్యా తమాలపఙ్క్త్యా। అవాచోచ్ఛ్రితేష్టకా ఉచ్చనీచవద్ధేష్టకాః। తుములో వ్యాకులరవః। 'తుములో వ్యాకులరవః' ఇతి మహీపః। ప్రస్తరః పాషాణః। 'పాషాణప్రస్తరగ్రావోపలాశ్మానః శిలా దృషత్' ఇత్యమరః। అథేతి। గలతి గచ్ఛతీత్యర్థః। వర్షవరః। 'షణ్ఢో వర్షవరః' ఇత్యమరః। మహా-

భూషణా।

విశేషః। 'ఉత్క్రోశకురరౌ సమౌ' ఇత్యమరః। అరూకర్తుం ఛేత్తుమ్। విచేతీకుర్వన్। 'అరుర్మనశ్చక్షుః-' ఇతి సలోపః। నాలీజఙ్ఘమ్। అన్వితి శేషః। సైకతాస్పృష్టపాదస్య

లఘుదీపికా।

ర్మనశ్చక్షుశ్చేతః–' ఇత్యాదినా సకారలోపః। 'భటశ్చారభటో మతః' ఇతి హలాయుధః। ప్రతిముక్తం సంబద్ధమ్। 'ఆముక్తం ప్రతిముక్తం చ పినద్ధం చాపినద్ధవత్'। ప్రస్తరః శిలా। 'పాషాణప్రస్తరగ్రావోపలాశ్మానః'। 'షణ్ఢో వర్షవరః సమౌ'। నిర్దేశో భృతిః

కేతితపౌరామాత్యసామన్తవృద్ధైః సహాభ్యేత్య భగవతీమర్చయిత్వా సమర్చనప్రత్యక్షం పరీక్షితకుక్షివైజన్యం తద్భవనం విధాయ దత్తదృష్టిః సహ జనేన స్థిత్వా, పటీయాంసం పటహశబ్దమకారయత్। అణుతరరన్ధ్రప్రవిష్టేన తేన నాదేనాహం దత్తసంజ్ఞః సిరసైవోత్క్షిప్య సప్రతిమం
లోహపాదపీఠమంసలపురుషప్రయత్నదుశ్చలముభయకరవిధృతమేకపార్శ్వమేకతో నివేశ్య నిరగమమ్। నిరగమయం చ కుమారమ్। అథ యథాపూర్వమర్చయిత్వా దుర్గాముద్ధాటితకపాట: ప్రత్యక్షీభూయ ప్రత్యయహృష్టదృష్టి స్పష్టరోమాఞ్చముద్యతాఞ్జలిరూఢవిస్మయం చ ప్రణిపతన్తీః ప్రకృతీరభ్యధామ్— 'ఇత్థం దేవీ విన్ధ్యవాసినీ మన్ముఖేన యుష్మానాజ్ఞాపయతి— మయా సకృపయా శార్దూలరూపేణ తిరస్కృత్యాద్య వో దత్తమేనమద్యప్రభృతి మత్పుత్రతయా మన్దమాతృపక్ష ఇతి పరిగృహ్ణన్తు భవన్తః। అపి చ దుర్ఘటకూటకోటిఘటనాపాటవప్రకటశాఠ్యనిష్ఠురాశ్మకఘటఘట్టనాత్మానం మాం మన్యధ్వమస్య రక్షితారమ్। రక్షానిర్వేశశ్చాస్య స్వసేయం సుభ్రూరభ్యనుజ్ఞాతా మహ్యమార్యయా' ఇతి। శ్రుత్వైతత్ 'అహో భాగ్యవానోజవంశః, యస్య త్వమార్యాదత్తో నాథః' ఇత్యప్రీయన్త ప్రకృతయః। సా తు వాచామగోచరాం హర్షావస్థామస్పృశన్మే శ్వశ్రూః। తదహరేవ చ యథావదగ్రాహయన్మఞ్జువాదినీపాణిపల్లవమ్। ప్రపన్నాయాం చ యామిన్యాం సమ్యగేవ బిలం ప్రత్యపూరయమ్। అలబ్ధరన్ధ్రశ్చ లోకో నష్టముష్టిచిన్తాదికథనైరభ్యుపాయాన్తరప్రయుక్తైర్దివ్యాంశతామేవ మమ సమర్థయమానః, మదాజ్ఞాం నాత్యవర్తత। రాజపుత్రస్యార్యాపుత్ర ఇతి ప్రభావహేతుః ప్రసిద్ధిరాసీత్। తం చ గుణవ-

---

పదచన్ద్రికా।

ర్ఘాణ్యమౌల్యాని। పట్టాని వసనాని పట్టవస్త్రాణి। పూర్వేద్యుః పూర్వదివసే। ప్రత్యుషసి ప్రాతఃకాలే। వైజన్యం విజనస్య భావస్తథా। పటీయాంసం శ్రేష్ఠమ్। పటహశబ్దం దున్దుభిధ్వనిమ్। అంసలపురుషో మాంసలపురుషః। 'బలవాన్మాంసలో ఽసలః' ఇత్యమరః। 'వత్సాంసాభ్యాం కామబలే' ఇతి లచ్। ప్రత్యయః సాక్షాత్కారః। హృష్టా హర్షం ప్రాప్తా దృష్టిర్యత్రేతి। ప్రకృతీః ప్రజాః। ఆపన్న ఆపత్ప్రాప్తః। తిరస్కృత్యాన్తర్ధాయ। దుర్ఘటా ఘటనాశక్యా। కూలం కపటమ్। కోటిరగ్రమ్।సంఖ్యా వా। ఘటనా యోజనా। పాటవం కుశలతా। స్వసా భగినీ। అప్రీయన్త ప్రీతిమాపుః। అగోచరామవిషయామ్। దివ్యాంశతాం దివి భవా దివ్యాస్తేషామంశస్తస్య భావస్తత్తా తామ్। ఆర్యాపుత్ర ఇతి భవానీపుత్ర

భూషణా।

న్యాసో యస్యాం తథా। ఏతేన చిహ్నదర్శనం నాస్తీతి సూచితమ్। దుర్గాగృహే దేవా-

---

త్యహని భద్రాకృతముపనాయ్య పురోహితేన పాఠయన్నీతిం రాజకార్యాణ్యన్వతిష్ఠమ్। అచిన్తయం చ— 'రాజ్యం నామ శక్తిత్రయాయత్తమ్, శక్తయశ్చ మన్త్రప్రభావోత్సాహాః పరస్పరానుగృహీతాః కృత్యేషు క్రమన్తే। మన్త్రేణ హి వినిశ్చయోఽర్థానామ్, ప్రభావేణ ప్రారమ్భః, ఉత్సాహేన నిర్వహణమ్। అతః పఞ్చాఙ్గమన్త్రమూలః, ద్విరూపప్రభావస్కన్ధః, చతుర్గణోత్సాహవిటపః, ద్విసప్తతిప్రకృతిపత్రః, షడ్గుణకిసలయః, శక్తిసిద్ధిపుష్పఫలశ్చ, నయవనస్పతిర్నేతురుపకరోతి। స చాయమనేకాధికరణత్వాదసహాయేన దురుపజీవ్యః। యస్త్వయమార్యకేతుర్నామ మిత్రవర్మమన్త్రీ స కోసలాభిజనత్వాత్కుమారమాతృపక్షో మన్త్రిగుణైశ్చ యుక్తతన్మతిమవమత్యైవ ధ్వస్తో మిత్రవర్మా, స చేల్లబ్ధః పేశలమ్' ఇతి। అథ నాలీజఙ్ఘం రహస్యశిక్షయమ్— 'తాత, ఆర్యమార్యకేతుమేకాన్తే బ్రూహి— 'కో న్వేష మాయాపురుషో య ఇమాం రాజ్యలక్ష్మీమనుభవతి, స చాయమస్మద్వాలో భుజఙ్గేనామునా పరిగృహీతః। కిముద్ధ్రియేత గ్రస్యేత వా'

పదచన్ద్రికా।

ఇతి। గుణవతి। నిర్దోష ఇత్యర్థః। అహని దివసే। భద్రాకృతం కల్యాణాకృతమ్ [?]। ఉపనాయ్యోపనయనం కారయిత్వేత్యర్థః। రాజ్యమితి। శక్తిత్రయాయత్తం శక్తిత్రయాధీనమ్। పరస్పరానుగృహీతా అన్యోన్యకృతసహాయాః। కృత్యేషు కార్యేషు। పఞ్చాఙ్గమన్త్రమూలః। 'సహాయాః సాధనోపాయా విభాగో దేశకాలయోః। విపత్తేశ్చ ప్రతీకారః సిద్ధిః పఞ్చాఙ్గముచ్యతే॥' ఇతి కామన్దకః। ద్విరూపప్రభావోఽర్థానాం పురుషాణాం చ సమృద్ధిః। స ప్రభావః ప్రతాపశ్చ యత్తేజః' ఇత్యమరః। స్కన్ధః శాఖా। చతుర్గుణో య ఉత్సాహః స ఏవ విటపాః శాఖాః। ద్విసప్తతిప్రకృతయః ప్రజాః పత్త్రాణి యస్యేతి సః। షడ్గుణాః కిసలయాని [యస్యేతి సః]। శక్తిసిద్ధిపుష్పఫలశ్చ। శక్తిత్రయం పుష్పం సిద్ధిత్రయం చ ఫలమితి 'షడ్గుణాః శక్తయస్తిస్రః సిద్ధయశ్చోదయాస్త్రయః' ఇతి। నయ ఏవ వనస్పతిర్నీతితరుః। అనేకాధికరణత్వాదనేకప్రకారత్వాత్। అసహాయేన సహాయహీనేన। దురుపజీవ్యో దుఃఖేనోపజీవితుమశక్యః। యస్త్వయం నీతివృక్షః। కోసలాభిజనత్వాత్కోసలవంశత్వాత్।' సంతతిర్గోత్రజననకులాన్యభిజనాన్వయౌ' ఇత్యమరః। మన్త్రిగుణైః ప్రధానగుణైః। అవమత్యావగణయ్య। స మన్త్రీ। చేద్యదీత్యర్థః। లబ్ధః ప్రాప్తః। న్వితి వితర్కే। పేశలం సున్దరమ్। తాతేతి। భుజఙ్గేన సర్పేణ। ఉద్గీర్యేత।

లఘుదీపికా।

'నిర్వేశో భృతిభోగయోః'। పరస్పరానుగృహీతా అన్యోన్యకృతసహాయా। పఞ్చాఙ్గమన్త్రః మూలమ్। 'సహాయాః సాధనోపాయా విభాగో దేశకాలయోః। విపత్తేశ్వ ప్రతీకారసిద్ధిః పఞ్చాఙ్గ ఇత్యపి॥' ఇతి కామన్దకః। ద్విరూపప్రభావోఽర్థానాం పురుషాణాం చ

ఇతి। స యద్వదిష్యతి 'తదస్మై బోధ్యః' ఇతి। సోఽన్యద్రైవం మామావేదయత్—' ముహురుపాస్య ప్రాభృతైః, ప్రవర్త్య చిత్రాః కథాః, సంవాహ్య పాణిపదమ్, అతివిస్రమ్భదత్తక్షణం తమప్రాక్షం త్వదుపదిష్టేన నయేన। సోఽప్యేవమకథయత్— 'భద్ర, మైవం వాదీః। అభిజనస్య శుద్ధిదర్శనమ్, అసాధారణం బుద్ధినైపుణమ్, అతిమానుషం ప్రాణబలం, అపరిమాణమౌదార్యమ్, అత్యాశ్చర్యమన్త్రకౌశలమ్, అనల్పం శిల్పజ్ఞానమ్,

అనుగ్రహార్థం చేతః, తేజశ్చాప్యవిషహ్యమభ్యమిత్రీణమ్, ఇత్యస్మిన్నేవ సంనిపాతినో గుణాః యేఽన్యత్రైకైకశోఽపి దుర్లభాః। ద్విషతామేష చిరబిల్వద్రుమః, ప్రహ్వాణాం తు చన్దనతరుః, తముద్ధృత్య నీతిజ్ఞంమన్యమశ్మకమిమం చ రాజపుత్రం పిత్ర్యే పదే ప్రతిష్ఠితమేవ విద్ధి। నాత్ర సంశయః కార్యః' ఇతి। తచ్చాపి శ్రుత్వా భూయోభూయశ్చోపదాభిర్విశోధ్య తం మే మతిసహాయమకరవమ్। తత్సఖశ్చ సత్యశౌచయుక్తానమాత్యాన్వివిధవ్యఞ్జనాంశ్చ గూఢపురుషానుదపాదయమ్। తేభ్యశ్చోపలభ్య లుబ్ధసమృద్ధమత్యుత్సిక్తమవిధేయప్రాయం చ ప్రకృతిమణ్డలమలుబ్ధతామభిఖ్యాపయన్, ధార్మికత్వముద్భావయన్, నాస్తికాన్కదర్థయన్, కణ్టకాన్విశోధయన్, అమిత్రోపధీరపఘ్నన్, చాతుర్వర్ణ్యం చ స్వధర్మకర్మసు స్థాపయన్, అభి-

---

పదచన్ద్రికా।

త్యజేతేత్యర్థః। గ్రస్యేత వేతి భక్షయిష్యతి వా ఉపాస్య సేవిత్వా। ప్రాభృతైరుపాయనైః। ప్రత్యగ్రచిత్తా నవీనచిత్తాః [?]। సంవాహ్య। 'సంవాహనం పురస్కారః' ఇతి। విస్రమ్భో విశ్వాసః। భద్ర కల్యాణేతి సంబోధనమ్। అభిజనస్య కులస్య। అసాధారణమ్। మహదిత్యర్థః। అతిమానుషం మానుషమతిక్రమ్య వర్తత ఇతి। అపరిమాణం పరిమాణరహితమ్। ఔదార్యముదారస్య భావస్తథా। అస్త్రకౌశలమస్త్రకుశలతా। శిల్పజ్ఞానం రచనాజ్ఞానమ్। అవిషహ్యం సోఢుమశక్యమ్। సంనిపాతిన ఏకత్రావస్థితాః। చిరబిల్వద్రుమో విషద్రుమః। ప్రహ్వాణామనురాగవతామ్। పిత్ర్యం పితురిదమ్। సంశయః సందేహః। భూయోభూయో వారంవారమ్। ఉపదాభిరుపహారైః। తత్సఖః స ఏవ సఖేతి తత్సఖః। 'రాజాహఃసఖిభ్యష్టచ్' ఇతి టచ్। సత్యం సత్యప్రతిజ్ఞానమ్। శౌచం శుద్ధిః। గూఢపురుషాన్గుప్తసేవకాన్। కణ్టకాన్రిపూన్। అలుబ్ధతాం లుబ్ధత్వాభావమ్। అభిఖ్యాపయన్ప్రకటీకుర్వన్। నాస్తికాన్నాస్తిక్యయుక్తాన్। చాతుర్వర్ణ్యం చతుర్ణాం వర్ణానాం బ్రాహ్మణాదీనాం సమాహారశ్చా-

లఘుదీపికా।

సమృద్ధిః। 'స ప్రభావః ప్రతాపశ్చ యత్తేజః కోశదణ్డజమ్'। త్రిగుణా వాఙ్మనఃకాయికాః। షడ్గుణాః సంధ్యాదయః। అనేకాధికరణత్వాదనేకప్రకారత్వాత్। 'ప్రక్రియా చాధికారః

సమాహరేయమర్థానర్థమూలా హి దణ్డవిశిష్టకర్మారమ్భా న చాన్యదస్తి పాపిష్ఠం తత్ర దౌర్బల్యాత్, ఇత్యాకలయ్య యోగానన్వతిష్ఠమ్॥

ఇతి శ్రీదణ్డినః కృతౌ దశకుమారచరితే విశ్రుతచరితం నామాష్టమ ఉచ్ఛ్వాసః।

పదచన్ద్రికా।

తుర్వర్ణ్యమ్। అర్థమూలా అర్థాధీనాః। దౌర్బల్యాద్దుర్బలస్య భావస్తథా। ఆకలయ్య। మనసి కృత్వేత్యర్థః। యోగాన్విధోపాయాన్। 'యోగో యుక్తౌ చ సంగత్యాం కార్మణాలభ్యలాభయోః। దేహదార్ఢ్యే ప్రయోగే చ విష్కమ్భాదౌ తథాత్మని'॥ 'ఉపాయే భేషజే విద్బ(?)ర్ధవృష్టిసంనహనే ధనే। విస్రబ్ధఘాతిని ధ్యానే యుక్తిన్యాయే చ యోజనే॥' ఇతి మహీపః॥ ఇతి శ్రీసకలశాస్త్రార్థసార్థకీకృతశేముషీవిలాసరససాన్ద్రప్రవర్తితాసంఖ్యయశఃసముద్రవిద్వత్పరిష-చ్చన్ద్రయతీన్ద్రసర్వవిద్యానిధానశ్రీమత్కవీన్ద్రాచార్యసరస్వతీకృతాయాం దశకుమారవ్యాఖ్యాయాం పదచన్ద్రికాభిధాయాం విశ్రుతచరితం నామాష్టమ ఉచ్ఛ్వాసః॥

భూషణా।

లయే। భగ్నపార్శ్వం తిర్యక్పార్శ్వమ్। ప్రకృతీర్లోకాన్॥ ఇతి శ్రీత్రిలోకచన్ద్రాత్మజకృష్ణరామసూనుశివరామకృతౌ దశకుమారభూషణేఽష్టమ ఉచ్ఛ్వాసః॥

లఘుదీపికా।

స్యాత్'। కోశలాభిజనత్వాత్కోశలవంశజత్వాత్॥ ఇతి శ్రీదశకుమారచరితవివరణేఽష్టమ ఉచ్ఛ్వాసః॥

ఉత్తరపీఠికా।

వ్యచిన్తయం చ— 'సర్వోఽప్యతిశూరః సేవకవర్గో మయి తథానురక్తో యథాజ్ఞయా జీవితమపి తృణాయ మన్యతే। రాజ్యద్వితయసైన్యసామగ్ర్యా చ నాహమశ్మకేశాద్వసన్తభానోర్న్యూనో నీత్యావిష్టశ్చ। అతో వసన్తభానుం పరాజిత్య విదర్భాధిపతేరనన్తవర్మణస్తనయం భాస్కరవర్మాణం పిత్ర్యే పదే స్థాపయితుమలమస్మి। అయం చ రాజసూనుర్భవాన్యా పుత్రత్వేన పరికల్పితః। అహం చాస్య సాహాయ్యే నియుక్త ఇతి సర్వత్ర కింవదన్తీ సంజాతాస్తి। అద్యాపి చైతన్మత్కపటకృత్యం న కేనాపి విదితమ్। అత్రత్యాశ్చాస్మిన్భాస్కరవర్మణి రాజతనయే 'అయమస్మత్స్వామినోఽనన్తవర్మణః పుత్రో భవాన్యాః ప్రసాదాదేతద్రాజ్యమవాప్స్యతి' ఇతి బద్ధాశా వర్తన్తే। అశ్మకేశసైన్యం చ రాజసూనోర్భవానీసాహాయ్యం విదిత్వా 'దైవ్యాః శక్తేః పురో న బలవతీ మానవీ శక్తిః' ఇత్యస్మాభిర్విగ్రహే చలచిత్తమివోపలక్ష్యతే। అత్రత్యాశ్చ మౌలాః ప్రకృతయః ప్రథమమేవ రాజసుతాభ్యుదయాభిలాషిణ్య ఇదానీం చ పునర్మయా దానమానాద్యావర్జనేన విశ్వాసితా విశేషేణ రాజపుత్రమేవాభికాఙ్క్షన్తి। అశ్మకేన్ద్రాన్తరఙ్గాశ్చ భృత్యా మదీయైర్విశ్వాస్యతమైః పురుషైః ప్రభూతాం ప్రీతిముత్పాద్య మదాజ్ఞయా రహసీత్యుపజప్తాః— 'యూయమస్మన్మిత్రాణి, అతోఽస్మాకం శుభోదర్కం వచో వాచ్యమేవ। అత్ర భవాన్యా రాజసూనోః సాహాయ్యకాయ విశ్రుతం విశ్రుతం వియుజ్య తద్ధస్తేనాశ్మకేన్ద్రస్య వసన్తభానోస్తత్పక్షే స్థిత్వా యే చానేన సహ యోత్స్యన్తి తేషామప్యన్తకాతిథిభవనమ్। యావదశ్మకేన్ద్రేణ స జన్యవృత్తిర్న జాతస్తావదేనమనన్తవర్మతనయం భాస్కరవర్మాణమనుసరిష్యథ। స వీతభయో భూయసీం ప్రవృత్తిమాసాద్య సపరిజనః సుఖేన నివత్స్యతి న చేద్భవానీత్రిశూలవశ్యో భవిష్యతి। భవాన్యా చ మమేత్యాజ్ఞప్తమస్తి యదేకవారం సర్వేషాం కథయ। అతోఽస్మాకం యుష్మాభిః సహ మైత్రీమవబుధ్యాస్మన్ముఖేన సర్వేభ్యోఽపి బార్తామాకర్ణ్య తేఽశ్మకేన్ద్రాన్తరఙ్గభృత్యా రాజసూనోర్భవానీవరం విదిత్వా పూర్వమేవ

భిన్నమనస ఆసన్। విశేషతశ్చ మదీయమితి వచనం శ్రుత్వా తే సర్వేఽపి మద్వశే సమభవన్। ఏనం సర్వమపి వృత్తాన్తమవబుధ్యాశ్మకేశేన వ్యచిన్తి— 'యద్రాజసూనోర్మాలాః ప్రజాస్తాః సర్వా అప్యేనమేవ ప్రభుమభిలషన్తి। మదీయశ్చ బాహ్య ఆభ్యన్తరో భృత్యవర్గో భిన్నమనా ఇవ లక్ష్యతే। ఏవం యద్యహం క్షమామవలమ్బ్య గృహ ఏవ స్థాస్యామి తతఉత్పన్నోపజాపం స్వరాజ్యమపి పరిత్రాతుం న శక్ష్యామి। అతో యావతా భిన్నచిత్తేన మదవబోధకం ప్రకటయతా మద్బలేన సహ మిథోవచనం న సంజాతం తావత్తైవ తేన సాకం విగ్రహం రచయామి ఇత్యేవం విహితే సోఽవశ్యం మదగ్రే క్షణమవస్థాస్యతి' ఇతి నిశ్చిత్యాన్యాయేన పరరాజ్యక్రమణపాకప్రేరితః ససైన్యో మృత్యుముఖమివాస్మత్సైన్యమభ్యయాత్। తమభ్యాయాన్తం విదిత్వా రాజపుత్రః పురోఽభవత్। అతోఽశ్మకేన్ద్రమేవ తురగాధిరూఢో యాన్తమభ్యసరమ్। తావత్సర్వా ఏవ తత్సేనా 'యదయమేతావతోఽపరిమితస్యాస్మత్సైన్యస్యోపర్యేక ఏవాభ్యాగచ్ఛతి తత్ర భవానీవర ఏవాసాధారణం కారణం నాన్యత్' ఇతి నిశ్చిత్యాలేఖ్యలిఖితా ఇవావస్థితాః। తతో మయాభిగమ్య సంగరాయ సమాహూతో వసన్తభానుః సమేత్య మామసిప్రహారేణ దృఢమభ్యహనత్। అహం చ శిక్షావిశేషవిఫలితతదసిప్రహారః ప్రతిప్రహారేణ తం ప్రహృత్యావకృత్తమశ్మకేన్ద్రశిరోఽవనౌ వినిపాత్య తత్సైనికానవదమ్— 'అతఃపరమపి యే యుయుత్సవో భవన్తి తే సమేత్య మయా యుధ్యన్తామ్। న చేద్రాజతనయచరణప్రణామం విధాయ తదీయాః సన్తః స్వస్వవృత్త్యుపభోగపూర్వకం నిజాన్నిజానధికారాన్నిఃశఙ్కం పరిపాలయన్తః సుఖేనావతిష్ఠన్తు' ఇతి। మద్వచనశ్రవణానన్తరం సర్వేఽప్యశ్మకేన్ద్రసేవకాః స్వస్వవాహనాత్సహసావతీర్య రాజసూనుమానమ్య తద్వశవర్తినః సమభవన్। తతోఽహం తదశ్మకేన్ద్రరాజ్యం రాజసూనుసాద్విధాయ తద్రక్షణార్థం మౌలాన్స్వానధికారిణో నియుజ్యాత్మీభూతేనాశ్మకేన్ద్రసైన్యేన చ సాకం విదర్భానభ్యేత్య రాజధాన్యాం తం రాజతనయం భాస్కరవర్మాణమభిషిచ్య పిత్ర్యే పదే న్యవేశయమ్।

ఏకదా చ మాత్రా వసుమత్యా సహావస్థితం తం రాజానం వ్యజిజ్ఞపమ్— మయైకస్య కార్యస్యారమ్భశ్చికీర్షితోఽస్తి। స యావన్న సి-

ధృతి తావన్మయా న కుత్రాప్యేకత్రావస్థాతుం శక్యమ్। అత ఇయం మద్భార్యా త్వద్భగినీ మఞ్జువాదినీ కియన్త్యహాని యుష్మదన్తికమేవ తిష్ఠతు। అహం చ యావదిష్టజనోపలమ్భం కియన్తమప్యనేహసం భువం విభ్రమ్య తమాసాద్య పునరత్ర సమేష్యామి' ఇత్యాకర్ణ్య మాత్రానుమతేన రాజ్ఞాహమగాది—
'యదేతదస్మాకమేతద్రాజ్యోపలమ్భలక్షణస్యైతావతోఽభ్యుదయస్యాసాధారణో హేతుర్భవానేవ। భవన్తం వినా క్షణమప్యస్మాభిరియం రాజ్యధూర్న నిర్వాహ్యా। అతః కిమేవం వక్తి భవాన్' ఇత్యాకర్ణ్య మయా ప్రత్యవాది— 'యుష్మాభిరయం చిన్తాలవోఽపి న చిత్తే చిన్తనీయః। యుష్మద్గృహే యః సచివరత్నమార్యకేతురస్తి స ఈదృగ్విధానామనేకేషాం రాజ్యానాం ధురముద్వోఢుం శక్తః। తతస్తం తత్ర నియుజ్యాహం గమిష్యామి' ఇత్యాదివచనసందోహైః ప్రలోభితోఽపి సజననీకో నృపోఽనేకైరాగ్రహైర్మాం కియన్తమపి కాలం ప్రయాణోపక్రమం వ్యవర్తయత్। ఉత్కలాధిపతేః ప్రచణ్డవర్మణో రాజ్యం మహ్యం ప్రాదాత్। అహం చ తద్రాజ్యమాత్మసాత్కృత్వా రాజానమామన్త్ర్య యావత్త్వదన్వేషణాయ ప్రయాణోపక్రమం కరోమి తావదేవాఙ్గనాథేన సింహవర్మణా స్వసాహాయ్యాయాకారితోఽత్ర సమాగతః పూర్వపుణ్యపరిపాకాత్స్వామినా సమగంసి'।

తతస్తే తత్ర సంగతా అపహారవర్మోపహారవర్మార్థపాలప్రమతిమిత్రగుప్తమన్త్రగుప్తవిశ్రుతాః కుమారాః పాటలిపురే యౌవరాజ్యముపభుఞ్జానం సమాకారణే పూర్వకృతసంకేతం వామలోచనయా భార్యయా సహ కుమారం సోమదత్తం సేవకైరానాయ్య సరాజవాహనాః సంభూయావస్థితా మిథః సప్రమోదసంవలితాః కథా యావద్విదధతి తావత్పుష్పపురాద్రాజ్ఞో రాజహంసస్యాజ్ఞాపత్రమాదాయ సమాగతా రాజపురుషాః ప్రణమ్య రాజవాహనం వ్యజిజ్ఞపన్— 'స్వామిన్, ఏతజ్జనకస్య రాజహంసస్యాజ్ఞాపత్రం గృహ్యతామ్' ఇత్యాకర్ణ్య సముత్థాయ భూయోభూయః సాదరం ప్రణమ్య సదసి తదాజ్ఞాపత్రమగ్రహీత్। శిరసి చాధాయ తత ఉత్తార్యోత్కీల్య రాజా రాజవాహనః సర్వేషాం శృణ్వతామేవావాచయత్— 'స్వస్తి శ్రీః పుష్పపురరాజధాన్యాః శ్రీరాజహంసభూపతిశ్చమ్పానగరీమధివసతో రాజవాహనప్రముఖాన్కుమారానాశాస్యాజ్ఞాపత్రం ప్రేషయతి। యథా యూయమితో మామామన్త్ర్య ప్రణమ్య ప్రస్థితాః పథి కస్మింశ్చిద్వనోద్దేశ ఉపశివాలయం స్కన్ధావారమవస్థాప్య స్థితాః। తత్ర

రాజవాహనం శివపూజార్థం నిశి శివాలయే స్థితం ప్రాతరనుపలభ్యావః శిష్టాః సర్వేఽపి కుమారాః 'సహైవ రాజవాహనేన రాజహంసం ప్రణంస్యామో న చేత్ప్రాణాంస్త్యక్ష్యామః' ఇతి ప్రతిజ్ఞాయ

సైన్యం పరావర్త్య రాజవాహనమన్వేష్టుం పృథక్ప్రస్థితాః। ఏతం భవద్వృత్తాన్తం తతః ప్రత్యావృత్తానాం సైనికానాం ముఖాదాకర్ణ్యాసహ్యదుఃఖోదన్వతి మగ్నమనసావుభావహం యుష్మజ్జననీ చ 'వామదేవాశ్రమం గత్వైతద్వృత్తాన్తం తద్విదితం విధాప్రాణపరిత్యాగం కుర్వః' ఇతి నిశ్చిత్య తదాశ్రమముపగతౌ తం మునిం ప్రణమ్య యావత్స్థితౌ తావదేవ తేన త్రికాలవేదినా మునినా విదితమేవాస్మన్మనీషితమ్। నిశ్చయమవబుధ్య ప్రావోచి— 'రాజన్, ప్రథమమేవైతత్సర్వం యుష్మన్మనీషితం విజ్ఞానబలాదజ్ఞాయి। యదేతే త్వత్కుమారా రాజవాహననిమిత్తే కియన్తమనేహసమాపదమాసాద్య భాగ్యోదయాదసాధారణేన విక్రమేణ విహితదిగ్విజయాః ప్రభూతాని రాజ్యాన్యుపలభ్య షోడశాబ్దాన్తే విజయినం రాజవాహనం పురస్కృత్య ప్రత్యేత్య తవ వసుమత్యాశ్చ పాదానభివాద్య భవదాజ్ఞావిధాయినో భవిష్యన్తి। అతస్తన్నిమిత్తం కిమపి సాహసం న విధేయమ్' ఇతి। తదాకర్ణ్య తత్ప్రత్యయాద్ధైర్యమవలమ్బ్యాద్యప్రభృత్యహం దేవీ చ ప్రాణమధారయావ। ఇదానీమాసన్నవర్తిన్యవధౌ వామదేవాశ్రమే గత్వా విజ్ఞప్తిః కృతా— 'స్వామిన్, త్వదుక్తావధిః పూర్ణప్రాయో భవతి తత్ప్రవృత్తిస్త్వయాద్యాపి విజ్ఞాయతే' ఇతి। శ్రుత్వా మునిరవదత్— 'రాజన్, రాజవాహనప్రముఖాః సర్వేఽపి కుమారా అనేకాన్దుర్జయాఞ్శత్రూన్విజిత్య దిగ్విజయం విధాయ భూవలయం వశీకృత్య చమ్పాయామేకత్ర స్థితాః। తవాజ్ఞాపత్రమాదాయ తదానయనాయ ప్రేష్యన్తాం శీఘ్రమేవ సేవకాః' ఇతి మునివచనమాకర్ణ్య భవదాకారణాయాజ్ఞాపత్రం ప్రేషితమస్తి। అతఃపరం చేత్క్షణమపి యూయం విలమ్బం విధాస్యథ తతో మాం వసుమతీం చ మాతరం కథావశేషావేవ శ్రోష్యథేతి జ్ఞాత్వా పానీయమపి పథి భూత్వా పేయమ్' ఇతి। ఏవ పితురాజ్ఞాపత్రం మూర్ధ్ని విధృత్య గచ్ఛేమేతి నిశ్చయం చక్రుః। అథ వశీకృతరాజ్యరక్షాపర్యాప్తాని సైన్యాని సమర్థతరాన్పురుషానాప్తాన్స్వే స్వే స్థానే నియుజ్య కియతా సైన్యేన మార్గరక్షాం విధాయ పూర్వవైరిణం మాలవేశం మానసారం పరాజిత్య తదపి రాజ్యం వశీకృత్య పుష్పపురే రాజ్ఞో రా-

జహంసస్య దేవ్యా వసుమత్యాశ్చ పాదాన్నమస్యామః। ఏవం నిశ్చిత్య స్వస్వభార్యాసంయుతాః పరిమితేన సైన్యేన మాలవేశం ప్రతి ప్రస్థితాః। ప్రాప్య చోజ్జయినీం తత్రైవ సహాయభూతైస్తైః కుమారైః పరిమితేన రాజవాహనేనాతిబలవానపి మాలవేశో మానసారః క్షణేన పరాజిగ్యే నిహతశ్చ। తతస్తద్దుహితరమవన్తిసున్దరీం సమాదాయ చణ్డవర్మణా తన్మత్రిణా పూర్వం కారాగృహే రక్షితం పుష్పోద్భవం కుమారం సకుటుమ్బం తత ఉన్మోచితం సహ నీత్వా మాలవేన్ద్రరాజ్యం వశీకృత్య తద్రక్షణాయ కాంశ్చిత్సైన్యసహితాన్మన్త్రిణో నియుజ్యావశిష్టపరిమితసైన్యసహితాస్తే కుమారాః పుష్పపురం సమేత్య రాజవాహనం పురస్కృత్య తస్య రాజహంసస్య మాతుర్వసుమత్యాశ్చ చరణానభివన్దితవన్తః। తౌ చ

పుత్రసమాగమం ప్రాప్య పరమానన్దమధిగతౌ। తతో రాజ్ఞో వసుమత్యాశ్చ దేవ్యాః సమక్షం వామదేవో రాజవాహనప్రముఖానాం దశానామపి కుమారాణామభిలాషం విజ్ఞాయ తానాజ్ఞాపయత్— 'భవన్తః సర్వేఽప్యేకవారం గత్వా స్వాని స్వాని రాజ్యాని న్యాయేన పరిపాలయన్తు। పునర్యదేచ్ఛా భవతి తదా పిత్రోశ్చరణాభివన్దనాయాగన్తవ్యమ్' ఇతి। తత స్తే సర్వేఽపి కుమారాస్తన్మునివచనం శిరస్యాధాయ తం ప్రణమ్య పితరౌ చ, గత్వా దిగ్విజయం విధాయ ప్రత్యాగమనాన్తే స్వస్వవృత్తం పృథక్పృథఙ్మునిసమక్షం న్యవేదయన్। పితరౌ చ కుమారాణాం నిజపరాక్రమావబోధకాన్యతిదుర్ఘటాని చరితాన్యాకర్ణ్య పరమానన్దమాపు్నతామ్। తతో రాజా మునిం సవినయం వ్యజిజ్ఞపత్— 'భగవన్, తవ ప్రసాదాదస్మాభిర్మనుజమనోరథాధికమవాఙ్మనసగోచరం సుఖమధిగతమ్। అతఃపరం మమ స్వామిచరణసంనిధౌ వానప్రస్థాశ్రమమధిగత్యాత్మసాధనమేవ విధాతుముచితమ్। అతః పుష్పపురరాజ్యే మానసారరాజ్యే చ రాజవాహనమభిషిచ్యావశిష్టాని రాజ్యాని నవభ్యః కుమారేభ్యో యథోదితం సంప్రదాయ తే కుమారా రాజవాహనాజ్ఞావిధాయినస్తదేకమత్యా వర్తమానాశ్చతురుదధిమేఖలాం వసుంధరాం సముద్ధృత్య కణ్టకానుపభుఞ్జన్తి తథా విధేయం స్వామినా' ఇతి। తేషాం తత్పితుర్వానప్రస్థాశ్రమగ్రహణోపక్రమనిషేధే భూయాంసమాగ్రహం విలోక్య మునిస్తానవదత్— 'భోః కుమారకాః, అయం యుష్మజ్జనక ఏతద్వయఃసముచితే పథి వర్తమానః కాయక్లేశం వినైవ మదాశ్రమస్థో వానప్రస్థాశ్రమా

సర్వథా భవద్భిర్న నివారణీయః। అత్ర స్థితస్త్వయం భగవద్భక్తిముపలప్స్యతే। భవన్తశ్చ పితృసంనిధౌ న సుఖమవాప్స్యన్తి' ఇతి। మహర్షేరాజ్ఞామధిగమ్య తే పితుర్వానప్రస్థాశ్రమాధిగమప్రతిషేధాగ్రహమత్యజన్। రాజవాహనం పుష్పపురేఽవస్థాప్య తదనుజ్ఞయా సర్వేఽపి పరిజనాః స్వాని స్వాని రాజ్యాని ప్రతిపాల్య స్వేచ్ఛయా పిత్రోః సమీపే గతాగతమకుర్వన్। ఏవమవస్థితాస్తే రాజవాహనప్రముఖాః సర్వేఽపి కుమారా రాజవాహనాజ్ఞయా సర్వమపి వసుధావలయం న్యాయేన పరిపాలయన్తః పరస్పరమైకమత్యేన వర్తమానాః పురందరప్రభృతిభిరప్యతిదుర్లభాని రాజ్యసుఖాన్యన్వభూవన్॥

ఇతి శ్రీదణ్డినః కృతౌ దశకుమారచరిత ఉత్తరపీఠికా।

ఇతి శ్రీమహామహోపాధ్యాయకవికులసార్వభౌమనిఖిలవిద్యాకుముదినీ-

శర్వరీశ్వరసరస్వతీనిఃశ్వసితకవిదణ్డిపణ్డిత-

విరచితం దశకుమారచరితం సంపూర్ణమ్।